

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/112951>

Please be advised that this information was generated on 2016-08-22 and may be subject to change.

Laverend langs grenzen

Transnationale gezinnen en Nederlands en
islamitisch familie- en nationaliteitsrecht

Friso Kulk

Laverend langs grenzen

Transnationale gezinnen en Nederlands en islamitisch
familie- en nationaliteitsrecht

Friso Kulk

Laverend langs grenzen
Transnationale gezinnen en Nederlands en
islamitisch familie- en nationaliteitsrecht

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Radboud Universiteit Nijmegen

op gezag van de rector magnificus prof. mr. S.C.J.J. Kortmann

volgens besluit van het college van decanen

in het openbaar te verdedigen op maandag 7 oktober 2013

om 14.30 uur precies

door

Friso Kulk

geboren op 15 november 1979

te Uithoorn

Promotoren: Prof. mr. A.B. Terlouw
Prof. dr. L.P.H.M Buskens (Universiteit Leiden)
Prof. mr. B. de Hart (Universiteit van Amsterdam)

Manuscriptcommissie: Prof. mr. A.J.M. Nuytinck
Prof. dr. W. Jansen
Prof. dr. M.C. Foblets (Max Planck Institute for Social
Anthropology, Halle a/d Saale)

ISBN: 9789462400337

Lay-out: Hannie van de Put

Printed by: Wolf Legal Publishers

© 2013 F. Kulk

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het reprorecht wordt niet uitgeoefend.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, made available or communicated to the public, in any form or by any means, without the prior permission in writing of the publisher, unless this is expressly permitted by law.

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF

xi

1	INLEIDING	1
1.1	Nederlands en islamitisch recht: vanuit welk perspectief?	1
1.1.1	Een persoonlijke ervaring met Nederlands en islamitisch recht	1
1.1.2	Publiek debat en persoonlijke ervaringen	2
1.2	Probleemstelling	4
1.3	Theoretisch kader	6
1.3.1	Recht in het dagelijks leven	6
1.3.2	Transnationalisme	8
1.3.3	Gender en etniciteit	11
1.4	De drie rechtssystemen	13
1.4.1	Familie- en nationaliteitsrecht	13
1.4.2	Internationaal privaatrecht	16
1.5	Afbakening van het onderzoek	17
1.5.1	De onderzoekspopulatie	17
1.5.2	Beperking van de juridische onderwerpen	20
1.6	Methodologische verantwoording	21
1.6.1	Juridisch onderzoek	21
1.6.2	Kwalitatieve interviews	23
1.6.3	Analyse van de interviewdata	25
1.6.4	Terminologie	25
1.7	Opzet van het boek	26

DEEL 1

HET RECHT

2	HUWELIJKSSLUITING	31
2.1	Inleiding	31
2.2	Huwelijkssluiting	31
2.2.1	Procedure	31
	Nederland	31
	Egypte	32
	Marokko	36
2.2.2	Vereisten en beletselen	38
	Leeftijd	39
	Verwantschap	39
	Polygamie	40
	Verskil van religie	42
	Geslacht	42
2.2.3	Welk recht wordt toegepast?	42
2.2.4	Documenten	44

Documenten die persoonsgegevens en de burgerlijke staat bewijzen	45
Bewijs van religie	48
Medische verklaring	51
Bewijs van verblijfsstatus	52
Verklaring van consulaire vertegenwoordiging	54
Legalisatie van documenten	55
2.3 Informele huwelijken en huwelijksbevestiging	56
2.4 Erkenning van buitenlandse huwelijksaktes	61
2.4.1 Nederland	61
Procedures waarin een buitenlands huwelijk wordt erkend	61
Regels omtrent erkenning van buitenlandse huwelijken	62
Polygamie en openbare orde	63
Huwelijksbevestiging en openbare orde	64
Erkenning van consulaire huwelijken	66
2.4.2 Egypte en Marokko	67
2.5 Huwelijksluiting bij de geïnterviewde ouders	70
2.6 Conclusie	72
 3 GEBOORTEAANGIFTE EN AFSTAMMING	 75
3.1 Inleiding	75
3.2 Geboorteaangifte	75
3.2.1 Geboorteaangifte in de geboorteplaats	75
3.2.2 Geboorteaangifte in transnationale context	76
Geboorteaangifte bij de Egyptische of Marokkaanse vertegenwoordiging	77
Aangifte in Egypte en Marokko van een in Nederland geboren kind	77
Geen geboorteaangifte bij de Nederlandse vertegenwoordiging	78
Akte van inschrijving in Nederland	79
3.2.3 Mogelijke problemen bij geboorteaangifte	80
Termijnoverschrijding	80
Aangifte van buiten het huwelijk geboren of verwekte kinderen	81
Illegaal verblijf en geboorteaangifte	82
3.3 Afstamming	83
3.3.1 Afstamming van rechtswege	84
3.3.2 Erkenning van een kind	85
Nederland	85
Marokko	86
Egypte	87
3.3.3 Huwelijksbevestiging met terugwerkende kracht en ‘verwekking tijdens de verloving’	89
3.3.4 Afstamming in transnationale context	90
Egyptisch en Marokkaans IPR	90
Nederlands IPR: afstamming van rechtswege	91
Nederlands IPR: afstamming na erkenning	92
3.4 De invloed van ouders: afstamming volgens de wet en in de praktijk	93
3.5 Conclusie	96
4 NAMEN	99
4.1 Inleiding	99

4.2 Voornamen	99
4.2.1 Nederland	99
4.2.2 Egypte	100
4.2.3 Marokko	100
4.3 Geslachtsnamen	101
4.3.1 Nederland	101
4.3.2 Egypte	102
4.3.3 Marokko	104
4.4 Namen in transnationale context	105
4.4.1 Namen in Nederlands, Egyptisch en Marokkaans IPR	105
4.4.2 Marokkaanse namen in Nederland	106
4.4.3 Spelling van Arabische namen in Latijns schrift	110
4.4.4 Egyptische namenreeksen en Nederlandse instanties	110
4.4.5 Fictieve namen van Marokkaanse en Egyptische kinderen in Nederland	117
4.4.6 Variatie in de interpretatie van Egyptisch en Marokkaans recht	118
4.5 Namen en de juridische positie van kinderen	119
4.6 Conclusie	123
 5 NATIONALITEIT	 125
5.1 Inleiding	125
5.2 De nationaliteit van het kind	127
5.2.1 Verkrijging van de Egyptische, Marokkaanse en Nederlandse nationaliteit van rechtswege	127
5.2.2 Verkrijging van de nationaliteit van de moeder	128
5.2.3 De nationaliteit van buiten het huwelijk geboren kinderen	131
5.2.4 De Nederlandse nationaliteit van erkende kinderen	132
5.2.5 Optie of naturalisatie op basis van geboorte of verblijf in Nederland, Egypte of Marokko	133
5.3 Verkrijging en verlies van nationaliteit samen met een ouder	134
5.3.1 Verkrijging van het Nederlanderschap en verlies van de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit	134
De ouders	134
De kinderen	137
5.3.2 Verkrijging van de Egyptische nationaliteit en verlies van het Nederlanderschap	137
De ouders	137
De kinderen	140
5.3.3 Verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit en verlies van het Nederlanderschap	140
De ouders	140
De kinderen	141
5.4 Egyptische en Marokkaanse nationaliteit in de Nederlandse GBA	141
5.5 De invloed van ouders: hoe verkregen kinderen hun nationaliteit(en)?	146
5.6 Conclusie	148

6	GEZAG OVER KINDEREN	151
6.1	Inleiding	151
6.2	Gezagsrecht	152
6.2.1	Nederland	152
6.2.2	Egypte	153
6.2.3	Marokko	154
6.2.4	Gezag na overlijden van een ouder	156
6.3	Internationaal privaatrecht	157
6.3.1	Nederland en Marokko	157
6.3.2	Egypte	160
6.4	Gezag in de praktijk	160
6.4.1	Controle op gezag in de praktijk	160
6.4.2	Buitenlandse reizen	163
	Nederland	163
	Egypte	165
	Marokko	167
6.5	Conclusie	168
7	ERFRECHT	169
7.1	Inleiding	169
7.2	Nederland	169
7.2.1	Omvang van de erfenis	169
7.2.2	Erfgenamen en verdeling	170
7.2.3	Testament en legitieme portie	171
7.3	Egypte en Marokko	172
7.3.1	Omvang van de erfenis	172
7.3.2	Religieverschil als beletsel voor erfopvolging	173
7.3.3	Erfgenamen en verdeling	174
	De ouders	175
	De (volle) broers en zussen	176
	De langstlevende echtgeno(o)t(e)	176
	De kinderen	177
7.3.4	Voorbeelden van erfopvolging	178
7.3.5	Testament	181
7.4	Transnationale erfenissen	182
7.4.1	Nederland	182
7.4.2	Egypte en Marokko	184
7.4.3	De geïnterviewde ouders in transnationale gezinnen	185
7.5	Conclusie	186

DEEL 2

RECHT IN HET DAGELIJKS LEVEN

8	HOE NAMEN OUDERS BESLISSINGEN?	191
8.1	Inleiding	191
8.2	Maatschappelijke context	192
8.3	Het nemen van beslissingen	194
8.3.1	Onderling overleg	194
8.3.2	Latente macht	198
8.3.3	Gedeelde belangen	199
8.4	Taakverdeling	204
8.5	Conclusie	209
9	INFORMATIE OVER HET RECHT	213
9.1	Inleiding	213
9.2	Informatiebronnen	213
9.2.1	Overheidsinstanties, internet en sociale omgeving	213
9.2.2	Specialisten als bron van informatie	214
9.3	Moment van verkrijgen van informatie	215
9.4	Beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie	216
9.5	Conclusie	219
10	BELEVING VAN RECHT: BUREAUCRATIE, ISLAM EN GENDER	221
10.1	Inleiding	221
10.2	Recht als bureaucratie	222
10.3	De religieuze betekenis van Egyptisch en Marokkaans recht	224
10.4	Egyptisch en Marokkaans recht als genderideologie	229
10.5	Sociale omgeving en de perceptie van recht als genderideologie	232
10.5.1	Nederlandse gemeenschap in Egypte	233
10.5.2	Verschillen in de perceptie van recht tussen Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko	235
10.5.3	Woonland en perceptie van recht als genderideologie	240
10.5.4	De interviewcontext	241
10.6	Conclusie	242
11	BELEVING VAN RECHT: IDENTITEIT EN FAMILIEBANDEN	245
11.1	Inleiding	245
11.1.1	Transnationale familiebanden en kin work	245
11.1.2	Etnische identiteit	246
11.2	Huwelijkssluiting en familiebanden	248
11.3	Registratie van kinderen en etnische identiteit	255
11.3.1	Registratie als identiteitsvormende activiteit	255
	Gemengde ouderparen in Nederland	255
	Tweede generatie ouderparen in Nederland	257

Ouderparen in Egypte en Marokko	258
11.3.2 Omstreden identiteit	260
11.4 Naamskeuze	262
11.4.1 Eerder onderzoek naar naamskeuze	263
Motieven voor naamskeuze in Nederland	263
Motieven voor naamskeuze in de Arabische en islamitische wereld	264
Motieven voor naamskeuze bij migranten en gemengde ouderparen	265
Naamskeuze en gender	266
11.4.2 Familiebanden, etnische- en religieuze identiteit	266
11.4.3 Een Arabische of Nederlandse naam?	270
11.5 Conclusie	272
 12 CONCLUSIE	 275
12.1 De invloed van ouders op de juridische positie van hun kind	275
12.1.1 De invloed van het handelen van ouders	275
12.1.2 Verklaringen voor het handelen van ouders	278
12.1.3 ‘Laveren’	281
12.2 Transnationalisme	282
12.2.1 Regulering van transnationale levens in het familie- en internationaal privaatrecht	283
12.2.2 Recht en transnationale verbondenheid	285
12.3 Recht in het dagelijks leven	285
12.3.1 Recht in niet-conflictsituaties	285
12.3.2 Transnationale beleving van recht	286
12.4 Debat over islamitisch recht in Nederland	287
Tot besluit	288
 SUMMARY	 289
 LITERATUUR	 293
 BIJLAGEN	 313
Bijlage I – Huwelijksdossier, rechtbank Rabat	313
Bijlage II – Informatie over vereisten voor gemengd huwelijk, rechtbank Salé	314
Bijlage III – Voorbedrukt Egyptisch ‘urfi-huwelijksdocument	315
Bijlage IV – Egyptische identiteitskaart, voor- en achterzijde (<i>bitaqat al-tahqiq al-shakhsiyya</i>)	316
Bijlage V – Afschrift van Egyptische familieregister	317
Bijlage VI - Kenmerken respondenten (ouders)	318
Bijlage VII – Overzicht respondenten (sleutelfiguren)	321
 CURRICULUM VITAE	 323

Woord vooraf

Het idee voor het schrijven van dit proefschrift kwam van Betty de Hart en maakte deel uit van het door haar opgezette onderzoeksprogramma naar de ervaringen van transnationale gezinnen met familierecht. Toen ik in 2008 aan dit onderzoek begon, had ik zelf geen kinderen. In die beginperiode bleef hetgeen ouders me vertelden tijdens interviews enigszins abstract voor me. Betty herinnerde me er meer dan eens aan dat ik zelf geen kinderen had. Nu, vijf jaar later, ben ik getrouwd en vader geworden van een prachtige dochter. Naarmate deze studie vorderde ben ik mijn respondenten beter gaan begrijpen. Zowel door te reflecteren op wat zij mij vertelden, als door de ontwikkelingen in mijn persoonlijke leven.

Ik wil mijn promotoren prof. mr. Ashley Terlouw, prof. dr. Léon Buskens en prof. mr. Betty de Hart bedanken voor hun aansporing, vertrouwen en deskundige commentaar. Ashley, jouw opmerkingen hielden me altijd scherp. Léon, jouw inbreng over de Arabische wereld was onmisbaar. Betty, een promotie kan een eenzame bezigheid zijn, maar bij mij was dat absoluut niet het geval. Zelfs toen je tijdelijk niet kon werken, was je er wel en bood dr. Tetty Havinga haar hulp en een frisse blik.

Mijn dank gaat ook uit naar de respondenten en alle anderen die belangeloos hebben bijgedragen aan het welslagen van deze studie. Bij de fijne mensen van het Nederlands Instituut in Marokko en het Nederlands en Vlaams Instituut in Cairo vond ik een thuis tijdens de perioden van veldwerk. In het bijzonder bedank ik Jan Hoogland, Kim Duistermaat, Cynthia Plette, Anita Keizers, Farid El Azzouzi en Tilly Mulder. Ik ben Joke Verkuylen, Latifa Lazaar, Mohamed en Rachida van Stichting Steun Remigranten zeer erkentelijk voor hun interesse in mijn onderzoek en hun zeer welkome ondersteuning bij het vinden van respondenten. Mijn collega's aan het Instituut voor Rechtssociologie en het Centrum voor Migratierecht zorgden voor een goede sfeer en stimulerende academische omgeving. Iris en Jessica, betere sparringpartners kon ik me niet wensen. Susan Rutten bewees een grote dienst door een eerdere versie van dit proefschrift van commentaar te voorzien. Verder ben ik dank verschuldigd aan Hannie van de Put voor het redigeren en opmaken van het manuscript en de studentassistenten Marja, Vera en Mick voor hun hulp bij het uittypen van de interviewtranscripten.

Riet, Evert, Roel, Vivian, Nils, Gemma en Roeland jullie hebben elk op jullie eigen manier bijgedragen. Tot slot wil ik Marieke mijn vrouw en steun en toeverlaat bedanken. Je hebt onvoorwaardelijk in me geloofd en verloor je geduld alleen als ik dat nodig had.

Deze studie is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'Transnationale gezinnen tussen Nederlands en islamitisch familierecht' van Betty de Hart, waarvoor NWO een Vernieuwingsimpuls Vidi heeft toegekend.

Afkortingen van wetgeving

Nederland

Bbs	Besluit burgerlijke stand 1994
BGw	Besluit Geslachtsnaamswijziging
Brussel II bis	EG-Verordening 1347/2000 (PbEG L 169/ 2000)
BW	Burgerlijk Wetboek
HEv	Haags Erfrechtverdrag 1989 (Tractatenblad 1994, nr. 49)
HKV 1961	Haags Kinderbeschermingsverdrag 1961 (Tractatenblad 1968, nr. 101)
HKV 1996	Haags Kinderbeschermingsverdrag 1996 (Nederland: Tractatenblad 1997, nr. 299; Marokko: al-jarida al-rasmiyya nr. 5108 van 15 mei 2003, p. 1691)
RwN	Rijkswet op het Nederlanderschap
VB 2000	Vreemdelingenbesluit 2000
WCH	Wet Conflictenrecht Huwelijk
WCN	Wet Conflictenrecht Namen
Wet GBA	Wet houdende regels ter zake van de Gemeentelijke Basisadministratie

Marokko

DCC	Dahir sur la condition civile des français et des étrangers (Bulletin Officiel nr. 46 van 12 september 1913, p. 77-78)
Mar UrWBS	Uitvoeringsregeling Wet op de Burgerlijke Stand (al-jarida al-rasmiyya nr. 5054 van 7 november 2002, p. 3156-3167)

Mar WBS	Wet op de Burgerlijke Stand (al-jarida al-rasmiyya nr. 5054 van 7 november 2002, p. 3150-3155)
Mar WN	Wet op de Marokkaanse Nationaliteit (al-jarida al-rasmiyya nr. 2395 van 19 september 1958, p. 2190-2196), zoals gewijzigd bij Wet van 23 maart 2007 (al-jarida al-rasmiyya nr. 5513 van 2 april 2007, p. 1116-1120)
Mud	Mudawwannat al-usra (Marokkaanse islamitische familiewetboek van 3 februari 2004, al-jarida al-rasmiyya nr. 5184 van 5 februari 2004, p. 418-452)
<i>Egypte</i>	
Eg BW	Egyptisch Burgerlijk Wetboek 131 van 1948 (van 16 juli 1948)
Eg Pw	Paspoortwet 97 van 1959 (van 3 mei 1959)
Eg UrPw	Uitvoeringsregeling Paspoortwet (Besluit van de minister van Binnenlandse Zaken van 6 juni 1959)
Eg UrWBS	Uitvoeringsregeling Wet op de Burgerlijke Stand (Besluit van de minister van Binnenlandse Zaken nr. 1121 van 1995 van 9 januari 1995, al-waqa'i' al-misriyya nr. 50 van 27 februari 1995)
Eg WBS	Wet 143 van 1994 op de Burgerlijke stand (van 7 juni 1994, al-jarida al-rasmiyya nr. 33 van 9 juni 1994)
Eg WEo	Wet 77 van 1943 op de Erfopvolging (van 8 december 1943)

Eg WOGP	Wet 118 van 1952 inzake Ontzetting uit het Gezag over de Persoon (wet van 30 juli 1952)
Eg WGV	Wet 119 van 1952 inzake het Gezag over het Vermogen (wet van 30 juli 1952)
Eg WMD	Wet 127 van 1980 op de Militaire Dienst, gewijzigd bij Wet 152 van 2009
Eg WN	Wet 26 van 1975 op de Egyptische Nationaliteit (van 21 mei 1975, al-jarida al-rasmiyya nr. 22 van 29 mei 1975), gewijzigd bij Wet 154 van 2004 (al-jarida al-rasmiyya nr. 28 bis(a) van 14 juli 2004)
Eg Wnot	Wet 68 van 1947 inzake het notariaat (van 29 juni 1947, al-waqāʾiʿ al-misriyya nr. 58 van 3 juli 1947), zoals gewijzigd bij Wet 629 van 1955 (van 21 december 1955, al-waqāʾiʿ al-misriyya nr. 99 bis van 25 december 1955)
Eg WTE	Wet 71 van 1946 op het Testamentair Erfrecht (van 1 augustus 1946)
Reg. maʾzunin	Regeling op de huwelijks- en verstotingsfunctionarissen (Besluit van de minister van Justitie nr. 1 van 1955 van 4 januari 1955, al-jarida al-rasmiyya van 10 januari 1955)
Wet 25 van 1920	Wet betreffende onderhoud en enkele vragen van het personeel statuut (van 12 juli 1920, al-waqāʾiʿ al-misriyya nr. 61 van 15 juli 1920), zoals gewijzigd bij Wet 100 van 1985
Wet 25 van 1929	Wet betreffende enkele bepalingen van personeel statuut (van 10 maart 1929, al-

	waqa’i’ al-misriyya nr. 27 van 25 maart 1929), zoals gewijzigd bij Wet 100 van 1985
Wet 78 van 1931	Wet op de procedures voor de Sharia-rechtbanken
Wet 462 van 1955	Wet ter afschaffing van religieuze rechtbanken
Wet 100 van 1985	Wet ter aanpassing van enkele wetsbepalingen van het personeel statuut (al-jarida al-rasmiyya nr. 27 (supplement) van 4 juli 1985)
Wet 1 van 2000	Wet ter reorganisatie van procedures inzake het personeel statuut (van 29 januari 2000, al-jarida al-rasmiyya nr. 4 bis van 29 januari 2000)
Wet 10 van 2004	Wet tot oprichting van de familiegerechten (van 17 maart 2004, al-jarida al-rasmiyya nr. 12 supplement (a) van 18 maart 2004)

Schrijfwijze van Arabische termen

In dit boek is omwille van de leesbaarheid gekozen voor een vereenvoudigde transcriptie van het Arabische alfabet. Er wordt in de transcriptie geen onderscheid gemaakt tussen de lange klinkers **ا**, **و** en **ي** enerzijds en de korte klinkers **َ**, **ُ** en **ِ** anderzijds. Er wordt eveneens geen onderscheid gemaakt tussen de letters **د**, **ت**, **س** en **ذ** en hun emphatische varianten **ض**, **ظ**, **ط** en **ص**. Tot slot wordt geen onderscheid gemaakt tussen de letters **ح** en **ه**. Daarnaast wordt de hamza **ء** in de transcriptie alleen geschreven in het midden of aan het einde van een woord, maar niet aan het begin. De **ر** wordt geschreven door middel van een verdubbeling van de betreffende medeklinker.

ء	-	' (alleen als niet-beginletter)	ط	-	t
ا	-	a; i, u (als beginletter)	ظ	-	dh
ب	-	b	ع	-	'
ث	-	th	غ	-	gh
ج	-	j	ف	-	f
ح	-	h	ق	-	q
خ	-	kh	ك	-	k
د	-	d	ل	-	l
ذ	-	dh	م	-	m
ر	-	r	ن	-	n
ز	-	z	ه	-	h
س	-	s	و	-	w (als mede- klinker), u (als klinker)
ش	-	sh			
ص	-	s			
ض	-	d	ي	-	y (als mede- klinker), i (als klinker)

1 Inleiding

1.1 Nederlands en islamitisch recht: vanuit welk perspectief?

1.1.1 *Een persoonlijke ervaring met Nederlands en islamitisch recht*

Mo (zo stelde hij zichzelf voor) en ik ontmoetten elkaar in 2010 op een voorlichtingsbijeenkomst voor maatschappelijk werkers.¹ De bijeenkomst had als thema de juridische kwesties waarmee Marokkaanse Nederlanders te maken kunnen krijgen. De intelligente, geanimeerd pratende dertiger vertelde dat hij zelf zo zijn ervaringen had gehad met Nederlands en Marokkaans familierecht. Met gepaste nieuwsgierigheid vroeg ik hem zijn verhaal te vertellen. Mo en zijn vrouw Najat waren beiden geboren in Marokko en als jong kind met hun ouders naar Nederland verhuisd. Ze waren collega's van elkaar in dezelfde organisatie toen ze een relatie kregen. Mo was leidinggevende en Najat medewerker. Aanvankelijk gaven ze weinig ruchtbaarheid aan hun relatie, om geen problemen op het werk te krijgen. De relatie werd serieus en het paar wilde graag trouwen. Mo vertelde zijn vader over de trouwplannen en samen gingen ze naar zijn toekomstige schoonvader om de hand van Najat te vragen. Mo vertelde verder over het trouwen.

We wilden eigenlijk in Nederland trouwen, maar dat kon niet. Er was iets met de naam van mijn vrouw. Een letter in haar achternaam op haar Marokkaanse geboorteakte kwam niet overeen met haar gegevens in Nederland. Maar vervolgens, ja we waren verliefd en wilden trouwen. De rest, dat boeide ons niet zo veel. Voor mij lag de focus op: wat moet ik doen zodat wij met elkaar kunnen samenwonen. We hebben de auto naar Marokko gepakt, mijn vrouw, haar vader en ik. Daar zijn we naar de rechtbank gegaan om de naam van mijn vrouw te laten corrigeren in haar geboorteakte. Toen we er toch waren, zijn we ook gelijk maar getrouwd.

Eenmaal terug in Nederland heeft het paar deze Marokkaanse huwelijksakte niet ingeschreven bij de gemeente in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Mo: 'We hebben het zo gelaten. Getrouwd in Marokko, een bruiloft en klaar. We wilden gewoon bij elkaar zijn en voor haar vader was het goed zo en voor die van mij ook. Ik had maar één doel en dat was trouwen en of dat papiertje ook in Nederland stond ingeschreven interesseerde me niet zo. Ik had heel andere prioriteiten, studie, werk, gewoon de dagelijkse dingen.'

Na een aantal jaren werd het eerste kind van Mo en Najat geboren. Mo, in de GBA nog steeds als ongehuwd vermeld, erkende zijn kind. Er verliep enige tijd en Mo wilde het huwelijk toch ook in Nederland regelen. Uiteindelijk heeft hij de Marokkaanse akte in Marokko laten legaliseren en ingeschreven bij de gemeente. Van een ambtenaar van de gemeente kreeg Mo toen te horen dat hij naar de Nederlandse rechter moest. Zijn kind zou eerst de Nederlandse nationaliteit verliezen en alleen de Marokkaanse nationaliteit hebben en dan daarna weer de Nederlandse nationaliteit

1 De namen van alle respondenten in dit boek zijn fictief, ter bescherming van hun privacy.

terugkrijgen. ‘Het was allemaal nogal verwarrend’, vertelde Mo. ‘Toen ik uiteindelijk met de gelegaliseerde akte kwam, reageerde de ambtenaar van *oh zīt dat ʔo?* Misschien ben ik zelf ook niet helemaal duidelijk geweest in dat ik getrouwd was maar toch ook weer niet.’

Na enig doorvragen, kwam ik erachter wat er aan de hand was rondom de nationaliteit van het kind. Volgens de regels van het Nederlandse familierecht had Mo zijn kind niet hoeven (en niet kunnen) erkennen, omdat hij was getrouwd met Najat, de moeder van het kind. De erkenning was dus eigenlijk niet rechtsgeldig, maar dat was indertijd niet bekend bij Mo of bij de gemeente. Volgens de ambtenaar moest de erkenning door de rechter ongedaan worden gemaakt. Daarmee zou ook de Nederlandse nationaliteit van het kind komen te vervallen. Het kind zou dan de nationaliteit van Najat krijgen, die zelf alleen de Marokkaanse nationaliteit heeft. Vervolgens zou de afstamming van het kind van Mo (en dus ook het bezit van de Nederlandse nationaliteit) echter kunnen worden gebaseerd op zijn huwelijk met Najat. Mo: ‘ik moet eerlijk bekennen dat ik het mezelf verwijt dat het een beetje een zootje is geworden. Maar toen ik dit hoorde dacht ik van nou, ik vond het al een rompslomp en dan ook nog dit.’ Ten tijde van het interview had Mo geen stappen ondernomen om naar de rechter te gaan.

Dit boek gaat over de wisselwerking tussen het Nederlandse familierecht en het op islamitisch recht gebaseerde familierecht van Egypte en Marokko, vanuit het perspectief van leden van ongebroken Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse gezinnen. Het richt zich op de rol van ouders in het vormgeven van de juridische positie van hun kind wanneer twee, soms zeer verschillende rechtssystemen daarop van toepassing zijn. Het verhaal van Mo laat zien dat de interactie tussen twee rechtssystemen in de praktijk zeer complex kan zijn. Een enkele letter in een Marokkaanse geboorteakte leidt vele jaren en verschillende bezoeken aan Marokko later tot een betwisting van de geldigheid van een erkenning in Nederland, waarbij tevens het bezit van de Nederlandse nationaliteit van het kind in het geding is. Het verhaal laat ook zien dat het handelen (of nalaten) van ouders potentieel een verregaande invloed heeft op de juridische positie van hun kind en dat ouders allerlei motieven kunnen hebben voor hun handelingen. Er is dus reden om de interactie tussen Nederlands en islamitisch familierecht te bezien vanuit het perspectief van de gezinsleden waarop dat recht van toepassing is. Zoals we hierna zullen zien, is dit perspectief echter geen gemeengoed in het publieke debat.

1.1.2 *Publiek debat en persoonlijke ervaringen*

Mo’s verhaal over zijn ervaringen met Nederlands en islamitisch recht is een van de vele verhalen in dit boek die soms moeilijk zijn te rijmen met hoe hierover wordt gesproken in politieke, media- en juridische debatten. Na een periode van relatief weinig aandacht, staat de islam tegenwoordig op de voorgrond van het publieke debat in Nederland (Buskens, 2011: 61-62; Rath e.a., 2001: 1-5). In de debatten over islam in media en politiek neemt islamitisch recht een belangrijke plaats in (Otto, 2006a: 18). Vaak wordt over islamitisch recht (eventueel aangeduid met de Arabische term

sharia ter versterking van het effect) gesproken met negatieve connotaties, zoals ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, onvrijheid en extremisme (Otto, 2011: 9-10).²

Naar aanleiding van politieke debatten hebben bewindspersonen opdracht gegeven tot verschillende onderzoeken. Deze moesten voorzien in de behoefte aan informatie bij Tweede Kamerleden over een aantal onderwerpen die (mede) met islam en recht te maken hebben. Dat de debatten vooral gingen over problematisch geachte aspecten van immigratie uit landen met een moslimmeerderheid blijkt duidelijk uit de onderwerpen van deze onderzoeken: informele islamitische rechtspraak (Bakker e.a., 2010), gedwongen huwelijken (De Koning & Bartels, 2005; Ratia & Walter, 2009;), informele huwelijken (Van der Leun & Leupen, 2009) en polygamie (Boele-Woelki e.a., 2009). Het is met name vanuit het perspectief van de overheid, in het bijzonder vanuit een zekere preoccupatie met 'het integratievraagstuk', dat deze kwesties belangrijk worden gevonden. Voor Mo is de wereld van polygame huwelijken, huwelijksdwang en sharia-rechtspraak echter ver weg.

Ook in het juridische debat over het internationaal privaatrecht (IPR) vindt het debat plaats over de wisselwerking tussen Nederlands en islamitisch recht. Het IPR bevat regels die aanwijzen welk recht van toepassing is en de instanties van welk land bevoegd zijn, als een rechtsbetrekking internationale aspecten heeft (zie verder paragraaf 1.4.2 hieronder). Door toepassing van het internationaal privaatrecht worden soms regels afkomstig uit buitenlandse rechtsstelsels toegepast. Als dat buitenlandse rechtsstelsel is gebaseerd op islamitisch recht, dan dienen Nederlandse instanties dat islamitische recht tot op zekere hoogte toe te passen (vgl. Rohe, 2007). Volgens Van den Eeckhout doet de 'culturalistische visie' opgang in het debat over het IPR. Zij verstaat hieronder 'dat men er van uitgaat dat mensen van buitenlandse herkomst sterk [van autochtone Nederlanders] verschillende opvattingen hebben, en dat men het IPR analyseert in het teken van de vraag in hoeverre aan die andersoortige voorstellingen aandacht moet worden geschonken. [...] De IPR-discussie centreert zich dan rond de vraag of en in welke mate een samenleving respect moet betuigen voor culturele diversiteit' (2001: 264).³ In deze redenering is de toepassing of erkenning van buitenlands recht een blijk van respect voor culturele diversiteit. Migranten zouden het recht hebben om 'hun' cultuur te 'behouden' en dat dient als argument voor meer openheid ten aanzien van buitenlandse normen. In het tegenovergestelde argument wordt toepassing van buitenlands recht gezien als belemmerend voor integratie in de Nederlandse samenleving. In deze wijze van redeneren bestaat het risico dat verschillen tussen individuen met dezelfde culturele achtergrond of overeenkomsten tussen individuen met verschillende achtergronden ondergesneeuwd raken. Bovendien is er geen oog voor meervoudige identificaties. Iemand is 'nog' Marokkaans (bijvoorbeeld), of hij of zij is 'al' Nederlands en heeft afstand genomen van het Marokkaans-zijn.

Ook in het IPR-debat bestaat over het algemeen weinig aandacht voor het perspectief van de personen op wie het recht van toepassing is. Het is de overheid die zich 'geconfronteerd' ziet met de vraag hoe om te gaan met immigranten die wellicht

2 Termen in vreemde talen zijn in dit boek alleen de eerste keer cursief gedrukt.

3 Zie tevens de kritiek van Van Walsum (1992) op de machtsongelijkheid tussen meerderheid en minderheden die blijkt uit een dergelijke culturalistische visie.

heel andere normen hebben dan ‘de’ Nederlanders.⁴ Mo was niet op zoek naar juridische erkenning van ‘zijn’ culturele achtergrond. Veeleer probeerde hij, in zijn wens een leven op te bouwen met de vrouw van wie hij hield, te manoeuvreren door de verschillende normatieve kaders die hem omgaven (sociaal, religieus en juridisch). In zijn sociale omgeving was het, mede vanuit religieus oogpunt, gebruikelijk dat een man en een vrouw eerst trouwen voordat ze gaan samenwonen. Trouwen kon aanvankelijk niet in Nederland, maar wel in Marokko. Eenmaal terug in Nederland gaf geen van de betrokkenen er veel prioriteit aan het huwelijk ook in Nederland te laten registreren. Mo had naar zijn idee aan zijn ‘verplichtingen’ voldaan en kon verder met zijn leven. Dit illustreert dat tegenstellingen die in het publieke debat allesoverheersend zijn, in de persoonlijke ervaringen van individuen van ondergeschikt belang kunnen zijn (vgl. Newcomb, 2009: 52 e.v.). Door de betrokken personen zelf aan het woord te laten over hoe zij het recht ervaren, kan meer inzicht worden verkregen in de wijze waarop zij omgaan met dat recht en welke verklaringen daarvoor zijn te geven. Hiermee kan een tegenwicht worden geboden aan de dominante argumenten in het debat over islamitisch recht in Nederland.

1.2 Probleemstelling

Het bovenstaande laat zien dat de wisselwerking tussen Nederlands en islamitisch familierecht vanuit verschillende perspectieven kan worden benaderd. Juist over het perspectief van de leden van transnationale gezinnen waarop het recht van toepassing is, is weinig bekend. In dit boek benader ik deze wisselwerking vanuit een *bottom-up* perspectief van ouders in transnationale gezinnen, die met die wisselwerking te maken hebben. De juridische positie van een kind is niet alleen het gevolg van abstracte regels. Voordat deze regels kunnen worden toegepast, moeten ze eerst worden ingeroepen. Ouders hebben op verschillende manieren invloed op hoe het recht wordt ingeroepen en dus hoe de juridische positie van hun kind vorm krijgt. Ouders trouwen bijvoorbeeld of blijven ongehuwd. Ze melden hun kind aan bij de autoriteiten van het land van herkomst van één van hen of laten dit na. De hoofdvraag van dit onderzoek betreft de wijze waarop ouders bijdragen aan de vorming van de juridische positie van hun kind naar Nederlands en Egyptisch of Marokkaans recht: wat is de invloed van het handelen (of niet-handelen) van ouders in transnationale gezinnen op de juridische positie van hun kind? Tevens kijk ik in dit onderzoek naar de verklaringen die er zijn voor dat (niet-)handelen. Het tweede deel van de hoofdvraag heeft betrekking op deze verklaringen. De hoofdvraag in zijn geheel luidt als volgt:

Wat is de invloed van het handelen van ouders in transnationale gezinnen op de juridische positie van hun kind en welke verklaringen zijn er voor dit handelen?

De invloed van ouders op de juridische positie van hun kind is des te sterker zichtbaar in een transnationale context, waarin twee rechtssystemen van toepassing zijn. In

4 In de literatuur over recht in de multiculturele samenleving wordt geregeld gesproken in termen van conflict, bijvoorbeeld ‘confrontatie’ (Bovens, 2003; Hoekema, 2004) en ‘botsing’ (De Bruijn-Lückers, 1994: 24; Cliteur, 2012; Van Manen, 2002:1186; Scheffer, 2000; Willemse & Backbier, 2002).

deze complexe, transnationale juridische situatie zijn de handelingen van ouders potentieel op meer verschillende manieren van invloed op de positie van het kind dan in een nationale context. Om inzicht te krijgen in de verschillende wijzen waarop ouders bijdragen aan de vorming van de juridische positie van hun kind is het nodig om te beschrijven hoe die positie precies is geregeld in het recht van de drie landen. Tevens is het voor beantwoording van het eerste deel van de hoofdvraag nodig om te onderzoeken op welke wijze de juridische positie van de kinderen in de onderzochte gezinnen tot stand is gekomen. De eerste deelvraag luidt daarom als volgt:

1. Wat is de juridische positie van de kinderen in de onderzochte gezinnen naar Egyptisch, Marokkaans en Nederlands familierecht, internationaal privaatrecht en nationaliteitsrecht en hoe is deze positie tot stand gekomen?

Er zijn verschillende mogelijke verklaringen voor het handelen van ouders, waardoor de juridische positie van hun kind mede wordt gevormd. Ouders kunnen ‘juridisch instrumentele’ motieven hebben voor hun handelen. Met juridische instrumentele motieven bedoel ik het gericht zijn op in wetgeving vastgelegde gevolgen van bepaalde handelingen. Een voorbeeld hiervan is een ouderpaar dat hun in Nederland gesloten huwelijk laat registreren bij het Marokkaanse consulaat, zodat de kinderen in de toekomst het vakantiehuis in Marokko kunnen erven. De tweede deelvraag is gericht op deze juridisch instrumentele motieven van ouders:

2. Welke juridisch instrumentele motieven hebben ouders in transnationale gezinnen om de juridische positie van hun kind op een bepaalde manier vorm te geven?

Mijn hypothese is dat het handelen van ouders ten dele uit juridisch instrumentele motieven kan worden verklaard, maar dat er ook andere verklaringen zijn. De verklaring voor het handelen van ouders enkel uit deze juridisch instrumentele motieven zou te zeer uitgaan van een rationalistisch mensbeeld. Dit zou onder andere veronderstellen dat ouders volledig vrij zijn om hun eigen beslissingen te nemen ten aanzien van de juridische positie van hun kind en dat ze over alle relevante informatie beschikken. Omdat er niet vanuit gegaan kan worden dat van beide altijd sprake is, luiden de derde en de vierde deelvraag als volgt:

3. Wie nemen de beslissingen ten aanzien van de juridische positie van kinderen in transnationale gezinnen?
4. Op welke wijze verkrijgen ouders in transnationale gezinnen informatie over het recht en op welke wijze is deze informatieverzekrijging van invloed op hun handelen waarmee ze de juridische positie van hun kind vormgeven?

Daarnaast kan recht, zeker het recht dat intieme relaties regelt, ook emotionele of symbolische betekenissen hebben voor de personen op wie het van toepassing is (De Hart, 2012: 259 e.v.; Ho, 2009). Zo heeft bijvoorbeeld het bezit van een nationaliteit niet alleen praktische voordelen, waaronder onbeperkte toegang tot een land, maar kan het ook het gevoel van verbondenheid versterken met dat land of personen die er wonen (Knop, 2001). Het hebben van een bepaalde familienaam kan een bevestiging

zijn van de banden met familieleden. Het familie- en nationaliteitsrecht heeft daarom ook relevantie voor de wijze waarop gezinsleden hun etnische identiteit en hun familierelaties beleven.⁵ Ik kijk in dit onderzoek dan ook niet alleen naar de juridisch instrumentele motieven, beslissingsprocessen en informatie, maar ook naar de wijze waarop ouders het recht van de verschillende landen beleven. Deze beleving vormt een mogelijke verklaring voor het handelen van ouders waarmee de juridische positie van hun kind vorm krijgt (zie verder par. 1.3.1). De laatste deelvraag is daarom:

5. Op welke wijze beleven ouders in transnationale gezinnen het recht van beide landen en op welke wijze is deze beleving van invloed op de beslissingen die zij nemen ten aanzien van de juridische positie van hun kind?

Om invulling te geven aan de bottom-up-benadering van dit onderzoek, sluit ik aan bij twee onderzoekstradities waarin het perspectief van de onderzochte personen een belangrijke plaats inneemt. Ten eerste het onderzoek naar recht in het dagelijks leven, waarin beleving van recht en juridische instanties centraal staat. Ten tweede de transnationale migratiestudies, waarin migratie wordt opgevat als 'tweerichtingsverkeer'. Daarnaast betrek ik in dit onderzoek *gender* en *etniciteit* in de analyse van het empirische materiaal. In de volgende paragraaf zal ik op deze benaderingen en begrippen ingaan.

1.3 Theoretisch kader

1.3.1 *Recht in het dagelijks leven*

De wijze waarop ouders het recht beleven neemt een belangrijke plaats in in dit onderzoek. Deze beleving bepaalt mede of, en zo ja hoe, ouders het recht inroepen. Vinden ouders het bijvoorbeeld belangrijk om zich 'aan de regels te houden' of zien ze recht vooral als iets dat moet bijdragen aan de verwezenlijking van hun persoonlijke wensen? Heeft het recht een religieuze betekenis voor ouders en zo ja, is dat van invloed op hoe zij dat recht inroepen? In met name de Amerikaanse rechtssociologie is onderzoek gedaan naar de beleving van recht en welke implicaties deze beleving heeft voor de wijze waarop mensen met recht omgaan. Dit wordt aangeduid met de term *legal consciousness* (Hertogh, 2011; Saguy & Stuart, 2008; Sarat & Kearns, 1998). Met deze term wordt bedoeld dat er in het sociale leven meerdere, meestal impliciete betekenissen van recht circuleren en dat deze betekenissen mede bepalend zijn voor de wijze waarop individuen gebruik maken van recht (Silbey, 2005: 338; Silbey, 2008).

Onder andere het werk van Ewick en Silbey (1998, 1999) is invloedrijk geweest in het onderzoek naar conflictbeslechting in het dagelijks leven. Ewick en Silbey verschoven de aandacht van de formele juridische instanties naar het leven van alledag. Op basis van hun analyse van een omvangrijk aantal kwalitatieve interviews lieten zij zien dat de verwachtingen die mensen hebben van het rechtssysteem mede bepalen

5 Zie paragraaf 11.1 voor een verdere onderbouwing van deze stelling en een definitie van het begrip identiteit.

hoe zij het recht inroepen. Sommigen van Ewick en Silbey's respondenten zagen het recht als iets dat is bedoeld voor 'serieuze zaken', niet om persoonlijke conflicten mee te beslechten, zoals een burenruzie (zie tevens Merry, 1986). Anderen zagen recht niet als iets verhevens, maar als een spel en beriepen zich juist wel op formele juridische instanties om hun sociale relaties mee te beheren. Weer andere respondenten hadden lage verwachtingen over de mogelijkheid van het rechtssysteem om zwakkere personen of groepen te beschermen en wendden zich om die reden niet tot juridische instanties. Zij zagen ongelijke maatschappelijke verhoudingen weerspiegeld in het rechtssysteem.⁶ De wijze waarop personen het recht ervaren is dus van invloed op hoe ze dat recht gebruiken.

Het recht heeft niet alleen de functie van conflictbeslechting, maar biedt ook een bepaalde ordening van de werkelijkheid (Huppes-Cluysenaer, 1994: 103-111; Schwitters, 2008: 27 e.v.). Ordening ontstaat wanneer een handeling of gebeurtenis een bepaalde betekenis krijgt en deze betekenis wordt gedeeld door de betrokken personen. Deze gedeelde betekenissen vormen de basis voor interacties tussen betrokkenen, doordat de gevolgen van de handelingen en gebeurtenissen voorspelbaar worden (Hoekema & Van Manen, 1994: 5-10). In het dagelijks leven gebruiken mensen soms juridische concepten om situaties en relaties te definiëren. De wijze waarop zij deze concepten gebruiken, hoeft niet overeen te komen met hoe juridische specialisten ze hanteren. De ordening van het recht is dus niet eenduidig. De ordening van het recht staat in wisselwerking met andere ordende systemen, zoals religie, politiek of economie.

In het onderzoek naar legal consciousness ligt de nadruk op het routinematige, alledaagse functioneren van recht, de zogenaamde *trouble-less cases* (Holleman, 1973: 599-600; Merry, 1988: 890). In dit onderzoek is een verschuiving waar te nemen van de bestudering van recht in formele juridische instanties zoals de rechtbank, naar alledaagse contexten zoals de buurt, de werkplek of de school (Marshall & Barclay, 2003).⁷ Desalniettemin gaat veel van dit onderzoek over situaties van (potentieel) juridisch conflict. Zoals gezegd, is conflictbeslechting slechts een van de functies van recht. Mijn onderzoek gaat grotendeels over de rol van recht in het dagelijks leven van mensen buiten situaties van (potentieel) juridisch conflict. Door ervaringen met recht en de wijze waarop over recht wordt gesproken, kunnen gebeurtenissen en relaties een bepaalde betekenis krijgen voor mensen. Deze ordenende functie van recht is nog weinig bestudeerd buiten conflictsituaties. Mijn onderzoek kan daarom bijdragen aan een vollediger begrip van de rol van recht in het dagelijks leven.

Het concept van legal consciousness biedt de mogelijkheid om de ervaringen van ouders in transnationale gezinnen met recht centraal te stellen. Daardoor kan verder worden gekeken dan alleen naar de juridisch instrumentele motieven voor een bepaalde manier van omgaan met het recht en ontstaat ruimte voor de verschillende betekenissen die recht kan hebben voor ouders. In navolging van veel studies naar legal consciousness hanteer ik dan ook een brede opvatting van recht. Recht omvat

6 Zie De Hart (2003: 28-31) en Kulk (te verschijnen) voor een uitgebreidere beschrijving van Ewick & Silbey's theoretische ideeën.

7 Zie bijvoorbeeld Nielsen (2000) over de openbare ruimte, Bumiller (1987) over de werkplek en Engler & Munger (2007) over scholen.

daarin niet alleen het positieve recht (het geheel van geschreven en ongeschreven regels en de gezaghebbende interpretatie daarvan). Het is ook wat mensen denken dat recht is en hoe ze het recht gebruiken in hun dagelijks leven (Hertogh, 2004). ‘Law is what people think it is, what they say it is, and what they do to implement the meanings they create’ (Marshall & Barclay, 2003: 621).

Deze opvatting van recht heeft twee gevolgen voor de beschrijving van het recht in dit onderzoek. Ten eerste is er ruime aandacht voor wat respondenten vertellen over het recht. Het gaat daarbij niet zozeer om de vraag of wat ze vertellen in juridische zin correct is, maar om wat het recht voor hen betekent. Ten tweede besteed ik niet alleen aandacht aan regels en jurisprudentie, maar ook aan de documenten waarmee ouders in aanraking komen. Dit onderzoek gaat hoofdzakelijk over juridische kwesties waarover relatief weinig wordt geprocedeerd voor de rechter, onder andere het huwelijksrecht en naamrecht (zie verder par. 1.5.2 over de afbakening van de juridische onderwerpen). De ouders die ten behoeve van dit onderzoek zijn geïnterviewd, kwamen veelal in aanraking met het recht in alledaagse interacties met ambtenaren van gemeenten, ministeries, ambassades of consulaten en andere functionarissen. In die interacties spelen documenten (aktes, verklaringen, standaardformulieren, e.d.) een belangrijke rol.

In deze documenten wordt een bepaalde visie op de werkelijkheid vastgelegd en juridisch geclassificeerd, waarop vervolgens weer andere juridische classificaties worden gebaseerd (Buskens, 2008). Documenten bieden toegang tot gebeurtenissen in het verleden, die anderszins niet of moeilijker toegankelijk zijn (Yngvesson & Coutin, 2006: 178). Documenten voorzien daarmee in de behoefte aan eenduidige kennis over die gebeurtenissen en dragen zo bij aan het creëren van de latere betekenis van die gebeurtenissen.⁸ Documenten (en ook de functionarissen die ze produceren en gebruiken) vormen een verbinding tussen algemene regels en concrete situaties.⁹ Documenten hebben als zodanig een zelfstandige betekenis in de rechtspraktijk en in het sociale leven (Hegel-Cantarella, 2011: 380; Moors, 1999; Mulla, 2011). Deze betekenis is niet volledig reduceerbaar tot de algemene regels die aan het opmaken van deze documenten ten grondslag liggen. Door in dit onderzoek de nadruk te leggen op de beleving van recht en een brede opvatting van recht te hanteren, wordt aangesloten bij het perspectief van ouders op het recht.

1.3.2 *Transnationalisme*

In het internationaal privaatrecht wordt ervan uitgegaan dat migranten banden hebben met het land van herkomst óf met het land van vestiging.¹⁰ De conflictregels in

8 Vgl. Riles die documenten omschrijft als ‘paradigmatic artifacts of modern knowledge’ (2006: 5).

9 Vgl. Buskens (1999: 202) die de ‘*udul*’ (bepaalde functionarissen in Marokko, zie paragraaf 1.4) opvat als culturele bemiddelaars tussen het statelijke recht en de ‘gewone mensen’.

10 In veel literatuur over migratie wordt gesproken van ‘herkomst’. Dit impliceert dat iemand daadwerkelijk is gemigreerd uit het land van herkomst. Bij de (klein)kinderen van migranten (de tweede en volgende generaties) is dit niet het geval. Voor deze groep wordt ook wel de term ‘afkomst’ gebruikt, om de banden met het land van herkomst van de (groot)ouders aan te duiden. In het navolgende zal ik de term afkomst hanteren met betrekking tot zowel personen die zelf zijn gemigreerd, als personen van wie de (groot)ouders zijn gemigreerd. Ik gebruik de term herkomst wanneer ik specifiek doel op het land waaruit iemand zelf is gemigreerd.

het IPR zijn erop gericht één rechtsstelsel aan te wijzen dat toepasselijk is op een bepaald aspect van een familiebetrekking. Zo wordt bijvoorbeeld het recht van het woonland verkozen boven het recht van het land van de nationaliteit (of andersom) in de aanname dat met één van beide landen een sterkere band bestaat. Wanneer een persoon twee (of meer) nationaliteiten heeft, moet soms een zogenaamde effectiviteitstoets worden uitgevoerd. In artikel 8 van boek 10 van het Nederlandse Burgerlijk Wetboek is bepaald dat als ‘een nauwe band’ met het toepasselijk recht ‘kennelijk ontbreekt [...] of slechts in zeer geringe mate bestaat’, er ander recht kan worden toegepast waarmee die nauwe band wel aanwezig is.¹¹ In het Egyptische en Marokkaanse IPR wordt *a priori* een sterke band verondersteld tussen de staat en personen met de Marokkaanse of Egyptische nationaliteit. Op deze personen is (volgens Egyptisch en Marokkaans IPR) zo goed als altijd Egyptisch of Marokkaans familierecht van toepassing, ongeacht het bezit van een andere nationaliteit of langdurig verblijf in het buitenland.

In dit onderzoek ga ik er vanuit dat ouders in transnationale gezinnen zich betrokken kunnen voelen bij meerdere landen en dat betrokkenheid bij het ene land die bij het andere land niet uitsluit. Daarom sluit ik in dit onderzoek aan bij een tweede onderzoekstraditie, die van de transnationale migratiestudies. Deze onderzoekstraditie is een reactie op het denken over migratie in termen van generaties. Met het vorderen van de generaties zouden de banden met het land van afkomst steeds zwakker worden, terwijl die met het land van vestiging in dezelfde mate sterker worden. Tal van studies naar transnationalisme hebben echter aangetoond dat migranten, zowel de eerste als de volgende generaties, vaak op allerlei terreinen banden onderhouden met zowel het land van afkomst als het ontvangstland.

Vertovec definieert transnationalisme als ‘systems of ties, interactions, exchange and mobility [...] linking people or institutions across the borders of nation-states’ (1999). Deze verbindingen tussen personen of instituten in verschillende landen komen tot uiting in zeer diverse sociale, politieke en economische activiteiten, zoals het onderhouden van contacten met familie in een ander land, politiek activisme vanuit het buitenland of het drijven van transnationale handel. Migratie en contacten over landsgrenzen heen zijn niet nieuw, maar de hedendaagse migratie onderscheidt zich op belangrijke punten van migratie in vroegere perioden. Het belangrijkste verschil is de omvang en snelheid van migratiebewegingen en transnationale contacten. Door moderne technieken verplaatsen mensen zich sneller, vaker en tegen lagere kosten dan ooit tevoren. De mogelijkheden om direct contact te onderhouden met personen in het buitenland zijn steeds groter geworden, door het goedkoper en eenvoudiger worden van internationaal bellen en via het internet (Horst, 2006; Parham, 2004; Van den Bos & Nell, 2006; Vertovec, 2004).

Faist onderscheidt verschillende soorten transnationale banden. Eén daarvan is de transnationale *kinship group*, gebaseerd op onderlinge solidariteit tussen leden van één familie in verschillende landen (2000: 202-206). Wanneer er voldoende personen migreren vanuit het ene naar het andere land en er nieuwe generaties worden geboren in het ontvangstland, kunnen er ook meer duurzame en omvattende transnationale gemeenschappen ontstaan. Deze worden gekenmerkt door ‘dense and strong social

11 Zie ook artikel 10:19 lid 2 BW over het recht dat van toepassing is op de voor- en geslachtsnaam.

and symbolic ties [that] connect international movers and stayers over time and across space [...] in two countries' (Faist, 2000: 207). Transnationalisme hoeft niet in alle gevallen samen te gaan met regelmatige grensoverschrijdende mobiliteit. Levitt & Glick Schiller maken een onderscheid tussen transnationale *ways of being* en *ways of belonging* (2004: 1010-1011). Niet alle leden van transnationale gezinnen onderhouden nauwe contacten met personen in het land van afkomst of nemen deel aan transnationale activiteiten (*ways of being*). Toch kunnen ook zij zich transnationaal verbonden voelen (*ways of belonging*; zie ook Snel e.a., 2004). Volgens Ghorashi heeft de mate van transnationale verbondenheid niet alleen te maken met de sterkte van de banden met het land van afkomst, maar ook met de mate van in- of uitsluiting in het ontvangstland (2003a).¹²

Veel onderzoek naar transnationale migratie gaat over transnationale economische, politieke of religieuze praktijken, zoals transnationale handel, stemgedrag van emigranten of transnationale religieuze bewegingen (Vertovec, 2008). Recenter is er een groeiend aantal studies over transnationale gezinsrelaties (o.a. Bryceson & Vuorela, 2002). Hierin staan verschillende onderwerpen centraal, zoals de transnationale opvoeding van kinderen (Da, 2003; Whitehouse, 2009), transnationale verlening van zorg aan familie (Baldassar, 2007a, 2007 b; Baldassar & Baldock, 2000; Salih, 2001) of het belang van rituelen voor het onderhouden van transnationale familiebanden (Olwig, 2002; Salih, 2002).

In zowel Nederland, Egypte als Marokko is empirisch onderzoek gedaan naar ervaringen met familierecht, maar het merendeel hiervan gaat niet over transnationale situaties.¹³ Deze studies gaan bovendien met name over echtscheiding en gezag na echtscheiding.¹⁴ Er is een beperkt aantal empirische onderzoeken naar transnationale gezinnen en familierecht. Foblets (1994), Foblets & Verhellen (2000), Evers Rosander (2008) en Gaughan (2002) deden onderzoek naar echtscheiding onder personen van Marokkaanse afkomst in respectievelijk België, Spanje en Nederland. Strijp (1999) onderzocht ervaringen van Marokkaanse Nederlanders met erfenissen in Marokko. Rabo (2011) beschrijft hoe Syrische christenen in Zweden niet alleen te maken hebben met twee statelijke systemen van familierecht, maar ook met de kerkelijke autoriteiten. Deze zijn in Syrië als enige bevoegd in familierechtelijke aangelegenheden die christenen betreffen. Mehdi deed onderzoek naar de *mahr* of bruidsprijs onder personen van Pakistaanse afkomst in Denemarken (2003). Er zijn tot slot verschillende rechtssociologische studies naar transnationale adoptie verschenen (o.a. Yngvesson, 2007).

Het onderhavige onderzoek vormt om een aantal redenen een aanvulling op het bestaande onderzoek naar transnationale gezinnen. Het terrein van transnationale gezinnen en familierecht is nog weinig empirisch bestudeerd. De meeste van de bovengenoemde onderzoeken beperken zich bovendien tot één land en tot één groep van migranten. In mijn onderzoek worden zowel de landen van ontvangst als die van afkomst betrokken. Daarnaast vindt een vergelijking plaatst tussen twee groepen

12 Zie eveneens Ehrkamp (2006).

13 Zie onder andere Griffiths (1986) voor Nederland, Al-Sharmani (2007), Hill (1979), Mir-Hosseini (2000) en Sonneveld (2009) voor Egypte, en Rosen (1989) voor Marokko.

14 Buskens (1999) en Bargach (2002) zijn enkele studies die niet (alleen) over echtscheiding gaan, maar ook over andere terreinen van het familierecht.

migranten (Egyptisch-Nederlands en Marokkaans-Nederlands). Dit onderzoek heeft niet alleen betrekking op personen die zelf een migratieachtergrond hebben. Ook hun kinderen en personen met een internationale relatie die zelf niet zijn gemigreerd, komen in aanraking met het recht van twee landen. In dit onderzoek zijn daarom zowel etnisch homogene gezinnen als gemengde gezinnen betrokken en zowel eerste als tweede generatiemigranten. Tot slot is er in de transnationale migratiestudies een sterke nadruk op migratie vanuit armere landen richting rijkere landen (Ratha & Shaw, 2007: 1). In dit onderzoek wordt ook gekeken naar migratie in de omgekeerde richting. Zoals zal blijken, komt uit dit onderzoek duidelijk naar voren dat migratie van een rijker naar een armer land net zo zeer transnationale kenmerken vertoont.

Door vergelijking van deze verschillende categorieën respondenten in de drie landen kan inzicht worden verkregen in de factoren die van invloed zijn op de wijze waarop leden van transnationale gezinnen omgaan met recht. Zo zijn er bijvoorbeeld verschillen in de mate waarin informatie beschikbaar is over Egyptisch recht en over Marokkaans recht (zie verder par. 1.5.1). Door leden van Egyptisch-Nederlandse gezinnen te vergelijken met leden van Marokkaans-Nederlandse gezinnen kan de vraag worden beantwoord of een grotere beschikbaarheid van informatie ertoe leidt dat ouders anders omgaan met het recht, in vergelijking met een situatie waarin beperkte informatie beschikbaar is. Door de mogelijkheid van dit soort vergelijkingen tussen de verschillende categorieën respondenten vormt dit onderzoek een aanvulling op het bestaande onderzoek naar transnationale gezinnen.

1.3.3 *Gender en etniciteit*

De wisselwerking tussen Nederlands recht en islamitisch recht is een sterk gepolitiiseerd onderwerp. In zowel Nederland, Egypte als Marokko zijn verhitte debatten gaande over de rol die de islam zou moeten spelen in de samenleving. In Nederland is dit debat sterk verbonden met het debat over immigratie en integratie (Entzinger, 2006; Ghorashi, 2003b; Shadid, 2006). Autochtone Nederlanders zijn in meerderheid negatief gestemd over de aanwezigheid van en het aantal allochtonen in Nederland (SCP, 2004: 12). Het meest negatief zijn ze over moslims en in het bijzonder over personen van Marokkaanse afkomst (Van Praag, 2003; SCP, 2004: 164; Sniderman e.a 2003). In Egypte en Marokko is het debat over de positie van de islam onlosmakelijk verbonden met het verzet tegen autocratische regimes en tegen de politieke en militaire inmenging van westerse landen in moslimlanden (Buskens, 2003; Hélie-Lucas, 1994; Moors, 2003; Sonneveld, 2009: 63-67).

In al deze debatten speelt op gender en etniciteit gebaseerde beeldvorming een prominente rol. In het Nederlandse publieke debat wordt vaak de nadruk gelegd op de ongelijke behandeling van mannen en vrouwen in islamitisch recht. Islamitisch recht wordt daarmee gepositioneerd als tegengesteld aan en een gevaar voor ‘Nederlandse’ waarden (Korteweg & Yurdakul, 2009). In islamitische landen is de positie van vrouwen vaak een symbool van het islamitisch karakter van het land en van verzet tegen westerse inmenging in interne aangelegenheden. Volgens Nader wordt op deze manier de positie van vrouwen aan weerszijden gebruikt om eigen superioriteit ten opzichte van ‘de ander’ te bevestigen (1989). In zowel Nederland als Egypte en Marokko wordt toepassing van buitenlands recht (respectievelijk islamitisch en secu-

lier recht) als potentieel problematisch ervaren en ten dele als in strijd met de ‘openbare orde’ (Berger, 2001, 2002; Van der Velden, 2001).¹⁵

Het is bijna onvermijdelijk dat leden van Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse transnationale gezinnen te maken krijgen met bovenstaande debatten. Deze debatten zijn niet neutraal wat betreft gender en etniciteit. Als dergelijke debatten zo sterk aanwezig zijn, impliceren keuzes in de omgang met islamitisch en Nederlands familierecht een stellingname in die debatten (Bartels, 2001: 56; De Koning & Bartels, 2005: 15). Het is dus van belang om gender en etniciteit te betrekken in de beschrijving en verklaring van hoe ouders in transnationale gezinnen omgaan met Nederlands en islamitisch familierecht. Het gaat hier vooral om op gender en etniciteit gebaseerde normen en verwachtingen (Lorber, 2010: 15). Deze normen en verwachtingen kunnen zowel voortkomen uit het recht als uit de sociale omgeving.

Als we de naamgeving van kinderen als voorbeeld nemen, komt een aantal mogelijke vragen naar voren. Welke mogelijkheden en beperkingen kennen het naamrecht van Egypte, Marokko en Nederland? Ervaren ouders vanuit hun sociale omgeving bepaalde normen ten aanzien van de keuze van een naam die een relatie hebben met de etniciteit en gender van hun kind of henzelf? Zijn er verschillen tussen de normen in de diverse sociale netwerken waarin het gezin is ingebed? Vrezen ouders dat hun kind later mogelijk gediscrimineerd zal worden als het een bepaalde naam krijgt?

Gender en etniciteit worden hier opgevat als sociaal geconstrueerd (Andersen & Hysock, 2009: 21). Dit houdt in dat gender en etniciteit geen onveranderlijke, op zichzelf staande betekenis hebben, maar pas betekenis krijgen in sociale interacties tussen mensen. Een sterke indicatie dat bijvoorbeeld gender sociaal is geconstrueerd, is de historische en culturele variatie in wat geldt als normaal gedrag voor mannen en vrouwen (Stanley, 2002: 32 e.v.). Onder gender versta ik de sociaal geconstrueerde rollen, gedragingen, activiteiten en eigenschappen die in een bepaalde gemeenschap of samenleving als passend worden beschouwd voor mannen en vrouwen of die mensen als passend beschouwen voor zichzelf als man of vrouw.¹⁶ Etniciteit vat ik op als het zichzelf rekenen of door anderen worden gerekend tot een groep mensen die (de idee van) een gemeenschappelijke oorsprong delen. Die (vermeende) gemeenschappelijke oorsprong kan onder andere zijn gebaseerd op ‘fysieke overeenkomsten, culturele kenmerken, historische gebeurtenissen en mythen’ (Verkuyten, 1999: 43-44).

Ik benader gender en etniciteit intersectioneel (Acker, 1992; Crenshaw, 1990). De algemene categorieën ‘man’ en ‘vrouw’ zijn intern niet homogeen. Mannen verschillen niet alleen van vrouwen, mannen verschillen ook onderling van elkaar, net zoals vrouwen onderling verschillen (De Hart, 2003: 27). Normen en verwachtingen gebaseerd op gender kunnen samengaan met normen en verwachtingen op basis van onder andere etniciteit of religie. Zo is volgens Egyptisch en Marokkaans recht een

15 ‘Strijd met de openbare orde’ is in alle drie de landen een grond voor het buiten toepassing laten van buitenlands recht, indien dit recht niet is te verenigen met bepaalde, als fundamenteel geldende normen. In Nederland wordt ongelijke behandeling van mannen en vrouwen gezien als in strijd met het recht op gelijke behandeling en onder omstandigheden in strijd met de openbare orde. In Egypte en Marokko geldt de toepassing van niet-islamitisch recht op een moslim als strijd met de openbare orde. De precieze inhoud van het begrip openbare orde is door de verschillende wetgevers grotendeels open gelaten en is in de rechtspraak nader ingevuld.

16 Deze definitie is ontleend aan de World Health Organization, www.who.int/gender/whatisgender/en/ (geraadpleegd op 2 augustus 2012).

religieus gemengd huwelijk toegestaan, maar niet in alle gevallen. Een man die moslim is, mag volgens dat recht trouwen met een vrouw die dat niet is. Er bestaat echter een beletsel voor het huwelijk tussen een vrouw die moslim is en een man die dat niet is (zie verder paragraaf 2.2.2). Het huwelijksbeletsel volgt niet uit het religieverschil alleen, maar uit de gender van beide partners in combinatie met hun religie. In dit recht worden religieus gemengde relaties van vrouwen dus meer dan die van mannen geproblematiseerd. Ook sociale normen op dit terrein kunnen voor vrouwen anders zijn dan voor mannen. Vrouwen ervaren over het algemeen meer weerstand vanuit hun sociale omgeving tegen hun gemengde relatie dan mannen (Cluycq, 2012; Hondius, 1999: 283-284).

In dit onderzoek analyseer ik de wijze waarop ouders zich verhouden tot de op gender en etniciteit gebaseerde normen en verwachtingen en hoe dit eventueel een rol speelt in hun omgang met het recht. Een omvattende analyse van het positieve recht op basis van gender en etniciteit valt echter buiten het bestek van dit onderzoek.¹⁷ Wel ga ik in op de vraag hoe ouders de ongelijkheden in het positieve recht ervaren. Daarbij ga ik er niet van uit dat ongelijkheid in het recht ook in alle gevallen als zodanig wordt ervaren door respondenten. Het kan zijn dat ouders geen grote rol zien weggelegd in hun leven voor bepaalde juridische ongelijkheden of zich niet bewust zijn van die ongelijkheden.

Na deze inleiding op het onderzoeksonderwerp, de presentatie van de probleemstelling en het theoretische kader zal ik in de volgende paragraaf een kort overzicht schetsen van de drie rechtssystemen. In paragraaf 1.5 wordt het onderzoek afgebakend. Tot slot bevatten paragraaf 1.6 en 1.7 de methodologische verantwoording en de opzet van het boek.

1.4 De drie rechtssystemen

1.4.1 Familie- en nationaliteitsrecht

Marokko en Egypte zijn landen waar een ruime meerderheid van de bevolking moslim is, maar het zijn geen islamitische staten.¹⁸ Net als in veel landen met een moslimmeerderheid is in Marokko en Egypte het meeste recht (strafrecht, privaatrecht, bestuursrecht) van seculiere oorsprong (Otto, 2006b: 11). Ook het nationaliteitsrecht is van seculiere oorsprong en in beide landen geïnspireerd op het nationaliteitsrecht van Europese landen. Een uitzondering op deze 'regel' is het familierecht, dat een religieuze oorsprong heeft.

17 Zie hiervoor o.a. Boor (1999) en Van Rossum (2007) over Nederlands familierecht; Van den Eeckhout (2005a), De Hart (2003) en De Hart e.a. (2006b) over Nederlands vreemdelingen- en nationaliteitsrecht; Jansen (2007), Tamanna (2008) en Weingartner (2005) over Marokkaans familierecht; Mashhour (2005), Abu-Odeh (2004) en Sezgin (2011) over Egyptisch familierecht; Joseph (2000) over Egyptisch en Marokkaans nationaliteitsrecht.

18 In Egypte is 90% van de bevolking moslim en in Marokko 99%. Bron: CIA The World Factbook, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html (geraadpleegd 24 juli 2012).

Vóór de periode van codificatie in de twintigste eeuw was de *fiqh* (de wetenschap van het religieuze recht in de islam) de voornaamste vindplaats voor het recht. In de eeuwen na het ontstaan van de islam ontwikkelde zich een aantal rechtsscholen die verschillende interpretaties van het religieuze recht hanteerden.¹⁹ In Egypte en Marokko werd de *fiqh* gevolgd van respectievelijk de *Hanafitische* en *Malikitische* rechtsschool (Berger & Sonneveld, 2006; Buskens, 2006).

Fiqh moet niet worden gezien als een wetboek. Tussen de scholen en ook binnen de scholen bestaan verschillen van mening over de interpretatie van de bronnen van islamitisch recht (Peters, 1997: 259-261).²⁰ *Fiqh*-handboeken, en compilaties van en commentaren op de opinies van prominente theologen/rechtsgeleerden bieden rechters houvast bij de toepassing van het religieuze recht (Welchman, 2007: 12). Volgens de doctrine dient in eerste instantie de meest algemeen aanvaarde (of 'dominante') opinie binnen de rechtsschool te worden gevolgd. In individuele gevallen kunnen rechters echter ook een andere dan de dominante opinie volgen, indien toepassing van de dominante opinie tot onrechtvaardige resultaten zou leiden of ingaat tegen het algemene belang (Coulson, 1959: 22).

In zowel Egypte als Marokko kwam in de twintigste eeuw een proces van codificatie en hervorming van het familierecht op gang. In Egypte werden vanaf 1920 codificaties van kracht, al tijdens de periode van Britse koloniale overheersing (Berger & Sonneveld, 2006: 21). In Marokko gebeurde dat pas na de onafhankelijkheid van Frankrijk in 1956 (Buskens, 2006: 50). Bij de codificaties werd niet strikt vastgehouden aan de meest gangbare opinie binnen de van oudsher gevolgde rechtsschool (Hill, 1978: 295-296). Ook minder breed aanvaarde opinies dienden als basis voor wetsbepalingen en er werden bepalingen ontleend aan andere rechtsscholen (Coulson, 2001: 184 e.v.; Peters, 1997: 264; Welchman, 2007: 12). De codificatie van het familierecht doorbrak het primaat van de islamitische rechtsgeleerden in de interpretatie van het religieuze recht. De overheid kreeg een sterkere greep op het religieuze recht en de toepassing daarvan (Otto, 2006a: 109).

In Egypte zijn delen van het familierecht gecodificeerd in wetten vastgelegd, maar zijn er ook onderwerpen die niet gecodificeerd zijn. In Marokko is in 1957 en 1958, direct na de onafhankelijkheid van Frankrijk en Spanje, het gehele familierecht gecodificeerd in de familiewet *Mudawwana*. Het familierecht van beide landen kent een bepaling die verwijst naar de Hanafitische respectievelijk de Malikitische *fiqh* in het geval een onderwerp niet wordt geregeld door de codificaties (derde artikel Wet 1 van 2000 en art. 400 Mud). Ten dele speelt *fiqh* dus nog wel een rol in de hedendaagse rechtspraktijk. Meer recent zijn er nieuwe hervormingen doorgevoerd in de familiewetgeving. De *Mudawwana* is in 2004 vervangen en ingrijpend hervormd. Daarbij is op een aantal punten meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen in het familierecht gekomen, maar er is geen sprake van volledige gelijkheid voor de wet. Zo hebben mannen en vrouwen geen gelijke rechten wat betreft het gezag over hun kind en mogen mannen met meerdere vrouwen getrouwd zijn, maar vrouwen niet met meerdere mannen (zie ver par. 2.2.2 en 6.2.3). Het Egyptische familierecht is minder in-

19 Goldziher, I. & J. Schacht, 'Fikḥ', in: *Encyclopedia of Islam* II.

20 Traditioneel zijn er vier bronnen voor het islamitische religieuze recht: de Koran, de handelingen en uitspraken van de profeet Mohammed (*sunna*), de consensus van de moslimgemeenschap (*ijma'*), en de analoge interpretatie (*qiyas*; Otto, 2006a: 42).

grijpend hervormd. De belangrijkste materiële wijziging was daar de verruiming van de mogelijkheden voor echtscheiding op verzoek van de vrouw bij Wet 1 van 2000 (art. 20).

Dat het familierecht in Egypte en Marokko is gebaseerd op islamitisch recht betekent niet dat de religieuze autoriteiten zijn belast met de toepassing en interpretatie van wetgeving. Rechters worden in beide landen geworven onder afgestudeerden van de rechtenfaculteiten van de (seculiere) universiteiten. In Egypte zijn in 1955 de religieuze familierechtbanken afgeschaft en zijn alle familierechtelijke zaken ondergebracht bij de nationale rechterlijke macht.²¹ Tijdens de protectoraatsperiode hebben de Fransen aparte rechtbanken voor Berbers ingesteld in bepaalde delen van Marokko (Buskens, 1999: 43-45).²² De koloniale bestuurders hadden hierbij een politiek oogmerk. Door verdeeldheid onder de Marokkaanse bevolking te stimuleren kon het land beter onder controle worden gehouden. Deze rechtbanken moesten Berbers gewoonterecht toepassen, dat ten dele afwijkt van het islamitische recht. Direct na de onafhankelijkheid zijn de berberrechtbanken afgeschaft. In 2004 zijn in zowel Egypte als Marokko aparte secties familierecht opgericht bij de rechtbanken in eerste aanleg (Wet 10 van 2004; Jordens-Cotran, 2007: 49-50). Dit vormt echter geen terugkeer naar de op religie gebaseerde jurisdictie van de religieuze rechtbanken.

Ambtenaren van de burgerlijke stand hebben evenmin als rechters een uitgebreide religieuze opleiding genoten. Wel zijn er religieus onderlegde functionarissen die zijn belast met onder andere huwelijksluiting. Deze functionarissen (in Marokko *'adl* genaamd en *ma'zun* in Egypte) kunnen worden omschreven als beroepsgetuijen die bepaalde aktes en verklaringen op het terrein van het familierecht opstellen (Buskens, 1999: 203 e.v.).²³ Ze zijn niet hiërarchisch ondergeschikt aan religieuze autoriteiten, maar zelfstandige functionarissen onder toezicht van de rechtbank.

Het Nederlandse familierecht is neergelegd in het burgerlijk wetboek. Het burgerlijk wetboek is oorspronkelijk gebaseerd op de Franse *code civil* (Gerver e.a./Pitlo, 1995: 45-50). De code civil kwam onder Napoleon tot stand en is een codificatie gebaseerd op het toentertijd toegepaste recht, wat een mengeling was van Romeins recht, lokaal gewoonterecht en het canoniek recht. In de tweede helft van de twintigste eeuw zijn verschillende wijzigingen in het Nederlandse personen- en familierecht doorgevoerd met het doel ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en tussen relatievormen te verminderen. Inmiddels zijn vrijwel alle familierechtelijke bepalingen waarin direct onderscheid wordt gemaakt tussen mannen en vrouwen opgeheven. Verschillende auteurs hebben er echter op gewezen dat er nog steeds indirecte vormen van genderonderscheid blijven bestaan in het Nederlandse familierecht. Een voorbeeld hiervan is de ongelijke verdeling van rechten en verantwoordelijkheden tussen vaders en moeders bij de toekenning van gezag na echtscheiding (Boor, 1999; Loenen, 2003).

21 Bij Wet 426 van 1955, zie Berger (2005: 106 e.v.).

22 De protectoraatsperiode duurde van 1912 tot 1956.

23 De *'udul* (mv van *'adl*) in Marokko zijn daarnaast ook bevoegd inzake onroerende goederen en op het terrein van het erfrecht (Buskens, 1999: 147-148).

1.4.2 Internationaal privaatrecht

Het internationaal privaatrecht (IPR) bevat regels over het recht dat van toepassing is wanneer een rechtsbetrekking internationale aspecten bevat (de conflictregels). Een rechtsbetrekking is bijvoorbeeld internationaal als iemand verblijft in een ander land dan dat van zijn of haar nationaliteit. Het IPR bevat daarnaast internationale bevoegdheidsregels die aanwijzen van welk land de instanties bevoegd zijn. Tot slot is in het IPR de erkenning geregeld van uitspraken en aktes afkomstig van buitenlandse instanties (Strikwerda, 2012: 3). Elk land heeft zijn eigen IPR, tenzij landen in een gezamenlijk verdrag gedeeld IPR zijn overeengekomen. Wat betreft de juridische onderwerpen die in dit boek aan bod komen, zijn er tussen Nederland en Egypte en Marokko weinig IPR-verdagen afgesloten.²⁴ De autoriteiten van de drie landen kunnen dus verschillen met betrekking tot welk familierecht zij toepassen op één en dezelfde internationale rechtsbetrekking.

Het Nederlandse IPR is zeer gedetailleerd. Het bevat voor de verschillende deel-terreinen van het familierecht verschillende regelingen. Per 1 januari 2012 zijn de verschillende IPR-wetten samengebracht in boek 10 van het Burgerlijk Wetboek. Voor de in dit onderzoek behandelde terreinen zijn daarbij de IPR-regels inhoudelijk merendeels gelijk gebleven (Frohn & Ibili, 2011; Jordens-Cotran, 2010; Polak, 2011). Een groot deel van het Nederlandse IPR wordt mede bepaald door Europese verordeningen en internationale verdragen, zoals die in het kader van de Haagse Conferentie voor Internationaal Privaatrecht of de Commission Internationale de l'Etat Civile (CIEC). De woonplaats en de nationaliteit zijn belangrijke aanknopingspunten in het Nederlandse IPR.²⁵ Het Egyptische en Marokkaanse IPR is sterk gericht op nationaliteit als aanknopingsfactor. Bovendien wordt op de familierelaties van personen met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit zo goed als altijd Egyptisch of Marokkaans familierecht toegepast, ongeacht het bezit van een tweede nationaliteit of langdurig verblijf in het buitenland. Nederlands IPR daarentegen verwijst in een aantal gevallen naar buitenlands familierecht, ook al betreft het de familierelaties van personen met de Nederlandse nationaliteit.²⁶

De familierechtsstelsels van Egypte en Marokko kennen daarnaast rechtspluralisme. In Egypte en Marokko bestaan verschillende geloofsgemeenschappen en een aantal daarvan heeft eigen, door de overheid erkend familierecht. In Egypte worden alleen islamitische, christelijke en joodse gemeenschappen erkend. Erkenning gebeurt

24 Uitzondering vormt het Haags Kinderbeschermingsverdrag 1996 dat zowel door Nederland als Marokko is geratificeerd en onder andere over het gezag over kinderen gaat (zie verder par. 6.3.1). Tussen Egypte en Nederland geldt daarnaast het Haags verdrag inzake erkenning van echtscheiding van 1 juni 1970 (*Tractatenblad* 1979, nr. 131), maar dat valt buiten het bestek van dit boek. Ook het tussen Marokko en Nederland geldende Haags Kinderontvoeringsverdrag van 15 oktober 1980 (*Tractatenblad* 1987, nr. 139) valt buiten het bestek van dit boek.

25 De aanknopingsfactor is de grond waarop een bepaald rechtsstelsel als toepasselijk wordt aangewezen.

26 Zie bijvoorbeeld artikel 10: 92 lid 1 BW. Als de ene ouder van een kind bijvoorbeeld de Marokkaanse nationaliteit heeft en de andere zowel de Marokkaanse als de Nederlandse, dan wordt in Nederland het Marokkaanse afstammingsrecht toegepast als het recht van de gedeelde nationaliteit van de ouders.

op aanvraag, bij besluit van de president.²⁷ Er zijn vijftien erkende religieuze gemeenschappen en daarop worden negen verschillende soorten religieus familierecht toegepast (Berger, 2005: 102). In Marokko wordt alleen islamitisch en joods familierecht toegepast. Voor zover er christenen zijn met de Marokkaanse nationaliteit, wordt op hen de Mudawwana toegepast, met uitzondering van enkele bepalingen (Jordens-Cotran, 2007: 53-56). Naast de conflictregels van het internationaal privaatrecht zijn er ook ‘interne conflictregels’. Deze bepalen welk religieus recht van toepassing is op (naar geloof) gemengde relaties (Berger, 2001; zie verder par. 2.2.3).

1.5 Afbakening van het onderzoek

1.5.1 De onderzoekspopulatie

Voor dit onderzoek zijn interviews afgenomen met leden van transnationale gezinnen. De onderzoekspopulatie bestaat uit ouders in ‘ongebroken’ Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse transnationale gezinnen. Onder een transnationaal gezin wordt in dit onderzoek verstaan: een gezin waarbinnen één ouder in Nederland is opgegroeid en de ander in Egypte of Marokko. Een van de ouders is dus gemigreerd naar het land van de andere ouder. Hiervoor is gekozen om de kans te vergroten dat gezinsleden daadwerkelijk transnationale banden onderhouden met het land van herkomst, waaronder juridische banden. Er zijn gezinnen wonend in Nederland, Egypte en Marokko onderzocht. Een ongebroken gezin is gedefinieerd als een gezin waarvan de ouders niet zijn gescheiden of anderszins hun relatie hebben verbroken. In de twee andere onderzoeken in het project waarvan dit onderzoek deel uitmaakt, wordt gekeken naar echtscheiding en transnationale gezagsconflicten in gebroken gezinnen (Carlisle, te verschijnen; Sportel, te verschijnen). Gezinnen waarin de ouders bij elkaar zijn, maar waarvan één van de ouders in het buitenland woont (bijvoorbeeld in verband met werk) vallen wel binnen de onderzoekspopulatie.

Onder transnationale gezinnen vallen in dit onderzoek zowel etnisch homogene als etnisch gemengde gezinnen. De gemengde gezinnen in dit onderzoek zijn gezinnen gebaseerd op de relatie tussen een Nederlandse ouder en een Egyptische of Marokkaanse ouder die in Egypte of Marokko is opgegroeid (een eerste generatie migrant). De etnisch homogene gezinnen zijn gebaseerd op de relatie tussen twee Egyptenaren of Marokkanen, waarvan er één in Egypte of Marokko is opgegroeid (een eerste generatie migrant) en de ander in Nederland (een tweede generatie ‘migrant’). In dit onderzoek wordt deze laatste categorie paren aangeduid als ‘tweede generatie paar’ om het onderscheid aan te geven met de gemengde paren. Gezinnen waarin beide ouders tweede generatie migranten zijn, vallen buiten het bestek van dit onderzoek. Hetzelfde geldt voor gezinnen waarbij de ene ouder van Egyptische afkomst is en de ander van Marokkaanse. Tot slot zijn alleen gezinnen onderzocht waarvan ten minste een van de ouders van huis uit moslim is. De reden hiervoor is dat op bij-

²⁷ Dit is geregeld in Wet 15 van 1927, zie US Department of State, *2011 Report on international religious freedom*, 30 juli 2012, www.state.gov/j/drl/rls/irf/2011/nea/192881.htm (geraadpleegd op 9 augustus 2012).

voorbeeld Egyptische christenen apart christelijk familierecht wordt toegepast en dat valt buiten het bestek van deze studie (zie ook paragraaf 1.4.2).

Het gebruik van bovenstaande indeling behoeft enige kanttekening. Het is verre van een uitgemaakte zaak wat precies gemengde en niet-gemengde relaties zijn. Wat doorgaans als gemengde relatie wordt bestempeld, is niet per definitie in alle aspecten gemengd. Zo kan er een verschil in etniciteit zijn tussen de partners, terwijl zij bijvoorbeeld wat betreft overtuiging, opleidingsniveau, sociale klasse, etc. juist sterk op elkaar lijken. De relatie tussen twee personen van Marokkaanse afkomst, waarvan de één in Nederland is opgegroeid en de ander in Marokko, wordt over het algemeen niet als gemengd betiteld. Ondanks de gedeelde etniciteit kunnen zich echter cultuurverschillen voordoen, omdat beide partners in verschillende landen zijn opgegroeid (Alex-Asensoh & Asensoh, 1998). In die zin kan een dergelijke relatie wellicht niet als interetnisch, maar wel als intercultureel worden beschouwd. In dit onderzoek vormt het onderscheid tussen gemengde ouderparen en tweede generatie ouderparen één van de categorieën van vergelijking. Daarnaast worden Egyptisch-Nederlandse gezinnen met Marokkaans-Nederlandse gezinnen vergeleken en gezinnen wonend in Nederland met gezinnen die in Egypte en Marokko wonen. De vraag in hoeverre de ervaringen met recht van de personen binnen de verschillende categorieën van elkaar verschillen of juist met elkaar overeenkomen, is onderwerp van onderzoek.

On een aantal redenen is gekozen voor de landen Egypte en Marokko naast Nederland. Ten eerste is het familierecht van zowel Egypte als Marokko op islamitisch recht gebaseerd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Turkije, waar het familierecht seculier van aard is. Het familierecht van zowel Egypte als Marokko is gebaseerd op een soennitische rechtsschool, maar niet op dezelfde (respectievelijk de Hanafitische en de Malikitische rechtsschool, zie par. 1.4.1). Er zijn daardoor zowel verschillen als overeenkomsten tussen het recht van Egypte en Marokko. Door deze verschillen en overeenkomsten en door een vergelijking tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse gezinnen kan worden onderzocht welke rol het recht speelt in het dagelijks leven van deze gezinnen.

Ten tweede zijn er overeenkomsten en verschillen tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse gezinnen. Personen van Marokkaanse afkomst vormen één van de grootste minderheden in Nederland (362.954 op 1 januari 2012).²⁸ Het aantal personen van Egyptische afkomst in Nederland is veel kleiner (21.373). De groep van personen van Egyptische afkomst in Nederland is echter niet dusdanig klein, dat het moeilijk zou zijn om voldoende respondenten te vinden. Een aantal andere Arabische landen viel om die reden af (Algerije, Jordanië, Libanon, Libië, Syrië, Tunesië).²⁹ Landen als Irak en Saoedi-Arabië vielen af vanwege de te verwachte kleine aantallen personen van Nederlandse afkomst die daar wonen en vanwege de ontoegankelijkheid van de landen voor onderzoek. Vanwege de omvang van de groep personen van Marokkaanse afkomst is er relatief veel informatie over Marokkaans familierecht beschikbaar in het Nederlands, zijn er verschillende non-gouvernementele organisaties (NGO's) actief op het terrein van voorlichting en sociaaljuridische hulp-

28 CBS Statline, 27 juni 2012, *Bevolking/ herkomstgroepering*.

29 Syrië is van deze landen het grootste afkomstland, met 11.025 personen op 1 januari 2012.

verlening en bestaan er gespecialiseerde juristen. Dit geldt veel minder ten aanzien van het Egyptische familierecht, waarover veel minder bekend is in Nederland en waarin weinig NGO's en gespecialiseerde juristen werkzaam zijn. Door Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse gezinnen te vergelijken kan inzicht worden verkregen in wat de invloed is van de beschikbare informatie op hoe ouders met het recht omgaan.

Daarnaast zijn er overeenkomsten en verschillen in partnerkeuze tussen beide categorieën. Personen van zowel Egyptische, Marokkaanse als Nederlandse afkomst trouwen in grote meerderheid met iemand van dezelfde afkomst (Van Huis, 2007; Mar MvJ, 2007: 1, 3). Mannen van Egyptische afkomst in Nederland trouwen verhoudingsgewijs het vaakst gemengd met iemand van Nederlandse afkomst (gemiddeld 23% over de jaren 1999-2003).³⁰ Zij hebben eveneens het vaakst een migratiehuwelijk, dat wil zeggen dat een van de partners naar Nederland is gemigreerd omwille van het huwelijk. Marokkaanse mannen en vrouwen trouwen iets minder vaak gemengd met iemand van Nederlandse afkomst en hebben iets minder vaak een migratiehuwelijk. Over 2011 was ongeveer 83% van de huwelijken van personen van Marokkaanse afkomst met iemand van dezelfde afkomst en ongeveer 8% met iemand van Nederlandse afkomst.³¹ Er zijn op deze terreinen geen grote verschillen tussen Marokkaanse mannen en Marokkaanse vrouwen. Egyptische vrouwen in Nederland trouwen het minst vaak met iemand van Nederlandse afkomst (gemiddeld 3% over de jaren 1999-2003).³² Ook personen van Nederlandse afkomst trouwen hoofdzakelijk met iemand van dezelfde afkomst.³³ Bij alle groepen is het aandeel migratiehuwelijken de afgelopen tien jaar overigens sterk afgenomen (Van Aagtmaal-Wobma, 2009; Nicolaas, 2009: 29-30). Waarschijnlijk is dit het gevolg van de verzwaring van de toelatingseisen bij huwelijksmigratie (Alders, 2005: 48).

Bij deze cijfers over gemengde huwelijken moet wel een kanttekening worden geplaatst. In de opvatting van het CBS is een gemengd huwelijk een huwelijk tussen een autochtoon en een allochtoon.³⁴ Personen die zelf een gemengde afkomst hebben, worden als allochtoon gecategoriseerd (Groenendijk, 2007: 103-105). Het huwelijk van iemand met bijvoorbeeld een Nederlandse en een Marokkaanse ouder met iemand met twee Marokkaanse ouders geldt in de opvatting van het CBS als niet-gemengd. Het zou echter net zo goed als een gemengd huwelijk kunnen worden aangemerkt. In dat geval zouden de cijfers meer gemengde huwelijken laten zien en minder huwelijken met iemand van dezelfde afkomst.

30 CBS Maatwerk, 24 mei 2007. Dit percentage is over dezelfde jaren twee tot drie keer zo hoog als het percentage huwelijken van Marokkaanse mannen en vrouwen dat gemengd is.

31 CBS Statline, 24 oktober 2012, *Partnerkeuze allochtonen naar herkomst*.

32 Voor vrouwen van Egyptische afkomst zijn geen cijfers gepubliceerd over het jaarlijkse aantal migratiehuwelijken, omdat dit zeer klein is (minder dan 25).

33 Het CBS heeft geen cijfers gepubliceerd over hoe vaak personen van Nederlandse afkomst gemengd huwen. Dat dit relatief weinig voorkomt, valt indirect wel af te leiden uit de cijfers over het totaal aantal echtparen en het aandeel gemengde echtparen daarin. Zie bijvoorbeeld De Jong & Harmsen (2001) en Harmsen e.a. (2012).

34 Volgens de definitie van het CBS is een allochtoon iemand die zelf buiten Nederland is geboren (eerste generatie) of ten minste één ouder heeft die buiten Nederland is geboren (tweede generatie). Een autochtoon is iemand van wie beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht de eigen geboorteplaats, www.cbs.nl/nl-nl/menu/methoden/begrippen/default.htm?conceptid=37 (geraadpleegd 19 juli 2012).

Over gemengde huwelijken in Egypte en Marokko zijn maar beperkt cijfers beschikbaar. Een medewerker van de Nederlandse ambassade in Cairo schat dat er jaarlijks tenminste vijftig huwelijken tussen een Nederlander en een Egyptenaar worden gesloten in Egypte.³⁵ Volgens de medewerker betreft het bijna allemaal huwelijken tussen een Nederlandse vrouw en een Egyptische man. Er worden jaarlijks ongeveer twee huwelijken gesloten tussen een Nederlandse man en een Egyptische vrouw, aldus de medewerker. Deze schattingen betreffen alleen de huwelijken die de ambassade onder ogen krijgt, bijvoorbeeld in het kader van legalisatie of beoordeling van het bezit van de Nederlandse nationaliteit van een kind. Over Marokko zijn mij geen cijfers bekend met betrekking tot huwelijken tussen Nederlanders en Marokkanen, maar vermoedelijk liggen de aantallen lager dan die in Egypte.

Tot slot zijn er overeenkomsten en verschillen in het nationaliteitsbezit tussen leden van Egyptisch-Nederlandse gezinnen en die van Marokkaans-Nederlandse gezinnen. Een aanzienlijke meerderheid van de personen van Egyptische en Marokkaanse afkomst in Nederland heeft zowel de Nederlandse als de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit (respectievelijk 68% en 80% op 1 januari 2011).³⁶ Cijfers over bezit van dubbele en enkele nationaliteit in Egypte en Marokko zijn niet beschikbaar. Vermoedelijk is de naturalisatiebereidheid van Nederlanders in Egypte en Marokko laag. Vóór 2003 trad automatisch verlies op van de Nederlandse nationaliteit bij verkrijging van de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit (zie verder par. 5.3). Gezien de bovenstaande aantallen zal het bij transnationale gezinnen in Nederland vaak voorkomen dat de ouders de Nederlandse nationaliteit delen en bij de tweede generatieparen daarnaast ook de Egyptische of Marokkaanse. In Egypte en Marokko zal een gedeelte dubbele nationaliteit minder vaak voorkomen. Gemengde paren in beide landen hebben vermoedelijk veelal geen gedeelde nationaliteit. Tweede generatieparen in Egypte en Marokko zullen vaak de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit delen, maar niet de Nederlandse.

1.5.2 Beperking van de juridische onderwerpen

De juridische positie van kinderen wordt geregeld in verschillende rechtsgebieden. Dit onderzoek gaat echter primair over het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht. Andere rechtsgebieden, zoals het socialezekerheidsrecht of het vreemdelingenrecht, worden buiten beschouwing gelaten. Zoals gezegd, maakt dit onderzoek deel uit van een groter onderzoeksproject. De twee andere onderzoeken beslaan het terrein van echtscheiding, gezag over kinderen na echtscheiding en kinderontvoering (Carlisle, te verschijnen; Sportel, te verschijnen). Deze onderwerpen blijven in dit onderzoek buiten beschouwing, omdat dit onderzoek gaat over ongebroken gezinnen.

Binnen het resterende deel van het familierecht en nationaliteitsrecht is gekozen voor de volgende onderwerpen die van belang zijn voor de juridische positie van kinderen: afstamming, naam, gezag, erfrecht en nationaliteit. Daaraan heb ik het huwelijksrecht toegevoegd. Het antwoord op de vraag of ouders getrouwd zijn en op wel-

³⁵ Interview met senior consulaire medewerker, Cairo 14 oktober 2010.

³⁶ CBS Statline, 2 december 2011, *Nederlanders/ dubbele nationaliteit*.

ke wijze is van groot belang voor de juridische positie van een kind. Het geregistreerde partnerschap heb ik buiten beschouwing gelaten, omdat ik verwachtte dat dit weinig zou voorkomen in de onderzoekspopulatie. Het internationaal privaatrecht op deze terreinen is in transnationale context eveneens van groot belang voor de positie van kinderen, omdat het regelt welk recht daarop van toepassing is en of buitenlandse aktes in aanmerking komen voor erkenning.

In eerste instantie was het erfrecht buiten beschouwing gelaten. Het erfrecht is met name aan de orde, wanneer één of beide ouders komen te overlijden. In dat geval kan niet meer worden gesproken van een ongebroken gezin. Al na enkele interviews bleek echter dat het erfrecht een belangrijk onderwerp was voor de ouders. Daarom is het alsnog opgenomen in dit onderzoek. Zoals hierboven reeds aan de orde is gekomen, valt het joodse en christelijke familierecht van Egypte en Marokko buiten het bestek van dit onderzoek en wordt alleen het islamitische familierecht van beide landen bestudeerd.

Tot slot wordt in dit onderzoek niet uitvoerig stilgestaan bij op de normatieve vragen die de wisselwerking tussen Nederlands, Egyptisch en Marokkaans recht kunnen oproepen. De wijze waarop gezinsleden omgaan met het recht in een transnationale context is nog weinig empirisch onderzocht. Er is daarom gekozen om het onderzoek voor al te richten op het vergroten van het empirische begrip van dit onderwerp. De normatieve vraag hoe de uitkomsten van dit onderzoek zich verhouden tot de wijze waarop in Nederland wordt omgegaan met buitenlands recht van islamitische oorsprong is er een die wellicht op een later moment kan worden beantwoord.

1.6 Methodologische verantwoording

1.6.1 Juridisch onderzoek

Voor de beschrijving van het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht van de drie landen zijn relevante wetgeving, jurisprudentie, beleidstukken en secundaire juridische literatuur bestudeerd. De bronnen zijn geraadpleegd in het Nederlands, Arabisch, Frans en Engels. Er is niet gestreefd naar een uitputtende beschrijving van de verschillende juridische thema's. De nadruk ligt op hoe algemene regels hun beslag krijgen in de concrete juridische procedures waarmee ouders te maken krijgen (huwelijkssluiting, geboorteangifte, etc.). De interviews met ouders en sleutelfiguren hebben de basis gevormd voor de identificatie van de voor de praktijk meest relevante thema's. Deze thema's zijn vervolgens gedetailleerd beschreven. Verder zijn documenten van respondenten, standaardaktes en formulieren gepubliceerd in wetsedities en op het internet, voorlichtingsmateriaal, internetfora en databases gericht op ambtenaren als bron gebruikt voor de beschrijving van de procedures.³⁷

De beschikbaarheid en toegankelijkheid van juridische bronnen verschilde sterk tussen de drie landen. Wat betreft de Nederlandse wet- en regelgeving heb ik gebruik gemaakt van wetten.overheid.nl (vanaf 2002) en zoek.officielebekendmakingen.nl

³⁷ Deze databases zijn de Kennisbank Burgerzaken (portal.kennisbankburgerzaken.nl/) en de Module Burgerlijke Stand en Landeninformatie (shop.kluwer.nl/online/module-burgerlijke-stand-en-landen-informatie/prod10125749.html).

(vanaf 1995). Oudere wetgeving (van voor 1995) is ontleend aan de gedrukte versie van het *Staatsblad*. Voor jurisprudentie heb ik met name www.rechtspraak.nl gebruikt (vanaf 1995) en in tijdschriften gepubliceerde uitspraken. Als onderzoeker verbonden aan een Nederlandse universiteit had ik verder ruime beschikking over secundaire juridische bronnen in de verschillende Nederlandse bibliotheken.

De bronnen voor Egyptisch en Marokkaans recht waren voor mij minder toegankelijk. Het familie- en internationaal privaatrecht van Marokko is uitvoerig beschreven door Buskens (1999), Jordens-Cotran (2000, 2008), Rutten (1997) en Decroux (1983). Het familiewetboek is vertaald naar het Nederlands door Berger (2004, 1997) en Berger & Kaldenhoven (1989). Het familierecht van Egypte is veel minder uitgebreid beschreven in het Nederlands, Engels en Frans. Wel heeft Berger uitvoerig het Egyptische IPR beschreven (2001, 2002, 2005). Voor het Egyptische en Marokkaanse recht geldt dat juridische bronnen in de oorspronkelijke taal (Arabisch en daarnaast Frans in het geval van Marokko) weinig toegankelijk zijn vanuit Nederland. In Egypte en Marokko wordt weinig jurisprudentie online gepubliceerd of het is alleen toegankelijk tegen betaling.³⁸ De Egyptische en Marokkaanse jurisprudentie heb ik hoofdzakelijk ontleend aan enkele aangeschafte jurisprudentiebundels en aan wijzigingen in de juridische literatuur.

De Marokkaanse wetgeving is inmiddels goed toegankelijk, omdat het staatsblad vanaf 1913 in het Arabisch en de officiële Franse vertaling daarvan integraal online beschikbaar zijn gemaakt.³⁹ Voor het Egyptische staatsblad geldt dit niet. Enkele van de voor dit onderzoek relevante wetten zijn door de Egyptische overheid online geplaatst, maar de meeste niet.⁴⁰ Aanvullende Arabisch- en Franstalige bronnen over Egyptisch en Marokkaans recht heb ik verkregen door deze aan te schaffen tijdens verschillende bezoeken aan beide landen. Ik heb ongeveer 25 boekhandels bezocht waar juridische literatuur werd verkocht. De bronnen bestaan uit bundels met wetgeving, bundels met jurisprudentie en monografieën over het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht (in totaal ongeveer tachtig titels). Vaak bevatten de wetgevingsbundels lagere regelgeving, jurisprudentie en modellen die niet anderszins beschikbaar waren.

Mijn kennis van het Arabisch heeft veel bijgedragen aan mijn begrip van het Egyptische en Marokkaanse recht. Zo kon ik de primaire juridische bronnen raadplegen, alsook de secundaire bronnen over onderwerpen waarover niet of niet recent in de Europese talen is gepubliceerd. Daarnaast was voorlichting van de Egyptische overheid, en in mindere mate ook de Marokkaanse overheid, alleen toegankelijk in het Arabisch. Overheidswebsites bevatten bijvoorbeeld formulieren of overzichten van de voorwaarden voor bepaalde procedures. Verder hebben zoekacties met Arabische termen mij vaak op het spoor gezet van relevante wetgeving of recente wijzigingen daarvan.

38 Op de website van het Marokkaanse ministerie van Justitie staat een beperkt aantal familierechtelijke uitspraken vermeld, zie adala.justice.gov.ma/AR/Jurisprudence/JP_famille.aspx (geraadpleegd 23 augustus 2012). De Egyptische website www.laweg.net/ is alleen toegankelijk tegen betaling (geraadpleegd 23 augustus 2012).

39 www.sgg.gov.ma/NavAr.aspx?id=342 (geraadpleegd 20 augustus 2012).

40 www.egypt.gov.eg/arabic/laws/default.aspx (geraadpleegd 23 augustus 2012).

1.6.2 Kwalitatieve interviews

Voor dit onderzoek heb ik kwalitatieve interviews afgenomen met ouders en enkele (volwassen) kinderen in transnationale gezinnen. Daarnaast heb ik interviews afgenomen met sleutelfiguren werkzaam op het terrein van het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht. Ik heb 36 interviews gehouden met leden van transnationale gezinnen in drie landen. Negen interviews vonden plaats in Marokko, acht in Egypte en negentien in Nederland. De voertaal was Nederlands, met uitzondering van twee interviews die in het Engels plaatsvonden. Doel van de interviews was inzicht te bieden in de ervaringen van gezinsleden met de interactie tussen twee rechtssystemen. De interviews waren semigestructureerd, zodat de respondenten zo veel mogelijk hun eigen verhaal konden doen, maar ook de vergelijkbaarheid van de verschillende interviews was gewaarborgd. Aan de hand van een topiclijst ben ik nagegaan of alle onderwerpen waren behandeld. De topics betroffen de ontmoeting tussen de ouders, de relatie van het ouderpaar met de beide families, migratie-ervaringen, huwelijkssluiting, de geboorte van de kinderen en geboorteaangifte, schoolkeuze, opvoeding en erfenis. Er zijn in totaal 31 interviews met ouders afgenomen. Daarnaast zijn twee interviews gehouden met kinderloze partners. De reden hiervoor was om een evenwichtiger verdeling tussen mannen en vrouwen en naar afkomstland te krijgen in de onderzoekspopulatie. Tot slot zijn drie interviews afgenomen met volwassen kinderen van gemengde ouders. Deze interviews gingen over specifieke transnationale juridische kwesties waarmee de respondenten te maken hadden.⁴¹

In dit onderzoek worden verschillende soorten transnationale gezinnen met elkaar vergeleken. Er is getracht om even grote aantallen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse paren te interviewen, evenveel gemengde paren als tweede generatie paren en evenveel mannen als vrouwen. Dit is slechts ten dele gelukt. De gemengde paren (27) zijn in de meerderheid ten opzichte van de tweede generatie paren (zes). Dit komt met name doordat er geen tweede generatie Egyptenaren zijn gevonden die waren gehuwd met iemand die is opgegroeid in Egypte.⁴² Dit heeft er ook toe geleid dat er meer Marokkaans-Nederlandse paren zijn geïnterviewd (twintig) dan Egyptisch-Nederlandse (dertien). Alle zes de niet-gemengde paren zijn Marokkaans-Nederlands. De gemengde paren zijn voor ongeveer de helft Egyptisch-Nederlands en voor de andere helft Marokkaans-Nederlands. In totaal zijn dertig vrouwen geïnterviewd en achttien mannen.⁴³ De in Nederland opgegroeide vrouwen met een in Egypte of Marokko opgegroeide man zijn oververtegenwoordigd. Bij 27 van de 33 van de geïnterviewde paren is de vrouw in Nederland opgegroeid en de man in Egypte of Marokko. Bij 6 van de 33 paren is de man in Nederland opgegroeid en de vrouw in Egypte of Marokko. De gemiddelde leeftijd van de respondenten (niet meegere-

41 Dit betrof de volgende drie onderwerpen: registratie van dubbele nationaliteit in de Gemeentelijke Basisadministratie, Nederlands-Egyptische erfenis en de Marokkaanse nationaliteit van een kind van een Marokkaanse moeder en een niet-Marokkaanse vader.

42 Dit is in lijn met het verwaarloosbare kleine aantal tweede generatie Egyptenaren dat in Nederland in het huwelijk treedt. Volgens cijfers van het CBS traden er tussen 1999 en 2003 jaarlijks ongeveer 10 tweede generatie Egyptenaren in het huwelijk in Nederland (CBS Maatwerk 'huwelijken van allochtonen', 24 mei 2007).

43 Sommige interviews waren met een echtpaar samen. Daardoor is het aantal respondenten hoger dan het aantal interviews. Zie verder hieronder.

kend de volwassen kinderen) was 45 jaar, variërend tussen 23 en 68 jaar. Het gemiddelde aantal kinderen per ouderpaar was 2,1. De meeste respondenten waren gehuwd ten tijde van het interview. De gemiddelde huwelijksduur was 16 jaar, variërend tussen één jaar en 36 jaar. Alle respondenten hebben een opleiding genoten op ten minste het niveau van secundair onderwijs. 29 van de 49 respondenten had een opleiding op HBO-niveau of hoger.

Met uitzondering van één telefonisch interview, zijn alle interviews in persoon afgenomen. De keuze voor de plaats van het interview is aan de respondenten gelaten (zestien keer bij respondent thuis, negentien keer in openbare gelegenheid). De gemiddelde duur van de interviews was 1:41 uur, variërend tussen 45 minuten en 2:44 uur. De interviews in Nederland hebben plaatsgevonden tussen 2008 en 2011. De interviews in Marokko en Egypte hebben plaatsgehad tijdens veldwerkperiodes van respectievelijk vier maanden en twee maanden in 2009 en 2010. Alle interviews in Egypte en Marokko hebben plaatsgevonden vóór het uitbreken van de Arabische lente. Daarom ontbreekt in de interviews elke referentie aan die lente. Ook zijn er in Egypte en Marokko voorsnog geen grote veranderingen in het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht opgetreden die samenhangen met de onrust in de regio. Om die redenen zal ik in dit boek slechts incidenteel aandacht besteden aan de Arabische lente.

De respondenten zijn op verschillende manieren geworven. Het merendeel is geworven via verschillende sociale netwerken (dertien interviews), via de NGO Stichting Steun Remigranten (zeven) en via de beide Nederlandse instituten in Rabat (NIMAR) en Cairo (NVIC; zeven). De contacten voor zes interviews heb ik gelegd tijdens bijeenkomsten, via internet, en door middel van een oproep in een Nederlandstalige nieuwsbrief in Egypte. Tot slot is het contact voor vier interviews tot stand gekomen via reeds geïnterviewde respondenten (sneeuwbalmethode).

Er zijn zowel afzonderlijke ouders als ouderparen samen geïnterviewd. De keuze om samen of alleen te worden geïnterviewd, is aan de respondenten gelaten. Dertien paren zijn samen geïnterviewd, zestien interviews waren met een vrouw alleen en vier interviews met een man alleen. Voorafgaande aan het veldwerk hield ik er rekening mee dat respondenten die samen worden geïnterviewd zich mogelijk minder vrij uitlaten dan respondenten die alleen worden geïnterviewd. Alle interviews overziend, lijkt dit echter niet het geval te zijn geweest. Enkele respondenten die alleen werden geïnterviewd, spraken verhoudingsgewijs meer over negatieve aspecten van hun gezinsleven. Bij de geïnterviewde paren kwam dit zo goed als niet voor. In het algemeen kan echter niet worden geconcludeerd dat samen geïnterviewde respondenten minder negatief spraken over hun gezinsleven dan alleen geïnterviewde respondenten. De grote meerderheid, zowel de alleen als de samen geïnterviewde respondenten, sprak weinig in negatieve termen over hun gezinsleven. Ook is geen duidelijk verschil te merken tussen alleen geïnterviewde respondenten en paren in de mate van openheid of bereidwilligheid om over bepaalde onderwerpen te praten. De interviews met paren gaven geregeld op een andere manier inzicht in hoe respondenten het recht beleefden, dan de interviews met één van de ouders. Samen geïnterviewde respondenten gingen soms met elkaar in gesprek over een onderwerp dat ter sprake was. Dit gaf inzicht in de verschillen in beleving tussen de partners.

Naast de interviews met leden van transnationale gezinnen heb ik 39 interviews afgenomen met sleutelfiguren. De interviews waren met ambtenaren van gemeenten,

ministeries en consulaire secties (15), academici en praktijkjuristen (9), medewerkers van NGO's (8), maatschappelijke professionals (4), vertalers (2) en een medewerker van de Kennisbank Burgerzaken. De interviews met sleutelfiguren hadden twee verschillende doelen. Ten eerste is informatie verkregen over de wisselwerking tussen het recht van de verschillende landen in de praktijk. Ten tweede is onderzocht welke rol de verschillende sleutelfiguren spelen in de informatievoorziening over recht aan leden van transnationale gezinnen. Er is gewerkt met vragenlijsten, die steeds zijn aangepast aan de functie van de respondent. Twintig interviews zijn in Nederland afgenomen, negen in Marokko en tien in Egypte. De meeste interviews vonden in persoon plaats op de werkplek van de respondent. Vier interviews vonden plaats via e-mailwisseling en drie telefonisch. De interviews met sleutelfiguren in Nederland waren in het Nederlands, evenals die met Nederlandse functionarissen in Egypte en Marokko. De interviews met Egyptische en Marokkaanse sleutelfiguren in Egypte en Marokko zijn in het Arabisch afgenomen. Tot slot heb ik tijdens de verschillende veldwerkperiodes gesprekken gehad die iets te maken hadden met het onderzoeksonderwerp en heb ik daarvan aantekeningen gemaakt. Deze informele interviews zijn gehouden met gezinsleden over hun privé-ervaringen en met professionals.

1.6.3 *Analyse van de interviewdata*

Op twee na, zijn alle interviews met leden van transnationale gezinnen opgenomen. De opnames zijn woordelijk uitgeschreven, deels door mijzelf en deels door drie studentassistenten. Tijdens de interviews met sleutelfiguren heb ik aantekeningen gemaakt en deze achteraf verwerkt tot een interviewverslag. Alle transcripten en interviewverslagen zijn naar de respondenten gestuurd om hen in de gelegenheid te stellen opmerkingen te maken. De eventuele reacties van respondenten zijn meegenomen in de analyse.

Voor de analyse van de interviewtranscripten en -verslagen en de veldwerkaantekeningen heb ik de software voor kwalitatieve analyse *Atlas ti* gebruikt. In dit programma heb ik verschillende rondes van coderen uitgevoerd. In eerste instantie is een beperkt aantal interviews (acht) gecodeerd om de belangrijkste thema's voor analyse te identificeren. Bij het coderen is deels een inductieve aanpak gebruikt en deels een deductieve aanpak. Sommige codes kwamen inductief tot stand, door middel van een proces van 'open coderen' (Boeije, 2006: 85 e.v.). Andere codes waren geïnspireerd op theoretische concepten, zoals identiteit en legal consciousness. Vervolgens is een selectie gemaakt van de relevante codes en zijn op basis daarvan alle interviews en aantekeningen gecodeerd. Enkele codes bleken te omvangrijk te zijn om van nut te zijn voor de analyse. De bij deze codes behorende citaten zijn toen opnieuw doorgelezen en geselecteerd, om de omvang van deze codes te reduceren. Gedurende het onderzoek zijn in *Atlas ti* memo's bijgehouden met reflecties over de inhoud van de concepten waaraan de codes refereren (Wester & Peters, 2004: 99-103).

1.6.4 *Terminologie*

Enige opmerkingen over de in dit boek gebruikte terminologie zijn op zijn plaats. Dit boek gaat over de juridische positie van kinderen in transnationale gezinnen. Zoals in paragraaf 1.3.1 aan de orde is geweest, hanteer ik een brede opvatting van recht.

Recht is niet alleen het positieve recht, maar ook de ambtelijke formaliteiten die daarbij horen en de verschillende betekenissen die recht kan hebben in het sociale leven. De juridische positie van kinderen omvat hier daarom niet alleen de positie volgens het positieve recht, maar ook de wijze waarop er in de praktijk invulling is gegeven aan die positiefrechtelijke positie. Zo is het in strikte, juridische zin geen voorwaarde voor bezit van de Marokkaanse nationaliteit dat een in Nederland geboren kind van een Marokkaanse ouder is aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten. Ook een kind dat niet is aangemeld, is in bezit van de Marokkaanse nationaliteit.⁴⁴ In praktische zin is er wel een verschil. Een kind dat niet is aangemeld, is niet bekend bij de Marokkaanse overheid en beschikt niet over documenten die het bezit van de Marokkaanse nationaliteit kunnen bewijzen. Wanneer ik schrijf over de vorming van de juridische positie van kinderen, dan bedoel ik daarmee tevens de praktische invulling die aan de positierechtelijke positie is gegeven.

Ik gebruik in dit boek de term ‘procedure’ in ruime zin. De term refereert niet alleen aan rechterlijke procedures, maar ook aan ambtelijke procedures of formaliteiten, zoals een paspoortaanvraag. Naar de geïnterviewde ouders verwijs ik meestal met de term ouder. Omwille van de afwisseling gebruik ik ook de term respondent. De term respondent gebruik ik ook voor de geïnterviewde sleutelfiguren. Uit de tekst blijkt steeds welke soort respondent (ouder of sleutelfiguur) het betreft. Wanneer het specifiek gaat over de onderlinge relatie tussen twee ouders, dan gebruik ik soms ook de term partner.

Tot slot nog een opmerking over de in dit boek gebruikte termen om afkomst of herkomst en nationaliteit aan te duiden. In de juridische hoofdstukken (2 t/m 7) gebruik ik de termen Nederlander, Egyptenaar en Marokkaan om het bezit van de nationaliteit aan te duiden. Wanneer het in die hoofdstukken gaat over afkomst, dan is dat expliciet vermeld. In de overige hoofdstukken (8 t/m 12), waarin de nadruk ligt op de interviews, gebruik ik de termen Nederlander, Egyptenaar en Marokkaan ter aanduiding van de afkomst. De termen Egyptische Nederlander en Marokkaanse Nederlander zijn zoals gezegd bedoeld om het verschil aan te geven tussen personen van Egyptische en Marokkaanse afkomst die in Nederland zijn opgegroeid en die in Egypte of Marokko zijn opgegroeid. Wanneer ik in de hoofdstukken 8 tot en met 12 refereer aan de nationaliteit, dan is dat expliciet vermeld.

1.7 Opzet van het boek

Het doel van dit boek is tweeledig. Enerzijds heb ik empirisch onderzoek gedaan naar de wijze waarop ouders in transnationale gezinnen de juridische positie van hun kind beïnvloeden en welke verklaringen daarvoor zijn te geven. Anderzijds is er een relatief groot aantal pagina’s gewijd aan de beschrijving van het positieve recht, de relevante procedures en mogelijke ‘knelpunten’ in die procedures voor leden van transnationale gezinnen. Als arabist en jurist (van opleiding) had ik toegang tot bronnen over het recht die voor velen in Nederland niet toegankelijk zijn. Ik heb mij als tweede doel

44 Bij registratie vindt een ambtelijk oordeel plaats over bezit van de nationaliteit dat niet constitutief is, maar declaratief.

gesteld om een gedetailleerde, maar toegankelijke beschrijving te geven van het familie- en nationaliteitsrecht van de drie landen en in het bijzonder de wisselwerking daartussen. Deze beschrijving kan niet alleen voorzien in de behoeften van op het terrein gespecialiseerde juristen, maar ook in die van niet-gespecialiseerde juristen, andere professionals en (naar ik hoop) leden van transnationale gezinnen die zichzelf willen informeren over het recht dat op hen van toepassing is.

Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel 'Het recht' komen achtereenvolgens de verschillende juridische onderwerpen aan bod: huwelijkssluiting (hst. 2), geboorteaangifte en afstamming (hst. 3), namen (hst. 4), nationaliteit (hst. 5), gezag over kinderen (hst. 6) en tot slot het erfrecht (hst. 7). In elk van deze hoofdstukken komt steeds een aantal elementen terug. Allereerst is dat de beschrijving van het positieve recht en de relevante procedures voor elk van de drie landen. Vervolgens beschrijf ik het internationaal privaatrecht van de drie landen en de eventuele specifieke kwesties waar leden van transnationale gezinnen mee te maken kunnen krijgen. Daarna maak ik steeds een analyse van de wijze waarop het handelen van ouders in de onderzochte gezinnen van invloed is geweest op de juridische positie van hun kind. Daarbij komt ook aan de orde welke juridisch instrumentele motieven ouders hadden voor hun handelen.

In het tweede deel 'Recht in het dagelijks leven' (hoofdstuk 8 tot met 11) staan de interviews met de ouders centraal. Daarin zal ik een antwoord geven op de vraag welke verklaringen zijn gevonden voor het handelen van ouders, anders dan hun juridisch instrumentele motieven. In hoofdstuk 8 begin ik met een analyse van de wijze waarop ouders tot beslissingen kwamen ten aanzien van de juridische positie van hun kind. Daarbij zal aan de orde komen welke invloed elk van beide ouders had op deze beslissingen. In hoofdstuk 9 beschrijf ik vervolgens de wijze waarop ouders informatie verkregen over het recht van de verschillende landen en analyseer ik wat dit zegt over hoe zij met dit recht omgingen. In hoofdstuk 10 en 11 analyseer ik de verschillende manieren waarop de geïnterviewde ouders het recht beleefden en de wijze waarop deze beleving relevant was voor de omgang met het recht. In hoofdstuk 10 ligt de nadruk op hoe de ouders het recht ervoeren als individu. Voor sommige respondenten had het Egyptische of Marokkaanse recht bijvoorbeeld een religieuze betekenis, die mede van invloed was op hoe zij met dat recht omgingen. Sommige respondenten associeerden het recht van deze beide landen met ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, maar andere respondenten niet. In dit hoofdstuk baseer ik me op de literatuur over legal consciousness. In hoofdstuk 11 verschuif ik de aandacht naar wat ouders vertelden over de rol die recht speelt in de verbondenheid van hun kind met familieleden en met de etnische groep waartoe zij hun kind rekenen. Zoals zal blijken heeft recht niet alleen praktische functies, maar kan het ook een emotionele of symbolische betekenis hebben. In dit hoofdstuk maak ik gebruik van literatuur over transnationale familiebanden en van literatuur over identiteit. In hoofdstuk 12 volgt tot slot de conclusie.

Deel 1

Het recht

2 Huwelijkssluiting

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het eerste juridische onderwerp behandeld, huwelijkssluiting. Het huwelijk tussen ouders in transnationale gezinnen is van groot belang voor de juridische positie van kinderen. Of en wanneer de ouders getrouwd zijn, en de rechtsgeldigheid van dat huwelijk in beide landen, zijn mede bepalend voor de afstamming van het kind en daarmee voor de naam, nationaliteit en erfrechtelijke aanspraken van en het gezag over het kind. In de volgende paragraaf zal ik eerst ingaan op de procedures van en de voorwaarden voor de huwelijkssluiting. Aan de orde komen hoe de huwelijkssluiting verloopt, welke regels er gelden voor het aangaan van een huwelijk, en de regels voor erkenning van een in het buitenland gesloten huwelijk. Vervolgens ga ik in op hoe deze regels hun beslag vinden in de praktijk, namelijk in de documenten die moeten worden overgelegd door aanstaande echtgenoten. Daarbij zal ik ingaan op hoe eventuele beperkingen in het positieve recht ten aanzien van het aangaan van een huwelijk of de erkenning ervan in de praktijk uitwerken voor ouderparen in transnationale gezinnen.

Sommige geïnterviewde ouders hebben een informeel islamitisch huwelijk gesloten. In paragraaf 2.3 ga ik in op de status van informele huwelijken naar het recht van de drie landen. Zoals zal blijken, zijn deze huwelijken volgens het recht van geen van de landen geldig, maar spelen ze toch een bepaalde rol in de rechtspraak. In paragraaf 2.4 beschrijf ik de wijze waarop in het buitenland gesloten huwelijken kunnen worden erkend in Nederland, Egypte en Marokko. Ouders in transnationale gezinnen hebben veelal de keuze tussen verschillende vormen van huwelijkssluiting en tussen verschillende landen om in te trouwen. In paragraaf 2.5 beschrijf ik tot slot de wijze waarop de geïnterviewde ouders in het huwelijk traden en analyseer ik hun motieven daarvoor.

2.2 Huwelijkssluiting

2.2.1 Procedure

In Nederland is de ambtenaar van de burgerlijke stand belast met het sluiten van huwelijken. In Egypte en Marokko zijn zelfstandige functionarissen hiermee belast (respectievelijk de *ma'azun* of de notaris, en de *'udul*). Zij functioneren onder toezicht van de rechtbank (zie tevens par. 1.2). In deze paragraaf beschrijf ik per land hoe de formaliteiten rondom de sluiting en registratie van huwelijken verlopen. Tevens zal ik voor elk van de landen ingaan op de mogelijkheid van het afsluiten van huwelijksvoorwaarden.

Nederland

Naar Nederlands recht wordt een huwelijk gesloten ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand (art. 1:67 BW). Voordat een huwelijk kan plaatsvinden, moe-

ten beide aanstaande echtelieden in persoon aangifte doen van het voorgenomen huwelijk ('ondertrouw'; art. 1: 43 lid 3 BW). Dat gebeurt bij de burgerlijke stand in de woonplaats van een van beide partijen of in Den Haag als geen van hen in Nederland woont (art. 1:43 lid 1 BW). De ambtenaar van de burgerlijke stand maakt een akte op van de aangifte als de benodigde documenten zijn overgelegd (art. 1:44 lid 4 en art. 1:44 lid 1 jo. 1:45 lid 1 BW; zie verder onder 2.4 welke documenten dat zijn). De huwelijksluiting mag in een andere gemeente plaatsvinden dan de woonplaats. Het huwelijk kan worden voltrokken als tenminste twee weken zijn verstreken sinds de aangifte, maar niet meer dan een jaar (art 1:62 lid 1 BW en art. 1:46 BW). Een huwelijk dient te worden bijgewoond door minimaal twee en maximaal vier volwassen getuigen (art. 1:63 aanhef BW).

De ambtenaar van de burgerlijke stand maakt een akte op, nadat hij of zij heeft verklaard dat de partijen in de echt zijn verbonden (art 1:67 lid 2 BW). Deze akte wordt opgemaakt in het huwelijksregister van de burgerlijke stand (art. 1:17 lid 1 BW). Als een of beide echtgenoten staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA), dan wordt het huwelijk ook daarin opgenomen (art. 55 jo. 34 lid 1 sub 1 Wet GBA).

Het paar kan huwelijkse voorwaarden overeenkomen voorafgaande aan de huwelijksluiting of gedurende het huwelijk (art. 1:114 BW). Voorheen was tussenkomst van de rechter vereist bij het aangaan van huwelijkse voorwaarden tijdens het huwelijk, maar deze eis is per 1 januari 2012 opgeheven (art. 1:119(oud) BW).¹ Huwelijkse voorwaarden moeten zijn neergelegd in een notariële akte, anders zijn ze nietig (art. 1:115 lid BW). Huwelijkse voorwaarden kunnen alleen betrekking hebben op de financiële aspecten van het huwelijk. Door middel van huwelijkse voorwaarden kan worden afgeweken van de gemeenschap van goederen die van rechtswege ontstaat bij huwelijksluiting (art. 1:94 lid jo. 1:93 BW).

Veel landen bieden de mogelijkheid voor onderdanen in het buitenland om een huwelijk te sluiten bij de consulaire vertegenwoordiging (een consulaire huwelijk). Voor de Nederlandse consulaire vertegenwoordiging geldt echter dat deze geen huwelijken sluit, als Nederlandse onderdanen rechtsgeldig een huwelijk kunnen sluiten in het woonland. Voorheen waren de vertegenwoordiging in Cairo en Rabat formeel wel bevoegd om huwelijksaktes op te maken, maar in de praktijk gebeurde dit niet (art. 2 (oud) Cb).² Per 1 januari 2012 is het Consulaire besluit gewijzigd en bestaat de bevoegdheid ook formeel niet meer.³ Nederlanders kunnen in Egypte en Marokko dus geen huwelijk sluiten op de ambassade.

Egypte

In Egypte zijn verschillende functionarissen bevoegd tot het opmaken van huwelijksaktes, afhankelijk van de nationaliteit en religie van de aanstaande echtgenoten. Een huwelijk tussen twee Egyptische moslims wordt gesloten door de *ma'zun* (art. 18-19 Regeling op de ma'zunin; Cilardo, 1985: 74-75; El Alami, 1992: 86; Farahat, 1997: 204). Een huwelijk tussen een Egyptenaar en een niet-Egyptenaar wordt gesloten door het notariaat behorende bij het ministerie van Justitie in Cairo (art. 3 Egyptische

1 Wet van 18 april 2011 tot wijziging van boek 1 BW, *Staatsblad* 2011, 205.

2 Interview met hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade te Rabat, 8 oktober 2009.

3 Wijzigingsbesluit van 22 november 2011, *Staatsblad* 2011, 660.

Wet inzake het Notariaat).⁴ Dit notariaat sluit ook de huwelijken tussen twee Egyptenaren die van verschillend geloof zijn. Nederlanders in Egypte refereren aan deze instantie veelal als de *shahr iqari*, letterlijk ‘het kadaster’. Dit komt omdat de bewuste afdeling van het ministerie van Justitie zowel de functie van kadaster als notariaat vervult ten aanzien van rechtsbetrekkingen van niet-Egyptenaren.⁵ Egyptisch-Nederlandse gemengde ouderparen in dit onderzoek kunnen in Egypte trouwen bij de notariële afdeling van het ministerie van Justitie. Het huwelijk van tweede generatie paren wordt voltrokken door de ma’zun, ongeacht of een of beide ouders naast de Egyptische ook de Nederlandse nationaliteit heeft.⁶ Paren die in Nederland wonen en waarvan tenminste één ouder de Egyptische nationaliteit heeft, kunnen ook een consulaire huwelijk aangaan bij de Egyptische ambassade.⁷

Het familierecht van Egypte en Marokko kent een vorm van vertegenwoordiging bij huwelijksluiting die het Nederlandse recht niet kent: de huwelijksvoogdij (*wilayat al-ḡawq*). Deze heeft betrekking op de (juridische) bekwaamheid van vrouwen om zelfstandig een huwelijkscontract af te sluiten. De huwelijksvoogd (*wali*) is een mannelijk familielid van de vrouw die de onderhandelingen voorafgaande aan het huwelijk voert en die namens de vrouw het huwelijkscontract sluit (El Alami, 1992: 57). Volgens de in Egypte geldende Hanafitische fiqh is de huwelijksvoogdij alleen verplicht voor minderjarige vrouwen. Een meerderjarige vrouw kan zelfstandig haar huwelijk sluiten (Hanafi, 2011: 113).⁸ Als de huwelijksvoogd het niet eens is met het huwelijk dan kan hij het niet voorkomen, maar kan hij achteraf de rechter verzoeken het huwelijk te ontbinden. Dit kan bijvoorbeeld als de afgesproken *mahr* (bruidsgave) te laag is of de echtgenoot niet een gelijkwaardige sociale status (*kafa’a*) heeft als de echtgenote (El Alami, 1992: 57-58).

Volgens de Regeling op de ma’zunin en de Uitvoeringsregeling bij de Wet op het Notariaat dienen er twee getuigen aanwezig te zijn bij het huwelijk (resp. art. 33 en art. 8). In geen van beide regelingen is bepaald aan welke vereisten de getuigen moeten voldoen. Daarvoor moet te rade worden gegaan in de Hanafitische doctrine. Volgens de doctrine zijn bij een huwelijk twee mannelijke getuigen of één mannelijke en twee vrouwelijke getuigen vereist (Hanafi, 2011: 102, 106). Vrouwen kunnen volgens het Egyptische recht dus getuige zijn van een huwelijk, zij het dat twee vrouwelijke getuigen gelijk staan aan één mannelijke getuige. Als vrouwen getuigen, zijn dus drie getuigen vereist. De getuigen dienen moslim te zijn als beide echtgenoten moslim zijn. Er is geen overeenstemming onder de Hanafitische rechtsgeleerden over de vraag of een niet-moslim mag getuigen als de echtgenote niet-moslim is (El Alami, 1992: 66-67; Hanafi, 2011: 107-110).

4 Wet nr. 68 van 1947 inzake het notariaat, zoals gewijzigd bij Wet nr. 629 van 1955.

5 Voor de volledigheid kan worden vermeld dat de ‘gedelegeerde notaris’ bevoegd is huwelijken te sluiten tussen twee christenen die beiden de Egyptische nationaliteit bezitten (art. 15 Regeling op de gedelegeerde notarissen).

6 Zie verder paragraaf 2.5 hierna voor antwoord op de vraag welk recht van toepassing is op personen met een dubbele nationaliteit.

7 Zie de website van het Egyptische ministerie van Buitenlandse zaken, www.mfa.gov.eg/Arabic/ConsularServices/Pages/ServicesProvidedByMFA.aspx (geraadpleegd 29 oktober 2012).

8 Hier wordt de minimale huwelijksleeftijd bedoeld en niet de wettelijke meerderjarigheid die in het Egyptische recht op 21 jaar ligt (art. 44 lid 2 Eg BW, art. 18 Wet 119 van 1952).

De ma'zun stelt het huwelijkscontract op en maakt drie afschriften van het origineel (art. 24, 1^e alinea Reg. Ma'zunin). Het origineel van de akte wordt opgenomen in het huwelijksregister van de ma'zun (art. 24, 1^e alinea jo 22 Reg. Ma'zunin). Huwelijksaktes worden digitaal geregistreerd door de centrale afdeling van de burgerlijke stand (art. 7 Eg WBS en art. 22-23 Eg UrWBS; zie verder par. 2.4). Elk van de echtgenoten krijgt een afschrift. De derde kopie wordt binnen drie dagen verstuurd naar de burgerlijke stand in het district waaronder de ma'zun valt (art. 24, 3^e alinea Reg. Ma'zunin). Voor een gemengd huwelijk bij het notariaat geldt een soortgelijke procedure. De originele huwelijksakte wordt door de notaris opgenomen in zijn register (art. 2 sub 2 Eg Wnot, art. 18 Uitvoeringsregeling bij Eg Wnot). De akte wordt opgesteld in het Arabisch. De echtelieden worden geacht zelf een vertaler mee te nemen als zij daaraan behoefte hebben (art. 11 Eg UrWNot). In de wet is geregeld dat de partijen eenmalig een afschrift krijgen (art. 8 Eg Wnot). Uit de wet blijkt niet duidelijk of beide echtgenoten elk een apart afschrift krijgen, zoals wel expliciet is geregeld in de Regeling op de Ma'zunin.

Een Nederlandse vrouw in Egypte liet tijdens het interview een fotokopie zien van haar huwelijksakte (EG#3). De vrouw was getrouwd op de Egyptische ambassade in het buitenland en haar man heeft het huwelijk later in Egypte laten registreren. Bij nadere inspectie bleek het een kopie te zijn van een afschrift van het huwelijksregister. De vrouw zei de kopie altijd bij zich te hebben. Dit gaf haar bijvoorbeeld korting in musea. Een zelfgemaakte fotokopie is geen officieel bewijs van het bestaan van een huwelijk, maar de vrouw kon het voor bepaalde doeleinden wel gebruiken.

Volgens het klassieke islamitische recht roept een huwelijk een verplichting in het leven voor de man om een bruidsgave (*mahr*) te betalen aan zijn vrouw.⁹ Ook in Egypte is dit geldend recht. De bruidsgave is echter geen voorwaarde voor geldigheid van het huwelijk (Samak, 2010: 218-219). Ook wanneer er geen bruidsgave is afgesproken of wanneer deze niet in de huwelijksakte is vermeld, is het huwelijk geldig, mits het verder aan alle voorwaarden voldoet. De aanstaande echtgenoten kunnen overeenkomen dat een deel van de bruidsgave wordt betaald bij de huwelijksluiting en de betaling van het andere deel wordt uitgesteld (*al-mahr al-mu'ajjal*; Samak, 2010: 229 e.v.). Wanneer geen bruidsgave is afgesproken, dan blijft de vrouw recht houden op een bruidsgave van haar man. Dit wordt de passende bruidsgave (*mahr al-mithl*) genoemd. De hoogte daarvan is afhankelijk van de eigenschappen van de vrouw, zoals haar religiositeit, zeden, opleiding, leeftijd, schoonheid, maagdelijkheid en rijkdom in vergelijking tot bepaalde andere vrouwen uit haar familie (Samak, 2010: 226-227).

Hoewel de expliciete vermelding van een bruidsgave geen voorwaarde is voor de geldigheid van het huwelijk, lijkt het erop dat deze vermelding wel geldt als administratief vereiste bij het opmaken van de huwelijksakte. Op de website van het Egyptische ministerie van Buitenlandse Zaken staat bijvoorbeeld dat voor huwelijksluiting bij de Egyptische vertegenwoordiging in het buitenland de aanstaande echtelieden verplicht zijn overeen te komen welk deel van de bruidsgave direct wordt betaald en

9 Ik gebruik hier de term bruidsgave, in navolging van de Nederlandse vertaling van het Marokkaanse familiewetboek door Berger (2004). Alternatieve termen zijn bruidsschat, bruidsgift of bruidsprijs. Zie Jordens-Cotran voor een bespreking van de verschillende termen (2007: 120).

welk deel is uitgesteld.¹⁰ Verschillende uit Nederland afkomstige respondenten vertelden dat ze geen bruidsgave wilden afspreken, maar dat dit verplicht was.

De bruidsgave, nou ik vond het allemaal te zot voor woorden. Dus ik heb daar alles laten registreren op één pond, omdat ik zoiets had van ja, ik laat me niet kopen, weet je wel? Maar er moest iets ingevuld worden, je mocht niet nul invullen. Dus heb ik overal één pond in laten vullen. Zo van [lacht] bruidsgave één pond en bij scheiding één pond. Ik had echt zoiets van wat een absurditeit. (EG#2 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Naar Egyptisch recht kunnen de echtgenoten *huwelijksvoorwaarden*¹¹ overeenkomen. In artikel 33 lid 5 van de Regeling op de Ma'zunin is een vijftal voorwaarden vermeld die kunnen worden afgesproken. Deze lijst is niet uitputtend, ook andere voorwaarden zijn toegestaan, mits ze niet in strijd zijn met het Egyptische recht. De lijst bevat zowel financiële als niet-financiële voorwaarden. Voorbeeld van het laatste is dat de man geen tweede vrouw neemt zonder toestemming van zijn eerste vrouw of dat een vrouw zichzelf kan verstoten. De ma'zun moet de echtgenoten erop attenderen dat de mogelijkheid van het afsluiten van huwelijksvoorwaarden bestaat. Het Egyptische recht kent een standaard huwelijksakte. Het oude standaardcontract bood geen ruimte voor het opnemen van huwelijksvoorwaarden (Shaham, 1999: 475). Dit is in lijn met de strikte opvatting van de Hanafitische school die erop neerkomt dat alleen die voorwaarden zijn toegestaan die al bestaande regels omtrent het huwelijk bevestigen (Shaham, 1999: 463). In 2000 is echter het standaardformulier aangepast, zodat er (huwelijksontbindende) voorwaarden in opgenomen kunnen worden (Berger & Sonneveld, 2006: 33; Bernard-Maugiron & Dupret, 2002: 15; Samak, 2010: 72-74).

Hoe vaak in Egypte huwelijksvoorwaarden worden afgesproken is niet bekend. Uit onderzoek naar huwelijksvoorwaarden in Marokko en de Westelijke Jordaanoever in de jaren '70 en '80 blijkt dat het aantal huwelijken waarbij huwelijksvoorwaarden wordt afgesproken verwaarloosbaar klein is, respectievelijk 2,4% en 1,5% (Boumans, 1995: 40; Welchman, 1993: 61). Human Rights Watch stelt in een rapport dat er zeer weinig huwelijksvoorwaarden worden overeengekomen en dat ma'zunin niet altijd voldoen aan hun plicht de aanstaande echtelieden te informeren over de mogelijkheid van huwelijksvoorwaarden (HRW, 2004: 16-19). Deze bevinding is echter gebaseerd op verklaringen van zegglieden, niet op eigen observatie door Human Rights Watch.

Volgens Shaham werden in de eerste helft van de 20ste eeuw huwelijksvoorwaarden afgesloten, maar dachten huwelijksfunctionarissen of de partijen over het algemeen dat deze niet waren toegestaan in de Hanafitische doctrine (Shaham, 1999: 464). Daarom werden huwelijksvoorwaarden niet in de huwelijksakte zelf opgenomen, maar in een apart, 'informeel' document. Volgens Al-Sharmani was in Egypte voor het begin van de koloniale periode het afspreken van huwelijksvoorwaarden 'fairly common practice'. Door de codificaties van het familierecht in de 20ste eeuw

10 www.mfa.gov.eg/Arabic/ConsularServices/Pages/ServicesProvidedByMFA.aspx (geraadpleegd 29 december 2012).

11 Ik gebruik hier voor Egypte en Marokko de term huwelijksvoorwaarden om het verschil met de Nederlandse huwelijksvoorwaarden aan te duiden. In Nederland zijn huwelijksvoorwaarden doorgaans financieel van aard. In Egypte en Marokko betreffen ze ook andere aspecten van de relatie tussen de echtgenoten.

waren huwelijksvoorwaarden echter niet langer afdwingbaar voor de rechter (Al-Sharmani, 2007: 8; zie tevens Hasso, 2011). Het Egyptische Hoge Constitutionele Hof heeft in een uitspraak van 14 augustus 1994 bepaald dat een huwelijksvoorwaarde inhoudende dat de man niet polygaam zal huwen, toelaatbaar is (Arabi, 2002: 349-351). De rechterlijke afdwingbaarheid van huwelijksvoorwaarden zegt overigens niet veel over de frequentie waarmee de voorwaarden voorkomen.

Marokko

Volgens Marokkaans recht wordt een huwelijksakte opgesteld door twee beroepsge-
tuigen (*‘udul*). De *‘udul* hebben een dubbele functie. De twee *‘udul* maken het huwe-
lijkscontract op en treden daarnaast op als getuige (art. 13 aanhef en sub 4 Mud). Er
zijn geen verdere getuigen vereist.¹² Het beroep van *‘adl* wordt altijd door een manne-
lijke moslim met de Marokkaanse nationaliteit uitgeoefend (art. 4 lid 1 Wet op het
‘Adl-schap; Buskens, 1999: 234-235).¹³ Sinds de inwerkingtreding van de nieuwe
Mudawwana in 2004 moet de familierechter vooraf toestemming verlenen voordat de
‘udul de huwelijksakte mogen opmaken (art. 65 ten derde Mud). Ter verkrijging van
de rechterlijke toestemming voor een huwelijk moet een huwelijksdossier worden
aangelegd bij de griffie van de afdeling familierechtspraak van de rechtbank.¹⁴ Het
dossier met daarin de originele documenten wordt bewaard bij de rechtbank. Nadat
de toestemming is verleend, kunnen de echtelieden met deze toestemming en kopie-
en van de documenten in het huwelijksregister trouwen bij de *‘udul*.¹⁵

De Marokkaanse wetgever heeft met de procedure van toestemming door de fa-
milierechter de mate van naleving van de vereisten voor huwelijkssluiting willen ver-
beteren. Voor 2004 waren het alleen de *‘udul* die voorafgaande aan de huwelijksslui-
ting op deze vereisten toezagen. Nu ziet naast de *‘udul* ook de familierechter vooraf
toe op de vereisten (art. 65 ten tweede Mud; Jordens-Cotran, 2007: 183). Om in Ma-
rokko te trouwen moet men dus langs de familierechter. Voor een Nederlandse
vrouw met een Marokkaanse man kwam dit als een verrassing.

Wist ik veel van te voren, dat trouwen ook via de rechtbank moet in Marokko, de familie-
rechtbank. Dan ga je dus daar naar toe en dan zit je tussen allemaal mensen die gaan scheiden.
Dan wordt de één na de ander naar voren geroepen en dan zegt de rechter van ja is goed, nee
is niet goed, weet je wel. Oké, u wilt trouwen, nou prima en vervolgens kan je dan een tijd later
weer terugkomen en dan kan je de toestemming van de rechter ophalen. (MA#2 Nederlandse
vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Na het opstellen van de huwelijksakte moet deze worden gehomologeerd door de ho-
mologatierechter (*al-qadi al-mukallaf bil-tanthiq*; art. 67 sub 11 Mud).¹⁶ Homologatie is

12 Getuigen zijn wel vereist voor de erkenning van een in het buitenland gesloten huwelijk van een Marokkaanse onderdaan (art. 14 Mud). Zie verder paragraaf 4.2 hieronder.

13 *Al-jarida al-rasmiyya* nr. 5400 van 2 maart 2006, p. 566-575.

14 Zie bijlage I voor de voorgedrukte papieren dossiermap die in 2010 in gebruik was bij de rechtbank te Rabat.

15 Interview met *‘adl*, Rabat 7 en 8 januari 2010.

16 De homologatierechter dient te worden onderscheiden van de familierechter. Het is de familierechter die vooraf toestemming verleent aan de *‘udul* voor het opmaken van de huwelijksakte. De homologatierechter controleert achteraf of de akte op de juiste wijze tot stand is gekomen.

een procedure van controle op en registratie van aktes. Zonder homologatie is een 'udulaire akte niet rechtsgeldig (art. 35 Wet op het 'Adl-schap; Buskens, 1999: 207, 262 e.v.). Na homologatie wordt het origineel van de huwelijksakte (*rasm al-ḡawaj*) overhandigd aan de echtgenote, de echtgenoot krijgt een afschrift (art. 69 Mud). Als de huwelijksakte is opgemaakt, wordt door de rechtbank een uittreksel ervan verstuurd aan de ambtenaar van de burgerlijke stand in de geboorteplaats van iedere echtgenoot. Als een echtgenoot een geboorteplaats heeft buiten Marokko wordt een uittreksel verstuurd naar de procureur des Konings van de rechtbank in eerste aanleg te Rabat (art. 68; Berger, 2004: 29). Bij de burgerlijke stand wordt het huwelijk in de kantlijn van de geboorteakte opgenomen (art. 68 Mud, art. 43 Mud-1993, art. 22 Mar WBS).

In Marokko was in het verleden een huwelijksvoogdij verplicht voor alle huwende vrouwen. Huwelijksvoogdij houdt in dat een vrouw niet zelf haar huwelijk sluit, maar dat een mannelijk familielid, in eerste instantie haar vader, dit namens haar doet. Bij de wijziging van de Mudawwana in 1993 werd deze verplichting opgeheven voor meerderjarige vrouwen wier vader was overleden (art. 12 lid 4 Mud-1993).¹⁷ In 2004 is de huwelijksvoogdij voor alle vrouwen facultatief geworden (art. 25 Mud). Voor minderjarige vrouwen is de huwelijksvoogdij nog wel verplicht. In gevallen van verplichte huwelijksvoogdij moet de huwelijksvoogd de huwelijksakte ondertekenen, anders is de huwelijksakte vernietigbaar (artikel 61 lid 3 Mud).¹⁸ In de praktijk wordt een minderheid van alle huwelijken gesloten zonder huwelijksvoogd voor de vrouw, ook wanneer dit wel is toegestaan.¹⁹ Een geïnterviewde 'adl in Rabat vertelde dat als de vader van de bruid aanwezig is bij de huwelijksluiting, hij hem altijd de akte laat ondertekenen.²⁰ Hij gaf als reden daarvoor dat indien de vader niet zou instemmen met het huwelijk, hij ook niet aanwezig zou zijn. Op de website van het Marokkaanse consulaat te Rotterdam staat dat de aanwezigheid van de huwelijksvoogd 'gewenst' is.²¹

Mogelijkerwijs diende in het verleden een huwelijksvoogd ook aanwezig te zijn bij een huwelijk tussen een Marokkaanse man en een niet-Marokkaanse vrouw. Een voormalige medewerker van de NGO Stichting Steun Remigranten in Noordoost Marokko vertelde dat hij meerdere malen als huwelijksvoogd is opgetreden voor niet-Marokkaanse vrouwen.²² Een andere voormalige medewerker van dezelfde NGO zei dat een lokale pastoor ook wel eens optrad als voogd.²³ Een Nederlandse vrouw en

17 De meerderjarigheid lag toentertijd op 21 jaar (art. 137 Mud-1993).

18 Bij een *vernietigbaar* huwelijk blijven de rechtsgevolgen van het huwelijk in stand zolang de rechter geen vernietiging heeft uitgesproken (art. 64 Mud). De vernietiging heeft geen gevolgen voor de afstamming van de kinderen (art. 154 lid Mud). Een *nietig* huwelijk daarentegen wordt na rechterlijke nietigverklaring geacht nooit te hebben bestaan (Jordens-Cotran, 2007:167). Toch kunnen onder omstandigheden ook bij een nietig huwelijk bepaalde gevolgen intreden, zoals afstamming van de kinderen van hun vader (Jordens-Cotran, 2007: 168-169).

19 Volgens cijfers van het Marokkaans ministerie van Justitie zijn in 2005 en 2006 respectievelijk 20% en 22% van de huwelijken gesloten zonder huwelijksvoogd (Mar MyJ, 2006: 1). Zie ook Jordens-Cotran (2007: 135-139) en Buskens (1994: 66).

20 Interview, Rabat 10 januari 2010.

21 www.cgmrotterdam.nl/diensten/ndiensten.html (geraadpleegd 5 augustus 2010).

22 Gesprek, Berkane 17 oktober 2009.

23 Gesprek, Rabat december 2009.

een Marokkaanse man vertelden dat de vader van de vrouw niet bij hun huwelijksluiting op het Marokkaanse consulaat in Nederland aanwezig wilde zijn.

Rm: Normaal gesproken, traditioneel, had haar vader bij het huwelijk moeten zijn, [...] maar dat was niet zo makkelijk dus.

Rv: Mijn vader voelde er niet voor om dingen die hij niet kon lezen...

Rm: Te tekenen die hij niet kon lezen.

Rv: En ja, dat is ook te begrijpen.

Rm: En ach God het was niet noodzakelijk. (MA#4 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 2 kinderen)

Uit het interview blijkt niet of iemand anders als huwelijksvoogd is opgetreden.

Naar Marokkaans recht kan de bruidsgave (*sadaq* of *mahr*) bij de huwelijksluiting worden betaald, maar ook geheel of gedeeltelijk worden uitgesteld (art. 30 Mud). De hoogte van de bruidsgave hoeft niet te worden vastgelegd, zolang de echtgenoten maar niet overeenkomen dat de bruidsgave komt te vervallen (art. 27, 13 lid 2 en 14 Mud; Jordens-Cotran, 2007: 125-128). Als de hoogte wel wordt vastgelegd, dan dient dat in de huwelijksakte te gebeuren (art. 67 onder 7 Mud). Voor 2004 was vermelding van de hoogte van de bruidsgave in de huwelijksakte wel verplicht (art. 5 en 42 lid 5 Mud-1993).

Net als naar Egyptisch recht kunnen naar Marokkaans recht zowel financiële als niet-financiële huwelijksvoorwaarden worden afgesproken. In de Mudawwana van 2004 is expliciet opgenomen dat huwelijksvoorwaarden bindend zijn, mits ze niet in strijd zijn met dwingende wettelijke bepalingen of met het doel van het huwelijk (art. 47 Mud). Onder dat laatste valt onder andere de voorwaarde dat het gezag over de kinderen anders wordt verdeeld dan de wettelijk bepaalde verdeling (Jordens-Cotran, 2007: 147; zie voor de verdeling van het gezag tussen de ouders par. 6.2). Huwelijksvoorwaarden die wel zijn toegestaan, zijn onder andere een zelfverstotingsbeding voor de vrouw, een monogamiebeding en het recht van de vrouw om buitenshuis te werken (Jordens-Cotran, 2007: 144). De echtgenoten kunnen ook financiële afspraken overeenkomen. In het Marokkaanse recht geldt een algehele scheiding van de goederen van beide echtgenoten ('koude uitsluiting' in Nederlandse terminologie). De aanstaande echtgenoten kunnen in afwijking daarvan overeenkomen dat het vermogen dat zij tijdens hun huwelijk verwerven op een andere manier wordt verdeeld. Dit kan zijn dat beiden de helft krijgen, maar ook enige andere verdeling. Zoals hiervoor is behandeld, worden er in de praktijk maar weinig huwelijksvoorwaarden afgesproken in Marokko.

2.2.2 Vereisten en beletselen

Volgens het recht van de drie landen dienen personen die willen trouwen te voldoen aan een aantal vereisten. Deze vereisten zijn onder te verdelen in de bevoegdheid om in het huwelijk te treden en de beletselen tussen bepaalde categorieën personen om met elkaar in het huwelijk te treden. De huwelijksbevoegdheid omvat onder andere

de minimumleeftijd en de juridische bekwaamheid om in het huwelijk te treden.²⁴ Een huwelijksbeetsel is bijvoorbeeld te nauwe verwantschap tussen de echtgenoten of een eerder huwelijk dat niet is ontbonden. Hieronder behandel ik de belangrijkste vereisten voor het aangaan van een huwelijk in de drie landen.

Leeftijd

Naar het recht van alle drie de landen geldt een minimumleeftijd voor het aangaan van een huwelijk van achttien jaar (art. 1:31 lid 1 BW; art. 31 bis Eg WBS; art. 209 jo. 9 Mud). In Egypte was voor 2008²⁵ de minimale huwelijksleeftijd voor vrouwen zestien jaar en voor mannen achttien jaar (art. 33 bis Reg. Ma'zunin).²⁶ Voor de inwerkingtreding van de nieuwe Mudawwana in 2004 gold in Marokko een minimumleeftijd van vijftien jaar voor vrouwen en achttien jaar voor mannen (art. 8 Mud-1958/1993).²⁷ Naar Egyptisch recht geldt voor naar nationaliteit gemengde huwelijken nog een extra eis ten aanzien van het leeftijdsverschil tussen de aanstaande echtgenoten. Het leeftijdsverschil tussen een buitenlandse man en een Egyptische vrouw mag niet meer dan 25 jaar bedragen (art. 5 sub 2 Eg Wnot). Ten aanzien van het gemengde huwelijk van een Egyptische man en een buitenlandse vrouw bevat de wet niet eenzelfde eis. De Egyptische wetgever heeft met deze bepaling Egyptische vrouwen willen beschermen tegen een huwelijk uit financiële noodzaak met een oudere man afkomstig uit een van de rijke olielanden van het Arabisch schiereiland.²⁸

Verwantschap

In het recht van alle drie de landen is een te nauwe bloedverwantschap (*qaraba*) een huwelijksbeetsel. Naar Nederlands recht moet onder te nauwe bloedverwantschap worden verstaan een te nauwe biologische relatie of een te nauwe familierechtelijke relatie (art. 1:41 lid 1 BW). In de Egyptische en Marokkaanse wetgeving wordt geen expliciet onderscheid gemaakt tussen beide. In de Hanafitische en de Malikitische fiqh levert een te nauwe biologische band zelfstandig (zonder de corresponderende familierechtelijke band) een huwelijksbeetsel op (El Alami, 1992: 28-29).

In alle drie de landen geldt dat een huwelijk met een (groot)ouder (ascendant, *asʿ*), een (klein)kind (descendent, *farʿ*) of een broer of zus niet is toegestaan (art. 1:41 lid 1 BW; art. 36 Mud; El Alami, 1992: 28-29). In het Egyptische en Marokkaanse recht zijn er

24 Ik zal in deze en de volgende paragrafen verder niet ingaan op de kwestie van handelingsbekwaamheid (zie o.a. art. 1:32 BW, art. 6 Eg WNot, en art. 13 en 19 Mud).

25 Wet 143 van 1994 zoals gewijzigd bij Wet 126 van 2008.

26 Dezelfde leeftijden gelden tevens als ontvankelijkheidseis in een geschil omtrent het bestaan van een huwelijk (art. 99, 5e alinea van wet 78 van 1931(oud), art. 17 1e volzin Wet 1 van 2000). Enigszins verwarrend lopen nu de minimumleeftijd voor huwelijksluiting en de minimumleeftijd als ontvankelijkheidseis uiteen, omdat in 2008 alleen de Wet op de burgerlijke stand is gewijzigd (bij Wet 126 van 2008) en niet Wet 1 van 2000.

27 Onder de oude wet gold tevens een alternatief criterium, het aan fiqh ontleende huwelijksvereiste van geslachtsrijpheid (*bulugh*, art. 6 Mud-1958/-1993). Dit fysieke criterium maakt dat de minimumleeftijd voor het aangaan van een huwelijk van persoon tot persoon kan verschillen. Het bestaan van twee minimumleeftijden naast elkaar heeft eraan bijgedragen dat de praktijk bleef bestaan van huwelijksluiting tussen personen jonger dan achttien en vijftien jaar (Jordens-Cotran, 2007 92-93). Overigens lag de *wettelijke meerderjarigheid* voor 2004 op 21 jaar (art. 137 Mud-1958/-1993).

28 Zie bijv. F. Harrison, 'Egypt bans 92-year-old's marriage', *BBC News* 13 juni 2008, news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7452456.stm (geraadpleegd 29 december 2012).

daarnaast nog andere verwanten uitgesloten van een huwelijk met elkaar, die naar Nederlands recht wel met elkaar mogen huwen. Zo is in Egypte en Marokko een huwelijk met de broer of zus van een ouder (oom of tante) niet toegestaan, evenmin als een huwelijk met het (klein)kind van een broer of zus (art. 36 Mud; Al-Kashbur, 2006-I: 175-176; El Alami, 1992: 28-29; Hanafi, 2011: 157-158; Samak, 2010: 104;).

Volgens het huidige recht van alle drie de landen is een huwelijk tussen een neef en nicht van dezelfde generatie toegestaan. Het eerste kabinet Rutte was echter voornemens om deze huwelijken in Nederland te verbieden, omdat daarbij in de ogen van dit kabinet relatief vaak sprake zou zijn van huwelijksdwang.²⁹ Na de val van dat kabinet en het aantreden van het tweede kabinet Rutte is er een afgezwakt voorstel tot wet gedaan. Volgens het voorgenomen nieuwe artikel 1:41a BW moeten een neef en een nicht of een oom/tante en een neef/nicht (verwanten in de derde of vierde graad in de zijlijn) een beëdigde verklaring afleggen ‘inhoudende dat ze hun vrije toestemming tot het huwelijk geven’, voordat ze kunnen trouwen.³⁰

Het Egyptische en Marokkaanse recht kennen naast de te nauwe bloedverwantschap ook te nauwe aanverwantschap (*musahara*) en te nauwe zoogverwantschap (*rida'a*) als huwelijksbeletsel. Deze verwantschappen leveren huwelijksbeletselen op tussen bepaalde schoonfamilieleden en tussen personen die weliswaar niet bloed- of familierechtelijk verwant zijn, maar door dezelfde vrouw zijn gezoogd (art. 37 en 38 Mud; El Alami, 1992: 29-35, 40; Jordens-Cotran, 2007: 102-104). Er is bijvoorbeeld een huwelijksbeletsel op basis van aanverwantschap tussen een stiefvader en een stiefdochter. Dit beletsel geldt vanaf het moment dat de stiefvader is getrouwd met de moeder van het stiefkind. Het beletsel is absoluut, wat wil zeggen dat het blijft bestaan na ontbinding van het huwelijk tussen stiefvader en moeder.³¹

Polygamie

Volgens het Nederlandse recht kan een persoon die reeds getrouwd is (of een geregistreerd partnerschap is aangegaan) niet nogmaals trouwen, totdat het eerdere huwelijk is ontbonden (art. 1:33, 1:42 en 1:80a lid 2 BW). In het Marokkaanse en Egyptische recht wordt er wat dit betreft onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen. Een man die moslim is, kan volgens het recht van beide landen onder voorwaarden met vier vrouwen tegelijkertijd zijn getrouwd. Een vrouw kan daarentegen slechts met één man tegelijkertijd zijn getrouwd. Ook kan ze niet direct na de ontbinding van haar huwelijk hertrouwen, maar pas na afloop van de zogenaamde wachtperiode ('idda; art. 19 lid 5). De wachtperiode dient om zekerheid te verschaffen over de afstamming van het kind waarvan de vrouw eventueel in verwachting is (Hanafi, 2011: 184). Als de vrouw niet zwanger is, dan bedraagt de wachtperiode drie menstruatiecycli of drie maanden als de vrouw niet menstrueert. Als de ontbinding van het eerdere huwelijk het gevolg is van overlijden van de echtgenoot, dan bedraagt de wachtperiode vier maanden en tien dagen (art. 132 en 136 Mud; Samak, 2010: 457-459). Als een vrouw

29 www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/persberichten/2012/03/23/kabinet-pakt-huwelijksdwang-aan.html (geraadpleegd 29 december 2012).

30 *Kamerstukken II* 2012/13, 33 488, nr. 2.

31 Deze beletselen worden hier verder buiten beschouwing gelaten, omdat dergelijke situaties maar weinig voor zullen komen.

na ontbinding van haar huwelijk zwanger is, dan eindigt de wachtperiode met de bevalling of de beëindiging van de zwangerschap (art. 133 Mud).

Naar Egyptisch recht moet de man die trouwt zijn burgerlijke staat opgeven in het huwelijkscontract. Als hij reeds getrouwd is, moet de ma'zun of de notaris de huidige en de toekomstige vrouw informeren dat het voorgenomen huwelijk polygaam is (art. 11 bis Wet 100 van 1985).³² De man dient de gegevens van zijn vrouwen op te geven. Het opgeven van valse informatie is strafbaar gesteld (Hanafi, 2011: 137). De eerste vrouw kan het huwelijk met de andere vrouw niet tegenhouden, tenzij zij en haar man een 'monogamiebeding' zijn overeengekomen (zie paragraaf 2.1).³³ Het achterwege blijven van de notificatie heeft geen gevolgen voor de geldigheid van het nieuwe huwelijk.

De Marokkaanse wetgever heeft in de nieuwe Mudawwana de mogelijkheid van polygamie behouden, maar wel aan meer regels gebonden. De familierechter dient sinds 2004 voorafgaand aan de huwelijksluiting apart toestemming te geven voor het polygame huwelijk (art. 42 jo. 65 ten eerste onder 5 Mud).³⁴ Een polygaam huwelijk mag niet worden gesloten als er geen 'objectieve en uitzonderlijke rechtvaardiging' is gebleken voor de polygamie (Berger, 2004: 21). Toestemming dient daarnaast uit te blijven als de man onvoldoende inkomsten heeft voor het onderhouden van meerdere gezinnen. Een polygaam huwelijk is ook niet toegestaan als de echtgenoten in het huwelijkscontract of in een latere overeenkomst een monogamiebeding zijn overeengekomen (art. 40 Mud). Het monogamiebeding is bindend (art. 47 Mud), zodat de man eerst van zijn eerdere vrouw zal moeten scheiden of haar toestemming moet verkrijgen, voordat hij met de andere vrouw kan trouwen (Jordens-Cotran, 2007: 115-116). Vóór 2004 was het makkelijker een polygaam huwelijk te sluiten, omdat een monogamiebeding niet bindend was (art. 30 Mud-1958). Ook bleek niet uit de wet op wie precies de plicht rustte om de huidige vrouw(en) en de toekomstige vrouw op de hoogte te stellen van de polygame situatie (Jordens-Cotran, 2007: 113-115; Buskens, 2006: 63). Overigens is polygamie een fenomeen van bescheiden omvang in Marokko. Volgens cijfers van het Marokkaanse ministerie van Justitie was 0,3% procent van alle in 2005 en 2006 gesloten huwelijken een polygaam huwelijk (Mar MvJ, 2006: 3).³⁵

32 Deze wet was een wijziging van Wet 25 van 1920 en Wet 25 van 1929. In de literatuur wordt de wet uit 1985 vaak als zelfstandige wet aangehaald, vermoedelijk omdat dan duidelijk is dat bepalingen onderdeel zijn van de hervormingen van 1985. Hoewel niet helemaal correct zal ik hier de wet uit 1985 ook als zelfstandige wet aanhalen.

33 Het nieuwe huwelijk vormt mogelijk wel een vorm van 'schade' (*darar*) en als zodanig een grond voor echtscheiding voor de eerste vrouw. Het belang daarvan is echter sterk afgenomen nu vrouwen sinds 2000 kunnen scheiden zonder dat zij daarvoor aantonen dat ze schade ondervinden als gevolg van voortzetting van het huwelijk (zie Sonneveld, 2009).

34 Vóór de wijziging van de Mudawwana in 2004 was voorafgaande toestemming ook al verplicht, maar werd deze verleend door de homologatierechter (art. 30 Mud-1993).

35 Blijkens de website van het Centrale Agentschap voor Publieke Mobilisatie en Statistiek worden cijfers bijgehouden over het aantal in Egypte gesloten huwelijken, zie www.capmas.gov.eg/database.aspx?access=denied&parentid=102 (geraadpleegd 30 december 2012). Deze cijfers zijn echter niet beschikbaar gemaakt op de website. In de Arabischtalige media heb ik verschillende verwijzingen gevonden naar deze cijfers, zie bijvoorbeeld '14% toename van het aantal huwelijken over 2010', *Almasry Alyoum* 20 juli 2011, www.almasryalyoum.com/node/479083. Ik heb echter geen verwijzingen gevonden naar het aantal polygame huwelijken dat jaarlijks in Egypte wordt gesloten.

Verschil van religie

In het Egyptische en Marokkaanse recht kan een verschil in religie tussen een man en een vrouw een huwelijksbeletsel opleveren. Een mannelijke moslim mag met een vrouwelijke moslim trouwen of met een vrouwelijke niet-moslim, mits zij joods of christelijk is. Als zij een ander geloof heeft of geen geloof, dan is een huwelijk niet toegestaan. Een vrouwelijke moslim mag alleen met een mannelijke moslim trouwen (art 280 Wet 78 van 1931, art. 39 lid 4 Mud). Het beletsel is relatief, omdat het door bekering tot de islam, het christendom of het jodendom kan worden opgeheven.³⁶

Geslacht

Naar Egyptisch en Marokkaans recht kan een huwelijk alleen worden gesloten tussen twee personen van verschillend geslacht. Volgens Nederlands recht kunnen sinds 2001 personen van hetzelfde geslacht met elkaar trouwen (art. 1:30 lid 1 BW).³⁷ Er zal hier verder niet ingegaan worden op een huwelijk tussen personen van hetzelfde geslacht, omdat dit onderzoek is beperkt tot transnationale gezinnen waarvan de ouders van verschillend geslacht zijn.

2.2.3 Welk recht wordt toegepast?

Voor de beantwoording van de vraag welk recht wordt toegepast, moet onderscheid worden gemaakt tussen het recht dat van toepassing is op de formaliteiten van de huwelijksluiting en het recht dat de bevoegdheid van de beide echtelieden regelt. In alle drie de landen geldt dat de formaliteiten omtrent de huwelijksluiting door het plaatselijke recht worden beheerst.³⁸ Dat houdt bijvoorbeeld in dat als iemand met de Marokkaanse nationaliteit in Nederland wil trouwen, hij of zij in ondertrouw dient te gaan, ook al kent het Marokkaanse recht deze formaliteit niet. Een paar kan trouwen in Nederland als ten minste één van hen de Nederlandse nationaliteit heeft of de gewone verblijfplaats heeft in Nederland (art. 10:28 onder a BW).³⁹ In Egypte en Marokko kan een paar trouwen als een van de partners de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit heeft, ook al is de woonplaats in het buitenland.⁴⁰

Welk recht van toepassing is op de vereisten en beletselen voor het aangaan van een huwelijk verschilt per land. Zoals in de inleiding van dit boek aan de orde is gekomen, hebben de drie landen van elkaar afwijkende IPR-regels. Daardoor kan verschillend recht worden toegepast op het huwelijk tussen twee personen, afhankelijk van waar het wordt gesloten. Volgens Nederlands IPR kan een huwelijk worden gesloten als beide echtgenoten voldoen aan de vereisten van Nederlands recht, dan wel aan de vereisten van het recht van een ander land waarvan zij de nationaliteit bezitten

36 Zie voor het onderscheid tussen absolute en relatieve huwelijksbeletselen Jordens-Cotran (2007: 99 e.v.).

37 Wet openstelling huwelijk van 21 december 2000, *Staatsblad* 2001, 9 (van kracht op 1 april 2001).

38 Voor wat betreft Nederland volgt dit uit art. 2 Haags Huwelijksverdrag van 14 maart 1978 (*Tractatenblad* 1987, nr. 137) en art. 10:30 BW.

39 Zie (Strikwerda (2012: 97) voor uitleg van het begrip ‘gewone verblijfplaats’, de plaats waar iemand feitelijk duurzaam verblijft dan wel de intentie heeft om voor langere tijd te verblijven.

40 Mij is niet bekend of twee buitenlanders die in Egypte of Marokko verblijven daar kunnen trouwen. Voor de ouderparen in dit onderzoek is dit niet relevant, omdat altijd ten minste één van de ouders de Egyptisch of Marokkaanse nationaliteit heeft.

(art. 10:28 BW). In Nederland geldt het zogenaamde begunstigingsbeginsel ten aanzien van de huwelijksvrijheid (*favor matrimonii*; Asser/Vonken, 2013a: 211; Strikwerda, 2012: 108). Wanneer een van de echtgenoten niet voldoet aan de vereisten van het Nederlandse recht, maar wel aan die van zijn of haar nationale recht, dan is huwelijksluiting toch mogelijk. Voorwaarde is wel dat deze echtgeno(o)t(e) niet tevens de Nederlandse nationaliteit bezit (Jordens-Cotran, 2010). Dit betekende bijvoorbeeld dat voorheen een vrouw met de Egyptische nationaliteit (maar zonder de Nederlandse nationaliteit) vanaf haar zestiende jaar kon trouwen in Nederland.⁴¹ De begunstiging van de huwelijksvrijheid is echter niet onbegrensd. Een Egyptenaar of Marokkaan zou geen polygaam huwelijk kunnen sluiten in Nederland (art. 10:29 lid 1 onder d BW).

In het Egyptische en het Marokkaanse IPR zijn er twee soorten conflictregels. Het gecodificeerde Egyptische en Marokkaanse conflictenrecht is sterk gericht op nationaliteit als aanknopingspunt. De woonplaats is in deze verwijzingsregels niet van belang. Naar Egyptisch conflictenrecht geldt dat de huwelijksbevoegdheid wordt beheerst door het nationale recht van elk der echtgenoten (art. 12 Eg BW; Ibrahim, 2002: 213). Naar Marokkaans conflictenrecht wordt op buitenlanders hun nationale recht toegepast en op Marokkanen Marokkaans recht (art. 3 en 8 DCC, art. 2 lid 1 Mud en art. 3 MaWN). Bij dubbele nationaliteit en naar nationaliteit gemengde relaties wordt steeds Egyptisch of Marokkaans recht toegepast als er iemand met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit betrokken is (art. 14 EgBW; art. 2 lid 3 Mud). Dit houdt in dat iemand met dubbele nationaliteit of de Nederlandse partner van iemand met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit dient te voldoen aan de Egyptische en Marokkaanse huwelijksvereisten en -beletselen. In het Egyptische recht komt daar nog bij dat de buitenlandse partner van een Egyptenaar wat betreft de huwelijksbevoegdheid ook dient te voldoen aan zijn of haar nationale recht (art. 14 jo 12 EgBW). Zo mocht vóór 2008 volgens Egyptisch recht een vrouw trouwen als ze de leeftijd van zestien jaar had bereikt. Een Nederlandse vrouw die in Egypte trouwde met een Egyptische man mocht dat echter pas als ze de leeftijd van achttien had bereikt, overeenkomstig Nederlands recht.

Naast deze gecodificeerde conflictregels met nationaliteit als aanknopingspunt omvat het Egyptische en Marokkaanse conflictenrecht nog ongecodificeerde conflictregels met religie als aanknopingspunt (Jordens-Cotran, 2007: 53-54).⁴² Deze laatste conflictregels hangen nauw samen met de openbare orde zoals deze wordt opgevat in Egypte en Marokko. In het IPR wordt het toepasselijk recht aangewezen, zonder dat de inhoud van dat recht wordt beoordeeld. Wanneer buitenlands recht van toepassing is, kan dat in strijd komen met 'beginselen en waarden die in [een] rechtsorde voor fundamenteel worden gehouden' (Strikwerda, 2012: 63). In alle landen met IPR-regels

41 In 2008 is de huwelijksleeftijd in Egypte voor vrouwen verhoogd naar achttien jaar, zie par. 2.2.2. Op dit moment is in Nederland een wetsvoorstel aanhangig (*Kamerstukken II* 2012/13, 33 488, nr. 2) waarin de *favor matrimonii* wordt beperkt. Als dit voorstel wet word, zal ook op personen zonder de Nederlandse nationaliteit in alle gevallen Nederlands recht worden toegepast.

42 In Egypte was dit voorheen wel gecodificeerd. In artikel 6 lid 2 van de inmiddels vervallen Wet 462 van 1955 was bepaald dat toepassing van ander dan islamitisch Egyptisch recht niet in strijd mag komen met de openbare orde. De Egyptische wetgever heeft de inhoud van de het begrip openbare orde echter zo goed als volledig open gelaten (Berger, 2001; 103-104).

bestaat daarom de ‘openbare-orde-exceptie’, zodat buitenlands recht niet in alle gevallen blind hoeft te worden toegepast.

In Egypte en Marokko is het een kwestie van openbare orde dat een moslim onder islamitisch familierecht valt (Berger, 2001: 105 e.v.; Decroux, 1983: 354; Jordens-Cotran, 2007: 56-57). Dit betekent dat wanneer het gecodificeerde conflictenrecht niet-islamitisch recht aanwijst terwijl een van de partijen moslim is, dit recht buiten toepassing dient te blijven. In dat geval wordt de islamitische variant van Egyptisch of Marokkaans familierecht toegepast.⁴³ Religie heeft in dit geval dus voorrang boven nationaliteit als aanknopingspunt. Dit betreft zowel moslims uit andere landen met een moslimmeerderheid als personen die zich tot de islam hebben bekeerd (Decroux, 1983: 355). Iemand met alleen de Nederlandse nationaliteit die is bekeerd tot de islam dient dus aan de vereisten van Egyptisch of Marokkaans recht te voldoen om te kunnen trouwen in die landen.

Het bovenstaande komt erop neer dat volgens Egyptisch en Marokkaans conflictenrecht ouderparen in transnationale gezinnen moeten voldoen aan de regels van het Egyptische of Marokkaanse huwelijksrecht. Ten minste één van de ouders in deze paren heeft immers de Egyptische nationaliteit of is moslim. In Egypte komt daar bij dat een ouder met alleen de Nederlandse nationaliteit tevens aan Nederlands recht dient te voldoen voor wat betreft de huwelijksbevoegdheid. De relevantie van deze laatste regels is sinds 2008 afgenomen, omdat de huwelijksleeftijd in alle drie de landen sindsdien gelijk is.

2.2.4 Documenten

In het recht van alle drie de landen geldt dat bepaalde documenten overgelegd dienen te worden, voordat het huwelijk kan worden gesloten en geregistreerd. Voor een huwelijk voor de Nederlandse burgerlijke stand zijn dat de documenten opgesomd in art. 44 van boek 1 BW. Deze dienen te worden overgelegd tijdens de aangifte van het huwelijk. Volgens Egyptisch recht moet de ma’zun of de notaris de identiteit, leeftijd en huwelijksbevoegdheid van de partijen controleren, voordat hij het huwelijkscontract kan opmaken en registreren (El Alami, 1992: 84-86). In de Regeling op de Ma’zunin (art. 33-37), de Egyptische Wet op het notariaat (art. 5) en het bijbehorende uitvoeringsbesluit (art. 5, 7 en 10) staat opgesomd welke documenten de echtgenoten daartoe dienen over te leggen. In art. 65 ten eerste Mudawwana worden de documenten opgesomd die nodig zijn voor een huwelijk in Marokko. Hieronder worden voor alle drie de landen de belangrijkste documenten behandeld. In zowel Nederland, Egypte als Marokko gelden daarnaast enkele specifieke eisen voor buitenlandse echtgenoten, die aanvullende documenten moeten overleggen.

⁴³ In Egypte bestaat daarnaast ook christelijk en joods familierecht en in Marokko ook joods familierecht. Dit wordt alleen dan toegepast wanneer beide echtgenoten de Egyptische dan wel de Marokkaanse nationaliteit hebben en beiden hetzelfde niet-islamitische geloof delen.

Documenten die persoonsgegevens en de burgerlijke staat bewijzen

In alle drie de landen geldt dat de aanstaande echtgenoten een afschrift van hun geboorteakte dienen over te leggen.⁴⁴ In Nederland is dat de geboorteakte opgemaakt in het land van geboorte.⁴⁵ In Egypte en Marokko wordt van in Nederland geboren personen met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit verlangd dat zij een Egyptische of Marokkaanse geboorteakte overleggen. Zij kunnen niet trouwen in Egypte of Marokko met hun Nederlandse geboorteakte. Bij geboorte in Nederland dienen zij bij de Egyptische of Marokkaanse vertegenwoordiging een nieuwe akte te laten opmaken op basis van hun Nederlandse geboorteakte (zie verder hoofdstuk drie). In Nederland moet tevens een afschrift worden overgelegd van de gegevens in de GBA, als men daarin opgenomen is (art. 1:44 lid 1 sub a BW).⁴⁶ In alle drie de landen moeten beide aanstaande echtgenoten ook een identiteitsbewijs overleggen (art 33 lid 1 Reg. Ma'zunin). Op basis van deze documenten worden onder andere de persoonsgegevens, de leeftijd en de burgerlijke staat van de aanstaande echtelieden gecontroleerd.

In alle drie de landen wordt bewijs verlangd dat een eventueel eerder huwelijk geen beletsel vormt voor het voorgenomen huwelijk. In Nederland geldt dat als het voorgenomen huwelijk niet het eerste huwelijk is van een aanstaande echtgenoot, er dient te worden aangetoond dat het eerdere huwelijk is ontbonden (1:44 lid 1 onder d BW). Er zijn verschillende documenten die gegevens bevatten over de burgerlijke staat. Een afschrift van de Nederlandse geboorteakte bevat in de marges de latere vermelding van een eventueel eerder huwelijk (art. 26 lid Besluit burgerlijk stand, art. 1:20a lid 1 jo 1:20 lid 1 BW). Ook een in het buitenland gesloten huwelijk wordt als latere vermelding toegevoegd aan de geboorteakte, als het bekend is bij de burgerlijke stand (art. 1:20b lid 1 BW). Ontbinding van dat huwelijk kan worden aangetoond door middel van een afschrift van de echtscheidingsakte of van de overlijdensakte, als het huwelijk is ontbonden door overlijden. Voorts vermeldt het afschrift van de GBA-gegevens de burgerlijke staat (art. 28 lid 2 sub f Bbs). In een groeiend aantal gemeenten wordt tegenwoordig volstaan met een afschrift van de gegevens in de GBA. Daar is het niet meer nodig een geboorteakte en aanvullend bewijs van ontbinding van een eerder huwelijk over te leggen.⁴⁷ Personen die in het buitenland zijn geboren moeten onder omstandigheden ook in die gemeenten wel hun geboorteakte e.d. overleggen.

In de Egyptische Regeling op de Ma'zunin is bepaald dat een vrouw die eerder getrouwd is geweest, bewijs moet overleggen dat dat huwelijk geen beletsel vormt voor het voorgenomen huwelijk (art. 36-37). Als bewijs dient een verstotingsakte, een echtscheidingsvonnis of in geval van ontbinding door overlijden een 'officieel docu-

44 Art. 1:44 lid 1 sub a BW, art. 5 sub 4 Eg WNot, art.33, 34 Reg. Ma'zunin, en art. 65 ten eerste sub 1 Mud.

45 Tenzij een Nederlandse akte van inschrijving is opgemaakt van de buitenlandse geboorteakte (zie verder hoofdstuk twee).

46 In de GBA zijn de inwoners van Nederland opgenomen, zowel degenen met de Nederlandse nationaliteit, als degenen met een buitenlandse nationaliteit. Wanneer iemand verwacht gedurende een half jaar ten minste twee derde van de tijd in Nederland te verblijven, dient hij of zij zich in te laten schrijven in de GBA (art. 26 lid 1 Wet GBA). Uitschrijving dient te geschieden als iemand eenzelfde periode in het buitenland verwacht te verblijven (art. 29 lid 1 Wet GBA).

47 Bijvoorbeeld de gemeente Rotterdam, zie www.rotterdam.nl/eCache/TER/13/90/342.html (ge raadpleegd 8 oktober 2012).

ment van overlijden'. De bepalingen gelden niet voor mannen. Een man dient zijn burgerlijke staat zelf op te geven (art. 11 bis Wet 100 van 1985, zie ook par. 2.2). In de Egyptische Wet op de Burgerlijke Stand is niet geregeld dat een huwelijk wordt bijgeschreven in de marge van de geboorteaktes van de echtgenoten. Wel is in deze wet geregeld dat alle gebeurtenissen van de burgerlijke stand centraal digitaal worden geregistreerd (art. 5-7 Eg UrWBS). De instanties die de originele huwelijksregisters voeren⁴⁸ dienen wekelijks van de gegevens van alle huwelijken een notificatie door te sturen ter digitale registratie door de centrale afdeling van de burgerlijke stand (art. 7 Eg WBS en 22-23 Eg UrWBS). Op de Egyptische identiteitskaart staat de burgerlijke staat vermeld (art. 33 Eg UrWBS). De identiteitskaart wordt afgegeven door de centrale afdeling van de burgerlijke stand die ook de digitale registers beheert (art. 33 Eg UrWBS). In principe zou dus ook uit de identiteitskaart moeten blijken of iemand getrouwd is. Het is wel de vraag in hoeverre dit ook geldt voor personen die zijn getrouwd voor de inwerkingtreding van de Wet op de Burgerlijke Stand in 1994.

In Marokko wordt aan de hand van verschillende documenten nagegaan of een eventueel eerder huwelijk van een aanstaande echtgenoot een beletsel vormt voor het voorgenomen huwelijk. De echtelieden moeten in hun verzoek aan de rechtbank tot toestemming voor het huwelijk zelf aangeven om wat voor soort huwelijk het gaat: een eerste huwelijk, een hernieuwd huwelijkscontract tussen twee eerder met elkaar getrouwde personen, dan wel een polygaam huwelijk.⁴⁹ Daarnaast dienen de verloofden een afschrift van hun geboorteakte over te leggen. Bij de burgerlijke stand dient een huwelijk in de kantlijn van de geboorteakte te worden opgenomen (art. 68 Mud, art. 43 Mud-1993, art. 22 Mar WBS). In Marokko is een begin gemaakt met digitalisering van gegevens. Voor zover ik weet is in Rabat en vermoedelijk in andere grote steden de *bevolkingsadministratie* gedigitaliseerd (dus niet de *registers van burgerlijke stand*). Dat betekent dat de gegevens over de inwoners digitaal worden bijgehouden. Of de bevolkingsadministratie van de verschillende steden is gekoppeld en hoe opgemaakte aktes van de burgerlijke stand worden verwerkt in de bevolkingsadministratie, is mij niet bekend.

Tot slot moeten echtgenoten een 'administratief getuigschrift betreffende de verloofden' overleggen (art. 65 ten eerste sub 3 Mudawwana). In dit getuigschrift staat vermeld of de verloofde vrijgezel is (d.w.z. nooit eerder gehuwd), gescheiden, weduwe/weduwnaar, dan wel gehuwd (alleen voor mannen die met meer dan een vrouw trouwen). Het wordt afgegeven door de lokale autoriteiten in de woonplaats van de aanstaande echtgenoot.⁵⁰ De verklaring wordt gebaseerd op een uittreksel van de geboorteakte (*extrait/nuskeha muwajjiza*) van de aanstaande echtgenoot en op een onderzoek door de lokale autoriteiten.⁵¹ Volgens een ambtenaar van de gemeente Berkane (Noordoost Marokko) bestaat het onderzoek eruit dat bij de *shaykh* van de wijk waar

48 Dit is de griffie van de rechtbank voor niet-gemengde huwelijken tussen Egyptenaren, respectievelijk het notariaat voor naar nationaliteit of religie gemengde huwelijken (art. 5 Eg WBS en art. 22 ten tweede en 23 ten eerste Eg UrWBS).

49 Art. 65 ten eerste sub 1 Mudawwana jo. Besluit 269.04 van de Minister van Justitie van 3 februari 2004 (RMDAE, 2004: 297: 93).

50 Art. 3 Gedeeld besluit van de ministers van Justitie en Binnenlandse zaken nr. 321.04 van 2 maart 2004 (*al-jarida al-rasmiyya* nr. 5192 van 4 maart 2004, p. 974).

51 Zie www.service-public.ma/fr/web/guest/home > famille > mariage > Certificat administratif relatif aux fiancés (geraadpleegd 11 oktober 2012).

de verloofde woont, navraag wordt gedaan naar zijn of haar burgerlijke staat.⁵² De shaykh is een lokale functionaris die bijhoudt wie er de facto zijn gevestigd in de wijk waarvoor hij verantwoordelijk is. Een Marokkaanse kennis in Rabat vertelde mij dat de shaykh wordt geacht alle inwoners te kennen. Ze zei dat ze een identiteitskaart had aangevraagd kort nadat ze naar een nieuwe wijk was verhuisd. De shaykh kende haar nog niet en heeft toen navraag over haar gedaan bij een van de bureaus. Of in alle gevallen op deze manier informatie wordt ingezameld, is moeilijk te zeggen. Wanneer een verloofde eerder getrouwd is of is geweest, dient er een ander bewijs dan de verloofdenverklaring te worden overgelegd dat het huwelijk wettig wordt aangegaan (art. 67 sub 6 Mud). De Mudawwana vermeldt niet welk bewijs daarvoor kan dienen, maar vermoedelijk is dat een verstotingsakte, een echtscheidingsbeschikking of een overlijdensakte.

Verschillende Nederlandse sleutelfiguren uitten hun twijfels over het functioneren van de Egyptische en Marokkaanse burgerlijke stand in de praktijk. Zo vertelden twee geïnterviewde sleutelfiguren dat het systeem van registratie van huwelijken op de geboorteakte niet goed functioneert in Marokko. Het hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade in Rabat weet dit aan het niet gekoppeld zijn van de registers van de verschillende gemeenten.⁵³ Daardoor zou het volgens het hoofd consulaire zaken ook relatief eenvoudig zijn om polygaam te trouwen. De andere sleutelfiguur, een Nederlandse vertaler in Marokko, zei dat de koppeling er volgens de wet wel is, maar dat er in de praktijk weinig uitvoering aan wordt gegeven.

In Nederland gaat men ervan uit dat de burgerlijke stand in Marokko net zo functioneert als in Nederland, maar dat is niet zo. Er wordt in Marokko gerotzooid met deze dingen, dat is niet zoals in Nederland. Zo zouden [...] huwelijken en scheidingen door de rechtbank binnen vijftien dagen moeten worden doorgegeven aan de burgerlijke stand van de gemeente waar iemand is geboren, zodat het wordt bijgeschreven op diens geboorteakte. Echter, er is 95% kans dat dat niet gebeurt. Als iemand voor gezinshereniging een *copie intégrale* nodig heeft van de geboorteakte, adviseer ik om de huwelijksakte mee te nemen, zodat het huwelijk alsnog kan worden aangetekend op de geboorteakte. De *copie intégrale* van de geboorteakte is dus ook geen echt bewijs van iemands ongehuwdheid.⁵⁴

Een medewerker van de afdeling landelijke taken van de gemeente Den Haag liet de Marokkaanse geboorteaktes van een kind en een moeder zien. Op beide aktes waren voor de moeder verschillende geslachtsnamen vermeld.⁵⁵

In hoeverre het beeld klopt dat deze respondenten schetsten, kan ik op basis van dit onderzoek bevestigen noch ontkrachten. Wel kan een dergelijk beeld van de onnauwkeurigheid van de Marokkaanse en Egyptische overheidsadministratie een rol spelen bij de erkenning van documenten door Nederlandse instanties. Zo vertelde het voormelde hoofd consulaire zaken dat de Nederlandse ambassade in Rabat geen af-

52 Gesprek, 30 december 2009. De titel shaykh ('sjeik') is geen officiële titel, maar een aanspreektitel. Mij is niet bekend wat de officiële benaming is voor deze functie.

53 Interview met het hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade, Rabat 8 oktober 2009.

54 Interview met vertaler, Rabat 25 oktober 2010.

55 Interview, Den Haag 16 augustus 2011.

schriften van de Marokkaanse bevolkingsadministratie meer legaliseert. De reden hiervoor was dat deze documenten in Nederland soms werden aangezien voor een afschrift van geboorteakte, terwijl ze een minder sterke bewijskracht hebben dan de geboorteakte. Volgens het hoofd consulaire zaken was het verschil tussen de beide documenten niet altijd bekend bij instanties in Nederland. Het hoofd consulaire zaken wilde vermijden dat door de legalisatiestempel de indruk werd gewekt dat de gegevens in het document door de ambassade waren gecontroleerd op juistheid.

Bewijs van religie

Naar Egyptisch en Marokkaans recht kan een verschil in religie een huwelijksbeletsel vormen (zie par. 2.3). Een vrouwelijke moslim kan alleen trouwen met een mannelijke moslim. Een mannelijke moslim kan alleen trouwen met een vrouw die moslim, joods of christelijk is. Personen die niet de Egyptische respectievelijk de Marokkaanse nationaliteit bezitten, moeten een document overleggen waaruit hun geloof blijkt. Personen met de Egyptische en de Marokkaanse nationaliteit hoeven dit niet. Bij Egyptenaren staat hun religie vermeld in de registers van de burgerlijke stand en op hun nationale identiteitskaart (zie bijlage III). In Marokko wordt religie niet geregistreerd, maar daar leven geen omvangrijke religieuze minderheden. Wanneer een Nederlandse man in Egypte of Marokko wil trouwen met een Egyptische of Marokkaanse vrouwelijke moslim, zal hij een bewijs moeten overleggen van zijn bekering tot de islam. Een Nederlandse vrouw kan een bewijs van bekering tot de islam overleggen of een bewijs dat ze christelijk of joods is. Andere (geloofs)overtuigingen worden door de Egyptische en Marokkaanse autoriteiten niet erkend (Berger, 2005: 102).

Wat betreft Egypte heb ik geen regelgeving kunnen vinden ten aanzien van de manier waarop het geloof kan worden bewezen. Meerdere respondenten in Egypte vertelden dat zij waren bekeerd bij de Al-Azhar moskee in Cairo. Het document dat zij daarbij krijgen, wordt geaccepteerd door de Egyptische overheid. Of documenten van andere religieuze autoriteiten ook worden geaccepteerd, is mij niet duidelijk. De religie van niet-Egyptische echtgenoten dient volgens Egyptisch recht te blijken uit de verklaring van geen bezwaar afgegeven door de consulaire vertegenwoordiging van het land waarvan deze persoon de nationaliteit heeft (art. 5 onder 3 Eg Wnot). Deze verklaring omvat onder andere het geloof van de echtgenoot. Volgens een consulaire medewerker kan de Nederlandse ambassade in Cairo echter geen verklaring omtrent de religie afgeven, omdat de overheid zich neutraal moet opstellen ten opzichte van religie.⁵⁶ Op de website van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken staat dat een dergelijke verklaring niet kan worden gelegaliseerd.⁵⁷ Toch lijkt het bewijs van het zijn van christelijk of joods in de praktijk geen groot probleem te zijn. Geen van de respondenten die in Egypte is getrouwd, heeft hiermee problemen ondervonden. De consulaire medewerker zei één geval te kennen waarin huwelijkssluiting niet moge-

⁵⁶ Interview, Cairo, 14 oktober 2010.

⁵⁷ Zie www.minbuza.nl/nl/Producten_en_Diensten/Burgerzaken/Legalisatie_van_documenten/Legalisatie_van_Nederlandse_en_buitenlandse_documenten#internelink1: 'Het ministerie van Buitenlandse Zaken legaliseert geen documenten waarvan de inhoud of strekking in strijd is met de goede zeden of openbare orde. [...] Het ministerie legaliseert geen "niet-jood" verklaringen of andere vormen van religieverklaringen zoals christen-verklaringen en doopbewijzen. Dergelijke verklaringen zijn in strijd met het verbod op discriminatie (Wetboek van Strafrecht, art. 429 quater)' (geraadpleegd 1 maart 2011).

lijk was, omdat er geen bewijs van religie kon worden overgelegd. Vermoedelijk namen de Egyptische autoriteiten aan dat iemand uit Nederland christelijk is of kan men zelf een verklaring opstellen.

In Marokko hebben personen die zijn bekeerd tot de islam, naast de toestemming voor het opmaken van het huwelijkscontract, een aparte toestemming nodig van de familierechter voordat zij kunnen trouwen (art. 65 ten eerste sub 5 en ten tweede Mud).⁵⁸ De persoon die is bekeerd, dient daarvoor een 'udulaire akte over te leggen waarin de bekering is vastgelegd (Al-Khamlishi, 1994: 235-237).⁵⁹ Een geschrift opgesteld door een imam is onvoldoende bewijs van de bekering. Een Nederlandse man (MA#7-M) trouwde met zijn Marokkaanse vrouw voor de Nederlandse burgerlijke stand en vervolgens op het Marokkaans consulaat in Nederland. Hij was daarvoor al informeel met haar getrouwd in een moskee en daarbij was hij ook bekeerd tot de islam. Voor het huwelijk op het consulaat moest er echter een nieuw document worden opgemaakt van zijn bekering. Een Surinaams-Nederlandse man was al langere tijd praktiserend moslim (NL-MA#7). Desalniettemin moest hij zich formeel 'bekeeren' voorafgaande aan zijn huwelijk met een Marokkaanse vrouw op het Marokkaanse consulaat in Nederland.

Volgens een circulaire van de Marokkaanse minister van Justitie dient een buitenlandse vrouw die wil trouwen met een Marokkaanse man een bewijs over te leggen dat ze christen of joods is, als ze geen moslim is.⁶⁰ Er is echter niet geregeld wat als bewijs daarvan kan dienen. Een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man vertelde dat dit een formaliteit was en dat ze zelf een verklaring kon opstellen.

R: Je pakt gewoon een papier, je schrijft de datum en je schrijft op bij dezen verklaar ik dat ik christen ben, en je zet je handtekening eronder. Dus dat is het gewoon, het slaat ook nergens op eigenlijk, ja.

I: Dat hoeft je niet door de 'udul te laten opstellen of zoiets?

R: Nee dat kan niet, nee. En dat is ook geen papier dat door de Nederlandse overheid wordt afgegeven of zoiets. Of inschrijving in de kerk of zo, dat heb ik niet dus en dat is ook niet nodig. Nee, dat was gewoon voldoende (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Van de geïnterviewde ouders in dit onderzoek hebben twaalf zich bekeerd tot de islam. Drie ouders vertelden uit overtuiging te zijn bekeerd. Tien ouders zeiden instrumentele redenen te hebben voor hun bekering. Eén ouder noemde zowel overtuiging als een instrumentele overweging als reden. Alle vier de Nederlandse mannen die zijn getrouwd met een Egyptische of Marokkaanse vrouw vertelden te zijn bekeerd om te kunnen trouwen. Van de acht bekeerde vrouwen zijn er twee ten tijde van hun huwelijksluiting bekeerd en de andere zes op een later moment. Een Neder-

58 Voor inwerkingtreding van de nieuwe Mudawwana in 2004 diende de procureur des Konings toestemming te verlenen voor het huwelijk, circulaire van de minister van Justitie nr. 854 van 17 mei 1979 (vermeld in Bennis, 1998: 153).

59 Zie ook de informatie op de website van het Marokkaanse consulaat te Rotterdam www.cgmrotterdam.nl/diensten/ndiensten.html (geraadpleegd 23 februari 2011).

60 Circulaire van de minister van Justitie nr. 95/6 van 13 juli 1995 (opgenomen in Bennis, 1998: 153-155).

landse man met een Egyptische vrouw zei dat hij alleen was bekeerd om te kunnen trouwen.

I: And about the test you had to do for Al-Azhar, what was the test like?

Rm: Well basically they want you to recite the prayer.

Rv: *Fatiha* [het eerste, korte hoofdstuk van de Koran].

Rm: In Arabic. You have to show some knowledge of the Koran. The total set up of the Islamic belief. And I was used to verbal exams, so I knew very quickly how to turn things around and ask him questions, to which he was most willing to explain. But still we spent two and a half hours there, but mainly me asking him.

I: [lacht] So it wasn't a really hard exam?

Rm: No, the only thing you shouldn't say is that your converting to marry. Then they say no [klapt met handen].

Rv: So you have to say I'm embracing the religion, because I feel it's a good religion.

I: Yes, and did you convert only on paper?

Rm: Yes, nothing more. (NL-EG#2 Egyptische vrouw en Nederlandse man, 2 kinderen)

De vrouwen die zich bekeerden uit instrumentele overwegingen deden dat niet om te kunnen trouwen (dat is niet vereist volgens Egyptisch en Marokkaans recht). Zij noemden het erfrecht en het gezag over hun kinderen als reden voor hun bekering (zie verder hoofdstuk vier en vijf).

Uit de Egyptische en Marokkaanse regelgeving blijkt niet of en hoe het geloof van degene die zich bekeert, wordt onderzocht. Mogelijk beperkt het onderzoek zich tot het stellen van enkele korte vragen. Het Egyptische Hof van Cassatie heeft bij herhaling geoordeeld dat de motieven voor bekering niet relevant zijn voor beoordeling van de vraag of de bekering erkend dient te worden (Berger, 2005: 31). Tijdens een lezing zei de juridisch attaché van het Marokkaanse consulaat dat het onderzoek niet diepgravend is.⁶¹ Het is volgens hem primair de verantwoordelijkheid van de Marokkaanse vrouw om te beoordelen of haar aanstaande echtgenoot slechts is bekeerd om te trouwen. Een 'adl in Rabat vertelde dat hij de bekeerling vraagt naar de belangrijkste beginselen van de islam. Als hij of zij daar nog geen kennis van heeft, dan legt hij deze beginselen uit.⁶² Op de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam staat dat een persoon die een getuigschrift wil laten opmaken van zijn of haar bekering, een Marokkaans staatsburger moet meenemen 'die de beginselen van de islam in het Nederlands kan vertalen of bij gebrek hieraan een verklaring afgegeven door de moskee of het islamitisch centrum waar de bekering tot de islam heeft plaatsgevonden'.⁶³ Dit duidt erop dat niet van de bekeerling wordt verwacht dat hij of zij over uitgebreide kennis beschikt van het geloof.

61 Voorlichtingsbijeenkomst over Marokkaans familierecht, in het kader van het voorlichtingsproject over de nieuwe Mudawwana 'Keuzes en kansen' van Dona Daria en COS Rotterdam Rijnmond, Rotterdam 26 november 2008.

62 Interview in Rabat, 10 januari 2010.

63 www.cgmrotterdam.nl/diensten/ndiensten.html (geraadpleegd 1 maart 2011). Dat laatste betekent niet dat een verklaring van een moskee de 'udulaire akte kan vervangen als bewijs, maar dat een akte kan worden opgemaakt zonder dat er iemand bij is om de uitleg van de 'udul te vertalen.

Bij de voor dit onderzoek geïnterviewde Nederlandse mannen vormde het huwelijksbeletsel van religieverschil geen onoverkomelijk probleem voor hun huwelijk. Drie van hen zeiden alleen op papier te zijn bekeerd om te kunnen trouwen. Wanneer een man hiertoe bereid is, vormt het huwelijksbeletsel geen belemmering voor het sluiten van een huwelijk.

Medische verklaring

Volgens Egyptisch en Marokkaans recht dienen de aanstaande echtgenoten een medische verklaring of getuigschrift over te leggen voordat ze kunnen trouwen (art. 31 bis 2^e volzin Eg WBS; art. 65 ten eerst onder 4 Mud).⁶⁴ Volgens de Egyptische wet dient de arts te onderzoeken op bepaalde ziektes gespecificeerd bij besluit van de minister van Volksgezondheid.⁶⁵ Enigszins tegengesteld hieraan is in artikel 33 lid 4 Regeling op de Ma'zunin bepaald dat de aanstaande echtgenoten zelf verklaren vrij te zijn van ziektes.⁶⁶ Wat betreft Marokko blijkt niet uit de Mudawwana of uit het ministeriële besluit omtrent deze materie, wat de inhoud van de medische verklaring moet zijn.⁶⁷ De onderzoekende arts heeft de vrijheid te bepalen welk onderzoek hij of zij nodig acht en verwijst eventueel door voor verder onderzoek (Jordens-Cotran, 2007: 186). Volgens Buskens is de medische verklaring met name gericht op het voorkomen van verspreiding van seksueel overdraagbare aandoeningen (Buskens, 1999: 122).

Bij een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man heeft een bevriende arts de verklaring afgegeven, zonder haar daadwerkelijk medisch te onderzoeken.

R: Een medisch certificaat, nou dat heeft een vriendje van mijn man gewoon even uitgeschreven.

[...]

I: Even kijken, je zei dat jullie iemand kenden die arts was en die heeft de medische verklaring opgesteld?

R: Ja.

I: En die heeft verder nooit naar je gekeken?

R: Nee [lacht]. Op zijn Marokkaans hoor. Ja, dat was echt een formaliteit. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Het valt moeilijk vast te stellen of meer in het algemeen de medische verklaring door betrokkenen en door artsen wordt beschouwd als een formaliteit of dat het gebruikelijk is dat er een grondiger medisch onderzoek plaatsvindt. Dit laatste lijkt niet erg waarschijnlijk vanwege de, voor de gemiddelde Marokkaan onbetaalbare, kosten die dit met zich mee zou brengen. In het verleden heeft de Marokkaanse minister van Justitie in een circulaire aanbevolen de regels omtrent de medische verklaring soepel toe te passen (Buskens, 1999: 122-123).

64 Deze bepaling is toegevoegd aan de Egyptische Wet op de Burgerlijke stand in 2008 (Wet 126 van 2008, *al-jarida al-rasmiyya* nr. 24(bis) van 15 juni 2008).

65 Ik heb geen beschikking over dit besluit.

66 Daar worden enkele aandoeningen in het bijzonder genoemd: zwakzinnigheid, krankzinnigheid, lepra en AIDS.

67 Gezamenlijk besluit van de ministers van Justitie en Volksgezondheid nr. 347.04 van 2 maart 2004, *al-jarida al-rasmiyya* nr. 5192 van 4 maart 2004, p. 975-976.

Benijfs van verblijfsstatus

In zowel Nederland, Marokko als Egypte moeten personen die niet de nationaliteit van het land bezitten, documenten overleggen waaruit hun verblijfsstatus blijkt. In Nederland moet een verklaring van de korpschef worden overgelegd, als een van de echtgenoten niet de Nederlandse nationaliteit bezit, geen verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd heeft en geen EU-onderdaan is (art. 1:44 lid 1 aanhef en sub k en lid 2 jo. art. 8 Vreemdelingenwet 2000).⁶⁸ Als beide aanstaande echtgenoten hun woonplaats buiten Nederland hebben, hoeft deze verklaring niet te worden overgelegd (art. 1:44 lid 2 BW). In de verklaring staat of de buitenlandse echtgenoot rechtmatig verblijf heeft in Nederland, dan wel dat hij of zij in het buitenland woont en niet voornemens is zich in Nederland te vestigen. De verklaring is een (positief of negatief) advies aan de ambtenaar van de burgerlijke stand. Het is de ambtenaar van de burgerlijke stand die uiteindelijk beslist of het huwelijk wordt gesloten. Strikt genomen is legaal verblijf in Nederland dus geen vereiste om te kunnen trouwen. Er kan bij niet-legaal verblijvende personen echter schroom bestaan zich bij de vreemdelingenpolitie te melden, vanwege het risico van uitzetting. Een Marokkaans-Nederlandse gemengd paar waarvan de man geen legaal verblijf had, heeft bij de gemeente geïnformeerd of ze konden trouwen.

I: Je zei dat jullie nog de wens hebben om te trouwen.

Rv: Ja.

I: Hebben jullie geïnformeerd of dat kan?

Rv: Het kan niet.

Rm: Het kan niet. We zijn in het gemeentehuis geweest een tijdje terug. We hebben met iemand gepraat en toen het kon niet.

I: Wat zeiden ze?

Rm: Ja hij [de ambtenaar] zegt: hij zit nog steeds in de procedure en we kunnen je niet helpen. De enige manier was dat ik terug zou gaan [naar Marokko] en dat we dan daar zouden trouwen. En dan moet zij terugkomen naar Nederland en dan moet ik lang wachten totdat een keer opnieuw een beslissing wordt genomen.⁶⁹ Maar er zijn ook heel veel mensen die worden daar naar toe gestuurd en daarna krijgen ze niks te horen. (NL-MA#9 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

In Egypte en Marokko dient de buitenlandse echtgenoot legaal verblijf te hebben. Het is niet vereist om een verblijfsvergunning te hebben. Een paspoort met een geldig (toeristen)visum is voldoende. In de wachtruimte van de notariële afdeling van het Egyptische ministerie van Justitie in Cairo hing een aantal documenten waarin is opgesomd wat de vereisten zijn voor een naar nationaliteit gemengd huwelijk.⁷⁰ Het

68 Deze taak van de korpschef wordt uitgevoerd door de vreemdelingenpolitie van de gemeente waar aangifte wordt gedaan en door de Immigratie en Naturalisatiedienst.

69 De man doelt hier op de procedure voor het aanvragen van een machtiging tot voorlopig verblijf (MVV). Een MVV is nodig voordat een (reguliere) verblijfsvergunning kan worden aangevraagd in Nederland. De MVV moet worden aangevraagd vanuit het buitenland. Een MVV wordt verleend als aan de vereisten voor afgifte van een verblijfsvergunning is voldaan.

70 Bezoek op 4 oktober 2010.

legale verblijf kan worden aangetoond met het paspoort met daarin het visum.⁷¹ Bepaalde nationaliteiten zijn op het document expliciet uitgezonderd. Personen met de nationaliteit van een land van de voormalige Sovjet-Unie en bepaalde Oost-Aziatische landen dienen ten minste zes maanden legaal verblijf te hebben gehad in Egypte voor andere doeleinden dan toerisme om te kunnen trouwen.⁷²

Hoewel in alle drie de landen de verblijfsstatus dus van belang is als voorwaarde voor huwelijksluiting, heeft deze in Marokko en Egypte een heel andere betekenis dan in Nederland. Voor personen met de Nederlandse nationaliteit is het eenvoudig en goedkoop om een (toeristen)visum te verkrijgen voor Marokko en Egypte.⁷³ Een visum voor Nederland is veel moeilijker te verkrijgen voor Egyptenaren en Marokkanen. Toch vormde het vereiste van rechtmatig verblijf een obstakel voor een Marokkaans-Nederlands gemengd paar om te kunnen trouwen in Marokko. Ze kwamen in de problemen toen de Nederlandse vrouw voorafgaande aan hun huwelijk per ongeluk de duur van haar toeristenvisum had overschreden. De vrouw werd tegengehouden toen ze de boot naar Spanje wilde nemen.

Rv: We zijn naar de politie gegaan. Toen is mijn man gaan informeren hoe lang ik eigenlijk het recht had om hier te blijven. Toen werd ons gezegd dat ik zes maanden het recht had om te blijven zonder visum. Dus ik blijf hier gewoon gezellig zes maanden zitten. We hebben het leuk, maken een reis door Marokko. Na zes maanden zou ik met de boot naar Spanje gaan en van Spanje zou ik het vliegtuig pakken naar Nederland om de papieren te regelen om te trouwen. Word ik aangehouden bij de douane. Ik was illegaal. Ik zeg ho wacht.

Rm: De douane zegt je moet naar de rechter en morgen terugkomen. Dan ga je het land uit en mag je nooit meer terugkomen. Ik zeg moet ze het land uit? Ben je gek of zo? Toen heb ik met die douanier zitten praten van waar ben je mee bezig? We gaan trouwen, ze wordt mijn vrouw. (MA-NL#6-MV Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 3 kinderen)

De man was eerder uitgezet uit Nederland, waar hij achttien jaar illegaal had verbleven. Hij kon geen visum of verblijfsvergunning meer krijgen in Nederland.⁷⁴ De situatie dreigde dat de vrouw Marokko zou moeten verlaten en in de toekomst geen visum meer zou kunnen krijgen. In dat geval zouden de man en de vrouw de facto niet meer bij elkaar kunnen zijn, omdat ze elkaars land niet meer in kunnen komen. Zo ver kwam het echter niet. De man praatte met de douanier en die adviseerde hem om een dokter te betalen om een verklaring op te stellen dat de vrouw ziek was ge-

71 Dit wordt bevestigd door een geïnterviewde consulaire medewerker van de Nederlandse ambassade in Cairo, 14 oktober 2010. Voor Marokko zie de lijst met documenten gehanteerd in de rechtbank van Salé (bijlage II), punt 7 en 8.

72 Waarschijnlijk heeft dit specifieke vereiste onder andere te maken met het relatief grote aantal vrouwen uit de voormalige Sovjet-Unie dat werkzaam is in de prostitutie in Egyptische kustgebieden en de wens van de Egyptische overheid om immigratie van deze vrouwen te ontmoedigen.

73 Een toeristenvisum voor Marokko voor de duur van drie maanden is gratis voor Nederlanders, een visum van een maand voor Egypte kost \$ 15,- en voor enkele euro's kan een verlenging van zes maanden worden verkregen.

74 De man was ongewenst verklaard in Nederland, wat betekent dat hij geen visum of MVV kon krijgen. Bij ongewenstverklaring wegens illegaal verblijf dient men ten minste een jaar buiten Nederland te verblijven voordat een verzoek kan worden ingediend tot opheffing ervan (art. art. 6.6 lid 1 onder c Vreemdelingenbesluit 2000 jo. 67 lid 1 onder a Vreemdelingenwet 2000).

weest en daarom haar visum had overschreden. Dit deed het paar en ze kregen van de rechter in hun woonplaats een ontheffing van de visumtermijn. De vrouw reisde naar Nederland en later keerde ze terug naar Marokko waar zij en de man trouwden.

Personen met de Nederlandse nationaliteit worden in Egypte en Marokko niet als problematische groep immigranten gezien. Over het algemeen zullen zij en hun gezin weinig hinder ondervinden van het vreemdelingenrecht. Het bovenstaande verhaal illustreert echter dat niet alleen in Nederland het vreemdelingenrecht gevolgen kan hebben voor het gezin, maar ook in Marokko. Dit zal wellicht sterker gelden voor Marokko dan Egypte. In Marokko is een toeristenvisum drie maanden geldig en kan het niet worden verlengd (art. 9 lid 2 Marokkaanse Immigratiewet).⁷⁵ Men dient eerst het land te verlaten, voordat een nieuw visum kan worden aangevraagd. In Egypte is het meestal mogelijk om verlengingen aan te vragen van het toeristenvisum zonder eerst het land te verlaten. Daaraan zijn weinig voorwaarden verbonden.

Verklaring van consulaire vertegenwoordiging

Wanneer iemand in een ander land trouwt dan waarvan hij of zij de nationaliteit heeft, kan er onduidelijkheid bestaan of hij of zij aan alle vereisten voor het huwelijk voldoet. In Egypte en Marokko dienen alle buitenlandse echtgenoten daarom een verklaring over te leggen van hun nationale autoriteiten dat er geen bezwaar is tegen het voorgenomen huwelijk. Deze verklaring wordt afgegeven door de Nederlandse ambassade.

Volgens Egyptisch recht dienen twee consulaire verklaringen te worden overgelegd. De ene is een verklaring dat er geen bezwaar is van de nationale autoriteiten tegen het voorgenomen huwelijk. De andere verklaring bevat een aantal gegevens over de buitenlandse echtgenoot: geboortedatum, geboorteplaats, religie, beroep, gebruikelijke woonplaats, burgerlijke staat, eventuele eerdere huwelijken, eventuele andere echtgenotes, aantal kinderen, financiële situatie of bron van inkomsten (art. 5 onder 3 Eg Wnot). Zoals hierboven reeds aan de orde is geweest, geeft de Nederlandse overheid geen verklaring omtrent de religie af. De rest van de gegevens wordt ontleend aan de documenten die de Nederlandse echtgenoot nodig heeft om te trouwen in Egypte, onder andere de geboorteakte.⁷⁶ De ambassade gaat na of er naar Nederlands recht geen beletselen zijn tegen het huwelijk. Volgens Egyptisch recht zou een Nederlandse man bijvoorbeeld met een tweede vrouw kunnen trouwen, mits hij bekeerd is tot de islam. Deze man zou echter geen verklaring krijgen van de ambassade.

In Marokko geldt dat personen die niet de Marokkaanse nationaliteit hebben, een aparte rechterlijke toestemming moeten overleggen om te kunnen trouwen in Marokko (art. 65 Mud).⁷⁷ Voordat deze toestemming wordt afgegeven, moet een aantal documenten worden overgelegd. Zo moet een zogenaamd 'getuigschrift betreffende de gelijke sociale status' (*shahadat al-kafa'a*) worden overgelegd (art. 65 ten eerste onder 6 Mud). Onder de oude Mudawwana gold dit vereiste ook voor een huwelijk tussen twee Marokkanen (art. 14 en 15 Mud-1993). De bepaling was bedoeld om vrouwen te beschermen tegen machtsmisbruik door mannelijke verwanten, die als huwe-

⁷⁵ Wet nr 02-03, *Bulletin Officiel* van 20 november 2003, nr. 5162, p. 1295.

⁷⁶ Interview met consulaire medewerker, Cairo 14 oktober 2010.

⁷⁷ Deze toestemming bestaat dus naast de rechterlijke toestemming die een ieder dient over te leggen voordat de 'udul de huwelijksakte kunnen opmaken (art. 62 ten tweede Mud).

lijksvoogd invloed hebben op de keuze van huwelijkskandidaat (Buskens, 1999: 96). In de nieuwe wet is de verplichte huwelijksvoogdij afgeschaft en geldt het vereiste van gelijke sociale status alleen nog voor buitenlanders.

De Nederlandse overheid geeft een dergelijke verklaring niet af. In dat geval kan een ander document worden overgelegd 'met dezelfde bewijskracht'. Volgens Berger gaat het 'vooral om [de] huwelijksbevoegdheid' (Berger, 2004: 27, noot 4). Jordens-Cotran haalt een circulaire van de minister van Justitie aan waaruit blijkt dat hieronder tevens moet worden verstaan het goede gedrag en een antecedentenverklaring van de buitenlander (Jordens-Cotran, 2007: 187, noot 424). De Nederlandse ambassade in Rabat kan een verklaring van huwelijksbevoegdheid afgeven. Bij de gemeente in Nederland kan een verklaring omtrent gedrag worden verkregen. Uit een document met een lijst van benodigde bescheiden voor huwelijksluiting dat wordt uitgedeeld op de familierechtbank in Salé blijkt dat tevens een verklaring van het Marokkaanse ministerie van Justitie moet worden overgelegd dat de buitenlandse verloofde niet is veroordeeld tot gevangenisstraf in Marokko of in het eigen land ('Relevé des condamnations privatives de liberté', zie bijlage II, nr. 5).⁷⁸ Op hetzelfde document staat in het Arabisch met de hand het woord *kafa'a* (gelijke sociale status) geschreven bij de bewijsstukken omtrent het inkomen en werk en de huwelijksbevoegdheid (bijlage II, nr. 6 en 9). Een aanstaande echtgenoot die geen werk heeft, kan volstaan met verklaring van werkloosheid. Tot slot moet een verklaring van nationaliteit van de Nederlandse ambassade worden overgelegd (bijlage II, nr. 11).

Legalisatie van documenten

Door middel van legalisatie wordt gecontroleerd of in het buitenland opgemaakte documenten door de bevoegde instantie zijn afgegeven. Op verschillende niveaus wordt nagegaan of de handtekening op bijvoorbeeld een geboorteakte overeenkomt met de handtekening van de bevoegde ambtenaar. Bij de Nederlandse gemeente kan een internationaal afschrift van de geboorteakte worden verkregen. Deze hoeft alleen bij het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken en de Egyptische of Marokkaanse vertegenwoordiging te worden gelegaliseerd.⁷⁹ De akte is dan rechtsgeldig in Egypte of Marokko. Marokko heeft verschillende consulaten in Nederland waar wordt gelegaliseerd.⁸⁰ Voor Egypte geschiedt legalisatie door de ambassade in Den Haag.

Geboorteaktes uit Egypte of Marokko moeten eerst op regionaal niveau worden gelegaliseerd.⁸¹ Vervolgens worden ze gelegaliseerd door het Egyptische of Marokkaanse ministerie van Buitenlandse Zaken en de Nederlandse ambassade of één van de consulaten in Casablanca of Nador.⁸² Het Marokkaanse ministerie van Buitenland-

78 Zie in dezelfde zin Circulaire van de minister van Justitie nr. 95/6 van 13 juli 1995 (opgenomen in Bennis, 1998: 153-155).

79 www.minbuza.nl/producten-en-diensten/burgerzaken/legalisatie-van-documenten/legalisatie-van-nederlandse-en-buitenlandse-documenten.html (geraadpleegd 15 oktober 2012).

80 In Amsterdam, Rotterdam, Den Bosch en Utrecht, www.diplomatie.ma/marocrepresentationetranger.aspx?pays=PAYS-BAS&id_pays=66 (laatst geraadpleegd 15 oktober 2012).

81 Zie bijvoorbeeld voor Casablanca: www.casablanca.ma/index/portal/media-type/html/user/anon/page/citoyen.psm?notcid=2346 (laatst geraadpleegd 15 oktober 2012).

82 Het consulaat in Nador is geopend in 2011, www.amazighetimes.com/Opening-Nederlands-Consulaat-in-Nador_a940.html (geraadpleegd 15 oktober 2012).

se Zaken heeft vijf verschillende legalisatiekantoren verspreid over het land.⁸³ Egyptische geboorteaktes dienen eerst door het ministerie van Volksgezondheid te worden gelegaliseerd, voordat ze ter legalisatie kunnen worden aangeboden aan het ministerie van Buitenlandse Zaken en tot slot de Nederlandse ambassade.⁸⁴ Voor alle landen geldt dat voor verschillende soorten documenten mogelijk verschillende instanties bevoegd zijn tot legalisatie.⁸⁵

Legalisatie kan een tijdrovende aangelegenheid zijn. Ten eerste moeten drie of vier verschillende instanties worden benaderd voor de aanvraag en legalisatie van een document. Ten tweede liggen deze instanties in Egypte en Marokko soms ver uit elkaar. In een reportage van radiojournalist Sietske de Boer gaat een Marokkaans-Nederlandse vrouw een afschrift van haar geboorteakte ophalen in haar geboorteplaats bij Nador. Ze verzuimt vervolgens om de akte ook op regionaal niveau te laten legaliseren. Daar komt ze pas achter als ze de akte ter legalisatie aanbiedt bij het Marokkaanse ministerie van Buitenlandse Zaken in Rabat. Ze moet vervolgens nogmaals naar haar geboorteregio Nador om de vereiste stempel te halen.⁸⁶ Beide steden liggen zo'n vijfhonderd kilometer uit elkaar.

De meeste geïnterviewde ouders ervoeren niet dergelijke problemen. Ze zijn er over het algemeen tijdig achter gekomen bij welke instanties ze hun documenten kunnen laten legaliseren. Twee respondenten vertelden dat zij er te laat achter kwamen dat ze een document niet hadden gelegaliseerd. Een Nederlandse vrouw vertelde dat een stempel op een Egyptisch document van haar man ontbrak en dat ze hier pas achter kwamen toen ze al weer terug waren in Nederland (EG#4). Een broer van de man heeft toen alsnog de legalisatie geregeld en het document opgestuurd naar Nederland. Een andere Nederlandse vrouw was er helemaal niet van op de hoogte dat zij haar Nederlandse documenten moest laten legaliseren om te kunnen trouwen in Marokko (MA#6). Ze is twee keer naar Nederland gegaan om de documenten nogmaals aan te vragen en te laten legaliseren.

2.3 Informele huwelijken en huwelijksbevestiging

Hierboven is beschreven onder welke voorwaarden een volgens Nederlands, Marokkaans en Egyptisch recht geldig huwelijk kan worden gesloten. In alle drie de landen is een huwelijksakte in principe het bewijs van het bestaan van een rechtsgeldig huwelijk (art. 1:79 BW; art 17 wet 1 van 2000, art. 99 lid 4 en 5 Wet 78 van 1931(oud); art. 16 Mud).⁸⁷ In alle drie de landen komt het sluiten van 'informele huwelijken' voor.⁸⁸

83 In Rabat, Agadir, Nador, Beni-Mellal en Tanger, www.marocainsdumonde.gov.ma/info-pratiques/%C3%A9galisation-.aspx (geraadpleegd 15 oktober 2012).

84 www.mohp.gov.eg/services2/mawleed/display.aspx?ID=2 en egypt.nlembassy.org/services/consular-services/legalisation-of-documents/legalisation-in-egypt.html (geraadpleegd 15 oktober 2012).

85 Ik beperk me hier tot de geboorteakte, omdat dat alle ouders die nodig hebben gehad om te kunnen trouwen.

86 *Trouwen: een hele klus*, Radio 1 Nieuws, 17 oktober 2009, www.radio1.nl/contents/1862-trouwen-een-hele-klus (geraadpleegd 7 september 2009).

87 Naar Nederlands recht kan het ook een akte van omzetting zijn (art. 1:80g BW).

88 Voor Nederland zie Van der Leun & Leupen (2009). Voor Egypte zie Abdalla (2007), Shahrani (2010) en Walby (2010). Voor Marokko zie Buskens (1999: 446 e.v.).

Dit zijn huwelijken waarvan geen officiële huwelijksakte is opgemaakt door de daartoe bevoegde instantie. In de drie landen wordt door de overheid verschillend gereageerd op deze huwelijken. In Nederland worden informele huwelijken niet als rechtsgeldig erkend. In Egypte en Marokko heerst een enigszins dubbelzinnige houding ten opzichte van informele huwelijken. Enerzijds worden ze niet erkend als rechtsgeldig, maar anderzijds wordt een informeel huwelijksdocument of getuigenis aangaande een informele huwelijksluiting in sommige situaties toch als bewijs van het bestaan van een huwelijk geaccepteerd.

In Egypte en Marokko wordt aan verschillende praktijken gerefereerd wanneer men spreekt over informele huwelijken of huwelijken volgens de gewoonte (*ṣawaj 'urfi*, en in Marokko ook wel *ṣawaj shar'i* of *ṣawaj bi-lfatihā*). Enerzijds zijn er plattelandsgebieden waar de overheidsadministratie minder ontwikkeld is dan in de steden. Huwelijksluiting gebeurt daar volgens de gebruiken van de gemeenschap en er wordt niet altijd een officiële huwelijksakte opgemaakt. Buskens beschrijft dat het op het Marokkaanse platteland tot de jaren tachtig vrij gebruikelijk was dat pas een officiële akte werd opgemaakt van een huwelijk op het moment dat de akte vereist was voor administratieve handelingen (bijvoorbeeld een geboorteaangifte of registratie van een echtscheiding; 1999: 460-462). Het percentage huwelijken waarvan bij de huwelijksluiting geen officiële akte wordt opgemaakt lijkt gestaag af te nemen (Buskens, 1999: 209-210, 463-464; Mir-Hosseini, 2000: 172). Anderzijds worden ook in de stedelijke gebieden 'urfi-huwelijken gesloten. In Egypte worden vaak de hoge kosten genoemd als obstakel om een formeel huwelijk te kunnen sluiten. Jongeren zouden daarom hun toevlucht nemen tot het informele huwelijk (Abaza, 2001; Abdalla, 2007: 31-41; Shahrani, 2010: 76-77). Ook kan een informeel huwelijk een manier zijn om de minimumhuwelijksleeftijd te omzeilen of in het geheim een polygaam huwelijk te sluiten (Buskens, 1999: 446-450).⁸⁹ Het 'urfi-huwelijk heeft in Egypte een slechte naam. Het wordt geassocieerd met prostitutie en met jongeren die in het geheim, zonder medeweten van hun ouders, een huwelijk sluiten (Akinfiyeva, 2005; Hasso, 2011: 80 e.v.).⁹⁰

In Egypte gebruiken gemengde paren het informele huwelijk om hun relatie legitimiteit te geven, zonder al vroeg in hun relatie een formeel huwelijk te moeten sluiten (Walby, 2010). Een ongetrouwde man en vrouw kunnen vaak geen hotelkamer delen.⁹¹ Met een 'urfi-huwelijksdocument kan dat wel. De politie controleert of paren die op straat hand in hand lopen of samen in één auto reizen wel getrouwd zijn. Een 'urfi-document wordt door de politie in die context geaccepteerd als bewijs van dat

89 Zie ook 'Mariages sans actes: 5 ans en plus pour régulariser sa situation', www.lavieeco.com/news/societe/mariages-sans-actes-5-ans-en-plus-pour-regulariser-sa-situation-12897.html, 'Mariage par la Fatiha: Une pratique qui perdure', www.maroc-hebdo.press.ma/Site-Maroc-hebdo/archive/Archives_922/html_922/mariage.html, en 'Scandale. Amina, victime de la loi', www.telquel-online.com/Actualites/Maroc/scandale-amina-victime-de-la-loi/515 (geraadpleegd op 23 oktober 2012).

90 Zie ook M. Mahmoud, 'Egyptian university students increasingly choose Urfi marriage', *Al-Shorfa* 29 december 2009, al-shorfa.com/en_GB/articles/meii/features/main/2009/12/29/feature-02 (geraadpleegd 31 december 2012).

91 Zie bijvoorbeeld C. Wheeler, 'Egypt cracks down on the £5 licence to live in sin', *The Telegraph* 27 April 2008, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocan/egypt/1904329/Egypt-cracks-down-on-the-5-licence-to-live-in-sin.html (geraadpleegd 31 december 2012).

huwelijk. Een Nederlandse vrouw in Egypte vertelde dat ze een ‘urfi-huwelijk heeft gesloten om samen te kunnen wonen en om problemen met de politie te vermijden.

Het urfi, ja dat hadden we gedaan, omdat we een flat huurden en we samen woonden. Nou dat wordt gewoon niet geaccepteerd. Het gebeurde wel eens als we gingen wandelen bijvoorbeeld. We waren een keer in Minya en gingen langs de Nijl wandelen. Toen moesten we ook ons trouwboekje laten zien. Ja, anders mag je niet samen lopen. We zijn ook een keer uit elkaar gejaagd door de politie. We mochten niet samen lopen, want we waren niet getrouwd. Dus daarom hebben we toen het urfi-huwelijk gesloten. Dan heb je in ieder geval iets in je handen. Dat slaat natuurlijk nergens op, maar we hebben het wel gedaan. Want je hoeft alleen maar twee getuigen te hebben en je tekent dat papier. Dat doe je gewoon zelf, je koopt een formulier bij het postkantoor en je tekent. (EG#7 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 2 kinderen)

Respondenten in Egypte die een ‘urfi-huwelijk hadden gesloten, vertelden het document zelf te hebben opgesteld en door twee getuigen te hebben laten tekenen. Het is daar gebruikelijk dat ‘urfi-huwelijken zonder tussenkomst van een imam worden gesloten. Het is mogelijk voorgedrukte ‘urfi-huwelijksdocumenten te kopen in bijvoorbeeld winkeltjes waar kantoorbenodigdheden worden verkocht. Ik heb een dergelijk document aangeschaft bij een straathandelaar naast een rechtbankgebouw in de wijk Al-’Abbasiyya in Cairo (zie bijlage IV). De man verkocht daarnaast ook voorgedrukte koopovereenkomsten. Bovenaan het document kunnen de gegevens van de beide aanstaande echtgenoten worden ingevuld. Onderaan kunnen de echtgenoten en de getuigen ondertekenen. Sportel beschrijft dat in Hurghada aan de Rode Zeekust advocaten tegen betaling ‘urfi-huwelijksdocumenten opstellen (te verschijnen).⁹²

Zes van de geïnterviewde 33 paren sloten een informeel islamitisch huwelijk, waarvan vier in Egypte en twee in Nederland. Vijf van deze paren sloten later ook een formeel huwelijk. Een paar zonder kinderen sloot alleen een informeel huwelijk. Geen enkel paar in Marokko sloot een informeel huwelijk en ze brachten het onderwerp ook niet ter sprake tijdens de interviews. In Egypte was dit heel anders. Daar werd het door bijna alle respondenten ter sprake gebracht, ook door de respondenten die zelf geen informeel huwelijk hadden gesloten. Voor zover op basis hiervan conclusies kunnen worden getrokken, lijkt het erop dat het informele huwelijk een relatief veelvoorkomend fenomeen is onder transnationale paren in Egypte, maar niet in Marokko. Een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man vertelde ongehuwd samen te hebben gewoond in Marokko.

Toen wij gingen samenwonen zijn wij van de ene wijk naar de andere wijk verhuisd zeg maar. En we woonden gewoon in een heel grote stad, dus niemand weet dan dat je niet getrouwd bent. Als jij gewoon zegt van nou wij zijn getrouwd, ja dan gaat echt niemand vragen van mag ik je huwelijksakte zien of zo. Dus er was voor de rest ook niemand die wist dat wij niet getrouwd waren. (NL-MA#6 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, twee kinderen)

92 Zie ook A. Weissink, ‘Uitgekleed en kaalgeplukt’, NRC 29 augustus 2009.

Van der Leun & Leupen zien informele huwelijken in Nederland vooral als een variant van de meer algemene trend van informalisering van relaties (2009: 28, 32 e.v.).⁹³ Ongehuwd samenwonen is in sommige gemeenschappen niet geaccepteerd. Het sluiten van een informeel huwelijk is dan een manier om de relatie te legitimeren zonder een formeel huwelijk te sluiten, waaraan allerlei consequenties zijn verbonden (zie ook Moors, 2013). Ook kan het informele huwelijk een aanvulling zijn op de burgerlijke huwelijksplechtigheid, zoals bij een kerkelijke inzegening van een burgerlijk huwelijk. Anders dan in Egypte en Marokko lijkt het in Nederland gebruikelijker te zijn een informeel huwelijk te sluiten in het bijzijn van een religieuze autoriteit.

Een van de twee paren die in Nederland een moskeehuwelijk sloten, deed dat om een islamitische ceremonie te hebben naast hun burgerlijk huwelijk (NL-MA#2). Ze sloten het moskeehuwelijk voorafgaand aan hun burgerlijke huwelijk. Het andere paar dat in Nederland een moskeehuwelijk sloot, deed dit omdat de vrouw aanvankelijk geen legaal verblijf had in Nederland (MA#6). In Nederland is het houden van een godsdienstige plechtigheid voorafgaand aan een burgerlijk huwelijk strafbaar gesteld (art. 449 Wetboek van Strafrecht). Alleen de ‘bedienaar van de godsdienst’ die de plechtigheid voorgaat, is strafbaar, niet de echtgenoten. Er worden hier zelden tot nooit personen voor vervolgd (Stokkem e.a., 2006: 75-76).

Zoals gezegd hebben de Marokkaanse en de Egyptische overheid een enigszins dubbelzinnige houding ten opzichte van informele huwelijken. Een informeel huwelijksdocument is in principe geen bewijs van het bestaan van een huwelijk. In religieuze zin is het wel geldig als het verder aan de vereisten voldoet, zoals de aanwezigheid van getuigen en een bruidsgave. De overheid is niet geneigd om het informele huwelijk openlijk af te keuren, omdat dit hen het imago van ‘on-islamitisch’ zou kunnen geven. Dit geldt met name in Egypte waar het religieuze establishment relatief onafhankelijk is van de overheid en zich openlijk verzet tegen het door de overheid geambieerde alleenrecht te bepalen wat een geldig huwelijk is. Een geïnterviewde rechter van het Egyptische constitutionele hof vertelde over een bijeenkomst in 2009, die het hof had georganiseerd over het onderwerp ‘urfi-huwelijk. Aanwezig waren onder andere rechters, vertegenwoordigers van de overheid, academici en geestelijken.⁹⁴ Er bestonden aanzienlijke meningsverschillen onder de aanwezigen over de vraag of een ‘urfi-huwelijk een geldig huwelijk was. Volgens de belangrijke geestelijke Tantawi (toenmalig leider van de Al-Azhar moskee) bijvoorbeeld was de geldigheid van een huwelijk niet afhankelijk van erkenning door de staat. Als het aan alle religieuze vereisten voldoet, dan is het niet verboden.⁹⁵ Wel raadde hij ‘urfi-huwelijken af, omdat de rechten die het huwelijk biedt, niet beschermd zijn als het niet is geregistreerd.

Relatief recent heeft de Egyptische wetgever een stap in de richting gezet van meer officiële erkenning van ‘urfi-huwelijken. In artikel 17 van Wet 1 van 2000 is bepaald dat bepaalde vormen van echtscheiding mogelijk zijn in afwezigheid van een officiële huwelijksakte, als ‘enig document’ (*ayya kitaiba*) van het huwelijk kan worden

93 Zie ook R. Pietersen, ‘Islamitisch huwelijk biedt uitkomst voor jonge moslim’, *Trouw* 4 augustus 2008.

94 Interview, Cairo 19 oktober 2010. Voor het programma van de bijeenkomst zie www.kas.de/wf/doc/kas_18132-1522-1-30.pdf?100124140906 (geraadpleegd 25 oktober 2012).

95 Zie R. Adel, ‘Married, or maybe not’, *AL-Abram Weekly Online* 10 december 2009, weekly-ahram.org.eg/2009/976/feature.htm (geraadpleegd 25 oktober 2012).

overgelegd. Onder het oude recht was een partij bij het ontbreken van een officiële huwelijksakte niet-ontvankelijk in een geschil waarin het bestaan van een huwelijk werd betwist (art. 99 lid 4 en 5 Wet 78 van 1931; zie ook Cilardo, 1985: 75-76).⁹⁶

Deze dubbelzinnige houding blijkt ook uit de relatief eenvoudige manier waarop in Egypte en Marokko een informeel huwelijk kan worden omgezet in een formeel huwelijk met behoud van de oorspronkelijk 'hewelijksdatum'. In Egypte kan de ma'zun of de notaris een akte van bevestiging (*tasadug*) opmaken van een informeel huwelijk met behoud van de eerdere huwelijksdatum (art. 22 Reg Ma'zunin, art. 2 sub 11 Eg WNot). Bij het opmaken van de bevestigingsakte moet aan dezelfde eisen worden voldaan als bij huwelijksluiting. De geïnterviewde consulaire medewerker van de Nederlandse ambassade in Cairo zei echter dat er variatie bestaat in hoe streng de huwelijksbevoegdheid wordt getoetst bij het opmaken van bevestigingsaktes. Soms worden alle documenten vereist die nodig zijn om een officieel huwelijk te sluiten, waaronder de consulaire verklaring afgegeven door de ambassade (zie par. 2.4). In andere gevallen wordt volgens deze medewerker volstaan met minder uitvoerige toetsing van de huwelijksbevoegdheid en afwezigheid van beletselen.⁹⁷

In Marokko gold tot 2004 een soortgelijke procedure, waarbij de 'udul op basis van de getuigenis van twaalf mannen (*lafif*)⁹⁸ een huwelijksakte konden opmaken met behoud van de eerdere huwelijksdatum. In de praktijk accepteerden Marokkaanse instanties dit als bewijs van het bestaan van een huwelijk (Buskens, 1999: 126; Jordens-Cotran, 2007: 199-202). Met de inwerkingtreding van de nieuwe Mudawwana is de procedure minder eenvoudig geworden. Sindsdien is de familierechter bevoegd tot vaststelling van het bestaan van een huwelijk waarvan geen akte is opgemaakt (dit wordt wel *thubut zamjijya* genoemd; art. 16 Mud). Er moet sprake zijn van overmacht (*dhuruf qabira*) waardoor er geen huwelijkscontract is opgemaakt. De rechter laat bij de beoordeling van de gegrondheid van het verzoek om huwelijksbevestiging meewegen of er kinderen zijn geboren uit de relatie. Van belang is nog dat de sinds 2004 bestaande mogelijkheid tot rechterlijke huwelijksbevestiging tijdelijk is, namelijk tot vijf jaar na inwerkingtreding van de nieuwe wet (art. 16 laatste volzin Mud). De regeling liep ten einde in februari 2009, maar is toen met vijf jaar verlengd, omdat te weinig gebruik was gemaakt van de procedure.⁹⁹

Vier paren hebben in Egypte of Marokko een procedure van huwelijksbevestiging doorlopen. Twee paren deden dit om de afstamming van hun kind te regelen. Een paar in Marokko wilde niet trouwen, omdat de vrouw al zwanger was (NL-MA#6). Het paar vreesde problemen te krijgen als ze zich tot de Marokkaanse autoriteiten zouden wenden om een huwelijk te sluiten. Een ander paar in Egypte had een 'urfi-huwelijk gesloten en liet dat huwelijk na de geboorte van de kinderen officieel bevestigen. Twee andere paren wendden de procedure aan om hun in Nederland

96 Dit gold echter niet voor geschillen omtrent het vaderschap van kinderen geboren uit het huwelijk waarvan geen akte is opgemaakt. Deze geschillen konden ook onder het oude recht worden behandeld door de rechter in afwezigheid van een officiële huwelijksakte (Bernard-Maugiron & Dupret, 2002: 12-13; El Alami, 1992: 85, noot 138).

97 Interview, Cairo 14 oktober 2010.

98 *Lafif* is een 'udulaire akte op basis van de verklaringen van zes, twaalf of 24 getuigen. In het geval van een huwelijk moeten twaalf getuigen het bestaan van het (informele) huwelijk bevestigen (Buskens, 1999: 90, 460-461).

99 Wet nr. 08-09 van 16 juli 2010, *Bulletin Officiel* nr. 5862 van 5 augustus 2010, p. 1522.

gesloten huwelijk te laten erkennen in Egypte en Marokko. In beide gevallen was geruime tijd verstreken (tien jaar bij een van deze paren) sinds de huwelijksluiting in Nederland en was huwelijksbevestiging de eenvoudigste manier om het Nederlandse huwelijk te laten registreren.

2.4 Erkenning van buitenlandse huwelijksaktes

In paragraaf 2.3 is beschreven welk recht van toepassing is op de huwelijksluiting van transnationale paren. In het IPR is daarnaast geregeld of en hoe een in het buitenland gesloten huwelijk kan worden erkend. Wederom heeft elk van de drie landen daarvoor aparte regels. Deze zal ik hieronder per land behandelen. Tevens ga ik in op de procedures voor erkenning van huwelijksaktes in de drie landen. Zoals zal blijken, zijn er meerdere manieren waarop een in het buitenland gesloten huwelijk kan worden erkend.

2.4.1 Nederland

Procedures waarin een buitenlands huwelijk wordt erkend

Er zijn verschillende procedures waarin moet worden beoordeeld of een in het buitenland gesloten huwelijk in Nederland kan worden erkend. Wanneer iemand in de GBA staat ingeschreven, dan is hij of zij verplicht om een buitenlands huwelijk te melden en te onderbouwen met documenten (art. 65 lid 3 en 69 Wet GBA). De ambtenaar burgerzaken beoordeelt dan of het huwelijk voor erkenning vatbaar is en kan worden opgenomen in de GBA.

Een andere wijze van erkenning van een in het buitenland gesloten huwelijk is de akte van inschrijving (art. 1:25 BW). Bij de afdeling landelijke taken (LT) van de gemeente Den Haag kunnen buitenlandse aktes, waaronder huwelijksaktes, worden ‘omgezet’ in Nederlandse aktes. De akte van inschrijving heeft in Nederland dezelfde bewijskracht als de oorspronkelijke buitenlandse akte. Men hoeft dan niet naar het buitenland te reizen voor een afschrift van de huwelijksakte. Een akte van inschrijving kan alleen worden opgemaakt als één van de echtgenoten de Nederlandse nationaliteit heeft (art. 1:25 lid BW).¹⁰⁰ Het is niet vereist dat de woonplaats in Nederland is, dus paren die in Egypte of Marokko wonen, kunnen hun Egyptische of Marokkaanse huwelijksakte laten inschrijven. Voor het opmaken van een akte van inschrijving van een buitenlandse huwelijksakte moeten naast de huwelijksakte ook de geboorteaktes van beide echtgenoten worden overgelegd.¹⁰¹ Voor opname van het huwelijk in de GBA hoeft alleen de huwelijksakte te worden overgelegd. Het laten opmaken van een akte van inschrijving is anders dan de GBA-registratie geen verplichting, ook niet als het paar in Nederland woont.

Zoals uit het voorgaande al duidelijk werd, geldt er voor personen die buiten Nederland wonen geen plicht tot het laten erkennen van hun buitenlandse huwelijk.

¹⁰⁰ Of een verblijfsvergunning asiel heeft.

¹⁰¹ Zie *Het inschrijven van buitenlandse akten* (brochure gemeente Den Haag), www.denhaag.nl/home/bewoners/loket/burgerzaken/buitenlandse-akten.htm (geraadpleegd 26 oktober 2012).

Toch is ook voor transnationale gezinnen in Egypte en Marokko erkenning van buitenlandse huwelijken aan de orde. Wanneer ouders een Nederlands paspoort aanvragen voor hun kind bij de Nederlandse ambassade, dienen zij hun huwelijksakte over te leggen als ze getrouwd zijn.¹⁰² Als het huwelijk om de een of andere reden niet voor erkenning vatbaar is naar Nederlands recht, dan krijgt het kind alleen een Nederlands paspoort als het de Nederlandse nationaliteit via de moeder heeft verkregen (zie verder hoofdstuk vier).

Tot slot is er nog de legalisatie van buitenlandse huwelijksaktes door de Nederlandse ambassade. In het kader daarvan wordt in principe alleen gecontroleerd of de akte door de bevoegde instantie is afgegeven. De toetsing van eventuele strijd met de openbare orde geschiedt dan in Nederland, bijvoorbeeld door de ambtenaar burgerzaken die het huwelijk opneemt in de GBA. Toch kan legalisatie wel enige invloed hebben op de erkenning in Nederland. Op de website van de Nederlandse ambassade in Rabat staat dat 'akten van polygame huwelijken niet kunnen worden gelegaliseerd'.¹⁰³ Het hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade in Rabat zei dat de ambassade het wel als haar taak ziet om enige controle uit te oefenen op welke akten worden gelegaliseerd. Hij gaf als reden daarvoor het volgende.

Vaak schrijven Nederlandse gemeenten alles wat door de Nederlandse vertegenwoordiging is gelegaliseerd in bij de burgerlijke stand. Maar legalisatie beperkt zich tot het controleren of de keten van handtekeningen etc. klopt, er wordt niet naar de inhoud gekeken.¹⁰⁴

Hieruit blijkt dat ook bij legalisatie wordt gekeken naar de verenigbaarheid van huwelijksaktes met de Nederlandse openbare orde.

Regels omtrent erkenning van buitenlandse huwelijken

Een buiten Nederland gesloten huwelijk is in Nederland rechtsgeldig, als dat naar het recht van de staat waar de huwelijksvoltrekking plaatsvond, rechtsgeldig is of later is geworden (art. 10:31 lid 1 BW). Een in Egypte of Marokko gesloten huwelijk is dus in beginsel rechtsgeldig in Nederland, als het volgens Egyptisch of Marokkaans recht geldig tot stand is gekomen en als de huwelijksakte is gelegaliseerd. Dit betekent dat zowel de formaliteiten van huwelijksluiting als de huwelijksbevoegdheid door Egyptisch of Marokkaans recht wordt beheerst. In principe vindt er bij de erkenning alleen een formele toetsing plaats of het huwelijk inderdaad rechtsgeldig is in het land waar het is gesloten. Er wordt vermoed dat het huwelijk rechtsgeldig is, als de huwelijksakte (of ander bewijs) door de bevoegde instantie is afgegeven (art. 10:31 lid 4 BW). Uit de legalisatie blijkt dat de instantie die de huwelijksakte heeft opgemaakt, bevoegd was (zie par. 2.3). De Nederlandse ambassade in Cairo attendeert bezoekers van de website erop dat bepaalde huwelijken niet voor erkenning vatbaar zijn in Nederland.

102 Zie de websites van de Nederlandse ambassade in Cairo (egypt.nlembassy.org/services/consular-services/dutch-passport-id-card/applying-for-a-passport-in-egypt.html) en Rabat (marokko.nlembassy.org/producten-en-diensten/consular-services/paspoorten-en-id-bewijzen/aanvragen-van-een-reisdocument.html), geraadpleegd 31 oktober 2012.

103 marokko.nlembassy.org/producten-en-diensten/consular-services/legalisatie-van-documenten (geraadpleegd 30 oktober 2012)

104 Interview, Rabat 8 oktober 2009.

‘A marriage done in a mosque or church will not be recognized by Dutch law, unless it has been registered in the Egyptian Civil Register. [...] An Orfi marriage is not recognized by Dutch law.’ Los van de situatie dat een huwelijk niet door de bevoegde instantie is gesloten, kan erkenning van een buitenlands huwelijk alleen worden geweigerd als het huwelijk in strijd is met de Nederlandse openbare orde (art. 10:32 BW). Strijd met de openbare orde kan om verschillende redenen ontstaan. Ik zal er hiervan twee behandelen: polygamie en de terugwerkende kracht van een Egyptische of Marokkaanse huwelijksbevestiging (zie tevens par. 2.3).¹⁰⁵

Polygamie en openbare orde

Er kan alleen strijd met de Nederlandse openbare orde optreden, als de Nederlandse rechtsorde is betrokken bij een huwelijk. De Nederlandse rechtsorde is minder nauw betrokken bij een buitenlands huwelijk (Rutten, 2011: 91-92). Waar in Nederland gesloten polygame huwelijken altijd in strijd zijn met de openbare orde, is dat voor in het buitenland gesloten huwelijken niet altijd het geval (Boele-Woelki e.a., 2009: 26-27). Neem bijvoorbeeld de situatie dat een Egyptische man een polygaam huwelijk sluit in Egypte en zich pas na de huwelijksluiting voor het eerst in Nederland vestigt. Als geen van de echtgenoten de Nederlandse nationaliteit had, dan was ten tijde van de huwelijksluiting de Nederlandse rechtsorde niet betrokken bij het huwelijk.¹⁰⁶ Er treedt dan ook geen strijd op met de openbare orde en dan dient het huwelijk in Nederland te worden erkend. Dit houdt onder andere in dat het moet worden opgenomen in de GBA als een van de echtgenoten daarin is ingeschreven (art. 26 jo. 34 lid 1 onder a sub 1° jo. 36 lid 2 Wet GBA).

In 2008 verscheen in de media een aantal berichten over de registratie van polygame huwelijken in de GBA.¹⁰⁷ Naar aanleiding daarvan zijn in de Tweede Kamer vragen gesteld en debatten gevoerd.¹⁰⁸ In verschillende reacties hebben de betrokken bewindspersonen aangegeven de erkenning van polygame huwelijken te willen beperken.¹⁰⁹ De regering heeft vervolgens onderzoek laten uitvoeren naar de juridische status van polygame huwelijken (Boele-Woelki e.a., 2009) en advies gevraagd aan de Staatscommissie voor het Internationaal Privaatrecht (advies van 5 november 2010). Uiteindelijk heeft de regering besloten om de Wet Conflictenrecht Huwelijk te wijzigen.¹¹⁰ In de wet zou worden bepaald dat erkenning van een buitenlands polygaam huwelijk moet worden geweigerd als dat is gesloten nadat iemand de wens kenbaar heeft gemaakt zich in Nederland te willen vestigen door het aanvragen van een MVV.

¹⁰⁵ Zie Rutten (2011: 90 e.v.) voor een compleet overzicht.

¹⁰⁶ Zie verder Rutten (2011: 92) over de vraag of de strijd met de openbare orde zich voor moet doen op het moment van huwelijksluiting dan wel het moment van erkenning.

¹⁰⁷ Zie onder andere J. Verlaan, ‘Jaarlijks vele polygame huwelijken’, NRC 9 augustus 2008 en J. de Swart, ‘Veelwijverij wordt netjes geregistreerd’, *Telegraaf* 19 september 2008.

¹⁰⁸ Zie onder andere mondeling vragen uur 23 september 2008 (*Handelingen II* 2008/09, p. 4197-4202) en schriftelijke Kamervragen van De Krom (VVD) van 13 november 2009 (*Aanhangsel Handelingen II* 2009/10, nr. 718).

¹⁰⁹ Zie brief van minister van Justitie van 18 december 2009 inzake huwelijks- gezinsmigratie (*Kamerstukken II* 2009/10, 32123 VI, nr. 83, en brief van de minister van Wonen, wijken en integratie inzake huwelijks- gezinsmigratie (*Kamerstukken II* 2009/10, 32175, nr. 5).

¹¹⁰ Brief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie e.a. van 28 april 2011 betreffende civiele maatregelen inzake huwelijksdwang, *Kamerstukken II* 2010/11, 32 175, nr. 17.

Nog steeds wordt de erkenning van polygame huwelijken dus niet volledig uitgesloten. De behandeling van boek 10 BW was in 2011 in de eindfase beland. Daardoor is de voorgenomen wijziging nog niet doorgevoerd. Het polygame huwelijk van een transnationaal ouderpaar zal over het algemeen niet kunnen worden erkend in Nederland, omdat ten minste een van de ouders de Nederlandse nationaliteit heeft.¹¹¹ In dat geval is de Nederlandse rechtsorde betrokken bij het huwelijk, ook al woont het gezin niet in Nederland.

Hoewel aan buitenlandse polygame huwelijken dus niet in alle gevallen erkenning wordt ontzegd, is die erkenning beperkt tot het burgerlijk recht. Personen met de Nederlandse nationaliteit zijn strafbaar als ze in het buitenland een polygaam huwelijk aangaan (art. 237 Wetboek van Strafrecht). Daarnaast worden polygame huwelijken in het vreemdelingenrecht niet erkend. Bij een polygame relatie kan slechts één van de vrouwen (en haar eventuele kinderen bij de man) een verblijfsvergunning krijgen in Nederland. Ook is een polygaam huwelijk een belemmering voor naturalisatie tot Nederlander. Polygamie wordt opgevat als een teken van het niet geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving, wat een vereiste is voor naturalisatie (toelichting bij art. 8 lid 1 onder d, par. 3.1 Handleiding RWN). Als een polygaam huwelijk aan het licht komt nadat iemand is genaturaliseerd, dan vormt het een grond voor intrekking van de Nederlandse nationaliteit tot twaalf jaar na verlening.¹¹²

Huwelijksbevestiging en openbare orde

Er is in kringen van de burgerlijke stand al langere tijd discussie over hoe in Nederland dient te worden omgegaan met buitenlandse huwelijksbevestigingen waarbij met terugwerkende kracht een informeel huwelijk rechtsgeldig wordt (CvABSN, 2007; Gubbels, 2007; Otten, 2001). Enerzijds zijn deze huwelijken naar het recht van verschillende landen (waaronder Egypte en Marokko) rechtsgeldig tot stand gekomen en dienen ze als zodanig te worden erkend in Nederland. Anderzijds worden deze huwelijken gezien als fraudegevoelig, omdat de bevestigingsakte soms tientallen jaren na dato wordt opgemaakt. Er was vooral veel te doen over de Marokkaanse akte van huwelijksbevestiging (*lafif*), omdat ambtenaren hiermee verhoudingsgewijs vaak in aanraking kwamen. Gemeenten gaven verschillend antwoord op de vraag of deze aktes erkend moesten worden en zo ja, of ook de terugwerkende kracht erkend moest worden.

Met de inwerkingtreding van de nieuwe Mudawwana op 1 april 2004 is de bevoegdheid van het opstellen van een huwelijksbevestiging toegekend aan de familierechter (zie paragraaf drie). Volgens Jordens-Cotran dienen 'udulaire bevestigingsaktes van voor die datum te worden erkend. 'Udulaire bevestigingsaktes zonder rechterlijke uitspraak van na die datum dienen te worden afgewezen (Jordens-Cotran, 2007: 204, 210; ook Rutten, 2011: 88). Enigszins verwarrend is dat sinds 2004 de bevoegdheid tot huwelijksbevestiging bij de familierechter is komen te liggen, maar dat het nog steeds de 'udul zijn die een bevestigingsakte opmaken op basis van de rechterlijke uitspraak. In het rechtsverkeer is de 'udulaire akte het bewijs van het bestaan van een

¹¹¹ Zie ook artikel 10:32 van het aanhangige wetsvoorstel tot wijziging van Boek 10 BW (*Kamerstukken II* 2012/13, 33 488, nr. 2).

¹¹² Zie Rutten (2001) voor een analyse van de verschillende manieren waarop in de diverse rechtsgebieden wordt omgegaan met polygame huwelijken.

huwelijk, niet de rechterlijke uitspraak. De echtgenoten krijgen niet standaard een afschrift van de uitspraak. Ze hebben dus geen bewijs dat hun huwelijksbevestiging door de rechter is goedgekeurd.

Via een kennis wendde zich een Nederlandse vrouw tot mij met de vraag of haar Marokkaanse huwelijksbevestiging zou kunnen worden opgenomen in de GBA. Ik heb haar geadviseerd om zoveel mogelijk bewijs van de geldigheid van haar huwelijk te verzamelen, zoals de geboorteakte van haar Marokkaanse man en de rechterlijke uitspraak. De vrouw schreef later per mail dat de gemeente haar huwelijk had erkend, maar dat het haar niet was gelukt om de oorspronkelijke rechterlijke uitspraak te verkrijgen.

Het goede nieuws is dat de gemeente uiteindelijk onze huwelijksakte geaccepteerd heeft. Ik moest nog wel een *copie intégrale* van de geboorteakte van mijn man inleveren (daar staat ons huwelijk ook op), een kopie van zijn paspoort, een kopie van ons familieboekje. Ze vroegen uiteindelijk wel om de rechterlijke uitspraak van de goedkeuring van ons huwelijk in Marokko, maar bij de rechtbank in [plaatsnaam] zeiden ze ons dat je die niet kunt krijgen. Dat dat net zoiets is als vragen naar het bonnetje waarmee je je huwelijksakte gaat laten opstellen. Dus als je de akte al hebt, waarom wil je dat bonnetje dan nog? Dat heb ik bij de gemeente ook gezegd, en toen was het blijkbaar in orde.¹¹³

Nog weer later liet de vrouw mij haar huwelijksakte en de beëdigde vertaling daarvan zien. Boven de akte stond in het Arabisch ‘afschrift van een akte van huwelijksbevestiging’ (*nuskhat ‘aqd thubut al-zwajjiyya*). In de tekst van de akte waren de namen vermeld van twaalf getuigen (*lafif*). Dus terwijl de rechter zich heeft uitgesproken over de huwelijksbevestiging, hanteren de ‘udul in deze akte de *lafif* als bewijs voor het bestaan van het huwelijk en refereren ze alleen kort aan de rechterlijke uitspraak. Voor de ambtenaar burgerzaken in Nederland is het dan moeilijk te zien met wat voor soort huwelijksbevestiging hij of zij van doen heeft. De vertaler had de moeilijkheden bij de erkenning van de akte al voorzien en de kop van het document vertaald met ‘huwelijksakte’. In een uitspraak van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State inzake een weigering van opname van een huwelijksbevestiging in de GBA komt naar voren dat de gemeente Utrecht het beleid heeft om aanvullend bewijs te vragen. Het huwelijk wordt opgenomen in de GBA, als integrale kopieën van de Marokkaanse geboorteaktes van de echtgenoten worden overgelegd waarop het bevestigde huwelijk is aangetekend in de marge.¹¹⁴

Een andere kwestie is of een akte van huwelijksbevestiging kan dienen als bewijs van de afstamming van een kind en bezit van de Nederlandse nationaliteit. Het hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade in Rabat beantwoordde deze vraag ontkennend. Volgens hem erkent de ambassade dergelijke aktes niet als bewijs van afstamming. Dat betekent dat het kind niet de Nederlandse nationaliteit via de vader verkrijgt, tenzij de vader het kind erkent.¹¹⁵ Als de moeder in dat geval niet de Nederlandse nationaliteit heeft, dan verkrijgt het kind ook niet de Nederlandse nationaliteit

113 E-mail van 25 juli 2011.

114 ABRvS 6 december 2006, *LJN* AZ3740.

115 Dat kan alleen in Nederland (zie par. 3.3.4).

via haar. Op de website van de ambassade in Cairo staat vermeld dat een huwelijksbevestiging wel wordt geaccepteerd, maar niet de terugwerkende kracht ervan.¹¹⁶ Als huwelijksdatum wordt genomen de datum waarop het document is opgemaakt, niet een eventuele eerdere datum die wordt vermeld in de tekst van de akte. Rutten is van mening dat de terugwerkende kracht niet categorisch kan worden afgewezen, maar dat van geval tot geval moet worden beoordeeld of er strijd is met de openbare orde (2011: 100-101). Daarbij moet een afweging worden gemaakt tussen de belangen die zijn gediend bij of geschaad door erkenning van de terugwerkende kracht. Als er een gegrond vermoeden is van fraude, dan kan de huwelijksbevestiging worden geweigerd. Dit kan ook als een van de echtgenoten in de periode waarover de terugwerkende kracht zich uitstrekt, reeds gehuwd was en er dus met terugwerkende kracht een polygaam huwelijk ontstaat.

Erkenning van consulaire huwelijken

Een consulaire huwelijk is een huwelijk gesloten op een ambassade of consulaat. Naar Nederlands recht is een consulaire huwelijk zonder voorafgaand Nederlands huwelijk alleen rechtsgeldig als geen van de echtgenoten de Nederlandse nationaliteit bezit (art. 10:30 BW). De ouderparen die het onderwerp zijn van dit onderzoek kunnen dus niet een naar Nederlands recht geldig consulaire huwelijk sluiten, ook niet als ze dubbele nationaliteit bezitten. Vervolgens kan de vraag gesteld worden of de Egyptische en Marokkaanse vertegenwoordiging in Nederland inderdaad niet dergelijke huwelijken sluit.

Wat betreft de Marokkaanse vertegenwoordiging geldt ingevolge een *Dahir* uit 1969 dat Marokkaanse consulaire ambtenaren hun bevoegdheden niet mogen uitoefenen in strijd met het recht van het land van vestiging.¹¹⁷ Hieruit zou kunnen worden geconcludeerd dat de Marokkaanse consulaten geen huwelijken zouden mogen sluiten waarbij een van de echtgenoten de Nederlandse nationaliteit heeft, zonder voorafgaand huwelijk voor de Nederlandse burgerlijk stand. In overeenstemming hiermee staat op de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam de volgende tekst.

Indien bij een huwelijk tussen twee Marokkaanse onderdanen, een van beide ook de Nederlandse nationaliteit heeft, dient eerst het burgerlijk huwelijk voltrokken te worden bij de gemeente voordat er stappen ondernomen kunnen worden voor een Marokkaans huwelijk op de notariële dienst van het Marokkaans Consulaat Generaal.¹¹⁸

Het is mij niet duidelijk geworden of de Egyptische vertegenwoordiging in Nederland al dan niet huwelijken sluit waarbij een persoon met de Nederlandse nationaliteit is betrokken, voordat een Nederlands burgerlijk huwelijk is gesloten. De websites van

116 De bevestiging wordt geaccepteerd mits het huwelijk is opgenomen in de Egyptische registers van de burgerlijke stand, egypt.nlembassy.org/services/consular-services/marriage (geraadpleegd 26 oktober 2012). Zie over de terugwerkende kracht ook Kulk (2013).

117 *Dahir* relatif aux attributions des agents diplomatiques et des consuls (*Bulletin Officiel* nr. 2981 van 17 dec. 1969, p. 1543-1544; *al-jarida al-rasmiyya*, p. 3142-3143). Zie tevens Rutten (1997 : 93 e.v.).

118 www.cgmrotterdam.nl/diensten/ndiensten.html, onder 'Huwelijk tussen twee Marokkaanse onderdanen' (geraadpleegd 4 augustus 2010).

de Egyptische ambassade in Den Haag en het Egyptische ministerie van Buitenlandse Zaken zwijgen hierover.¹¹⁹ In juli 2011 had ik een correspondentie per e-mail met een consulaire medewerker van de Egyptische ambassade in Den Haag. Ik stelde de vraag of een Egyptenaar in Nederland een consulaire huwelijk kan sluiten en zo ja, wat de vereisten zijn daarvoor. De medewerker schreef, namens de consul, het volgende: 'any Egyptian can conclude the marriage at the consulate, he should provide documents certifying his nationality and his marital status and health obligations'.¹²⁰ Ook stelde ik de vraag of de consulaire sectie religieuze huwelijken erkent. Daarop gaf de medewerker het volgende antwoord: 'all marriages done by any Islamic authority can easily be recognized by the embassy, whatever the nationality'. Dit duidt erop dat er door de Egyptische vertegenwoordiging huwelijken worden gesloten die naar Nederlands recht niet geldig zijn. Of dit in de praktijk ook plaatsvindt, kan ik echter niet bevestigen.

In het verleden waren consulaire huwelijken van Nederlanders zonder voorafgaand Nederlands huwelijk mogelijk wel rechtsgeldig. Onder artikel 4 van de inmiddels vervallen Wet conflictenrecht huwelijk (WCH) bestond er onduidelijkheid over de vraag of een consulaire huwelijk voor erkenning vatbaar was in Nederland. Dit had als gevolg dat de burgerlijke stand in sommige gemeenten wel en in andere niet tot erkenning overging (Jordens-Cotran, 2007: 227-230). In 1996 heeft de Hoge Raad uitspraak gedaan in deze kwestie. De uitspraak hield in dat een consulaire huwelijk van iemand die (mede) de Nederlandse nationaliteit bezat, erkend moest worden, als dit huwelijk was aangegaan na de inwerkingtreding van de WCH op 1 januari 1990.¹²¹ Vervolgens is de WCH aangepast in de zin dat een consulaire huwelijk van iemand met (mede) Nederlandse nationaliteit niet langer wordt erkend. Deze wijziging is van kracht geworden op 15 januari 1999.¹²² Samengevat zijn consulaire huwelijken geldig naar Nederlands recht als ze zijn gesloten tussen 1 januari 1990 en 15 januari 1999, dan wel als ze zijn gesloten na 1 januari 1999 en geen van de echtgenoten de Nederlandse nationaliteit heeft.

2.4.2 *Egypte en Marokko*

Zoals hierboven is beschreven, kan een buitenlandse akte (mits gelegaliseerd) in Nederland als bewijs dienen van het bestaan van een huwelijk. In Egypte en Marokko daarentegen kan een buitenlandse akte niet als bewijs dienen.¹²³ De buitenlandse akte dient eerst te worden omgezet in een Marokkaanse of Egyptische akte. Er kan niet worden volstaan met enkel legalisatie van de buitenlandse akte. Dit is te vergelijken met de Nederlandse akte van inschrijving, met dien verstande dat deze in Nederland geen verplicht karakter heeft.

Sinds 2004 is in de Mudawwana de mogelijkheid opgenomen van erkenning van het buitenlandse huwelijk van in het buitenland verblijvende Marokkaanse onderda-

119 www.mfa.gov.eg/Hague_Emb en www.mfa.gov.eg/Arabic/ConsularServices/Pages/ServicesProvidedByMFA.aspx (geraadpleegd 29 oktober 2012).

120 E-mail, 20 juli 2011.

121 Hoge Raad 13 december 1996, *NJ* 1997, 469 (met noot van Th.M. de Boer).

122 *Staatsblad* 1999, 1.

123 Ten minste, als een of beide echtgenoten de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit bezit.

nen (art. 14). Het komt erop neer dat de formaliteiten omtrent de huwelijkssluiting worden beheerst door het lokale recht, maar dat de partijen naar Marokkaans recht huwelijksbevoegd moeten zijn en er naar Marokkaans recht geen huwelijksbeletselen tussen hen mogen bestaan, zoals een niet toegestaan religieverschil. Beide partners moeten aan deze vereisten voldoen, ook al heeft een van de twee niet de Marokkaanse nationaliteit of een dubbele Nederlandse en Marokkaanse nationaliteit (art. 2 lid 3 Mud.). Daarnaast moet er binnen drie maanden aangifte van het in het buitenland gesloten huwelijk worden gedaan bij het Marokkaanse consulaat in dat land (art. 15 Mud.). Een kopie van de huwelijksakte wordt door het consulaat naar Marokko verstuurd waar registratie van het huwelijk plaatsvindt op soortgelijke wijze als bij huwelijken gesloten in Marokko (respectievelijk art 15 en 68 Mud; Jordens-Cotran, 2007: 218-219).

Voor de wijziging van de Mudawwana was een Nederlands burgerlijk huwelijk van een Marokkaan zonder of voorafgaande aan een huwelijk naar Marokkaans recht niet rechtsgeldig in Marokko (art. 2 Dahir sur les Mariages Mixtes).¹²⁴ In de praktijk zijn de Marokkaanse consulaten in Nederland in de jaren negentig van de vorige eeuw echter begonnen aktes van erkenning op te maken van deze huwelijken (Jordens-Cotran, 2007: 214, 218). Op de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam wordt dit een ‘betrachting van een burgerlijk huwelijk’ en *ishbad* genoemd.¹²⁵ Zo’n akte kon worden opgemaakt, als één of beide partijen in bezit waren van de Marokkaanse nationaliteit. Indien de Nederlandse huwelijksakte geen bruidsgave vermeldde, werd deze alsnog opgenomen in de erkenningsakte.¹²⁶ Volgens Jordens-Cotran werd de afwezigheid van een huwelijksvoogd en de twee ‘udul door de vingers gezien, als er bij het burgerlijke huwelijk twee moslimgetuigen aanwezig waren geweest (2007: 214-215). Van een huwelijk tussen een Marokkaanse vrouwelijke moslim en een mannelijke niet-moslim werd echter geen akte van erkenning opgemaakt wegens strijd met de Marokkaanse openbare orde. Dit was (en is nog steeds) alleen anders, als de man een ‘udulaire akte van bekering tot de islam kon overleggen.

Egyptenaren die trouwen in het buitenland dienen hun huwelijk binnen drie maanden aan te geven bij de Egyptische consulaire vertegenwoordiging (art. 10 en 60 Eg WBS). Een andere mogelijkheid is dat ze het huwelijk persoonlijk of per post aangeven in Egypte bij de afdeling voor onderdanen in het buitenland van de Egyptische burgerlijke stand (art. 60 Eg WBS en art. 37 ten eerste Eg UrWBS).

Het buitenlandse huwelijk mag niet in strijd zijn met het Egyptische recht (art. 9 Eg WBS en 37 ten tweede Eg UrWBS). Daartoe controleert de consulaire vertegenwoordiging op basis van de documenten die de echtgenoten aanleveren of aan de ‘materiële en formele voorwaarden’ voor huwelijkssluiting is voldaan. Welke documenten daarvoor moeten worden overgelegd, is niet bepaald. De website van de

124 Dahir van 6 maart 1960, *al-jarida al-rasmiyya* nr. 2474 van 25 maart 1960.

125 www.cgmrotterdam.nl/diensten/ndiensten.html (geraadpleegd 23 februari 2011. Bij *ishbad* zijn de ‘udul zelf getuige van een rechtshandeling in hun hoedanigheid van beroepsgetuige. De akte die daarvan wordt opgemaakt is een *asl*-akte. Wanneer de ‘udul een akte opmaken op basis van de getuigenis van andere (niet-professionele) getuigen, dan wordt dit een *istir’a*-akte genoemd (Buskens, 1999: 208-211, 250 e.v.). Een voorbeeld van het laatste is de *lafif*.

126 De bruidsgave was onder de oude Mudawwana verplicht (art. 5 lid 2 en 20 Mud-1993), onder de nieuwe Mudawwana hoeft de bruidsgave niet meer te worden vermeld, zolang er maar niet expliciet afstand van wordt gedaan.

Egyptische ambassade in Den Haag noch die van het Egyptische ministerie van Buitenlandse Zaken bevat informatie hierover.¹²⁷ De website van het Egyptische consulaat in Londen bevat wel een lijst van documenten die Egyptenaren dienen over te leggen voor een consulaire huwelijk of voor erkenning van een buitenlands huwelijk ('certification of non-Egyptian marriage certificates').¹²⁸ Uit die lijst blijkt echter niet duidelijk welke documenten voor een huwelijksluiting nodig zijn en welke voor erkenning.¹²⁹ De antwoorden op mijn schriftelijke vragen aan de consulaire sectie van de Egyptische ambassade in Den Haag geven evenmin uitsluitsel.¹³⁰

De afdeling van de burgerlijke stand voor in het buitenland verblijvende Egyptenaren (ministerie van Binnenlandse zaken), Abbasiyya Plein, Cairo (foto van auteur). Op het bord worden de verleende diensten aangekondigd: afgifte van documenten voor onderdanen gevestigd in het buitenland, van afschriften van de digitale registers van de burgerlijke stand en van het nationale nummer (een soort Burgerservicenummer).

Tot slot blijkt uit de interviews met de ouders dat er nog een andere manier bestaat om in twee landen als getrouwd te boek te staan. Twee gemengde Marokkaans-

127 www.mfa.gov.eg/Hague_Emb en www.mfa.gov.eg/Arabic/ConsularServices/Pages/ServicesProvidedByMFA.aspx (geraadpleegd 29 oktober 2012).

128 www.egyptianconsulate.co.uk/Consular_Services.php (geraadpleegd 29 oktober 2012).

129 Hetzelfde geldt voor de website van de Egyptische ambassade in Washington, www.egyptembassy.net/service_ma.html (geraadpleegd 29 oktober 2012).

130 Correspondentie per e-mail, juli 2011.

Nederlandse ouderparen zijn twee keer getrouwd met elkaar, de eerste keer in Nederland en de tweede keer in Marokko (MA#2 en NL-MA#10). Dit is opmerkelijk, omdat personen met de Nederlandse nationaliteit een verklaring van de Nederlandse ambassade moeten overleggen om te trouwen in Marokko. Die krijgen ze in principe niet, als zij reeds gehuwd zijn.¹³¹ Uit de interviews is niet gebleken of het in deze twee gevallen een erkenning van het Nederlandse burgerlijke huwelijk betrof of een volledig nieuwe huwelijksluiting met een latere huwelijksdatum. Een van deze ouders (een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man) vertelde bij de Marokkaanse rechtbank te zijn geweest voor de toestemming voor het opmaken van de huwelijksakte (MA#2). Ook heeft ze een ‘verklaring van goed gedrag’ uit zowel Nederland als Marokko en andere documenten moeten overleggen om te trouwen. Dit zijn documenten die ook gewoonlijk dienen te worden overgelegd bij huwelijksluiting in Marokko. Dit duidt erop dat het niet een erkenning of bekrachtiging van de Nederlandse huwelijksakte betrof, maar een nieuwe huwelijksluiting.

2.5 Huwelijksluiting bij de geïnterviewde ouders

Van de 31 onderzochte ouderparen waren er dertig formeel gehuwd ten tijde van het interview. Van deze dertig ouderparen waren er twintig in het huwelijk getreden ten minste zes maanden voor de geboorte van het eerste kind. Bij vier ouderparen was dit minder dan zes maanden voor de geboorte van het eerste kind. Twee paren zijn getrouwd na de geboorte van het eerste kind en één ouderpaar in Nederland was niet getrouwd. Dit laatste ouderpaar wilde trouwen, maar kon dat niet vanwege het illegale verblijf van een van de partners in Nederland. De grote meerderheid van de paren trouwde in hun gezamenlijke woonland of het beoogde gezamenlijke woonland (25 van de dertig). Vijf paren trouwden in een ander land dan het (beoogde) gezamenlijk woonland. In totaal zes paren sloten een informeel islamitisch huwelijk, waarvan vier in Egypte en twee in Nederland. Vijf van deze paren sloten later ook een formeel huwelijk. Een paar in Egypte dat nog niet zo lang bij elkaar was en geen kinderen had, sloot alleen een informeel huwelijk. De paren die een informeel huwelijk sloten waren alle gemengde paren. Tot slot waren er twee gemengde paren in Egypte die huwelijksvoorwaarden hebben afgesloten (beide een Nederlandse vrouw en een Egyptische man). Bij het ene paar betrof dit de voogdij over de kinderen na overlijden van de man, wie het echtelijk huis mag bewonen in geval van echtscheiding en het erfdeel van de vrouw als haar man komt te overlijden. Het andere paar heeft in huwelijksvoorwaarden vastgelegd dat de vrouw vrij mag reizen en dat ze zichzelf kan verstoren.

Niet alleen waren de meeste onderzochte paren getrouwd, ze hadden ook in meerderheid stappen ondernomen om dat huwelijk te laten erkennen in het land waar het niet was gesloten. Van de zestien paren die in Nederland voor de burgerlijke stand trouwden, hebben er veertien dat huwelijk laten erkennen door de Egyptische

¹³¹ Van beide paren was ten minste één ouder in Nederland woonachtig en dus zijn hun Nederlandse huwelijken ambtshalve opgenomen in de GBA. Een recent uittreksel van het GBA dient te worden overgelegd voordat de ambassade de verklaring afgeeft, zie egypt.nlembassy.org/services/consular-services/marriage (geraadpleegd 29 oktober 2012).

of Marokkaanse autoriteiten. Van deze veertien paren liet de helft hun huwelijk inschrijven bij het Marokkaanse consulaat in Nederland en de andere helft bij de autoriteiten in Egypte of Marokko. Twee Marokkaans-Nederlandse paren trouwden alleen voor de Nederlandse burgerlijke stand en lieten hun huwelijk niet erkennen door de Marokkaanse autoriteiten.

Een huwelijk dat in Egypte of Marokko is gesloten, is in beginsel rechtsgeldig in Nederland, mits het is gelegaliseerd.¹³² Er geldt dus niet een algemene verplichting om de akte te laten erkennen door de Nederlandse autoriteiten. Wel moet een huwelijksakte worden overgelegd wanneer bij de Nederlandse ambassade een paspoort wordt aangevraagd voor een kind. Geen van de respondenten maakte melding van problemen daarbij. Voor personen die in Nederland wonen, geldt wel de verplichting het huwelijk in te laten schrijven in de GBA (vroeger: het bevolkingsregister). Vier paren zijn in Egypte of Marokko getrouwd en gingen op enig moment in Nederland wonen en schreven hun huwelijk daar in. Daarnaast kan op vrijwillige basis een Egyptische of Marokkaanse huwelijksakte worden ingeschreven bij de afdeling Landelijke Taken van de gemeente Den Haag. Vijf paren maakten hiervan gebruik.

De geïnterviewde ouders noemden verschillende juridisch instrumentele redenen voor hun huwelijksluiting of voor de erkenning van hun huwelijk. Respondenten in alle drie de landen noemden de aanvraag van een verblijfsvergunning voor de migrerende partner als een reden om te trouwen. In alle drie de landen is het niet altijd even eenvoudig om een zelfstandige verblijfsvergunning te krijgen, bijvoorbeeld gerelateerd aan werk in dat land. In Egypte en Marokko kan de echtgeno(o)t(e) van een Egyptenaar of Marokkaan relatief eenvoudig een verblijfsvergunning verkrijgen. Ook voor veel transnationale paren in Nederland is een verblijfsvergunning voor verblijf bij partner de enige manier om een verblijfsvergunning te krijgen. De vereisten voor een verblijfsvergunning voor werk zijn nog strenger dan die voor gezinshereniging of -vorming. Voorheen was het mogelijk om ook als niet-gehuwde, maar 'duurzame exclusieve' partner van een Nederlander een verblijfsvergunning te krijgen (art. 3.14 onder b (oud) Vreemdelingenbesluit 2000).¹³³ Sinds 1 oktober 2012 is echter een huwelijk of een geregistreerd partnerschap verplicht (art. 3.14 onder a VB 2000).¹³⁴

In Egypte en Marokko ziet de overheid het tot op zekere hoogte als haar taak om toe te zien op het religieuze en ook in wetgeving vastgelegde verbod op buitenechtelijke seksuele relaties. Verschillende respondenten vertelden te zijn getrouwd, omdat ze door de politie kunnen worden gecontroleerd (zie verder par. 2.3).¹³⁵ Ook om een huis te huren of een hotelkamer te delen, worden paren vaak gevraagd om een huwe-

¹³² In strikt juridische zin is de legalisatie geen vereiste voor rechtsgeldigheid van het buitenlandse huwelijk in Nederland. In de praktijk wordt een niet-gelegaliseerde huwelijksakte echter door gemeenten en ambassades niet geaccepteerd als bewijs van het bestaan van een huwelijk.

¹³³ Voor de volledigheid, gezinsvorming of -hereniging is ook mogelijk voor personen die niet de Nederlandse nationaliteit hebben, maar wel een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd (art. 3.15 lid 1 onder b VB 2000).

¹³⁴ Gewijzigd bij Besluit van 27 maart 2012, *Staatsblad* 2012, 148. De staatssecretaris van Justitie heeft in zijn brief aan de Tweede Kamer van 21 december 2012 aangekondigd om de wijziging van het VB 2000 weer ongedaan te zullen maken voor wat betreft gezinshereniging (kenmerk 2012-0000732930). Dit geldt echter niet voor de verblijfsvergunning met als doel gezinsvorming. Daarvoor blijft een huwelijk of geregistreerd partnerschap vereist.

¹³⁵ Zie ook L. el Barkany, 'Samen reizen in Marokko, maar niet in één auto', *Trouw* 14 januari 2009.

lijksakte. De respondenten in Egypte sloten soms eerst een ‘urfi-huwelijk’. Dat was voldoende om bij controle door de politie en naar hotelpersoneel het huwelijk aan te tonen (zie ook par. 2.3). Een paar dat tientallen jaren ongehuwd was en op latere leeftijd van Nederland naar Marokko verhuisde, trad in het huwelijk voorafgaand daaraan.

Een andere reden om te trouwen die ouders noemden, was de naderende geboorte van hun kind. Door te trouwen worden in één keer een aantal juridische zaken geregeld voor het kind, zoals de afstamming van de vader en het gezag over het kind (waarover meer in de hoofdstukken hierna). Het is soms mogelijk om die zaken op andere wijze te regelen, maar veelal moeten daarvoor meerdere procedures worden gevolgd. Een Marokkaanse man en een Nederlandse vrouw lieten hun in Nederland gesloten huwelijk erkennen bij het Marokkaanse consulaat vanwege de geboorte van hun kind. Het kind had alleen de Marokkaanse nationaliteit en moest worden aangemeld, zodat het een paspoort kon krijgen.¹³⁶ Giesen deed kwantitatief onderzoek in Nederland naar de verklaringen voor de verschillen tussen koppels in de mate van juridische formalisering van hun relatie (Giesen, 1999). Een verklaring voor de keuze voor een huwelijk in plaats van ongehuwd samenwonen is wat Giesen noemt het ‘probleempotentieel’ van de relatie. Partners delen vaak meer dan alleen een persoonlijke intieme relatie. Ze delen bijvoorbeeld ook een huis, hypotheek, kinderen en vermogen. Hoe complexer de relatie, hoe meer er behoefte zou zijn de risico’s bij uit elkaar gaan of overlijden af te dekken door middel van een huwelijk of een andere formalisering van de relatie. Juridische arrangementen voor persoonlijke relaties kunnen worden gezien als contracten die duurzame, complexe en onzekere relaties tussen partners regelen (Giesen, 1999: 60-62). Zo vergroot het krijgen van kinderen de onzekerheid van de effecten van beëindiging van de relatie of overlijden van een van de partners, en kan daarom aanleiding zijn om te trouwen. Het huwelijk is een praktische manier om in een keer de ouderschapsrechten en -plichten vast te leggen (zie ook Lewis, 2001: 132-135). Paren met een gezamenlijk kind zijn dan ook bovengemiddeld vaak getrouwd (Giesen, 1999, p. 71-72).

2.6 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de regels voor sluiting en erkenning van huwelijken in de drie landen beschreven. Daarnaast zijn de verschillende procedures van huwelijkssluiting en -erkenning aan bod gekomen. Er is een aantal potentiële belemmeringen voor huwelijkssluiting en erkenning van huwelijken behandeld, die zich kunnen voordoen bij transnationale paren. Deze belemmeringen deden zich bij enkele paren daadwerkelijk voor, maar de grote meerderheid van de paren ondervond geen grote problemen bij hun huwelijkssluiting of de erkenning van hun huwelijk. Bij een enkel paar was de verblijfsstatus van de gemigreerde partner, een religieverskil tussen de partners of de terugwerkende kracht van een huwelijksbevestiging een probleem bij hu-

¹³⁶ Toen bijschrijving van een kind in het Nederlandse paspoort van een ouder nog mogelijk was, gold het vereiste dat het kind net als de ouder de Nederlandse nationaliteit bezat (art. 17 lid 1 Paspoortwet en Paspoortinstructie 1952, Beschikking van de minister van Buitenlandse Zaken van 26 mei 1952, nr. 488110).

welijklussluiting of erkenning van het huwelijk. Veelal konden deze problemen worden opgelost, met uitzondering van de problemen van een Marokkaans-Nederlands paar waarvan de man geen legaal verblijf had in Nederland. Het onderscheid in het Egyptische en Marokkaanse huwelijksrecht naar gender in combinatie met religie staat bij de geïnterviewde paren huwelijklussluiting naar Egyptisch of Marokkaans recht of erkenning van een Nederlands huwelijk niet in de weg. Alle autochtone Nederlandse mannen met een Egyptische of Marokkaanse vrouw konden formeel bekeren tot de islam en waren daartoe bereid. Geen van de autochtone Nederlandse vrouwen met een Egyptische of Marokkaanse man vertelde over problemen bij het verklaren of aantonen dat ze christen zijn.

Zoals in de vorige paragraaf is gebleken, is de overgrote meerderheid van de geïnterviewde paren getrouwd en hadden ze hun huwelijk laten erkennen in het 'andere' land. Zo goed als alle paren trouwden in hun gezamenlijk woonland, als ze dat hadden. Daaruit valt op te maken dat paren trouwen daar waar de formalisering van hun relatie het meest direct van belang is, in het woonland. De respondenten noemden verschillende juridisch instrumentele redenen waarom ze in het huwelijk traden. Zoals in deel 2 van dit boek zal blijken, waren dit niet de enige redenen, maar droegen ze er waarschijnlijk wel aan bij dat veel van de geïnterviewde ouders getrouwd waren. Om een ongestoord gezinsleven te kunnen hebben, moet de gemigreerde ouder bijvoorbeeld een verblijfsvergunning hebben. In alle drie de landen was een huwelijk een manier of de eenvoudigste manier om die verblijfsvergunning te regelen. Er waren wat betreft huwelijklussluiting en de erkenning van huwelijken geen grote verschillen tussen Marokkaans-Nederlandse en Egyptisch-Nederlandse paren of tussen tweede generatie paren en gemengde paren. Wat betreft het huwelijk waren de geïnterviewde paren op verzoening van de twee rechtssystemen gericht. In de hoofdstukken hierna zal blijken dat deze houding van groot belang was voor de vorming van de juridische positie van de kinderen van deze paren.

3 Geboorteaangifte en afstamming

3.1 Inleiding

In het dagelijks taalgebruik worden de termen ouder en kind op onproblematische wijze gebruikt. Uitzonderingen daargelaten, is voor de betrokkenen veelal volkomen duidelijk van welke ouders een kind is. Een algemene definitie geven van wat verwantschap is, is echter bijzonder moeilijk (vgl. Carsten, 2001). Ook in het dagelijks taalgebruik lopen verschillende noties van verwantschap door elkaar. Is iemand het kind van degene die hem of haar verzorgt en opvoedt, van degene die hem/haar heeft gebaard of verwekt, of van degene die de juridische ouder is? Deze verschillende noties van ouderschap kunnen samenvallen, maar dat is niet altijd het geval. Wanneer een kind wordt geboren, moeten eerst bepaalde handelingen worden verricht voordat het juridisch ouderschap wordt geconstrueerd. De geboorte van het kind dient te worden aangegeven en op de geboorteakte wordt de afstamming van het kind vastgelegd. Met name de afstamming van de vader is afhankelijk van andere handelingen, zoals een huwelijksluiting of een erkenning. In transnationale context worden ouders soms geacht twee keer aangifte doen. Bij al deze handelingen doet de invloed van ouders op de afstamming van kinderen zich voelen.

In dit hoofdstuk zal ik eerst voor de drie landen de regels voor geboorteaangifte beschrijven (par. 3.2). Vervolgens ga ik in paragraaf 3.3 in op het Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse afstammingsrecht. In beide paragrafen maak ik een analyse van hoe de regels uitpakken in transnationale context. In paragraaf 3.4 analyseer ik tot slot op welke wijzen ouders met hun handelingen invloed uitoefenen op de afstamming van hun kinderen volgens het recht van beide landen en welke juridisch instrumentele redenen ze daarvoor hadden.

3.2 Geboorteaangifte

3.2.1 *Geboorteaangifte in de geboorteplaats*

In zowel Egypte, Marokko als Nederland moet binnen een bepaalde termijn aangifte worden gedaan van de geboorte van een kind. In Nederland is deze termijn drie dagen vanaf de dag van de bevalling (art. 1:19e lid 6 BW).¹ In Egypte is de termijn vijftien dagen en in Marokko dertig dagen (art. 19 Eg WBS; 15 1^e volzin Mar UrWBS). In alle drie de landen rust de plicht om geboorteaangifte te doen in eerste instantie op de vader van het kind (art. 20 lid 1 Eg WBS, 16 1^e volzin Mar WBS en 1:19e lid 2 BW). Wat betreft de moeder van het kind geldt in Marokko dat zij net als de vader

1 Dit zijn niet drie werkdagen, maar drie dagen in de zin van de Algemene Termijnenwet. Krachtens art. 1 jo 3 ATW wordt een termijn verlengd tot de eerstvolgende werkdag wanneer zij op een zaterdag, zondag of feestdag eindigt. Daarnaast moet een termijn van drie dagen ten minste twee werkdagen omvatten (art. 2 ATW). Bijvoorbeeld: een kind geboren op vrijdag zou drie dagen later op maandag moeten zijn aangegeven, maar dat zou al na een werkdag zijn, dus wordt de termijn verlengd tot dinsdag (de tweede werkdag).

verplicht is aangifte te doen. In Egypte is de moeder alleen belast met het doen van aangifte, als de vader afwezig is. In Nederland is de moeder bevoegd tot het doen van aangifte, maar niet verplicht (art. 1:19e lid 1 BW).

Geboorteaangifte wordt in Nederland en Marokko gedaan bij de ambtenaar van de burgerlijke stand in de gemeente waar het kind is geboren (art. 4 Mar WBS; 1:19 lid 1 BW). Een in Nederland geboren kind wordt tevens ambtshalve opgenomen in de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens, als tenminste één van de ouders in Nederland woont (art. 25 Wet GBA). In Egypte geschiedt geboorteaangifte bij het gezondheidskantoor (*maktab al-sibha*) van het district waar het kind is geboren (art. 22 Eg WBS).² De gegevens uit de opgemaakte geboorteaktes worden in Egypte centraal digitaal geregistreerd (art. 5 Eg WBS). In alle drie de landen moet een verklaring worden overgelegd van de arts of verloskundige die bij de bevalling aanwezig was, waaruit de identiteit van de moeder van het kind blijkt (art. 20 laatste volzin Eg WBS; 17 Mar UrWBS; 1:19e lid 8 BW).³

3.2.2 Geboorteaangifte in transnationale context

Ouders in transnationale gezinnen dienen de geboorte van hun kind in eerste instantie aan te geven bij de autoriteiten van het geboorteland. Dit is ook zo als het kind niet de nationaliteit van dat land heeft of nog een tweede nationaliteit bezit. In alle drie de landen is de plicht tot het doen van geboorteaangifte zo geformuleerd dat zij geldt voor alle geboortes in dat land en dus losstaat van de nationaliteit van het kind of die van de ouders (art. 4 Eg WBS, 3 Mar WBS). Daarnaast kennen Egypte en Marokko een verplichte geboorteaangifte voor kinderen met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit die in het buitenland zijn geboren. Volgens de Egyptische en Marokkaanse wetgeving worden ouders van in Nederland geboren kinderen met de Egyptische dan wel de Marokkaanse nationaliteit geacht twee keer aangifte te doen. Nederlands recht kent een dergelijke plicht niet ten aanzien van Nederlandse kinderen die worden geboren in het buitenland. Wel bestaat er de mogelijkheid om een buitenlandse geboorteakte te laten inschrijven bij de afdeling Landelijke Taken (LT) van de gemeente Den Haag.

Het verschil tussen Nederland enerzijds en Egypte en Marokko anderzijds op het punt van de aangifte van de geboorte van onderdanen in het buitenland valt te verklaren uit een verschil in opvatting over de handhaving van familierechtelijke normen over de landsgrenzen heen. In het Nederlandse IPR worden vooral formele eisen gesteld aan de totstandkoming van familierechtelijke betrekkingen van Nederlanders in het buitenland. Zo wordt het in het buitenland gesloten huwelijk van een Nederlander in principe erkend in Nederland, als het rechtsgeldig tot stand is gekomen volgens het recht van het land van huwelijkssluiting (zie par. 2.4.1).⁴ In Egyptisch en

2 Een district is onderdeel van een gouvernoraat (provincie). De gezondheidskantoren zijn tevens belast met de uitvoering van het inentingsprogramma van het Egyptische ministerie van Gezondheid (zie onder andere art. 4 en 23 Eg WBS).

3 In het Nederlandse recht is dit vereiste niet als een plicht geformuleerd, maar als een bevoegdheid van de ABS om van de aangever een dergelijke verklaring te verlangen. Het is echter wel gebruikelijk dat bij aangifte deze verklaring wordt overgelegd.

4 En het huwelijk niet in strijd is met de Nederlandse openbare orde.

Marokkaans recht worden, naast dergelijke formele vereisten voor erkenning, ook materiële vereisten gesteld. Het Nederlandse burgerlijk huwelijk van een Marokkaan is bijvoorbeeld alleen vatbaar voor erkenning in Marokko, als er geen huwelijksbelet-selen zijn naar Marokkaans recht, zoals een niet toegelaten religieverschil tussen de echtelieden. Door middel van de verplichting voor onderdanen in het buitenland om een Egyptische of Marokkaanse geboorteakte te hebben, kunnen de Egyptische en de Marokkaanse overheid toezien op de naleving van de materiële bepalingen van familierecht bij deze onderdanen.

Ook personen die niet bij geboorte, maar op een later moment de Marokkaanse nationaliteit verkrijgen, dienen in het Marokkaanse geboorteregister te worden opgenomen (art. 18 laatste volzin Mar WBS). Als ze dat nog niet zijn, dan gebeurt opname in het geboorteregister op basis van de declaratoire uitspraak van de rechtbank in Rabat (*naql al-wilada* of ‘omzetting van geboorteakte’). Een kennis in Marokko vertelde dat ze als kind van een Marokkaanse moeder en een Soedanese vader niet bij geboorte de Marokkaanse nationaliteit had. Ze had in 2007 de Marokkaanse nationaliteit verkregen, als gevolg van een wetswijziging waaraan terugwerkende kracht was verleend (zie verder hoofdstuk vijf). Wel moest eerst de rechtbank haar nationaliteit vaststellen, voordat haar een nationale identiteitskaart zou worden verleend. De kennis doorliep de procedure en enige tijd later ging ze met de rechterlijke uitspraak naar de gemeente om een nationale identiteitskaart aan te vragen. Deze werd haar echter geweigerd, omdat ze nog niet was opgenomen in het Marokkaanse geboorteregister. Daartoe moest ze een tweede procedure bij de rechtbank doorlopen.

Geboorteaangifte bij de Egyptische of Marokkaanse vertegenwoordiging

Als een kind met de Egyptische of de Marokkaanse nationaliteit in het buitenland wordt geboren, dan dient dat kind, volgens de wetgeving van beide landen, tevens te worden aangegeven bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten (art. 58 Eg WBS; art. 16 Mar WBS jo. 15 Mar UrWBS). De aangifte kan worden gedaan bij de Egyptische of Marokkaanse consulaire vertegenwoordiging in Nederland (art. 10 Eg WBS; art. 4 2^e volzin; art. 6 Mar WBS). Aangifte kan daarnaast in Egypte of Marokko worden gedaan (zie verder hieronder). Bij de aangifte moet de gelegaliseerde Nederlandse geboorteakte worden overgelegd (art. 35 ten eerste Eg UrWBS; 15 3^e volzin Mar UrWBS). Voor beide landen geldt dat de termijn om aangifte te doen langer is dan voor kinderen geboren in Egypte of Marokko. Voor in het buitenland geboren Egyptische kinderen bedraagt de termijn drie maanden (art. 58 1^e volzin Eg WBS). Voor in het buitenland geboren kinderen met de Marokkaanse nationaliteit is de termijn gesteld op een jaar (art. 15 2^e en 3^e volzin Mar UrWBS).

Aangifte in Egypte en Marokko van een in Nederland geboren kind

De ouders van een in Nederland geboren kind met de Egyptische nationaliteit kunnen ook aangifte doen in Egypte, bij de speciale afdeling van de burgerlijke stand voor in het buitenland verblijvende Egyptenaren (art. 58 Eg WBS; zie ook par. 2.2.4). Deze ouders hebben dus de keuze tussen aangifte bij de Egyptische ambassade in Den Haag of in Egypte zelf. Een Egyptische man in Nederland met een Nederlandse vrouw vertelde dat hij de geboorteaangifte van een van zijn kinderen in Egypte had gedaan (NL-EG#3). Volgens hem was dit sneller en goedkoper.

Verschillende geïnterviewde moeders die in Egypte en Marokko woonden, vertelden dat ze naar Nederland zijn gegaan om te bevallen. De reden die ze daarvoor gaven was dat ze graag bij familie wilden zijn of meer vertrouwen hadden in de medische zorg in Nederland. Als een kind in Nederland wordt geboren, maar de ouders in Egypte of Marokko wonen, dan dient het te worden aangegeven in de woonplaats van de ouders, niet bij de ambassade of het consulaat. De termijnen zijn gelijk aan die voor aangifte bij de Egyptische en Marokkaanse vertegenwoordiging in Nederland, respectievelijk drie maanden en één jaar (art. 58 Eg WBS; art. 15 2e en 3e volzin Mar UrWBS).

Het kind van een geïnterviewde Nederlandse vrouw met een Egyptische man was in Nederland geboren. Na de geboorte is het gezin naar Egypte verhuisd. De vrouw vertelde dat enkele jaren na de geboorte van het kind ook een Egyptische akte is opgesteld.

I: Heb je de Nederlandse geboorteakte van je kind ook hier laten registreren?

R: Ja, uiteindelijk hebben we ook een Egyptische geboorteakte van haar laten maken. En dat gaat dan op de typisch Egyptische manier. Dat je dan eigenlijk nog gewoon achteraf allerlei gegevens kunt veranderen.

I: Ja, zoals?

R: Zoals, we hebben de geboortedatum een maandje vroeger gemaakt, zodat zij naar school kon. Mijn man heeft dat zo geregeld. Zij zat al jaren op een soort kleuterklasje en het was echt wijsneus nummer één, dus ze wilde heel graag naar de lagere school. De school had ons dat ook beloofd, dat zij daar aan de slag kon. Maar toen puntje bij paaltje kwam, lukte dat niet, omdat zij een heel vroege leerling is. Na veel ditten en datten hebben we toen die Arabische geboorteakte op laten maken voor haar en hebben we ons even een klein schrijffoutje, heeft de ambtenaar zich een klein schrijffoutje gepermitteerd [lacht]. Daardoor staat ze nu dus op een maand eerder geregistreerd en kon ze direct naar school. En dat is typisch de Egyptische praktijk. Dat kan hier. Je kunt zomaar een nieuwe geboorteakte laten opmaken van zo'n kind dus en daar heb je niet eens de papieren in Nederland bij nodig. Het is puur de vader die dan een verklaring daar komt afleggen en dat wordt dan zo geregistreerd. Dat is voldoende, daar heb je verder niks bij nodig. Dat is heel raar eigenlijk. (EG#2 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 2 kinderen)

Het kind kon verschillende geboortedata krijgen in Nederland en Egypte, omdat de Egyptische geboorteakte werd opgesteld op basis van de verklaring van de vader, niet op basis van de Nederlandse geboorteakte. Of dit vaker voorkomt, kan ik op basis van mijn onderzoek niet concluderen. Overigens was het kind geboren in de jaren '80 van de vorige eeuw. Mogelijkerwijs wordt er tegenwoordig anders omgegaan met de buitenlandse geboorteaktes van Egyptische kinderen.

Geen geboorteaangifte bij de Nederlandse vertegenwoordiging

Als een Nederlands kind in het buitenland wordt geboren, bestaat er geen plicht tot aangifte bij de Nederlandse autoriteiten. Er kan in beginsel ook geen aangifte worden gedaan bij de ambassade van de geboorte van een Nederlands kind in Egypte of Marokko, in plaats van bij de lokale Egyptische of Marokkaanse autoriteiten. Er moet een Egyptische of Marokkaanse geboorteakte worden overgelegd om bijvoorbeeld een Nederlands paspoort aan te vragen bij de ambassade. Uit deze geboorteakte blijkt

de afstamming van een Nederlandse ouder en daarmee het bezit van de Nederlandse nationaliteit (zie verder par. 3.3 hieronder en hoofdstuk 4). Indien ouders naast de Egyptische of Marokkaanse akte een Nederlandse geboorteakte wensen, dan kan dat door middel van een akte van inschrijving bij de afdeling Landelijke Taken van de gemeente Den Haag (zie verder hieronder).

Sinds 1 januari 2012 hebben de Nederlandse ambassades in Cairo en Rabat niet langer de bevoegdheid om geboorteaktes op te maken. Ook daarvoor werden er zelden tot nooit geboorteaktes opgemaakt.⁵ Toen ik in 2009 het hoofd consulaire zaken van de Nederlandse ambassade in Rabat interviewde, zei hij dat er bij uitzondering wel een geboorteakte kon worden opgemaakt.⁶ Zo'n uitzondering deed zich volgens hem bijvoorbeeld voor als de ouders van een in Marokko geboren kind ongetrouwd zijn. Daardoor zou de vader niet op de Marokkaanse geboorteakte van het kind worden opgenomen. Om dat te voorkomen, zou de ambassade wel een geboorteakte kunnen opmaken.

Akte van inschrijving in Nederland

Voor personen met de Nederlandse nationaliteit die in het buitenland zijn geboren, bestaat de mogelijkheid van het opmaken van een akte van inschrijving van hun buitenlandse geboorteakte bij de afdeling Landelijke Taken van de gemeente Den Haag (art. 1:25 lid 1 onder a BW).⁷ Wanneer een akte van inschrijving is opgemaakt, kan in Nederland een afschrift worden verkregen. De betrokkene hoeft dan niet meer naar het geboorteland voor een afschrift van de geboorteakte, die bijvoorbeeld moet worden overgelegd bij het sluiten van een huwelijk of een eerste inschrijving als inwoner van een Nederlandse gemeente (art. 24 Wet GBA). Ook kan een akte van inschrijving handig zijn wanneer de situatie in het geboorteland onstabiel is en het niet valt uit te sluiten dat de akte verloren gaat of moeilijk toegankelijk wordt in de toekomst. De akte van inschrijving is niet verplicht, hij wordt als dienst aangeboden.

Er zijn drie verschillen tussen een akte van inschrijving van een buitenlandse geboorteakte en de registratie van een kind in de GBA. Ten eerste moet voor registratie in de GBA tenminste één van de ouders de woonplaats in Nederland hebben (d.w.z. zelf ook in de GBA zijn opgenomen, art. 25 Wet GBA). Een akte van inschrijving is daarentegen ook mogelijk wanneer beide ouders in het buitenland wonen. Ten tweede heeft een uittreksel uit de GBA een minder sterke bewijskracht dan een akte van inschrijving van een geboorteakte. Tot slot moeten bij het laten opmaken van een akte van inschrijving ook documenten worden overgelegd waaruit blijkt dat het kind afstamt van de op de geboorteakte vermelde ouders (een huwelijksakte of erkenningsakte).⁸

5 Zie Nota van Toelichting bij het wijzigingsbesluit van 22 november 2011 van het Consulair besluit, *Staatsblad* 2011, 660.

6 Rabat, 8 oktober.

7 Deze mogelijkheid bestaat tevens voor in het buitenland geboren personen met een verblijfsvergunning asiël (art. 1:25 lid 1 onder b BW jo. 8 onder c en d Vw2000). Ook andere aktes, zoals een huwelijksakte, kunnen worden ingeschreven bij LT.

8 Gemeente Den Haag, *Het inschrijven van buitenlandse akten*, voorlichtingsfolder 2011, www.denhaag.nl/home/bewoners/loket/burgerzaken/buitenlandse-akten.htm (geraadpleegd 10 november 2012).

Zoals hierboven is beschreven, kunnen en hoeven ouders in transnationale gezinnen maar één keer geboorteaangifte te doen, als hun kind in Egypte of Marokko is geboren. Wanneer ouders een paspoort aanvragen bij Nederlandse ambassade, dienen ze de Egyptische of Marokkaanse geboorteakte van hun kind over te leggen. Ouders van in Nederland geboren kinderen worden geacht twee keer geboorteaangifte te doen. Of de geïnterviewde ouders dat ook allemaal deden, komt aan bod in paragraaf 3.4. Eerst zal ik in de volgende deelparagraaf een drietal problemen beschrijven die zich kunnen voordoen bij geboorteaangifte.

3.2.3 Mogelijke problemen bij geboorteaangifte

Termijnoverschrijding

In Nederland wordt bij overschrijding van de termijn voor geboorteaangifte alsnog een geboorteakte opgemaakt door de ambtenaar van de burgerlijke stand. Dit is een verschil met Egypte en Marokko, waar eerst een verzoek moet worden gericht tot een andere instantie tot het opmaken van de geboorteakte. In Marokko is dit de rechtbank (art. 15 1^e volzin Mar UrWBS jo. 30 1^e volzin Mar WBS). In Egypte beoordeelt de directeur van de bevoegde afdeling van de burgerlijke stand het verzoek, tenzij meer dan een jaar is verstreken sinds de geboorte (art. 44 Eg WBS). In dat geval wordt het verzoek tot het opmaken van een geboorteakte gericht aan een daarvoor in het leven geroepen administratieve raad op districtsniveau (*da'ira*), bestaande uit drie hoge functionarissen van respectievelijk het openbaar ministerie, de burgerlijke stand en het ministerie van gezondheid (art. 46 Eg WBS). In alle drie de landen is verzuim aangifte te doen of overschrijding van de termijn strafbaar gesteld.⁹

In de praktijk gaan de Egyptische en Marokkaanse consulaire autoriteiten mogelijk soepel om met termijnoverschrijdingen als het kind in het buitenland is geboren. Een consulaire medewerker van de Egyptische ambassade zei dat een geboorteakte wordt opgemaakt en er geen boetes worden opgelegd bij termijnoverschrijding.¹⁰ Bij de herziening van de Marokkaanse regeling van de burgerlijke stand in 2002 is een regeling getroffen voor termijnoverschrijding bij geboorteaangifte door Marokkaanse onderdanen in het buitenland. Ook na de termijn van een jaar kan de consulaire vertegenwoordiging een geboorteakte opmaken, mits de buitenlandse geboorteakte wordt overgelegd (art. 15 derde volzin Mar UrWBS). Met de Nederlandse geboorteakte kan dus ook na verstrijken van de termijn geboorteaangifte worden gedaan bij het Marokkaanse consulaat. Voorwaarde is wel dat de ouders in Nederland wonen.¹¹ Voor 2002 gold geen wettelijke termijn voor aangifte bij het Marokkaanse consulaat.¹²

9 De boete bedraagt in Nederland maximaal € 390,- (de maximale hoogte van een geldboete van de eerste categorie per 1 januari 2012, art. 448 jo. 23 lid 4 Wetboek van Strafrecht), in Egypte tussen LE 100,- en LE 200,- (ongeveer € 12,- tot € 23,-, art. 66 Eg WBS) en in Marokko tussen MAD 300,- en MAD 1200,- (ongeveer € 26 tot € 105, art. 31 Mar WBS).

10 E-mail van 20 juli 2011.

11 Ouders die in Marokko wonen dienen een declaratoire uitspraak van de Marokkaanse rechtbank te hebben, voordat de geboorteakte kan worden opgemaakt.

12 Zie art. 21 e.v. van de Marokkaanse Wet op de Burgerlijke Stand 1915 (*al-jarida al-rasmiyya* van 7 september 1915, nr. 123, p. 323 e.v.) en artikel 14 van de Wet op de Burgerlijke Stand van 1950 (*al-jarida al-rasmiyya* van 19 mei 1950, nr. 1960, p. 1054).

De termijnen voor geboorteaangifte leidden niet tot grote problemen bij de onderzochte gezinnen. Termijnoverschrijding bij aangifte in het geboorteland was een zeldzaamheid. Het kwam bij één ouderpaar in Marokko voor (NL-MA#6). Dat had ermee te maken dat het kind buiten het huwelijk was geboren. Wat betreft transnationale geboorteaangifte geldt voor Nederland dat er geen plicht tot aangifte is voor in het buitenland geboren Nederlandse kinderen en er dus ook geen termijnen zijn. De Egyptische en Marokkaanse vertegenwoordiging gaan vermoedelijk soepel om met de termijnen.

Aangifte van buiten het huwelijk geboren of verwekte kinderen

De maatschappelijke positie van buiten het huwelijk geboren kinderen is in Egypte en Marokko op veel punten slechter dan die van ‘wettige’ kinderen. Er zijn berichten dat ongehuwde moeders in beide landen worden verhinderd om geboorteaangifte te doen (o.a. Bordat & Kouzzi, 2009: 11-12; Plan, 2012: 10). Hieronder beschrijf ik wat in het Egyptische en Marokkaanse recht is geregeld over geboorteaangifte van buiten het huwelijk geboren kinderen. Het Nederlandse recht zal ik buiten beschouwing laten. Aangifte van de geboorte van buiten het huwelijk geboren kinderen is gangbaar in Nederland.¹³

In Marokko moet bij de geboorteaangifte een huwelijksakte worden overgelegd, waaruit de ‘wettigheid’ van de relatie tussen de ouders blijkt (art. 17 Mar UrWBS).¹⁴ Marokkaanse onderdanen die in het buitenland zijn getrouwd, zullen eerst hun huwelijk moeten omzetten in een Marokkaanse huwelijksakte (zie par. 2.4.2). Een huwelijk gesloten voor de Nederlandse burgerlijke stand is niet voldoende bewijs van het bestaan van het huwelijk of de afstamming van het kind van de vader.

In de Egyptische Wet op de Burgerlijke Stand staat niet dat de vader van het pasgeboren kind bij de aangifte een huwelijksakte moet overleggen. Wel bevat de wet meerdere bepalingen die voorschrijven dat de gegevens omtrent de aangifte aan de hand van de overgelegde documenten worden gecontroleerd op juistheid (art. 23 en 29 Eg WBS). Welke documenten dit precies zijn, blijkt niet uit de wet. Als de moeder in Egypte aangifte doet, dient zij daarentegen wel een bewijs over te leggen van het bestaan van het huwelijk met de vader van het kind (art. 20 lid 2 Eg WBS, vgl. 15 vijfde volzin Egyptische Kinderwet). In het Egyptische recht wordt aan de vader een zekere vrijheid gegeven om als vader te worden vermeld op de geboorteaakte van zijn kind, ook al is er geen officieel bewijs van zijn huwelijk met de moeder. Hij moet dan wel zelf geboorteaangifte doen. In het Marokkaanse recht bestaat die vrijheid voor de vader niet.

Het Egyptische recht bevat een specifieke regeling voor buiten het huwelijk geboren kinderen. Wanneer uit de aangifte blijkt dat een kind ‘onwettig’ is (*al-tijl ghayr al-shar'i*) wordt een geboorteaakte opgemaakt volgens de gegevens zoals die zijn overgelegd door de aangever, met uitzondering van de naam van een of beide ouders. Deze namen worden pas opgenomen op de geboorteaakte nadat een of beide ouders een schriftelijk verzoek hebben ingediend tot erkenning van het kind (art. 26 Eg WBS jo.

13 In 2011 betrof 45% van alle geboortes in Nederland een kind waarvan de ouders niet waren getrouwd, CBS Statline, *Kerncijfers geboorte* (22 juni 2012) en *Buitenechtelijke geborenen* (5 november 2012).

14 Voor 2002 was dit niet in de Wet op de Burgerlijke Stand geregeld maar in de circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken, nr. 159 van 1 juli 1983 (vermeld in Al-Khamlishi, 1994: 100).

15 Eg UrWBS, zie over erkenning verder par. 3.3). In Egypte dient een ongehuwde moeder dus haar kind eerst te erkennen, voordat zij als moeder op de geboorteakte wordt vermeld.

In Marokko is erkenning door de moeder niet nodig en wordt zij altijd op de geboorteakte vermeld, tenzij het kind een vondeling is. Een Marokkaanse ambtenaar van de burgerlijke stand bevestigde dat moeders aangifte kunnen doen van de geboorte van hun buiten het huwelijk geboren kind.¹⁵ Hij liet een geboorteakte zien, waarop alleen de naam van de moeder was vermeld. In Marokko leidt erkenning door de vader er echter niet toe dat hij op de geboorteakte wordt vermeld van zijn buiten het huwelijk geboren kind (Jordens-Cotran, 2007: 509, zie verder par. 3.3.2). Daarvoor is een rechterlijke uitspraak nodig.

Bij twee respondenten in Marokko was een van hun kinderen buiten het huwelijk geboren of minder dan zes maanden na huwelijksluiting, waardoor het naar Marokkaans recht niet afstamde van de vader (MA#6 en NL-MA#6). In beide gevallen is een geboorteakte opgemaakt nadat er een rechterlijke uitspraak was gedaan, waarin de afstamming van de vader was vastgesteld (zie verder paragraaf 3.3). Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man had alleen een 'urfi-huwelijk toen ze zwanger werd. Het paar heeft toen voor de geboorte van het kind dat huwelijk officieel laten bevestigen. Daardoor was bij de geboorteaangifte geen sprake van 'onwettigheid'. Hoewel het Egyptische en Marokkaanse recht dus strikt is, bestaan er voor ouderparen alternatieven om de afstamming van hun kind te regelen. Wanneer beide ouders wensen dat het kind van hen beiden afstamt, dan is dat 'te regelen'. Er kan geboorteaangifte worden gedaan, in Marokko na tussenkomst van de rechter.

Illegaal verblijf en geboorteaangifte

In alle drie de landen moet de aangever van de geboorte van een kind een identiteitsbewijs overleggen (art. 29 Eg WBS jo. 12 ten eerste Eg UrWBS, 1:19e lid 7 BW). Bij één gezin in Nederland leverde dit problemen op. Het betrof een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man, die niet rechtmatig in Nederland verbleef (MA-NL#9). Het paar was ongetrouwd en had één kind. Volgens Nederlands recht is rechtmatig verblijf geen vereiste voor het doen van geboorteaangifte. De aangever dient zich echter wel te legitimeren met een paspoort, identiteitskaart of rijbewijs (art. 1:19e lid 7 BW jo. 1 lid 1 Wet op de identificatieplicht). Vanwege zijn asielachtergrond was de man echter niet in het bezit van een van deze documenten. De man is in het kader van zijn asielaanvraag meerdere malen bij het Marokkaanse consulaat geweest, maar daar werd hij niet erkend als Marokkaans onderdaan en werd hem geen Marokkaans identiteitsdocument verstrekt. Zijn vreemdelingendocument was verlopen, omdat hij was 'uitgeprocedeerd'.¹⁶ De man vertelde dat hij desondanks geboorteaangifte heeft kunnen doen, omdat hij nog in de GBA stond vermeld. Hij kon echter niet zijn kind erkennen en hij is dan ook niet als vader vermeld op de geboorteakte (zie verder par.

15 Interview, Berkane 30 december 2009.

16 Een vreemdelingendocument is een pas die rechtmatig verblijf in Nederland aantoonde voor personen die niet in bezit zijn van de Nederlandse nationaliteit. Het wordt onder andere afgegeven aan personen die in afwachting zijn van een beslissing op hun aanvraag voor een verblijfsvergunning asiel. Een vreemdelingendocument is een identiteitsbewijs in de zin van de Wet op de identificatieplicht (art. 1 lid 1 onder 2 Wdjp jo. 9 Vreemdelingenwet 2000).

3.2). De problemen die zich hier voordeden hadden niet zozeer met het illegale verblijf van de man te maken, maar met het niet beschikken over een identiteitsbewijs.

Illegaal verblijf in Nederland kan gevolgen hebben voor de mogelijkheid om aangifte te doen bij de Marokkaanse vertegenwoordiging in Nederland. Volgens de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam dient men ingeschreven te zijn bij het consulaat om gebruik te kunnen maken van de diensten van het consulaat.¹⁷ Voor inschrijving dient onder andere een 'verblijfsvergunning of een ander document dat bewijst dat u daadwerkelijk verblijft binnen het district van het consulaat' te worden overgelegd. Als in de praktijk aan deze regel onverkort wordt vastgehouden, dan vormt illegaal verblijf in Nederland ook een belemmering om aangifte te doen bij het Marokkaanse consulaat.¹⁸

In deze deelparagraaf is een drietal mogelijke problemen bij geboorteaangifte beschreven. Bij de onderzochte gezinnen kwamen deze problemen niet veel voor. In de enkele gevallen waar ze zich wel voordeden, was er meestal een oplossing mogelijk. In de volgende paragraaf zal ik het afstammingsrecht beschrijven.

3.3 Afstamming

Afstamming is een familierechtelijke relatie tussen een kind en een ouder. Afstamming heeft allerlei rechtsgevolgen, onder andere voor het gezag over het kind, de geslachtsnaam en nationaliteit van het kind (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 183). Afstamming kan samenvallen met biologisch ouderschap, maar om verschillende redenen kan dat ook niet het geval zijn. Naar Nederlands recht is het bijvoorbeeld niet vereist dat er een biologische band bestaat tussen het kind en degene die het erkent (art. 1:204 BW).¹⁹ Naar Egyptisch en Marokkaans recht kunnen kinderen alleen van hun vader afstammen als zij 'wettig' zijn, dat wil zeggen binnen het huwelijk verwekt. Biologisch ouderschap kan niet leiden tot juridisch ouderschap buiten het kader van een huwelijk. In het Nederlandse Burgerlijk Wetboek wordt sinds 1998 geen onderscheid meer gemaakt tussen 'wettige' en 'onwettige' kinderen.²⁰

Er zijn verschillende manieren waarop afstamming tussen een ouder en een kind tot stand kan komen. In deze paragraaf beschrijf ik voor de drie landen afstamming van rechtswege bij geboorte (par. 3.1) en afstamming als gevolg van erkenning (par. 3.2).²¹ In het Egyptische en Marokkaanse recht bestaat daarnaast nog de mogelijkheid om met terugwerkende kracht het bestaan van een huwelijk te laten bevestigen, wat tevens gevolgen heeft voor de afstamming van kinderen (par. 3.3). In paragraaf 3.4

17 www.cgmrotterdam.nl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=12&Itemid=113 (geraadpleegd 12 november 2012).

18 Het bovengenoemde paar heeft niet geprobeerd aangifte te doen bij het Marokkaanse consulaat.

19 De afwezigheid van een biologische band is wel een grond voor vernietiging van de erkenning (art. 1:205 lid 1 BW).

20 Wet van 24 december 1997 tot herziening van het afstammingsrecht alsmede van de regeling van adoptie, *Staatsblad* 1997, 772.

21 Afstamming kan tevens tot stand komen door wettiging doordat de moeder na geboorte van haar kind in het huwelijk treedt en door gerechtelijke vaststelling. Deze rechtsfiguren zullen hier buiten beschouwing blijven.

beschrijf ik tot slot het internationaal privaatrecht en de erkenning van afstammingsrelaties zoals vastgelegd in buitenlandse geboorteaktes.

3.3.1 *Afstamming van rechtswege*

In het recht van alle drie de landen wordt onderscheid gemaakt tussen afstamming van de vader en afstamming van de moeder. In het Marokkaanse en het Nederlandse recht stamt een kind van rechtswege af van de vrouw uit wie het is geboren (art. 147 Mud/ art. 83 lid 2 Mud-1993, 1:198 BW). In de Mudawwana wordt weliswaar onderscheid gemaakt tussen ‘wettige’ en ‘onwettige’ verwantschap, maar voor wat betreft afstamming van de moeder zijn de rechtsgevolgen gelijk (art 142 en 146 Mud). In de Egyptische wetgeving ontbreekt een expliciete bepaling omtrent de afstamming van kinderen van hun moeder. Volgens de Hanafitische fiqh stamt een kind zonder meer af van de vrouw uit wie het is geboren (Abdaltawwab, 2011-1: 328; Al-Shawarabi, 2001: 60; Kamal, 2010: 576-577; Mohammad, 2010: 110).²² Volgens de regelgeving inzake de burgerlijke stand dient een ongehuwde vrouw echter haar kind te erkennen, voordat zij als moeder op de geboorteakte van haar kind wordt vermeld (zie verder par. 2.3 en 3.2). Het Egyptische recht is op dit punt dus niet eenduidig. De Egyptische wetgever heeft weliswaar in artikel 4 van de Kinderwet bepaald dat een kind recht heeft op erkenning van de afstamming, maar alleen van de *wettige* ouders. In deze bepaling is dus niet expliciet geregeld dat een kind dat niet binnen het huwelijk is verwekt, van rechtswege afstamt van de moeder.

In het recht van zowel Egypte, Marokko als Nederland stamt een kind af van de man die is getrouwd met de moeder (art. 144 jo. 154 Mud, 1:199 aanhef en sub a BW).²³ In het Egyptische en Marokkaanse recht geldt de aanvullende eis dat het huwelijk tussen de ouders is gesloten tenminste zes maanden voor de geboorte van het kind (art. 154 Mud).²⁴ Wanneer een kind geboren wordt binnen zes maanden na de huwelijksluiting is er geen afstamming tussen het kind en de echtgenoot van de moeder. Een kind dient dus naar Egyptisch en Marokkaans recht binnen het huwelijk te zijn *verwekt*. Daarbij wordt zes maanden als de minimale duur van een zwangerschap genomen (Kamal, 2010: 568-569; Mustafa, 2006: 45 e.v.). Volgens het recht van alle drie de landen stamt een kind daarnaast mogelijk af van de overleden echtgenoot van de moeder.²⁵ Naar Nederlands recht stamt het kind af van de overleden echtgenoot van de moeder, als de geboorte plaatsvindt binnen 306 dagen na het overlijden van de echtgenoot (art. 1:199 onder b BW). Naar Egyptisch en Marokkaans recht geldt dat het kind afstamt van de overleden echtgenoot, als het wordt geboren

22 Zie in dezelfde zin Egyptisch Hof van cassatie, nr. 12, jaar 34 Q, zitting 30 maart 1966, S17 S772 (vermeld in Abdaltawwab, 2011-2: 257), Hof van cassatie, nr. 18, jaar, 47 Q, personeel statuut, zitting 22 februari 1978 (vermeld in Samak, 2010: 500) en Hof van cassatie, nr. 30, jaar 53Q, personeel statuut, zitting 28 januari 1996 (vermeld in Al-Shawarabi, 2001: 155-156).

23 In Egypte volgt dit uit de Hanafitische fiqh (Sadek, 1992: 56).

24 In Egypte volgt dit uit de Hanafitische fiqh, zie bijvoorbeeld Hof van Cassatie, nr. 71, jaar 60 Q, zitting 18 mei 1993 (vermeld in Mustafa, 2006: 47-48).

25 Naar Egyptisch en Marokkaans recht kan eveneens afstamming ontstaan als de huwelijksontbinding het gevolg is van echtscheiding, naar Nederlands recht is dat niet het geval.

binnen een jaar na het overlijden van de echtgenoot (art. 15 Wet 25 van 1929, art. 154 Mud).²⁶

3.3.2 *Erkenning van een kind*

De rechtsfiguur van erkenning bestaat in zowel het Nederlandse, het Egyptische, als het Marokkaanse recht. Er zijn echter grote onderlinge verschillen in wat erkenning inhoudt en wanneer erkenning mogelijk is.

Nederland

Naar Nederlands recht dient erkenning van een kind te worden vastgelegd in een akte van erkenning, opgemaakt door een ambtenaar van de burgerlijke stand of in een notariële akte (art. 1:204 BW).²⁷ Als een akte ontbreekt, is de erkenning nietig (art. 3:39 BW). De persoon die erkent, wordt de juridische ouder van het kind. Erkenning is dan ook niet mogelijk als er al twee juridische ouders zijn (art. 1:204 lid 1 onder f BW). De erkennende persoon moet minimaal zestien jaar oud zijn en niet een te nauwe bloedverwant of familierechtelijke verwant zijn van de moeder van het kind (art. 1:204 lid 1 sub a en sub b jo. 1:41 BW). Als het kind ouder is dan twaalf jaar moet het toestemming verlenen voor de erkenning (art. 1:204 lid 1 sub d BW). Als het kind nog geen zestien jaar is, moet de moeder toestemming verlenen (art. 1:204 lid 1 sub c BW). De rechter kan vervangende toestemming verlenen als de moeder of het kind niet instemt met de erkenning (art. 1:204 lid 3 BW).²⁸ Als het kind wordt erkend voor de geboorte (erkenning van de ongeboren vrucht), dan stamt het vanaf de geboorte af van de erkennende ouder. Erkenning na de geboorteaangifte heeft effect vanaf het moment dat de erkenning plaatsvindt en heeft geen terugwerkende kracht tot de geboorte (art. 1:203 lid 2 BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 184).

Als gevolg van de wijziging van het afstammingsrecht per 1 april 1998 kan een gehuwde man een kind van een andere vrouw dan zijn echtgenote erkennen (Van Blokland, 1998: 85-86). Wel moet in dat geval de rechtbank toestemming verlenen (art. 1:204 lid 1 sub e BW). Het is geen voorwaarde dat de erkennende man ook de biologische vader is. Wel is het ontbreken van een biologische band de enige grond waarop een erkenning vernietigd kan worden (art. 1:205 lid 1 en 2 BW).²⁹ De ambtenaar van de burgerlijke stand kan bij het opmaken van een akte van erkenning een bewijs van ongehuwdheid vragen van de erkennende man, als daarover twijfel bestaat.³⁰ Een krantenartikel illustreert welke ingewikkelde situatie kan ontstaan als er een hu-

26 In het verleden werd in onder andere Egypte en Marokko wel aangenomen dat zwangerschappen langer dan een jaar kunnen duren, doordat de foetus 'slaapt' in de baarmoeder. Zie Jansen (2000) voor een analyse van dit fenomeen.

27 Erkenning is niet meer mogelijk bij notariële akte die een uiterste wilsbeschikking bevat, artikel 20a van de Wet op het notarisambt verbiedt opname van andere rechtshandelingen in deze aktes (Van Mourik & Nuytinck 2012: 184).

28 Mits belangen van het kind respectievelijk de moeder daardoor niet worden geschaad en de erkennende man tevens de verwekker is van het kind (art. 1:203 lid 3 BW).

29 Eventueel in combinatie met de aanwezigheid van een wilsgebrek bij de erkennende persoon (art. 1:205 lid 3 BW).

30 Als de man gehuwd is, dan dient de ambtenaar hem namelijk te verzoeken de rechterlijke toestemming voor de erkenning over te leggen.

welijk is, maar dit niet kan worden bewezen.³¹ Een in Nederland wonend Zuid-Afrikaans echtpaar had niet de vereiste apostille op hun Zuid-Afrikaanse huwelijksakte.³² De Utrechtse burgerlijke stand erkende het huwelijk niet, waardoor de vader niet zou worden vermeld op de geboorteakte. De vader wilde daarom zijn kind erkennen. Dat was echter evenmin mogelijk, omdat de vader niet zijn ongehuwdheid kon aantonen.

Legaal verblijf is in Nederland niet vereist voor erkenning. Een geïnterviewde Marokkaanse man die illegaal verbleef in Nederland mocht desalniettemin zijn kind niet erkennen (MA-NL#9-MV, zie ook par. 2.3). De man had geen geldig legitimatiebewijs. Mogelijk was dit de reden waarom hij zijn kind niet kon erkennen. Het kan ook zijn dat erkenning bij de geboorteaangifte niet mogelijk was, omdat de moeder niet in persoon aanwezig was. Volgens de website van de gemeente waar het kind is geboren, moeten bij de erkenning beide ouders in persoon aanwezig zijn. De man had niet geprobeerd te erkennen voorafgaande aan de bevalling.

Marokko

De Mudawwana vermeldt erkenning (*igrar*) als één van de manieren waarop afstamming van de vader tot stand komt (art. 152 onder 2 Mud).³³ Zowel de moeder als de vader kan een kind erkennen. Voor beiden gelden dezelfde regels (art. 160 en art. 147 jo. 160 Mud). De erkenning dient te gebeuren in een ‘officiële getuigenis’ (*ishbad rasmi*) of een ‘handgeschreven stuk van de erkennende persoon waarover geen twijfel bestaat’ (art. 162 Mud/ art. 95 Mud-1993). Een officiële getuigenis kan een akte zijn, opgemaakt door twee ‘udul of door andere getuigen (notaris of ambtenaar van de burgerlijke stand), die is bekrachtigd door de homologatierechter (Jordens-Cotran, 2007: 510). Het kan ook een *lafif*-akte zijn (Buskens, 1999: 173). Erkenning is niet mogelijk als er al een andere afstamming bekend is. De erkenning mag daarnaast niet door ‘rede of gebruik’ worden gelogenstraft (art. 160 aanhef en sub 2 en 3 Mud). Een voorbeeld van dat laatste is een te klein leeftijdsverschil tussen de erkennende persoon en het kind (Jordens-Cotran, 2007: 505).

Sinds 2004 moet het kind toestemming verlenen als het meerderjarig is (vanaf achttien jaar, art. 209 Mud).³⁴ Toestemming van de moeder is niet vereist. De moeder kan echter wel de erkenning of haar vermelding daarin, aanvechten bij de rechter (art 160 aanhef sub 4 en tweede alinea Mud; Jordens-Cotran, 2007: 506-507). Daarnaast kan eenieder die daarbij belang heeft de erkenning aanvechten (art. 160 tweede alinea Mud).³⁵ Belang hebben bijvoorbeeld de erfgenamen van de erkennende persoon (Shahboun, 2006: 388). Ter bescherming van de belangen van het kind is betwisting alleen mogelijk zolang de erkennende persoon niet is overleden (Mar. Min. v. Justitie, 2005: 101).

Het is niet vereist dat bij het opmaken van de erkenningsakte een bewijs wordt overgelegd van het bestaan van het huwelijk tussen de erkennende persoon en de

31 C. Huisman, ‘Aangifte van geboorte kan lijdensweg zijn’, *Volkskrant* 16 september 2009.

32 Apostille is een vereenvoudigde vorm van legalisatie.

33 Naast *igrar* wordt de term *istilhaq* gebruikt met dezelfde betekenis (Buskens 1999: 172).

34 Als het kind ten tijde van de erkenning nog niet meerderjarig is, kan het bij het bereiken van de meerderjarigheid de erkenning aanvechten bij de rechter. De Mudawwana noemt geen termijn hiervoor.

35 Hierin verschilt erkenning van afstamming van rechtswege, die alleen door de echtgenoot van de moeder van het kind kan worden aangevochten.

andere ouder van het kind. Bij inschrijving van het kind in het geboorteregister dient echter wel bewijs te worden geleverd van de wettigheid van de relatie waaruit het kind is geboren (art. 17 Mar UrWBS; Jordens-Cotran, 2007: 508-509). Het praktische nut van erkenning lijkt daarmee gering. Een kind geboren uit een huwelijk stamt van rechtswege af van allebei de ouders. Om dit te bewijzen is een huwelijksakte nodig, maar geen aparte erkenningsakte.³⁶ Dit wordt bevestigd door Buskens die op basis van zijn eigen waarnemingen en literatuuronderzoek geen sporen van een praktische toepassing van erkenning heeft kunnen vinden (1999: 482, zie ook p. 174). Borrmans stelt dat erkenning in het klassieke islamitische recht was bedoeld voor kinderen geboren uit een andere legale relatie dan een huwelijk, zoals de relatie tussen een meester en zijn slavin. De Marokkaanse wetgever zou de van oudsher bestaande mogelijkheid van erkenning niet volledig hebben willen uitsluiten, ook al was de slavernij afgeschaft (Borrmans, 1977: 219).

De modelverklaringen voor *igrar* en *istilbaq* uit het gezaghebbende Marokkaanse modellenboek voor 'udul van Al-'iraqi gaan uit van de situatie dat een man eerst het van hem afstammen van een kind heeft ontkend of in twijfel getrokken, maar dit later wil rechtzetten door het te erkennen in een 'udulaire akte (Al-'iraqi, 1982: 59-62; Buskens, 1999: 229). De toelichting op de gewijzigde Mudawwana duidt de erkenner(s) aan als de *echtgenoten* (niet: ouders) of één van hen. Wanneer het de vader is die erkent, dan kan hij bij de erkenning niet verklaren dat het kind buiten het huwelijk is geboren (*le fruit d'un adultère*, Mar. Min. v. Justitie, 2005: 100-101). Erkenning in het Marokkaanse recht moet dan ook vooral worden gezien als een bevestiging van de wettigheid van een kind, en niet als het totstandbrengen van wettigheid (Jordens-Cotran, 2007: 502-503; Wortmann, 2006).

Egypte

In tegenstelling tot Marokko lijkt erkenning in de Egyptische rechtspraktijk wel voor te komen. Het Hof van Cassatie heeft over de jaren een reeks van uitspraken gedaan waarin de voorwaarden voor rechtsgeldige erkenning uiteen worden gezet.³⁷ Zoals beschreven in het voorgaande is in de Egyptische wetgeving het een en ander geregeld ten aanzien van erkenning. In de Egyptische wet op de Burgerlijke Stand is bepaald dat als uit de geboorteaangifte blijkt dat het kind buiten het huwelijk is geboren, de ouder of ouders het kind eerst moeten erkennen voordat zij op de geboorteakte worden vermeld (art. 26 Eg 1^e volzin WBS jo. 15 UrEWBS).

36 Hetzelfde lijkt op te gaan voor de andere bewijsmiddelen van wettige afstamming die artikel 158 Mud noemt: een verklaring van twee 'udul, een *lafif*-verklaring op basis van 'horen zeggen' (*testimonium ad auditu*, Jordens-Cotran 2007: 513) en 'wettig bewijs' (o.a. DNA-onderzoek). Jordens-Cotran haalt een uitspraak aan van de Marokkaanse Hoge Raad waarin een man erkent de verwekker te zijn van een kind, maar ontkent ooit getrouwd te zijn geweest met de moeder. De Hoge Raad verwierpt het verzoek tot erkenning van de wettige afstamming, ondanks dat de moeder een *lafif*-getuigenis overlegt die het (informele) huwelijk moet bewijzen (Marokkaanse Hoge Raad 7 feb. 1995, nr. 337 (ongepubliceerd), Jordens-Cotran 2007: 510, noot 124).

37 Mustafa (2006: 171-191) vermeldt zeventien uitspraken van het Hof van Cassatie gedaan tussen 1978 en 1998, die betrekking hebben op erkenning van een kind door de vader of de moeder. Abdaltawwab (2011-2: 332-359) vermeldt meer dan veertig uitspraken van het Hof van Cassatie, gedaan tussen 1975 en 1998.

Als de ouder(s) na erkenning op de geboorteakte staan vermeld, kunnen daar echter geen rechten aan worden ontleend die in strijd zijn met het familierecht (art. 26 2^e volzin Eg WBS). Als de afstamming van het kind in rechte zou worden betwist en vast komt te staan dat de ouders niet getrouwd waren, dan kunnen aan de geboorteakte dus geen rechten worden ontleend.³⁸ Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld een conflict over verdeling van een erfenis.³⁹ In een uitspraak uit 1976 bepaalde het Egyptische Hof van Cassatie dat de vermelding van de vader op de geboorteakte van het kind geen onaantastbaar bewijs is van de afstamming, omdat niet vereist is dat geboorteangifte wordt gedaan door de vader.⁴⁰

Zolang het tegendeel echter niet door de rechter is vastgesteld, moeten overheids- en andere instanties uitgaan van de gegevens zoals die zijn vermeld op de geboorteakte (*hujja bi-sibhatiha*, art 12 Eg WBS). In de Kinderwet is sinds 2008 de bepaling opgenomen dat elk kind recht heeft op afstamming van zijn *wettige* ouders (*wali-daybi al-shar'iyyayn*, art. 4 KW). Deze bepaling is dus niet van toepassing op kinderen die buiten het huwelijk zijn geboren. Erkenning is in het Egyptisch recht mogelijk, maar kan ook worden aangevochten door belanghebbenden als er geen huwelijk was tussen de erkennende persoon en de andere ouder.

Voor wat betreft de inhoudelijke vereisten moet de Hanafitische fiqh worden geraadpleegd, omdat deze niet zijn gecodificeerd. Volgens de fiqh kunnen zowel de moeder als de vader een kind erkennen (Sujimon, 2003: 135, 138-140).⁴¹ Het Hof van Cassatie vereist voor erkenning niet dat met een officiële huwelijksakte wordt bewezen dat het kind uit een huwelijk is geboren. Erkenning van een buiten het huwelijk geboren kind is mogelijk, zolang de erkenner niet verklaart dat het kind onwettig is (*walad min al-zina*).⁴²

Als echter een getrouwde of recentelijk gescheiden moeder een kind erkent, zal haar (voormalige) echtgenoot daarmee moeten instemmen, omdat de erkenning ook

38 De wet en het uitvoeringsbesluit bevatten geen bepalingen over de vermelding op de geboorteakte dat sprake is van erkenning. Wel moet worden vermeld in het geboorteregister dat een fictieve naam van een of beide ouders is gekozen (art. 15 3e volzin Eg UrWBS). Wanneer beide ouders hebben erkend, wordt geen fictieve naam gekozen en zou dus niet zichtbaar moeten zijn dat sprake is van erkenning.

39 Vgl. artikel 7 Wet 1 van 2000, waarin de ontvankelijkheid is geregeld in een na het overlijden van een erflater ontstaan geschil omtrent een erkenning. De partij die het geschil aanhangig maakt is niet ontvankelijk, tenzij een officieel document, een geschreven verklaring in het handschrift van en ondertekend door de erflater, dan wel andere 'definitieve bewijsmiddelen' (*adilla qat'aiyya jazima*) worden overgelegd, die de erkenning bevestigen. Volgens Al-Shawarabi heeft de wetgever met dat laatste de rechter een ruime beoordelingsruimte willen geven ten aanzien van het toegestane bewijs (2001: 238). Volgens Mustafa (2006: 196) en Kamal (2010: 579) valt hieronder ook DNA-onderzoek.

40 Zitting 4 februari 1976, S27 S390, vermeld in Kamal (2010-1: 578). Volgens Kamal moet hieruit afgeleid worden dat als uit de geboorteakte blijkt dat de vader persoonlijk aangifte heeft gedaan, de aangifte gelijk moet worden gesteld aan erkenning door de vader.

41 Hier wordt alleen ingegaan op de zogenaamde directe erkenning oftewel erkenning van een eigen kind. Er bestaat daarnaast in de fiqh erkenning in de zin van een bevestiging dat een kind van iemand anders is, zogenaamde indirecte erkenning, zoals erkenning van een broer of een kleinkind. Omdat er in dat geval sprake is van 'derdenwerking' kan er niet alleen worden afgegaan op de verklaring van de erkennende persoon en is aanvullend bewijs nodig van de grond voor afstamming (Mustafa, 2006: 191 e.v.).

42 Cassatie nr. 753, jaar 58 Q, zitting 5 mei 1992 (vermeld in Mustafa, 2006: 172, 182). Zie, in dezelfde zin, Abdaltawwab (2011-2: 329), Ahmed (2010: 63-64), Kamal (2010: 576-577), Muhammad (2010: 110) en Samak (2010: 499-500).

rechtsgevolg heeft ten aanzien van hem.⁴³ In verschillende uitspraken heeft het Egyptische Hof van Cassatie nog drie op de fiqh gebaseerde voorwaarden gesteld voor erkenning (Mustafa, 2006: 172-182). De afstamming van het kind moet onbekend zijn. Het kind moet daarnaast redelijkerwijs van de erkennende ouder kunnen zijn. Er moet bijvoorbeeld voldoende leeftijdsverschil zijn (Sadek, 1992: 56-57). Als het kind oordelend vermogen heeft (*min 'abl al-tasdiq*) moet het tot slot instemmen met de erkenning (Abdaltawwab, 1988: 478). Volgens Samak (2010: 499) moet het erkende kind daarnaast in leven zijn ten tijde van de erkenning. Een eenmaal gedane erkenning kan niet meer ongedaan worden gemaakt door middel van ontkenning.⁴⁴

3.3.3 *Huwelijksbevestiging met terugwerkende kracht en 'verwekking tijdens de verloving'*

In hoofdstuk twee is de procedure in het Egyptisch en Marokkaans recht behandeld van bevestiging van een huwelijk waarvan geen huwelijksakte is opgemaakt. De Mudawwana bevat, naast de regeling van huwelijksbevestiging in artikel 16, in artikel 156 nog een andere regeling voor de afstamming van kinderen in afwezigheid van een officieel huwelijkscontract. De rechter kan afstamming van een 'tijdens de verloving verwekt kind' van zijn vader vaststellen als aan vier voorwaarden is voldaan. Er moeten zwaarwegende omstandigheden (*dhuruf qabira*) zijn waarom geen huwelijksakte is opgemaakt.⁴⁵ De beide families van de verloofden moeten bekend zijn met de verloving. Het kind moet zijn verwekt nadat de verloving is afgekondigd en beide verloofden moeten erkennen dat het kind van hen is.⁴⁶ Wanneer aan alle voorwaarden is voldaan, wordt aangenomen dat sprake was van dwaling (*shubha*) omtrent het bestaan van het huwelijk en stamt het kind af van de man die het heeft verwekt (art 156 jo. 152 onder 3 Mud). Het verschil tussen deze procedure en die van artikel 16 Mudawwana is dat met de vaststelling van de afstamming van het kind niet tevens het huwelijk tussen de ouders wordt bevestigd. Voor vaststelling van de afstamming ex artikel 156 is overigens niet vereist dat de verloving van de ouders daadwerkelijk uitmondde in een huwelijk (Jordens-Cotran, 2007: 599).

In paragraaf 2.3 is al kort aan de orde geweest dat drie onderzochte paren in Egypte en Marokko niet (officieel) getrouwd waren toen de vrouw zwanger werd. Een Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man vertelde dat ze had besloten niet te trouwen tijdens haar zwangerschap.

Want op zich wilden we dan wel trouwen, ik bedoel dat stond al vast. Maar ja, je moet dan voor die rechter komen en je moet dan voor die udul komen en ik was zwanger. En je kon ge-

43 Zie Hof van Cassatie, nr. 2, jaar 43 Q, personeel statuut, zitting 1 maart 1976 en nr. 59, jaar 66 Q, personeel statuut, zitting 30 december 1996 (opgenomen in Mustafa, 2006: 187-188).

44 Hof van Cassatie, cassatie nr. 21, jaar 29 Q, zitting 9 januari 1973 (opgenomen in Samak, 2010: 296), cassatie nr. 20, jaar 51, personeel statuut, S33 S531 (opgenomen in Al-Shahawi, 2001: 52) en cassatie nr. 27 van jaar 38 Q, zitting 31 juni 1972, *maj. Fana* jaar 25, p. 123 (opgenomen in Abdaltawwab, 1988: 480-481).

45 Het is niet duidelijk wat precies moet worden verstaan onder zwaarwegende omstandigheden. De toelichting op de Mudawwana gaat niet in op dit punt (Mar. Min. v. Justitie, 2005: 26, 99).

46 Wanneer de man ontkent de verwekker van het kind te zijn, zijn alle wettige bewijsmiddelen toegestaan om de afstamming aan te tonen.

woon al heel vroeg aan mij zien dat ik zwanger was zeg maar. Dus toen hadden we allebei zoiets van ja, ik was al gewoon zo zwanger dat je daarmee niet meer met goed fatsoen voor een rechter kan staan, zeg maar. Want ja, in principe is ongehuwd zwanger zijn, dat mag ook niet in Marokko of ongehuwd samenwonen. Dus ja, je weet niet of ze er dan iets mee doen of iets over zeggen en je wilt het ook niet uitlokken. En in Marokko is het een heel gedoe om een gemengd huwelijk te regelen. Je moet heel veel papieren uit Nederland laten komen. Er gaat gewoon een tijd overheen, zeker als je allebei werkt. En je moet in Marokko gewoon overal zelf de hele dag in de rij staan. Dan krijg je een stempeltje en dan moet je weer bij het volgende kantoortje en daar moet je ook weer een paar uur in de rij staan. Dus toen hebben we gewoon besloten van ok, we krijgen nu eerst gewoon fijn die baby en dat is gewoon onze baby, papieren of geen papieren. (NL-MA#6-V Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Na de geboorte van het kind heeft het paar de procedure van huwelijksbevestiging doorlopen bij de rechtbank. Vervolgens is een geboorteakte opgemaakt, waarop beide ouders zijn vermeld. Het andere Marokkaans-Nederlandse paar dat ongetrouwd was toen de vrouw zwanger werd, was wel al voor de geboorte van het kind in het huwelijk getreden (MA#6). Toen het kind vervolgens werd geboren, waren nog geen zes maanden verstreken. Het paar moest alsnog een rechterlijke procedure doorlopen om de afstamming van het kind te regelen (ex. art. 156 Mud).

In Egypte kan een huwelijksbevestiging worden verkregen bij de notariële afdeling van het ministerie van Justitie dat ook bevoegd is gemengde huwelijken te sluiten. In vergelijking met huwelijksbevestiging in Marokko is dit een eenvoudige procedure, te vergelijken met een gewone huwelijksluiting. De terugwerkende kracht van de bevestiging zorgt ervoor dat het kind ook van de echtgenoot van de moeder afstamt, ook als de geboorte niet ten minste zes maanden na de bevestiging plaatsvindt. Overigens was in Marokko de procedure voor huwelijksbevestiging voor 2004 minder zwaar, doordat de 'udul bevoegd waren en er geen inmenging nodig was van de familierechter (zie par. 2.3).

3.3.4 Afstamming in transnationale context

Egyptisch en Marokkaans IPR

Zoals reeds in hoofdstuk 2 aan de orde is geweest, passen Egyptische en Marokkaanse instanties zo goed als altijd Egyptisch of Marokkaans familierecht toe op leden van transnationale gezinnen. Dit gaat ook op voor de afstamming van kinderen. Een kind met (tevens) de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit stamt alleen van de vader af als deze laatste is getrouwd met de moeder en het huwelijk minstens zes maanden oud is ten tijde van de geboorte. Dit geldt ongeacht de geboorteplaats van het kind en het woonland van het gezin. Als bijvoorbeeld het kind van ongehuwde ouders in Nederland wordt geboren en is erkend door de vader, dan stamt het volgens de Nederlands geboorteakte van beide ouders af. De Egyptische en Marokkaanse autoriteiten zullen dit echter niet erkennen, wegens strijd met de openbare orde (Berger, 2005: 65). Als de ouders wel gehuwd zijn, maar alleen voor de Nederlandse burgerlijke stand, dan dient de huwelijksakte te worden omgezet naar een Egyptische of Marokkaanse akte (art. 60 Eg WBS; 14 Mud).

Nederlands IPR: afstamming van rechtswege

In het Nederlandse internationaal privaatrecht bestaan specifieke regels voor de verschillende wijzen van tot stand komen van de afstamming. Hieronder behandel ik de regels die betrekking hebben op afstamming van rechtswege en die betrekking hebben op erkenning.

Als een kind binnen het huwelijk is geboren en de ouders hebben één gedeelde nationaliteit, dan wordt het recht van die nationaliteit toegepast (art. 10:92 lid 1 BW). Stel bijvoorbeeld dat een tweede generatie ouderpaar in Nederland een kind krijgt. Beide ouders hebben de Marokkaanse nationaliteit, maar slechts één van hen heeft tevens de Nederlandse nationaliteit. Bij geboorteaangifte dient de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand dan Marokkaans afstammingsrecht toe te passen. Het kind stamt in ieder geval af van de moeder. Het kind stamt ook af van de vader, als het is geboren minimaal zes maanden na huwelijksluiting. Is het kind voor die tijd geboren, dan stamt het kind ook naar Nederlands (internationaal privaatrecht) niet van rechtswege af van de vader. Onder voorwaarde kan de vader het kind wel erkennen (zie hierna). Hebben de ouders echter geen gedeelde nationaliteit of twee gedeelde nationaliteiten, dan wordt het recht van hun gezamenlijk verblijfland toegepast (art. 10:92 lid 1 jo. lid 2 BW). Daarvan is bijvoorbeeld sprake als de gemigreerde ouder van het hierboven vermelde paar is genaturaliseerd tot Nederlander, zodat ze beiden zowel de Marokkaanse als de Nederlandse nationaliteit bezitten. In dat geval wordt Nederlands afstammingsrecht toegepast. Het kind zou dan wel van rechtswege van de vader afstammen als het minder dan zes maanden na de huwelijksluiting is geboren.

Wat gebeurt er wanneer het gezin in Egypte of Marokko woont en de moeder voor de bevalling tijdelijk naar Nederland gaat? Als de ouders één gedeelde nationaliteit hebben, is dat recht van toepassing. Het maakt geen verschil waar het gezin woont of waar het kind wordt geboren. Als de ouders geen of twee gedeelde nationaliteiten hebben, is het recht van de gewone verblijfplaats van beide ouders van toepassing. Welk recht is dit? De gewone verblijfplaats in internationaal privaatrechtelijke zin is de plaats van feitelijk en duurzaam verblijf. Daarbij is niet alleen de duur van het verblijf van belang, maar ook de intentie om ergens voor langere tijd te verblijven (Strikwerda, 2012: 97). Een verblijf van enkele maanden in Nederland om te bevallen, met de intentie om vervolgens terug te keren naar Egypte of Marokko, zal dus geen wijziging in de gewone verblijfplaats brengen. Als beide ouders in Egypte of Marokko wonen, dan is dus dat afstammingsrecht van toepassing, ongeacht de geboorte van het kind in Nederland.

Als een kind buiten het huwelijk wordt geboren, dan is het nationale recht van de moeder bepalend voor het antwoord op de vraag of het kind van haar afstamt (art. 10:94 lid 1 BW). Als de vrouw de Nederlandse of Marokkaanse nationaliteit heeft, stamt haar kind van rechtswege van haar af. Als de vrouw echter (alleen) de Egyptische nationaliteit heeft, moet zij volgens Egyptisch recht eerst haar kind erkennen voordat de afstamming tot stand komt (zie paragraaf 2.3). In het Nederlandse IPR is echter tevens bepaald dat in dat geval er toch van rechtswege afstamming bestaat tus-

sen de ongetrouwde moeder en haar kind, als zij ten tijde van de geboorte haar gewone verblijfplaats heeft in Nederland (art. 10:94 lid 1 en 2).⁴⁷

In de praktijk zal het antwoord op de vraag welk recht van toepassing is op de afstamming alleen iets uitmaken als het kind is geboren binnen zes maanden na huwelijksluiting tussen de ouders. Volgens Nederlands recht stamt het kind in dat geval van rechtswege af van beide ouders. Naar Egyptisch en Marokkaans recht stamt het kind echter alleen van de moeder af. In transnationale gezinnen die het onderwerp zijn van dit onderzoek kan de vader over het algemeen dan wel zijn kind erkennen naar Nederlands (internationaal privaatrecht) (zie hierna). Probleem daarbij is dat de vader getrouwd is en dus rechterlijke toestemming nodig heeft voor de erkenning. Als het kind voor de huwelijksluiting of meer dan zes maanden erna wordt geboren, is er geen verschil tussen Nederlands, Egyptisch en Marokkaans afstammingsrecht. De toepasselijkheid van Egyptisch of Marokkaans afstammingsrecht heeft niet tot gevolg dat een polygaam huwelijk als grond kan dienen voor afstamming. Ook als voorvraag bij bepaling van de afstamming van een kind mag een in het buitenland gesloten huwelijk tussen de ouders niet in strijd zijn met de Nederlands openbare orde (art. 10:33 jo. 10:32 BW). Wanneer een van de ouders de Nederlandse nationaliteit heeft en het huwelijk tussen hen is een polygaam huwelijk, dan stamt het kind van rechtswege alleen van de moeder af, niet van de vader.

Wanneer kinderen in Egypte of Marokko zijn geboren, dan heeft het Nederlandse IPR niet veel gevolgen voor de afstamming. Nederlandse instanties moeten in beginsel de afstamming zoals vastgelegd in een buitenlandse geboorteakte overnemen. Hiervan mag maar beperkt worden afgeweken, onder andere als de afgevende instantie niet bevoegd was of er kennelijke strijd is met de Nederlandse openbare orde (art. 10:101 lid 1 jo. 10:100 lid 1 onder c BW).⁴⁸ Als een kind in Egypte of Marokko wordt geboren en er wordt een Nederlands paspoort aangevraagd, dan moet de ambassade de afstamming zoals in de geboorteakte overnemen. De ambassade mag niet zelfstandig het volgens Nederlands IPR toepasselijke afstammingsrecht toepassen (art. 10:100 lid 2 BW). De ambassade dient alleen te toetsen of de geboorteakte bevoegd is afgegeven (hetgeen blijkt uit de legalisatie) en of er geen strijd is met de openbare orde. Het is dan niet relevant welk afstammingsrecht ingevolge het Nederlandse IPR van toepassing zou zijn.

Nederlands IPR: afstamming na erkenning

In eerste instantie moet voor wat betreft de bevoegdheid van de man om te erkennen te rade worden gegaan bij zijn nationale recht (art. 10:95 lid 1 BW).⁴⁹ Zoals in paragraaf 3.3.2 aan de orde is geweest, bestaat in het Egyptische en Marokkaanse familie-

47 Nederland is hiertoe verplicht volgens art. 1 Overeenkomst betreffende de vaststelling van betrekkingen tussen het onwettige kind en zijn moeder (CIEC-overeenkomst nr. 6 van 12 september 1962, *Tractatenblad* 1963, 93).

48 Volgens de Rechtbank Maastricht in haar uitspraak van 23 januari 2013 (*LJN* BZ3218) was sprake van kennelijke strijd met de openbare orde, omdat naar Marokkaans recht alleen de echtgenoot van de moeder de mogelijkheid heeft om de afstamming van een uit dat huwelijk geboren kind te erkennen. Daarmee werd zowel het kind als de moeder de mogelijkheid ontzegd om afstamming tot stand te brengen met de biologische vader van het kind, niet zijnde de echtgenoot van de moeder.

49 Voor erkenning door een getrouwde, Nederlandse man van een kind anders dan van zijn echtgenote geldt dat altijd Nederlands recht wordt toegepast (art. 10:95 lid 2 BW).

recht de mogelijkheid van erkenning. Met name in Marokko moet er echter aan getwijfeld worden of deze mogelijkheid ook werkelijk voorkomt in de rechtspraktijk. De naslagwerken voor de burgerlijke stand *Kennisbank Burgerzaken* en *Burgerlijke stand & buitenlanders* gaan ervan uit dat erkenning geen afstamming tot stand brengt als het kind ‘onwettig’ is (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008).⁵⁰

Als we aannemen dat erkenning niet mogelijk is naar Egyptisch of Marokkaans recht, dan betekent dat nog niet dat een man met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit zijn kind niet kan erkennen in Nederland. Er zijn nog drie ‘conflicten-rechtelijke herkansingen’ die het belang van het kind bij een familierechtelijke betrekking met zijn of haar vader moeten beschermen (Strikwerda, 2012: 120). Dit zijn respectievelijk het recht van de gewone verblijfplaats van het kind, het nationale recht van het kind en tot slot het recht van de gewone verblijfplaats van de erkennende man (art. 10:95 lid 1 BW). Als het gezin in Nederland woont, is erkenning door een Egyptische of Marokkaanse vader mogelijk met toepassing van Nederlands recht. De toestemming die de moeder en het kind eventueel moeten verlenen, wordt beheerst door het recht van de staat waarvan respectievelijk de moeder en het kind de nationaliteit bezitten (art. 10:95 lid 4 BW). Als de moeder of het kind (tevens) de Nederlandse nationaliteit bezit, is Nederlands recht van toepassing op de door hen te verlenen toestemming. Dat wil zeggen, als het kind ouder is dan twaalf jaar moet het instemmen en als het jonger dan zestien jaar is, moet de moeder ook instemmen (art. 1:204 lid 1 sub c en d BW).

Als het gezin in Egypte of Marokko woont, is erkenning ook mogelijk, mits het kind via de moeder de Nederlandse nationaliteit heeft. Deze erkenning dient dan wel in Nederland te geschieden. De Nederlandse ambassades in Egypte en Marokko mogen geen erkenningsaktes opmaken als de erkennende man de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit heeft. Dit is namelijk in strijd met het recht van het land waar de ambassade zetelt en waarvan de erkenner de nationaliteit heeft. Ingevolge het verdrag van Wenen inzake Consulaire Betrekkingen mogen de werkzaamheden van consulaire ambtenaren niet in strijd zijn met de wetten en regels van de ontvangende staat (art. 5 onder f).⁵¹

3.4 De invloed van ouders: afstamming volgens de wet en in de praktijk

In deze paragraaf zal ik de vraag beantwoorden welke invloed het handelen van ouders heeft op de afstamming van hun kinderen. Er zijn verschillende manieren waarop ouders invloed hebben. In de eerste plaats vormen ze de afstamming van hun kind door te trouwen. In de tweede plaats zijn er in alle drie de landen manieren om afstamming tot stand te brengen, als de ouders niet (lang genoeg) getrouwd zijn ten tijde van de geboorte van hun kind. Tot slot doen ouders geboorteaangifte. Door deze aangifte krijgt de afstammingsrelatie ook praktische betekenis. Zonder geboortekte als bewijs van de afstamming van een ouder is er bijvoorbeeld geen bewijs van bezit van de nationaliteit van deze ouder.

50 Beide naslagwerken spreken van ‘wettigheidserkenning’, zie verder paragraaf 3.3.2.

51 Verdrag van 24 april 1963, *Tractatenblad* 1965, 40.

Zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven, waren veruit de meeste van de geïnterviewde ouders getrouwd. Zoals in dat hoofdstuk ook is gebleken, ondervonden de geïnterviewde ouders over het algemeen geen grote problemen bij het erkennen van hun huwelijk in het 'andere' land. Veruit de meeste ouders hadden ook op de een of andere manier hun huwelijk laten erkennen in het land waar het niet was gesloten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in een grote meerderheid van de onderzochte gezinnen de kinderen afstammen van beide ouders, zowel naar Nederlands recht als naar het recht van Egypte of Marokko. Dit was het geval bij de kinderen in 26 van de 31 gezinnen.⁵² Bij vier gezinnen was er bij een of meerdere kinderen wel afstamming van de vader naar Nederlands recht, maar niet naar Marokkaans recht. Dit kwam doordat de vader zijn kind had erkend naar Nederlands recht, of doordat de ouders minder dan zes maanden voor de geboorte van hun kind waren getrouwd. Bij één gezin was er zowel naar Nederlands als naar Marokkaans recht geen sprake van afstamming van de vader.

Er bestaan in alle drie de landen manieren om afstamming tot stand te brengen, als de ouders niet of nog niet lang genoeg getrouwd zijn ten tijde van de geboorte van hun kind. In Nederland kan een ongehuwde vader zijn kind erkennen. Een respondent heeft dat gedaan. In Egypte en Marokko bestaan de procedures van huwelijksbevestiging en (in Marokko) vaststelling van de afstamming van een kind dat tijdens de verloving is verwekt. Drie paren hebben hiervan gebruikt gemaakt. Deze vormen van het totstandbrengen van afstamming zijn echter relatief moeilijk te 'exporteren' naar het andere land. In Nederland gedane erkenning is niet rechtsgeldig in Egypte en Marokko. Nederlandse instanties accepteren huwelijksbevestigingen uit Egypte en Marokko mogelijk niet, of ze erkennen niet de terugwerkende kracht ervan. Er is op dit punt variatie tussen de verschillende Nederlandse instanties (zie par. 2.4.1). De ouders die op deze manier de afstamming van hun kind regelden, beïnvloedden dus tegelijk de mogelijkheden van erkenning van die afstamming in het andere land. Dit geldt ook voor de twee paren in Nederland die trouwden in de zes maanden voorafgaande aan de geboorte van hun kind.

Voordat ouders of hun kinderen zich kunnen beroepen op hun afstammingsrelatie, moeten ze daarvan bewijs kunnen overleggen. Het meest fundamentele bewijs van de afstamming is de geboorteakte, opgemaakt naar aanleiding van de geboorteaangifte. Alle andere vormen van bewijs van verwantschap zijn daarvan afgeleid. Van de geboorte van alle kinderen in de onderzochte gezinnen is aangifte gedaan in het geboorteland. Naar Egyptisch en Marokkaans recht zijn ouders daarnaast verplicht om een tweede maal geboorteaangifte te doen, als hun kind de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit heeft en in Nederland (of een derde land) is geboren. Niet alle ouders hebben dit echter gedaan. Van 21 gezinnen zijn er één of meer kinderen in Nederland of in een derde land geboren. Van de zeven Egyptisch-Nederlandse ouderparen met in Nederland geboren kinderen heeft één ouderpaar geen aangifte gedaan bij de Egyptische autoriteiten. Dat was in dat geval ook niet mogelijk, omdat het kind bij geboorte niet de Egyptische nationaliteit had. Van de veertien Marokkaans-Nederlandse ouderparen met in Nederland geboren kinderen hebben er negen paren

52 De twee kinderloze respondenten en de drie geïnterviewde kinderen van gemengde ouders laat ik in deze paragraaf buiten beschouwing.

hun kinderen niet of niet allemaal bij de Marokkaanse autoriteiten laten registreren. Acht van deze negen paren woonden in Nederland. Eén paar dat in Marokko woonde, deed ook geen aangifte bij de Marokkaanse autoriteiten van de geboorte van hun kind in Nederland (zie over dit paar verder par. 8.4).

Volgens cijfers van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek bevonden zich in 2011 347.240 personen met de Marokkaanse nationaliteit in Nederland (82% daarvan was tevens in bezit van de Nederlandse nationaliteit).⁵³ Volgens cijfers van het Marokkaanse ministerie voor Marokkanen in het Buitenland waren er in 2012 echter 264.909 personen met de Marokkaanse nationaliteit geregistreerd bij een van de vier consulaten in Nederland.⁵⁴ Een aanzienlijk deel van de personen in Nederland dat in aanmerking komt voor de Marokkaanse nationaliteit is dus niet bekend bij de Marokkaanse autoriteiten. Als we zouden aannemen dat er geen grote verschillen zijn tussen deze aantallen in 2011 en 2012, dan was ongeveer een kwart van de personen met de Marokkaanse nationaliteit in Nederland niet geregistreerd bij een van de Marokkaanse consulaten. De geïnterviewde ouders die hun kinderen niet lieten registreren bij het Marokkaanse consulaat in Nederland zijn daarin dus niet uitzonderlijk.

Vier van de tien ouderparen die hun in Nederland geboren kind niet hebben aangemeld, zouden dat volgens de regels wel hebben kunnen doen. Bij een aantal kinderen verspreid over de andere zes gezinnen was aangifte niet mogelijk, omdat het kind niet de Marokkaanse of Egyptische nationaliteit had. Slechts bij één van deze zes gezinnen hadden de ouders wel aangifte willen doen, maar vormde het niet bezitten van de nationaliteit een belemmering. De overige vijf ouderparen hebben niet geprobeerd aangifte te doen, hadden niet de wens dat te doen of dachten dat geboorteaangifte bij de Marokkaanse autoriteiten wel mogelijk zou zijn, als ze dat wilden. Er is dus een bepaald grijs gebied tussen de afstamming van de kinderen volgens de wet en of de ouders ook stappen hebben ondernomen om aan die afstamming een praktische invulling te geven door middel van geboorteaangifte. Sommige ouders doen geen tweede geboorteaangifte, terwijl dat wel zou kunnen omdat er afstamming is en bezit van de nationaliteit. Andere ouders zouden dit willen, maar kunnen het niet volgens het recht. Weer andere ouders hebben geen tweede geboorteaangifte gedaan, maar denken dat dat mogelijk zou zijn, terwijl dat niet zo is.

Het is interessant om een vergelijking te maken tussen de in Nederland geboren kinderen en de kinderen die in Egypte en Marokko zijn geboren. Hoewel er naar Nederlands recht geen plicht tot een tweede geboorteaangifte geldt, is de procedure voor een paspoortaanvraag enigszins vergelijkbaar. In het kader van een aanvraag van een Nederlands paspoort moeten namelijk de Egyptische of Marokkaanse geboortekte en de huwelijksakte (als die er is) worden overgelegd. Op één ouderpaar na hebben alle ouderparen een Nederlands paspoort aangevraagd voor hun in Egypte en Marokko geboren kinderen. Dat ene paar wilde wel een Nederlands paspoort aanvragen voor hun kinderen, maar kon dat vanwege administratieve problemen nog niet doen. Meerdere ouders vertelden dat dit belangrijk voor hen was, omdat ze anders niet met hun kind naar het buitenland konden reizen. Een Egyptisch of Marokkaans paspoort

53 CBS Statline, *Bevolking, nationaliteit*, 17 dec. 2012 en *Nederlanders, dubbele nationaliteit*, 2 dec. 2011.

54 www.marocainsdumonde.gov.ma/minist/%C3%A8re-des-mre/mre-en-chiffres.aspx, 5 juni 2012 (ge raadpleegd 5 maart 2013). Met dank aan M. Kahmann voor attendering op het bestaan deze bron.

geeft maar zeer beperkt toegang tot andere landen, met name niet tot de Europese landen. Ouders van in Egypte en Marokko geboren kinderen hebben dus een vrij sterke praktische reden om hun kind te ‘melden’ (d.w.z. een paspoortaanvraag te doen) bij de Nederlandse autoriteiten.

Bij het aanmelden van in Nederland geboren kinderen bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten ontbreekt een dergelijke praktische noodzaak of is deze minder direct. Als reden voor aanmelding wordt wel genoemd dat de kinderen anders in Egypte en Marokko moeilijker of niet van hun ouders kunnen erven. Een andere reden die ouders noemden, was dat de toegang tot Marokko mogelijk wordt beperkt voor personen van Marokkaanse afkomst die geen Marokkaans paspoort of identiteitskaart hebben (vgl. Van der Welle, 2011: 192-193). Tot slot kunnen alleen personen die staan ingeschreven bij het Marokkaanse consulaat gebruik maken van de diensten van het consulaat. Voor sommige ouders zijn dit minder dringende redenen dan het niet naar Nederland kunnen reizen met het kind om familie te bezoeken. De meeste ouderparen die hun in Nederland geboren kinderen niet hadden aangemeld bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten waren daar niet op tegen, maar gaven er weinig prioriteit aan of zagen er het belang niet van in.

De wijze waarop de geïnterviewde ouders omgingen met erkenning van hun huwelijk is een andere aanwijzing dat niet aanmelden van kinderen geen afwijzing van Egyptisch of Marokkaans recht inhoudt. Zoals in hoofdstuk twee beschreven, meldden veertien van de zestien paren die buiten Marokko of Egypte zijn getrouwd hun huwelijk aan bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten. Dezelfde ouderparen die hun huwelijk lieten registreren bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten, meldden daar lang niet altijd (al hun) kinderen. Slechts twee paren lieten hun huwelijksakte noch de geboorteaktes van hun kind registreren. Het lijkt erop dat voor de ouders die wel hun huwelijk lieten registreren, maar niet een tweede geboorteaangifte deden, praktische overwegingen een rol speelden. Ze hadden hun in Nederland gesloten huwelijk ingeschreven bij het Marokkaanse consulaat, maar hadden dat verder nooit nodig gehad. Een ouderpaar wist zelfs niet meer of ze hun huwelijk hadden laten inschrijven en heeft dat opgezocht tijdens het interview (NL-MA#4).

Tot slot is opvallend dat het met name gemengde, Marokkaans-Nederlandse ouderparen zijn die hun in Nederland geboren niet aanmelden bij de Marokkaanse autoriteiten. Bij tweede generatie paren en bij Egyptisch-Nederlandse paren kwam dit weinig voor. Dit valt niet goed te verklaren vanuit juridisch instrumentele motieven die ouders kunnen hebben bij registratie van hun kind. Uit de interviews blijken wel andere motieven om een kind wel of niet aan te melden. In de hoofdstukken 9 tot en met 11 zal ik daarop uitgebreider ingaan.

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik voor de drie landen het afstammingsrecht en de regels voor geboorteaangifte beschreven. Ook heb ik beschreven hoe in het buitenland tot stand gekomen afstamming wordt erkend. Voor de meeste gezinnen in dit onderzoek geldt dat er weinig erkenningsproblemen waren. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, waren de meeste ouders getrouwd en was hun huwelijk voor erkenning vatbaar in het ‘andere’ land. Bovendien waren de meeste ouders al langer dan zes maan-

den getrouwd bij de geboorte van hun kinderen. Daardoor stamde de grote meerderheid van de kinderen af van beide ouders, zowel naar Nederlands als naar Marokkaans of Egyptisch recht. Enkele ouders waren echter niet getrouwd toen hun kind werd geboren of nog niet lang genoeg. Deze ouders stonden in alle drie de landen andere manieren ter beschikking voor het tot stand brengen van afstamming met de vader: erkenning (Nederland), huwelijksbevestiging (Egypte en Marokko) en vaststelling van afstamming van een tijdens de verloving verwekt kind (Marokko). Deze manieren zijn echter minder eenvoudig of helemaal niet voor erkenning vatbaar in het andere land.

Hoewel de meeste kinderen volgens het recht van beide landen afstammen van de twee ouders, hadden niet alle ouders voldaan aan de administratieve verplichtingen die daarmee gepaard gaan. Naar Egyptisch en Marokkaans recht geldt een verplichting voor ouders in het buitenland om een tweede keer geboorteaangifte te doen bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten. In de praktijk is er bij deze ouders een 'grijs gebied' tussen de afstamming van hun kind volgens de wet en de praktische invulling daarvan, die mogelijk wordt gemaakt door geboorteaangifte te doen. Het niet aanmelden van in Nederland geboren kinderen bij de Egyptische en Marokkaanse autoriteiten kwam niet voort uit een afwijzing van 'inmenging' van die twee landen. Bijna alle ouders die hun kind niet aanmeldden, hadden eerder wel hun in Nederland gesloten huwelijk laten registreren. Veelal was de reden niet principieel van aard, maar gaven ouders weinig prioriteit aan het aanmelden. Vermoedelijk hangt dit samen met het beperkte of op zijn minst niet direct merkbare, praktische belang van het hebben van Marokkaanse documenten voor gezinnen in Nederland. Ouders van in Egypte en Marokko geboren kinderen daarentegen vroegen zo goed als allemaal een Nederlands paspoort aan. Het praktische belang daarvan was groot, omdat de ouders moeilijk met het kind naar het buitenland konden reizen als het alleen een Egyptisch of Marokkaans paspoort had.

Van de onderzochte ouderparen hebben met name gemengde, Marokkaans-Nederlandse ouderparen hun in Nederland geboren kind niet aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten. Bij tweede generatie paren en bij Egyptisch-Nederlandse paren kwam dit weinig voor. Uit het onderzoek blijken geen duidelijke juridisch instrumentele motieven die dat verschil kunnen verklaren.

4 Namen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijf ik het naamrecht van Nederland, Egypte en Marokko (par. 4.2 en 4.3). Ik behandel tevens op welke wijze in de drie landen de erkenning plaatsvindt van in buitenlandse geboorteaktes vastgelegde namen (par. 4.4). Zoals zal blijken, zijn in Egypte en Marokko namen aan strengere regels onderworpen dan in Nederland. Dit komt ook tot uiting in de erkenning in Egypte en Marokko van namen van in Nederland geboren kinderen. Het naamrecht van Nederland valt als ‘liberaal’ te omschrijven, in de zin dat een relatief groot belang is toegekend aan de vrijheid van ouders om een naam voor hun kind te kiezen (vgl. Tomson, 2005b). In de erkenning van in buitenlandse geboorteaktes vastgelegde namen geldt echter een zekere rigiditeit die tot soms vreemde resultaten kan leiden. De interactie tussen de verschillende rechtssystemen kan tot complexe situaties leiden, die niet alleen gevolgen hebben voor de naam, maar soms ook voor andere onderdelen van de juridische positie van een kind. In paragraaf 4.5 probeer ik de vraag te beantwoorden of ouders anticiperen of reageren op die interactie en op welke wijze daarmee de juridische positie van hun kind vorm krijgt.

4.2 Voornamen

4.2.1 *Nederland*

Naar Nederlands recht geeft degene die aangifte doet van de geboorte van een kind de voornaam of -namen ervan op (art. 1:4 lid 3 BW). De ambtenaar van de burgerlijke stand kan op twee gronden een opgegeven naam weigeren. In de eerste plaats als de naam ongepast is. In de tweede plaats als de naam overeenkomt met een in Nederland gangbare geslachtsnaam (art. 1:4 lid 2 BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 17). Bij de rechtbank kan een verzoek om wijziging van een eenmaal verkregen voornaam worden ingediend door de betrokken persoon of diens wettelijke vertegenwoordiger (art. 1:4 lid 4 BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 18). De reden voor het verzoek moeten worden opgegeven. De rechter beoordeelt of deze reden opweegt tegen het belang voor het rechtsverkeer dat namen zoveel mogelijk gelijk blijven.¹ Anders dan bij wijziging van de geslachtsnaam is er echter geen limitatieve wettelijke opsomming van gronden voor toewijzing van het verzoek (zie par 4.2).

1 Zie bijvoorbeeld Rb. Maastricht 11 september 2012, *LjN* BY2910, waarin de rechtbank een verzoek om wijziging van de ‘Turks klinkende’ voornaam van een minderjarig kind van een Turkse vader en een Nederlandse moeder toekende, op de grond dat het kind discriminatie ervoer als gevolg van de naam.

4.2.2 Egypte

De Egyptische regels voor de keuze van voornamen zijn neergelegd in artikel 21 van de Wet op de Burgerlijke Stand. Broers of zussen mogen niet dezelfde naam hebben. Meer dan één voornaam (letterlijk 'een samengestelde naam', *ism murakkab*) is niet toegestaan. Tot slot mag een naam niet in strijd zijn met de openbare orde of met 'de voorschriften van de Goddelijke wetten'.² Onder dit laatste moet waarschijnlijk worden verstaan dat voornamen uit een andere religieuze traditie dan die waartoe de betreffende persoon behoort, niet zijn toegelaten. Een moslim dient een islamitische naam te dragen en een christen een christelijke naam.³ Uit de Egyptische Wet op de Burgerlijke Stand blijkt niet of er een centrale instantie is die de toelaatbaarheid beoordeelt van voornamen, zoals het geval is in Marokko (zie hierna).

4.2.3 Marokko

De Marokkaanse regels omtrent voornamen zijn neergelegd in de Wet op de Burgerlijke Stand (Mar WBS) en de bijbehorende uitvoeringsregeling (Mar UrWBS). Degene die aangifte doet van de geboorte van een kind geeft ook de voornaam op (art. 23 eerste volzin Mar UrWBS). In artikel 21 Mar WBS is een aantal vereisten gesteld waaraan een voornaam dient te voldoen. Ten eerste moet een naam een 'Marokkaans karakter' (*taba' maghribi*) hebben. Volgens Al-Shafi'i betekent dit dat een naam niet van buitenlandse oorsprong mag zijn (2004: 166). Ook een naam met een niet-islamitisch karakter is niet toegestaan. De Marokkaanse wetgever zou tevens hebben willen voorkomen dat christelijke Arabische voornamen die via de media bekend zijn geworden, hun intrede doen in Marokko (Al-Shafi'i, 2004: 164-165). De wet laat in het midden of namen zijn toegestaan die van oorsprong *Amazigh* (Berbers) zijn. Al-Shafi'i stelt dat voornamen die gebruikelijk zijn in bepaalde gebieden van Marokko waar een 'plaatselijk dialect' wordt gesproken, wel zijn toegestaan (Al-Shafi'i, 2004: 165).⁴ De voornamen van Amazigh oorsprong zijn in ieder geval sterk in de minderheid ten opzichte van de voornamen van Arabische oorsprong op de Marokkaanse voornamenlijst die is opgenomen in het naslagwerk voor de Nederlandse burgerlijke stand *Burgerlijke stand & buitenlanders* (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008; zie ook paragraaf 4.3).

Daarnaast geldt dat een voornaam niet mag overeenkomen met een familienaam of zijn afgeleid van een plaatsnaam of stamnaam. Ten vierde mag iemand niet meer dan twee voornamen hebben.⁵ Volgens Al-Shafi'i mag in principe slechts één voor-

2 *Abkam al-shara'i' al-samawiyya*, letterlijk de bepalingen van de goddelijke sharia's. Dit omvat dus niet alleen het islamitische recht, maar ook het christelijke en joodse recht.

3 Overigens zijn veel Bijbelse namen ook onderdeel van de islamitische naamstraditie en worden ze onder andere in Egypte door zowel christenen als moslims gebruikt.

4 Al-Shafi'i noemt als voorbeeld 'Aqa, Iza, Iru en Muba (2004: 165). In de Marokkaanse voornamenlijst in het naslagwerk *Burgerlijke Stand & Buitenlanders* en in de lijst op de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam is de naam Mouha (Franse spelling) opgenomen, maar de andere drie namen niet (Mattheussens-Kroon, 2008; www.cgmrotterdam.nl/informatie/jongensnamen.html en www.cgmrotterdam.nl/informatie/meisjesnamen.html, geraadpleegd 2 februari 2009).

5 Deze bepaling is ingevoerd in 2002. Daarvoor was de soort en het aantal voornamen niet in de wet beperkt (art. 4 Mar WBS 1950 jo 24 Mar WBS 1915).

naam worden gegeven. De wetgever heeft echter het naamgevingsgebruik willen toestaan waarbij kinderen de naam van de profeet Mohammed krijgen, gevolgd door een eigenaam die specifiek is voor het kind (bijvoorbeeld Mohammed Amin; Al-Shafi'i, 2004: 165). In ieder geval mag de voornaam nooit uit meer dan twee namen bestaan. Ten vijfde mag een voornaam niet 'raken aan de zeden of de openbare orde'. Dit houdt in dat de naam niet lachwekkend, bespottelijk of onbehoorlijk mag zijn. Tot slot is in de Wet op de Burgerlijke Stand nog bepaald dat een voornaam niet mag worden voorgedaan door een *kunya* of ander voorvoegsel (artikel 21 laatste volzin). Een kunya is het voorvoegsel 'vader van...' (*abu*) of 'moeder van...'. (*umm*) gevolgd door de naam van de oudste zoon van deze ouder. Andere niet-toegestane voorvoegsels zijn *mulay* (heer), *sidi* (mijnheer) of *lalla* (mevrouw).

Als aan een of meer van deze vereisten niet is voldaan, mag de ambtenaar van de burgerlijke stand de naam niet opnemen in de geboortekte (dit volgt impliciet uit art. 23 Mar UrWBS). Houdt degene die geboorteaangifte doet vast aan de naam, dan dient de ambtenaar de kwestie voor te leggen aan het Hoge Comité voor de Burgerlijke Stand (*al-lajna al-'uhyā li-l-hala al-madaniyya*, art. 23 tweede volzin jo. 20 eerste volzin Mar UrWBS). Het Comité oordeelt of de naam toelaatbaar is. Dat oordeel is niet alleen bindend voor de betrokkene, maar ook voor toekomstige vermeldingen van voornamen in geboortektes (art. 23 laatste volzin Mar UrWBS; Al-Shafi'i, 2004: 160, 166).

Elke Marokkaan die is opgenomen in het Marokkaanse geboorteregister kan wijziging van zijn of haar voornaam verzoeken bij de rechtbank. Het verzoek wordt toegerekend als de verzoeker een 'geldig belang' (*motif valable, mubarrar maqbul*) heeft bij naamswijziging (art. 21 3e volzin Mar WBS). Al-Shafi'i vermeldt een uitspraak waarin een verzoek om naamswijziging, met als reden dat één van de ouders het niet eens was met de door de andere ouder opgegeven naam, wordt afgewezen.⁶

4.3 Geslachtsnamen

In de drie landen worden verschillende termen gebruikt om aan te duiden wat in Nederland in het dagelijks taalgebruik de achternaam heet. In het Nederlandse Burgerlijk Wetboek wordt gesproken van 'geslachtsnaam'. In de Marokkaanse Wet op de Burgerlijke Stand wordt de term 'familienaam' (*al-ism al-'a'ili*) gebruikt. Het Egyptische Burgerlijk Wetboek spreekt over *laqab* (letterlijk 'bijnaam'; zie verder par. 4.3.2). Zoals zal blijken, wijkt het karakter van deze laatste sterk af van de geslachts- of familienaam in het Nederlandse en Marokkaanse recht.

4.3.1 Nederland

Naar Nederlands recht heeft een kind dat is geboren uit een huwelijk van rechtswege de geslachtsnaam van de vader (art. 1:5 lid 4 en 5 BW). Een kind dat buiten het huwelijk is geboren en alleen in familierechtelijke betrekking tot de moeder staat, krijgt van rechtswege de geslachtsnaam van de moeder (art. 1:5 lid 1 BW). Ook een buiten

6 Rb. Ouezzan 20 januari 1988, *Majalla al-isha'* nr. 1, p. 188 (vermeld in Al-Shafi'i, 2004: 157-158).

het huwelijk geboren kind dat wordt erkend door de vader, heeft van rechtswege de geslachtsnaam van de moeder (art. 1:5 lid 2 BW).

Sinds 1 januari 1998 bestaat er de mogelijkheid van geslachtsnaamskeuze.⁷ Uiterlijk bij de geboorteaangifte kan worden gekozen voor de geslachtsnaam van de moeder, als het kind van rechtswege de naam van de vader krijgt of vice versa (art. 1:5 lid 2 en 4 BW). Als een kind van ongetrouwde ouders wordt erkend, is een keuze voor de geslachtsnaam van de vader mogelijk, maar uiterlijk tot het moment van de erkenning. Als het kind voor de geboorte is erkend, kan ten tijde van de geboorteaangifte dus geen geslachtsnaamskeuze meer worden gedaan (Zondag, 2005: 423). Een geslachtsnaamskeuze is alleen mogelijk voor het eerste kind. Alle latere kinderen krijgen dezelfde naam als het eerste kind (art. 1:5 lid 8 BW). Voor 1998 kreeg een kind de geslachtsnaam van de vader, als het geboren was uit een huwelijk of was gewettigd of erkend (art. 1:5 lid 1 oud BW). Onder het oude recht kreeg een kind alleen de geslachtsnaam van de moeder, als het niet in familierechtelijke betrekking stond tot de vader (art. 1:5 lid 2 oud BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 19).

De geslachtsnaam kan op verzoek worden gewijzigd bij koninklijk besluit (art. 1:7 lid 1 BW). Wijziging kan op een beperkt aantal gronden, dat limitatief is opgesomd in het Besluit geslachtsnaamswijziging (art. 1:7 lid 5 BW jo. Bgw).⁸ Bij minderjarige kinderen kan ook buiten deze gronden de geslachtsnaam worden gewijzigd in de naam van een ouder of verzorger wiens naam het kind niet heeft (art. 3 Bgw). Hieraan zijn wel voorwaarden verbonden. De verzorger dient onder andere minimaal drie jaren samen met de andere ouder het minderjarige kind te hebben verzorgd en opgevoed (art. 3 lid 1 onder b).⁹ Een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man vertellen dat hun zoon een verzoek tot geslachtsnaamswijziging had ingediend (MA#8). De zoon was geboren uit het vorige huwelijk van de vrouw, maar was vanaf zeer jonge leeftijd opgevoed door haar en de Marokkaanse man. Hij wilde de geslachtsnaam van de man aannemen, omdat hij hem als zijn vader beschouwde en geen contact had met zijn biologische en juridische vader. Het verzoek werd echter geweigerd door de rechtbank. De man en de vrouw hadden altijd twee aparte woningen gehad tijdens de minderjarigheid van de zoon. Om die reden was niet voldaan aan het vereiste van drie jaar gezamenlijke verzorging en opvoeding door de man en de vrouw.

4.3.2 Egypte

Traditioneel is er in de islamitische wereld geen systeem van voor- en geslachtsnamen. Hoewel er historisch en geografisch veel variatie is, kan een naam uit de volgende elementen zijn opgebouwd.¹⁰ Het begin van de naam is de *ism* (voornaam). Hierna komt de *kunya*, een eretitel verwijzend naar de oudste zoon (*abu...* ‘vader van...’ of *umm...* ‘moeder van...’ gevolgd door de voornaam van de oudste zoon).

7 De mogelijkheid van geslachtsnaamskeuze is ingevoerd met als doel het opheffen van de ongelijke behandeling in het naamrecht van mannen en vrouwen, en van staande en buiten het huwelijk geboren kinderen (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 19).

8 Besluit van 6 oktober 1997, *Staatsblad* 463. Een grond is bijvoorbeeld dat de geslachtsnaam bespottelijk is of te weinig onderscheidend vermogen heeft.

9 Er gelden ook andere voorwaarden die betrekking hebben op de instemming van het kind en van de ouder van wie het kind de geslachtsnaam heeft.

10 ‘Ism’, *Encyclopedia of Islam* (2e editie).

Als derde volgt de *nasab* of ‘afstamming’ (*ibn...* ‘zoon van...’ of *bint...* ‘dochter van...’ gevolgd door de namen van de voorvaderen). Vervolgens kan een naam een *nisba* bevatten. Dit is een adjectief dat een stam of herkomstregio aanduidt. Tot slot volgt nog de *laqab* (bijnaam of ook wel een eretitel) als men die heeft.¹¹

In artikel 38 van de Egyptische Burgerlijk Wetboek is bepaald dat elke Egyptenaar naast een ism (voornaam) een *laqab* heeft. In dit kader moet onder *laqab* niet de bijnaam, maar de familienaam worden verstaan. Blijkens het artikel wordt de *laqab* namelijk doorgegeven aan de volgende generatie. In art. 39 Eg BW is vervolgens bepaald dat de verkrijging en wijziging van de familienaam nader bij wet worden geregeld. De Egyptische wetgever heeft dit tot op heden echter nagelaten. In de praktijk heeft de overgrote meerderheid van de Egyptenaren een namenreeks. Dit is een naam samengesteld uit een voornaam gevolgd door de namen van respectievelijk de vader en de grootvader van vaderszijde. Dit heeft tot gevolg dat de namenreeks per generatie verandert. De naam van de vader wordt die van de grootvader, die van de grootvader valt af. Twee respondenten in Egypte vertelden dat op een zeker moment de officiële naamvoering is uitgebreid van drie namen naar vier namen, omdat er te veel personen een identieke naam hadden (EG#1 en EG#3).¹² De naam van de overgrootvader van vaders zijde maakt nu deel uit van de officiële naam van een Egyptenaar.

Een Nederlandse vrouw met een Egyptische man vertelde dat zij als gevolg van deze extra naam problemen voorzag bij de erkenning in Nederland van het middelbare schooldiploma van haar kind (EG#1). De naam op het diploma van het kind kwam volgens het gewijzigde naamrecht niet meer overeen met de naam in het Nederlandse paspoort van het kind. Aangezien het de laatste naam in de reeks betreft, zou in Nederland de indruk kunnen ontstaan dat de persoon op wiens naam het diploma staat een andere geslachtsnaam heeft en dus iemand anders is. In Egypte zal een dergelijk onderscheid tussen een drie- en een viervoudige namenreeks niet zo snel tot problemen leiden. Er mag echter worden verondersteld dat weinig instanties in Nederland hiervan op de hoogte zijn. Een mogelijke oplossing zou kunnen liggen in een latere vermelding van de naam volgens Egyptisch recht op de Nederlandse geboorteakte of akte van inschrijving. Ingevolge artikel 1:20 lid 1 BW kan de afwijkende naam die iemand voert naar het recht van een tweede nationaliteit worden toegevoegd als latere vermelding op een Nederlandse akte van de burgerlijke stand.

Een ‘onwettig’ kind, dat niet is erkend door de vader, krijgt naar Egyptisch recht niet op de bovenstaande wijze een namenreeks. Ook krijgt het niet de naam van de moeder. Een namenreeks bevat alleen de namen van mannelijke voorouders in de mannelijke lijn. In plaats daarvan wordt op de geboorteakte een fictieve naam opgenomen daar waar de naam van de vader zou hebben gestaan. De fictieve naam wordt gekozen door het hoofd van het gezondheidskantoor waar de geboorteakte wordt opgemaakt (art. 15 2^e volzin Eg UrWBS).

Hoewel de meerderheid van de Egyptenaren een namenreeks heeft die verandert per generatie, komen onveranderlijke familienamen toch ook voor, vooral bij de ho-

11 ‘Lakab’, *Encyclopedia of Islam* (2e editie).

12 Volgens een van deze respondenten was dit aan het eind jaren tachtig of begin jaren negentig van de vorige eeuw.

gere klassen. Dat de onveranderlijke familienaam in Egypte geen gemeengoed is, wordt geïllustreerd door het verhaal van een Egyptische man in Egypte met een Nederlandse vrouw. Hij vertelde dat hij door een administratieve fout tijdelijk zijn geslachtsnaam was kwijt geraakt (EG-NL#8-MV). De man had in totaal vijf namen, de vier namen van zijn namenreeks gevolgd door de familienaam. De man vertelde dat bij de digitalisering van de registers van de burgerlijke stand slechts vier namen werden overgenomen uit de papieren registers en dat zijn vijfde naam werd geschrapt. Dit bleek toen hij een nieuw identiteitsbewijs ging aanvragen. Hij heeft toen geprobeerd om een afschrift te krijgen van het oorspronkelijke geboorteregister, maar zijn tientallen jaren geleden opgemaakte geboorteakte bleek onvindbaar. Een van zijn broers was nog in bezit van een afschrift van de geboorteakte en daarmee kon uiteindelijk worden aangetoond dat de familie inderdaad een onveranderlijke familienaam had.

4.3.3 Marokko

De Marokkaanse Wet op de Burgerlijke Stand en de bijbehorende Uitvoeringsregeling zwijgen over de geslachtsnaam van binnen het huwelijk geboren kinderen.¹³ Uit het afstammingsrecht volgt echter dat een binnen het huwelijk geboren kind de geslachtsnaam van zijn of haar vader krijgt. Verkrijging van de geslachtsnaam van de vader wordt gezien als een direct gevolg van de afstamming van de vader (art. 54 sub 2 en 144 Mud; Al-Shafi'i, 2004: 64-67). Een kind waarvan de vader onbekend is, krijgt een fictieve geslachtsnaam, te kiezen door de moeder (art. 16 vijfde volzin Mar WBS). Deze geslachtsnaam mag niet gelijk zijn aan de geslachtsnaam van de moeder. Daarnaast kiest de moeder een fictieve voornaam voor de vader op de geboorteakte van het kind. De voornaam moet één van de 'God vererende namen' zijn (*asma' al-'abudhiyya li-llah ta'ala*), zoals Abdallah ('dienaar van God') of Abdarrahim ('dienaar van de Barmhartige'; art. 16 zevende volzin Mar WBS).

Vóór 2002 kregen 'onwettig' kinderen niet altijd een fictieve geslachtsnaam. Onder omstandigheden kregen ze de geslachtsnaam van hun moeder. Voorwaarde was dat de moeder dit wenste en dat zij schriftelijke toestemming had van haar vader of, in diens afwezigheid, van haar broers.¹⁴ Als de moeder niet haar geslachtsnaam wensde voor het kind of de mannelijke familieleden niet instemden met verlening van hun geslachtsnaam, kreeg het een fictieve geslachtsnaam. Welke geslachtsnaam het kind ook kreeg, op de geboorteakte bleef de ruimte bestemd voor de naam van de vader leeg. Hierdoor was voor derden zichtbaar dat het kind 'onwettig' was, wat tot stigmatisering kon leiden (Al-Shafi'i, 2004: 73). Dit heeft de Marokkaanse wetgever ertoe gebracht in de nieuwe Wet op de Burgerlijke Stand een regeling op te nemen voor de gegevens van de vader in de geboorteakte van buiten het huwelijk geboren kinderen. Ook de bepaling dat de geslachtsnaam van het kind niet dezelfde mag zijn als die van de moeder dient in het licht van voorkoming van stigmatisering te worden gezien.

13 Het Marokkaanse naamrecht spreekt van 'familienaam' (*al-ism al-'a'ili*), hier wordt in lijn met de Nederlandse terminologie 'geslachtsnaam' gebruikt.

14 Dit was niet bij wet geregeld, maar in een circulaire van 11 december 1978 van de minister van Binnenlandse Zaken, nr. 353-1 (Al-Shafi'i, 2004: 71-73).

Een geslachtsnaam kan bij *marsum* (decreet) worden gewijzigd. Elke Marokkaan die is opgenomen in het Marokkaanse geboorteregister kan een verzoek daartoe indienen bij het Hoge Comité voor de Burgerlijke Stand (art. 21 Mar UrWBS). Het verzoek moet de gronden bevatten voor de geslachtsnaamswijziging. De wet zwijgt echter over op welke gronden het verzoek kan worden toegewezen.

4.4 Namen in transnationale context

4.4.1 *Namen in Nederlands, Egyptisch en Marokkaans IPR*

Het Nederlandse internationaal privaatrecht is geregeld in titel twee van boek tien van het Burgerlijk Wetboek. Deze titel geeft mede uitvoering aan het Namenverdrag van München.¹⁵ Zowel de voornaam als de geslachtsnaam wordt beheerst door het recht van de nationaliteit van de betrokkene (art. 10:19 lid 1 BW). Op de naam van bijvoorbeeld een in Nederland geboren kind met (alleen) de Egyptische nationaliteit is Egyptisch recht van toepassing. De Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand die de geboorteakte opmaakt, wordt geacht Egyptisch naam-, afstammings- en nationaliteitsrecht te kennen. Als iemand in bezit is van de Nederlandse nationaliteit, ongeacht een eventuele andere nationaliteit, wordt altijd Nederlands naamrecht toegepast (art. 10:20 BW). Bij dubbele nationaliteit is het wel mogelijk om de naamvoering volgens het recht dat niet wordt toegepast als latere vermelding toe te voegen op de geboorteakte (art. 10:21 BW). Als er bij geboorte in het buitenland niet de mogelijkheid bestond de geslachtsnaam van het kind te kiezen, dan kan binnen twee jaar alsnog bij iedere Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand een akte van naamskeuze worden opgemaakt (art. 10:25 lid 1 onder e BW).

Sinds 1999 moet de naam van een in het buitenland geboren kind met de Nederlandse nationaliteit worden overgenomen uit de buitenlandse geboorteakte, ook wanneer volgens Nederlands internationaal privaatrecht een andere naam zou zijn toegekend (art. 5a lid 1 WCN oud).¹⁶ Deze regeling is bedoeld om voorkomen dat een kind met twee verschillende namen te boek staat op documenten uit het ene en het andere land (Boele-Woelki, 2000: 137-138).

Vóór 1999 werd er door Nederlandse ambtenaren verschillend omgegaan met de namen van Nederlanders op hun buitenlandse geboorteakte (Plasschaert, 1999: 5). Sommige ambtenaren namen bij Nederlanders met een dubbele nationaliteit de naam over van de buitenlandse geboorteakte. Deze praktijk is in overeenstemming met het advies uit 1992 van de staatssecretaris van Justitie.¹⁷ Bij personen met alleen de Nederlandse nationaliteit werd dit echter niet gedaan. Andere ambtenaren pasten artikel

15 Overeenkomst van München inzake het recht dat van toepassing is op geslachtsnamen en voornamen van 5 september 1980, *Tractatenblad* 10981, 72. Wet en verdrag zijn beide op 1 januari 1990 voor Nederland in werking getreden. De CIEC-overeenkomst van Istanbul van 4 september 1958 inzake verandering van voornamen en geslachtsnamen (*Tractatenblad* 1960, 48) regelt de bevoegdheid om namen te wijzigen. Dit verdrag is hier niet van toepassing, omdat het alleen de verdeling van bevoegdheden tussen de verdragslanden regelt, en Egypte noch Marokko partij is.

16 Wijziging WCN van 24 december 1998, *Staatsblad* 1998, 2, van kracht op 15 februari 1999.

17 Missive van 28 oktober 1992, nummer BD026, zie tevens Memorie van Toelichting bij Wijziging WCN, *Kamerstukken II* 1997/98, 25971, nr. 3, p. 1-2.

2 WCN oud (10:20 BW) onverkort toe en pasten Nederlands recht toe op de naam van Nederlanders, ongeacht of deze afweek van de naam op hun buitenlandse geboorteakte.

Naar Egyptisch en Marokkaans IPR zal zo goed als altijd Egyptisch en Marokkaans naamrecht worden toegepast op kinderen in transnationale gezinnen. In artikel 11 lid 1 van het Egyptische Burgerlijk Wetboek is weliswaar bepaald dat het nationale recht van toepassing is op de burgerlijke staat van personen, waaronder hun naam. De openbare orde zal echter gebieden dat Egyptisch recht wordt toegepast als het kind of één van de ouders in bezit is van de Egyptische nationaliteit, ongeacht eventueel bezit van een tweede nationaliteit (zie par. 1.4.2). In artikel 3 van de Marokkaanse Wet op de Burgerlijke Stand is bepaald dat regels met betrekking tot de burgerlijke staat van toepassing zijn op eenieder met de Marokkaanse nationaliteit. Dit is in overeenstemming met het Marokkaanse internationaal privaatrecht zoals dat voor het familierecht geldt (art. 2 Mud).

Het naamrecht in transnationale context is ingewikkeld. Uit de interviews, literatuur en mediaberichtgeving komt een aanzienlijk aantal knelpunten naar voren bij de vaststelling en erkenning van namen. Zoals zal blijken, is het voor overheidsinstanties niet altijd duidelijk hoe zij het IPR en het buitenlandse naamrecht moeten interpreteren. Hieronder behandel ik de belangrijkste knelpunten.

4.4.2 Marokkaanse namen in Nederland

Volgens het Nederlandse IPR moet Marokkaans recht worden toegepast op de naam van een in Nederland geboren kind, als dat kind alleen de Marokkaanse nationaliteit bezit. Dit heeft onder andere tot gevolg dat de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand een opgegeven naam dient te weigeren als deze geen ‘Marokkaans karakter’ heeft. De Nederlandse ambtenaar wordt geacht te weten welke namen een Marokkaans karakter hebben en welke niet.

Een andere kwestie voor ouders in transnationale gezinnen is dat het Marokkaanse consulaat weigert kinderen te registreren als zij een voornaam hebben die volgens Marokkaans recht niet is toegestaan. Nederlandse ambtenaren van de burgerlijke stand werden geregeld geconfronteerd met ouders die de naam van hun kind zagen geweigerd door het Marokkaanse consulaat en een naamswijziging wensten. De Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand is echter niet bevoegd tot het wijzigen van namen in de geboorteakte. Er moet een procedure worden gestart bij de rechtbank. Om dit soort situaties te voorkomen en om de uitvoering van het IPR te faciliteren bij het opmaken van geboorteaktes van kinderen met de Marokkaanse nationaliteit, bestaan er lijsten met de naar Marokkaans recht toegestane en niet-toegestane voornamen.

Er zijn verschillende versies van de namenlijsten in omloop. Zo stond er voorheen een lijst met toegestane jongens- en meisjesnamen op de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam. Een andere lijst wordt opgesteld door het adviesbureau van de Nederlandse Vereniging Voor Burgerzaken (Tomson, 2005a). Deze lijst is opgenomen als bijlage in het naslagwerk *Burgerlijke Stand en Buitenlanders*, een

uitgave van de NVVB (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008).¹⁸ Een medewerker van het adviesbureau vertelde over de wijze waarop de namenlijst werd bijgehouden.¹⁹

Bij het adviesbureau werd voorheen een lijst met Marokkaanse voornamen bijgehouden. Bij twijfel of een naam was toegestaan naar Marokkaans recht werd degene die geboorteaangifte kwam doen, verwezen naar het Marokkaanse consulaat. Daar kreeg men een briefje met daarin of de naam was toegelaten of niet. Op basis van deze briefjes werd de lijst met Marokkaanse voornamen steeds aangevuld met toegelaten en niet-toegelaten namen. Het was algemeen bekend dat de verschillende Marokkaanse consulaten enigszins verschillen in welke namen ze wel en niet toelaten. De lijst die door het adviesbureau werd bijgehouden, was voornamelijk gebaseerd op informatie afkomstig van het Marokkaanse consulaat te Amsterdam, omdat de woonplaats van in Amsterdam geboren Marokkaanse kinderen over het algemeen binnen het district van het Amsterdamse consulaat ligt.

Hieruit blijkt duidelijk dat deze ‘Marokkaanse namenlijst’ een product is van de Nederlandse rechtspraak en voorziet in een behoefte van Nederlandse ambtenaren. De lijst van het adviesbureau en die van het Marokkaanse consulaat komen niet volledig met elkaar overeen. De lijst van de NVVB bevat bovendien een kolom met geweigerde namen, terwijl die ontbreekt op de lijst van het consulaat.

Volgens een ambtenaar van de burgerlijke stand in Marokko werken Marokkaanse instanties niet met namenlijsten.²⁰ De namen die aan het Marokkaanse Hoge Comité voor de Burgerlijke Stand worden voorgelegd en zijn toegelaten of geweigerd, worden in losse berichten ter kennis gebracht aan ambtenaren in Marokko en de Marokkaanse vertegenwoordiging in het buitenland. Volgens de geïnterviewde ambtenaar is meestal wel duidelijk of een naam een Marokkaans karakter heeft of niet, omdat hij de naam wel of niet eerder heeft gehoord. Als dat niet het geval is, dan zoekt hij de naam op in de berichten.

Er is de laatste jaren in de Nederlandse media en politiek ophef geweest over het gebruik van lijsten met Marokkaanse voornamen door Nederlandse instanties. In 2005 stelden Tweede Kamerleden Dijsselbloem (PvdA) en Sterk (CDA) Kamervragen naar aanleiding van berichtgeving in de *Telegraaf*.²¹ In 2007 kwam het Haarlemse gemeenteraadslid Moussa Aynan in de media, vanwege de petitie die hij op zijn website was gestart tegen het dwingend toepassen van de Marokkaanse namenlijst op Marokkaanse Nederlanders.²² In 2009 laaide de discussie opnieuw op. In de Tweede Kamer werden door verschillende Kamerleden vragen gesteld.²³ Burgemeester Abou-taleb stelde in reactie op vragen vanuit de Rotterdamse gemeenteraad dat geen gebruik wordt gemaakt van de namenlijsten en dat hij ze ‘persoonlijk zou verbranden’

18 Het Duitse naslagwerk waar *Burgerlijke stand & buitenlanders* voor een deel op is gebaseerd, bevat geen lijst met namen (Bergmann e.a., 2009).

19 Interview, Amsterdam 14 juli 2011.

20 Interview, Berkane 30 december 2009.

21 *Aanhangsel Handelingen II* 2004/05, nr. 1293, 4 februari 2005.

22 Zie A. Kranenberg, ‘Getergd raadslid stopt actie tegen Arabische namen’, *Volkskrant* 29 mei 2007 en S. Berkeljon, ‘Lijst discrimineert Berbers’, *Volkskrant* 30 augustus 2007.

23 Onder ander door Fritsma, Wilders en Brinkman (PVV) op 29 januari 2009, *Aanhangsel Handelingen II* 2008/09, 2080911100.

als hij ze aantrof.²⁴ In Amsterdam werd na een motie van raadslid Flos (VVD) besloten de namenlijst alleen nog op verzoek van de burger te tonen.²⁵

Naar aanleiding van de commotie heeft het Marokkaanse consulaat van Rotterdam de namenlijst van de website verwijderd en vervangen door de mededeling: 'gelieve contact op te nemen met onze ambtenaren van de burgerlijke stand i.v.m. de correcte schrijfwijze van Marokkaanse voornamen'.²⁶ Ook werden de lijsten niet langer opgenomen in de naslagwerken *Module Burgerlijke Stand en Landeninformatie*²⁷ en *Kennisbank Burgerzaken*. Het adviesbureau van de NVVB heeft ambtenaren geadviseerd de ouders van een Marokkaans kind vrij te laten een voornaam te kiezen die niet op de lijst staat, zelfs wanneer het Nederlandse IPR verwijst naar Marokkaans naamrecht (als het kind alleen de Marokkaanse nationaliteit heeft). Wel zouden ambtenaren ouders kunnen attenderen op de problemen die de naamskeuze kan opleveren voor inschrijving op het Marokkaanse consulaat, als de naam in strijd is met Marokkaans recht (Tomson, 2005a, 2007a en 2007b).

Overigens was en is het volgens het Nederlandse IPR niet toegestaan om de naam te weigeren van een kind met zowel de Marokkaanse als de Nederlandse nationaliteit, wegens strijd met het Marokkaanse naamrecht. Op de namen van deze kinderen is Nederlands recht van toepassing (art. 2 WCN oud, art. 10:20 BW). De Marokkaanse consulaten zullen echter ook een kind met dubbele nationaliteit weigeren in te schrijven als de naam niet aan de vereisten van het Marokkaanse recht voldoet. Ouders die hun kind met dubbele nationaliteit willen aanmelden bij het consulaat, zullen daarom toch moeten voldoen aan de regels van het Marokkaanse naamrecht.

In de praktijk is er door ambtenaren van de burgerlijke stand niet altijd even strikt omgegaan met het onderscheid tussen kinderen met alleen de Marokkaanse nationaliteit en die met tevens de Nederlandse nationaliteit. Een Nederlandse vrouw vertelde bijvoorbeeld dat haar Marokkaanse man geboorteaangifte ging doen en de naam van hun kind werd geweigerd, omdat deze niet conform Marokkaans naamrecht was. Het kind had zowel de Nederlandse als de Marokkaanse nationaliteit.

Nou, toen werd onze zoon geboren, stapte [mijn man] naar het stadsdeelkantoor waar wij getrouwd zijn, om hem aan te geven. En toen mocht hij hem niet aangeven. Ze wilden hem niet opnemen daar. Ze zeiden: ja het staat niet in de Marokkaanse namenlijst. Nou ja, mijn man zei: wat zullen we nou krijgen? Die was helemaal boos en is daar weggegaan zonder aangifte te doen. Hij kwam thuis en ik zei: ja het is bespottelijk, dan ga je ergens anders aangifte doen. Toen heeft hij uiteindelijk aangifte gedaan in een ander stadsdeel en daar was het goed. Daar zeiden ze alleen fijn dat u een zoon heeft meneer en daar kon het gewoon. (NL-MA#1 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

24 'Aboutaleb zou namenlijst persoonlijk verbranden', *Telegraaf* 5 maart 2009.

25 Motie van 8 april 2009, afdeling 1, nr. 170, 'Namenlijst Marokko blijft hier in gebruik', *Parool* 2 april 2009, 'VVD wil namenlijst in de ban doen', *Parool* 3 april 2009 en 'Marokkaanse namenlijst weg uit Amsterdam', *Parool* 9 april 2009.

26 www.cgmrotterdam.nl/informatie/jongensnamen.html, ergens tussen 3 februari en 7 maart 2009 zijn de twee lijsten met toegestane meisjes- en jongensnamen van de website verwijderd (geraadpleegd op 30 mei 2011 via www.wayback.archive.org/).

27 Voorheen *Burgerlijke Stand* & *Buitenlanders*.

Er bestond dus variatie binnen dezelfde gemeente in de wijze van hanteren van de namenlijst en met betrekking tot de dwingende toepassing ervan op kinderen met zowel de Nederlandse als de Marokkaanse nationaliteit.

In de media kregen ouders die zich verzetten tegen het gebruik van de namenlijst de meeste aandacht. Niet alle ouders zien de lijst echter als een beperking, zoals blijkt uit een interview met een Marokkaanse man en een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Nederland.

I: Hoe vinden jullie dat ze zo'n lijst hebben?

Rv: Op zich...

Rm: Ja, op zich handig vind ik. Want stel je maar voor, ja je weet het niet hè. Als je een naam verkeerd hebt geschreven en je was niet op de hoogte en dan ga je hier bij gemeente registreren, ja en dan ga je naar het consulaat en dan gaan ze problemen erover maken. Dan moet je weer naar de rechter.

I: Ja.

Rm: Dus ja, die lijst dat is perfect, een goede oplossing. Volgens mij vandaar ook dat dat lijstje bij de gemeente ligt, om problemen te voorkomen.

I: En had je het idee er is genoeg keus?

Rv: Dat is wel genoeg keus ja.

I: Je hebt niet zoiets van ik had wel een andere naam gewild?

Rm: Nee, keus genoeg.

Rv: Dat had ik niet nec.

Rm: Eigenlijk dat helpt juist jou om namen, met namen te komen. Want soms je zit namen te bedenken en hooguit kom je op drie uit.

Rv: Dat is een mooi voorbeeld, dan ga je kijken en hé er bestaat ook die en oh dat zijn ook Marokkaanse namen of islamitische namen en dan kom je toch op andere ideeën.

Rm: Maar vooral onze oudste, die naam kwam in die tijd weinig voor hè. Die had ik nog nooit gehoord. Dus en daarom die speciale naam voor hem. (NL-MA#8 Marokkaans-Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

Voor dit paar was de Marokkaanse namenlijst een bron van inspiratie voor de naamskeuze. Daarnaast bood de lijst houvast voor de schrijfwijze van Arabische namen in Latijns schrift (zie ook par. 4.4.3).

Hoewel het Egyptische naamrecht soortgelijke beperkingen van de naamskeuze kent als het Marokkaanse recht is er niet eenzelfde soort discussie gaande over de namen van personen met de Egyptische nationaliteit in Nederland. Enerzijds zal dit samenhangen met het veel geringere aantal personen met de Egyptische nationaliteit in Nederland en hun geringere zichtbaarheid in maatschappelijke debatten in vergelijking met Marokkaanse Nederlanders. Anderzijds lijkt in Nederland de kennis over de Egyptische regels omtrent voornamen beperkt te zijn. Mij zijn geen Nederlandse publicaties over dit onderwerp bekend. *Burgerlijke stand & buitenlanders* vermeldt het volgende over voornamen naar Egyptisch recht: 'geen regeling bekend. Waarschijnlijk bepaalt de wettelijk vertegenwoordiger de voornaam' (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008). Een Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand die Egyptisch naamrecht toepast, zal hierin niet snel reden zien om een naam te weigeren.

4.4.3 Spelling van Arabische namen in Latijns schrift

Zoals hiervoor besproken, worden namen in Marokkaanse geboorteaktes zowel in het Arabische als het Latijnse schrift opgenomen (art. 16 Mar UrWBS). Dit heeft consequenties voor de naam van in Nederland geboren Marokkaanse kinderen. Hun naam in Latijns schrift op de Nederlandse geboorteakte moet dezelfde zijn als de door de Marokkaanse overheid aangehouden spelling.²⁸ Arabische namen kunnen vaak op verschillende manieren worden getranscribeerd in Latijns schrift. Een bron van variatie is dat in het Arabische schrift in een aantal gevallen klinkers niet worden opgeschreven, terwijl ze wel worden uitgesproken. Zo is volgens de lijst met Marokkaanse voornamen uit *Burgerlijke Stand & Buitenlanders* de meisjesnaam *Miriem* toegestaan, maar de naam *Miriam* niet (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008). De spelling in Arabisch schrift is M-R-Y-M, waarbij in het midden wordt gelaten of de laatste klinker als *e* dan wel een *a* moet worden geschreven. Hetzelfde geldt voor meisjesnamen Bichara (wel toegestaan) of Bchara (niet), en Choumicha (wel toegestaan) of Chmicha (niet). In het Arabische schrift worden de namen respectievelijk als B-CH-A-R-A en CH-M-I-CH-A gespeld.²⁹

In tegenstelling tot Marokkaanse geboorteaktes worden Egyptische geboorteaktes alleen in Arabisch schrift opgemaakt. Het valt niet te verwachten dat de spelling van een naam op de Nederlandse geboorteakte tot grote problemen leidt bij Egyptische instanties, aangezien er in Egypte geen voorgeschreven Latijnse spelling is. Daarnaast kunnen ouders van in Egypte geboren kinderen tot op zekere hoogte zelf bepalen wat de Latijnse spelling is van de namen op het Nederlandse paspoort, door de vertaler van de Egyptische geboorteakte daaromtrent te instrueren.

4.4.4 Egyptische namenreeksen en Nederlandse instanties

Zoals in paragraaf 4.3 is behandeld, hebben veel Egyptenaren een namenreeks. Wanneer een ouder een namenreeks heeft en het kind moet volgens het toepasselijke recht de geslachtsnaam van deze ouder krijgen, rijst de vraag hoe het kind door de Nederlandse overheid geregistreerd moet worden. Het kind kan niet zonder meer worden ingeschreven met de geslachtsnaam van deze ouder, omdat hij of zij geen geslachtsnaam heeft, maar een reeks van namen.³⁰ Voor Marokkaans-Nederlandse gezinnen speelt deze vraag niet of veel minder. In Marokko is in 1950 een systeem van voornamen en familienamen ingevoerd.³¹ Iemand die op dat moment niet be-

28 Op de website van het Marokkaanse consulaat te Rotterdam werden Marokkaanse ouders hierop gewezen met de volgende tekst: 'Hier vindt u een lijst van gebruikelijke Marokkaanse voornamen. Het is erg belangrijk dat de juiste spelling gerespecteerd wordt als u een geboorteaangifte doet bij de bevoegde Nederlandse overheid.' www.cgmrotterdam.nl/informatie/Jongensnamen.html (1 juli 2007), geraadpleegd op 30 mei 2011 via www.wayback.archive.org/.

29 Voor de klank 'sj' (als in Sjoerd) wordt in Marokko vaak de transcriptie 'ch' gebruikt, in lijn met de Franse spelling.

30 Deze kwestie speelt niet als de ouder met een namenreeks voor de geboorte van het kind Nederland is geworden. Bij verkrijging van het Nederlanderschap vindt immers een naamsvaststelling plaats, indien de betreffende persoon een namenreeks heeft (art. 12 lid 1 RWN).

31 Artikel 6 van Dahir van 8 maart 1950 inzake de burgerlijke stand, JR nr. 1960 van 19 mei 1950, p. 1054.

schikte over een geslachtsnaam, diende er een te kiezen uit de namenreeks waaronder hij of zij bekend stond.³² Alleen voor zover dit niet is gebeurd, kunnen geboorteaktes van voor 1950 een namenreeks bevatten (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008).

Nederlandse ambtenaren en rechters hebben met enige regelmaat te maken met personen met een namenreeks en zijn hiermee op verschillende manieren omgegaan (Gubbels, 2004). Een mogelijkheid is dat het kind in afwijking van het toepasselijke naamrecht de geslachtsnaam van de andere ouder krijgt, indien deze wel in bezit is van een geslachtsnaam (Hoogbergen-Willems, 2005: 278-279).³³ De strijd met strikte wetstoepassing zou in dat geval kunnen worden geëgitimeerd door het belang van het kind bij een geslachtsnaam.³⁴ Een andere mogelijkheid is dat het kind met enkel een voornaam wordt geregistreerd. In plaats van een geslachtsnaam wordt dan een streepje (-) ingevuld. In de praktijk is het ook voorgekomen dat een ambtenaar van de burgerlijke stand zelf een van de namen uit de namenreeks van een ouder koos als geslachtsnaam.³⁵

Bij een Egyptische man en een Nederlandse vrouw was de namenreeks van de man door de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand anders geïnterpreteerd dan door de Nederlandse ambassade in Cairo. Het paar was in Nederland getrouwd en op de huwelijksakte was niet de volledige namenreeks van de man opgenomen. Van de vijf namen die hij in Egypte droeg, waren er drie overgenomen door de Nederlandse trouwambtenaar. Enige tijd later werd in Egypte het kind van het paar geboren en werd de man met zijn vijf namen vermeld op de Egyptische geboorteakte. Dit gaf problemen voor de vrouw wanneer ze alleen met haar kind naar Nederland reisde. Ze kon niet aantonen dat zij de moeder was van haar kind en het gezag had (zie ook hoofdstuk zes). Haar echtgenoot was weliswaar vermeld in haar paspoort, maar zijn 'geslachtsnaam' en die van het kind kwamen niet overeen.³⁶

De Adviescommissie Burgerlijke Staat en Nationaliteit heeft met de Officiële Mededeling 2/2002 een einde willen maken aan ongelijke wetstoepassing.³⁷ Om te voorkomen dat het kind zonder geslachtsnaam blijft, wordt in de mededeling geadviseerd dat het kind de geslachtsnaam krijgt van de ouder die wel in bezit is van een

32 Artikel 3 van Uitvoeringsbesluit bij Dahir inzake de burgerlijke stand van 3 april 1950, *JR* nr. 1960 van 19 mei 1950, p. 1056. Zie Al-nafi'i (1997: 255 e.v.) voor de voorwaarden waaraan de gekozen geslachtsnaam dient te voldoen.

33 Er kan strijd optreden met de verplichte toekenning van de geslachtsnaam van een van de ouders aan het kind of met de vrijheid die de ouders hebben om een van hun geslachtsnamen te kiezen voor het kind.

34 Zie bijvoorbeeld Rb. Haarlem, 20 november 2001, *LJN* AB7488.

35 Vgl. Hof Den Haag 27 april 2011, *LJN* BR1553. Het Hof honoreerde een verzoek om toevoeging van een naam aan de voornaam. De toegevoegde naam was onderdeel van de oorspronkelijk namenreeks van betrokkene. De naam was komen te vervallen toen de betrokkene naturaliseerde tot Nederland en daarbij zijn naam werd vastgesteld.

36 Haar eigen naam zoals vermeld op de Egyptische geboorteakte van het kind kwam ook weer niet overeen met haar naam in haar Nederlands paspoort, omdat de Egyptische autoriteiten niet wilden accepteren dat ze alleen een voor- en geslachtsnaam had (overeenkomstig haar Nederlandse geboorteakte).

37 Officiële Mededeling 2/2002 van 3 juni 2002. www.justitie.nl/onderwerpen/wetgeving/over_wetgeving/privaatrecht/commissies-privaatrecht/adviescommissie-inzake-burgerlijke-staat-en-nationaliteit.aspx (geraadpleegd op 16 januari 2009). Strikt genomen is een Officiële Mededeling een advies en niet bindend. Ambtenaren van de burgerlijke stand en burgerzaken vatten een Officiële Mededeling echter over het algemeen als zwaarwegend op.

geslachtsnaam, ongeacht welke geslachtsnaam het toepasselijke recht aanwijst. Sommige landen (waaronder Egypte) hebben volgens de mededeling een zogenaamd ‘dubbel stelsel’ van naamrecht. Dat wil zeggen dat een persoon in sommige officiële documenten (zoals de geboorteakte) met een namenreeks is vermeld, terwijl op andere documenten (zoals het paspoort) een geslachtsnaam wordt gebruikt.³⁸ Officiële Mededeling 2/2002 adviseert in dat geval dat het paspoort met de geslachtsnaam als ‘nader gegeven’ mag dienen op de geboorteakte met de namenreeks.³⁹

De door de Adviescommissie voorgestelde oplossing is op verzet gestuit van sommige ouders. Als bijvoorbeeld een Egyptische vader een namenreeks heeft en het kind de geslachtsnaam krijgt van de Nederlandse moeder, dan kan de indruk ontstaan dat het kind ‘onwettig’ is (Rutten, 2005: 152-153).⁴⁰ Om dit probleem op te lossen, is in de rechtspraak wel gekozen voor een voorlopige geslachtsnaam voor het kind, als het de verwachting is dat de vader binnen afzienbare tijd zal naturaliseren en daarmee een geslachtsnaam zal krijgen (art. 1:5 lid 10 BW).⁴¹ Het kind krijgt dan de geslachtsnaam die de vader vermoedelijk zal krijgen bij naamsvaststelling (Gubbels, 2005: 37).

38 Bij opname in de GBA geldt het vereiste dat de persoonsgegevens uit een *sterke brondocument* worden overgenomen. In artikel 36 lid 2 Wet GBA is de rangorde bepaald van de sterkte van brondocumenten. Hieruit volgt bijvoorbeeld dat een buitenlandse geboorteakte sterker is dan ‘een geschrift dat overeenkomstig de plaatselijke voorschriften is opgemaakt’ (art. 36 lid 2 onder c en d Wet GBA). Dit betekent dat volgens de wet GBA een geboorteakte in principe ‘voorgaat’ op een paspoort bij beantwoording van de vraag welke naam iemand heeft.

39 Voorheen gold op basis van Officiële Mededeling 1/1999 en Advies van de minister van Justitie van maart/april 1986 inzake geslachtsnamen van Egyptenaren (*Personeel Statuut* 1986, nr. 3, p. 25 e.v.) dat een verklaring van het consulaat kon dienen als nader gegeven. Wegens kritiek vanuit de burgerlijke stand is deze mogelijkheid niet opgenomen in OM 2/2002 (Oostendorp, 2000).

40 Zie bijvoorbeeld Rb. Amsterdam 21 oktober 2003, *Tijdschrift voor Familie en Jeugdrecht*, 2004, 129, en Rb. Amsterdam 12 april 2006, *LJN* AY8188.

41 Zie bijvoorbeeld Hof Den Haag, 15 oktober 2003, *LJN* AL9057 en Rb. Amsterdam, 8 september 2004, nr. 283347/FARK 04-738, *Burgerzaken en Recht* 2005-11, p. 468-469.

Op de Egyptische identiteitskaart (*bitaqat tahqiq al-shakhsyya*) staat de naam op twee verschillende regels vermeld (uiterst rechts, bovenste twee regels). Op de bovenste regel van de naam staat de ‘eerste naam’ (*al-ism al-awwal*) vermeld en op de onderste regel ‘de rest van de naam’ (*baqi al-ism*). Volgens de Adviescommissie Burgerlijke Staat en Nationaliteit kan hierin een voor- en geslachtsnaam worden gezien.

Omdat Officiële Mededeling 2/2002 door gemeenten op verschillende manieren werd uitgelegd, is de Commissie met een nieuwe officiële mededeling gekomen (2/2011). Daarin wordt geadviseerd om de ouders te toe staan desgewenst een keuze te doen voor de geslachtsnaam van de ouder die geen geslachtsnaam heeft. Het kind krijgt in dat geval een streepje (-) als geslachtsnaam. Indien de geslachtsnaam van de betreffende ouder bij naturalisatie wordt vastgesteld, dan verkrijgt het kind eveneens die geslachtsnaam mits het minderjarig is en onder gezag staat van die ouder (art. 1:7 lid 3 BW). Het kind kan ook zelf gedurende drie jaar na het bereiken van de meerderjarige leeftijd verzoeken om wijziging van geslachtsnaam (het streepje) bij de rechter. Als dat verzoek wordt gehonoreerd, verkrijgt het de naam van de andere ouder die wel in bezit was van een geslachtsnaam (artikel 5 Besluit geslachtsnaamswijziging).

Ook bij kinderen met de Nederlandse nationaliteit die in Egypte zijn geboren, treden problemen op in de interpretatie van namenreeksen. Het lijkt erop dat de Nederlandse ambassade in het verleden een relatief flexibele houding had ten aanzien van namenreeksen bij de afgifte van paspoorten aan deze kinderen. Volgens een Nederlandse vrouw met een in Egypte geboren kind was het mogelijk zelf aan te geven welke namen uit de namenreeks als voor- en geslachtsnaam van het kind moesten worden gezien, door de vertaler van de Egyptische geboorteakte te instrueren.⁴² De ambassade nam volgens deze vrouw dan de naam in Latijns schrift over uit de vertaling. Volgens een consulaire medewerker van de Nederlandse ambassade is deze werkwijze van de ambassade in 2009 veranderd, in instructie van het Nederlandse

42 Gesprek met Nederlandse vrouw (geen respondent) waarvan het kind in Egypte is geboren, Cairo 21 september 2010.

ministerie van Buitenlandse Zaken.⁴³ Sinds die tijd wordt bij de afgifte van Nederlandse paspoorten strikter vastgehouden aan de naam zoals vermeld op de Egyptische geboorteakte.

In een document dat is gepubliceerd op de website van de Nederlandse ambassade in Cairo wordt uitgelegd hoe wordt omgegaan met namenreeksen op de Egyptische geboorteakte van Nederlandse kinderen.⁴⁴ Bij de afgifte van een paspoort neemt de ambassade de volledige namenreeks of alleen de eerste naam daaruit over als geslachtsnaam.⁴⁵ Op het paspoort wordt op de plaats van de voornaam een streepje (-) opgenomen. Dit is opmerkelijk, omdat door ambtenaren van de burgerlijke stand in Nederland in sommige gevallen juist een voornaam werd opgenomen, en in plaats van de geslachtsnaam een streepje. Om te zorgen dat het kind toch een geslachtsnaam krijgt op het Nederlandse paspoort, biedt de ambassade ouders de mogelijkheid om een akte van naamskeuze te laten opmaken. Voorwaarde is dat de ouder van wie de naam wordt gekozen zelf een geslachtsnaam heeft en dat ten minste een van de ouders de Nederlandse nationaliteit bezit (art. 10:25 lid 1 onder d en e BW).⁴⁶ Volgens de geïnterviewde consulaire medewerker was het beleid om de nieuwe werkwijze alleen toe te passen bij eerste aanvragen van een Nederlands paspoort. Bij verlengingsaanvragen werd de naam aangehouden zoals vermeld in het eerder afgegeven paspoort.

Bij het opmaken van de akte van naamskeuze kan alleen de *geslachtsnaam* worden gekozen. De voornaam kan niet worden gewijzigd, omdat naar Nederlands recht alleen de rechtbank daartoe bevoegd is. Daarom is het raadzaam voor ouders om niet de handgeschreven Egyptische geboorteakte over te leggen bij een paspoortaanvraag. Deze bevat namelijk als naam van het kind de volledige namenreeks. De ambassade neemt alle namen uit deze reeks over als voornaam. Volgens het document op de website van de ambassade kan dit leiden tot een nogal vreemdsoortige naam, zoals de volgende (p. 3):

Voornaam: Mohamed Ahmed Mohamed Youssef Aly

Geslachtsnaam: Youssef⁴⁷

43 Interview, Cairo 14 oktober 2010. Dit werd bevestigd door het plaatsvervangend hoofd van de Afdeling Reisdocumenten, Legalisaties en Fraudebestrijding van het Ministerie van Buitenlandse zaken (interview, Den Haag 31 oktober 2011).

44 'Naamgeving in het Nederlandse paspoort op basis van Egyptische geboorteaktes', www.hollandembassy.org.eg/Products_and_Services/Consular_services/Notarial_Acts/Legal_and_Notary_Services_in_Egypt/Act_of_Name_Akte_van_naamskeuze (laatst bekeken 27 mei 2011).

45 Dit is afhankelijk van het soort geboorteakte (handgeschreven of een afschrift uit het digitale geboorteregister) dat wordt overgelegd.

46 'Naamgeving in het Nederlandse paspoort op basis van Egyptische geboorteaktes', p. 3.

47 Volgens Egyptisch recht is de namenreeks van de vader: voornaam + Ahmed Mohamed Youssef Aly. Bij zijn verkrijging van de Nederlandse nationaliteit is uit deze namenreeks de naam Youssef vastgesteld als geslachtsnaam.

Arabische computer akte

Naam kind Mohamed	
Geboortedatum en plaats	
Gegevens vader Ahmed Mohamed Youssef Aly	
Gegevens moeder Samira Ahmed Moustafa	
Registratiedatum Afgiftedatum	Plaats van registratie Plaats van afgifte

Namen zoals ze worden vermeld op het Nederlandse paspoort

Pasfoto	Achternaam: Mohamed
	Voornaam: - - -

Na een evt. akte van naamskeuze*

Pasfoto	Achternaam: Youssef (naam zoals gekozen door Nederlandse ouder bij naturalisatie)
	Voornaam: Mohamed

Arabische handgeschreven akte

	³ Klein	² Piet	¹ Jan
Volledige naam vader			
Volledige naam moeder			

Namen zoals ze worden vermeld op het Nederlandse paspoort

Pasfoto	Achternaam: Jan Piet Klein
	Voornaam: - - -

- 1 Naam kind
- 2 Voornaam vader
- 3 Naam grootvader/familienaam

Na een evt. akte van naamskeuze*

Pasfoto	Achternaam: Klein
	Voornaam: Jan Piet Klein

Voorbeeld uit 'Naamgeving in het Nederlandse paspoort op basis van Egyptische geboortektes', voorlichtingsdocument van de Nederlandse ambassade in Cairo.

Als daarentegen een afschrift uit het digitale geboorteregister wordt overgelegd, dan wordt deze naam als volgt (p. 2):

Voornaam: Mohamed⁴⁸
Geslachtsnaam: Youssef

Het argument dat door middel van een akte van naamskeuze alleen de geslachtsnaam kan worden bepaald, wordt mijns inziens echter niet consequent toegepast. Zonder de akte naamskeuze zou de naam van het bovenstaande kind als volgt zijn geweest.

Voornaam: –
Geslachtsnaam: Mohamed Ahmed Mohamed Youssef Aly

of op basis van een afschrift van het digitale geboorteregister

Voornaam: –
Geslachtsnaam: Mohamed

Door opmaken van de akte van naamskeuze wordt dus niet alleen de geslachtsnaam veranderd in de geslachtsnaam van de vader, maar wordt ook het streepje in de voor- naam vervangen door de enkele voor- naam dan wel de namenreeks.

Voor ouders kan het een probleem zijn dat het afschrift uit het digitale geboorte- register niet zoals de handgeschreven geboorteakte direct na de aangifte wordt afge- geven. Een Nederlandse vrouw met een in Egypte geboren kind vertelde dat het zes weken duurde voordat het afschrift uit het digitale geboorteregister werd afgegeven. Normaal duurde het volgens de vrouw nog langer, maar zij had verschillende keren gebeld met de instantie om de afgifte te bespoedigen. In die zes weken kon ze geen Nederlands paspoort aanvragen voor haar kind. Daardoor kon ze niet direct met haar kind haar familie in Nederland bezoeken, wat ze graag had gewild.⁴⁹

Als de Egyptische vader zelf geen geslachtsnaam heeft, dan kan niet worden ge- kozen voor zijn geslachtsnaam en wordt een streepje opgenomen in het Nederlandse paspoort. Volgens de geïnterviewde consulaire medewerker kan dan een verzoek om geslachtsnaamswijziging worden ingediend bij dienst Justis van het ministerie van Veiligheid en Justitie.⁵⁰ Volgens de medewerker was recent besloten dat daarbij de gebruikelijke leges niet hoefden te worden betaald.⁵¹ Dit besluit was genomen om

48 Het afschrift van het digitale register bevat als naam van het kind alleen de voor- naam. Egyptische in- stanties leiden de namenreeks van het kind vervolgens af aan de namenreeks van de vader zoals ver- meld op de geboorteakte.

49 Gesprek met Nederlandse vrouw (geen respondent) waarvan het kind in Egypte is geboren, Cairo 21 september 2010.

50 Dit is de dienst die deze aanvragen afhandelt. De wijziging van de geslachtsnaam geschiedt bij ko- ninklijk besluit.

51 De leges zijn aanzienlijk, namelijk € 835,- voor een of twee kinderen en € 1.670,- voor drie of meer kinderen, www.justis.nl/Producten/naamswijziging/veelgestelde vragen/overnaamswijziging (geraad- pleegd 27 november 2012).

tegemoet te komen aan de problemen die Nederlanders buiten hun schuld ondervonden met de naam in de Egyptische geboorteakte.⁵²

4.4.5 *Fictieve namen van Marokkaanse en Egyptische kinderen in Nederland*

Volgens Marokkaans recht is het mogelijk dat kinderen van ongehuwde moeders een fictieve familienaam krijgen. Via het Nederlandse IPR kan deze bepaling ook in Nederland van toepassing zijn. Neem bijvoorbeeld de situatie dat in Nederland een kind wordt geboren van een ongehuwde moeder met alleen de Marokkaanse nationaliteit. Het kind heeft ook alleen de Marokkaanse nationaliteit en dientengevolge moet de geslachtsnaam worden bepaald volgens Marokkaans recht (art. 10:19 lid 1 BW). Het kind zou een fictieve geslachtsnaam moeten krijgen op de Nederlandse geboorteakte. Dit is zelfs het geval wanneer de vader het kind heeft erkend.⁵³ Deze erkenning is namelijk naar Marokkaans recht niet geldig en de voorvraag van de afstamming dient in dit geval naar Marokkaans recht te worden beoordeeld (art. 10:19 lid 1 BW). Nederlandse ambtenaren van de burgerlijke stand hebben echter niet de bevoegdheid een fictieve naam op te nemen op de geboorteakte.

In de verschillende gemeenten is met de kwestie van fictieve familienamen niet altijd op dezelfde wijze omgegaan. Soms namen ambtenaren het kind zonder geslachtsnaam op de in de registers, soms met de geslachtsnaam van de moeder (Mattheussens-Kroon, 1996: 180-181). Als het kind geen geslachtsnaam heeft, wordt het door de Marokkaanse consulaten in Nederland niet ingeschreven. Het hoofd van de burgerlijke stand van het Marokkaanse Consulaat in Den Bosch heeft geadviseerd dat de Nederlandse ambtenaar in dit geval de geslachtsnaam van de moeder opneemt in de geboorteakte (Mattheussens-Kroon, 1996: 181). Dit standpunt is overgenomen in het naslagwerk *Burgerlijke Stand & Buitenlanders* (Mattheussens-Kroon & Nicolassen, 2008). Tegenwoordig is dit echter niet meer in overeenstemming met het geldende Marokkaanse naamrecht, dat sinds 2002 in geen enkele situatie de geslachtsnaam van de moeder toestaat. Ook is onduidelijk of de familie van de moeder wier geslachtsnaam het kind krijgt, moet instemmen (zie par. 4.2).

Naar Egyptisch recht krijgt een buiten het huwelijk geboren kind, dat niet is erkend door de vader, op zijn of haar geboorteakte een fictieve naam van de vader. Deze naam fungeert tevens als namenreeks (art. 15 1^e volzin Eg UrWBS). In geen enkele situatie krijgt een kind de geslachtsnaam of namenreeks van de moeder (zie paragraaf 4.2). Er kunnen voor buiten het huwelijk geboren Egyptische kinderen in Nederland dus dezelfde problemen ontstaan als bij kinderen met de Marokkaanse nationaliteit. Er zijn mij echter geen berichten bekend dat dit ook in de praktijk een probleem vormt. Als het al voorkomt, gaat het waarschijnlijk om een zeer beperkt aantal gevallen.

52 Interview, Cairo 14 oktober 2010.

53 Tenzij de vader de Nederlandse nationaliteit heeft en deze heeft doorgegeven aan het kind. In dat geval is Nederlands naamrecht van toepassing (art. 10:20 BW).

4.4.6 Variatie in de interpretatie van Egyptisch en Marokkaans recht

De Nederlandse interpretatie van Egyptisch en Marokkaans naamrecht wordt gekenmerkt door beleidswijzigingen en door variatie tussen verschillende instanties. De al dan niet dwingende toepassing van lijsten met Marokkaanse voornamen, namenreeksen en de geslachtsnaam van kinderen van ongehuwde moeders zijn de belangrijkste thema's waarover verschil van mening heeft bestaan. In de omgang van Nederlandse instanties met de lijsten met Marokkaanse voornamen is duidelijk de invloed van debatten in media en politiek terug te zien. Een groot aantal gemeenten, het ministerie van Buitenlandse Zaken, het adviesbureau van de NVVB, de opstellers van handboeken voor de burgerlijke stand (zoals *Burgerlijke stand & Buitenlanders/Module Burgerlijke stand en landeninformatie*, *Kennisbank Burgerzaken*, en Bergmann e.a., 2009), de Adviescommissie inzake Burgerlijke Staat en Nationaliteit en de rechterlijke macht, houden zich alle bezig met interpretatie van buitenlands naamrecht. Ambtenaren van de burgerlijke stand in gemeenten zijn niet hiërarchisch ondergeschikt aan een overkoepelende, landelijke autoriteit. Het ministerie van Buitenlandse Zaken dat de consulaire ambtenaren aanstuurt, heeft een eigen afdeling waarin de interpretatie van buitenlands recht wordt overwogen. De Adviescommissie Burgerlijke Staat en Nationaliteit kan zwaarwegende adviezen afgeven, maar navolging daarvan niet afdwingen. Ook tussen rechters bestaan verschillen van mening over de vraag op welke wijze moet worden omgegaan met bijvoorbeeld Egyptische namenreeksen.

Verschillende belangen spelen een rol bij de interpretatie van buitenlands recht. In Egypte en Marokko gelden relatief strikte regels voor namen die onder andere te maken hebben met de op religie gebaseerde openbare orde. Ook namen die in Nederlandse geboorteaktes zijn vastgelegd, worden aan deze toets onderworpen. In Nederland bestaat relatief veel openheid naar buitenlands naamrecht, ook als het kinderen met de Nederlandse nationaliteit betreft. De zorg over het in omloop zijn van verschillende namen voor één en dezelfde persoon maakt echter dat er meer nadruk is komen te liggen op het overnemen van namen zoals vastgelegd in de buitenlandse akte. In de omgang met namenreeksen is een bepaalde rigiditeit ontstaan, waar ambtenaren voorheen nog wel voor pragmatische oplossingen kozen. De toevoeging in 1999 van artikel 5 aan de Wet Conflictenrecht Namen heeft bijgedragen aan deze rigiditeit (vgl. 10:24 BW). Doel van de wijziging was het tegengaan van 'hinkende namen' door in het buitenland tot stand gekomen namen van Nederlanders te erkennen.⁵⁴ Het is ambtenaren sindsdien niet meer toegestaan af te wijken van de naam die een kind met de Nederlandse nationaliteit volgens buitenlands recht heeft gekregen. Steeds meer Nederlandse instanties zijn hieronder gaan verstaan dat een ambtenaar van de burgerlijke stand of een consulaire ambtenaar niet bevoegd is om zelf een onderscheid tussen voor- en geslachtsnaam aan te brengen in een Egyptische namenreeks.

54 Memorie van Toelichting bij wijziging Wet Conflictenrecht Namen, *Kamerstukken II* 1997-1998, 25971, nr. 3, p. 2.

4.5 Namen en de juridische positie van kinderen

In de vorige paragraaf heb ik de interactie beschreven tussen de drie rechtssystemen op het terrein van namen van kinderen in transnationale gezinnen. Deze complexe wisselwerking heeft niet alleen gevolgen voor de naam, maar potentieel ook voor de andere onderdelen van de juridische positie van een kind. We hebben gezien dat de keuze van een voornaam of de spelling daarvan een belemmering kan zijn voor registratie van een in Nederland geboren kind bij de Marokkaanse overheid. Bij kinderen in onderzochte Egyptisch-Nederlandse gezinnen kwam het relatief vaak voor dat er verschillende namen worden geregistreerd in beide landen. In deze paragraaf wil ik nagaan in hoeverre ouders hun handelingen afstemmen op mogelijke problemen die kunnen ontstaan met de naam van hun kind. Kiezen ouders bepaalde voornamen om juridische problemen te voorkomen? Welke gevolgen heeft dit voor de juridische positie van hun kind op andere terreinen?

Vooraf wil ik benadrukken dat ouders de in dit hoofdstuk beschreven erkenningskwesties niet noodzakelijkerwijs ook als problematisch ervaren. Sommige ouders streven juist naar een ‘hinkende naam’, zoals de ouders in een uitspraak van de Rechtbank Utrecht.⁵⁵ Een Nederlands vrouw en een Egyptische man waren getrouwd in Egypte en woonden in Nederland. Ze hadden bewust hun huwelijk niet laten registreren in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. Toen het paar in verwachting was van hun kind, informeerde het bij de gemeente hoe kon worden bewerkstelligd dat het kind niet de geslachtsnaam van de vader zou krijgen. Blijkens de uitspraak had de man afstand gedaan van de islam en wilde het paar daarom niet dat het kind de ‘moslimnaam’ van de man kreeg. Van de gemeente kregen ze te horen dat het kind vanzelf de geslachtsnaam van de moeder zou krijgen. Het huwelijk was immers niet bekend bij de gemeente. Het geding voor de rechtbank spitste zich toe op de vraag of de naam moest worden veranderd, nadat het huwelijk ter kennis was gekomen van de gemeente. De rechtbank oordeelde dat dit niet het geval was, onder verwijzing naar het recht op gelijke behandeling van mannen en vrouwen wat betreft het doorgeven van hun geslachtsnaam.

Geen van de voor dit onderzoek geïnterviewde ouders vertelde een verhaal zoals het bovenstaande. Zoals in de vorige twee hoofdstukken is gebleken, waren de meeste ouders gericht op het verzoenen van de beide rechtssystemen. Ook de ouders die niet op verzoening waren gericht, waren niet bewust op zoek naar een ‘hinkende’ juridische positie voor hun kind. Dit zien we ook terug in hoe ouders omgaan met de naam van hun kind. Allereerst valt op dat zo goed als alle kinderen in de onderzochte gezinnen een voor- en familienaam hebben die in overeenstemming is met zowel het Nederlandse recht als het Egyptische of Marokkaanse recht. Zo goed als alle kinderen hebben de geslachtsnaam van hun vader, in overeenstemming met het recht van zowel Nederland, Egypte als Marokko. De kinderen in twee gezinnen hebben de geslachtsnaam van hun moeder en alleen de Nederlandse nationaliteit. Bij één Egyptisch-Nederlands paar hebben de in Nederland geboren kinderen de geslachtsnaam van de moeder gekregen, omdat de ambtenaar van de burgerlijke stand oordeelde dat

55 Rb. Utrecht 21 april 2010, *LJN* BM2464, tevens F. Jensma, ‘Peuter moet achternaam inleveren, maar rechter grijpt in en buigt wet bij’, *NRC* 19 mei 2010.

de Egyptische vader een namenreeks had en geen geslachtsnaam. De grote meerderheid van de kinderen heeft een voornaam van Arabisch/islamitische oorsprong. In drie van de 33 gezinnen hebben kinderen een voornaam die niet in overeenstemming is met Egyptisch of Marokkaans recht. De ouders van deze kinderen vertelden niet dat ze bewust één van beide rechtssystemen wilden uitsluiten, zoals het paar in de uitspraak van de Rechtbank Utrecht. Een Nederlandse vrouw en haar Marokkaanse man in Nederland kozen bijvoorbeeld voor drie voornamen, wat niet is toegestaan naar Marokkaans recht. Dit deden ze echter niet uit afwijzing van het Marokkaanse recht of de Marokkaanse wortels van het kind. Het paar koos namelijk bewust voor namen die zowel in Nederland als Marokko goed uitspreekbaar zijn (NL-MA#1).

In hoeverre oriënteren ouders zich bij de keuze van een voornaam voor hun kind op de toelaatbaarheid van de beoogde naam naar het recht van beide landen? Voor wat betreft de kinderen die in Egypte of Marokko zijn geboren, hebben de ouders minder keuzevrijheid in vergelijking met in Nederland geboren kinderen. De naam van hun kind moet een islamitisch/Arabisch karakter hebben en aan de overige vereisten van het Egyptische of Marokkaanse naamrecht voldoen, anders wordt deze niet vermeld op de geboorteakte. Wat betreft de kinderen die in Nederland zijn geboren, hebben de ouders in de onderzochte gezinnen juridisch gezien meer vrijheid om een naam te kiezen die niet in overeenstemming is met Egyptisch of Marokkaans naamrecht. Zoals gezegd, deed maar een zeer klein deel van de geïnterviewde ouders dat.

Er is op dit punt geen verschil tussen de ouders in Nederland die hun kind hebben laten registreren bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten en de ouders die dat niet hebben gedaan (zie hoofdstuk 3). Ook de ouders die hun kind niet hebben aangemeld, kiezen in meerderheid voor namen die toelaatbaar zijn naar Marokkaans recht.⁵⁶ Dit doet vermoeden dat het naamrecht niet de enige verklaring vormt voor de keuze van ouders voor islamitisch/Arabische namen. Slechts één ouder vertelde expliciet zich bij de naamskeuze beperkt te hebben gevoeld door het Marokkaanse naamrecht. Deze Nederlandse vrouw woonde met haar Marokkaanse man in Marokko. De vrouw beviel in Nederland van haar dochter. Ze vertelde het volgende over de keuze van de naam van haar dochter.

I: Hoe zijn jullie bij haar naam gekomen?

R: Ja, je hebt lijsten hè? Op internet kan je gewoon namen opzoeken. En ja, het moet gewoon een Marokkaanse naam zijn. Anders kan onze dochter nooit Marokkaanse papieren krijgen. Dus ja, daar heb je je dan aan te houden. In het begin had ik daar heel veel weerstand tegen, maar ik wist het ook al heel lang, dus die weerstand was ook al een beetje weggeëbd. En ja, op een gegeven moment ga je gewoon lijstjes maken van die is niet leuk, die is niet leuk. En op een gegeven moment kwam [voornaam dochter] en toen had ik zoiets van goh dat is een leuke naam. En twee dagen later zei ik die naam tegen mijn man en hé, mijn moeder heet [naam moeder] en zijn moeder heet [naam schoonmoeder], dus de naam van onze dochter is een samenvoeging van die namen van onze moeders. Nou toen hadden we zoiets van dan wordt

56 Alleen ouders in Marokkaans-Nederlandse gezinnen in Nederland meldden hun kind niet aan bij Marokkaanse autoriteiten. Bij geïnterviewde ouders in Egyptisch-Nederlandse gezinnen kwam het niet voor dat ze hun kind niet hadden aangemeld.

het die dus. Toen was de keuze zo gemaakt. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Deze vrouw vertelde zich te hebben georiënteerd op het naamrecht en daar de keuze van een naam voor haar dochter op te hebben afgestemd. Bij geen van de andere respondenten kwam dit expliciet terug in het interview. Het is dus moeilijk te vast te stellen in hoeverre deze ouders hebben gekozen voor islamitisch/Arabische voornamen en afzagen van meerdere voornamen, omdat het Egyptische en Marokkaanse recht dat voorschrijft. Hier kan een vergelijking worden gemaakt met de invoering van de mogelijkheid van de geslachtsnaamskeuze in Nederland. Na de wetwijziging zijn maar weinig ouders gaan kiezen voor een andere geslachtsnaam dan de naam die hun kind onder het oude recht zou zijn toegekend (Klijn & Beijers, 2002: 56-59). Het was en is nog steeds veruit het meest gebruikelijk dat ouderparen de geslachtsnaam van de vader wensen voor hun kind. Ook voor ouders in dit onderzoek zijn er andere factoren dan het naamrecht aan te wijzen die de keuze van voornamen kunnen verklaren. Welke factoren dat zijn, zal verder worden behandeld in hoofdstuk 11. In ieder geval kan al wel worden geconcludeerd dat bij de grote meerderheid van de ouders de keuze van een voornaam niet leidde tot verschillen in de juridische positie van hun kind in beide landen.

Bij de onderzochte Egyptisch-Nederlandse gezinnen kwam het relatief vaak voor dat de naam van een kind niet (exact) hetzelfde was in beide landen. Wanneer de Egyptische autoriteiten een tweede geboorteakte opmaken van een in Nederland geboren kind, dan wordt de familienaam (namenreeks volgend op de voornaam) niet ontleend aan de Nederlandse geboorteakte, maar aan de Egyptische documenten van de vader. De Nederlandse ambassade in Cairo en vermoedelijk de meeste gemeenten weigeren tegenwoordig in de namenreeks van in Egypte geboren kinderen een voor- en geslachtsnaam aan te wijzen. In plaats daarvan wordt een streepje opgenomen of de geslachtsnaam van de moeder toegekend als zij wel een geslachtsnaam heeft. De meeste van de ouders van in Egypte geboren kinderen vertelden dat er onduidelijkheid bestond over de wijze waarop de namenreeks van hun kind in het Nederlandse paspoort of de GBA moest worden opgenomen.

Ouders reageerden verschillend op het gegeven dat de naam van hun kind niet hetzelfde was in twee landen. Sommige ouders vonden dit nadelig, maar anderen zagen er geen groot probleem in. In dit onderzoek was er een Egyptisch-Nederlands ouderpaar van wie de kinderen in Nederland de geslachtsnaam van de moeder kregen, tegen de wens van de ouders in (zie par. 4.4). Hoewel op basis van één gezin geen algemene uitspraken kunnen worden gedaan, is het aannemelijk dat ouders het vervelend vinden als tegen hun wens een bepaalde geslachtsnaam wordt toegekend. Zoals gezegd, uit het onderzoek van Klijn en Beijers blijkt niet dat ouders in Nederland vaker de voorkeur zijn gaan geven aan de geslachtsnaam van de moeder in plaats van die van de vader. Wel blijkt uit dit onderzoek dat een ruime meerderheid van de ouders tegenwoordig vindt dat er keuzevrijheid moet bestaan in het bepalen van de geslachtsnaam. In de jaren '80 van de vorige eeuw was nog een kleine minderheid van de ouders die mening toegedaan (Klijn & Beijers, 2002: 37-38). Ook een streepje in plaats van een voor- of geslachtsnaam zal vermoedelijk voor veel ouders problema-

tisch zijn. Wanneer de ouders de toekenning van een naam als problematisch ervaren, dan ligt het voor de hand dat ze zullen proberen daarin verandering te brengen.

Bij een aantal andere onderzochte gezinnen waren de verschillen tussen de naam in Egypte en die in Nederland kleiner. In de vorige paragraaf is het voorbeeld gegeven van twee kinderen uit hetzelfde gezin die niet exact dezelfde geslachtsnaam hebben in hun Nederlandse paspoort. Het ene kind was in Nederland geboren en het andere in Egypte. De geïnterviewde Nederlandse moeder in Egypte vertelde er het volgende over.

R: Want mijn oudste is geboren in Nederland in een klein dorp. Ik ben thuis bevallen. Daar werd niet moeilijk gedaan over de achternaam. Gewoon voornaam is dit en achternaam is dit. En de jongste, toen ik haar dus op wou geven in Den Haag met een Egyptisch geboortebewijs, werd dat geweigerd, omdat ze zeiden Egyptenaren kennen geen achternaam. En toen zei ik: ok, wat moet ik dan doen? Toen zeiden ze: nou ja, of je gaat naar de Egyptische ambassade toe en je laat hun officieel een papier maken waarin zij zeggen wat de achternaam van je dochter is, of je gaat een brief naar de koningin sturen waarin je vraagt om deze naam officieel de achternaam te laten wezen. Nou beide gevallen, dat leek ons ook niet echt een weg om te begaan. Om dan helemaal naar de Egyptische ambassade te gaan. En als ik dat niet doe? Ja, zegt ze, dan staat ze gewoon ingeschreven met een naamketen. Ik zeg: en maakt dat wat uit? Nee, want er zijn er genoeg in Nederland met een naamketen. Dus ik zeg: nou ja, dan laten we maar registreren met een naamketen. [...] En wat ik nu dus ook doe als ik voor mijn jongste een paspoort aanvraag, dan ik vul dus niet in voornaam achternaam, maar ik zeg gewoon de naamketen is dat.

I: Ja, en wat vind je daarvan dat het zo is gegaan?

R: Nou ik heb er geen problemen mee. Ik bedoel, als het in principe niks uitmaakt, dan maakt het mij ook niet uit. [...] En ik heb er ook tot nu toe absoluut geen last van gehad. Maakt mij niet uit of ze een achternaam heeft of een naamketen. Dat zijn gewoon haar namen en hier in Egypte kennen ze alleen je eerste naam en de naam van je vader. De meeste mensen weten niet eens de [andere] achternamen, dat is hier zo normaal. (EG#3 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Dit citaat illustreert dat ouders een 'hinkende'⁵⁷ naam niet als problematisch hoeven te ervaren. Wanneer ouders en hun kinderen in hetzelfde land blijven, dan leidt een verschil tussen de naam in beide landen doorgaans minder tot praktische problemen. Er doen zich dan minder situaties voor waarin documenten uit het ene land moeten worden erkend in het andere land. Het vermijden van een hinkende naam is dus maar voor een deel van de geïnterviewde ouders aanleiding om actie te ondernemen, waarmee de juridische positie van hun kind wordt gevormd. Dit was zo bij de in paragraaf 4.3 geciteerde moeder, die vreesde dat het middelbare schooldiploma van haar kind niet in Nederland zou worden erkend. Deze moeder ondernam actie om te zorgen dat de namen in beide landen hetzelfde zouden blijven. De moeder in het citaat hierboven deed dat niet. Overigens is ook gebleken dat ouders maar beperkte mogelijkheden ter beschikking staan om een 'hinkende' geslachtsnaam te voorkomen. Daar-

57 Hinkend wil in dit concrete geval zeggen dat de beide kinderen van het gezin niet dezelfde geslachtsnaam hebben in hun Nederlandse documenten.

naast lijkt er bij de respondenten weinig bekendheid te zijn met de mogelijkheid om een naam naar Egyptisch recht als latere vermelding op te nemen op de Nederlandse geboorteakte.

4.6 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik voor de drie landen de regels beschreven ten aanzien van voor- en geslachtsnamen en de erkenning van namen die zijn vastgelegd in buitenlandse geboorteaktes. Zoals is gebleken, sluiten de rechtsstelsels niet altijd goed op elkaar aan. De Marokkaanse overheid weigert registratie van een kind als de naam niet voldoet aan Marokkaans naamrecht. Een ‘eenvoudige’ spellingsvariatie kan aanzienlijke gevolgen hebben voor de juridische positie van het kind. In Nederland is er het een en ander te doen geweest over de wijze van registreren van Egyptische namenreeksen. De wens om het bestaan van verschillende namen voor één persoon te vermijden heeft geleid tot een erkenningsbeleid met soms vreemde namen tot gevolg. Over de hantering van lijsten met Marokkaanse voornamen is politieke ophef ontstaan. Het lijkt erop dat als gevolg daarvan de lijsten door Nederlandse ambtenaren van de burgerlijke stand minder worden gehanteerd. In de Nederlandse interpretatie van Egyptisch en Marokkaans naamrecht is variatie waar te nemen tussen de verschillende ambtelijke instanties, adviserende organen en rechters. Ook is op bepaalde punten de interpretatie van buitenlands naamrecht in de loop van de tijd veranderd. Alleen bij de erkenning van in Nederlandse akten vastgelegde namen door Egyptische instanties lijken zich minder problemen voor te doen. Spellingsvarianties in Latijns schrift van Arabische namen vormen geen probleem, omdat in Egypte alleen het Arabische schrift wordt gehanteerd. Het lijkt erop dat als de familienaam van een kind in de Nederlandse geboorteakte niet voldoet aan Egyptisch recht, de familienaam (of eigenlijk: de namenreeks) wordt ontleend aan de Egyptische documenten van de vader.

Het internationale naamrecht is een ingewikkeld terrein. Toch ervoeren de meeste ouders geen grote problemen met het naamrecht van de twee landen. Bij veruit de meeste ouders voldeed de door hen gekozen voornaam aan het recht van beide landen. Tussen Nederland en Marokko is slechts op beperkte schaal sprake van problemen bij de erkenning van familienamen. Tussen Egypte en Nederland is de wijze van erkenning van namenreeksen niet altijd duidelijk, maar dat leidt niet noodzakelijkerwijs tot sterk afwijkende namen in beide landen. Bovendien ervaren ouders verschillen in de naam tussen beide landen niet altijd als een probleem. Slechts enkele ouders voorzagen of ondervonden problemen van ‘hinkende namen’ van hun kind.

Een ouder vertelde zich beperkt te hebben gevoeld door het relatief strikte Marokkaanse naamrecht bij de keuze van een voornaam voor haar kind. Ook de ouders die hun in Nederland geboren kind niet hebben aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten, kozen veelal een naam die wel voldeed aan Marokkaans naamrecht. Ouders lijken dus om andere redenen dan het recht te kiezen voor bepaalde voornamen. Welke redenen dat zijn, vormt het onderwerp van hoofdstuk 11 over identiteit en familiebanden).

5 Nationaliteit

5.1 Inleiding

De nationaliteit is een belangrijk onderdeel van de juridische positie van kinderen. Enerzijds zijn aan het bezit van een nationaliteit allerlei rechten en plichten verbonden. Anderzijds speelt de nationaliteit een belangrijke rol als aanknopingspunt in het internationaal privaatrecht. Het bezit van de nationaliteit van een land geeft onbeperkt toegang tot dat land. De Nederlandse nationaliteit geeft daarnaast eenvoudige toegang tot veel andere landen. In Egypte en Marokko zijn bepaalde staatsvoorzieningen, zoals onderwijs en medische zorg, alleen toegankelijk voor personen met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit. Personen met een buitenlandse nationaliteit zijn aangewezen op duurdere privéscholen en private medische zorg. In Egypte zijn er voor buitenlanders beperkingen ten aanzien van het bezit van onroerend goed. Buitenlanders mogen onroerend goed bezitten in Egypte, maar niet als investeringsobject of als het goed een bepaalde maximum oppervlakte overschrijdt (art. 2 en 4 Wet op het bezit van onroerend goed door niet-Egyptenaren).¹

Bezit van een nationaliteit kan ook verplichtingen meebrengen, zoals de dienstplicht. In Nederland is de dienstplicht opgeschort (art. 39 Kaderwet Dienstplicht). Sinds 1996 zijn er geen dienstplichtigen meer opgeroepen. In Marokko is de verplichte dienstplicht in 2006 afgeschaft (IRBC, 2007). In Egypte geldt de dienstplicht voor mannen tussen de achttien en de dertig jaar (art. 1 Egyptische Wet op de Militaire Dienst). De duur van de dienstplicht varieert van één tot drie jaar, afhankelijk van het opleidingsniveau van de dienstplichtige (art. 3 Eg WMD). Na vervulling van de dienstplicht is de man gedurende negen jaar oproepbaar als reservist (art. 25 Eg WMD). De dienstplicht geldt niet voor een man die enige zoon is (art. 7 Eg WMD). Studenten in het hoger onderwijs kunnen tijdelijk uitstel krijgen van de dienstplicht (art. 8 Eg WMD). Mannen tussen de achttien en de dertig jaar met de Egyptische nationaliteit mogen alleen naar het buitenland reizen met toestemming van de minister van Defensie (art. 37 Eg WMD). Bij het bereiken van de leeftijd van 31 jaar is het niet meer mogelijk om nog de dienstplicht te vervullen (36 Eg WMD). Mannen van boven de 31 jaar die zich hebben onttrokken aan de dienstplicht (bijvoorbeeld door verblijf in het buitenland), hoeven dus niet alsnog de dienstplicht vervullen. Wel moeten ze een boete betalen.² Bovendien kunnen ze tijdens de dienstplichtige leeftijd problemen ondervinden bij onder andere het aanvragen van een paspoort of andere documenten bij de Egyptische overheid, omdat daarvoor een bewijs van vervulling of uitzondering van de dienstplicht is vereist.

1 Wet 230 van 1996, *al-jarida al-rasmiyya* nr. 27 bis van 14 juli 1996.

2 Zie de website van de Egyptische ambassade in Washington www.egyptembassy.net/service_mg.html, 'Clearing the fog', *Al-Abram Weekly online*, 15-21 mei 2008, nr. 897 weekly.ahram.org.eg/2008/897/eg6.htm, en War Registers International, *Egypt*, 21 juli 1998, www.wri-irg.org/programmes/world_survey/reports/Egypt (geraadpleegd 1 december 2012).

Uit meerdere bronnen zou blijken dat de dienstplicht in Egypte niet geldt voor personen met dubbele nationaliteit.³ Dit is echter niet in de Egyptische Wet op de Militaire Dienst geregeld. Volgens deze wet zijn personen met dubbele nationaliteit alleen uitgezonderd van militaire dienst in Egypte, als ze in een ander land verblijven, volgens het recht van dat land dienstplichtig zijn, én die militaire dienst daadwerkelijk hebben vervuld (art. 6 Eg WMD). Ingevolge een besluit van de minister van Defensie (nr. 280 van 1986) zouden personen met dubbele nationaliteit zijn uitgezonderd van de dienstplicht.⁴ Het is mij echter niet gelukt om dit besluit te vinden. Daarom is mij niet duidelijk of deze uitzondering geldt voor alle Egyptenaren met dubbele nationaliteit of bijvoorbeeld alleen voor degenen die in het buitenland verblijven.

Verkrijging van een nationaliteit kan op verschillende manieren plaatsvinden. In het nationaliteitsrecht van alle drie de landen kunnen verkrijging van rechtswege, optie en naturalisatie worden onderscheiden. Het nationaliteitsrecht van zowel Egypte, Marokko als Nederland heeft als uitgangspunt verkrijging van nationaliteit op basis van afstamming van een ouder (*ius sanguinis*). Voor beantwoording van de vraag welke nationaliteit of nationaliteiten kinderen in transnationale gezinnen hebben, moet daarom in de eerste plaats worden gekeken naar de nationaliteit van de ouders van wie ze afstammen.

Een andere wijze van verkrijging van de Nederlandse, Egyptische of Marokkaanse nationaliteit is door middel van optie. Bij optie geschiedt de verkrijging van de nationaliteit doordat iemand bij de bevoegde instantie verklaart deze nationaliteit te willen aannemen. In tegenstelling tot naturalisatie is er bij optie geen voorafgaand besluit nodig van de overheid voor verkrijging van de nationaliteit.⁵ In alle drie de landen geldt of gold in het verleden een optierecht voor kinderen van naar nationaliteit gemengde ouderparen. Deze kinderen verkregen in het verleden niet altijd de nationaliteit van hun moeder. Het recht van de drie landen kent ook een optierecht op basis van verblijf, eventueel in combinatie met geboorte in dat land (beperkt *ius soli*). Daarnaast heeft in Egypte en Marokko de echtgenote van een Egyptische of Marokkaanse man ook een optierecht.⁶ Tot slot kan een nationaliteit worden verkregen door naturalisatie. Voor naturalisatie gelden andere en in bepaalde opzichten zwaardere eisen dan voor optie. Zo geldt in alle drie de landen dat degene die naturaliseert de taal van het land moet beheersen.

In dit hoofdstuk zal ik eerst beschrijven op welke manieren kinderen in transnationale gezinnen een of meerdere nationaliteiten kunnen verkrijgen (par. 5.2). Als een ouder een nieuwe nationaliteit verkrijgt, dan deelt het kind mogelijk in die verkrijging

3 Een geïnterviewde Nederlandse vrouw in Egypte vertelde dat haar zoon niet onder de dienstplicht zou vallen (EG#1). Zie ook en.wikipedia.org/wiki/Egyptian_nationality_law en www.aucegypt.edu/offices/Supply/BSS/Pages/Informationfor.aspx.

4 Zie de website van de Egypt State Information Service: www.sis.gov.eg/Newvr/son/html/serv03.htm en de website van de Dienst voor paspoorten, emigratie en nationaliteit van het Egyptische ministerie van Binnenlandse Zaken: www.moiegypt.gov.eg/English/Departments+Sites/Immigration/Nationality/GrantingEgyptianNationality/### (geraadpleegd 7 maart 2013).

5 In de RWN is onderscheid tussen optie en naturalisatie enigszins vervaagd. Zo moet tegenwoordig de optieverklaring worden bevestigd, voordat verkrijging optreedt (art. 6 lid 3 RWN). Ook is per 1 oktober 2010 bij optie een afstandseis gaan gelden voor bepaalde optiegerechtigden (personen van de tweede generatie die niet in Nederland zijn geboren, art. 6a lid 1 jo. 6 lid 1 onder e RWN).

6 In Nederland bestond in het verleden ook een optierecht voor de echtgenote van een Nederlandse man, maar dit is in 1985 afgeschaft (De Hart, 2003: 82).

(medeverkrijging). Bij naturalisatie treedt soms ook verlies op van de eerdere nationaliteit en ook daarin kunnen kinderen delen (medeverlies). In paragraaf 5.3. beschrijf ik hoe kinderen volgens het recht van de drie landen een nationaliteit kunnen verkrijgen of juist verliezen samen met een ouder. Het nationaliteitsrecht als zodanig is niet onderhevig aan de regels van het internationaal privaatrecht. Er zijn bijvoorbeeld geen conflictregels over welk nationaliteitsrecht van toepassing is op een kind. Elke staat bepaalt zelf wie het als onderdaan beschouwt en wie niet. Hooguit is onder omstandigheden buitenlands familierecht van toepassing op de afstammingsrelatie die ten grondslag ligt aan het bezit van een nationaliteit. Toch zijn ook op het terrein van het nationaliteitsrecht de verschillende rechtssystemen in wisselwerking met elkaar. Zo registreert de Nederlandse overheid buitenlandse nationaliteit in de GBA. Deze informatie wordt onder andere gebruikt om te bepalen welk familierecht van toepassing is. In paragraaf 5.4. beschrijf ik op welke wijze de Egyptische en Marokkaanse nationaliteit worden geregistreerd in de Nederlandse GBA. In paragraaf 5.5 beantwoord ik tot slot de vraag op welke wijze de ouders in de onderzochte gezinnen de nationaliteit(en) van hun kinderen beïnvloedden.

5.2 De nationaliteit van het kind

5.2.1 *Verkrijging van de Egyptische, Marokkaanse en Nederlandse nationaliteit van rechtswege*

Een kind heeft bij geboorte van rechtswege de Nederlandse, Egyptische of Marokkaanse nationaliteit als één van de ouders die nationaliteit bezit, ongeacht het geboorteland van het kind (art. 3 lid 1 RwN, art. 2 lid 1 Eg WN, art. 6 Mar WN). De enige voorwaarde is dat er afstamming bestaat tussen het kind en de ouder waaraan het de nationaliteit ontleent ten tijde van de geboorte (Ahmed, 2010: 44; zie verder par. 5.2.3 en 5.2.4). In geen van de drie landen geldt een afstandsbeperking voor kinderen die van rechtswege ook een andere nationaliteit hebben. Als de ouders dus twee verschillende nationaliteit hebben of een van de ouders heeft een dubbele nationaliteit, dan heeft het kind ook twee nationaliteiten.

De afstamming als voorvraag voor verkrijging van het Nederlanderschap wordt beoordeeld volgens het in het Nederlandse IPR aangewezen afstammingsrecht (De Groot, 2003: 174, 190). Onder omstandigheden is dus Egyptisch of Marokkaans afstammingsrecht van toepassing op de vraag of een kind afstamt van een ouder en daardoor de Nederlandse nationaliteit van die ouder verkrijgt. Dit doet zich onder andere voor bij het kind van een tweede generatie ouderpaar waarvan de ene ouder alleen de Marokkaanse nationaliteit bezit en de andere ouder zowel de Marokkaanse als de Nederlandse nationaliteit. Het doet zich ook voor als van een gemengd ouderpaar in Egypte de Nederlandse ouder is genaturaliseerd tot Egyptenaar en de ander ouder alleen de Egyptische nationaliteit heeft. In beide gevallen wordt bezit van de Nederlandse nationaliteit beoordeeld op basis van buitenlands (respectievelijk Marokkaans en Egyptisch) afstammingsrecht.

De voorvraag van de afstamming voor bezit van de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit wordt daarentegen in alle gevallen volgens Egyptisch of Marokkaans recht beantwoord ('Abur, 1994: 62-63). In de Memorie van Toelichting bij de Egypti-

sche nationaliteitswet staat expliciet vermeld dat ‘onwettige’ afstamming geen nationaliteitsgevolg heeft.⁷ De vraag of de afstamming ‘wettig’ of ‘onwettig’ is, moet blijken de toelichting worden beantwoord met toepassing van Egyptisch recht. Het Marokkaanse recht kent verder nog de regel dat als de afstamming van de Marokkaanse ouder om de een of andere reden onduidelijk is, de latere vaststelling daarvan alleen nationaliteitsgevolg heeft zolang het kind nog minderjarig is. Een Marokkaanse man en een Nederlandse vrouw waren bijvoorbeeld niet getrouwd op het moment dat hun kinderen werden geboren (MA#8). Jaren later, toen de kinderen volwassen waren en het paar had besloten om van Nederland naar Marokko te verhuizen, zijn ze getrouwd. De man vertelde bezig te zijn met een procedure om de afstamming van zijn kinderen van hem te laten vaststellen naar Marokkaans recht. In het midden latend of de totstandbrenging van afstamming in dit geval mogelijk zou zijn, zou dit niet tot gevolg hebben dat de kinderen ook de Marokkaanse nationaliteit verkrijgen. De kinderen waren immers al meerderjarig geworden.

5.2.2 *Verkrijging van de nationaliteit van de moeder*

In het huidige Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse nationaliteitsrecht bestaat geen onderscheid naar geslacht wat betreft het doorgeven van de nationaliteit aan het kind. Dit is echter niet altijd zo geweest. In het verleden namen vrouwen in het nationaliteitsrecht op verschillende punten een ondergeschikte positie in. Zo verloren Nederlandse vrouwen tot 1964 en Egyptische vrouwen tot de jaren ‘50 automatisch hun nationaliteit als zij bij hun huwelijk de nationaliteit van hun buitenlandse man verkregen (De Hart, 2003: 78-81; Kulk, 2012a). In alle drie de landen gold dat alleen mannen hun nationaliteit konden ‘geven’ aan hun buitenlandse echtgenote. In Egypte en Marokko is dat nog steeds het geval (zie verder hieronder in par. 5.3.2 en 5.3.3). Mannen en vrouwen werden in de wetgeving van alle drie de landen ook ongelijk behandeld wat betreft het doorgeven van hun nationaliteit aan hun kinderen. Voorheen konden Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse moeders die met een buitenlandse man waren getrouwd hun nationaliteit niet doorgeven. Tot 1985 hadden kinderen van een Nederlandse moeder en een Egyptische of Marokkaanse vader enkel de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit. Kinderen van een Egyptische of Marokkaanse moeder en een Nederlandse vader hadden tot respectievelijk 2004 en 2007 alleen de Nederlandse nationaliteit. Sinds die tijd verkrijgen kinderen van rechtswege de nationaliteit van hun moeder, naast die van hun vader.

In alle drie de landen is een regeling getroffen voor kinderen van een Nederlandse, Egyptische of Marokkaanse moeder en buitenlandse vader die zijn geboren vóór de wetwijziging. In Nederland heeft een overgangsregeling van drie jaar bestaan. Tussen 1 januari 1985 en 1 januari 1988 konden voor de wetwijziging geboren kinderen opteren voor het Nederlanderschap, op voorwaarde dat ze bij het van kracht worden van de wet nog geen 21 jaar waren en niet getrouwd waren of waren geweest (art. 27 lid 2 (oud) RWN).⁸ De kinderen door wie (of namens wie door de moeder) geen optieverklaring was afgelegd bij het aflopen van de overgangsperiode, hadden

7 Opgenomen in Al-Namr (2006: 91-92).

8 Rijkswet van 19 december 1984, *Staatsblad* 1984, 628, van kracht op 1 januari 1985.

niet de Nederlandse nationaliteit (De Hart e.a., 2006). In 2010 heeft deze categorie personen alsnog een optierecht gekregen, dat niet beperkt is tot een overgangsperiode (art. 6 onder i RWN).⁹ Deze wetwijziging vond plaats naar aanleiding van kritiek van volwassen kinderen van Nederlandse moeders en van juristen over de voortdurende ongelijke behandeling van mannen en vrouwen in het Nederlandse nationaliteitsrecht, die werd overgenomen in het parlement (De Hart e.a., 2006).¹⁰ De optie wordt geweigerd wanneer de betrokkene is veroordeeld wegens een misdrijf of als er een 'serieuze verdenking' bestaat dat hij of zij een misdrijf heeft gepleegd waarop veroordeling kan volgen (art. 6 lid 4 RWN jo. Art. 9 lid onder a sub 4 Handleiding RWN).¹¹ Een boete voor een verkeers- of andere overtreding leidt niet tot weigering van de optie op grond van de openbare orde.

In Egypte en Marokko is de wijziging van het nationaliteitsrecht tot stand gekomen mede onder druk van vrouwenrechtenorganisaties en van het door de Verenigde Naties gestarte *Gender and Citizenship Initiative* (WLUMI, 2005).¹² In Egypte bestond ophef over de achterstelling van grote aantallen kinderen van met name Egyptische moeders en vaders afkomstig uit een ander Arabisch land.¹³ Zonder Egyptische nationaliteit konden deze kinderen geen gebruik maken van allerlei elementaire staatsvoorzieningen zoals staatsonderwijs en goedkope gezondheidszorg (Stumpo, 2006). In Marokko mogen personen met een buitenlandse nationaliteit verschillende beroepen niet uitoefenen en niet in de publieke sector werken (Decroux, 1963: 69-71).¹⁴

De Egyptische wetgever heeft gekozen voor een optierecht voor kinderen geboren vóór 14 augustus 2004 (derde artikel Wet 154 van 2004).¹⁵ Daaraan is geen beperking in de tijd verbonden. Een voor die datum geboren kind van een Egyptische moeder en een buitenlandse vader kan een verklaring afleggen bij de Egyptische minister van Binnenlandse Zaken dat het de Egyptische nationaliteit wenst. Het kind is Egyptenaar na een besluit van de minister ter bevestiging van de verklaring of als gedurende een jaar volgend op de verklaring een besluit van de minister uitblijft (art. 3 Eg WN en art. 1 ten derde Besluit 12025 van 2004).¹⁶ De documenten die dienen te

9 Wijziging RWN van 17 juni 2010, *Staatsblad* 2010, 242, van kracht op 1 oktober 2010.

10 *Kamerstukken II* 2006/07, 30 166 (R 1795), nr. 16 en *Kamerstukken II* 2008/09, 31813 (R 1873), nr. 3, p. 3.

11 Strikt genomen is er een bevoegdheid en geen plicht om de optie te weigeren wegens 'ernstig gevaar voor de openbare orde'. Dit laat enige interpretatievrijheid, omdat een veroordeling niet steeds tot weigering hoeft te leiden. Deze bepaling wordt echter strikt toegepast, zodat slechts in uitzonderlijke gevallen de optie wordt toegekend als sprake is van veroordeling voor een misdrijf (zie art. 9 lid 1 onder sub 6 Handleiding RWN).

12 Zie gender.pogar.org/ (geraadpleegd 2 december 2008).

13 De voorzitter van de Egyptische NGO *Association for the Development and Enhancement of Women* schat het aantal op meer dan een half miljoen staatloze kinderen, 'A matter of survival', *Al-Ahram Weekly Online*, 3-9 mei 2001, nr. 532. Lynch noemt een aantal van tussen de 400.000 en 1 miljoen staatloze kinderen (2005:28).

14 Zie ook I. Rachidi, 'Moroccan women put pressure on nationality reform', *Womens E-News*, 12 december 2005 womensnews.org/story/equalitywomen%E2%80%99s-rights/051212/moroccan-women-put-pressure-nationality-reform#.ULxpYmfsNNI (geraadpleegd 3 december 2012).

15 *al-jarida al-rasmiyya* 28 bis (a) van 14 juli 2004. Ingevolge artikel 188 van de afgeschaft Egyptische Grondwet en artikel 223 van de onder de regering Morsi aangenomen Grondwet treedt een wet in werking dertig dagen na publicatie ervan in het staatsblad, tenzij in de wet anders is bepaald.

16 Besluit van de minister van Binnenlandse Zaken van 25 juli 2004, *Al-Waqa'i' Al-Misriyya* nr. 166, 26 juli 2004. Het besluit bevat een standaardformulier voor de aanvraag. Een officieuze Engelse verta-

worden overgelegd, zijn onder andere de geboorteakte van de betrokkene, die van zijn of haar moeder en die van zijn of haar grootvader van moeders zijde.¹⁷ Verder moeten een identiteitsbewijs van de betrokkene en van de moeder worden overgelegd, alsmede de huwelijksakte van de moeder. Degene die ouder is dan zestien jaar moet tevens een bewijsstuk omtrent eventuele strafrechtelijke veroordelingen (*sabifat al-bala al-jina'yya*) overleggen. Hoewel de wet daarover niets vermeldt, duidt dit erop dat verkrijging van de Egyptische nationaliteit mogelijk wordt geweigerd als iemand is veroordeeld voor bepaalde vergrijpen.

De Marokkaanse wetgever heeft als enige van de drie landen volledig terugwerkende kracht verleend aan het nieuwe nationaliteitsrecht (tweede artikel Mar WN). Een vóór 2 april 2007 geboren kind van een Marokkaanse moeder en een buitenlandse vader heeft de Marokkaanse nationaliteit, zonder dat daarvoor een optieverklaring nodig is.¹⁸ Om aanspraak te kunnen maken op de rechten die voortvloeien uit de Marokkaanse nationaliteit is wel vereist dat het bezit ervan wordt vastgesteld. Daartoe kan het voor 2007 geboren kind een verzoek indienen voor een getuigschrift van bezit van de Marokkaanse nationaliteit (*shahadat al-jins'iyya*, art. 33 Mar WN). Het verzoek moet worden gericht aan de Procureur des Konings bij de bevoegde rechtbank, eventueel met tussenkomst van de Marokkaanse vertegenwoordiging in het buitenland.¹⁹ Wanneer een persoon van wie de Marokkaanse nationaliteit is vastgesteld een buitenlandse geboorteakte heeft, moet hij of zij vervolgens een verzoek tot opname in het Marokkaanse geboorteregister indienen bij de rechtbank (zie verder par. 3.2.2).²⁰

In paragraaf 3.2.2 is al een Marokkaans-Soedanese vrouw ter sprake gekomen, die haar Marokkaanse nationaliteit had laten vaststellen. De vrouw omschreef de procedure als tijdrovend, vooral omdat er een aanzienlijke hoeveelheid documenten moest worden overgelegd. Ze heeft mij haar dossier laten zien. Daaruit bleek dat ze onder andere een integraal afschrift van de geboorteakte van haar moeder, een gewaarmerkte kopie van de huwelijksakte van haar ouders en een gewaarmerkt afschrift van het identiteitsbewijs van haar moeder moest overleggen. Haar moeder verbleef op dat moment buiten Marokko, waardoor deze niet zelf een afschrift van haar geboorteakte kon opvragen. Dat moest gebeuren door middel van een machtiging opgemaakt door de Marokkaanse vertegenwoordiging in het woonland van de moeder. Zoals in paragraaf 3.2.2 aan de orde is geweest, moest de vrouw na de procedure van nationaliteitsbevestiging een tweede procedure voeren om haar buitenlandse geboorteakte te laten overschrijven in het Marokkaanse geboorteregister. Zij moest haar ver-

ling is te vinden op www.unhcr.org/refworld/publisher,NATLEGBOD,,EGY,432aaab74,0.html (geraadpleegd 12 juni 2011).

17 Zie het aanvraagformulier op de website van het Egyptische ministerie van Binnenlandse Zaken, www.moiegypt.gov.eg/Arabic/Departments+Sites/Immigration/Nationality/Nationality4Children (geraadpleegd 3 december 2012).

18 In de Marokkaanse Grondwet is niet expliciet geregeld wanneer een wet in werking treedt (vgl. art. 50 aangaande de wijze van publicatie). Volgens informatie van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam moet de publicatiedatum van de wijziging van de Mar WN worden aangehouden, www.cgmrotterdam.nl/diensten/Burgerlijkstand.html (geraadpleegd 14 november 2010).

19 Circulaire van de minister van Justitie van 4 mei 2007, nr. 2 S 2 (opgenomen in Drissi, 2008: 195-196).

20 Gemeenschappelijke Circulaire van de ministers van Justitie, Binnenlandse Zaken en Buitenlandse Zaken, nr. 178 S 2 77 08/D/11 (opgenomen in Drissi, 2008: 199-202).

zoek indienen bij de rechtbank in Rabat, omdat zij buiten Marokko was geboren. Rabat lag ongeveer drie uur reizen van haar toenmalige woonplaats. In Nederland verblijvende kinderen van een Marokkaanse moeder en een Nederlandse vader kunnen hun aanvraag door het Marokkaanse consulaat naar Marokko laten versturen.²¹

Wat verder opviel, was dat de vrouw aanvankelijk niet van plan was om haar Marokkaanse nationaliteit te laten vaststellen. Ze wilde in 2007, enige tijd na de wijziging van de Marokkaanse nationaliteitswet, haar verblijfsvergunning laten verlengen. De gemeenteambtenaar deelde haar echter mee dat ze Marokkaanse was en dus in Marokko geen verblijfsvergunning kon krijgen. Ze had geen echte keuze om haar nationaliteit wel of niet te laten vaststellen. Als ze dat niet had gedaan, dan zou ze niet meer legaal in Marokko hebben kunnen verblijven. Dit is een verschil met kinderen van een Marokkaanse moeder en een Nederlandse vader in Nederland. Een kind in Nederland is voor zijn of haar verblijfsrecht niet afhankelijk van de Marokkaanse autoriteiten en is om die reden dus niet genoodzaakt om zijn of haar Marokkaanse nationaliteit te laten vaststellen.

Onder het oude Marokkaanse nationaliteitsrecht hadden kinderen van een Marokkaanse moeder en een buitenlandse vader tussen hun 21^e en 23^e jaar een optie-recht.²² Voorwaarde was wel dat het kind in Marokko was geboren en daar ‘gewoon en gereguleerd’ verblijf (*iqama i'tiyadiyya wa munadhdhama*) had. Kinderen in Nederland konden dus geen gebruik maken van deze mogelijkheid om de Marokkaanse nationaliteit te verkrijgen.

5.2.3 De nationaliteit van buiten het huwelijk geboren kinderen

Zoals gezegd hebben volgens het hedendaagse Egyptische, Marokkaanse en Nederlandse nationaliteitsrecht kinderen van rechtswege de nationaliteit hun moeder, ongeacht of zij getrouwd is en ongeacht de nationaliteit van de vader. Onder het oude nationaliteitsrecht van Nederland en Marokko hadden kinderen alleen van rechtswege de Nederlandse of Marokkaanse nationaliteit van hun moeder, als zij ongehuwd was. In Nederland gold tot 1985 op basis van de Wet op het Nederlanderschap en Ingezetenschap dat een ‘niet-erkend onwettig kind’ Nederlander was als de moeder ten tijde van de geboorte Nederlandse was (art. 1 onder c; De Groot, 2003: 471). In het Marokkaanse nationaliteitsrecht was voor 2007 bepaald dat een kind van een Marokkaanse moeder haar nationaliteit had als de vader onbekend was (art. 6 ten tweede (oud) Mar WN).

In het oude Egyptische nationaliteitsrecht bestond een soortgelijke regeling, maar was er het bijkomende vereiste van geboorte in Egypte. Alleen kinderen van wie de afstamming met de vader niet vaststond én die waren geboren in Egypte verkregen van rechtswege de Egyptische nationaliteit van hun moeder (art. 2 lid 3 (oud) Eg WN). Voor in het buitenland geboren kinderen van een ongetrouwde Egyptische

21 Zie de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam www.cgmrotterdam.nl/diensten/Burgerlijkestand.html (geraadpleegd 14 november 2010, deze informatie is inmiddels verwijderd van de website).

22 Art. 9 aanhef en ten eerste jo. art. 4 (oud) Mar WN, tevens Circulaire van de minister van Justitie nr. 732 van 2 mei 1975, *Majallat al-Qada' wal-Qanun*, 1979 nr. 129, p. 391 (vermeld in Al-Shafi'i, 2005: 182-183 en in Zukaghi, 2001: 57).

moeder en een onbekende vader gold wel een optierecht gedurende één jaar na het bereiken van de meerderjarigheid, op voorwaarde dat het kind gewoon verblijf in Egypte had ten tijde van de optieverklaring (art. 3 (oud) Eg WN).

5.2.4 De Nederlandse nationaliteit van erkende kinderen

Als een ongetrouwde Nederlandse vader zijn kind van een buitenlandse moeder voor de geboorte erkent, heeft het kind van rechtswege de Nederlandse nationaliteit. Tot 1 mei 2003 gold dat ook als de vader het kind pas na de geboorte erkende, mits het kind minderjarig was ten tijde van de erkenning (art. 4 lid 1 (oud) Rwn). Sinds die tijd heeft postnatale erkenning niet meer in alle gevallen verkrijging van de Nederlandse nationaliteit tot gevolg. Tussen 1 mei 2003 en 1 maart 2009 hadden kinderen van een buitenlandse moeder die na de geboorte werden erkend door hun Nederlandse vader niet van rechtswege de Nederlandse nationaliteit. Deze kinderen hadden na drie jaar verzorging en opvoeding door de Nederlandse vader een optierecht, zolang ze minderjarig waren (art 6 lid 1 aanhef onder c (oud) RWN).²³ Het vereiste van drie jaar verzorging en opvoeding is in de Rijkswet op het Nederlanderschap opgenomen met het doel schijnerkenningen te voorkomen (Saarloos, 2005: 55).²⁴ Na de wijziging is het aantal kinderen dat de Nederlandse nationaliteit verkrijgt door middel van erkenning sterk gedaald, van meer dan 729 in 2002 tot jaarlijks enkele tientallen in de periode daarna.²⁵ Ter vergelijking, in 2001 waren er in totaal 41 kinderen met een Marokkaanse moeder die door middel van erkenning door de Nederlandse vader de Nederlandse nationaliteit verkregen.²⁶

Naar aanleiding van bovenstaande wijziging van de RWN is geprocedeerd over de vraag of met het oog op verkrijging van het Nederlanderschap het vaderschap van een Nederlandse man gerechtelijk kan worden vastgesteld, als hij het kind eerder al heeft erkend (De Groot & Saarloos, 2004; Dorhout & Pieters, 2006). Een kind van een man wiens vaderschap gerechtelijk is vastgesteld, heeft namelijk wel vanaf de geboorte de Nederlandse nationaliteit (art. 4 lid 1 Rwn). Dit is in overeenstemming met de terugwerkende kracht van de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap tot aan de geboorte van het kind (art. 1:207 lid 5 BW). In artikel 1:207 lid 2 onder a BW is echter bepaald dat het vaderschap niet kan worden vastgesteld als het kind reeds twee juridische ouders heeft. In sommige rechterlijke uitspraken werd ervan uitgegaan dat deze bepaling alleen ziet op de onmogelijkheid dat een kind in familierechtelijke betrekking staat met meer dan twee ouders.²⁷ Andere rechters oordeelden echter in hun uitspraken dat het Burgerlijk Wetboek expliciet uitsluit dat het vaderschap wordt vastgesteld als het kind al erkend is, ook al zijn de erkenner en de vast te stellen vader

23 De optieverklaring wordt door de wettelijke vertegenwoordiger van het minderjarige kind afgelegd (art. 2 lid 3 Rwn). Als het erkende kind eenmaal meerderjarig is, bestaat er geen optierecht meer. Het kind komt wel in aanmerking voor naturalisatie, waarbij echter de eis geldt van toelating en verblijf in Nederland 9art. 8 lid 5 RWN).

24 Zie tevens de toelichting bij het wetsvoorstel voor de nieuwe Rijkswet op Nederlanderschap, *Kamerstukken II* 1997/98, 25 891 (R1609), nr. 3, p. 3-4.

25 CBS Statline (nationaliteitswijziging, soort regeling), 30 januari 2012.

26 CBS *Bevolkingstrends*, eerste kwartaal 2003, p. 74.

27 Bijvoorbeeld Hof Arnhem 13 juni 2006, zaaknr. 030/2006, LJN AY5575, FJR 2006, 106 en Rb. Amsterdam 31 maart 2004, rekestnummer 274366/HA RK 03-928.

een en dezelfde persoon.²⁸ In een uitspraak uit 2006 wees het Gerechtshof Amsterdam bijvoorbeeld het verzoek af om gerechtelijke vaststelling van het vaderschap van het kind van een gescheiden Nederlandse vader en Marokkaanse moeder, hoewel het kind op dat moment niet de Marokkaanse nationaliteit via de moeder kon krijgen en dus staatloos was. Het andere, oudere kind van het echtpaar was wel in bezit van de Nederlandse nationaliteit.²⁹

Sinds een nieuwe wijziging van de RWN in 2009 is deze kwestie nog maar van beperkt belang. Sinds die tijd hebben postnataal erkende kinderen wel van rechtswege de Nederlandse nationaliteit, als de erkenning heeft plaatsgevonden voordat het kind de leeftijd van zeven jaar heeft bereikt (art. 4 lid 2 RWN). Minderjarige kinderen die na hun zevende jaar door hun Nederlandse vader zijn erkend, hebben alleen een optierecht na drie jaren verzorging en opvoeding (art. 6 lid 1 onder c RWN).³⁰

5.2.5 Optie of naturalisatie op basis van geboorte of verblijf in Nederland, Egypte of Marokko

Wanneer kinderen in een van de drie landen wonen en/of zijn geboren en ze hebben daarvan niet tijdens hun minderjarigheid de nationaliteit verkregen, dan komen ze onder omstandigheden in aanmerking om die nationaliteit alsnog te verkrijgen bij het bereiken van de meerderjarigheid. Iemand die in Nederland is geboren, daar altijd hoofdverblijf heeft gehad en is toegelaten, kan opteren voor het Nederlanderschap (art. 6 lid 1 onder a RWN). Optie is daarnaast mogelijk voor iemand die sinds zijn of haar vierde jaar zowel toelating als hoofdverblijf heeft gehad in Nederland (art. 6 lid 1 onder a RWN). Het verschil tussen beide categorieën is dat het verblijf van iemand die in Nederland is geboren niet onafgebroken legaal hoeft te zijn geweest. Als iemand enige tijd geen verblijfsvergunning heeft gehad, dan is dat geen belemmering voor optie, zolang het hoofdverblijf maar altijd in Nederland is geweest. Iemand die vóór zijn of haar vierde jaar naar Nederland is gekomen, maar die niet in Nederland is geboren, kan niet opteren als er een dergelijk ‘verblijfsgat’ is. Daarnaast geldt er voor personen die niet in Nederland zijn geboren het vereiste van afstand van de andere nationaliteit (art. 6a lid 1 jo. 6 lid onder e RWN).

In vergelijking met Nederland gelden voor optie op basis van geboorte en verblijf in Egypte of Marokko strengere voorwaarden (art. 4 Eg WN; art. 9 Mar WN). Zo is het niet voldoende dat de betrokkene zelf in Egypte of Marokko is geboren, ook zijn of haar vader of zelfs beide ouders dienen daar te zijn geboren. In beide landen geldt dat optie vaak niet mogelijk is, als de vader van de betrokkene niet uit een land komt waarvan de meerderheid van de bevolking moslim is dan wel Arabisch als taal heeft, of als de vader niet tot die meerderheid behoort. In dat geval is alleen naturalisatie mogelijk, waarbij aanvullende voorwaarden gelden, zoals beheersing van het Arabisch en de afwezigheid van strafrechtelijke veroordelingen (zie par. 5.3). De criteria zijn dusdanig dat de kinderen in de transnationale gezinnen die het onderwerp zijn van dit

28 Bijvoorbeeld Rb. Haarlem 26 oktober 2004, zaaknr. 94557/2004, *LJN* AR6988, Rb. Zutphen 24 november 2005, zaaknr. 72706 CI RK 05119, *LJN* AU7462, Rb. Haarlem 13 december 2005, zaaknr. 113335/2005-1647, *LJN* AU8617, Hof Amsterdam 14 april 2005, zaaknr. 1481/04, *LJN* AT6212.

29 Hof Amsterdam 10 augustus 2006, zaaknr. 396/06, *LJN* AY7517.

30 Wijziging RWN van 27 juni 2008, *Staatsblad* 2008, 270, van kracht op 1 maart 2009.

onderzoek zo goed als nooit in aanmerking zullen komen voor optie op grond van geboorte in Egypte of Marokko.

5.3 Verkrijging en verlies van nationaliteit samen met een ouder

Wanneer een ouder een nationaliteit verkrijgt of verliest, kan het zijn dat het minderjarige kind van die ouder daarin deelt. De keuzes die ouders maken ten aanzien van hun eigen nationaliteit kunnen gevolgen hebben voor de nationaliteit van hun kind (De Groot & Vrinds, 2005). Kinderen zijn niet helemaal afhankelijk van de keuze die hun ouders maken tijdens hun minderjarigheid. Het recht van de drie landen kent bijvoorbeeld bepalingen die staatloosheid van het kind moeten voorkomen en mogelijkheden van verzet tegen het eerdere verlies van een nationaliteit bij het bereiken van de meerderjarigheid. Bij vrijwillige verkrijging van een nieuwe nationaliteit treedt soms verlies op van de eerdere nationaliteit. Kinderen kunnen ook delen in dat verlies van een nationaliteit.

In deze paragraaf beschrijf ik globaal onder welke voorwaarden ouders de Nederlandse, Egyptische of Marokkaanse nationaliteit kunnen verkrijgen of verliezen en in hoeverre kinderen daarin delen. Het is bij (mede)verkrijging en (mede)verlies steeds van belang om te kijken naar het nationaliteitsrecht van zowel Nederland als Egypte of Marokko. Wanneer bijvoorbeeld iemand met de Egyptische nationaliteit naturaliseert tot Nederlander, dan is volgens Egyptisch recht behoud van de Egyptische nationaliteit onder omstandigheden mogelijk. Naar Nederlands recht kan echter een afstandseis gelden, waardoor de Nederlandse nationaliteit alleen kan worden verkregen, als de betrokkene afstand doet van zijn of haar Egyptische nationaliteit.

5.3.1 Verkrijging van het Nederlanderschap en verlies van de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit

De ouders

Een niet-Nederlander kan bij koninklijk besluit worden genaturaliseerd tot Nederlander (art. 7 RwN). Voor verschillende categorieën personen gelden daarbij verschillende voorwaarden. De echtgenoot of echtgenote van een Nederlander kan naturaliseren na drie jaar huwelijk en samenwonen (art. 8 lid 2 RwN). Er geldt voor de echtgeno(o)t(e) geen vereiste van verblijf in Nederland. Naturalisatie buiten Nederland is mogelijk, zolang het paar niet verblijft in het land van de andere nationaliteit van de echtgeno(o)t(e) (art. 9 lid 1 onder c RwN). De Marokkaanse of Egyptische echtgeno(o)t(e) in de transnationale ouderparen die het onderwerp zijn van dit onderzoek kunnen dus niet naturaliseren als ze in Egypte respectievelijk Marokko wonen. Dit kan wel als ze in Nederland of in een derde land wonen. Het vereiste van verblijf in Nederland geldt wel voor de ongehuwde partner van een Nederlander. De ongehuwde partner dient minimaal drie jaar direct voorafgaand aan het naturalisatieverzoek ononderbroken toelating en hoofdverblijf in Nederland te hebben gehad (art. 8 lid 4 jo. 8 lid 1 onder c RwN). Het paar moet eveneens gedurende drie jaar een duurzame relatie hebben gehad en hebben samengewoond. Voor personen die geen relatie heb-

ben met een Nederlander geldt een vereiste van vijf jaar toelating en hoofdverblijf in Nederland voor naturalisatie (artikel 8 lid 1 onder c RwN).³¹

Daarnaast geldt nog een aantal andere voorwaarden waaraan de te naturaliseren persoon moet voldoen. De niet-Nederlander die genaturaliseerd wil worden, moet achttien jaar of ouder zijn, geen gevaar vormen voor de openbare orde, aan bepaalde inburgeringseisen voldoen en voldoende kennis hebben van het Nederlands (artikel 8 lid 1 onder a, b en d en art. 9 lid 1 onder a RwN). Tot slot moet in beginsel afstand worden gedaan van de eerdere nationaliteit als men die bezit (art. 9 lid 1 aanhef en onder b RwN). Als niet al het mogelijke wordt gedaan om afstand te doen, kan het reeds verleende Nederlanderschap weer worden ingetrokken (art. 15 onder d RwN). Op het afstandsvereiste bestaat een aantal uitzonderingen. Zo geldt sinds 1997 de afstandseis niet meer voor de echtgeno(o)t(e) van een Nederlander.³² Ook als redelijkerwijs niet kan worden verlangd dat de andere nationaliteit wordt opgegeven, kan naturalisatie niet op die grond worden geweigerd. Hiervan is bijvoorbeeld sprake als afstand onmogelijk is volgens het buitenlandse recht of de rechtspraktijk, of als afstand substantieel nadeel oplevert (financieel of anderszins).³³

Marokkanen worden in alle gevallen uitgezonderd van het vereiste afstand te doen van hun eerdere nationaliteit als voorwaarde voor verkrijging van het Nederlanderschap.³⁴ Afstand van de Marokkaanse nationaliteit is in de praktijk niet mogelijk. De Wet op de Marokkaanse nationaliteit bevat weliswaar bepalingen op basis waarvan afstand mogelijk zou moeten zijn. Een Marokkaan kan onder andere zijn nationaliteit opgeven als hij vrijwillig een andere nationaliteit aanneemt en hem bij besluit van de minister-president en de betrokken minister (*marsum*) toestemming is verleend afstand te doen (art. 19 ten eerste Mar WN; ‘Abur, 1994: 92; Al-Atrash, 2009: 142). In de praktijk wordt de vereiste toestemming echter zeer zelden verleend (Decroux, 1983; Perrin, 2011: 17). Volgens het principe van *allégeance perpétuelle* blijft iemand die van geboorte Marokkaans is, altijd Marokkaans (Buskens, 2006: 46; Chattou & Belbah, 2002: 110; art. 15 Verdrag van Madrid 1880 inzake Diplomatieke Bescherming in Marokko).

Personen met de Egyptische nationaliteit moeten in principe wel voldoen aan het afstandsvereiste voor verkrijging van het Nederlanderschap. Volgens Egyptisch recht is afstand van de Egyptische nationaliteit mogelijk bij verkrijging van een andere na-

31 Het eerste kabinet Rutte had een wetsvoorstel ingediend inhoudende dat ook de echtgeno(o)t(e) van een Nederlander minimaal vijf jaar toelating en hoofdverblijf moet hebben in Nederland om te kunnen naturaliseren (*Kamerstukken II* 2011/12, 33201 (R1977), nr. 2). Daardoor zou de mogelijkheid van naturalisatie in een derde land komen te vervallen. Volgens het voorstel werd daarnaast de reeds bestaande verblijfsseis voor de ongehuwde partner van een Nederlander verhoogd van drie naar vijf jaar. Onder het kabinet Rutte II is dit voorstel echter weer ingetrokken (Brief van 27 november 2012 van de Minister President aan de Tweede Kamer).

32 Circulaire staatssecretaris van Justitie van 18 juni 1997, *Staatscourant* 1997, 28 en (per 1 april 2003) art. 9 lid 3 onder d RwN. Zie ook De Hart, 2012: 164-168.

33 Hierbij valt te denken aan het verlies van eigendom van onroerende goederen, omdat het recht van het land waar die gelegen zijn, vereist dat de eigenaar de nationaliteit van dat land heeft (Handleiding bij RwN, art. 9 lid 1 onder b, par. 3.5).

34 In de Tussentijdse Berichten Nationaliteiten (TBN) wordt periodiek een landenoverzicht gegeven te gebruiken voor de beoordeling van het afstandsvereiste. Onder Marokko staat vermeld: ‘de rechtspraktijk maakt het onmogelijk afstand te doen van de Marokkaanse nationaliteit’ (laatste overzicht in TBV 2007/12, *Staatscourant* 2007, 236, p. 17-25).

tionaliteit. Een Egyptenaar wordt geacht toestemming te verzoeken van de minister van Binnenlandse Zaken voorafgaande aan het verkrijgen van een buitenlandse nationaliteit (art. 10 eerste volzin Eg WN). Het verzoek om toestemming kan ook worden ingediend via de Egyptische vertegenwoordiging in Nederland (art. 20 Eg WN jo. 2 UbEWN).³⁵ Redenen voor weigering van de toestemming zijn bijvoorbeeld een openstaande belastingsschuld of een nog niet volbrachte dienstplicht (Al-Namr, 2006: 198). Wanneer de toestemming is verleend, volgt in principe ook verlies van de Egyptische nationaliteit, zodra de andere nationaliteit is verkregen (art. 10 tweede volzin Eg WN). Als de buitenlandse nationaliteit is verkregen zonder voorafgaande toestemming, treedt geen verlies op (Al-Namr, 2006: 200). Wel is de Egyptische ministerraad in dat geval bevoegd de Egyptische nationaliteit alsnog in te trekken (art. 16 aanhef en onder 1 Eg WN).

Verlies blijft achterwege als de betrokkene binnen een jaar na verkrijging van de nieuwe nationaliteit verzoekt om zijn of haar Egyptische nationaliteit te behouden (art. 10 derde volzin Eg WN). Een verzoek om behoud van de Egyptische nationaliteit komt echter in strijd met het afstandsvereiste voor verkrijging van de Nederlandse nationaliteit. Om hierop toe te zien, moet een Egyptenaar sinds 2002 voorafgaande aan de naturalisatie tot Nederlander de toestemming van de Egyptische minister van Binnenlandse Zaken overleggen.³⁶ De IND stuurt een kopie van de toestemming samen met naturalisatiebericht naar de woongemeente, zodat de vermelding van de Egyptische nationaliteit kan worden verwijderd uit de GBA.³⁷ Sinds 2007 is het Nederlandse beleid daarnaast om naturaliserende Egyptenaren een verklaring te laten ondertekenen dat zij niet om behoud van hun Egyptische nationaliteit zullen verzoeken.³⁸

Er is een specifieke regeling voor de Egyptische vrouw die met een buitenlandse man trouwt en bij de huwelijkssluiting of daarna diens nationaliteit verkrijgt. In tegenstelling tot een Egyptische man behoeft zij geen voorafgaande toestemming om deze vreemde nationaliteit aan te nemen. De vrouw verliest haar Egyptische nationaliteit als ze bij huwelijkssluiting of gedurende het huwelijk verklaart de nationaliteit van haar man te willen aannemen en deze nationaliteit ook verkrijgt (art. 12 eerste volzin Eg WN). Het verlies treedt op van rechtswege.³⁹ Het verlies treedt echter niet op als de vrouw binnen één jaar na verkrijging van de buitenlandse nationaliteit verklaart de Egyptische nationaliteit te willen behouden. Deze verklaring hoeft niet te worden bevestigd (Ahmed, 2010: 186). Een andere voorwaarde is dat het huwelijk tussen de Egyptische vrouw en haar buitenlandse man naar Egyptisch recht geldig is, anders treedt geen verlies van de Egyptische nationaliteit op (art. 12 tweede volzin Eg WN).

35 Besluit 1197 van 1975 van de minister van Binnenlandse Zaken, *Al-Waqa'i' Al-Misriyya* nr. 162, van 14 juli 1975.

36 TBN 2002/3, *Staatscourant* 2002, 167, p. 15.

37 TBN 2003/2, *Staatscourant* 2003, 139, p. 10.

38 TBN 2007/12, *Staatscourant* 2007, 236, p. 17.

39 Dit blijkt niet ondubbelzinnig uit de wetstekst of de Memorie van Toelichting, maar voor verlies is in ieder geval geen besluit van de minister van Binnenlandse Zaken nodig (Al-Namr, 2006: 228). In de wet is wel als voorwaarde gesteld dat vaststaat dat de Egyptische vrouw verkrijging van de buitenlandse nationaliteit van haar echtgenoot wenst. Volgens zowel Ahmed (2010: 184) als Al-Namr (2006: 222) houdt dit in dat de wens moet worden overgebracht aan de minister van Binnenlandse Zaken.

Volgens de Memorie van Toelichting bij de Eg WN moet hierbij onder andere worden gedacht aan een huwelijk tussen een Egyptische vrouw die moslim is met een buitenlandse man die geen moslim is.⁴⁰ In een dergelijk geval heeft de minister van Binnenlandse Zaken wel de bevoegdheid tot verlies te besluiten, mist de vrouw daarvoor niet staatloos wordt (art. 12 tweede volzin Eg WN).

De kinderen

Het minderjarige kind van een ouder die door naturalisatie Nederlander wordt, deelt in deze verkrijging, als daarom is verzocht door de ouder (art. 11 lid 1 RwN). Voorwaarde voor medeverkrijging is dat het kind toelating voor onbepaalde tijd en hoofdverblijf heeft in Nederland. Een kind onder de zestien jaar moet ten minste vijf jaar toelating en hoofdverblijf hebben (art. 11 lid 2 RwN). Voor een kind tussen de zestien en de achttien jaar is dat drie jaar (art. 11 lid 3 RwN). Als zowel de ouders als het kind in een derde land wonen, dan geldt het vereiste van verblijf in Nederland niet (art. 8 lid 6 RwN).

Aangezien de Marokkaanse ouder geen afstand kan doen van de Marokkaanse nationaliteit en uitgezonderd is van de afstandseis, treedt voor het minderjarige kind ook geen verlies op van die nationaliteit bij medeverkrijging van het Nederlanderschap. Het minderjarige kind behoudt de Marokkaanse nationaliteit in alle gevallen als het deelt in de verkrijging van het Nederlanderschap door een ouder. Een Egyptisch kind deelt wel in het eventuele verlies van de Egyptische nationaliteit door een ouder (art. 11 tweede volzin Eg WN). Het kind heeft dan de mogelijkheid om binnen een jaar na het bereiken van de meerderjarigheid⁴¹ te kiezen voor de Egyptische nationaliteit (art. 11 tweede volzin Eg WN). Het kind verliest dan echter weer de Nederlandse nationaliteit (art. 15 lid 1 onder a RwN), tenzij het in Egypte is geboren en daar hoofdverblijf heeft of vijf jaar onafgebroken tijdens de minderjarigheid hoofdverblijf heeft gehad (art. 15 lid 2 onder a en b RwN). Als de ouders van het kind echter getrouwd zijn, dan geldt volgens het Nederlandse recht geen plicht tot afstand van de Egyptische nationaliteit. Voor behoud van de Egyptische nationaliteit moet de naturaliserende ouder binnen een jaar na verkrijging van het Nederlanderschap verklaren de Egyptische nationaliteit te willen behouden. Als dat is gebeurd, dan behoudt ook het kind de Egyptische nationaliteit bij medeverkrijging van het Nederlanderschap.

5.3.2 Verrijking van de Egyptische nationaliteit en verlies van het Nederlanderschap

De ouders

Een buitenlandse vrouw getrouwd met een Egyptische man kan de Egyptische nationaliteit verkrijgen, als zij de minister van Binnenlandse Zaken daarom verzoekt en het huwelijk gedurende twee jaar stand houdt na het doen van dat verzoek (art. 7 Eg WN). De termijn van twee jaar gaat in na het indienen van het verzoek, dus niet na de huwelijksluiting (Ahmed, 2010: 134; Zamzam, 2011: 166-167). De buitenlandse man

40 Memorie van Toelichting bij Wet 26 van 1975, opgenomen in Al-Barbari & Hassan (2008: 56).

41 Ingevolge art. 23 Eg WN wordt hier de Egyptische wettelijke meerderjarigheid bedoeld, die op 21 jaar ligt (art. 44 lid 2 Eg BW).

van een Egyptische vrouw komt niet in aanmerking voor de Egyptische nationaliteit, evenmin als de ongehuwde partner van een Egyptenaar (Zamzam, 2011: 162). Na verstrijking van deze twee jaar verkrijgt de vrouw de Egyptische nationaliteit van rechtswege (*bi-qunwat al-qanun*), tenzij de minister van Binnenlandse Zaken binnen die tijd een met redenen omkleed besluit uitvaardigt dat de nationaliteit wordt geweigerd.⁴² Het verzoek van de echtgenote kan worden ingediend zolang het huwelijk voortduurt (Al-Namr, 2006: 158; Ahmed, 2010: 127-128). Als het huwelijk binnen twee jaar na het verzoek wordt ontbonden door echtscheiding, dan verkrijgt de vrouw de Egyptische nationaliteit niet. Als huwelijksontbinding echter het gevolg is van overlijden van de echtgenoot, dan verkrijgt zij wel de Egyptische nationaliteit.

Het huwelijk moet zijn vastgelegd in een officiële huwelijksakte, een 'urfi-huwelijk volstaat niet (art. 25 Eg WN). De wet laat in het midden of verblijf in Egypte een voorwaarde is voor verkrijging van de Egyptische nationaliteit door de vrouw van een Egyptenaar.⁴³ Als de vrouw eenmaal de Egyptische nationaliteit heeft verkregen en het huwelijk wordt vervolgens ontbonden, dan behoudt zij die nationaliteit. Dit is slechts anders, als ze tijdens het huwelijk haar eerdere nationaliteit heeft verloren en deze na de huwelijksontbinding vervolgens weer terugkrijgt (art. 8 Eg WN; Zamzam, 2011: 222-223).⁴⁴

Als een buitenlandse man van een Egyptische vrouw de Egyptische nationaliteit wil verkrijgen, dan dient hij volgens de gewone procedure te naturaliseren. Dit betekent dat de man slechts kan naturaliseren na tien jaar onafgebroken zijn hoofdverblijf in Egypte te hebben gehad (art. 4 ten vijfde Eg WN). Andere vereisten zijn dat hij meerderjarig is, geen ernstige geestelijke of lichamelijke beperking heeft, van goed gedrag is en niet strafrechtelijk is veroordeeld, de Arabische taal beheerst, en wettige middelen van bestaan heeft (art. 4 ten vierde Eg WN). Mogelijk wordt in de praktijk geen naturalisatie verleend aan personen die geen moslim zijn, al is dat niet zo in de wet opgenomen. In ieder geval vinden er in Egypte maar weinig naturalisaties plaats (Manby, 2009 :64). Een Nederlandse man en een Egyptische vrouw in Egypte vertellen over de pogingen van haar vader om de Egyptische nationaliteit aan te vragen voor de man.

Rv: My father fought very much to give my husband the Egyptian nationality. But it seems it was easier to go to heaven than to get this paper.

I: And do you know why he tried to?

42 Memorie van Toelichting bij Wet 26 van 1975, opgenomen in Al-Barbari & Hassan (2008: 49). Zie tevens Zamzam (2011: 168-170).

43 In de Egyptische literatuur bestaat verschil van mening over het antwoord op de vraag of verblijf in Egypte een voorwaarde is voor verkrijging van de Egyptische nationaliteit door een buitenlandse vrouw, zie Al-Namr (2006: 158-160) voor een bespreking. Volgens Zamzam heeft de Egyptische wetgever verblijf in Egypte niet als vereiste gesteld voor verkrijging van de nationaliteit (2011: 165-166).

44 In de wet is niet vermeld op welke wijze verlies optreedt. Het lijkt erop dat de vrouw van rechtswege de Egyptische nationaliteit verliest, aangezien in de wet de term *faqd* (verlies) wordt gebruikt en niet een van de termen *isqat* (intrekking, art. 16) of *sabb* (herroeping van verlening, art. 15). Volgens Al-Namr treedt verlies van rechtswege op, omdat een besluit van de minister is vereist noch de wens van de vrouw de Egyptische nationaliteit te verliezen (2006: 234).

Rv: My father was very happy. And he knew the minister of Interior at the time. He thought you know, this is wonderful I can give him as a present a second nationality. Plus my husband was working coming in and out of Egypt very often and every time he needed visa and sometimes work permits, so it was a bit complicated. Of course if you can have an Egyptian nationality, it makes life easier. But it didn't work.

[...]

I: Uw vrouw vertelde dat haar vader heeft geprobeerd de Egyptische nationaliteit voor u aan te vragen.

Rm: Ja, maar dat ging toen niet.

I: Kunt u iets vertellen over hoe dat is gegaan?

Rm: Ja, nou, hij heeft het op een gegeven moment geprobeerd, dat weet ik wel. Maar het is gewoon niet gelukt, klaar. Aanvankelijk dacht hij dat dat makkelijk zou kunnen, maar nee het is helemaal niet makkelijk. Hij heeft wel wat vriendjes op de goede plekken zitten, maar het was kennelijk zo moeilijk dat het zelfs met hulp van zijn vriendjes niet lukte. Ja, hij is natuurlijk trots op zijn land. Maar dat is niet gelukt. Maar ik heb hem daarvoor niet onder druk gezet, het was door hem aangeboden [...] Hij heeft er veel moeite voor gedaan ja. Als ze nee zeiden, dan zei hij: wat bedoel je nee? Hij is doorgegaan tot aan het gaatje hoor. (NL-EG#3 Egyptische vrouw en Nederlandse man, 2 kinderen)

Anders dan volgens de relatief zware naturalisatieprocedure kan een buitenlandse man alleen door een besluit van de president de Egyptische nationaliteit verwerven. De president is bevoegd om, in afwijking van de wettelijke naturalisatievereisten, de Egyptische nationaliteit te verlenen aan personen die van belangrijke verdienste zijn geweest voor Egypte (art. 5 Eg WN). Verkrijging op deze grond zal vermoedelijk zelden voorkomen.

In het Egyptische nationaliteitsrecht is niet bepaald dat bij de verkrijging van de Egyptische nationaliteit afstand moet worden gedaan van de eerdere nationaliteit. Als een Nederlander vrijwillig een andere nationaliteit verkrijgt, verliest hij of zij echter volgens Nederlands recht mogelijk wel de Nederlandse nationaliteit (art. 15 lid 1 onder a RvN). Sinds 1 april 2003 treedt geen verlies meer op als de Nederlander de nationaliteit aanneemt van zijn of haar echtgeno(o)t(e) (art. 15 lid 2 onder c RvN).⁴⁵ Vóór die tijd trad in die situatie wel verlies op van het Nederlanderschap.

Als er verlies optreedt van de Nederlandse nationaliteit, dan is dat van rechtswege, dus zonder dat daarvoor een besluit van de overheid nodig is. Als de betrokkene de verkrijging van de Egyptische nationaliteit echter niet meldt, dan zullen de Nederlandse autoriteiten mogelijk niet op de hoogte zijn van het verlies en hem/haar nog als Nederlander beschouwen. Tussen Egypte en Nederland bestaan geen verdragsrechtelijke verplichtingen om verkrijging van nationaliteit aan elkaar te melden.⁴⁶ Dit betekent echter niet dat er geen verlies is opgetreden. Het verlies kent geen 'verjaaringstermijn' en kan later op enig moment aan het licht komen. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de situatie dat de Nederlandse ambassade bij een aanvraag van

⁴⁵ Rijkswet van 21 december 2000, *Staatsblad* 2000, 618.

⁴⁶ Zie tevens Handleiding Rijkswet op het Nederlanderschap, art. 7, par. 3.10 'Beslissing op het verzoek'.

een Nederlands paspoort opmerkt dat het oude paspoort geen entreestempel van de Egyptische douane bevat.

De kinderen

Als een ouder de Egyptische nationaliteit verkrijgt en daarbij het Nederlanderschap verliest, deelt het minderjarige kind dan daarin? Het kind deelt in beginsel in de verkrijging van de Egyptische nationaliteit door de ouder (art. 6 derde volzin Eg WN). Alleen als het kind gewoon verblijf heeft buiten Egypte en de oorspronkelijke nationaliteit heeft behouden, deelt het niet in verkrijging van de Egyptische nationaliteit. Het kind deelt daarnaast in het verlies van de Nederlandse nationaliteit, wanneer een ouder vrijwillig de Egyptische nationaliteit verkrijgt (art. 16 lid 1 onder c RwN). Voorwaarde is dat de ouder ook het Nederlanderschap verliest en ook de andere ouder niet de Nederlandse nationaliteit heeft (art. 16 lid 2 onder a RwN). Volgens het Nederlandse recht geldt dus dat als een Nederlandse vrouw de Egyptische nationaliteit verwerft van haar echtgenoot, het kind daarin deelt en zowel de vrouw als haar kind de Nederlandse nationaliteit behouden.

5.3.3 Verrijking van de Marokkaanse nationaliteit en verlies van het Nederlanderschap

De ouders

Net als in het Egyptische recht kan alleen de buitenlandse echtgenote van een Marokkaanse echtgenoot de Marokkaanse nationaliteit verkrijgen, maar niet de buitenlandse echtgenoot of de ongehuwde partner (art. 10 Mar WN; Al-Atrash, 2009: 113, 115). De buitenlandse echtgenote kan aan de Marokkaanse minister van Justitie verklaren dat ze de Marokkaanse nationaliteit wenst te verkrijgen, nadat zij ten minste vijf jaar ‘gewoon en gereguleerd verblijf’ heeft gehad in Marokko samen met haar echtgenoot (*al-iqama bi-kayfiyya i'tiyadiyya wa munadhdhama*, art. 10 1^e volzin Mar WN). Vóór 2007 was dit na twee jaar huwelijk en verblijf.⁴⁷ De verklaring dient binnen een jaar te worden bevestigd in een besluit (*yabutt, statuer*) van de minister van Justitie (art. 10 3^e volzin en 27 Mar WN). Na bevestiging verkrijgt de vrouw de Marokkaanse nationaliteit en deze verkrijging heeft terugwerkende kracht tot aan het moment van het doen van de verklaring (art. 10 4^e volzin Mar WN, Al-Atrash, 2009: 124). Het uitblijven van de bevestiging gedurende een jaar staat gelijk aan een afwijzing en dan vindt dus geen verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit plaats.⁴⁸ De ontbinding van het huwelijk met de Marokkaanse man in de periode tussen het doen van de verklaring en de bevestiging daarvan heeft geen effect op de verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit (art. 10 2^e volzin Mar WN). Ook ontbinding van het huwelijk na verkrijging van de nationaliteit leidt niet tot verlies daarvan.

De Nederlandse man van een Marokkaanse vrouw en de ongehuwde partner van een Marokkaanse man komen niet onder de bovenstaande voorwaarden in aanmerking voor verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit. Zij kunnen eventueel naturaliseren na vijf jaar gewoon en gereguleerd verblijf in Marokko (art. 11 Mar WN).

47 Art. 10 1e volzin Oud Mar WN (*al-jarida al-rasmiyya* nr. 2395 van 19 september 1958, p. 2191).

48 Onder het oude art. 10 2e volzin Mar WN verkreeg de vrouw de Marokkaanse nationaliteit *tenzij* de minister van Justitie binnen zes maanden na haar verklaring de verkrijging weigerde.

Daarbij moeten zij voldoen aan de vereisten die gelden voor naturalisatie, zoals het hebben bereikt van de meerderjarige leeftijd, kennis van het Arabisch, de afwezigheid van strafrechtelijke veroordelingen en voldoende middelen van bestaan (art. 11 ten vijfde t/m ten zevende Mar WN). Hoewel niet bij wet vastgelegd, is het in de praktijk mogelijk vereist dat men moslim is om te kunnen naturaliseren tot Marokkaan (Perin, 2011: 19). Meer in het algemeen vinden er relatief weinig naturalisaties plaats in Marokko.⁴⁹

Voor het verkrijgen van de Marokkaanse nationaliteit geldt geen vereiste van afstand van de eerdere nationaliteit (Al-Atrash, 2009: 124). De Nederlander die vrijwillig de Marokkaanse nationaliteit verkrijgt, verliest echter mogelijk de Nederlandse nationaliteit (art. 15 lid onder b RwN). Zoals al aan de orde is geweest, treedt sinds 2003 dit verlies niet op als een Nederlander de nationaliteit aanneemt van zijn of haar echtgeno(o)t(e).

De kinderen

Het minderjarige en ongetrouwde kind van een Nederlander die de Marokkaanse nationaliteit verkrijgt, deelt op verzoek in die verkrijging (art. 18 derde volzin Mar WN). Als het kind de leeftijd van zestien jaar heeft bereikt ten tijde van de naturalisatie, kan het de Marokkaanse nationaliteit weer opgeven na het bereiken van de meerderjarigheid totdat hij of zij 21 jaar is geworden (art. 18 derde volzin Mar WN). Het minderjarige kind deelt daarnaast in het eventuele verlies van de Nederlandse nationaliteit, wanneer een ouder vrijwillig de Marokkaanse nationaliteit verkrijgt (art. 16 lid 1 onder c RwN). Voorwaarde is dat de ouder ook het Nederlanderschap verliest en ook de andere ouder niet de Nederlandse nationaliteit heeft (art. 16 lid 2 onder a RwN). Volgens het Nederlandse recht geldt dus dat als een Nederlandse vrouw de Marokkaanse nationaliteit verwerft van haar echtgenoot, het kind daarin deelt en zowel de vrouw als haar kind de Nederlandse nationaliteit behouden.

5.4 Egyptische en Marokkaanse nationaliteit in de Nederlandse GBA

Zoals al is gebleken in de voorgaande drie hoofdstukken passen Marokkaanse en Egyptische instanties altijd Egyptisch en Marokkaans familierecht toe op onderdanen, ongeacht bezit van een andere nationaliteit. In beide landen wordt deze andere nationaliteit niet systematisch geregistreerd. In Nederland is bezit van een andere nationaliteit naast de Nederlandse wel relevant voor de toepassing van wetgeving. Er is in Nederland voor gekozen om de buitenlandse nationaliteit van inwoners te registreren in het bevolkingsregister (de Gemeentelijke Basisadministratie personen). Ook van personen met de Nederlandse nationaliteit wordt het bezit van andere nationaliteiten geregistreerd (art. 34 lid 1 onderdeel a onder 5° en bijlage I onder 4 Wet GBA).

De gemeentelijk ambtenaren die de GBA bijhouden, kunnen op verschillende manieren informatie verkrijgen over de buitenlandse nationaliteit van een inwoner.

49 In totaal 542 in de jaren 2003-2005, aldus M. Boudarham, 'Naturalisation marocaine. Ce qui va changer', *Le Soir Echos* (online gepubliceerd op 23 mei 2008 op www.yabiladi.com/article-societe-2461.html, geraadpleegd 28 november 2012). Vermoedelijk omvat dit aantal alle verkrijgingen van de Marokkaanse nationaliteit anders dan als gevolg van afstamming van een Marokkaanse ouder.

Bij geboorte in het buitenland bestaan er over het algemeen bewijsstukken van de buitenlandse nationaliteit (bijvoorbeeld een geboorteakte of een paspoort).⁵⁰ Wanneer een kind daarentegen in Nederland wordt geboren en (tevens) een buitenlandse nationaliteit bezit, dan zal daarvan over het algemeen geen bewijsstuk bestaan.⁵¹ De geboorte van het kind wordt immers in Nederland aangegeven en op basis daarvan wordt het kind in de GBA opgenomen. In dat geval dient de ambtenaar burgerzaken bij het buitenlandse nationaliteitsrecht te rade te gaan om te bepalen of het kind een buitenlandse nationaliteit heeft (art. 43 lid 1 Wet GBA). De ambtenaar wordt dan geacht het buitenlandse recht te kennen. Om de ambtenaar hierin bij te staan, bestaan er verschillende (online) naslagwerken en is er een adviesbureau van de Nederlandse Vereniging Voor Burgerzaken, waaraan vragen kunnen worden gesteld.⁵²

Elders heb ik betoogd dat het kennen van buitenlandse wetgeving en de interpretatie ervan in het licht van de Nederlandse regelgeving niet altijd eenvoudig is (Kulk & De Hart, 2011). Een voorbeeld hiervan is de wijze waarop in Nederland is omgegaan met de wijziging van de Wet op de Marokkaanse nationaliteit in 2007. Zoals hierboven behandeld, werd de wet gewijzigd, opdat Marokkaanse moeders zelfstandig hun nationaliteit doorgeven aan hun kinderen. De Marokkaanse wetgever heeft terugwerkende kracht verleend aan de wijziging.⁵³ Daardoor hebben ook de kinderen van een Marokkaanse moeder geboren vóór de inwerkingtreding van de wet de Marokkaanse nationaliteit, terwijl dat onder het oude recht niet altijd het geval was (Jordens-Cotran, 2009: 385-389).

De Nederlandse gemeenten stonden voor de vraag hoe om te gaan met deze terugwerkende kracht.⁵⁴ Moest de GBA worden gecorrigeerd door de nationaliteitsgegevens van alle kinderen van Marokkaanse moeders aan te passen aan het nieuwe recht en hen te registreren met de Marokkaanse nationaliteit? Of moesten alleen nieuwgeboren kinderen volgens het nieuwe Marokkaanse nationaliteitsrecht worden geregistreerd? De vraag deed zich voor of de reeds in de GBA opgenomen kinderen actief moesten worden 'opgespoord', of dat er kon worden volstaan met wijziging op het moment dat de ambtenaar burgerzaken de ontbrekende nationaliteit tegenkwam. Een andere vraag was of alleen de GBA-registratie van kinderen van een Marokkaanse moeder getrouwd met een niet-Marokkaanse vader moest worden aangepast (daar was de Marokkaanse wetwijziging voor bedoeld), of ook de kinderen van ongetrouwde Marokkaanse moeders. Deze laatsten werden wegens onduidelijkheid in de oude nationaliteitswet soms wel en soms niet met de Marokkaanse nationaliteit opgenomen in de GBA (Jordens-Cotran, 2005: 26-29).

In de gemeenten werd verschillend gereageerd op deze vragen. In een gemeente in Midden-Nederland werd om praktische redenen gekozen voor een actief beleid ten

50 Vluchtelingen vormen een uitzondering hierop, omdat zij vaak niet over documenten beschikken.

51 Zie in dezelfde zin de Memorie van Toelichting bij de Wet GBA, *Kamerstukken II* 1988/89, 21123, nr. 3, p. 46-47.

52 De belangrijkste naslagwerken zijn: Kennisbank Burgerzaken, Module Burgerlijke Stand & Buitenlanders, Handboek Burgerzaken Amsterdam (HBA), en het Duitse *Internationales Ehe- und Kindschaftsrecht* (Bergmann e.a., 2009).

53 Zie voor de terugwerkende kracht het tweede artikel van de wijzigingswet nr. 62-06, *al-jarida al-rasmiyya* van 2 april 2007, nr. 5513, p.1120/*Bulletin Officiel* van 5 april 2007, nr. 5514, p. 460.

54 Deze alinea en de daaropvolgende zijn bijna volledig overgenomen uit het artikel van Betty de Hart en mijzelf over dit onderwerp (Kulk & De Hart, 2011: 1771).

aanzien van kinderen geboren sinds 2007, maar voor een passieve aanpak richting de kinderen geboren voor 2007.⁵⁵ Deze laatste groep was in deze gemeente van niet geringe omvang. Het aanschrijven van al deze personen en afhandelen van de eventuele bezwaren zou aanzienlijke ambtelijke capaciteit hebben gevegd.⁵⁶ In reactie op vragen uit de Tweede Kamer gaf de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken aanvankelijk te kennen dat kinderen geboren voor 2007 alleen met de Marokkaanse nationaliteit moesten worden opgenomen in de GBA, op voorwaarde dat ze ook waren opgenomen in de Marokkaanse burgerlijke stand.⁵⁷ Later kwam de staatssecretaris daar echter van terug. Ook zonder opname in de Marokkaanse registers was er bezit van de Marokkaanse nationaliteit en moest deze worden opgenomen in de GBA.⁵⁸ Het eerdere standpunt van de staatssecretaris stond echter eind 2012 nog steeds vermeld in het naslagwerk *Module Burgerlijke Stand & Landeninformatie*:

Een vóór 1 mei 2007 geboren kind dat ingevolge deze bepaling zijn nationaliteit kan ontnemen aan afstamming van de moeder, verkrijgt echter alléén de Marokkaanse nationaliteit als het kind is ingeschreven in de burgerlijke stand van Marokko.⁵⁹

De registratie van de buitenlandse nationaliteit van personen die tevens Nederlander zijn, is een terugkerend onderwerp geweest in de media en politiek sinds 2004. Vooral de registratie van de Turkse en Marokkaanse nationaliteit van Nederlanders stond ter discussie (Kulk & De Hart, 2011: 1767-1769). In de media kwamen ouders aan het woord die niet wensten dat hun kind met de Turkse of Marokkaanse nationaliteit werd geregistreerd naast de Nederlandse, maar die daarop geen invloed hadden. In de Tweede Kamer waren zo goed als alle partijen kritisch over de bestaande wijze van registratie. De Nederlandse gemeenten zouden het verlengstuk zijn van de Marokkaanse overheid of het zou schadelijk zijn voor de integratie, als de tweede en volgende generaties kinderen van immigranten nooit van hun andere nationaliteit konden afkomen.

Om tegemoet te komen aan de bezwaren van de Tweede Kamer heeft de minister van Justitie in 2007 eerst besloten dat het uittreksel van het GBA niet meer standaard de vreemde nationaliteit vermeldt van iemand die tevens de Nederlandse nationaliteit bezit.⁶⁰ Dit zou alleen nog gebeuren in die gevallen waar het relevant is om te weten dat een Nederlander nog een andere nationaliteit heeft. De achtereenvolgende bewindspersonen hebben echter altijd geweigerd om de wijze van registreren van de buitenlandse nationaliteit van Nederlanders fundamenteel aan te passen. Ze beriepen zich daarbij op het belang van kennis van alle nationaliteiten van inwoners voor de

55 Interview met het hoofd juridische zaken en een medewerker burgerzaken van deze gemeente, 11 januari 2011.

56 Een wijziging van de gegevens in de GBA is gelijkgesteld met een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht (art. 83 Wet GBA). Als zodanig dient de wijziging schriftelijk te worden medegegeeld aan de betrokken persoon, die tegen de wijziging in bezwaar kan gaan.

57 Brief van 2 april 2009, *Kamerstukken II* 2008/09, 27 859, nr. 18, p. 2-3.

58 Brief van 24 november 2009, *Kamerstukken II* 2009/10, 27 859, nr. 29, p. 5.

59 navigator.kluwer.nl (geraadpleegd 29 november 2012). De Kennisbank Burgerzaken gaat niet expliciet in op deze materie.

60 *Kamerstukken II* 2007/08, 30 166, nr. 25, p. 5 en Circulaire inzake de vermelding van gegevens omtrent de nationaliteit in afschriften uit de GBA van 3 maart 2008, *Staatscourant* 53, p. 1.

uitvoer van allerlei publieke taken.⁶¹ Het onderwerp bleef echter de gemoederen bezighouden. Uiteindelijk heeft de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties eind 2011 aan de Kamer toegezegd dat gestopt zal worden met registratie van de andere nationaliteit(en) van personen die van rechtswege de Nederlandse nationaliteit hebben.⁶²

Dat het debat zo hardnekkig was, heeft voor een deel te maken met een verschil van opvatting bij de verschillende deelnemers over wat GBA-registratie van buitenlandse nationaliteit inhoudt. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door vragen van twee VVD-kamerleden uit 2012 en het antwoord daarop van de minister.⁶³

Vraag 1 - Bent u bekend met het artikel: 'Geknoei met dubbel paspoort' waarin gesteld wordt dat kinderen van een Turkse vader of moeder in ons land vaak ten onrechte automatisch een dubbele nationaliteit opgespeld krijgen?⁶⁴

Antwoord 1 – Ja.

Vraag 2 – Deelt u de mening dat het in het algemeen onwenselijk is dat kinderen ongevraagd een dubbele nationaliteit krijgen toebedeeld?

Antwoord 2 – Niemand verkrijgt een tweede nationaliteit door registratie in de GBA. De registratie in de GBA is niet constitutief maar declaratief. Men verkrijgt een nationaliteit slechts op basis van de wettelijke nationaliteitsregels van de desbetreffende staat. [...]

De 'verwarring' tussen de beide Kamerleden en de minister is exemplarisch voor veel van de parlementaire debatten en de mediaberichtgeving. De minister en zijn voorgangers hebben er steeds de nadruk gelegd op dat de Nederlandse overheid buitenlandse nationaliteit registreert ten behoeve van de uitvoer van haar eigen publieke taken, niet om te helpen bij de uitvoering van de taken van een buitenlandse overheid. Registratie van een buitenlandse nationaliteit is volgens de bewindspersonen iets heel anders dan verlening daarvan. Veel Kamerleden en ook de ouders die in de media figureren, maken dit onderscheid niet. Zij vinden het bezwaarlijk dat de Nederlandse overheid 'bepaalt' of iemand bijvoorbeeld Turks of Marokkaans is.

In 2013 is de Wet basisregistratie personen aangenomen en daarin heeft de wetgever uiteindelijk gekozen voor een volledige afschaffing van de registratie van de andere nationaliteit(en) van Nederlanders (artikel 2.7 lid 1 onder a sub 4 Wet brp).⁶⁵ Zodra de wet in werking treedt, wordt van Nederlanders alleen nog de Nederlandse nationaliteit geregistreerd, ongeacht de wijze waarop die hebben verkregen.⁶⁶

61 Voor een overzicht van deze taken zie Kulk & De Hart (2011: 1770).

62 *Kamerstukken II* 2011/12, 27 859, nr. 58, p. 15-16.

63 Vragen van Van Nieuwenhuizen-Wijbenga en Hennis-Plasschaert (beiden VVD) van 17 september 2012, antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 12 november 2012, *Aanhangsel Handelingen II* 2012/13, nr. 516.

64 B. Mos & D. Naaktgeboren, *De Telegraaf*, 14 september 2012.

65 Wet van 3 juli 2013, Staatsblad 2013, 315.

66 Op 12 augustus 2013 was nog niet bekend wanneer de Wet brp in werking zou treden.

Dit boek gaat over de invloed van ouders op de juridische positie van hun kind. Meerdere ouders in dit onderzoek dachten dat als hun kind niet was aangemeld bij het Marokkaanse consulaat en dus niet over Marokkaanse documenten beschikte, het ook niet de Marokkaanse nationaliteit zou bezitten. Dit was het geval bij een Nederlandse vrouw in Nederland met een Marokkaanse man.

Ja, we willen onze kinderen toch eigenlijk ook de Marokkaanse nationaliteit geven. Dat betekent dat we ook moeten trouwen voor de Marokkaanse wet. Ik heb heel lang getwijfeld of ik dat wel wilde. Mijn man wilde dat ook niet, omdat hij niet met dat consulaat en die wet te maken wil hebben. Ik heb daar ook wel lang over getwijfeld, omdat dan goed te merken is... het gebonden zijn aan een andere wetgever en wil ik dat eigenlijk wel? Zo vrouwvriendelijk is dat allemaal niet en zo. Dus, maar er zijn af en aan periodes geweest dat ik dacht van: ja, laten we dat toch maar doen. Ik heb ook wel eens stappen ondernomen [om ook te trouwen naar Marokkaans recht], want ik heb op een gegeven moment ook een gezondheidsverklaring gehaald bij de arts, dat ik gezond was om te trouwen. (NL-MA#1 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

In strikt juridische zin klopt deze redenering niet, een kind verkrijgt van rechtswege de Marokkaanse nationaliteit van een ouder. Daarvoor zijn geen verdere handelingen vereist. Een ouder kan dus niet besluiten een nationaliteit te *geven*; het kind heeft de nationaliteit of het heeft de nationaliteit niet. In praktische zin klopt deze gedachtegang wel. Er worden kinderen in de GBA geregistreerd met bijvoorbeeld de Marokkaanse nationaliteit, van wie de Marokkaanse overheid niet weet dat ze bestaan.⁶⁷ Zolang een kind niet is opgenomen in het Marokkaanse geboorteregister zullen Marokkaanse instanties het niet als een Marokkaans staatsburger behandelen. Ouders hebben dus wel invloed op de aanmelding van hun kind bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten. Zij hebben echter geen invloed op de wijze waarop het buitenlandse nationaliteitsrecht werkt of hoe in Nederland de GBA wordt bijgehouden.⁶⁸ Het kind van de vrouw in het bovenstaande citaat heeft volgens de letter van de Wet op de Marokkaanse Nationaliteit altijd de Marokkaanse nationaliteit gehad. Aan het bezit van die nationaliteit hebben de ouders geen praktische invulling gegeven. Toch heeft die nationaliteit een rol gespeeld in Nederland vanwege de registratie ervan in de GBA. In het vorige hoofdstuk over namen is beschreven dat de keuze van de voornaam voor het kind deze vrouw bij geboorteaangifte aanvankelijk werd geweigerd door de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand (par. 4.4.2). Het niet-aanmelden van het kind kon dus niet verhinderen dat de nationaliteit toch van invloed was op de juridische positie van het kind.

67 Zie bijvoorbeeld C. Bonebakker, 'Gemeente maakt uit wie Marokkaan is', *Volkskrant* 8 november 2010.

68 Ten minste geen directe invloed. Indirect waren het de protesten van ouders in de media die hebben geleid tot de voorgenomen aanpassing van de wijze van bijhouden van de GBA.

5.5 De invloed van ouders: hoe verkregen kinderen hun nationaliteit(en)?

Ten tijde van het interview hadden de kinderen uit een ruime meerderheid van de onderzochte gezinnen dubbele nationaliteit (in 25 van de 31 gezinnen). In zes gezinnen hadden een of meerdere kinderen één nationaliteit. In alle gevallen was dat de Nederlandse. Wat verder opvalt, is dat de kinderen van twee gemengde, Marokkaans-Nederlandse gezinnen niet allemaal dezelfde nationaliteit(en) bezaten. In beide gevallen was het eerste kind in het gezin geboren binnen zes maanden na het huwelijk van de ouders. Daardoor stamde het niet af van de Marokkaanse vader naar Marokkaans recht en bezat het niet de Marokkaanse nationaliteit.⁶⁹ De jongere kinderen stamden wel allemaal af van hun vader en bezaten wel de Marokkaanse nationaliteit.

De meeste kinderen verkregen hun dubbele nationaliteit van rechtswege. Bij de geboorte had een ouder de Nederlandse en de andere ouder de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit of had een van de ouders zelf ook dubbele nationaliteit. Niet bij alle kinderen die ten tijde van het interview een dubbele nationaliteit hadden, was dit zo vanaf de geboorte. Dit was meestal het gevolg van de oude nationaliteitswetgeving van de drie landen, waarin kinderen niet altijd de nationaliteit van hun moeder verkregen. In vijf gezinnen kregen meerdere kinderen pas na de geboorte dubbele nationaliteit. Dit was door gebruikmaking van de optieregeling op de Nederlandse nationaliteit tussen 1985 en 1988, doordat een ouder naturaliseerde tot Nederlander en zij daarin deelden, of van rechtswege in het geval van de kinderen van twee Marokkaanse moeders.

De in Egypte en Marokko opgegroeide ouders in Nederland zijn bijna allemaal genaturaliseerd tot Nederlander. In twee gevallen deelde een kind in die verkrijging. In alle andere gevallen had het kind reeds de Nederlandse nationaliteit via de andere ouder. Bij een Egyptisch-Nederlands gemengd gezin ging dat vermoedelijk gepaard met verlies van de Egyptische nationaliteit.⁷⁰ De naturalisatie en het verlies vonden plaats voor de geboorte van de kinderen van dit gezin, waardoor deze dus alleen de Nederlandse nationaliteit hadden. Een Egyptische vrouw in Egypte heeft onder het oude Nederlandse recht geopteerd voor het Nederlanderschap van haar echtgenoot. Zij behield haar Egyptische nationaliteit, omdat bij de optie geen afstandseis gold. De kinderen van dit paar hadden alleen de Nederlandse nationaliteit, omdat de vrouw niet haar Egyptische nationaliteit kon doorgeven onder het toenmalige Egyptische recht.

Bij de Nederlandse ouders in Egypte en Marokko was er weinig animo om te naturaliseren, als ze daarbij hun Nederlandse nationaliteit zouden verliezen. Twee Nederlandse vrouwen in Egypte hebben de Egyptische nationaliteit van hun echtgenoot verkregen. In beide gevallen was dat na 2003 en dus met behoud van de Nederlandse nationaliteit. De kinderen behielden dus ook de Nederlandse nationaliteit, naast de Egyptische die ze al hadden verkregen via hun Egyptische vader. Opvallend was dat sommige vrouwen⁷¹ er niet van op de hoogte waren dat zij de Egyptische of Marok-

69 Deze kinderen hadden wel de Nederlandse nationaliteit en stamden naar Nederlands recht wel af van de vader.

70 De respondent deed hierover tegenstrijdige uitspraken tijdens het interview.

71 Zoals hierboven beschreven, kunnen mannen niet de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit van hun vrouw verkrijgen.

kaanse nationaliteit konden verkrijgen met behoud van hun Nederlandse nationaliteit. Weer anderen waren er niet van overtuigd dat de wijziging van 2003 zou blijven bestaan, zoals een Nederlandse vrouw en een Egyptisch man.

Rf: And I could apply for an Egyptian passport.

I: But you don't want to do that?

Rf: Well for me it would be useful of course, certain things here would be easier and cheaper. But I don't want to have an Egyptian passport and lose my Dutch one. So, it sort of depends on the Dutch point of view. There was a new discussion of whether or not they accept people having two passports, and I will sort of see what that's doing for us. Otherwise I have to turn the Egyptian passport in again once I have it

I: So now you can, according to the present law, you can if you acquire the nationality of your husband and then you don't have to give up your Dutch nationality.

Rf: Oh, okay.

Rm: Yeah, but the problem in Holland is there's too many things at stake.

I: What do mean by that?

Rm: You have a crazy government,⁷² there's too many things at stake right now. And you don't know when are they going to change the law. I'm sorry, but the law could be changed any time. Geert Wilders has given the majority for the government and what do you think he is going to do? You have no guarantees with this guy, you know. And suddenly you go to the Dutch embassy to renew the Dutch passport and they say no sorry, you have already an Egyptian passport. You can't renew your passport anymore. (EG#8 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 1 kind)

De beperkte naturalisatiebereidheid van Nederlanders in Egypte en Marokko en de uitzondering op het verlies van de Nederlandse nationaliteit leiden ertoe dat kinderen in transnationale gezinnen maar zelden hun Nederlandse nationaliteit zullen verliezen samen met een ouder. Overigens geldt ook in Nederland dat mensen met name naturaliseren tot Nederlander met behoud van de eerdere nationaliteit (Böcker e.a., 2005). De naturalisatiebereidheid bij mensen die niet onder een van de uitzonderingen van de afstandseis vallen, is minder groot.

Het bovenstaande overziend, is de conclusie dat de geïnterviewde ouders met name de nationaliteit van hun kind beïnvloeden door hun keuzes omtrent de formalisering van hun relatie. De kinderen van ongehuwde ouders hebben minder vaak dubbele nationaliteit dan de kinderen van gehuwde ouders. Hiermee samenhangend hebben met name kinderen in Nederland maar één nationaliteit en niet de kinderen in Egypte en Marokko, omdat de ouders in deze laatste twee landen zo goed als allemaal gehuwd waren. Slechts in enkele gevallen wordt de nationaliteit van de kinderen gevormd door medeverkrijging en medeverlies. Wanneer ouders de nationaliteit van hun echtgenoot of echtgenote verkregen, dan hadden de kinderen vaak ook al die nationaliteit. Verder was in de onderzochte gezinnen met name een buiten de ouder gelegen factor van invloed op de nationaliteit van de kinderen. Dit was de gelijkstelling van vaders en moeders in het nationaliteitsrecht van de drie landen. In zeven

72 De man doelt op het eerste kabinet Rutte.

gezinnen verkregen één of meerdere kinderen daardoor de Marokkaanse nationaliteit van rechtswege of een optierecht op de Nederlandse of de Egyptische nationaliteit.

In het laatste geval is het handelen van de ouders (het wel of niet doen van de optieverklaring namens het kind) mede van invloed op de nationaliteit van het kind. De beide Nederlandse moeders hebben namens hun kinderen geopteerd voor de Nederlandse nationaliteit. De Egyptische moeder deed dat niet voor wat betreft de Egyptische nationaliteit. Een van de redenen die zij daarvoor had, was dat haar kinderen dan in Egyptische militaire dienst zouden moeten. Daarnaast had het Egyptische paspoort volgens de ouders weinig nut, omdat het tot bijna geen enkel land toegang geeft en het gezin op een gegeven moment uit Egypte is geëmigreerd. Voor geen van de kinderen die in 2007 met terugwerkende kracht de Marokkaanse nationaliteit verkregen, is de procedure tot vaststelling van de Marokkaanse nationaliteit gevolgd. Zoals in de vorige paragraaf is beschreven, is de invloed van ouders daarbij niet eenduidig. Ook als er geen stappen tot vaststelling zijn genomen, wordt de Marokkaanse nationaliteit geregistreerd in de Nederlandse GBA, waarmee de juridische positie van het kind in Nederland wordt beïnvloed.

5.6 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik in hoofdlijnen beschreven hoe kinderen in transnationale gezinnen volgens het nationaliteitsrecht van de drie landen een nationaliteit verkrijgen of verliezen. Kinderen kunnen hun nationaliteit van rechtswege bij geboorte verkrijgen op basis van hun afstamming van een ouder met die nationaliteit. Een andere mogelijkheid is dat kinderen delen in de verkrijging van een nationaliteit door een van hun ouders. Daarbij kan ook verlies optreden van de eerdere nationaliteit. Tot slot kunnen kinderen onder voorwaarden opteren voor een nationaliteit. In het verleden konden Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse moeders die waren getrouwd met een buitenlandse man niet hun nationaliteit doorgeven aan hun kinderen. In respectievelijk 1985 (Nederland), 2004 (Egypte) en 2007 (Marokko) is dat veranderd en krijgen kinderen bij geboorte tevens de nationaliteit van hun moeder, naast die van hun vader. Hierdoor krijgen kinderen tegenwoordig eerder een dubbele nationaliteit dan in het verleden het geval was. Dit is ook zichtbaar bij de onderzochte gezinnen. Veruit de meeste kinderen hadden ten tijde van het interview een dubbele nationaliteit. Een deel van hen had deze echter niet bij geboorte verworven, maar op een later tijdstip, na wijzigingen in het nationaliteitsrecht van de drie landen.

In de onderzochte gezinnen is de invloed van ouders op de nationaliteit van hun kinderen het duidelijkst merkbaar in de wijze waarop ze hun eigen relatie formaliseren. Ten tijde van het interview hadden alleen kinderen in Nederland enkelvoudige nationaliteit (en wel de Nederlandse). Dit was meestal het gevolg van het feit dat de ouders niet gehuwd waren of ten minste zes maanden voor de geboorte van het kind niet gehuwd waren. Daardoor was er geen afstamming naar Marokkaans recht van de vader en dus geen verkrijging van zijn Marokkaanse nationaliteit.

Uit de interviews met ouders in Nederland kwam naar voren dat ouders soms dachten dat zij invloed kunnen uitoefenen op de verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit van hun kind, door hun kind niet aan te melden bij de Marokkaanse autoriteiten. Volgens de letter van de wet is dat niet zo. In praktische zin is dat echter

wel het geval, omdat de Marokkaanse overheid niet weet van het bestaan van het kind met de Marokkaanse nationaliteit als het niet is aangemeld. Toch kan ook een ‘slappende nationaliteit’ relevant zijn voor de juridische positie van een kind. Hoewel daaraan met de komst van de Wet basisregistratie personen een einde aan zal komen, worden in Nederland inwoners in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens geregistreerd met alle nationaliteiten die ze bezitten. Bij kinderen die in Nederland zijn geboren, gebeurt dat met toepassing van vreemd nationaliteitsrecht. Ook kinderen die niet zijn aangemeld bij de buitenlandse autoriteiten worden daardoor met die buitenlandse nationaliteit opgenomen in de GBA. Mede op basis daarvan wordt onder andere bepaald welk familierecht van toepassing is. Door ophef in media en politiek komt er verandering in de wijze van registratie van dubbele nationaliteit van personen die tevens Nederlander zijn. Daardoor zal het bezit van dubbele nationaliteit volgens de letter van de wet in de toekomst minder relevant worden in Nederland.

6 Gezag over kinderen

6.1 Inleiding

In de vorige vier hoofdstukken hebben we gezien hoe de juridische positie van het kind wordt gevormd op verschillende terreinen van het familie- en nationaliteitsrecht. In dit hoofdstuk behandel ik het gezagsrecht, dat eveneens een belangrijk onderdeel is van die juridische positie. In het gezagsrecht is onder andere geregeld wie formeel beslissingen mag nemen over een kind. Op het eerste gezicht lijkt het gezagsrecht vooral van belang als de ouders gescheiden zijn. Dat is in ieder geval de situatie waarover de meeste jurisprudentie bestaat. Deze zaken betreffen bijvoorbeeld een conflict over wie het gezag over het kind dient te krijgen na echtscheiding of over hoe het gezag in een bepaalde situatie dient te worden uitgeoefend. Gescheiden ouders kunnen bijvoorbeeld van menig verschillen over waar het kind moet wonen.¹ Het komt veel minder vaak voor dat ouders die bij elkaar zijn hun onenigheid omtrent hun kind aan de rechter voorleggen. Toch is het gezagsrecht ook van belang voor de ongebroken transnationale gezinnen die het onderwerp zijn van dit onderzoek. In allerlei administratieve procedures in de drie landen wordt gecontroleerd of een ouder wel bevoegd is om iets te regelen of te doen voor een kind. Hierbij valt te denken aan de aanvraag van een paspoort voor een kind, een inschrijving op een school of een buitenlandse reis.

Voorafgaande aan de beschrijving van het gezagsrecht is een opmerking over de terminologie in de drie landen op zijn plaats. In Nederland valt onder de term gezag het ‘ouderlijk gezag’ en de ‘voogdij’ (art. 1:245 lid 2 BW). Ouderlijk gezag is het gezag over een kind dat wordt uitgeoefend door een of beide ouders. Voogdij is het gezag uitgeoefend door een ander dan de ouder (art. 1:245 lid 3 BW).² Het gezag kan betrekking hebben op de persoon van het kind, het bewind over diens vermogen, en de vertegenwoordiging in burgerlijke rechtshandelingen (art. 1:245 lid 4 BW). Naar Egyptisch en Marokkaans recht wordt er wat betreft het gezag over kinderen onderscheid gemaakt tussen *hadana* (‘verzorging’) en *wilaya* (‘wettelijke vertegenwoordiging’). In het klassieke islamitische recht betekent *hadana* de verzorging van jonge kinderen. Dit wordt gezien als een taak die bij voorkeur door een vrouw moet worden uitgeoefend, in de eerste plaats de moeder. Als het kind een bepaalde leeftijd heeft bereikt (tussen de rechtsscholen bestaat verschil van mening over welke leeftijd precies), dan eindigt de *hadana* en blijft alleen de *wilaya*. *Wilaya* is de vertegenwoordiging van handelingsonbekwame personen, waaronder minderjarige kinderen. Het omvat het beheer van het vermogen van de minderjarige en het gezag over diens per-

1 Bijvoorbeeld HR 25 april 2008, *LJN* BC5901, nr. 07/13231HR, waarin de vraag speelde of de moeder met haar kinderen naar het buitenland mocht verhuizen, in weerwil van de wens van de vader die samen met haar met het gezag was belast.

2 Voor 2 november 1995 werden in het Burgerlijk Wetboek de termen ‘ouderlijk macht’ en ‘voogdij’ gebruikt. De eerste had betrekking op gezag over kinderen tijdens het huwelijk tussen de ouders en de tweede op gezag na echtscheiding (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 205). De term ouderlijke macht wordt tegenwoordig dus niet meer gebruikt en de term voogdij heeft een andere betekenis gekregen.

soon (art. 235 Mud; Nasir, 1990: 173, 208-213). Dat laatste heeft onder andere betrekking op de opleiding en de religieuze opvoeding van het kind. In het navolgende gebruik ik de term gezag als overkoepelende term. De termen verzorging (hadana) en wettelijke vertegenwoordiging (wilaya) zullen worden gebruikt wanneer het specifiek deze Egyptische en Marokkaanse rechtsfiguren betreft.

In dit hoofdstuk beschrijf ik eerst de regels van het Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse gezagsrecht (par. 6.2) en vervolgens het relevante internationaal privaatrecht (par. 6.3). De beschrijving zal zich richten op gezag over minderjarige kinderen door de ouders, niet door andere personen dan de ouders. Ik zal ook niet uitgebreid ingaan op de (on)geschiktheid van ouders om het gezag over hun kind uit te oefenen. In paragraaf 6.4 beschrijf ik tot slot op welke wijze ouders in ongebroken gezinnen in de praktijk in aanraking komen met het gezagsrecht. Daarbij ga ik onder andere in op de toestemming voor buitenlandse reizen van kinderen (par. 6.4.2).

6.2 Gezagsrecht

6.2.1 *Nederland*

Als een kind twee ouders heeft en deze zijn met elkaar getrouwd, dan oefenen de ouders van rechtswege gezamenlijk het gezag uit over dat kind (art. 1:251 lid 1 en art. 1:253aa lid 1 BW).³ Ouders die niet met elkaar getrouwd zijn, oefenen niet van rechtswege gezamenlijk het gezag uit over hun kind.⁴ Een ongetrouwde moeder oefent van rechtswege eenhoofdig gezag uit over haar kind (art. 1:253b lid 1 BW). Een ongetrouwde vader oefent echter niet van rechtswege het gezag uit, ook niet als hij het kind heeft erkend. Een vader die zijn kind heeft erkend, oefent pas gezag uit over dit kind nadat zijn gezag op gezamenlijk verzoek van de vader en de moeder is opgenomen in het gezagsregister van de rechtbank (art. 1:252 lid jo. 1:244 BW). Als dat niet is gebeurd en de relatie met de moeder wordt beëindigd of de moeder komt te overlijden, dan heeft de vader geen zeggenschap over zijn kind, tenzij de rechter hem alsnog belast met het gezag.⁵

Als ouders gezamenlijk gezag hebben, betekent dat niet dat zij bij elke beslissing samen moeten optreden. Elk van beide ouders kan alleen optreden in het bewind over het vermogen en de vertegenwoordiging in burgerlijke rechtshandelingen van het kind, zolang niet is gebleken dat de andere ouder bezwaar heeft (art. 1:253i lid 1 BW). Mocht er een geschil ontstaan tussen de beide ouders die het gezag hebben over het kind, dan biedt artikel 1:253a BW de mogelijkheid dit aan de rechter voor te

3 Sinds 1 januari 1998 (Wet van 30 oktober 1997, *Staatsblad* 506) duurt het gezamenlijke gezag van de ouders voort na echtscheiding, tenzij de rechter een van de ouders heeft belast met het gezag (art. 1:251 lid 2 en 1:251a BW).

4 Zoals vermeld in paragraaf 1.4 laat ik in dit boek het geregistreerde partnerschap buiten beschouwing.

5 Vgl. K. Boomsma 'Systeem van ouderlijk gezag achterhaald', *Metro*, 19 augustus 2008.

leggen. Dit zal met name voorkomen bij ouders die uit elkaar zijn en gezamenlijk zijn belast met het gezag over hun kind.⁶

6.2.2 Egypte

Zoals in de inleiding van deze paragraaf is vermeld, bestaat het gezag over kinderen naar Egyptisch recht uit verzorging (*hadana*) en wettelijke vertegenwoordiging (*wilaya*). De moeder is als eerste belast met de verzorging van haar kind (art. 20 Wet 100 van 1985). Als de moeder afwezig is of niet in staat om de verzorging uit te oefenen, zijn achtereenvolgens de grootmoeder van moederszijde, de grootmoeder van vaderszijde en andere vrouwelijke familieleden belast met de verzorging (Samak, 2010: 518-519). Pas als er in het geheel geen vrouwelijke verwanten zijn, komen mannen in aanmerking voor de verzorging. In de eerste plaats is dat de vader van het kind (Nasir, 1990: 174; Samak, 2010: 520).

De leeftijd waarop de *hadana* eindigt, is wel bij wet vastgelegd. Onder het oude artikel 20 van Wet 25 van 1920 eindigde de periode van verzorging bij het bereiken van de leeftijd van zeven jaar voor jongens en negen jaar voor meisjes. Deze leeftijden zijn bij Wet 100 van 1985 verhoogd naar respectievelijk tien jaar en twaalf jaar, met de mogelijkheid van verlenging door de rechter tot vijftien jaar voor jongens en tot aan het huwelijk voor meisjes (art. 20). Bij wet 4 van 2005 is de leeftijd nogmaals verhoogd tot vijftien jaar voor zowel jongens als meisjes, met de mogelijkheid van verlenging tot 21 jaar voor jongens en tot aan het huwelijk voor meisjes.⁷ Deze leeftijden zijn met name van belang in het geval van echtscheiding. De kinderen wonen tijdens de periode van verzorging in principe bij hun moeder. Na afloop daarvan kan de vader/wettelijke vertegenwoordiger beslissen dat de kinderen bij hem gaan wonen. Als de ouders bij elkaar zijn, dan heeft het aflopen van de periode van *hadana* minder relevantie.

De wettelijke vertegenwoordiging (*wilaya*) omvat het bewind over het vermogen van het kind (*wilaya 'ala al-mal*) en het gezag over de persoon van het kind (*wilaya 'ala al-nafi*). Beide zijn ten dele bij wet geregeld. Wet 118 van 1952 inzake Ontzetting uit het Gezag over de Persoon (Eg WOGP) bevat een beperkt aantal regels over ontzetting uit het gezag of opschorting van het gezag bij strafrechtelijke veroordelingen. Wet 119 van 1952 inzake het Gezag over het Vermogen (Eg WGV) bevat onder andere regels die de bevoegdheden van de wettelijk vertegenwoordiger inperken. Zo mag zonder toestemming van de rechter niet het vermogen van de minderjarige worden geschonken of uitgeleend (art. 5 en 9 Eg WGV). Ook bij besteding van vermogensbestanddelen die meer dan 300 Egyptische Pond waard zijn, is toestemming van de rechter nodig (art. 7 Eg WGV).⁸ De wettelijke vertegenwoordiger dient een overzicht in te dienen bij de griffie van de bevoegde rechtbank van het bezit van de minderjarige, als deze iets bezit (art. 16 Eg WGV). Als het kind de leeftijd van 21 jaar

6 Zie echter Rb. Groningen, 25 juni 2008, *LJN* BD7027 voor een voorbeeld van een transnationaal ouderpaar dat getrouwd was toen hun geschil over afgifte van een paspoort werd voorgelegd aan de rechter.

7 *Al-Jarida Al-Rasmiyya* nr. 9 (bis) van 8 maart 2005.

8 Dit komt tegenwoordig overeen met ongeveer € 35,-. Mogelijk wordt een inflatiecorrectie toegepast op dit in 1952 vastgestelde bedrag.

bereikt, dan eindigt de wettelijke vertegenwoordiging van rechtswege (art. 18 Eg WGV).

De persoon van de wettelijk vertegenwoordiger is afhankelijk van welk aspect van de vertegenwoordiging het betreft, het vermogen of de persoon van het kind. Als er een vader is, dan is hij in beginsel belast met zowel het beheer van het vermogen als het gezag over de persoon van het kind (art. 1 Eg WGV; Nasir, 1990: 206). In zijn afwezigheid is de door de vader aangewezen testamentaire voogd als eerste belast met het beheer van het vermogen (art. 1 Eg WGV; Al-Faqa, 2005-3: 31). Als de vader geen testamentaire voogd heeft aangewezen, dan komen de grootvader van vaderszijde en dan de door hem aangewezen testamentaire voogd in aanmerking voor het beheer van het vermogen van het kind (art. 1 Eg WGV; Abdaltawwab, 1988: 833).

Wat betreft het gezag over de persoon van het kind is in afwezigheid van de vader in eerste instantie de grootvader belast met dat gezag. Als de grootvader ook afwezig is, is het nauwst verwante mannelijk familielid in mannelijke lijn belast met het gezag (Samak, 2010: 553). Als het een minderjarig meisje betreft, dan is een extra voorwaarde dat tussen haar en de wettelijk vertegenwoordiger een huwelijksbeletsel bestaat (zie par. 2.2.1). Een oom van vaderszijde kan dus wettelijk vertegenwoordiger zijn van een meisje, maar een neef van vaderszijde niet. Verder moeten het kind en de wettelijk vertegenwoordiger van hetzelfde geloof zijn (Samak, 2010: 553). Wanneer er geen mannelijke familieleden in de mannelijke lijn zijn, dan wijst de rechter een wettelijk vertegenwoordiger aan (Samak, 2010: 554-555).

Wat betreft de positie van de moeder als wettelijk vertegenwoordiger van haar kind is de Egyptische wetgeving niet eenduidig. Uit artikel 12 Eg WOGP volgt dat onder de term *mali* (wettelijk vertegenwoordiger) in het kader van het gezag over de persoon van het kind mede moet worden verstaan de moeder. Er is echter nergens geregeld wanneer de moeder de wettelijk vertegenwoordiger wordt van een kind. Geen van de door mij verzamelde literatuur van Egyptische auteurs vermeldt iets over de uitoefening van de wettelijke vertegenwoordiging door de moeder. Vermoedelijk komt de moeder daarvoor alleen in aanmerking in afwezigheid van de vader, grootvader en andere mannelijke familieleden in de mannelijke lijn van het kind. Tot slot moet nog worden vermeld dat in de uitvoeringsregeling bij de Wet op de Burgerlijke Stand een bepaling is opgenomen over wie als hoofd van het gezin wordt beschouwd (*rabb al-'usra*). De vader is het hoofd van het gezin ten aanzien van zijn echtgenote(s) en zijn kinderen, voor zover deze kinderen geen eigen gezin hebben (art. 23 Eg UrWBS). De moeder is het hoofd van het gezin ten aanzien van haar kinderen, als de vader is overleden. Hoe deze bepaling zich verhoudt tot het gecodificeerde en ongecodeerde gezagsrecht is niet duidelijk.

6.2.3 Marokko

Bij de wijziging van de Mudawwana in 2004 is de bepaling geschrapt waarin stond dat de man het hoofd van het gezin was (art. 1 Mud-1958; Welchman, 2011). Desondanks zijn de bepalingen die het gezag over kinderen ongelijk verdelen tussen de vader en de moeder grotendeels behouden (Jordens-Cotran, 2007: 581-582, 628-629). Toch is er sinds de wijziging van de Mudawwana in 1993 een belangrijk verschil met het Egyptische gezagsrecht. In afwezigheid van de moeder komt de vader als tweede in aanmerking te worden belast met de verzorging van de kinderen. Evenzo komt de

moeder als tweede in aanmerking voor de wettelijke vertegenwoordiging, in afwezigheid van de vader (art. 231 en 171 Mud). In het Egyptische gezagsrecht behoren beide vormen van gezag bijna volledig tot het exclusieve domein van respectievelijk vrouwen en mannen

Als de ouders met elkaar getrouwd zijn, zijn zij gedurende dat huwelijk gezamenlijk belast met de verzorging (*hadana*) van hun minderjarige kind (art. 164 Mud). In de Mudawwana van 1958 eindigde de verzorging van jongens bij het bereiken van geslachtsrijpheid en van meisjes bij het consumeren van hun huwelijk (art 102 Mud-1958).⁹ Bij de wetswijziging in 1993 zijn exacte leeftijden vastgelegd, twaalf jaar voor jongens en vijftien jaar voor meisjes (art 102 Mud-1993). Deze leeftijden zijn in 2004 verhoogd naar de wettelijke meerderjarigheid (achttien jaar) voor zowel jongens als meisjes (art. 166 eerste volzin Mud; Jordens-Cotran, 2007: 612-615). Deze leeftijden zijn met name van belang in geval van echtscheiding, omdat staande het huwelijk de ouders gezamenlijk de verzorging uitoefenen.

De wettelijke vertegenwoordiging (*wilaya*) over het kind wordt tijdens het huwelijk (en na echtscheiding) in beginsel eenhoofdig uitgeoefend door de vader (art. 231 en 236 Mud). Dit is slechts anders als de vader afwezig is of onbekwaam. In dat geval is de moeder de tweede aangewezen persoon die belast is met de wettelijke vertegenwoordiging (art. 231 en 238 lid 1 Mud). Dat de moeder de vader vervangt, is bij de wijziging van 1993 voor het eerst in de Mudawwana opgenomen (art. 148 Mud-1993). Daarvóór was de door de vader aangewezen testamentaire of de door de rechter aangewezen datieve voogd de tweede aangewezen persoon voor uitoefening van het gezag (art. 151 en 152 Mud-1958). Wanneer zich een spoedeisende situatie voordoet en de vader is verhinderd, kan de moeder ook tijdelijk de vader vervangen (art. 236 tweede volzin Mud).

Als de ouders niet getrouwd zijn, rust zowel de verzorging als de wettelijke vertegenwoordiging op de moeder. Tussen vader en zijn buitenechtelijke kind bestaat immers geen familierechtelijke betrekking, waardoor geen van de wettelijke gevolgen van afstamming (waaronder *wilaya*) optreedt (art. 148 Mud). Ten opzichte van de moeder zijn de gevolgen van wettelijke bepalingen voor onwettige kinderen gelijk aan die voor wettige kinderen (art. 146 Mud).

Er is in de Mudawwana geen regeling opgenomen voor vervangende toestemming van de rechter, omdat het gezag over kinderen in principe bij één persoon ligt. Wel is in artikel 265 bepaald dat de uitvoering van het gezag onder toezicht van de rechtbank staat. Wanneer bij een handeling de belangen van de wettelijke vertegenwoordiger strijdig zijn met die van het kind, moet de rechtbank vooraf toestemming verlenen voor de bewuste handeling (art. 269 Mud). Uit de wet blijkt niet wie het geschil aanhangig zou moeten maken of wat de gevolgen zijn als de handeling wordt verricht zonder de rechterlijke toestemming. Verder is in artikel 240 Mud bepaald dat een toezichtdossier wordt aangelegd, als de waarde van het vermogen van de minderjarige de 200.000 Marokkaanse Dirham overschrijdt.¹⁰ De wettelijke vertegenwoordiger dient in dat geval jaarlijks een overzicht te geven van de wijze waarop hij het vermogen heeft beheerd (art. 241 Mud).

9 Zie voor het begrip geslachtsrijpheid Jordens-Cotran (2007: 92-94).

10 Dit komt overeen met ongeveer € 18.000,-.

6.2.4 Gezag na overlijden van een ouder

In alle drie de landen kunnen ouders bij testament een voogd aanstellen. De plaats die deze testamentaire voogd inneemt in de rangorde van personen die zijn belast met het gezag over een kind, is verschillend in het recht van de drie landen. Naar Nederlands recht kunnen ouders één of twee voogden aanwijzen bij uiterste wil (art. 1:292 lid 1 BW). Bij uiterste wil betekent dat de aanwijzing in beginsel dient te geschieden in een notariële akte of een bij de notaris in bewaring gegeven onderhandse akte (art. 4:94 BW; zie ook par. 7.2.3). Wanneer de ouders gezamenlijk gezag hebben en één van hen komt te overlijden, dan heeft de langstlevende ouder voorrang op de testamentaire voogd (art. 293 onder a BW). Als de ouder die de voogd aanwijst ten tijde van overlijden niet was belast met het gezag over het kind, dan heeft de beschikking geen gevolg (art. 1:293 onder b BW).

Naar Egyptisch recht kunnen de vader en de (over)grootvader van vaderszijde een testamentaire voogd (*nasi*) aanwijzen die het gezag over het vermogen van een kind uitoefent. De moeder kan niet een dergelijke testamentaire voogd aanwijzen.¹¹ Er gelden dezelfde vormvereisten als voor een testament (zie hoofdstuk 7.3.5). De aanwijzing van de testamentaire voogd dient te geschieden in een 'officieel document', een onderhands document waarvan de handtekening is gelegaliseerd of een document volledig in het handschrift van en ondertekend door de betrokkene (art. 28 Eg WGV; zie ook par. 7.3.5). Zoals hierboven beschreven, heeft de testamentaire voogd van de vader naar Egyptisch recht voorrang op alle andere personen (art. 1 en 28 1^e volzin Eg WGV; zie ook par. 5.2.2). Pas als de vader geen testamentaire voogd heeft aangewezen, komen andere personen (in eerste instantie de grootvader van vaderszijde) in aanmerking voor het gezag over het kind en het beheer van diens vermogen (art. 1 Eg WOGP). Wanneer er geen testamentaire voogd is aangewezen, dan wijst de rechter een voogd aan voor het beheer van het vermogen van de minderjarige (art. 29 Eg WGV). De testamentaire voogd moet van hetzelfde geloof zijn als het kind (art. 27 laatste volzin Eg WGV).

Naar Marokkaans recht kunnen zowel de moeder als de vader een testamentaire voogd aanwijzen (art. 237-238 Mud). Als beiden een voogd hebben aangewezen, dan heeft de testamentaire voogd van de vader voorrang op die van de moeder (art. 231 Mud). Als alleen de vader is overleden, dan heeft de moeder volgens de huidige Mudawwana voorrang op de door de vader aangewezen testamentaire voogd. Wel oefent de testamentaire voogd in dat geval toezicht uit op de moeder in haar taken als wettelijk vertegenwoordiger van het kind (art. 238 laatste volzin Mud). Eenzelfde toezicht geldt niet voor de vader, als de moeder is overleden en zij bij testament een voogd heeft aangewezen (Jordens-Cotran, 2007: 625-626).

Samengevat is het zo dat naar Nederlands en Marokkaans recht de langstlevende ouder belast blijft of wordt met het gezag over zijn of haar kind. Naar Egyptisch recht geldt een onderscheid naar gender. Een vader behoudt zijn gezag als de moeder overlijdt. Als de vader komt te overlijden, dan wordt de moeder echter niet van rechtswege belast met het gezag. Het is niet mogelijk dat de vader de moeder aanwijst

11 Er is niet bij wet geregeld dat de moeder eveneens niet een testamentaire voogd zou kunnen aanwijzen die het gezag over de *persoon* van het kind uitoefent. Ik heb in de Egyptische literatuur geen verwijzingen naar dit onderwerp kunnen vinden.

als testamentair voogd ten aanzien van het vermogen van het kind. Wel blijft zij belast met de verzorging van haar kind in ieder geval totdat het de leeftijd van vijftien jaar heeft bereikt. Dit houdt onder andere in dat het kind bij haar woont. Voor bijvoorbeeld verandering van woonplaats zal zij echter de instemming van de voogd van de kinderen nodig hebben.

Van alle onderzochte ouderparen was er één dat een testamentaire voogd had aangewezen. Deze Nederlandse vrouw en haar Egyptisch man hadden in Nederland een testament laten opstellen waarin de zus van de vrouw werd aangewezen als testamentaire voogd in het geval de man en de vrouw beiden zouden komen te overlijden (EG#3). Het gezin is nadien naar Egypte verhuisd en vermoedelijk zal dat testament daar niet afdwingbaar zijn voor de rechter, mede omdat de testamentaire voogd een vrouw is. Drie Nederlandse vrouwen in Egypte met een Egyptische man vertelden daarnaast dat ze zich hadden bekeerd tot de islam omwille van het zorgrecht over hun kinderen (EG#1, 2 en 6). Deze vrouwen hoopten door te bekeren de aanspraken op hun kinderen te vergroten, in het geval van overlijden van hun man (vgl. Rozema, 2005: 120-121). De Egyptische wetgeving vermeldt niets over geloof als voorwaarde voor het belast zijn met de verzorging van het kind. Volgens Samak is niet vereist dat een vrouw hetzelfde geloof heeft als het kind waarover zij de verzorging uitoefent, omdat de religieuze opleiding van het kind de taak is van de wettelijk vertegenwoordiger (2010: 526). Wel is vereist dat de met de verzorging belaste vrouw niet ‘immoreel of onzedelijk’ is (Samak, 2010: 523-524). Wat hieronder precies moet worden verstaan, is niet duidelijk. In ieder geval betekent het dat in voorkomend geval de levenswandel van de moeder een argument kan zijn in een conflict tussen haar en bijvoorbeeld de familie van haar overleden echtgenoot over wie de verzorging van het kind op zich dient te nemen.

6.3 Internationaal privaatrecht

6.3.1 *Nederland en Marokko*

Nederland en Marokko zijn beide partij bij het Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996 (HKV 1996). Er is geruime tijd verstreken tussen de opstelling van het verdrag en de inwerkingtreding ervan voor Nederland. Dit had ermee te maken dat er een overlap bestaat tussen dit verdrag en de EG-verordening Brussel II bis. Daardoor viel het verdrag onder de competentie van de Europese Unie en waren EU-lidstaten niet bevoegd zelfstandig het verdrag te ratificeren (Van Iterson, 2011: 28). Uiteindelijk is het verdrag voor Nederland van kracht geworden op 1 mei 2011, na afronding van de Europese besluitvorming. Voor Marokko was het verdrag al van kracht geworden op 1 juli 2002.¹² Hiermee is het internationaal privaatrecht van beide landen op het terrein van het gezag over kinderen in vergaande mate op elkaar afgestemd.

Voor het Nederlandse internationaal privaatrecht op het gebied van gezag over kinderen is verder de Uitvoeringswet internationale kinderbescherming van belang.

12 Zie www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=70 (geraadpleegd 4 december 2012).

Deze wet geeft uitvoering aan het HKV 1996 en de Verordening Brussel II bis. De verordening regelt alleen de internationale bevoegdheid, terwijl het HKV 1996 daarnaast ook materieel conflictenrecht bevat. In het navolgende zal ik vooral aandacht besteden aan het Haags Verdrag en niet aan de verordening. De reden daarvoor is dat dit hoofdstuk met name gaat over van rechtswege ontstaan gezag. Dit heeft vooral te maken met het materiële conflictenrecht en niet met de internationale bevoegdheid. Bij het van rechtswege ontstaan van gezag zijn immers geen instanties betrokken. Daardoor is met name het verdrag en niet de verordening hier van belang, omdat die laatste alleen de bevoegdheid regelt van instanties tot het nemen van gezagsmaatregelen.

Ingevolge het HKV 1996 is bij de bepaling van het toepasselijke recht een belangrijke plaats ingeruimd voor de gewone verblijfplaats.¹³ De vraag of een of beide ouders van rechtswege zijn belast met het gezag over een kind wordt beantwoord met toepassing van het recht van het land van gewoon verblijf van het kind (art. 16 lid 1 HKV 1996).¹⁴ Het betreft hier alleen het gezagsrecht van dat woonland en niet het internationaal privaatrecht (21 lid 1 HKV 1996). Als het kind bijvoorbeeld gewoon verblijf heeft in Marokko, dan zijn de moeder en de vader samen belast met de verzorging van het kind en is de vader alleen belast met de wettelijke vertegenwoordiging.¹⁵ Op kinderen met de gewone verblijfplaats in Nederland wordt Nederlands gezagsrecht toegepast, ook al hebben ze (tevens) de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit.

Wanneer het land van gewoon verblijf van het kind verandert, dan blijft het in het eerdere land van rechtswege ontstane gezag voortduren (art. 16 lid 3 HKV 1996). Indien echter volgens het recht van het nieuwe woonland een ouder van rechtswege is belast met gezag terwijl dat volgens het recht van het oude woonland niet zo was, dan geldt het recht van het nieuwe land (art. 16 lid 4 HKV 1996). Dit houdt in dat als een kind verhuist van Marokko naar Nederland, in Nederland naast de vader ook de moeder wordt belast met het gezag over het kind. Dit geldt overigens ook als het kind verhuist uit een niet-verdragsland, zoals Egypte. De plicht tot erkenning van in een ander land van rechtswege ontstaan gezag heeft universele werking en niet alleen tussen verdragslanden. Als het kind verhuist van Nederland naar Marokko, dan dient Marokko het in Nederland van rechtswege ontstane gezamenlijke gezag van beide ouders te erkennen. Om erkenning te faciliteren, kan degene die is belast met het gezag over een kind een 'verklaring inzake ouderlijke verantwoordelijkheid' laten opstellen (art. 40 lid 1 Hkv 1996). In Nederland wordt deze verklaring opgesteld door de notaris (art. 25 Uitvoeringswet internationale kinderbescherming).¹⁶

Het is de vraag in hoeverre Marokkaanse instanties daadwerkelijk in Nederland tot stand gekomen gezamenlijk gezag erkennen. In artikel 22 HKV 1996 is een openbare orde exceptie opgenomen. Een land kan bepalingen van het verdrag buiten toe-

13 De gewone verblijfplaats is het land waar de minderjarige feitelijk en duurzaam verblijft (Strikwerda, 2012: 97).

14 Het verdrag is van toepassing op kinderen totdat ze de leeftijd van achttien jaar bereiken (art. 2 HKV 1996).

15 Mits de vader en de moeder getrouwd zijn en het kind afstamt van de vader, zie par. 5.2.3.

16 Zie eveneens het Besluit vaststelling formulier notariële verklaring inzake ouderlijke verantwoordelijkheid (*Staatscourant* 2007, 128).

passing laten, wanneer deze kennelijk in strijd zijn met de openbare orde. Wat onder de openbare orde valt, wordt bepaald door de verdragsluitende staat zelf. Buiten toepassing laten is echter alleen toegestaan in uitzonderingsgevallen (Van Iterson, 2011: 206-207). Mogelijkerwijs zullen Marokkaanse instanties in Nederland tot stand gekomen gezamenlijk gezag toch weigeren te erkennen wegens strijd met Marokkaans recht. Daarbij komt dat het met de toepassing van internationale verdragen in Marokko vaak niet best is gesteld. Bij overheidsinstanties ontbreekt nogal eens kennis van verdragen of is er geen bereidheid om ze toe te passen ten koste van nationale wetgeving. In twee monografieën over het in Marokko geldende IPR, gepubliceerd na ondertekening en inwerkingtreding van het HKV 1996, wordt dit verdrag bijvoorbeeld onvermeld gelaten (Al-Atrash, 2005: 147-148; Zukaghi, 2002). Jordens-Cotran merkt op dat bij het opstellen van de Mudawwana geen rekening is gehouden met het reeds door Marokko geratificeerde HKV 1996 (2007: 683). Daardoor is de Mudawwana voor wat betreft de erkenning van gezagsmaatregelen in buitenlandse echtscheidingsvonnissen niet in overeenstemming met het verdrag.

Vóór de inwerkingtreding van het verdrag voor Nederland in 2011 was er geen wederzijdse plicht tot erkenning van van rechtswege ontstaan gezag tussen Nederland en Marokko. Voor Nederland gold toen het Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961, de voorganger van het HKV 1996. Onder dat verdrag was de aanknoping bij de nationaliteit van het kind het uitgangspunt voor zover het gezag van rechtswege betrof (art. 3 HKV 1961). Een kind met de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit dat gewone verblijfplaats had in Nederland stond bijvoorbeeld van rechtswege onder eenhoofdig gezag van de vader (mits hij getrouwd was met de moeder van het kind). De Hoge Raad heeft artikel 3 HKV 1961 echter zo geïnterpreteerd dat het volgens het recht van het land van nationaliteit ontstane gezag in beginsel wordt erkend in Nederland, maar dat deze erkenning niet in de weg staat aan de bevoegdheid van Nederlandse instanties om met toepassing van Nederlands recht nieuwe maatregelen te nemen (Strikwerda, 2012: 129).¹⁷ Ook bij dubbele nationaliteit zijn rechters in Nederland het gezagsrecht van de beide nationaliteiten ‘cumulatief’ gaan toepassen (Van Iterson, 2011: 192-193). Als volgens het recht van de ene nationaliteit slechts een van de ouders was belast met het gezag, maar volgens het recht van de andere nationaliteit tevens de andere ouder, dan was er sprake van gezamenlijk gezag.

Vóór de inwerkingtreding van het HKV 1996 voor Marokko in 2002 gold alleen het interne Marokkaanse IPR. Zoals in de voorgaande hoofdstukken is beschreven, is dat IPR sterk op nationaliteitsaanknoping gebaseerd en speelt religie door middel van de openbare orde een belangrijke rol bij de bepaling van het toepasselijke recht. Buitenlanders zijn volgens artikel 4 DCC onderworpen aan hun nationale recht wat betreft hun staat en rechtsbevoegdheid, waaronder het gezag over minderjarige kinderen. Wanneer het kind verschillende buitenlandse nationaliteiten heeft, dan kan de rechter bepalen welk recht moet worden toegepast (art. 4 DCC). ‘Abur stelt op basis van enkele oudere uitspraken dat het nationale recht van het kind van toepassing is

17 Zie 1 juli 1982, *Nederlandse Jurisprudentie* 1983, 201 en 18 november 1983, *Nederlandse Jurisprudentie* 1984, 343). In beide uitspraken ging de Hoge Raad ervan uit dat gezagsverhoudingen voortvloeiend uit buitenlands recht gerespecteerd dienen te worden, maar alleen als deze ‘in overeenstemming zijn met de werkelijkheid’. In een uitspraak van de Hoge Raad van 23 maart 1983 (*Rechtspraak van de Week* 1984, 71) was geen sprake van een dergelijke overeenstemming (Rutten, 1988:93).

op zowel wilaya (wettelijke vertegenwoordiging) als hadana (verzorging; ‘Abur, 1994: 261-262). Al-Atrash is echter van mening dat als de ouders getrouwd zijn, dan het recht dat de gevolgen van dat huwelijk beheerst ook van toepassing is op het gezag over hun kinderen. Als een van de ouders of het kind echter de Marokkaanse nationaliteit heeft of moslim is, dan is krachtens art. 3 Mar WN het Marokkaanse gezagsrecht van toepassing (Al-Atrash, 2005: 147-148). Voor de inwerkingtreding van het HKV 1996 moesten Marokkaanse instanties dus Marokkaans gezagsrecht toepassen op het gezag over kinderen in transnationale gezinnen. Zoals hierboven beschreven is dit mogelijk nog steeds de praktijk, ondanks de inwerkingtreding van het verdrag voor Marokko.

6.3.2 *Egypte*

Egypte is geen partij bij het HKV 1996 en dus niet ingevolge dat verdrag gebonden aan volgens Nederlands recht ontstaan gezamenlijk gezag. Het toepasselijk gezagsrecht wordt bepaald aan de hand van intern Egyptisch IPR. In artikel 16 van het Egyptische Burgerlijk Wetboek is bepaald dat het gezag over en bescherming van handelingsonbekwame personen (waaronder minderjarige kinderen) wordt geregeld door het nationale recht van de onbekwame. Dit betreft echter alleen het materiële recht. Het procesrecht en administratieve formaliteiten worden door het Egyptische recht geregeld (art. 22 Eg BW). Daarnaast wordt het beheer van het vermogen van een minderjarige geregeld door het nationale recht van de vader (Riyad, 1992: 101-102). Ook op de vraag of een ouder het gezag over een kind verliest, is het nationale recht van die ouder van toepassing (Riyad, 1992: 101). Als het kind meerdere nationaliteiten heeft, maar niet de Egyptische, dan kan de rechter bepalen welk recht moet worden toegepast op basis van met welk land de nauwste binding bestaat (art. 25 Eg BW).

Wanneer het kind of een van de ouders moslim is, gebiedt de openbare orde echter dat Egyptisch gezagsrecht wordt toegepast, net als op de andere terreinen van het familierecht (Riyad, 1992: 74; vgl. Berger, 2005: 43). Ook als het kind meerdere nationaliteiten heeft, waaronder de Egyptische, wordt het Egyptische gezagsrecht toegepast (art. 25 Eg BW). Voor de transnationale gezinnen betekent dit dat naar Egyptisch conflictenrecht zo goed als altijd Egyptisch recht van toepassing zal zijn op het gezag over de kinderen.

6.4 Gezag in de praktijk

6.4.1 *Controle op gezag in de praktijk*

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk al aan de orde is geweest, is het gezagsrecht niet alleen van belang in geval van echtscheiding of overlijden van een ouder. Ook in ongebroken gezinnen hebben ouders te maken met het gezagsrecht wanneer ze beslissingen nemen over hun kind. Zo moeten in Nederland bij gezamenlijk gezag beide ouders instemmen met de inschrijving van hun kind op een school. Daartoe moeten ze bijvoorbeeld beiden het inschrijvingsformulier van de school ondertekenen. Een arts die een kind onder de zestien jaar behandelt, moet daarvoor de instemming heb-

ben van beide ouders als zij gezamenlijk gezag hebben over hun kind (art. 7:465 lid 1 jo. 7:450 lid 1 BW). Wanneer een van de ouders zich met het kind meldt bij de arts, dan mag de instemming van de andere ouder worden verondersteld, mits niet is gebleken dat de andere ouder bezwaar heeft tegen de behandeling. Bij het aangaan van een nieuwe behandelrelatie met een kind moet de arts in beginsel wel controleren wie is belast met het gezag.¹⁸ Bij ongebruikelijke of niet-medisch noodzakelijke behandelingen moet de arts ook expliciet toestemming vragen aan de andere ouder, als deze niet aanwezig is.¹⁹

In Marokko moet het familieboekje (*livret de famille*, *daftar 'a'ili*) bij tal van administratieve procedures worden overgelegd (Rosen, 2000: 4).²⁰ Het familieboekje wordt overhandigd aan de vader (art. 23 Mar WBS). Volgens de wet heeft de moeder recht op een gecertificeerde kopie van het boekje, indien zij daarom verzoekt. Geen van de geïnterviewde moeders vertelde een kopie van het familieboekje te bezitten. Volgens een geïnterviewde ambtenaar van de burgerlijke stand werd in Berkane geen kopie uitgereikt aan de moeder, tenzij zij ongehuwd was of weduwe.²¹ Willman Bordat en Kouzzi beschrijven het belang van het familieboekje in de omgang met overheids- en niet-overheidsinstanties in Marokko.

The Family Booklet is the single most essential document in people's lives – it is on this basis that other official papers attesting to one's legal identity and civil status necessary to carrying out most daily acts may be obtained. The Family Booklet is required for, *inter alia*, obtaining a National Identity Card, a passport, a driver's license, free medical care and other social services, legal aid assistance in courts, and a vaccination booklet. Also, to request an official birth, marriage or residence certificate, one needs to present the Family Booklet. [...] It is also necessary as proof of identity to be able to obtain employment, register for government literacy classes, be admitted to the hospital, start a business, purchase a home or other property based on credit, get married, open a bank account, receive money transfers, and claim inheritance rights from one's parents. Registration in a Family Booklet is generally required to enroll children in school. Without a Family Booklet, people simply do not legally exist (2009: 5).

Een geïnterviewde Nederlandse vrouw in Marokko vertelde dat het familieboekje nodig was om haar kind in te schrijven op school (NL-MA#6). Verschillende respondenten vertelden dat ze het familieboekje nodig hadden om een afschrift van de ge-

18 Zie 'Wegwijzer dubbele toestemming minderjarige (2011)' van het Koninklijk Nederlands Medisch Genootschap knmg.artsennet.nl/Publicaties/KNMGpublicatie/Wegwijzer-dubbele-toestemming-minderjarige-2011.htm (geraadpleegd 6 december 2012).

19 Zie bijvoorbeeld Regionaal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg Amsterdam, 29 mei 2007, waarin een arts een berisping krijgt na een op verzoek van de vader uitgevoerde, medisch niet-noodzakelijke besnijdenis zonder toestemming van de moeder (vermeld in Rutten, 2010: 71-72).

20 Bijvoorbeeld voor afgifte van een identiteitskaart voor een kind, zie de website van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam www.cgmrotterdam.nl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=14&Itemid=115, geraadpleegd 6 december 2012). In de spreektaal wordt het familieboekje ook wel *al-hala al-madaniyya* genoemd oftewel 'burgerlijke staat'.

21 Interview, Berkane 30 december 2009.

boorteakte van hun kind te verkrijgen. Ook kan een *fiche individuel d'état civil* worden opgemaakt met ontlening van de gegevens aan het familieboekje (art. 33 Mar WBS).²²

In Egypte bestaat een soortgelijke 'familiekaart' (*bitaqa 'a'iliyya*). Volgens een geïnterviewde Egyptische man in Cairo is deze kaart inmiddels vervangen door de 'persoonlijke identificatiekaart' (*bitaqaṭ ṭahqīq al-shakhsīyya*; art. 48 e.v. Eg WBS en art. 33 Eg UrWBS). Met het daarop vermelde, unieke nationale nummer (vergelijkbaar met het Burgerservicenummer) kunnen alle familiegegevens worden opgehaald in het centrale digitale register van de burgerlijke stand. Welke instanties hiertoe toegang hebben, is mij niet duidelijk. Wellicht is het bij bepaalde overheidsinstanties niet meer nodig om de familiekaart te overleggen, omdat zij de gegevens over de kinderen zelf kunnen opzoeken. In ieder geval staat op de portal van de Egyptische overheid de familiekaart vermeld als identificatiedocument in allerlei procedures.²³

Zowel in Egypte als Marokko wordt de familiekaart of het familieboekje in beginsel alleen aan de vader uitgereikt en staat het op zijn naam. Dit is in lijn met het uitgangspunt dat een vader eenhoofdig gezag (*wilaya*) heeft over zijn kinderen. Het familieboekje/de familiekaart dient als bewijs van de afstamming van zijn kinderen en daarmee van zijn gezag over hen. Beide documenten zijn in praktijk zeer belangrijk om allerlei zaken te regelen ten aanzien van kinderen.²⁴ Het is moeilijk te zeggen of dit ook betekent dat moeders deze zaken niet zelfstandig kunnen regelen, als ze dat zouden willen. Tijdens de interviews bleek het moeilijk om precieze informatie over de reikwijdte van het Egyptisch en Marokkaans gezagsrecht te verkrijgen van moeders. Als illustratie kan een interview met een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man dienen.

I: Bijvoorbeeld, je wilt je kind inschrijven op school of je moet naar de dokter, kunnen jullie dat gewoon afzonderlijk van elkaar regelen voor de kinderen?

R: Dokters wel, dokters is geen probleem. De school, je moet het geboortebewijs meenemen en volgens mij moet je daar alle twee tekenen ja.

I: Alle twee tekenen?

R: Volgens mij moest je alle twee tekenen. Want nu nog, op een gegeven moment moest je ook alle twee tekenen voor een paspoortaanvraag.²⁵ Dat was eerder niet, eerder kon ik dat alleen doen. Maar hier [bij Egyptische instanties], ja meestal doet de vader dat. Maar de school weet ik niet meer, volgens mij moet je wel alle twee tekenen, dat weet ik niet meer.

I: En als je inderdaad een geboortebewijs moet ophalen, kan jij dat ook doen?

R: Nu wel, nu ik Egyptisch ben wel.²⁶

22 Een fiche individuele kan als alternatief dienen voor een afschrift uit het geboorteregister. In tegenstelling tot een afschrift van het geboorteregister, kan de *fiche* worden verkregen in de woonplaats. Enige uitzonderingen daargelaten, heeft een fiche individuele dezelfde bewijskracht als een afschrift van het geboorteregister (art. 33 2e volzin Mar WBS).

23 www.egypt.gov.eg/arabic/home.aspx (geraadpleegd 7 december 2012).

24 In het bijzonder wanneer kinderen nog geen eigen identiteitskaart hebben. In Egypte dient iedereen vanaf zestien jaar een identiteitskaart te bezitten en in Marokko vanaf achttien jaar (art. 48 Eg WBS; art. 1 Wet op de Elektronische Nationale Identiteitskaart, *Bulletin Officiel* nr. 5584 van 6 december 2007, p. 1356-1357).

25 De respondent doelt hier op de aanvraag van een Nederlands paspoort bij de Nederlandse ambassade in Egypte.

26 De respondent heeft de Egyptische nationaliteit verkregen.

I: Oh ja, als buitenlander niet zeg maar?

R: Ja nee, weet ik eigenlijk niet. Volgens mij niet, maar dat weet ik niet zeker. (EG#1 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Veel geïnterviewde ouders regelden dingen samen met de andere ouder, waardoor het voor hen niet aan de orde was wie formeel bevoegd was. Ook was het bij de grote meerderheid van de onderzochte ouderparen in Egypte en Marokko de man die was opgegroeid in dat land en de vrouw die was geïmmigreerd. Daardoor lag het vaak voor de hand dat de man dingen regelde, omdat het voor hem eenvoudiger was vanwege zijn ervaring met de bureaucratie en taalvaardigheid. In hoofdstuk 8 zal ik beschrijven op welke wijze de geïnterviewde ouders de taken hadden verdeeld. In ieder geval vertelden veel geïnterviewde ouders dat het in Egypte en Marokko gebruikelijk is dat mannen de aangelegenheden van hun gezin regelen. Wel vertelden verschillende geïnterviewde moeders dat ze alleen met hun kind naar de dokter konden gaan. Mogelijkerwijs wordt er in beide landen in de praktijk de instemming van de vader verondersteld, als het om niet-uitzonderlijke behandelingen gaat. Het volgende deel van deze paragraaf gaat dieper in op een onderwerp dat in veel interviews uitgebreid ter sprake kwam: buitenlandse reizen met minderjarige kinderen.

6.4.2 Buitenlandse reizen

Nederland

In de Paspoortwet is de toestemming geregeld die nodig is voor de aanvraag van een reisdocument voor een kind. Voor de aanvraag van een Nederlands paspoort of identiteitskaart door of namens een minderjarig kind is een verklaring van toestemming vereist van iedere persoon die het gezag over het kind uitoefent (art. 34 lid 1 Paspoortwet). Voor paspoortaanvragen bij de Nederlandse ambassade in Egypte of Marokko geldt bovendien dat beide ouders in persoon aanwezig moeten zijn bij de aanvraag.²⁷ Daarop wordt alleen een uitzondering gemaakt als een van beide ouders niet in Egypte of Marokko woont.

De instemming met de paspoortaanvraag kan worden ingetrokken, waarmee de geldigheid van het paspoort van rechtswege vervalt (art. 48 Paspoortwet). Als de ene ouder toestemming weigert voor afgifte van een paspoort, kan de andere ouder aan de rechter vervangende toestemming verzoeken (art. 34 lid 2 Paspoortwet). Voordat vervangende toestemming wordt gegeven, probeert de rechter tot een vergelijk tussen de ouders te komen. Als een van de ouders eenhoofdig het gezag uitoefent, is geen toestemming van de andere ouder nodig voor de afgifte van een paspoort voor het kind. Voorheen bestond de mogelijkheid om een kind te laten bijschrijven in het paspoort van een ouder. Per 26 juni 2012 zijn deze bijschrijvingen niet meer geldig (art. 65a lid 1 Paspoortwet).

Ook wanneer een kind eenmaal een paspoort heeft, kan bij grensoverschrijding controle plaatsvinden op de instemming van personen die zijn belast met het gezag over dat kind. Ingevolge de Schengen Grenscode dienen ambtenaren belast met

²⁷ Zie egypte.nlabassade.org/producten-en-diensten/consular-services/paspoorten-en-id-bewijzen (geraadpleegd 10 december 2012).

grensbewaking ‘bijzondere aandacht [te besteden] aan al dan niet begeleide minderjarigen’ (art. 6.1 Bijlage VII).²⁸ Ze moeten zich vergewissen van de instemming van de gezaghebbende perso(o)n(en), als het minderjarige kind wordt begeleid door één persoon en er ‘ernstige redenen’ bestaan om aan te nemen dat de minderjarige onwettig is onttrokken aan de personen die gezag over hem of haar hebben (art 6.2 Bijlage VII Schengen Grenscode). In de praktijk controleert de Koninklijke Marechaussee onder andere op de geslachtsnaam van het kind en de volwassene die het kind begeleidt (De Bruin, 2008: 349). Als beide geslachtsnamen niet dezelfde zijn, dan is dat een indicatie om aanvullende documenten te vragen die aantonen dat de volwassene belast is met het gezag over het kind. Aangezien veel kinderen de geslachtsnaam van hun vader hebben, zijn het vooral moeders die extra worden gecontroleerd wanneer zij alleen reizen met hun kind. Dit overkwam een Marokkaans-Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man, toen ze van Marokko naar Nederland reisde.

R: Mijn zoon heeft de achternaam van mijn man. Ik heb een andere achternaam, ik heb mijn eigen meisjesnaam gehouden. En dat is sinds een jaar, dat ze vragen bij de douane van ja kan je aantonen dat dit jouw kind is.

I: Bij de Nederlandse douane?

R: Bij de Nederlandse douane op Schiphol ja. Ik ben er op aangesproken en ik schrok er heel erg van de eerste keer. Ja dat wist ik helemaal niet. Mijn zoon reisde met mij mee toen zei hij [de marechaussee] van is dit jouw kind? Kun je dat aantonen ... Ja ik, mijn knieën gingen helemaal te keer. Ik denk: wat krijgen we nou?

I: Ja.

R: Toen zei hij ook van nou weet je wat, het is pas sinds kort zo. Volgende keer, wil je daar rekening mee houden? Ja prima, ik heb nu standaard in mijn paspoort een uittreksel van het bevolkingsregister. Dat heb ik meteen gehaald toen ik dus in Nederland was. Daar staan mijn gegevens in, van mijn kind en van zijn vader. (MA#1 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Het gezag kan worden aangetoond met een uittreksel uit het gezagsregister van de rechtbank, een afschrift van de geboorteakte, een uittreksel uit de GBA of een toestemmingsverklaring van de andere ouder (De Bruin, 2008: 350). Een uittreksel uit het gezagsregister kan alleen worden verkregen als het gezag niet van rechtswege is ontstaan. Alleen dan wordt immers het gezag vermeld in het gezagsregister. Een afschrift van de geboorteakte of uittreksel uit het GBA is alleen afdoende, wanneer de ouders getrouwd zijn en zij dus van rechtswege het gezag over het kind hebben. Als blijkt dat de ouder die alleen reist met het kind inderdaad is belast met het gezag en er zijn verder geen omstandigheden die duiden op onttrekking aan het wettelijk gezag, dan hoeft de instemming van de andere ouder niet te worden aangetoond. Die instemming mag door de grensbewaking worden verondersteld, als het tegendeel niet is gebleken (art. 1:253i lid 1 BW).

28 EG-Verordening nr. 562/2006 van 15 maart 2006, PbEG L 105/ 2006.

Egypte

Een minderjarig kind (onder de 21 jaar) heeft voor de afgifte van een reisdocument de toestemming nodig van de persoon die het gezag (wilaya) erover uitoefent (art. 21 2^e volzin Uitvoeringsregeling bij de Egyptische paspoortwet; Najib & Ghanim, 2002: 26; Salman e.a., 2005: 18). Aangezien het gezag over een kind in principe door de vader wordt uitgeoefend, kan de vader zonder toestemming van de moeder een paspoort aanvragen voor zijn kind. De moeder kan dat echter niet zonder de toestemming van de vader. De kinderen in de onderzochte gezinnen hadden echter veelal geen Egyptisch paspoort. Ze reisden op hun Nederlandse paspoort, dat op eenvoudige wijze toegang geeft tot de meeste landen. In die zin waren de Egyptische regels voor de afgifte van een paspoort voor een kind niet relevant voor de onderzochte transnationale gezinnen.

Ook als een kind geen Egyptisch paspoort heeft, wordt mogelijk gecontroleerd of het kind met instemming van de vader het land uit reist. Verschillende geïnterviewde moeders in Egypte vertelden dat de grensbewaking actief toeziet op instemming van de vader met de reis. Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde bijvoorbeeld het volgende.

Er moet toestemming van de vader zijn dat de kinderen mee mogen naar het buitenland. [...] Ik heb er wel altijd rekening mee gehouden. Mijn man bleef dan in de buurt van het vliegveld. Dan kon ik hem bellen en zeggen van: hé kom eens even hier naartoe, want ze [de grensbewaking] geloven niet dat het oké is, weet je wel. Dus mijn man die zette mij dan meestal op het vliegveld af met de kinderen. (EG#2 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Een andere Nederlandse vrouw vertelde dat ze zelf meerdere malen is tegengehouden door de grensbewaking toen ze alleen reisde met haar kinderen.

Ik werd een keer tegengehouden door de douane met de kinderen en dan zeiden ze van: ja je mag niet reizen. Mijn man vertelde laatst, en dat wist ik dus niet, dat het feit dat de kinderen een paspoort hebben, al wil zeggen dat de kinderen mogen reizen met de moeder. Dus ze hadden me niet tegen mogen houden. En laatst werd ik weer gestopt met de kinderen. Toen zei ik van: ken je nou niet de wet? Als je kinderen een paspoort hebben, dat betekent dat ze mogen reizen. Toen hebben zij die hogere [ambtenaar] erbij gehaald en die zei ja inderdaad, ze heeft gelijk. Toen begon die hogere man die lagere man ook uit te schelden: ja je bent een ezel, dat je dat niet weet, moet zij jou vertellen hoe de wet in elkaar zit? (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Een andere Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde daarentegen dat ze zelf juist geen problemen heeft ervaren bij de grenscontrole in Egypte.

Nee, heb ik nooit problemen mee gehad. Ik denk dat dat veel te maken heeft met het feit dat ik meiden heb en geen jongens. Ik weet van kennissen van mij die jongens hadden, dat die wel regelmatig problemen hadden aan de grens. Maar dat een moeder er eventueel vandoor zou willen met haar meiden, daar wordt minder zwaar aan getild dan als het om jongens gaat. Dat is waarschijnlijk de reden waarom vrouwen met jongens vaker problemen hebben. Nee, ik heb daar nooit problemen mee gehad, nooit. (EG#3 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

In hoeverre de Egyptische grensbewaking actief controleert, is moeilijk te concluderen op basis van dit onderzoek. De meeste geïnterviewde ouders en andere respondenten denken dat er veel wordt gecontroleerd. Zelfs de vrouw in het laatste citaat denkt dat dit zo is en ziet zichzelf als een 'uitzondering op de regel', omdat ze geen zoons heeft.

Verschillende geïnterviewde moeders in Egypte vertelden dat een vader zijn kind op een 'lijst' kan laten zetten, waardoor de grensbewaking het kind tegenhoudt als het Egypte verlaat. Bij geen van hen was dit echter gebeurd. De meesten van deze moeders dachten dat het een relatief eenvoudige procedure is om dit te doen (vgl. Rozema, 2005: 198). De Nederlandse vrouw uit het tweede citaat hierboven zei bijvoorbeeld: 'Echt, je hebt totaal geen rechten. Eén telefoontje van je man en je kunt het land niet uit.' Het lijkt er echter op dat het niet zo eenvoudig is om een kind te laten signaleren zodat het Egypte niet kan verlaten. Volgens Najib en Ghanam is tussenkomst van de rechter vereist (2002: 27). In het derde artikel van Wet 1 van 2000 is bepaald dat familierechtelijke geschillen omtrent een buitenlandse reis kunnen worden voorgelegd aan de voorzieningenrechter van de rechtbank. Hieronder valt onder andere een geschil over de reis van een kind naar het buitenland (Najib & Ghanam, 2002: 32). Overigens kan ook een moeder zich tot de voorzieningenrechter wenden om te verhinderen dat de vader met de kinderen Egypte verlaat. Dit kan bijvoorbeeld als zij belast is met de hadana en de kinderen daaraan onttrokken dreigen te worden door vertrek naar het buitenland (Najib & Ghanam, 2002: 33).

Tot slot nog enkele opmerkingen over de aanvraag van een paspoort door een getrouwde vrouw. Voorheen was het zo dat een getrouwde vrouw toestemming moest hebben van haar echtgenoot voor de aanvraag van een Egyptisch paspoort (art. 21 1^e volzin EgUrPw).²⁹ De facto waren vrouwen daarmee afhankelijk van instemming van hun echtgenoot om naar het buitenland te kunnen reizen. In een uitspraak in 2000 heeft het Egyptische Hoge Constitutionele Hof dit vereiste echter als in strijd met de grondwettelijk beschermde vrijheid van beweging geoordeeld.³⁰ Het instemmingsvereiste moest daarop buiten toepassing worden gelaten.³¹ Er zijn echter berichten dat functionarissen in de praktijk soms toch de toestemming van de echtgenoot blijven vragen (UNCMW, 2007: par. 26). In dit verband is het tekenend dat volgens de website van het Egyptische ministerie van Binnenlandse Zaken een vrouw voor de aanvraag van een paspoort een bewijsstuk dient over te leggen van haar burgerlijke staat, terwijl een man dat niet hoeft.³² Nederlandse vrouwen waren ook voor de uitspraak van het Hoge Constitutionele Hof niet afhankelijk van instemming van hun Egyptische man voor het verkrijgen van een paspoort, omdat zij geen Egyptisch, maar een Nederlands paspoort hebben.

29 Art. 8 en 11 Egyptische Paspoortwet jo. art. 3 Besluit 3937 van 1996 van de minister van Binnenlandse Zaken (vermeld in Najib & Ghanim, 2002: 26).

30 Zaaknr. 243 van jaar 21, zittingsdatum 4 november 2000. Zie ook Leila (2001).

31 Ingevolge artikel 49 van Wet 48 van 1979 op het Hoge Constitutionele Hof (Wet van 29 augustus 1979) is een uitspraak van het hof bindend voor alle Egyptische instanties en dient een wettelijke bepaling die in strijd is met de Grondwet buiten toepassing te worden gelaten.

32 www.moiegypt.gov.eg/Arabic/Departments+Sites/Immegration/TravellingPapers/PapersNeeded (geraadpleegd 9 december 2012). Zie tevens het aanvraagformulier voor een Egyptisch paspoort www.egypt.gov.eg/Services/ServiceDetailsFiles.aspx?ID=4753.

Marokko

Ook naar Marokkaans recht heeft een minderjarig kind (onder de achttien jaar) voor de afgifte van een reisdocument de toestemming nodig van de persoon die het gezag (wilaya) over hem of haar uitoefent. Naar Marokkaans recht kunnen zowel de vader als de moeder bekleed zijn met het gezag. De vader is in de eerste plaats bekleed met het gezag en alleen in zijn afwezigheid de moeder. Net als naar Egyptisch recht zal dus doorgaans wel de toestemming van de vader, maar niet die van de moeder vereist zijn voor afgifte van een paspoort of een buitenlandse reis van een kind.

In Marokko spraken veel minder ouders uit zichzelf over controle door de grensbewaking bij een buitenlandse reis van een kind. Verschillende moeders vertelden nooit te worden gecontroleerd door de Marokkaanse grensbewaking wanneer ze alleen reizen met hun kind. Dit was ook zo bij een Marokkaans-Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man.

I: Dus als je naar het buitenland gaat, dan reis je op je...

R: Nederlandse paspoort. Mijn kinderen ook, ze hebben geen Marokkaans paspoort.

I: Ja.

R: Ja en ik heb ook nooit problemen gehad bij de douane hoor. Dat je het land uit wilt en je hebt twee kinderen bij je en dat ze dan zeggen: hé en de vader dan? Ik heb dat probleem nooit gehad. Wordt nooit gevraagd. Ik kon altijd gewoon makkelijk reizen met de kinderen. (MA#5 Nederlands-Marokkaanse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Een respondent (een Nederlandse moeder) vertelde dat zij een instemmingsverklaring van haar man had met zijn gelegaliseerde handtekening (MA#3). Dit was echter aan het begin van de jaren '80 van de vorige eeuw en bij een kind dat toen niet de Nederlandse nationaliteit had. Een andere Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man vertelde dat ze op het vliegveld in Marokko zich altijd liet uitzwaaien door haar man.

R: Ik had wel een paar keer op het Marokkaanse vliegveld, dat ze dan zeggen van waar is je man dan? En dan zeg ik die staat daar achter, die staat daar te zwaaien. En dat hebben we ook afgesproken dat hij blijft, totdat hij ziet dat ik door de douane heen ben.

I: Ja.

R: Maar ze hebben nooit gevraagd mag het wel of heb je wel een toestemming of zo. En nou als ze er iets van zeggen, dan doe ik zelf altijd snel af met een grapje of zo. En dan zeggen ze altijd wel oké. Maar als ik al zeg ja hij staat gewoon daar te zwaaien, dan vinden ze het al genoeg. (NL-MA#6 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Wederom is het niet mogelijk om conclusies te trekken over de mate waarin de Marokkaanse grensbewaking controleert op instemming van de gezaghebbende ouder met de reis van het kind. In ieder geval lijkt er in de perceptie van de geïnterviewde ouders in Marokko minder streng te worden gecontroleerd dan in Egypte.

6.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is gebleken dat er grote verschillen zijn in de wijze waarop in de drie landen het gezag over minderjarige kinderen is verdeeld over de ouders. In Nederland is het uitgangspunt gezamenlijk gezag van beide ouders, eventueel na een verzoek tot aantekening in het gezagsregister voor wat betreft ongehuwde vaders. In Egypte en Marokko daarentegen berust het gezag (in de zin van wettelijke vertegenwoordiging of wilaya) bij één ouder. In beginsel is dat de vader. In Marokko kan de moeder van een kind worden belast met het gezag over haar kind, bijvoorbeeld als haar man komt te overlijden. In Egypte is dit niet mogelijk en komen andere mannelijke familieleden eerder in aanmerking voor het gezag over kinderen in het geval de vader komt te overlijden. Naast wettelijke vertegenwoordiging kennen Egypte en Marokko de hadana of verzorging. Deze berust in beginsel bij de moeder (in Egypte) of bij beide ouders (in Marokko staande het huwelijk).

Het gezagsrecht is niet alleen relevant bij beëindiging van de relatie tussen de ouders. Ook ongebroken gezinnen komen in aanraking met het gezagsrecht, bijvoorbeeld bij medische behandeling van een kind, inschrijving op en school of een buitenlandse reis. Op de eerste twee terreinen was het vaak minder zichtbaar, omdat ouders samen optrokken of vanwege hun verdeling van de taken in het regelen van de zaken van het gezin (waarover meer in par. 8.4). Het bleek in de interviews soms moeilijk te achterhalen in hoeverre ouders die niet waren belast met het gezag, zaken konden regelen voor hun kind.

Bij buitenlandse reizen werden de geïnterviewde ouders het meest expliciet geconfronteerd met het gezagsrecht. In alle drie landen vindt bij grensoverschrijding controle plaats van de bevoegdheid van een ouder om met een kind naar het buitenland te reizen. In alle drie de landen zijn het vaak moeders die met deze controle worden geconfronteerd. In Egypte en Marokko, omdat zij doorgaans niet zijn belast met gezag, en in Nederland, omdat de geslachtsnaam van moeder en kind vaak verschillend is. Er is bij de respondenten een verschil in perceptie in de mate waarin gecontroleerd wordt. Respondenten in Egypte dachten dat er strenger werd gecontroleerd dan respondenten in Nederland en Marokko. In hoeverre dit daadwerkelijk zo is, valt moeilijk te concluderen op basis van dit onderzoek. In hoofdstuk 10 en 11 komt de perceptie van het recht door ouders aan bod.

In het gezagsrecht is bepaald wie formeel bevoegd is om beslissingen te nemen ten aanzien van een kind. Als slechts één of juist beide ouders bevoegd zijn om zaken te regelen ten aanzien van hun kind, dan heeft dit mogelijkwerijs een effect op hoe de juridisch positie van het kind wordt vormgegeven. In hoeverre dit inderdaad het geval was bij de geïnterviewde ouders, vormt het onderwerp van hoofdstuk 8.

7 Erfrecht

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk behandel ik het laatste juridische onderwerp van dit boek, het erfrecht. Zoals ik al in de inleiding schreef, bleek het erfrecht een onderwerp te zijn dat veel geïnterviewde ouders bezighield. Het erfrecht heeft te maken met de bestaanszekerheid van het gezin als een van de ouders komt te overlijden. Dit geldt zeker in Egypte en Marokko, waar geen stelsel van sociale zekerheid bestaat dat als vangnet kan dienen. Dit wordt versterkt doordat in Egypte en Marokko het bezit van het gezin bij overlijden ten dele naar andere familieleden kan gaan. In de interviews was dan ook voornamelijk het Egyptische en Marokkaanse erfrecht een onderwerp van gesprek. In paragraaf 7.2 en 7.3 zal ik voor elk van de landen het erfrecht behandelen. Ik beschrijf zowel het versterkererfrecht als het testamentair erfrecht. Ik zal ook ingaan op de verschillen tussen de landen. Omwille van de overzichtelijkheid zal ik bij de beschrijving geen volledigheid nastreven, maar alleen de hoofdlijnen van het erfrecht beschrijven. In paragraaf 7.4 behandel ik het erfrecht in transnationale context. Daarbij zal ik ook beschrijven hoe de geïnterviewde ouders omgingen met het erfrecht van de drie landen.

7.2 Nederland

7.2.1 *Omvang van de erfenis*

Naar Nederlands erfrecht bestaat de nalatenschap uit zowel de goederen als de schulden van de erflater (art. 4:182 BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 277, 331). Omdat de waarde van de nalatenschap negatief kan zijn, moet deze worden aanvaard door de erfgenamen, voordat erfopvolging plaatsvindt (art. 4:190 lid 1 BW). Als een erfgenaam de erfenis volledig ('zuiver') aanvaardt, dan hebben de schuldeisers van de erflater een vordering op deze erfgenaam (art. 4:184 lid 1 en 2 BW). Het is ook mogelijk om de erfenis te verwerpen of 'onder voorrecht van boedelbeschrijving' (benefici-air) te aanvaarden. Dat laatste betekent dat de erfgenaam beperkt aansprakelijk is voor de schulden van de erflater tot maximaal de waarde van zijn of haar erfdeel (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 337). Verwerping is alleen mogelijk ten aanzien van de gehele erfenis, niet slechts een bepaald deel daarvan (art. 4:190 lid 1 BW). Als een minderjarig kind erfgenaam is, dan aanvaardt zijn of haar wettelijk vertegenwoordiger de erfenis. Dit kan in beginsel alleen beneficiair. Zuivere aanvaarding namens het kind is niet mogelijk en voor verwerping van de erfenis is toestemming van de rechter nodig (art. 4:193 lid 1 BW).

Bij de bepaling van de waarde van het erfdeel van elke erfgenaam moet eerst worden gekeken naar de schulden van de erflater. In artikel 4:7 van het Burgerlijk Wetboek is bepaald welke schulden ten laste komen van de erfenis en in welke volgorde deze dienen te worden voldaan. Als eerste moeten onder andere de schulden van de erflater (waaronder belastingschulden), de kosten van de uitvaart en kosten

van de executie van de erfenis worden voldaan (4:7 lid 2 onder 1° jo lid 1 onder a t/m e BW). De echtgeno(o)t(e) van de erflater heeft gedurende zes maanden het recht om in de echtelijke woning te blijven wonen en gebruik te maken van de zich daarin bevindende inboedel (art. 4:28 BW). De kosten die hiermee zijn gemoeid dienen als tweede te worden voldaan (4:7 lid 2 onder 2° jo lid 1 onder f BW). De kinderen van de erflater hebben recht op een bepaald minimumdeel van de erfenis, de zogenaamde legitieme portie (art. 4:63-64 BW; zie verder par. 7.2.2). De waarde van de legitieme portie dient als derde te worden voldaan. De legitieme portie van de kinderen gaat dus voor op vorderingsrechten die de erflater eventueel bij uiterste wilsbeschikking (testament) toekent aan ander personen.¹ Deze vorderingsrechten dienen als vierde te worden voldaan uit de goederen van de nalatenschap (4:7 lid 2 onder 3° jo. lid 1 onder h BW). Wat er vervolgens resteert van de erfenis wordt verdeeld onder de erfgenamen.

7.2.2 Erfgenamen en verdeling

De erfgenamen die als eerste in aanmerking komen voor de erfenis zijn de echtgeno(o)t(e) en de kinderen van de erflater (art 4:10 lid 1 onder a BW). De kinderen dienen in familierechtelijke betrekking tot de erflater te staan (art. 4:10 lid 3 jo. 1:3 lid 1 en 1:197-199 BW). De enkele biologische band met de erflater is niet voldoende. Stiefkinderen erven niet, omdat er geen familierechtelijke betrekking bestaat met de erflater. Als een kind eerder is overleden dan de erflater, nemen de eventuele afstammelingen van dat vooroverleden kind de positie in van erfgenaam (art. 4:10 lid 2 BW). Dit wordt plaatsvervulling genoemd. Plaatsvervulling is niet onbeperkt. Als de plaatsvervullende erfgenaam verder dan in de zesde graad verwant is aan de erflater, erft deze niet (art. 4:12 lid 3 BW). Nakomelingen uit een eerdere relatie van een vooroverleden echtgeno(o)t(e) worden geen erfgenaam door plaatsvervulling.

Als de erflater niet was getrouwd² op het moment van overlijden en ook geen kinderen had, dan komen andere verwanten voor de erfenis in aanmerking. In de eerste plaats zijn dat de ouders van de erflater, samen met de broers en zussen (art 4:10 lid 1 onder b BW). Ook hier geldt dat er plaatsvervulling optreedt bij erfgenamen die eerder dan de erflater zijn overleden. Wanneer bijvoorbeeld een broer van de erflater is overleden, dan wordt zijn plaats vervuld door een neef of nicht van de erflater (de kinderen van de broer). Wanneer deze erfgenamen er ook niet zijn, dan komen de grootouders (en hun plaatsvervullende nakomelingen) en in hun afwezigheid tot slot de overgrootouders (en hun plaatsvervullende nakomelingen) in aanmerking (art 4:10 lid 1 onder c en d BW). Als er in het geheel geen erfgenamen zijn, dan verkrijgt de Staat de goederen uit de nalatenschap (art. 4:189 BW).

De verwanten die als erfgenaam zijn aangewezen, krijgen elk een gelijk deel van de erfenis (art. 4:11 lid 1 BW).³ Als de erflater bijvoorbeeld een kind en een echtgenoot achterlaat, dan krijgen zij ieder de helft van de nalatenschap. De afstammelingen

1 Dit heet een 'legaat' (art. 4:117 BW), zie verder onder paragraaf 7.2.3.

2 Of niet een geregistreerd partner had (art. 4:8 BW), dan wel was gescheiden van tafel en bed (art. 4:10 lid 1 onder a BW).

3 Met uitzondering van een halfbroer of -zus, die de helft erft van een volle broer, volle zus of ouder (art. 4:11 lid 2 BW).

die eventueel de plaats vervullen van een vooroverleden kind, krijgen tezamen het deel van dat vooroverleden kind. Stel dat het kind van de erflater is overleden en zelf drie kinderen had, dan krijgt elk daarvan een zesde en de echtgenoot de helft.

Als er een echtgeno(o)t(e) en een of meer kinderen zijn, geldt daarnaast nog de ‘wettelijke regeling’. De wetgever heeft deze gemaakt om de langstlevende echtgeno(o)t(e) ongestoord verder te laten leven (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 284). Indien er naast een echtgeno(o)t(e) één of meer kinderen zijn, dan krijgt de echtgeno(o)t(e) alle goederen die tot de nalatenschap behoren. De echtgeno(o)t(e) neemt tevens de schulden van de nalatenschap voor zijn of haar rekening (art. 4:13 lid 2 en 4:14 BW). De kinderen krijgen in plaats van hun aandeel in de nalatenschap een geldvordering op de echtgeno(o)t(e) ter waarde van dat aandeel (art. 4:13 lid 3 BW). De geldvordering is in beginsel echter niet direct opeisbaar. Pas wanneer de echtgeno(o)t(e) zelf komt te overlijden, in staat van faillissement is verklaard of hertrouwt, kan de geldvordering door de kinderen worden opgeëist (art. art. 4:13 en 19 BW).

7.2.3 Testament en legitieme portie

Bij testament kan worden afgeweken van de bovenstaande wettelijke erfopvolging (art. 4:1 lid 2 BW). Behoudens enkele uitzonderingen dient een testament te worden vastgelegd in een notariële akte (art. 4:94 BW; Van Mourik & Nuytinck, 2012: 305).⁴ De erflater kan onder andere een erfgenaam onterven of een ander deel toebeden dan volgens de wet zou zijn toegekend. De erflater kan ook een persoon die volgens de wettelijke regeling geen erfgenaam is, aanwijzen als erfgenaam (‘erfstelling’, art. 4:115 en 116 BW). Ook is het mogelijk een bepaald deel van de goederen van de nalatenschap toe te kennen aan een persoon (legaat, art. 4:117 BW). Een legaat gaat in beginsel voor op de verdeling van de erfenis onder de erfgenamen, op voorwaarde dat de legitieme portie niet in het gedrang komt (zie ook hierboven in par. 7.2.1).

De vrijheid om bij testament de nalatenschap te verdelen is niet onbegrensd. Afstammelingen van de erflater, die volgens de wet erfgenaam zijn (uit eigen hoofde of bij plaatsvervulling), hebben recht op een legitieme portie in weerwil van giften of een testament (art. 4:63 BW). De legitieme portie is een minimumaandeel in de waarde van de nalatenschap vermeerderd met bepaalde giften die de erflater gedaan heeft tijdens zijn of haar leven. De giften die moeten worden meegerekend, zijn onder andere giften aan een afstammeling en giften gedaan in de vijf jaar voorgaande aan het overlijden van de erflater (4:67 BW). Degene die aanspraak maakt op een legitieme portie heeft een vordering ter waarde van die portie op de gezamenlijke erfgenamen (art. 4:79 onder a BW). Als na een gift de waarde van de nalatenschap ontoereikend is voor de legitieme portie, dan is de vordering op degene die de gift heeft ontvangen (art. 4:79 onder b BW).

De waarde van de legitieme portie van een kind van de erflater is de helft van de waarde waarover de legitieme porties worden berekend (zoals hierboven aangegeven), gedeeld door het aantal erfgenamen onder de kinderen en de echtgeno(o)t(e) (art. 4:61 lid 1 BW).⁵ Stel bijvoorbeeld dat de erflater drie kinderen en een echtgenoot na-

⁴ Of een onderhandse akte die bij een notaris in bewaring is gegeven.

⁵ Inclusief vooroverleden kinderen.

laat. De waarde van de goederen van de erflater bedraagt € 200.000 en er is € 60.000 aan schulden. Bij versterf krijgen de echtgenoot en elk van de kinderen een kwart van € 140.000, dat wil zeggen € 35.000. Stel dat de erflater bij leven ook een gift van € 20.000 heeft gedaan aan een van de kinderen. De totale waarde waarover de legitieme portie moet worden berekend is de waarde van de nalatenschap vermeerderd met deze gift, dat wil zeggen € 160.000. De legitieme portie voor elk van de kinderen is dan de helft van dit bedrag gedeeld door vier (€ 20.000). Deze € 20.000 is de minimumwaarde die elk van de kinderen moet erven. Door de gift aan het ene kind is de legitieme portie van de andere twee kinderen dus niet geschonden. Ze kregen immers na aftrek van de gift elk nog steeds € 35.000. Het kind dat eerder de gift heeft ontvangen, krijgt datzelfde aandeel.

Als de erflater in dit voorbeeld daarentegen een van de kinderen bij testament zou hebben onterfd, dan krijgt dit kind toch zijn of haar legitieme portie ter waarde van € 20.000. Dit gaat ten koste van de erfdelen van de echtgenoot en de andere kinderen. Deze krijgen in dat geval een derde van de waarde van de nalatenschap (€ 140.000) verminderd met de legitieme portie van het onterfde kind (-€ 20.000), dat wil zeggen € 40.000 (€ 120.000/3). Zonder de legitieme portie voor het onterfde kind zou dat € 46.667 zijn geweest (€ 140.000/3).

7.3 Egypte en Marokko

Het Egyptische en Marokkaanse positieve erfrecht is gebaseerd op de islamitische *fiqh*. Bij de codificatie zijn aanpassingen gedaan ten opzichte van de leer van de Hanafitische en Malikitische rechtsschool.⁶ Voor wat betreft Egypte is het belangrijkste deel van het erfrecht gecodificeerd in twee wetten: de Wet op de Erfopvolging van 1943 (Eg WEO) en de Wet op het Testamentair Erfrecht van 1946 (Eg WTE). Het Marokkaanse erfrecht is geregeld in de *Mudawwana* in boek vijf (testament) en boek zes (erfopvolging). De klassieke islamitische wortels van het positieve erfrecht zijn duidelijk terug te zien, onder andere in de wijze waarop de categorieën erfgenamen zijn ingedeeld. Een ander kenmerkend aspect van het Egyptische en Marokkaanse erfrecht is de relatief sterke erfrechtelijke positie van familieleden buiten het kerngezin. Hierna zal ik eerst in grote lijnen de erfopvolging (het versterferfrecht) van beide landen beschrijven. Ter verduidelijking zal ik voorbeelden geven van erfopvolging in familiesituaties die veel voorkwamen bij de onderzochte gezinnen. Tot slot behandel ik globaal het testamentair erfrecht.

7.3.1 Omvang van de erfenis

Anders dan in het Nederlandse erfrecht kunnen de erfgenamen naar Egyptisch en Marokkaans recht geen schulden erven (Abur, 1994: 269-270).⁷ De erfenis bestaat uit het bezit dat overblijft na voldoening van de kosten van de uitvaart van de erflater, van zijn of haar bij leven gemaakte schulden en van het eventuele testament (art. 4 Eg

6 Zie verder Coulson (1971; 2001: 97-98) en Esposito (2001: 62-65).

7 Zie voor Marokko eveneens artikel 229 van het Wetboek inzake Verbintenissen en Contracten.

WEo; art. 322 Mud). Wat resteert van de nalatenschap wordt verdeeld volgens de regels van de erfopvolging (het versterferfrecht). Wat de erflater tijdens zijn of haar leven heeft geschonken, valt niet onder het erfrecht, tenzij de schenking is gedaan op het sterfbed (art. 916 lid 1 EgBW; Rutten, 1997: 24, 91). Volgens Egyptisch recht geldt dat als de erfgenamen kunnen aantonen dat de gift is gedaan op het sterfbed (*marad al-mawt*, ‘ziekte voorafgaande aan de dood’), deze gift valt onder de regels van het testamentaire erfrecht (art. 916 lid 2 EgBW). Dit houdt onder andere in dat maar een beperkt deel van de nalatenschap kan worden geschonken op het sterfbed (zie verder par. 7.3.5).

7.3.2 *Religieverschil als beletsel voor erfopvolging*

Een belangrijk verschil met het Nederlandse erfrecht is dat volgens Egyptisch en Marokkaans recht moslims en niet-moslims niet van elkaar kunnen erven door middel van erfopvolging.⁸ Dit beletsel geldt wederzijds: een niet-moslim kan niet erven van een moslim, maar een moslim ook niet van een niet-moslim (art. 6 Eg WEo; art. 332 Mud). Bekering tot de islam heft dit beletsel op, maar alleen als de bekering heeft plaatsgevonden vóór het overlijden van de erflater (Rutten, 1997: 47).⁹ Bekering van een moslim tot een ander geloof heeft niet tot gevolg dat het erfbeletsel wordt opgeheven, omdat deze bekering niet rechtsgeldig is naar Egyptisch en Marokkaans recht.¹⁰ Er is één ouder geïnterviewd van wie de echtgenoot was overleden. Deze Nederlandse vrouw in Egypte vertelde dat ze was bekeerd nadat haar man onverwachts was overleden.

Dan opeens ben je een buitenstaander. Dat is wel weer terug gegroeid, maar voor een poosje is dat best wat afstandelijker geweest met mijn schoonfamilie. Dat was zelfs bij de vrouw van mijn zwager. Ik ben heel goed bevriend met haar trouwens. Ik kan je een voorbeeld geven. De week nadat mijn man is overleden, ik was echt heel bedroefd hoor, toen heb ik besloten om maar moslim te worden vanwege de kinderen. Toen is de vrouw van mijn zwager ook mee geweest naar Azhar [waar de vrouw is bekeerd]. Toen zei ze tegen de Sjeik die daar was: maar past u wel op, zij erft niets, want haar man is vorige week overleden en ze wordt nu pas moslim. Het feit dat ze dat zei. Ik bedoel, ik had toch niks geërfd, want dat was volgens de wet zo. Maar dat zij dat nog even duidelijk zei, dat betekent dat het [de erfenis] voor haar dus wel een ding moet zijn geweest. (EG#6 Nederlandse vrouw, weduwe van Egyptische man, 2 kinderen)

De nalatenschap van de overleden echtgenoot van deze vrouw werd verdeeld onder zijn dochters en onder zijn broers en zussen. De erfdelen van de dochters kwamen bovendien onder beheer te staan van een van de broers van de overleden man, omdat zij minderjarig waren (zie hierover verder par. 7.3.3). Bij plotseling overlijden is het niet mogelijk om door bekering het erfbeletsel van religieverschil op te heffen. Voor het bestaan van het beletsel wordt uitgegaan van de situatie op het moment van over-

8 Wel door middel van een testament, zie verder onder par. 7.3.5.

9 Voor Egypte zie bijvoorbeeld Hof van Cassatie nr. 1392 van jaar 50 Q, zitting 5 februari 1984 en nr. 36 van jaar 61 Q, zitting 25 december 1995 (vermeld in ‘Atiyya, 2011: 70-71).

10 Voor Egypte zie bijvoorbeeld Hof van Cassatie nr. 162 van jaar 62 Q, zitting 12 mei 1995 (vermeld in ‘Atiyya, 2011: 71).

lijden van de erflater (*ex tunc*). Ter vergelijking, bij het zorgrecht over kinderen ligt dit anders. De moeder heeft dit zorgrecht van rechtswege, ook na overlijden van haar man (zie par. 6.2.2). Als er iemand is die van mening is dat daarin verandering dient te komen, dan dient die persoon dat voor te leggen aan de rechter. De rechter beoordeelt de geschiktheid van de moeder om voor haar kind te zorgen *ex nunc*, dat wil zeggen naar het moment dat hem de kwestie wordt voorgelegd.

7.3.3 Erfgenamen en verdeling

Er zijn twee hoofdcategorieën erfgenamen in het Egyptische en Marokkaanse erfrecht. De zogenaamde Koranische erfgenamen (*ashab al-furud*) en de agnatische erfgenamen (*al-'asaba*).¹¹ De Koranische erfgenamen worden zo genoemd, omdat hun erfdeel volgt uit verzen in de Koran (Hanafi, 2010: 33 e.v.). Koranische erfgenamen erven als eerste en ze erven een vastgesteld deel van de nalatenschap (art. 341 en 335 Mud). De hoogte van dat erfdeel varieert naar gelang de aanwezigheid van andere erfgenamen. Zo erft de echtgenote van een overleden man een kwart, maar als er ook een kind is, dan wordt haar erfdeel een achtste (art. 14 Eg WEO; 343 lid 2 en 344 Mud). De agnatische erfgenamen erven daarentegen alleen als de Koranische erfdelen tezamen de nalatenschap niet hebben uitgeput of als er geen Koranische erfgenamen zijn (art. 16 Eg WEO; art. 336 Mud). Agnatische erfgenamen erven niet een vastgesteld deel, maar het deel van de nalatenschap dat overblijft na verdeling van de Koranische erfdelen.

Het onderscheid tussen de beide categorieën is echter niet zo eenduidig als hier beschreven. Bepaalde vrouwelijke erfgenamen krijgen bij de aanwezigheid van andere erfgenamen in plaats van hun Koranische erfdeel een agnatisch erfdeel of ze 'verliezen' hun erfdeel volledig. Deze erfgenamen die Koranisch of agnatisch erfgenaam kunnen zijn, heten 'agnatische erfgenaam door een ander' (*'asaba bil-ghayr*) en 'agnatische erfgenaam naast een ander' (*'asaba ma'a al-ghayr*, art. 16 Eg WEO; art. 348 Mud).¹² Ook zijn er erfgenamen (zoals de vader van de erflater) die zowel een Koranisch als een agnatisch erfdeel kunnen krijgen (art. 339 Mud). Beide erfdelen worden in voorkomend geval bij elkaar opgeteld (vgl. art. 353 Mud).

De belangrijkste Koranische erfgenamen zijn: de dochter, echtgenoot, echtgenote, moeder, vader en zus (art. 8 Eg WEO; art. 337, 339-340 Mud).¹³ Met uitzondering van de zus kunnen deze erfgenamen nooit volledig worden uitgesloten en krijgen ze altijd een deel van de nalatenschap (art. 357 Mud). Wanneer er na verdeling van de Koranische erfdelen nog iets resteert van de nalatenschap, dan wordt dit verdeeld

11 Agnaten zijn mannelijke verwanten in de mannelijke lijn.

12 Het verschil tussen beide is subtiel. Bij 'asabi bil-ghayr deelt een vrouw het agnatisch erfdeel met een mannelijke erfgenaam van dezelfde graad van verwantschap (in de verhouding 1/3 voor de vrouw en 2/3 voor de man). Bij 'asaba ma'a al-ghayr wordt een vrouwelijke erfgenaam agnatisch erfgenaam en erft ze het volledige agnatische erfdeel (mits ze niet is uitgesloten door een nauwer verwante agnatische erfgenaam). Zie ook Hanafi (2010: 132-133).

13 Omwille van de overzichtelijkheid laat ik hier de overige Koranische erfgenamen buiten beschouwing, omdat zij veelal niet erven vanwege de aanwezigheid van nauwer verwante erfgenamen. Dit zijn onder andere de grootvader en grootmoeder, omdat zij zijn uitgesloten van de erfenis door de vader en de moeder (art. 358 lid 3, 14 en 15 Mud) en de halfzus, omdat zij is uitgesloten van de erfenis door een zoon, een volle broer of twee volle zussen (art. 358 lid 5 en 6 jo. 349 Mud).

onder een of meer agnatische erfgenamen. Voor de bepaling van wie als eerste in aanmerking komt voor het resterende erfdeel zijn de agnatische erfgenamen onderverdeeld in klassen. Onder de eerste klasse (*jiba*) valt de zoon van de erflater. De vader van de erflater valt onder de tweede klasse en de broers onder de derde. Een erfgenaam uit een eerdere klasse sluit alle erfgenamen uit een lagere klasse uit (art. 350 lid 1 Mud). Het restant van de nalatenschap na verdeling van de Koranische erfdelen gaat in eerste instantie naar de zoon van de erflater. Als er geen zoon is, dan erft de vader het restant. Als er vader noch zoon is, dan erft de broer.¹⁴ Als er binnen een klasse meerdere verwanten zijn in dezelfde graad (*daraja*) van verwantschap, dan erven zij elk een gelijk deel (art. 350 lid 3 Mud). Drie zoons van de erflater erven bijvoorbeeld elk een derde van het agnatische erfdeel.

Hieronder behandel ik welk erfdeel toekomt aan een aantal familieleden die in de meeste gevallen erfgenaam zijn. Vooraf kan nog worden opgemerkt dat mannelijke erfgenamen doorgaans een sterkere erfrechtelijke positie hebben dan vrouwelijke erfgenamen in dezelfde graad van verwantschap. Een zoon erft bijvoorbeeld twee maal het erfdeel van een dochter (art. 19 lid 1 Eg WEO; art. 351 lid 1 en 3 Mud). Ook sluiten mannelijke erfgenamen vaker vrouwelijke erfgenamen (geheel of gedeeltelijk) uit van de erfenis dan andersom. Toch kan niet in zijn algemeenheid worden gezegd dat mannen altijd meer erven dan vrouwen vanwege de voorrang van de Koranische erfdelen boven de agnatische.¹⁵ Onder de Koranische erfgenamen zijn juist veel vrouwen.¹⁶ Er moet dus altijd worden gekeken naar de graad van verwantschap in combinatie met het soort erfdeel (Koranisch of agnatisch). Wel erven bepaalde familieleden buiten het kerngezin veelal mee, ook als er kinderen en een echtgeno(o)t(e) zijn. Deze laatsten krijgen dus doorgaans een kleiner erfdeel dan ze volgens Nederlands recht zouden krijgen, omdat ze de nalatenschap met meer personen moeten delen.

De ouders

De beide ouders van de erflater worden nooit volledig uitgesloten van de nalatenschap door de aanwezigheid van andere erfgenamen. De moeder erft altijd als Koranisch erfgenaam. Haar erfdeel bedraagt een derde als de erflater geen kinderen heeft¹⁷ en een zesde als de erflater wel een of meer kinderen heeft (art. 14 Eg WEO; art. 346 lid 1 en 347 lid 2 Mud). Als de moeder echter samenkomt met zowel de vader als de echtgenoot of echtgenote, en de erflater geen kinderen had, dan vindt een andere verdeling plaats (art. 366 Mud; Hanafi, 2010: 59). De moeder erft dan niet een derde van de totale nalatenschap, maar een derde van het deel dat resteert na aftrek van het

14 Als er ook geen broers zijn, komen andere mannelijke familieleden in de mannelijke lijn in beeld: neven en ooms van vaderszijde van de erflater. Deze laat ik hier buiten beschouwing.

15 Zie hierover ook Rutten (2007: 312).

16 De Koranische verzen over erfenissen vormden een sterke breuk met het erfrecht van de pre-islamitische tribale samenleving op het Arabisch schiereiland. Coulson heeft dit verklaard uit het toenemende belang van het nucleaire gezin en daarmee de hogere status van vrouwen in de stedelijke gebieden in de periode van het ontstaan van de islam (Coulson, 1971: 29; 2001: 16, 23; Powers, 1990: 11-12).

17 En er geen twee of meer broers zijn. Hier treedt een van de subtiële verschillen op tussen Marokkaans en Egyptisch recht. Naar Egyptisch recht wordt het erfdeel van de moeder ook verlaagd als er twee zussen zijn van de erflater of een broer en een zus.

Koranische erfdeel van de echtgenoot of echtgenote.¹⁸ De moeder krijgt dan respectievelijk een zesde ($1/3$ van $1/2$) of een kwart ($1/3$ van $3/4$) van de oorspronkelijke nalatenschap.

De vader kan als Koranisch erfgenaam, als agnatisch erfgenaam of als beide erven. De vader erft als Koranisch erfgenaam, indien de erflater een of meer kinderen heeft. Het erfdeel van de vader bedraagt in dat geval een zesde (art. 9 Eg WEO; art. 347 lid 1 Mud). Als de erflater alleen een of meerdere dochters heeft, dan erft de vader bovenop zijn Koranische erfdeel van een zesde ook het agnatische erfdeel (d.w.z. hetgeen resteert van de nalatenschap na verdeling van de Koranische erfdelen; art. 21 Eg WEO; art. 353 Mud). Heeft de erflater geen kinderen, dan erft de vader enkel als agnaat het restant van de nalatenschap (art. 17 Eg WEO; art. 349 lid 2 Mud).

De (volle) broers en zussen

Een zus erft als Koranisch of als agnatisch erfgenaam. Als Koranisch erfgenaam heeft ze een erfdeel van de helft of samen met andere zussen twee derden, op voorwaarde dat de erflater geen broer en geen dochters had (art. 13 Eg WEO; art. 342 lid 4 en 345 lid 3 Mud). Als de erflater die wel had, dan erft de zus als agnatisch erfgenaam. Als er een broer of dochter is in combinatie met een zoon of vader, dan wordt de zus door hen uitgesloten en erft ze niets (art. 17 jo. 19 lid 3 en 20 Eg WEO; art. 358 lid 3 mud). Als er een broer is, maar geen zoon of vader, dan erft de zus samen met de broer het agnatische erfdeel. Daarbij krijgt de broer twee keer zo veel als de zus (art. 19 lid 3 Eg WEO; art. 351 lid 3 en 359 lid 8 Mud). Als er een dochter is, maar geen zoon, vader of broer, dan erft de zus het volledige agnatische erfdeel (art. 20 Eg WEO; art. 352 Mud).

De broer van de erflater erft alleen als agnatisch erfgenaam. Hij wordt volledig van de erfenis uitgesloten als er een zoon of vader is van de erflater (art. 17 Eg WEO; art. 349 lid 3 en 359 lid 3 Mud). Als die er niet zijn, dan erft de broer het restant van de nalatenschap na verdeling van de Koranische erfdelen. Als hij een zus heeft, dan deelt hij dit restant met haar, waarbij zijn deel twee keer zo groot is als dat van haar.

De langstlevende echtgeno(o)t(e)

Naar Egyptisch en Marokkaans recht erft de echtgenoot, op voorwaarde dat zijn huwelijk met zijn vrouw niet was ontbonden op het moment van haar overlijden. Voor de echtgenote geldt dat zij ook nog erft wanneer zij is verstoten, maar deze verstoting nog niet onherroepelijk was ten tijde van het overlijden van haar man en zij nog in haar wachttijd was (art. 11 Eg WEO; Rutten, 1997: 51-52).¹⁹ De echtgenoot en echtgenote zijn beiden Koranisch erfgenaam. Ze kunnen geen agnatisch erfgenaam worden door de aanwezigheid van andere erfgenamen. Dat betekent dat ze een in de wet omschreven deel krijgen van de erfenis. De hoogte van dat deel is alleen afhanke-

18 Het zogenaamde 'geval van de twee misleiders'. De echtgeno(o)t(e) en de vader 'misleiden' de moeder, zodat ze niet haar eigenlijke Koranische erfdeel krijgt (Berger, 2004: 81; Colomer, 1968: 129-130; Rutten, 1997: 83-84).

19 Naar Egyptisch en Marokkaans recht is een verstoting pas onherroepelijk geworden wanneer de verstoting voor de derde maal is uitgesproken, dan wel wanneer de wachttijd van de vrouw na een eerste of tweede verstoting is verlopen. De man kan bij een voor de eerste of tweede keer uitgesproken verstoting zijn vrouw terugnemen zolang haar wachttijd niet is verlopen. De wachttijd eindigt na drie menstratiecycli of in geval van zwangerschap na voldraging of beëindiging van de zwangerschap (zie par. 2.2.2). In de tussentijd erft de vrouw van haar overleden echtgenoot.

lijk van de aanwezigheid van kinderen. De aanwezigheid van een kind²⁰ verkleint het erfdeel van de langstlevende echtgeno(o)t(e) met de helft. De echtgenoot krijgt een kwart van de nalatenschap, als zijn overleden vrouw een kind had, anders de helft (art. 11 Eg WEO; 342 lid 2 en 343 lid 1 Mud). De echtgenote krijgt een achtste als haar overleden man een kind had, anders een kwart (art. 11 Eg WEO; art. 343 lid 2 en 344 Mud).

De kinderen

De dochter van de erflater heeft als Koranisch erfgenaam een in de wet omschreven erfdeel. Dit is de helft van de erfenis als zij de enige dochter is en als er geen zoon is (art. 12 Eg WEO; art. 342 lid 2 Mud). Als er twee of meer dochters zijn, dan krijgen ze tezamen twee derden, mits er geen zoon is (art. 12 Eg WEO; art. 345 lid 1 Mud). De zoon is een agnatische erfgenaam. Wat zijn erfdeel is, hangt af van hoeveel Koranische erfgenamen er zijn. De erfdelen van de langstlevende echtgeno(o)t(e), de ouders en onder omstandigheden de zus van de erflater zijn van invloed op het erfdeel van de zoon. Zoals we hierboven hebben gezien, heeft de aanwezigheid van een broer van de erflater geen effect op het erfdeel van de zoon, omdat de zoon de broer uitsluit van de erfenis (art. 17 Eg WEO; art. 349 lid 3 Mud). Als er een vader is, dan erft hij alleen zijn Koranische erfdeel (een kwart), want als agnaat is hij door de zoon uitgesloten van de erfenis.²¹

Als er naast een dochter ook een zoon is, dan erft de dochter als agnatisch erfgenaam. In plaats van dat de dochter het vaste Koranische erfdeel van de helft²² krijgt, deelt ze nu in het restant van de erfenis met de zoon (haar broer). Daarbij krijgt de zoon twee keer zo veel als de dochter (art. 19 lid 1 Eg WEO; art. 351 lid 1 en 3, en 359 lid 8 Mud). De dochter wordt 'agnatisch erfgenaam door een ander' (*'asaba bil-ghayr*). Zij erft samen met haar broer (de zoon) alsof zij samen één agnatische erfgenaam waren. Zij krijgen het restant van de nalatenschap na verdeling van de Koranische erfdelen.

Net als naar Nederlands recht kunnen minderjarige kinderen volgens Egyptisch en Marokkaans recht niet (volledig) zelfstandig beschikken over hun vermogen en bezittingen. Het bewind over het vermogen van een minderjarige geschiedt in Egypte en Marokko door de wettelijke vertegenwoordiger (*nali*) en in Nederland door degene die het gezag heeft over het kind (art. 1:253i BW; zie ook paragraaf 6.2). Naar Nederlands recht geldt dat als de ouders getrouwd waren en een van hen komt te overlijden, de andere ouder het gezag behoudt over hun kind.²³ De langstlevende ouder houdt dus ook de beschikking over het vermogen van het kind. Naar Marokkaans recht geldt sinds de inwerkingtreding van de nieuwe Mudawwana ook dat de langstlevende ouder het gezag behoudt dan wel verkrijgt als de andere ouder overlijdt. Naar

20 In de Egyptische wetstekst wordt de term *walad* gebruikt, wat vertaald kan worden met 'kind', maar ook met 'zoon'. In dit geval moet er kind (zoon of dochter) onder worden verstaan (Hanafi, 2010: 35). In de Marokkaanse tekst wordt de term *fara* gebruikt, wat 'nakomeling' of 'descendent' betekent en zowel een zoon als een dochter kan zijn. Zie ook de vertaling van de Mudawwana door Berger (2004: 75).

21 Alleen de vader (en in zijn afwezigheid de grootvader) kunnen tegelijk een Koranisch en een agnatisch erfdeel krijgen, beide erfdelen worden bij elkaar opgeteld (art. 353 Mud).

22 Of twee derden als er twee of meer dochters zijn.

23 Ervan uitgaande dat beide ouders samen gezag uitoefenden over hun kind.

Egyptisch recht (en naar Marokkaans recht tot 2004) is dat echter niet zo. Als de moeder van een kind overlijdt, dan behoudt de vader het gezag. Echter, als de vader overlijdt, dan krijgt de moeder niet het gezag. Als vrouw kan zij naar Egyptisch recht niet belast zijn met het gezag over een kind. Een mannelijk familielid van (in beginsel) de vader wordt belast met het gezag over het kind en dus over het beheer van zijn of haar vermogen.

Naar Egyptisch recht (en naar Marokkaans recht tot 2004) kan het dus zijn dat het bezit ook na overlijden van een ouder goeddeels binnen het kerngezin blijft, maar dat een familielid buiten het kerngezin over een aanzienlijk deel daarvan kan beschikken. De eerder geciteerde Nederlandse vrouw in Egypte van wie de echtgenoot was overleden, vertelde over haar ervaringen hiermee.

Kijk als wij... in Nederland als daar je man overlijdt, ja dan krijg je zelf dus een gedeelte en de kinderen krijgen een gedeelte en daar beschik jij over, wat daar mee gebeurt. Hier niet, hier word je dus als vrouw geacht om naar je zwager te gaan om te vragen om geld en dat vond ik heel moeilijk. De oudste broer van mijn man, die dus nu ook is overleden, daar was ik heel goed mee. De opleiding van de kinderen, daar kon ik ook met hem over praten, dat was ook verder geen probleem. Die andere twee broers moet ik zeggen, in zoverre ging het goed, die hebben ook hun eigen kinderen goede opleidingen gegeven en zo. Dus dat begrepen ze ook wel, dat die scholen en universiteiten en zo, dat dat heel duur was. Dat begrepen ze en dat was ook nooit een probleem. Maar er waren andere dingen [waarvoor ik geld vroeg] en dat ze dan nog wel eens wilden denken van ja maar waarom heb je dat geld nodig? Mijn oudste zwager deed dat nooit. Kijk ik ben Nederlands genoeg dat ik niet het geld over de balk smijt. We hebben dat geld nou eenmaal nodig en *that's it*. Maar zelfs als er geen probleem was, dan was het voor mij heel moeilijk om te zeggen van ik heb geld nodig. Je hand ophouden, voor je eigen geld. En dan heb ik nog geluk. Op de eerste plaats dat we geld hadden, en op de tweede plaats dat ik toch min of meer best aardig met mijn schoonfamilie overweg kon. Dat is lang niet met iedereen zo. Ik denk dat het bij negentig procent niet zo is, ook onder Egyptische families. (EG#6 Nederlandse vrouw weduwe van Egyptische man, 2 kinderen)

Net als in Nederland zijn er in Egypte en Marokko beperkingen ten aanzien van wat de degene die is belast met het gezag, kan doen met het vermogen van een minderjarige.²⁴ De zwager van de vrouw in het bovenstaande citaat zou het vermogen van haar kinderen niet voor zichzelf mogen aanwenden. Desalniettemin was de vrouw aangewezen op de medewerking van de zwager wanneer ze uitgaven moest doen. Weliswaar heeft haar schoonfamilie zich coöperatief opgesteld, maar toch was er een bepaalde druk op de vrouw om de relatie met haar schoonfamilie goed te houden. De vrouw ervoer het als vernederend om om geld te moeten vragen.

7.3.4 Voorbeelden van erfopvolging

Zoals is gebleken, is het erfdeel dat elk van de bovenstaande familieleden toekomt, sterk afhankelijk van welke andere familieleden er zijn. Enkele voorbeelden kunnen

24 Voor Egypte zie Wet 119 van 1952 inzake het Gezag over het Vermogen, voor Marokko zie art. 240 e.v. Mud, en voor Nederland o.a. art. 1:253i-253m BW.

verduidelijken wat de gevolgen zijn van de bovenstaande regels voor elk van de erfgenamen. Stel dat een Egyptische man komt te overlijden.²⁵ Hij heeft een broer en een zus en zijn beide ouders leven nog. Hij is getrouwd en heeft een zoon en een dochter. De verdeling wordt dan als volgt:

Vader	1/6 (Koranisch)
Moeder	1/6 (Koranisch)
Broer	0
Zus	0
Echtgenote	1/8 (Koranisch)
Zoon	26/72 (agnatisch)
Dochter	13/72 (agnatisch)

Als de ouders niet meer in leven zijn op het moment van overlijden van de erflater, dan komen hun beider erfdelen ten goede aan de zoon en de dochter:

Broer	0
Zus	0
Echtgenote	1/8 (Koranisch)
Zoon	14/24 (agnatisch)
Dochter	7/24 (agnatisch)

Wanneer er geen zoon is, dan erven de dochter en de vader meer. De dochter, omdat zij in afwezigheid van haar broer Koranisch erfgenaam blijft. De vader, omdat hij nu niet alleen erft als Koranisch erfgenaam, maar ook als agnatisch erfgenaam. De zus en de broer zijn beiden als agnatisch erfgenaam uitgesloten door de vader:²⁶

Vader	1/6 (Koranisch) + 2/48 (agnatisch)
Moeder	1/6 (Koranisch)
Broer	0
Zus	0
Echtgenote	1/8 (Koranisch)
Dochter	1/2 (Koranisch)

Wanneer er geen zoon en geen vader is, erven de broer en de zus wel:

Moeder	1/6 (Koranisch)
Broer	10/72 (agnatisch)
Zus	5/72 (agnatisch)
Echtgenote	1/8 (Koranisch)
Dochter	1/2 (Koranisch)

25 Voor een Marokkaanse man in Marokko geldt dezelfde verdeling van de nalatenschap.

26 De zus erft als agnaat door de broer ('asaba bil-ghayr). Beide staan als agnatisch erfgenaam lager in klasse van verwantschap dan de vader, dus zijn ze volledig uitgesloten van de nalatenschap.

Zijn er in het bovenstaande voorbeeld twee dochters, dan gaat hun erfdeel ten koste van dat van de broer en zus:

Moeder	1/6 (Koranisch)
Broer	2/72 (agnatisch)
Zus	1/72 (agnatisch)
Echtgenote	1/8 (Koranisch)
Dochter 1	1/3 (Koranisch)
Dochter 2	1/3 (Koranisch)

Tot slot kan het zijn dat de echtgenote geen moslim is, terwijl haar man (de erflater) dat wel was. De echtgenote erft dan niets. Haar erfdeel komt ten goede aan de broer en de zus. De dochters erven wel, omdat kinderen van een moslim ook altijd als moslim worden beschouwd (zie verder hoofdstuk 3):

Moeder	1/6 (Koranisch)
Broer	2/18 (agnatisch)
Zus	1/18 (agnatisch)
Echtgenote	0
Dochter 1	1/3 (Koranisch)
Dochter 2	1/3 (Koranisch)

Verschillende respondenten vertelden over het belang van het hebben van een zoon in het Egyptische en Marokkaanse erfrecht, zoals twee Nederlandse vrouwen in respectievelijk Egypte en Marokko.

Nou sowieso is het erfrecht natuurlijk moeilijk. Ik ken gevallen dat er alleen meisjes waren en dat het heel vervelend was als vrouwen dus niks konden erven. Gelukkig heb ik een zoon dus sowieso komt het wel aan ons toe. Maar ja, anders dan zouden mijn zwagers en mijn schoonzusjes, dan krijgt iedereen een deel ervan. (EG#1 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Nou het is heel complex het [Marokkaanse] erfrecht. Er zijn allerlei regels van wie erft ook weer en dan heb je ook nog verschil tussen jongens en meisjes. Als dan een gezin dus geen jongetjes heeft dan erft de familie weer meer, daarom zijn gezinnen vaak blij als er een jongetje komt. Dat betekent dat het vermogen gewoon binnen het gezin blijft ongeveer. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Zoals hierboven met voorbeelden van erfopvolging is geïllustreerd, perkt een zoon inderdaad de erfrechtelijke aanspraken van bepaalde leden van de *extended family* in. In het bijzonder worden de broers en zussen van de erflater volledig uitgesloten van de nalatenschap door een zoon. Het is echter zeker niet zo dat de zoon alle erfgenamen buiten het kerngezin uitsluit. Als iemand bijvoorbeeld vroeg komt te overlijden en zijn beide ouders leven nog, dan erven zij samen een aanzienlijk deel van de nalatenschap (een derde), of er nu een zoon is of niet. De gepresenteerde voorbeelden laten ook zien dat als er alleen dochters zijn, de broers en de zussen vaak geen omvangrijk erfdeel hebben. Als er bijvoorbeeld twee dochters en een echtgenote zijn, dan erven

die samen al 19/24. Slechts ongeveer een vijfde (5/24) gaat dan eventueel naar de broers en zussen.

7.3.5 Testament

Wat betreft de vorm van een testament gelden naar Egyptisch en Marokkaans recht minder strikte eisen dan naar Nederlands recht. Het testament mag schriftelijk, mondeling en zelfs door middel van een 'begrijpelijk gebaar' geschieden, wanneer iemand niet kan schrijven of spreken (art. 37 Eg WTE; art. 287 en 295 Mud). Hierin zijn duidelijk de wortels van het positieve erfrecht in de fiqh te herkennen. In de rechtspraak is vanzelfsprekend behoefte aan documenten die een testament bewijzen. Daarom gelden in beide landen aanvullende eisen aan de vorm van het testament. In Egypte geldt een aanvullend ontvankelijkheidsvereiste ingeval een testament na overlijden van de testateur voor de rechter wordt betwist (art. 2 3^e volzin Eg WTE). Een testament dient te zijn vastgelegd in een 'officieel document', in 'een geschreven stuk in het handschrift van en ondertekend door de testateur', of in een stuk waarvan de handtekening van de testateur is gelegaliseerd (*musaddaq*).²⁷ Als dat niet het geval is, dan is het testament weliswaar geldig, maar kan een geschil erover niet aan de rechter worden voorgelegd.²⁸ Naar Marokkaans recht geldt wel dat de schriftelijke vastlegging in een 'udulaire akte of een stuk in het handschrift van de testateur een voorwaarde is voor geldigheid van het testament (art. 296 Mud). In beginsel laat de testateur zelf een 'udulaire akte opstellen van zijn testament. Als hij of zij daar echter niet toe in staat is geweest vanwege overmacht, dan is ook mogelijk dat een akte wordt opgemaakt op basis van de verklaringen van twaalf mannelijke getuigen (*lafif*, art. 296 Mud; Rutten, 1997: 41; Colomer, 1968: 196).

Naar Egyptisch en Marokkaans recht zijn er minder verschillende zaken die bij testament kunnen worden geregeld dan naar Nederlands recht. Het testament naar Egyptisch of Marokkaans recht is een legaat (Rutten, 1997: 34). Dat wil zeggen dat een bepaald specifiek deel van de erfenis aan iemand wordt toegekend. Het is daarnaast mogelijk om iemand als erfgenaam aan te wijzen die dat niet is volgens de wet (de erfstelling in het Nederlandse recht).²⁹ Het is echter niet mogelijk om bij testament een erfgenaam geheel of gedeeltelijk te onterven. Bij testament mag over maximaal een derde van de waarde van de nalatenschap worden beschikt (art. 12 Eg WTE; art. Mud). De waarde is de nalatenschap na aftrek van de schulden van de erflater (Rutten, 1997:39).

Volgens de fiqh van zowel de Hanafitische als de Malikitische rechtsschool is het daarnaast niet mogelijk om bij testament personen te begunstigen die reeds wettelijk erfgenaam zijn (Esposito, 2001: 65). In Marokko geldt dit nog steeds, tenzij de nala-

27 Deze vorm van legalisatie geschiedt door de (Latijnse) notaris (art. 2 onder 7 Eg WNot).

28 Zie bijvoorbeeld Hof van Cassatie nr. 7 van jaar 47 Q, zitting 21 maart 1979 en nr. 39 van jaar 30 Q, zitting 20 maart 1963 (vermeld in 'Atiyya, 2011: 88-89).

29 In het Marokkaanse recht wordt dit aangeduid met *tanzi*, art. 315 e.v. Mud. Naar Egyptisch recht is het mogelijk om bij testament aan iemand een erfdeel gelijk aan dat van een erfgenaam toe te kennen (art. 40 Eg WTE). Daarmee vervalt echter de voorrang van het testament op de erfopvolging. Eerst dienen de Koranische erfdelen te worden verdeeld en wat er dan eventueel resteert van de nalatenschap, komt ten goede aan de testamentair begunstigde.

tenschap niet volledig is uitgeput na verdeling onder de overige erfgenamen, of tenzij de overige erfgenamen instemmen met de extra begunstiging (art. 280, 283 lid 1 en 303 Mud).³⁰ In Egypte daarentegen is bij de codificatie van het erfrecht in de jaren '40 hierop een verdergaande wijziging doorgevoerd. Volgens Egyptisch recht kan een erfgenaam bij testament 'extra' worden begunstigd (art. 37 Eg WTE). Dit kan zonder meer tot maximaal een derde van de nalatenschap. Wanneer het legaat een derde overschrijdt, dan is de instemming van de overige erfgenamen vereist. Dit betekent dat bijvoorbeeld een echtgenote, die mogelijk maar 1/8 erft, een aanzienlijk groter erfdeel kan worden toebedeeld. Naar Egyptisch recht geldt eveneens dat als de nalatenschap niet is uitgeput na verdeling onder de erfgenamen, dat voor meer dan een derde mag worden gelegateerd (art. 4 2^e volzin Eg WEo).

Anders dan in de erfopvolging is er in het testamentair erfrecht geen verbod van begunstiging tussen moslims en niet-moslims (art. 9 Eg WTE; art. Mud). Naar Marokkaans recht bijvoorbeeld erven een vrouw die geen moslim is en een Marokkaanse man niet van elkaar. Ze kunnen elkaar echter wel in een testament begunstigen.

7.4 Transnationale erfenissen

7.4.1 Nederland

Het Nederlandse IPR op het terrein van het erfrecht is hoofdzakelijk geregeld in het Haags Erfrechtverdrag van 1989 (HEv) en in afdeling 10.12 van het Burgerlijk Wetboek. Volgens het Erfrechtverdrag is in bepaalde gevallen het recht van de laatste gewone verblijfplaats van de erflater van toepassing en in andere gevallen het nationale recht van de erflater. Het recht van de laatste gewone verblijfplaats is van toepassing als de erflater woonde in het land waarvan hij of zij de nationaliteit bezat (art. 3 lid 1 HEv). Het recht van de laatste verblijfplaats is ook van toepassing als de erflater niet de nationaliteit had van dat land, maar wel minstens vijf jaar daar verbleef (art. 3 lid 2 HEv). Het nationale recht is van toepassing als de erflater in een ander land dan dat van de nationaliteit woonde, en daar nog geen vijf jaar had verbleven ten tijde van het overlijden (art. 3 lid 3 HEv).

Er kan beperkt worden afgeweken van de bovenstaande regeling. Het is mogelijk om een rechtskeuze te doen voor het recht van een ander land, mits men in dat land verblijft of daarvan de nationaliteit heeft. De rechtskeuze moet wat betreft de vorm voldoen aan dezelfde vereisten zoals die gelden voor een testament (art. 5 lid 2 HEv, zie verder hieronder). Bijvoorbeeld, op de erfenis van een persoon met zowel de Nederlandse als de Marokkaanse nationaliteit die ten tijde van overlijden in Nederland verbleef, wordt Nederlands erfrecht toegepast. Als de erflater echter een rechtskeuze heeft gedaan voor Marokkaans erfrecht, dan wordt dat recht toegepast.

Toepassing van buitenlands recht kan onder bepaalde omstandigheden worden geweigerd, wanneer dit recht in strijd is met de openbare orde (art. 18 HEv).³¹ Strijd

30 Niet-uitputting van de nalatenschap doet zich voor als de erfdelen van de Koranische erfgenamen tezamen geen 100% van de nalatenschap bedragen en er geen agnatische erfgenamen zijn die in aanmerking komen voor het restant.

31 Zie hierover uitgebreider Rutten (1997: 193 e.v.; 2007)

met de openbare orde treedt niet op enkel omdat de verdeling van de nalatenschap op een andere wijze geschiedt dan in het Nederlandse recht (vgl. Strikwerda, 2012: 64). Er zijn maar weinig rechterlijke uitspraken gepubliceerd waarin het buiten toepassing laten van Marokkaans of Egyptisch erfrecht aan de orde is.³² Rutten behandelt uitvoerig de vraag in hoeverre Marokkaans erfrecht in strijd kan komen met verschillende aspecten van de openbare orde, maar vermeldt geen Nederlandse uitspraken waarin dit in overweging is genomen (1997: 193 e.v.). In de praktijk zal het mogelijk zo zijn dat Egyptisch en Marokkaans erfrecht onverkort worden toegepast als de erfgenamen het onderling eens kunnen worden over de verdeling van de erfenis.

Wat betreft het testament gelden andere regels. Of iemand een testament kan opmaken en zo ja, wat iemand bij testament kan regelen, wordt beantwoord met toepassing van zijn of haar nationale recht (art. 10:146 lid 1 BW). Iemand met bijvoorbeeld alleen de Marokkaanse nationaliteit kan dus maximaal een derde van zijn of haar nalatenschap vermaken. Ook kan hij of zij niet iemand begunstigen die (volgens Marokkaans recht) reeds als erfgenaam is aangemerkt. Dit geldt ook als de gewone verblijfplaats in Nederland is. Bij dubbele nationaliteit is het recht van het land van verblijf van toepassing op het testament, als de erflater daarvan tevens de nationaliteit bezit (art. 10:146 lid 2 BW).

Wat betreft de vorm van het testament is een ander verdrag van toepassing, het Haags Testamentsvormenverdrag 1961 (art. 10:151 lid BW).³³ Een testament komt rechtsgeldig tot stand als het voldoet aan de vormvereisten van het recht van de nationaliteit van de erflater, het recht van de verblijfplaats van de erflater, dan wel het recht van het land waarin het testament is opgemaakt (art. 1 Haags Testamentsvormenverdrag 1961). Ouders in transnationale gezinnen kunnen over het algemeen dus kiezen in welk land ze hun testament laten opmaken. De enige beperking is dat een mondeling testament van iemand met alleen de Nederlandse nationaliteit in beginsel niet rechtsgeldig is, ook al is het dat wel naar het recht van het land waar het is opgemaakt (art. 10:151 lid 2 BW). Dit zou eventueel relevant kunnen zijn voor Marokkaanse 'udulaire aktes waarin een testament is opgenomen op basis van getuigenbewijs (lafif, zie par. 7.3.5).

Ingevolge het Haags Erfrechtverdrag wordt bij de bepaling van het erfrecht dat van toepassing is, geen rekening gehouden met in welk land de goederen uit de nalatenschap zich bevinden (Strikwerda, 2012: 154). Stel dat iemand met de Nederlandse en de Egyptische nationaliteit in Nederland verblijft en komt te overlijden. Een appartement in Egypte maakt deel uit van de nalatenschap. Als de erflater geen rechtskeuze heeft gedaan, wordt het appartement verdeeld onder de erfgenamen volgens Nederlands erfrecht. Als er een echtgeno(o)t(e) en/of kinderen zijn, dan erven zij in gelijke delen de totale nalatenschap. Op de afwikkeling van de nalatenschap is in dit geval Nederlands recht van toepassing, omdat de erflater verblijf had in Nederland

32 Op rechtspraak.nl staan geen uitspraken. In een uitspraak van het Hof Leeuwarden van 19 juni 2012 (L/JN BX0426) komt het Hof niet toe aan boordeling van de vraag of Marokkaans erfrecht van toepassing is. Rutten vermeldt een uitspraak van het Hof Den Bosch van 5 maart 1991 (*Nederlands Internationaal Privaatrecht* 1991, 402), waarin de aansprakelijkheid van een notaris aan de orde was. Deze notaris had de toepasselijkheid van Marokkaans recht over het hoofd gezien en was daardoor niet namens alle erfgenamen gevolmachtigd om een huis uit de nalatenschap te verkopen.

33 Verdrag van 5 oktober 1961, *Tractatenblad* 1980, nr 54.

ten tijde van het overlijden (art. 10:149 BW). Dat betekent dat een Nederlandse notaris belast is met de afwikkeling (Van Mourik & Nuytinck, 2012: 333). De Nederlandse notaris kan echter zijn of haar bevoegdheden niet buiten Nederland uitoefenen (art. 13 Wet op het Notarisambt). In Egypte wordt daarentegen Egyptisch erfrecht toegepast op de nalatenschap van een persoon met zowel de Nederlandse als de Egyptische nationaliteit (zie par. 4.2 hieronder). Het in Egypte gelegen appartement zal naar Egyptisch IPR en erfrecht op een andere manier worden verdeeld. In Nederland moet deze verkrijging vervolgens worden erkend als rechtsgeldig, omdat het goed buiten Nederland is gelegen (10:147 lid 1 BW). Wanneer de door middel van het Nederlands internationaal privaatrecht aangewezen erfgenenen hierdoor worden benadeeld, kan hun nadeel worden verrekend met in Nederland gelegen goederen, als die er zijn (10:147 lid 2 BW; Asser/Vonken, 2013b: 451-454).

7.4.2 *Egypte en Marokko*

Het Egyptische Burgerlijk Wetboek bevat enkele conflictregels op het terrein van het erfrecht. In de artikelen 875 en 915 is bepaald dat het islamitisch erfrecht (zowel de erfopvolging als het testamentair erfrecht) van toepassing is op alle Egyptenaren, ook als zij geen moslim zijn.³⁴ De religieuze conflictregels inzake het erfrecht wijken dus af van die van het familierecht, waar joden en christenen onder hun eigen recht kunnen vallen (Berger, 2005: 66-67). Verder is in artikel 17 lid 1 Eg BW bepaald dat het nationale recht van de erflater van toepassing is op de verdeling van de nalatenschap. In lid 2 van hetzelfde artikel is bepaald dat op de vorm van een testament het nationale recht van de erflater of het recht van het land waarin het testament is opgemaakt van toepassing is. Waarschijnlijk zal bij dubbele nationaliteit de Egyptische nationaliteit voorrang krijgen, in lijn met het internationaal privaatrecht op het terrein van het familierecht.

De Egyptische openbare orde gebiedt dat buitenlands recht buiten toepassing blijft, als het in strijd is met bepaalde regels van Egyptisch erfrecht. Volgens Berger is er in de Egyptische doctrine overeenstemming over een viertal regels dat van openbare orde is: dat het erfdeel van een vrouw de helft is van dat van haar broer; de volgorde van erfopvolging; de omvang van het erfdeel van de Koranische erfgenenen; en het verbod op erfopvolging tussen een moslim en een niet-moslim (Berger, 2005: 67). Toepassing van Nederlands erfrecht op de nalatenschap van een Nederlandse erfgenaar in Egypte is dus goeddeels uitgesloten. Hierdoor en vanwege de nationaliteit of het geloof van de erflater of erfgenenen zal in alle gevallen Egyptisch erfrecht van toepassing zijn op de verdeling van de nalatenschap in transnationale gezinnen. Wat betreft vermaken geldt alleen als regel van openbare orde dat de vermaking in beginsel niet meer dan een derde van de nalatenschap mag betreffen (Berger, 2005: 68).³⁵

Ook op nalatenschappen in Marokko van leden van transnationale gezinnen zal gelden dat het Marokkaanse erfrecht wordt toegepast. Ingevolge artikel 18 van de

34 Hieraan is tevens een aparte, twee artikelen tellende wet gewijd, namelijk Wet 25 van 1944 inzake het toepasselijke recht in aangelegenheden van het versterf- en testamentair erfrecht (opgenomen in 'Atiyya, 2011: 113).

35 Hierop wordt uitzondering gemaakt, wanneer er geen erfgenenen zijn (art. 4 2e volzin EgWEo).

Dahir sur la Condition Civile des Étrangers (DCE) van 1913 is het nationale recht van de erflater van toepassing op de erfopvolging met betrekking tot goederen die zich in Marokko bevinden. Dit geldt voor zowel roerende als onroerende goederen. Goederen die zich buiten Marokko bevinden, vallen niet onder deze regel. Volgens 'Abur en Al-Atrash kan op die goederen het Marokkaanse recht niet van toepassing zijn ('Abur, 1994: 267; Al-Atrash, 2005: 150). Volgens Decroux echter is het nationale recht van de erflater ook van toepassing op goederen gelegen buiten Marokko, als de Marokkaanse rechter bevoegd is inzake de vereffening van de nalatenschap (Decroux, 1963: 239).³⁶ De auteurs gaan niet in op de kwestie of verrekening met zich in Marokko bevindende goederen mogelijk is. Bij personen met de Marokkaanse nationaliteit en daarnaast nog een andere nationaliteit, krijgt steeds de Marokkaanse nationaliteit voorrang (art. 2 lid 1 Mud). Dit geldt ook wanneer de erflater buiten Marokko verbleef voorafgaande aan het overlijden ('Abur, 1994: 266-267).

Net als in de andere twee landen vindt de toepassing van buitenlands erfrecht in Marokko zijn beperking in de openbare orde. Als volgens de van toepassing zijnde buitenlandse wet erfopvolging tussen een moslim en een niet-moslim mogelijk is, dan dient deze buiten toepassing te blijven ('Abur, 1994: 271; Al-Atrash, 2005: 151). Volgens Rutten is ook de enkele toepassing van niet-Marokkaans erfrecht op een Marokkaanse moslim al in strijd met de openbare orde (1997: 282). Vermoedelijk zullen dan in lijn met het IPR op het terrein van het familierecht de erfrechtelijke bepalingen uit de Mudawwana worden toegepast (art. 2 lid 3 en 4 Mud). Volgens 'Abur vervalt de nalatenschap aan de Marokkaanse staat als geen van de erfgenamen hetzelfde geloof heeft als de erflater ('Abur, 1994: 271). Hebben enkele erfgenamen wel, maar andere erfgenamen niet hetzelfde geloof als de erflater, dan wordt de volledige nalatenschap onder deze eersten verdeeld.

7.4.3 De geïnterviewde ouders in transnationale gezinnen

Ik zal hier met name ingaan op de ervaringen van respondenten met het erfrecht in Egypte en Marokko. Respondenten hielden zich niet veel bezig met het Nederlandse erfrecht. Respondenten met een eigen huis in Nederland lopen bijvoorbeeld minder kans dat als gevolg van het erfrecht te verliezen in geval van overlijden hun partner dan in Egypte en Marokko. Eén Nederlandse man vertelde een testament te hebben opgesteld in verband met de continuïteit van zijn bedrijf, indien hij zou komen te overlijden. Op de nalatenschap van de geïnterviewde ouderparen zou in Nederland in alle gevallen Nederlands recht worden toegepast. De onderzochte ouders die niet de Nederlandse nationaliteit hadden, waren allen al langer dan vijf jaar in Nederland. Vermoedelijk waren ze niet precies op de hoogte van deze IPR-regels, maar gingen ze ervan uit dat als hun bezit zich in Nederland bevond, ook Nederlands erfrecht zou worden toegepast. Hoe het ook zij, anders dan het Egyptische en Marokkaanse erfrecht was het Nederlandse erfrecht geen vaak terugkerend gespreksonderwerp in de interviews.

36 Volgens artikel 28 van het Marokkaanse wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering is de rechter bevoegd in de plaats waar de nalatenschap 'openvalt' (*ouverture, iftitah al-taraka*).

Achttien van de 33 paren bezaten onroerend goed in Egypte of Marokko.³⁷ Daarvan woonden er twaalf in Egypte of Marokko. De overige zes paren in Nederland bezaten een tweede huis. In Egypte en Marokko was het erfrecht voor verschillende geïnterviewde ouders een bron van zorg. Dit betrof met name heterbeletsel op basis van een verschil van religie tussen de ouders en/of hun kind en dat volgens Egyptisch en Marokkaans recht mogelijk familieleden buiten het kergezin mee-erven. Een meerderheid van de achttien ouderparen met onroerend goed in Egypte of Marokko vertelde iets te hebben ondernomen om af te wijken van het Egyptisch of Marokkaans erfrecht. Het valt meteen op dat weinig respondenten dit hebben opgelost door middel van een testament. In totaal waren dat er drie (twee in Egypte en één in Marokko). Nog een ander paar zei van plan te zijn een testament op te stellen. De overige paren hanteerden andere middelen om af te wijken van het Egyptische en Marokkaanse regime van erfopvolging.

Een van de 'methodes' die respondenten hanteerden, is het vastleggen van gedeeld eigendom van het onroerend goed. Zes paren in Marokko en Egypte hebben bij de koop of daarna vast laten leggen dat ze beiden voor de helft eigenaar zijn. Eén paar heeft de eigendom over verschillende onroerende goederen verdeeld tussen beide ouders. Een ander paar heeft het onroerend goed en de auto op één naam staan, maar heeft door een advocaat laten vastleggen dat die partner een schuld heeft aan de andere partner ter hoogte van de waarde van het onroerend goed en de auto. Als de partner die eigenaar is, zou komen te overlijden, kan de andere partner de schuld opeisen. Vier paren hebben het onroerend goed geheel of gedeeltelijk op naam van hun kinderen gezet.

Een andere methode was bekering tot de islam. Twaalf respondenten vertelden zich te hebben bekeerd. Zes daarvan zeiden expliciet dat hun bekering (mede) was ingegeven door het verbeteren van de erfrechtelijke positie van de kinderen, zichzelf of hun partner. Alle zes deze respondenten waren Nederlandse vrouwen met een Egyptische of Marokkaanse man. Zoals al in hoofdstuk 2 is beschreven, zijn alle vier de Nederlandse mannen met een Egyptische of Marokkaanse vrouw ten tijde van hun huwelijk bekeerd. Bij geen van hen was het erfrecht een overweging geweest voor de bekering. De bekering was al vereist om te kunnen trouwen.

7.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik een beknopte beschrijving gegeven van het materiële erfrecht van Nederland, Egypte en Marokko en van het relevante internationaal privaatrecht. Het voor transnationale gezinnen belangrijkste verschil tussen de erfrechtelijke stelsels is de relatief sterk positie van erfgenamen buiten het kergezin in het Egyptische en Marokkaanse erfrecht in vergelijking met het Nederlandse erfrecht. Waar volgens Nederlands erfrecht de nalatenschap in haar geheel wordt verdeeld onder de kinderen en de langstlevende echtgeno(o)t(e), erven naar Egyptisch en Marokkaans recht vaak ook familieleden buiten het kergezin mee. Veel respondenten denken dat als er een zoon is in het gezin, de leden van de *extended family* niet of veel minder erven. Daar zit

37 En/of een eigen bedrijf.

een kern van waarheid in, maar in dit hoofdstuk is ook beschreven dat de situatie complexer is. Wanneer de erflater bijvoorbeeld vroeg komt te overlijden en zijn of haar beide ouders zijn nog in leven zijn, dan erven zij een niet onaanzienlijk deel van de nalatenschap, ook als er een zoon is.

Een andere belangrijke factor waardoor de nalatenschap kan 'wegvloeien' uit het kerngezin is een verschil in religie tussen de gezinsleden. Dit treft overigens niet alleen Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko. Ook hun Egyptische en Marokkaanse mannen en de kinderen (die als moslim worden beschouwd) kunnen niet van hun vrouw of moeder erven als zij niet hetzelfde geloof hebben. Een religieverschil is dus ook een belangrijke oorzaak van wegvloeien van de nalatenschap richting andere familieleden, in het bijzonder als een Nederlandse vrouw komt te overlijden. Als zij niet is bekeerd en geen testament heeft opgesteld, erft het kerngezin niets.

Het gezagsrecht is in de praktijk wellicht een net zo belangrijk verschil tussen de landen als het erfrecht. In Nederland en Marokko (althans sinds 2004) heeft de langstlevende ouder van rechtswege het gezag over de minderjarige kinderen. De langstlevende ouder beheert dus ook het vermogen van de kinderen. In Egypte (in Marokko tot 2004) is dit niet zo. Een moeder kan naar Egyptisch recht niet het gezag uitoefenen over haar kinderen en dus niet hun vermogen beheren. Ook als het grootste deel van de nalatenschap onder de leden van het kerngezin wordt verdeeld,³⁸ dan nog heeft een mannelijk familielid buiten het kerngezin zeggenschap daarover.

Een andere belangrijke factor in de wijze waarop een erfenis wordt verdeeld in transnationale gezinnen is het erfrecht dat van toepassing is volgens het internationaal privaatrecht. In de praktijk zal voor transnationale gezinnen meestal gelden dat op onroerend goed het recht wordt toegepast van het land waar het goed zich bevindt. Een uitzondering hierop doet zich voor als een erflater bij zijn overlijden in Egypte of Marokko woonde en onroerend goed bezat in Nederland. Als de erflater de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit had of langer dan vijf jaar daar woonde voorafgaande aan het overlijden, dan verwijst het Nederlandse IPR naar Egyptisch of Marokkaans erfrecht. Het maakt dan niet uit dat het onroerende goed zich in Nederland bevindt. Het Egyptisch en Marokkaans IPR daarentegen verwijzen voor transnationale gezinnen nooit naar Nederlands recht. Egyptische en Marokkaanse instanties passen vrijwel altijd Egyptisch en Marokkaans erfrecht toe op het onroerend goed van transnationale gezinnen.

Voor een deel van de geïnterviewde ouders was het Egyptische en Marokkaanse erfrecht een bron van zorg. Voor wat betreft het Nederlandse erfrecht was dit veel minder het geval. Deze zorgen waren voor een aanzienlijk deel van de ouders reden om iets te ondernemen om af te wijken van het wettelijke erfregime in Egypte en Marokko. Wat daarbij opvalt, is dat maar weinig ouders een testament hebben opgesteld. Twee andere manieren om af te wijken van het erfrecht werden vaker gebruikt. Verschillende ouders vertelden te zijn bekeerd tot de islam (mede) om hun eigen erfrechtelijke positie of die van andere gezinsleden te verbeteren. Daarnaast was bij ver-

38 Bijvoorbeeld als er een zoon en een dochter zijn, de vrouw moslim is (geworden) en de vader van de erflater reeds is overleden. Dan erft het kerngezin tezamen vijf zesden en de moeder van de erflater een zesde. De eventuele broers en zussen en verdere familieleden van de erflater erven niets.

Hoofdstuk 7

schillende onderzochte gezinnen de eigendom van onroerend goed verdeeld over de gezinsleden. Soms waren dit de ouders, soms de kinderen.

Deel 2

Recht in het dagelijks leven

In deel 1 van dit boek is beschreven op welke wijze het handelen van de geïnterviewde ouders bijdroeg aan de vorming van de juridische positie van hun kind. De ouders hadden bepaalde juridisch instrumentele motieven voor hun handelen. Zoals in de inleiding beschreven, ga ik ervanuit dat het handelen van ouders niet enkel uit deze juridisch instrumentele motieven kan worden verklaard. In dit tweede deel analyseer ik daarom wat ouders vertelden over hoe zij in hun dagelijks leven omgingen met het recht. Zoals zal blijken, komen hieruit andere verklaringen voor het handelen van ouders naar voren. In het hoofdstuk hierna zal ik als eerste ingaan op de wijze waarop ouders beslissingen namen ten aanzien van de juridische positie van hun kind. In hoofdstuk 9 analyseer ik de wijze waarop ouders informatie verkregen over het recht van beide landen. Hoofdstuk 10 en 11 gaan over de verschillende wijzen waarop ouders het recht beleefden.

8 Hoe namen ouders beslissingen?

8.1 Inleiding

Dit boek gaat over de rol van ouders in transnationale gezinnen in de vorming van de juridische positie van hun kind. Tot nu toe heb ik geen expliciet onderscheid gemaakt tussen de posities die elk van de beide ouders innemen. De ouders kunnen echter onderling van mening verschillen over de beslissingen die de juridische positie van hun kind mede vormgeven. Ook is het mogelijk dat de beide ouders geen gelijk aandeel hebben in de totstandkoming van die beslissingen. In dit hoofdstuk analyseer ik wat de geïnterviewde ouders vertelden over de wijze waarop zij beslissingen namen die van invloed waren op de juridische positie van hun kind. Namen zij deze beslissingen samen of had een van hen een groter aandeel in de beslissingen?

Deze vragen kunnen niet los worden gezien van de machtsrelatie tussen de ouders. Ik neem hier Komters opvatting van macht als uitgangspunt (1985, 1989). Komter deed in de jaren '80 van de vorige eeuw onderzoek in Nederland naar macht in intieme relaties. Volgens haar wordt de machtsrelatie niet alleen gevormd door de onderlinge verhoudingen tussen beide partners, maar ook door maatschappelijke factoren. Dit zijn enerzijds de dominante genderideologie en anderzijds de materiële maatschappelijke factoren, zoals verschillen tussen mannen en vrouwen in onder andere economische zelfstandigheid (Komter, 1985: 50-53). Deze maatschappelijke factoren werken door in de onderlinge verhoudingen. In paragraaf 8.2 zal ik eerst beschrijven wat er bekend is over de genderverhoudingen in de drie landen. Als gevolg van de migratie kunnen echter ook veranderingen plaatsvinden ten opzichte van de gangbare genderrolpatronen. Hieraan zal ik eveneens aandacht besteden in paragraaf 8.2. In de twee paragrafen daarna analyseer ik wat de geïnterviewde ouders vertelden over de wijze waarop hun beslissingen tot stand kwamen (par. 8.3) en over de wijze waarop zij de taken hadden verdeeld in de omgang met het recht (par. 8.4). Tijdens de interviews heb ik vragen gesteld over welke ouder wat had geregeld ten aanzien van de juridische positie van hun kind. Daarnaast heb ik gevraagd naar verschillende beslissingen die verband houden met het recht. Ik heb gevraagd naar beslissingen aangaande de totstandkoming van de juridische positie van het kind (bijvoorbeeld de keuze om te trouwen of een kind te laten registreren) en naar beslissingen in de uitoefening van het gezag over het kind. Dit laatste betrof de keuze van het woonland, de schoolkeuze voor het kind, de keuze van de voornaam, buitenlandse reizen en keuzes in de opvoeding. Van enkele respondenten is ook informatie verkregen over besnijdenis en medische behandeling van hun kind.

Ik heb niet expliciet gevraagd naar conflicten en meningsverschillen, om sturing van de antwoorden van respondenten te voorkomen. In de interculturele interview-situatie was de problematisering van islam, migratie en gemengde relaties in het publieke debat steeds op de achtergrond aanwezig. Het stellen van expliciete vragen over conflicten en meningsverschillen tussen de partners zou er dan toe kunnen leiden dat respondenten zich tijdens het interview gaan verdedigen tegen negatieve stereotypen in het publieke debat. Dit wilde ik voorkomen. In een meerderheid van

de interviews kwamen meningsverschillen en soms ook conflicten desalniettemin ter sprake, doordat de respondent hier zelf over begon.

Komter heeft erop gewezen dat machtsuitoefening niet alleen behelst dat bij een openlijk meningsverschil of een conflict de ene partner zijn of haar wil kan doordrukken ten koste van de wil van de andere partner (manifeste machtsuitoefening; 1985: 50-53). Machtsuitoefening kan ook meer subtiele vormen aannemen. Macht kan latent worden uitgeoefend, aldus Komter. Hiervan is sprake als een van de partners een veranderwens heeft, maar ervan uitgaat dat deze niet gerealiseerd kan worden of anticipeert op een afwijzende reactie van de andere partner. Daardoor komt deze veranderwens niet ter sprake en blijft de status quo gehandhaafd (vgl. Benjamin & Barash, 2004). Daarnaast kunnen bepaalde machtsongelijkheden zo vanzelfsprekend zijn dat ze voor beide partners niet ter discussie staan (onzichtbare machtsuitoefening). Als voorbeeld noemt Komter de lagere waardering van arbeid van vrouwen ten opzichte van die van mannen, waardoor de carrière van mannen als vanzelfsprekend voorgaat (1985: 53).

Ik zal in paragraaf 8.3.2 aandacht besteden aan de latente werking van macht. Sommige respondenten vertelden over wensen die ze hadden, maar niet ter sprake hebben gebracht. In dit hoofdstuk ga ik echter niet in op de onzichtbare werking van macht. De onzichtbare werking van macht kan niet worden onderzocht op basis van één interview per ouderpaar, omdat de respondent zich niet bewust is van die machtswerking. De methode van Komter bestaat eruit dat beide partners apart worden geïnterviewd en daarna worden vergeleken om verschillen in waardering van de activiteiten van beide partners te analyseren (1985: 55 e.v). In dit onderzoek heb ik niet voor deze methode gekozen, omdat het aantal onderzochte gezinnen dan de helft lager zou uitvallen. Daardoor zou er te weinig variatie in achtergrondkenmerken zoals etniciteit en woonland voorkomen in de onderzoekspopulatie. Het beeld dat hier wordt geschetst van de machtsrelaties tussen de ouders is dan ook niet volledig. Desalniettemin hebben de interviews waardevolle inzichten gegeven in de wijze waarop beslissingen van ouders tot stand kwamen en hoe daarmee de juridische positie van hun kind vorm kreeg.

8.2 Maatschappelijke context

In de Egyptische en Marokkaanse maatschappij spelen patriarchale normen een belangrijke rol in de genderverhoudingen, hoewel er grote verschuivingen hebben plaatsgevonden in de afgelopen decennia (Davis 1995; Inhorn 1996: 3-4; Sadiqi 2003: 53-54; Yount & Agree, 2004). In de samenleving en binnen het gezin hebben mannen, vrouwen, jongeren en ouderen specifieke rollen, waarbij vrouwen en jongeren een ondergeschikte positie innemen ten opzichte van mannen en ouderen. Dit betekent niet dat vrouwen machteloos zijn, maar dat hun macht meer is gelegen in de relaties met andere familieleden en dat hun macht toeneemt op latere leeftijd (Kandiyoti 1991: 27, 32-33; Rugh 1984: 5-6; Yount, 2005). Ook in het publieke leven kunnen vrouwen macht of autoriteit hebben. Er zijn echter sociale normen die ertoe leiden dat dit door betrokkenen niet als zodanig wordt benoemd (Rugh 1984: 74-77; Sadiqi 2003: 68-74).

Zoals gezegd is de patriarchale organisatie van de Egyptische en Marokkaanse maatschappij aan verandering onderhevig. Er heeft sinds de jaren '60 van de vorige eeuw een aanzienlijke toename plaatsgevonden van de participatie van vrouwen in het publieke leven (Linger, 2009: 17-18; Omair, 2008). Daarnaast heeft de *extended family* bestaande uit drie generaties onder één dak plaatsgemaakt voor het nucleaire gezin als meest voorkomende vorm van gezinsorganisatie. Dit betekent echter niet dat normen ten aanzien van de rollen binnen het gezin even sterk zijn veranderd richting meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen (Freeman 2005: 154; Mensch 2003; Newcomb 2010: 60-61; Nosseir 2003: 6, 26; Wuerth 2005: 324-325). Uit onderzoek van Mostafa blijkt bijvoorbeeld dat de houding ten opzichte van werkende vrouwen in Egypte bij de jongere generatie hetzelfde is als bij de oudere generatie (2003).

In Nederland golden tot de jaren '70 van de vorige eeuw eveneens sterke normen die voor vrouwen voornamelijk een rol zagen weggelegd als echtgenote en moeder (Moree, 1994). Sinds die tijd zijn de normen over de rol van vrouwen in de samenleving veranderd in de richting van gendergelijkheid. Desalniettemin bestaan er ook tegenwoordig allerlei maatschappelijke verschillen tussen mannen en vrouwen. Zo zijn er aanzienlijke, hoewel afnemende, verschillen tussen mannen en vrouwen in de verdeling van zorgtaken en betaalde arbeid (Pool & Lucassen, 2005). Vrouwen zijn de afgelopen decennia veel meer betaald werk gaan verrichten, maar mannen zijn nauwelijks meer tijd gaan besteden aan huishouden en zorgtaken (Portegrijs & Merens, 2010: 259-262). Ook zijn vrouwen minder vaak dan mannen economisch zelfstandig (Bos & Brakel, 2009; E-Qaulity, 2007: 8).¹

In een context van migratie hebben de maatschappelijke factoren geen eenduidig effect op de machtsrelatie tussen mannen en vrouwen. Genderrollen worden al vroeg aangeleerd binnen het gezin en hebben daardoor veelal een vanzelfsprekend karakter voor zowel mannen als vrouwen (Davis, 1995; Davis & Davis 1989, 1995; Hoodfar 1997; Mensch e.a., 1989-2000). Wanneer een van de partners echter in een ander land is opgegroeid, is er mogelijk geen sprake van deze gedeelde vanzelfsprekendheid. Door migratie van een van de partners naar het land van de andere partner kunnen genderpatronen worden versterkt, maar ze kunnen ook verschuiven of worden omgekeerd (Al-Ali 2002; Liversage, 2012; Refsing 1998).

In Nederland komen vanwege de inkomenseis alleen personen met een voldoende hoog en stabiel inkomen in aanmerking voor gezinshereniging of -vorming. De migrerende partner, man of vrouw, is meestal de eerste jaren afhankelijk voor zijn of haar inkomen van de partner. Egyptische en Marokkaanse diploma's worden in Nederland lager gewaardeerd en de arbeidsmarktperspectieven zijn voor immigranten niet altijd gunstig. Nederlandse ouders die naar Egypte of Marokko migreren hebben als Europeaan een relatief hoge status op de private arbeidsmarkt, een grote lokale en internationale mobiliteit en bovengemiddelde financiële draagkracht. In een context van migratie zijn de machtsverhoudingen tussen gemengde partners in Egypte en Marokko mogelijk meer gelijk dan op grond van dominante genderverhoudingen zou zijn te verwachten (Vinea 2005; Jacobs 2009; Walby 2010: 43-45, 50).

1 In 2008 verdiende 46% van de vrouwen tussen 15 en 65 jaar in Nederland minimaal het bijstandsniveau van een alleenstaande, tegen 70% van de mannen (Van den Brakel, 2010).

Wanneer we kijken naar het opleidingsniveau, arbeidsparticipatie en inkomen van de geïnterviewde ouders, dan valt op dat een aanzienlijk deel van de ouders een gelijkwaardige positie heeft ten opzichte van hun partner. Bij 22 van de 33 onderzochte ouderparen was er geen groot verschil in opleidingsniveau tussen de partners, bij de overige elf paren wel.² In een ruime meerderheid van de onderzochte gezinnen had zowel de man als de vrouw een betaalde baan. In de helft van de gezinnen waren beide partners economisch zelfstandig. Wat betreft de verblijfsstatus waren er grote verschillen tussen gemigreerde partners in Egypte en Marokko enerzijds en die in Nederland anderzijds. De gemigreerde partners in Nederland hadden zo goed als allemaal de Nederlandse nationaliteit,³ terwijl de gemigreerde partners in Egypte en Marokko in meerderheid een afhankelijke verblijfsvergunning hadden. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat voor deze laatste groep de toegang tot en verblijf in Egypte en Marokko minder strikt is gereguleerd dan de toegang tot Nederland voor personen met alleen de Egyptische of Marokkaanse nationaliteit. Met name in Egypte is het mogelijk om langere tijd legaal te verblijven met (verlengingen van) een toeristenvisum. Daarnaast is de Egyptische overheid (anders dan de Nederlandse overheid) niet actief bezig met het bestrijden van overschrijdingen van de geldigheidsduur van visa of van werken zonder vergunning door niet-Egyptenaren (Walby, 2010: 53- 55).

Met enig voorbehoud kan worden geconcludeerd dat bij een meerderheid van de onderzochte gezinnen het niet zo was dat een van de ouders in een sterk ondergeschikte of afhankelijk positie verkeerde ten opzichte van de andere ouder wat betreft opleiding, betaalde arbeid, inkomen en verblijfsstatus. Daar waar ouders ongelijkere posities innamen op deze punten, had dat mede te maken met migratie. Het waren niet alleen vrouwen, maar ook mannen die een zwakkere positie innamen (zie ook par. 8.4). Dit zegt nog niet alles over de onderlinge machtsrelaties tussen ouders. Het laat wel zien dat er mechanismen zijn, waardoor de genderverhoudingen tussen ouders in de onderzochte transnationale gezinnen niet altijd overeenkomen met de dominante genderverhoudingen. In de volgende paragraaf behandel ik de wijze waarop beslissingen van ouders tot stand kwamen. Daarbij zal ik ook aandacht besteden aan de rol van de hier behandelde ideologische en materiële factoren in die beslissingsprocessen.

8.3 Het nemen van beslissingen

8.3.1 *Onderling overleg*

Uit de interviews in alle drie de landen komt naar voren dat veel ouders in onderling overleg beslissingen namen over hun kinderen. Een Nederlandse man en een Marokkaanse vrouw in Nederland zijn hiervan een voorbeeld. Ze vertelden over de keuze van een lagere school voor hun kind.

2 Hier wordt een groot verschil in opleiding opgevat als: één partner met een opleiding op WO-niveau en de ander op MBO- of lager niveau of één partner op HBO-niveau en de ander secundair onderwijs of lager.

3 Ten tijde van het interview. Een deel van deze respondenten had in het verleden een afhankelijke verblijfsvergunning.

I: Hebben jullie al een school gekozen?

Rm: Nou ja, je hebt best wel heel veel keus, alleen er zit heel veel verschil in kwaliteit. [...] Onze zoon zit nu op de peuterspeelzaal die bij een school hoort, maar die school vonden wij niet zo prettig.

Rv: Deze school heeft geen goede score en verandert altijd van directeur.

Rm: Ja in de laatste zeven jaar heeft hij al drie of vier nieuwe directeurs gehad.

Rm: [...] We zouden hem ook naar een christelijke school kunnen sturen. Er zijn ook een aantal scholen die christelijk zijn, daar heb ik ook geen moeite mee. Jij ook niet echt, toch?

Rv: Ja maar christelijk is ook een geloof, dus daarom wil ik een openbare school.

Rm: En het Montessori-systeem vind ik wel goed. Ik vind wel heel belangrijk dat ze al heel vroeg leren zelfstandig te worden. [...] Dat ze leren plannen, verantwoordelijkheid en dat soort dingen. En ook de mix van het aantal kinderen qua afkomst is wel redelijk goed op die school, tenminste niet te veel wit en te veel zwart. Dus dat vind ik ook wel prettig. (NL-MA#10, Marokkaanse vrouw en Nederlandse man, twee kinderen)

Ten tijde van het interview waren de man en de vrouw nog op zoek naar een geschikte school voor hun kind. Ze hebben allebei bepaalde wensen en proberen een school te vinden die daaraan voldoet. Uit het citaat blijkt ook dat ze nog met elkaar in overleg zijn over wat ze beiden belangrijk vinden.

Een Nederlandse vrouw in Egypte vertelde dat zij en haar Egyptische man huwelijksvoorwaarden hadden afgesproken, onder andere inhoudende dat ze zou kunnen scheiden. Ze vertelde eveneens dat ze veel gesprekken had met haar man, voordat ze naar Egypte verhuisde.

We hebben ontzettend veel discussies gehad, al voor ons huwelijk, over hoe willen we dat dan en hoe gaan we dat aanpakken en hoe doen we dat dan als we kinderen krijgen. Dus die dingen waren uitgespit, voordat ik hier naar Egypte kwam. Dus dat geeft je dan wel een soort van basis waar je op terug kunt vallen. (EG#2, Nederlandse vrouw met Egyptische man in Egypte, twee kinderen)

De gesprekken die de vrouw en de man voor het huwelijk voerden, bleven ze ook daarna voeren. Blijkbaar was er een bepaalde sfeer van openheid tussen hen, waarin ook beladen onderwerpen bespreekbaar waren. Zo vertelde de vrouw elders in het interview dat ze er bij haar man op heeft aangedrongen dat hij aan zijn familie duidelijk zou maken dat zij niet wilden dat hun dochter zou worden besneden.

Waar ik het ook heel uitvoering met hem over gehad heb, is besnijdenis van meisjes, want dat komt nog erg veel voor hier. Ik had zoiets van ik wil dat dus niet als ik dochters krijg en jij moet mij die garantie geven, want jij bent de enige die daar echt invloed op kan uitoefenen. Ik kan wel zeggen dat ik het niet wil, maar mijn wil wordt niet gerespecteerd, als jij niet volledig achter me staat en dat ook communiceert naar je familie toe. Ik heb ook echt aan mijn man toen in die tijd gevraagd, ik wil dat je dat heel open naar je familie toe communiceert. Dat heeft hij ook gedaan en dat was voor mij heel belangrijk.

I: Hoe reageerde zijn familie daarop?

R: Ja, die begrepen dat niet zo. Die hadden zoiets van dat hoort zo, weet je wel. Voor hen is dat zo normaal. Want anders is een meisje vies, anders wordt een meisje te wild of dat soort

dingen. Ik heb daar wel discussies met hen over gehad van ja maar waarom moet dat dan? Waarom is dat zo belangrijk? Daar probeer je dan met eenvoudige argumenten laat maar zeggen een soort discussie over te hebben. En uiteindelijk hebben ze het geaccepteerd, maar ook weer bij de gratie van dat mijn man altijd faliekant achter mij is gaan staan.

In de vorige paragraaf is beschreven dat een meerderheid van de geïnterviewde ouders een min of meer gelijke positie heeft ten opzichte van de andere ouder wat betreft werk, inkomen en opleiding. Er zijn ook ouders die op deze punten een meer ongelijke positie innemen ten opzichte van elkaar. Een voorbeeld hiervan zijn een Nederlandse vrouw en een Egyptische man in Nederland. Ze vertelden over een meningsverschil dat ze hadden over het land waar ze zouden gaan wonen.

Rv: We hebben op zich nog wel lang zitten steggelen van gaan we in Nederland wonen of in Egypte? Ik zag het zelf niet zo erg zitten om in Egypte te wonen. En mijn man zag het niet zo zitten om in Nederland te gaan wonen [lacht] ja.

I: En waarom was dat?

Rm: Ja [lacht], dat is de cultuur hier. Niet alleen in Nederland, in heel Europa. De mensen zijn echt heel vrij in alles. Als ik in Egypte een Engelse film zag of een serie dan is het van de vrouw gaat af en toe vreemd en de man heeft nog een ander vriendinnetje. Dat is niet normaal in Egypte zeg maar. Ik had altijd in mijn hoofd dat ik in Egypte zou blijven. Ik had werk en dat vond ik leuk. Waarom naar een ander land? Een andere taal een andere cultuur, ja alles is anders.

I: Ja. En waarom wilde jij niet in Egypte wonen?

Rv: Ik had en heb nog in Nederland een goede baan. Ik werkte fulltime en had een bepaalde vrijheid. Ik zag me daar ook niet zo snel een baan krijgen. Hij verdiende toentertijd nou volgens mij nog geen driehonderd pond in de maand. Daar konden wij gewoon ook echt niet van leven. Plus de verhalen die ik had gehoord en ook gezien over het onderwijs daar en de gezondheidszorg. [...] In Egypte kon ik alleen onder zijn begeleiding op pad. Als ik daar op straat alleen liep, nou dan werd ik toch gelijk lastig gevallen en aangesproken. Ik was daar niet vrij zeg maar. Weet je ik kan niet ergens in een cafeetje op een straat gaan zitten. Inmiddels heb je daar Cairo de Carrefour. Daar heb ik het idee dat ik ook gewoon fatsoenlijk ergens heen kan gaan.⁴ Maar ja, ik heb een vriendin die daar woont en is dat dan je leven: één keer per week naar Carrefour? [lacht] Ja nou, dat zie ik ook nog niet zo gebeuren. (NL-EG#3, Nederlandse vrouw en Egyptische man, twee kinderen)

De vrouw in dit citaat had hoger onderwijs genoten en een goedbetaalde vaste baan. De man had een diploma van het secundair onderwijs en werkte in Egypte als free-lancer in het toerisme. De vrouw kon het gezin dat het paar wilde stichten, goed onderhouden, maar de man niet. Dit gaf de doorslag in het meningsverschil over de keuze van hun gezamenlijke woonland.

Het citaat illustreert dat de verschillen van ouders ten opzichte van elkaar wat betreft opleiding, werk en inkomen een rol kunnen spelen in de uitkomst van een meningsverschil. Deze positie van de ouders ten opzichte van elkaar is niet allesbepa-

4 De supermarkt bevindt zich in een overdekt winkelcentrum met nog andere winkels en horecagelegenheden.

lend, maar schept een bepaald kader waarbinnen zij omgaan met hun meningsverschillen. Anders dan bij het paar in het bovenstaande citaat namen de beide ouders een ongeveer gelijke positie in bij een meerderheid van de onderzochte paren (zie de vorige paragraaf). Deze meer gelijke positie zal eraan hebben bijgedragen dat ouders vaak beslissingen samen met de andere ouder namen. Hierbij moet worden opgemerkt dat respondenten tijdens een interview wellicht een positief beeld willen schetsen van hun relatie. Toch is er een aantal aanwijzingen dat ondersteunt wat ouders vertelden over het gezamenlijk nemen van beslissingen. De meeste ouders weten details te vertellen over procedures waarbij ze zelf niet aanwezig waren. Dat betekent ten minste dat ze daarover hebben gesproken met hun echtgenoot of echtgenote. Of dat vooraf dan wel achteraf is geweest, is echter niet altijd te zeggen. Ook vertelden meerdere respondenten dat zij samen met hun partner naar instanties gingen.

Daarnaast ondersteunen de uitkomsten van een aantal beslissingsprocessen wat de respondenten vertelden over het gezamenlijk nemen van die beslissingen. Zo hebben op één na alle kinderen met de Nederlandse nationaliteit in Egypte en Marokko ook een Nederlands paspoort.⁵ Volgens het Nederlandse gezagsrecht kan een Nederlands paspoort voor een kind alleen worden aangevraagd met instemming van beide ouders.⁶ Dit geldt ook wanneer een van de ouders niet de Nederlandse nationaliteit heeft. Bij paspoortaanvragen op de Nederlandse ambassade in Egypte of Marokko moeten beide ouders ook in persoon aanwezig zijn. Dit vereist dus de medewerking van de andere ouder, die blijkbaar niet werd geweigerd. De meeste vrouwen in Egypte en Marokko reisden regelmatig alleen met hun kind naar het buitenland, meestal voor familiebezoek. In de onderzoeksgroep zijn het zelfs nagenoeg alleen vrouwen die alleen reisden met hun kind, bijna geen van de mannen. Ook hier is medewerking van de vader vereist, vanwege controles door de Egyptische en Marokkaanse douane. De geïnterviewde vrouwen vertelden niet alleen dat hun man deze medewerking altijd verleende, dit blijkt ook uit de frequentie waarmee zij alleen reisden met hun kinderen. Dit wil niet zeggen dat vaders in Egypte en Marokko nooit hun juridische bevoegdheden zouden gebruiken om te voorkomen dat hun kind een Nederlands paspoort krijgt of naar het buitenland reist.⁷ Bij de geïnterviewde ouders kwam dit echter niet voor.

Op basis van het bovenstaande kan evenmin worden geconcludeerd dat in de onderzochte gezinnen de ouders altijd een even groot aandeel hebben in de beslissingen ten aanzien van de juridische positie van hun kind. Wel is het aannemelijk dat zij overleggen over deze beslissingen en dat volledig eenzijdige beslissingen van één van de ouders vermoedelijk weinig voorkwamen. Of dit 'overlegmodel' even gangbaar is bij andere transnationale ouderparen is moeilijk te zeggen. In dit onderzoek zijn met name paren vertegenwoordigd die al langere tijd bij elkaar zijn (de gemiddelde huwelijksduur was bijna zestien jaar ten tijde van het interview). Blijkbaar weten zij om te gaan met hun meningsverschillen op een manier die niet leidt tot onoplosbare con-

5 Met uitzondering van de kinderen van één gezin in Marokko, maar dat had met administratieve problemen te maken (MA#6). Beide ouders wilden wel een Nederlands paspoort aanvragen voor hun kinderen.

6 Indien de ouders gezamenlijk gezag over het kind hebben.

7 Zie Carlisle (te verschijnen), Sportel (te verschijnen) en Rozema (2005) voor voorbeelden van transnationale paren waarbij daarvan sprake is.

flicten. Voor een deel zullen de onderzochte paren dit doen door met elkaar te communiceren over hun verschillen van mening (vgl. Spielman, 2001). Voor een deel zullen meningsverschillen echter ook onbesproken blijven. Dit is het onderwerp van de volgende paragraaf.

8.3.2 *Latente macht*

Het voorgaande ging over beslissingen die openlijk zijn besproken. Niet alle wensen zullen echter openlijk worden besproken. Dit leidt ertoe dat beslissingen uitblijven en de bestaande situatie voortduurt. Komter spreekt in dat geval van latente werking van macht (1985: 51-52). Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde bijvoorbeeld dat zij bij haar huwelijksluiting anticipeerde op de negatieve reactie van haar man ten aanzien van huwelijksvoorwaarden.

R: Dat kun je altijd doen [hewelijksvoorwaarden opnemen in de hewelijksakte]. Had je er altijd in kunnen zetten. Je kunt er als vrouw altijd in zetten dat je scheidingsrecht hebt. Dat was bij ons toen een heel teer punt. Dus ik heb het er niet in staan.

I: Ja, waarom was dat een teer punt?

R: [zucht] Ja dat was gewoon een teer punt, want dat doe je niet als vrouw zijnde. En dat is voor heel veel vrouwen hier een punt. [...] Het hele gezeur erover dat een vrouw het er in kan zetten, nou hoeveel vrouwen zetten het er echt in? Heel weinig, want het is een teken van wantrouwen en het is een teken van macht in de handen van de vrouw. Dus heel veel mannen willen dat niet. Dus het kon altijd al, maar ik heb het er zelf ook niet in laten zetten, want je wilt niet meteen beginnen met ruziën. (EG#1, Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

De vrouw in het citaat anticipeerde op een negatieve reactie van haar man en bracht daarom het onderwerp van huwelijksvoorwaarden niet ter sprake. De reactie van haar man schat ze in op basis van haar beeld van Egyptische mannen in het algemeen. Waarschijnlijk komt het opstellen van huwelijksvoorwaarden in Egypte tegenwoordig niet vaak voor en is het een taboeonderwerp.⁸ Desalniettemin kwamen twee andere Nederlandse vrouwen in Egypte wel huwelijksvoorwaarden overeen met hun man (EG#2 en EG#5). Beide vrouwen vertelden dat ze voorafgaande aan hun huwelijk veel gesprekken hebben gehad met hun toekomstige man over hoe hun leven samen er zou moeten uitzien.⁹ Beiden vertelden verder dat ze niet kort na de ontmoeting bij hun man in Egypte zijn gaan wonen, maar enkele jaren heen en weer hebben gereisd tussen Nederland en Egypte. Daardoor hadden ze tijd voor de met hun man te voeren gesprekken over hun toekomst. Voor de vrouw in het citaat hierboven was dat minder het geval. Zij ging binnen enkele maanden nadat ze haar man had ontmoet bij hem in Egypte wonen.

Niet bij alle keuzes bestaat evenveel onderhandelingsruimte voor beide ouders. Bij de keuze voor een school geeft vaak de doorslag wat de kwaliteit van het onderwijs is, hoe de school past bij het karakter van het kind, of de school betaalbaar is en

8 Zie wat betreft de frequentie waarmee huwelijksvoorwaarden voorkomen paragraaf 2.2.1.

9 De interviews met deze respondenten zijn eerder behandeld in de vorige paragraaf en in paragraaf 6.4.

niet te ver weg. Andere keuzes, zoals omtrent de besnijdenis van jongens, zijn in Egypte en Marokko minder een zaak die alleen de ouders aangaat. Besnijdenis van jongens heeft als ritueel een sterke mate van vanzelfsprekendheid in Egypte en Marokko (Hoodfar, 1997).¹⁰ Dit betekent niet dat de geïnterviewde Nederlandse ouders van wie de zoon is besneden dit liever niet hadden laten doen. In de interviews zijn hiervoor geen aanwijzingen te vinden. Wel is het zo dat als er onenigheid zou bestaan tussen de ouders, latente machtsprocessen een rol kunnen spelen. Het is denkbaar dat de ouder die tegen de besnijdenis is, dit niet ter sprake brengt vanwege de verwachte negatieve reactie van de andere ouder of de bredere sociale omgeving van het gezin.

Voor de onderhandelingsruimte die ouders hebben, is het dus van belang te kijken naar de sociale normering van beslissingen op een bepaald terrein (zie ook par. 11.4). Het huwelijk is bijvoorbeeld een onderwerp dat sociaal, religieus en juridisch sterk is genormeerd. Het huwelijk werd door verschillende respondenten omschreven als ‘verplicht’ in Egypte en Marokko. Ouders hebben in een dergelijke context niet alleen te maken met wat de andere ouder vindt, maar ook met de normen in hun sociale omgeving en met normering door de overheid. Andere onderwerpen, zoals de registratie of erkenning van aktes, liggen doorgaans minder gevoelig. Op die punten zal er vermoedelijk minder sprake zijn van latente werking van macht.

8.3.3 Gedeelde belangen

Wanneer het gaat over macht en over al dan niet samen genomen beslissingen, dan ontstaat al snel de indruk dat ouders tegengestelde belangen hebben. Dat zal ongetwijfeld voorkomen, maar met name bij ongebroken gezinnen is dat lang niet altijd het geval. Ouders vertelden ook dat ze de andere ouder of het gezin als geheel probeerden te beschermen tegen de gevolgen van het recht. Een Nederlandse vrouw in Egypte zei dat haar Egyptische man het initiatief had genomen om haar erfrechtelijke positie en die van hun twee dochters te verbeteren. Hij liet door een advocaat een document opstellen waarin stond dat hij het huis en de auto die op zijn naam stonden aan zijn vrouw had verkocht. De vrouw vertelde wat de aanleiding was voor haar man om het te gaan regelen.

Op een gegeven moment moest hij naar het buitenland en toen waren er daar ontzettend veel vliegtuigongelukken geweest. Dus hij kreeg een beetje de kriebels. Dus hij wou het allemaal geregeld hebben. Officieel bij de gemeente staat het huis nog op zijn naam, maar hij heeft het op papier aan mij doorverkocht. Dus mocht hem iets overkomen, dan hoef ik alleen maar dat papier te laten inschrijven en dan staat alles op mijn naam. En bankrekeningen en zo hier, die staan gewoon op mijn naam. Omdat, mocht hem iets gebeuren, dan is het gewoon op mijn naam. Als mij iets gebeurt, het is zijn land, dus hij kan dat wel regelen. Dus zo hebben we er altijd naar gekeken. [...] En hij heeft toen heel duidelijk tegen zijn broer en zijn zus gezegd van mocht hem iets gebeuren, dan moeten de kinderen bij de moeder blijven. En of ik nou besluit om terug te gaan naar Nederland of hier blijf, maakt niet uit, maar de kinderen moeten bij mij blijven. Nou ja het is geen garantie, maar meer kun je ook niet doen. (EG#3 Nederlandse vrouw met Egyptische man, twee kinderen)

10 Overigens ook bij moslims in Nederland (Dessing, 2001: 43, 75).

De vrouw vertelde op een ander moment tijdens het interview dat de belangrijkste bezittingen op naam van haar man stonden. De vrouw was geen moslim. Zij zou niet van haar man kunnen erven, tenzij hij een testament zou opstellen. In dat geval zou zij maximaal $1/3$ kunnen erven. Hun twee dochters zouden samen $2/3$ erven van het resterende $2/3$, dat wil zeggen $4/9$ van de oorspronkelijke nalatenschap. De broer en zus van de man zouden samen $2/9$ erven van de oorspronkelijke nalatenschap ($1/3$ van $2/3$).¹¹ Tot hun meerderjarigheid zou echter een mannelijk familielid van de man (bijvoorbeeld zijn broer) het vermogen van de kinderen namens hen moeten beheren (zie par. 7.3.3).

De vrouw vertelde ook dat haar man had geïnformeerd bij een advocaat hoe hij kon ontkomen aan de gevolgen van het Egyptische erfrecht. De advocaat heeft hem geadviseerd het zo op te lossen als de vrouw het beschreef, niet door middel van een testament. Blijkbaar wilde de man dus niet alleen regelen dat zijn vrouw zou erven, maar ook dat zij volledige zeggenschap zou blijven houden over de financiën van het gezin. Om dat te bewerkstelligen heeft hij zijn vrouw begunstigd ‘ten koste’ van hun dochters. Op die manier kon het gezin worden beschermd tegen inmenging door andere familieleden. Dat deze bescherming het doel was van de man wordt ondersteund door wat de vrouw vertelde over het gezag over haar kinderen. Haar man zou in het geval van zijn overlijden willen dat zijn vrouw de volledige zeggenschap zou houden over de kinderen. Dat zou onder andere inhouden dat zij mag beslissen of de kinderen in Egypte blijven. Het recht vormde hier echter wel een belemmering. Het gezag over de kinderen kon niet afdwingbaar worden vastgelegd. Anders dan bij de verdeling van de bezittingen van het gezin na overlijden van de man, zou de vrouw voor wat betreft de zeggenschap over haar kinderen afhankelijk zijn van de welwillendheid van de familie van haar man.

In een ander interview vertelde een Nederlandse vrouw haar Marokkaanse man te willen beschermen tegen het Marokkaanse erfrecht, nadat hij eerst haar en hun dochter had beschermd. Haar man had hun gezamenlijke onroerend goed op haar naam en die van hun dochter gezet. Ze kwamen er echter achter dat als de vrouw zou komen te overlijden, haar man en dochter als moslims niet van haar zouden kunnen erven. In dat geval zou het deel van het onroerende goed dat op naam van de vrouw stond door haar familieleden in Nederland zijn geërfd. Daarop besloot de vrouw zich alsnog tot de islam te bekeren, haar eerdere bezwaren daartegen loslatend.

Toen heeft hij dus ons helemaal beschermd zeg maar, om zeker te weten dat wat wij hebben niet naar een derde gaat, maar bij ons blijft. Nou prima, we dachten helemaal op het droge te zijn. Totdat we erachter kwamen dat ik het probleem was, want dat moslims niet van niet-moslims kunnen erven. Dus dan denk ik dan heeft hij alles prima georganiseerd om mij te beschermen, maar dan heb ik niets gedaan. Straks ga ik eerst de pijp uit en dan hebben mijn man en dochter geen recht om mijn deel te erven. (MA#3 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

11 Als er een zoon was geweest, dan zou de broer van de man zijn uitgesloten van de erfenis (zie par. 7.3.3).

In dit citaat komt heel duidelijk naar voren dat beide ouders elkaar en hun kind willen beschermen op het terrein van het erfrecht. Het Marokkaanse erfrecht is voor alle gezinsleden negatief. De vrees die beide ouders hebben, is dat wat zij bezitten naar een ‘derde’ gaat (dat wil zeggen een familielid van de man of de vrouw), omdat het paar geen zoon heeft en vanwege het religieverskil.

Voor veel van de geïnterviewde ouders die daar mee te maken hadden, was het ‘wegvloeien’ van het bezit van het kerngezin naar andere familieleden problematisch. Respondenten refereerden in dit kader met name aan de situatie dat de langstlevende ouder weinig of niets erft of dat het paar geen zoon heeft, waardoor familieleden buiten het kerngezin erfrechtelijke aanspraken krijgen. Dat het erfdeel van een dochter de helft is van dat van een zoon, werd door geen van de respondenten genoemd of geproblematiseerd. Het belangrijkste is dat de langstlevende ouder zeggenschap zou behouden over het vermogen van het gezin. Dit blijkt ook duidelijk uit het volgende citaat van een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man.

I: Het is natuurlijk nooit leuk om over na te denken, maar mocht er met één jullie iets gebeuren, wat gebeurt er dan bijvoorbeeld met het huis of andere bezittingen? Is dat iets waar jullie over nadenken of iets voor geregeld hebben?

R: Bij het Marokkaanse erfrecht is het zo als je een zoon hebt, dat die dan gewoon alles erft. Als je geen zoon hebt, alleen dochters en mocht er iets gebeuren met de man, dan erven ook zijn broers. Dat weet je hè?

I: Ja dat weet ik.

R: Ja, dus en bij ons is het gewoon zo nou wij hebben een appartement gekocht samen hier in [woonplaats]. En dat hebben we gewoon op beide namen staan. Ja, we hebben ook gewoon één bankrekening. Twee salarissen storten we gewoon op één bankrekening. Bij ons is het nooit van dit is van mij en dit is van jou. Dat is gewoon niet zo. Mijn man heeft ook gewoon heel veel land van zijn vader geërfd en zo. Dat is gewoon, hij spreekt ook altijd van het is van ons. Hij zegt nooit van dit is van mij. Ik heb een zoon dus mocht er iets gebeuren met mijn man, dan erft mijn zoon ook gewoon. Kijk als ik nou alleen dochters had dan zou ik ook tegen mijn man zeggen van hé oppassen. Schrijf dan ook iets op naam van je dochters. Dan ga je er natuurlijk over nadenken hè? (MA#5 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man in Marokko, twee kinderen)

Dit citaat illustreert eveneens dat het wegvloeien van bezit niet alleen problematisch is voor de Nederlandse respondenten, maar ook voor Marokkaanse en Egyptische respondenten. Er is in het familierecht van verschillende moslimlanden weliswaar een beweging in de richting van versterking van de positie van de leden van het kerngezin ten opzichte van de *extended family* (Esposito 1982: 91-92; 2001: 65; Powers, 1990: 13; Chaudry, 1997: 544). In het erfrecht is bij de verschillende hervormingen van het familierecht echter niet fundamenteel verandering gekomen in de relatief sterke positie van familieleden buiten het kerngezin (Billoo, 2003).¹² Het Egyptische en Marok-

12 Een uitzondering hierop is het Egyptische testamentaire erfrecht. In de jaren ‘40 van de vorige eeuw is de mogelijkheid geschapen om erfgenenam extra te begunstigen ten opzichte van de wettelijke erfopvolging (7.3.5).

kanse erfrecht sluiten niet goed aan bij de gezinsorganisatie van deze gezinnen en bij de meest voorkomende gezinsorganisatie in beide landen in het algemeen (zie ook par. 8.2). Het is bij de geïnterviewde ouders niet altijd duidelijk op wie de bescherming is gericht: op de andere ouder, op het kind of op het hele gezin. Het belangrijkste motief voor deze bescherming is evenwel het vermijden van het wegvloeien van bezit uit het kerngezin. Daardoor wordt het gezin als geheel beschermd en de juridische positie van zowel ouder als kind gevormd.

Bij de onderzochte ouderparen die in Egypte en Marokko woonden of daar onroerend goed bezaten, was het vrij gebruikelijk dat ze iets hebben geregeld voor het geval een van de ouders komt te overlijden.¹³ Wat hierbij opvalt, is dat in een aantal gevallen de ouder die in een betere juridische positie verkeerde, het initiatief nam om de positie van de andere partner te verbeteren. Dit kwam met name voor op het terrein van het erfrecht. Op andere terreinen van het familierecht was er minder sprake van dat de geïnterviewde ouders elkaar beschermden. Uit geen van de interviews blijkt dat een man het initiatief heeft genomen om de positie van zijn vrouw in het geval van een eventuele echtscheiding te verbeteren. Wanneer de ongelijkheid in het recht betrekking heeft op een eventueel conflict tussen de partners, dan kwam het bij onderzochte paren niet voor dat de partner met een sterkere juridische positie de zwakkere positie van de andere partner probeerde te verbeteren. Dat wil echter niet zeggen dat de partner met de sterkere positie niet bereid zou zijn mee te werken aan verbetering van de positie van de andere partner. Het initiatief daartoe moest echter van de partner in de zwakkere juridische positie komen. Ook kwam bij de onderzochte paren bescherming tegen de juridische gevolgen van echtscheiding minder vaak voor dan bescherming op het terrein van het erfrecht. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat het bij overlijden draait om bescherming van het gezin als geheel. In het geval van echtscheiding betreft het daarentegen bescherming van de ene ouder tegen de andere ouder, wat direct raakt aan de machtsrelatie tussen hen.

In het voorgaande ging het vooral over bescherming tegen de mogelijke gevolgen van Egyptisch en Marokkaans recht. Veel minder respondenten vertelden over bescherming tegen de mogelijke gevolgen van Nederlands recht. De respondenten die dat wel deden, hadden het hoofdzakelijk over bescherming tegen het vreemdelingenrecht en niet het familierecht. Hun aantal was niet groot, omdat de grote meerderheid van ouders die naar Nederland was gemigreerd, al voor het plaatsvinden van het interview was genaturaliseerd tot Nederlander. De respondenten die er wel over praatten, zagen het Nederlandse vreemdelingenrecht als een risico voor hun hele gezin, niet alleen voor de gemigreerde partner. Een Nederlandse vrouw in Nederland vertelde dat ze zou willen dat haar Egyptische man de Nederlands nationaliteit zou aanvragen. De man wilde dit echter niet, omdat hij dacht dat hij en hun kinderen daarvoor de Egyptische nationaliteit zouden moeten opgeven.

13 In totaal zijn er 22 paren onderzocht die in Egypte of Marokko wonen, dan wel daar onroerend goed bezaten. Daarvan hadden ten minste tien paren op de een of ander manier iets geregeld (testament, contract, huwelijkse voorwaarden, mondelinge afspraak, tenaamstelling van onroerend goed, zie verder 6.2.4 en 7.4.3). Twee andere paren hadden niets geregeld ten aanzien van de erfenis, maar zeiden dit wel te willen gaan doen.

Rv: Want anders hè? Als je iets doet, kun je teruggestuurd worden. Er zit nogal wat dreiging achter natuurlijk. Mijn moeder vraagt ook bijna in elk telefoongesprek: je moet wel zorgen dat [Rm] de Nederlandse nationaliteit gaat aanvragen hoor. Want er gebeuren rare dingen in het land. Nou ja dat voelt niet fijn natuurlijk.

I: Ja en waar doelt ze dan op, weet je dat?

Rv: Nou ja de politiek inderdaad, van je hebt geen rechten. Ja ze is bang dat er in de politiek wat gaat veranderen, waardoor degenen die niet de Nederlandse nationaliteit hebben toch in een andere positie komen. En ja, daar zitten we natuurlijk ook niet op te wachten. Ik bedoel, ik kan ook morgen de Egyptische nationaliteit krijgen. Dat was helemaal geen probleem, maar ik zou ook niet zomaar mijn Nederlandse nationaliteit opgeven. Want dan verlies je ook nogal wat rechten. Dus ja.

Rm: En echt als jij Nederlands bent? En je krijgt de Amerikaanse nationaliteit en jij verliest de Hollandse nationaliteit. Als je dan komt naar je eigen land, dan je moet visum halen, ja of nee?

I: Ja.

Rm: Ik ben Egyptenaar en ik ga naar mijn land en ik moet een visum halen, omdat ik ander paspoort heb. Dat is niet leuk. En ook niet dat mijn kinderen kunnen niet in de Egyptische nationaliteit blijven. (NL-EG#3 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 2 kinderen)¹⁴

In het licht van de problematisering van immigratie in de Nederlandse politiek waren de vrouw en haar moeder er niet gerust op dat de man altijd in Nederland zou kunnen blijven. Het risico van intrekking van de verblijfsvergunning van de man blijft op de achtergrond aanwezig, zolang hij niet de Nederlandse nationaliteit verkrijgt.

Hoe ingrijpend de gevolgen van intrekking van de verblijfsvergunning kunnen zijn voor het gezinsleven, blijkt uit het interview met een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man die ten tijde van het interview illegaal in Nederland verbleef. Toen ze elkaar ontmoetten had de man een verblijfsvergunning, maar deze was op een zeker moment niet verlengd. Hij werd daarna tot twee maal toe opgepakt en langdurig in vreemdelingendetentie gezet. De tweede maal heeft een zwaarbewapend arrestatieteam 's ochtends vroeg de deur van zijn woning geforceerd en hem van zijn bed gelicht, in het bijzijn van de vrouw en hun vijfjarige kind. De man en de vrouw vertelden dat hun gezinsleven onder constante druk stond van de mogelijkheid dat dit op ieder moment weer zou kunnen gebeuren.

Rv: Ja iedereen zegt hoe voelt het nu dat hij weer thuis is? Ja hartstikke fijn dat hij bij zijn vrouw en bij zijn kind is.

Rm: Maar toch dat is niet echt bevredigend.

Rv: [...] Hij leeft eigenlijk in vreselijke angst en onzekerheid. En ikzelf en ons kind ook. Het is ook gewoon een probleem van ons allemaal geworden. Dus ja, wat kan je doen? Ja, contact houden met de advocaat en blijven hopen. Het is eigenlijk gewoon moeilijk. Je wilt gewoon je kind alles kunnen bieden. Allebei een baan, een koophuis waarschijnlijk, allebei een rijbewijs, auto. Ja gewoon huisje boompje beestje.

[...]

14 In de Rijkswet op het Nederlanderschap was ten tijde van het interview een uitzondering op de afstandseis voorzien voor de echtgeno(o)t(e) van een persoon met de Nederlandse nationaliteit. Blijkbaar was de man hier niet van op de hoogte.

Rm: Ja gewoon een normaal leven, niet eens echt een koophuis of zo, gewoon een normaal leven. Rust als je op straat bent. [...] Ik hoef echt geen auto, ik heb mijn fiets, gewoon een normaal leven. Soms ga ik met mijn kind naar de speeltuin en ik moet over mijn schouder heen kijken. Ja zo erg is het ja. Dan loop ik met hun de winkel in en dan hoop ik dat er niets mis gaat. Ja het is echt link hoor. Dan fiets ik met hem op de fiets en dan ben ik bang dat ik het stoplicht vergeet en dat ik dan opgepakt wordt met mijn kind. Vreselijk man. (NL-MA#9 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

Onder andere Van den Eeckhout (2005a) en Van Walsum (2004) hebben gewezen op de beperkte bescherming van het recht op gezinsleven van personen zonder de Nederlandse nationaliteit, als gevolg van de prioriteit die de overheid geeft aan de uitvoer van een strikt vreemdelingenbeleid. Vanwege het illegale verblijf van de man was er weinig over van een ongestoord gezinsleven. In zekere zin verkeerde de vrouw hier in een machtiger positie ten opzichte van de man. Toch was de vrouw ook machteloos ten opzichte van de Nederlandse overheid. Ze was niet in staat haar gezin te beschermen. Als de ouders in Egypte en Marokko hun gezin wilden beschermen tegen de gevolgen van het erfrecht, dan was dat in principe mogelijk. Dat is een zaak die de ouders zelf onderling kunnen regelen. Bescherming tegen het vreemdelingenrecht is veel moeilijker, omdat de ouders de overheid tegenover zich vinden.

In deze paragraaf is aan de orde geweest op welke wijze ouders beslissingen namen over de juridische positie van hun kind. Hoe groot het aandeel van beide ouders in de beslissingen precies was, kan niet worden vastgesteld op basis van dit onderzoek. Wel is een aantal factoren beschreven die mede van invloed zijn daarop. Ten eerste komt uit de interviews een beeld naar voren dat ouders veelal in onderling overleg beslissingen nemen. Daar staat tegenover dat bepaalde beslissingen nooit ter sprake komen, omdat ze te gevoelig liggen bij één van de ouders of bij de omgeving van het paar, of omdat de andere ouder denkt dat ze te gevoelig liggen. Tot slot zijn de belangen van ouders in de onderzochte transnationale gezinnen niet altijd tegenovergesteld aan elkaar. Ze hebben ook gedeelde belangen. In de volgende paragraaf wordt de aandacht verschoven naar de wijze waarop de geïnterviewde ouders de taken hadden verdeeld met betrekking tot de omgang met het recht.

8.4 Taakverdeling

De onderzochte paren blijken een bepaalde taakverdeling te hebben ten aanzien van de omgang met het recht van het ene en dat van het andere land. Hieronder zal ik eerst deze taakverdeling beschrijven. Vervolgens ga ik na welk effect uitgaat van deze taakverdeling op de vorming van de juridische positie van de kinderen. Een Nederlandse vrouw in Marokko was het meest uitgesproken over de taakverdeling tussen haar en haar Marokkaanse echtgenoot ten aanzien van de omgang met de Nederlands en Marokkaans recht. De vrouw ging voor een paar maanden naar Nederland om te bevallen van haar eerste kind. Haar Marokkaanse man kwam later ook, om bij de bevalling te zijn. Na de geboorte van het kind deed de vrouw samen met haar man geboorteaangifte bij de gemeente in Nederland.

I: En heeft je man aangifte gedaan?

R: Nou, ik zit heel even te denken hoe dat nou ook al weer ging. Nee we hebben samen aangifte gedaan. We zijn toen samen naar het gemeentehuis gegaan, dat moet je dan binnen een paar dagen doen.

I: Je was wel weer *up and running* genoeg om...

R: Ja, ik was al snel weer op de been, ja. En omdat hij gewoon de weg niet weet, had ik zoiets ik ga wel mee. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Na enige tijd keerde het gezin terug naar Marokko. Ten tijde van het interview, een jaar later, was het kind niet aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten, hoewel het gezin in Marokko woonde en het kind tevens de Marokkaanse nationaliteit had. De vrouw vertelde hier het volgende over.

Hier in Marokko heeft ons kind nog steeds de papieren niet, want mijn man heeft allemaal niet echt uitgezocht hoe dat dan moet en zo. Wat eigenlijk had moeten, is dat hij dan in Nederland naar het Marokkaanse consulaat was gegaan. Dan had het vrij snel geregeld kunnen worden. Maar ja, hij heeft het niet uitgezocht. En ik had zoiets van ja, dat is jouw ding dat is jouw deel. Jij zoekt dit uit weet je wel? Ik weet niet hoe het werkt, jij moet maar uitzoeken hoe zij Marokkaanse papieren krijgt, ja. Heeft hij gewoon niet gedaan, is er niet aan toegekomen. En aangifte dat kan je dan binnen een bepaalde tijd doen. En als je dat na een jaar nog niet hebt gedaan, dan moet je andere wegen bewandelen, dan moet het allemaal via de rechtbank. Dus ze heeft nog steeds haar papieren niet, ook omdat hij er zo tegen opziet omdat het zoveel gezeur en gedoe is om al die papieren te regelen. Omdat zij gewoon haar Nederlandse paspoort heeft, maakt het niet uit. Dus de noodzaak is er eigenlijk nog niet zo. Maar ja, hij moet dat natuurlijk wel een keer gaan regelen. [...] Want dat is mijn mans afdeling zeg ik dan altijd maar. Dat moet hij uitzoeken hoe dat dan allemaal zit. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

De vrouw hanteert een duidelijke taakverdeling tussen haarzelf en haar man. Enerzijds ziet ze het als haar verantwoordelijkheid om daags na de bevalling mee te gaan bij de geboorteaangifte in Nederland. Ter vergelijking, geen enkele andere geïnterviewde vrouw heeft zelf aangifte gedaan van de geboorte van haar kind.¹⁵ Anderzijds legt de vrouw de verantwoordelijkheid voor het niet aangeven van de geboorte van hun kind bij de Marokkaanse autoriteiten eenzijdig bij haar man.

Deze taakverdeling in omgang met het recht van de beide landen komt in meer of mindere mate bij alle onderzochte gezinnen voor. Anders dan bij de vrouw uit de twee bovenstaande citaten vertelden respondenten vaak niet expliciet over deze taakverdeling. Ze ervoeren het als vanzelfsprekend dat elke ouder verantwoordelijk is

15 Naar aanleiding van dit interview heb ik aan nog een aantal moeders de vraag gesteld of zij zelf geboorteaangifte hebben gedaan. Dit werd door de moeders van de hand gewezen, soms ook met enige spot om aan te geven dat de vraag enigszins absurd was. De Hart beschrijft het verhaal van een Nederlandse vrouw die ook zelf geboorteaangifte deed (2010: 111-114, 2012: 106-107). Haar Marokkaans-Nederlandse man had aangifte gedaan van de geboorte van hun eerste kind. Daarbij was naast de Nederlandse ook de Marokkaanse nationaliteit opgenomen in de GBA. Door zelf aangifte te doen wilde de vrouw voorkomen dat dit ook bij de tweede zou gebeuren, maar ook de tweede werd met de Marokkaanse nationaliteit geregistreerd.

voor 'zijn' of 'haar' recht (dat wil zeggen het recht van het land waar hij of zij is opgegroeid). Een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Marokko vertelde over de taakverdeling tussen haarzelf en haar Marokkaanse man.

I: Bijvoorbeeld het opvragen van de geboorteakte van je kind, zijn dat dingen die jij regelt of die je man regelt?

R: Die regelt mijn man.

I: Heb jij het ook wel eens gedaan?

R: Nee, nooit. Nee, bij mij is het zo als ik iets administratiefs moet regelen dan eindigt het altijd op ruzie. [lacht] Bijvoorbeeld in een bank, ik sta bijvoorbeeld aan het loket. Dan staan er anderen en die kijken gewoon zo mee over mijn schouder.

I: Ja.

R: Dat kan ik niet hebben, hallo [maakt blazend geluid]. Tuurlijk zeg ik daar wat van, [...] je hoeft toch niet te kijken wat ik aan het doen ben. Ik vind dat dan ook zo onnozel dat die ambtenaar daar gewoon niets van zegt. [...] ja, bij mij eindigt het altijd op ruzie. Ik snap dat niet man die mensen, begrijpen die niet, we leven in 2009 man. En dan staat er ook zo'n streep, het is dan ook aangegeven *s'il vous plaît attendez ici*. Als mijn man me dan helemaal gestrest naar huis ziet komen, dan zegt hij van ik doe het wel. Doe jij maar andere dingen dan doe ik dit [lacht]. [...] En als het iets is met Nederland, dan doe ik het. (MA#5 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Dit citaat illustreert dat de taakverdeling veelal geen expliciete afspraak is tussen de ouders, maar iets dat in de praktijk ontstaat. Vaak kost het voor de ene ouder veel minder moeite (of in dit geval ergernis) om iets te regelen dan voor de andere ouder.

Het is niet verrassend dat er een bepaalde taakverdeling is in de omgang met recht. De onderzoeksgroep bestaat uit gezinnen waarvan de ene ouder in Egypte of Marokko is opgegroeid en de andere in Nederland. De beide ouders verschillen daardoor over het algemeen in de mate waarin ze ervaring hebben in de omgang met de bureaucratie in het woonland, contacten hebben die hen kunnen helpen bij het voeren van familierechtelijke procedures en de lokale taal beheersen. Daardoor is het vaak voor de ene ouder eenvoudiger om zaken te regelen bij de autoriteiten van een land dan voor de andere ouder. Daarnaast speelt mee dat volgens Egyptisch en Marokkaans recht soms maar één ouder bevoegd is om zaken te regelen voor het gezin. Dit is omdat de deze ouder eenhoofdig gezag heeft over een kind of omdat een ouder met een buitenlandse nationaliteit geen gebruik kan maken van de diensten van het consulaat of ambassade.¹⁶ In het geval van de aanvraag van een paspoort bij de Nederlandse ambassade dienen beide ouders in persoon de aanvraag te ondertekenen. Ook dan is het echter vaak de in Nederland opgegroeide ouder die het voortouw neemt, uitzoekt wat de voorwaarden zijn voor de aanvraag en een afspraak plant.

De taakverdeling is niet in alle gezinnen even strikt. Sommige respondenten verblijven al langere tijd, soms meerdere decennia, in het woonland en hebben de taal-

16 Het is niet geheel duidelijk of een ouder zonder de Marokkaanse nationaliteit gebruik kan maken van de diensten van het Marokkaanse consulaat namens zijn of haar kind dat wel in bezit is van de Marokkaanse nationaliteit. In ieder geval had geen van de respondenten met alleen de Nederlandse nationaliteit geprobeerd zich zelf tot het Marokkaanse consulaat te wenden en dachten ze blijkbaar niet dat dit tot de mogelijkheden behoorde.

vaardigheid en de ervaring in omgang met de overheid om zelf zaken te regelen. Dit is zeker het geval wanneer een ouder zelfstandig is gemigreerd en aanvankelijk niet kon terugvallen op een partner om zaken te regelen. Daarnaast speelt gender een rol in combinatie met woonland. In Marokko en Egypte is het gebruikelijk dat mannen de administratieve zaken regelen die het gezin aangaan. Enerzijds versterkt dit de taakverdeling; in Nederland opgegroeide vrouwen krijgen in die context weinig mogelijkheden hun vaardigheden in de omgang met de Egyptische of Marokkaanse overheid te verbeteren. Anderzijds kan migratie ook afdoen aan de taakverdeling. Zo waren de vier geïnterviewde Nederlandse mannen niet goed in staat om zaken te regelen bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten vanwege hun beperkte ervaring met de bureaucratie en hun beperkte taalvaardigheid. Zij waren daarvoor afhankelijk van hun echtgenote en daarmee ook van haar mannelijke familieleden (bijvoorbeeld haar vader of een broer), omdat het niet gebruikelijk is dat vrouwen deze zaken alleen regelen. Vanwege op gender gebaseerde normen over wie de administratieve zaken van het gezin zou moeten regelen, neemt in deze context ook de afhankelijkheid van familieleden toe in de omgang met het recht.

De mogelijkheid van omkering van op gender gebaseerde machtsongelijkheid als gevolg van migratie blijkt duidelijk uit een interview met een Nederlandse man in Marokko. De man vertelde dat hij een hoogoplopend conflict had met zijn Marokkaanse vrouw. Het paar was samen vanuit Nederland naar Marokko verhuisd. Ze hadden daar een huis gekocht, waarvan ze beiden voor de helft eigenaar waren. Naar eigen zeggen had de man dat huis echter alleen gefinancierd met de verkoop van zijn huis in Nederland. Zijn vrouw was ten tijde van het interview in Nederland en de man had al enige tijd geen contact met haar gehad. Hij had geen verblijfsvergunning in Marokko en zijn toeristenvisum was verlopen.

R: Ja, ik wil hier weg. Ik wil dit huis verkopen. Ik moet een *carte séjour* hebben, alleen ze doen hier niks zonder officiële papieren. En aangezien mijn vrouw de Marokkaanse trouwakte heeft meegenomen.

I: Is uw vrouw niet meer hier nu?

R: Die zit in Nederland. Ja, die heeft hier een hele hoop problemen veroorzaakt. Ik ben bang als ik Marokko uitga en ik wil terug dat ze zeggen: ja doe, jij komt Marokko niet meer in. En ik heb hier alles, ik heb in Nederland niks meer. Ik kan nergens terecht, ik heb geen huis in Nederland, dus wat moet ik? Een *carte séjour* is voor mij een *carte blanche*, dan kunnen ze me niks meer maken. En met een *carte séjour*, dan kan ik ook nog sneller scheiden eventueel. (MA#7 Nederlandse man met Marokkaanse vrouw, geen kinderen)

De man kon zonder medewerking van zijn vrouw het huis niet verkopen. Tevens vreesde hij zijn huis kwijt te raken als hij Marokko zou verlaten. Op een ander moment tijdens het interview beschuldigde de man zijn vrouw ervan dat zij en haar broer hem opzettelijk hebben voorgelogen. Het zou volgens hen niet mogelijk zijn om als buitenlander volledig eigenaar van onroerend goed te zijn.¹⁷ Het is de man blijkbaar niet gelukt om zichzelf te informeren of hij heeft dit niet geprobeerd. Het

17 Voor mij is niet te achterhalen of de vrouw haar man heeft voorgelogen en zo ja, of ze dit opzettelijk heeft gedaan of niet.

ligt voor de hand dat zijn vrouw en haar broer het voortouw hebben genomen in het regelen van de koop van het huis. De man was daartoe veel minder goed in staat, omdat hij geen Arabisch sprak en vanwege zijn beperkte ervaring in de omgang met Marokkaanse instanties. Het citaat illustreert dat niet alleen vrouwen, maar ook mannen als gevolg van migratie in een afhankelijke positie kunnen komen ten opzichte van hun partner.

Anders dan in Egypte en Marokko regelden de gemigreerde respondenten in Nederland ook zelf veel zaken voor het gezin. Zij waren vaker zelfstandig gemigreerd in vergelijking met de in Nederland opgegroeide respondenten in Egypte en Marokko.¹⁸ Ze hadden zelfstandig ervaring opgedaan in de omgang met Nederlandse instanties. Daarnaast gelden in Nederland geen op gender gebaseerde normen die verhinderen of bemoeilijken dat zij de administratieve zaken van het gezin regelen. De omgang met het Egyptische en Marokkaanse recht bleef echter wel tot hun exclusieve domein behoren.

Op welke wijze beïnvloedt deze taakverdeling de totstandkoming van de juridische positie van kinderen? Elke ouder is als het ware de ‘poortwachter’ tot het recht van het land waar hij of zij is opgegroeid. Als de andere ouder iets zou willen regelen, dan is hij of zij daarvoor tot op zekere hoogte afhankelijk van deze ouder.¹⁹ Dit kan een punt van onenigheid zijn tussen de ouders, maar dat is lang niet altijd het geval. In vier gevallen wilde de Nederlandse moeder dat de geboorte van het kind werd aangemeld bij het Marokkaanse consulaat, maar deed de Marokkaanse vader dat niet. In alle drie de gevallen was het geen beredeneerde keuze, maar was het ‘versloft’, in de woorden van één van deze Nederlandse vrouwen.

Ja, we zijn op een gegeven moment stappen gaan ondernemen om de kinderen de Marokkaanse nationaliteit te kunnen geven. En ik zei toen steeds tegen mijn man: ga naar dat consulaat, ga naar dat consulaat, ga naar dat consulaat. Je moet die papieren halen. Mijn man niet naar het consulaat. Dat is versloft. Dus, hij heeft weerzin, geen zin, niet belangrijk. Dus die gezondheidsverklaring²⁰ had ik al, maar uiteindelijk is het dus niet gebeurd. (NL-MA#1 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

We zien in dit citaat dat de afhankelijkheid van de andere ouder om iets te regelen hier wordt versterkt door het Marokkaanse recht. De vrouw wilde dat haar man de kinderen zou aanmelden bij de Marokkaanse vertegenwoordiging. Ze kon dit niet zelf doen. Dit kwam niet alleen doordat ze zelf geen ervaring had met de Marokkaanse bureaucratie en wellicht niet over de vereiste taalvaardigheden beschikte, maar ook omdat volgens Marokkaans recht alleen de vader dit kan doen.

18 In Nederland is van de gemigreerde ouders die deel uitmaken van dit onderzoek ongeveer twee derde zelfstandig gemigreerd. In Egypte en Marokko is maar een enkele ouder zelfstandig gemigreerd.

19 Het is ook voorstelbaar dat de ene ouder er juist op tegen is dat de andere ouder het huwelijk of de geboorte van een kind aanmeldt bij de autoriteiten van het land waar deze andere ouder is opgegroeid (De Hart, 2010). In de interviews zijn hiervan echter geen voorbeelden terug te vinden.

20 De gezondheidsverklaring is een vereiste om naar Marokkaans recht in het huwelijk te kunnen treden. Eerst moest het Nederlandse huwelijk worden erkend door het consulaat, voordat de kinderen konden worden ingeschreven.

Het effect van de taakverdeling gaat verder dan alleen de afhankelijkheid van de ene ouder van de andere wanneer iets moet worden geregeld. Ook het proces dat leidt tot de beslissing om iets te regelen wordt erdoor beïnvloed. Uit ander onderzoek naar taakverdelingen tussen mannen en vrouwen, zoals in de organisatie van de huishoudfinanciën en de verdeling van huishoudelijke taken, komt naar voren dat door een strikte verdeling tussen de taken van de man en die van de vrouw bepaalde thema's systematisch geen onderwerp van discussie zijn (Gregson & Lowe, 1994; Vogler, 1998: 703-705). Iets soortgelijks lijkt aan de hand te zijn bij de taakverdeling tussen de onderzochte ouders in de omgang met het recht van de verschillende landen. De omgang met het recht van een land is de zaak van de ouder die in dat land is opgegroeid. De man in het citaat hierboven had weinig zin om over het onderwerp te spreken. Op een gegeven moment is de vrouw opgehouden om het onderwerp aan te snijden. De ouder die als poortwachter fungeert, kan op die manier het onderwerp 'van de agenda' houden.

8.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik een aantal factoren en mechanismen in de machtsrelatie tussen de ouders beschreven, die mede van invloed zijn op de wijze waarop beslissingen over de juridische positie van kinderen tot stand komen. De machtsrelatie tussen de geïnterviewde ouders en hun partners is daarbij aan de orde gekomen. Ik heb echter niet getracht om een uitgebreide beschrijving te geven van die machtsrelatie. Dat valt buiten het bestek van dit onderzoek.

Op basis van het werk van Komter heb ik betoogd dat de maatschappelijke verhoudingen, zowel de materiële als de ideologische, een rol spelen in de machtsrelatie tussen de ouders. Als gevolg van migratie gingen de dominante materiële en ideologische genderverhoudingen niet altijd op voor de onderzochte transnationale oudersparen. Bij een meerderheid van de onderzochte paren hadden beide ouders een ongeveer gelijke positie wat betreft betaald werk, opleiding, inkomen en tot op zekere hoogte ook verblijfsstatus. Dit vormde een zeker tegenwicht tegen de dominante genderideologie in Egypte en Marokko. De meerderheid van de Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko nam op de bovenstaande punten een gelijke positie in als hun echtgenoot. In Nederland geldt meer de norm van gendergelijkheid, maar als gevolg van migratie kwam het ook daar voor dat geïnterviewde ouders een ongelijke positie innamen wat betreft betaald werk, opleiding, inkomen en verblijfsstatus. Een minderheid van de gemigreerde Egyptische en Marokkaanse ouders in Nederland, zowel mannen als vrouwen, nam een op deze punten ongelijke positie in ten opzicht van de andere ouder.

Veel van de ouders vertelden dat zij in onderling overleg beslissingen namen ten aanzien van hun kind. Uit de interviews blijkt echter ook dat keuzes over de juridische positie van het kind soms niet openlijk werden besproken. Enkele Nederlandse vrouwen in Egypte vertelden dat ze onderwerpen niet ter sprake hadden gebracht, omdat ze anticipeerden op een negatieve reactie van hun Egyptische echtgenoot of vanuit de sociale omgeving van het gezin. In de terminologie van Komter gaat het hier om latente werking van macht. Ik heb beargumenteerd dat anticiperen op een

negatieve reactie samenhangt met de mate waarin een bepaald onderwerp gevoelig ligt bij de andere partner of in de bredere sociale omgeving.

Dat bij een deel van de ouderparen sprake was van een ongelijke machtsrelatie betekende echter niet dat de beide ouders ook altijd tegengestelde belangen hadden. Met name op het terrein van het erfrecht in Egypte en Marokko en het vreemdelingenrecht in Nederland vertelden respondenten gedeelde belangen te hebben. Ze probeerden hun gezin als geheel te beschermen tegen invloeden van buitenaf. In het bijzonder waren dat familieleden buiten het kerngezin die erfrechtelijke aanspraken hadden of zeggenschap zouden kunnen krijgen over de kinderen na het overlijden van een ouder en de Nederlandse overheid die met een strikt immigratiebeleid het gezin uit elkaar kan halen. Op andere juridische terreinen vertelden respondenten minder over gedeelde belangen.

Een andere bevinding in dit hoofdstuk is dat de meeste ouders een taakverdeling hebben in de omgang met het recht van de twee landen. Deze taakverdeling bestaat eruit dat elk van beide ouders verantwoordelijk is voor de omgang met het recht van het land waar hij of zij is opgegroeid. Een verklaring die ik hiervoor heb gevonden, is dat de ouders meestal verschilden in de mate waarin ze ervaring hadden in de omgang met de bureaucratie van een land en de nodige taalvaardigheid bezaten. In het geval van Egypte en Marokko is soms ook maar een van de ouders (doorgaans de vader) bevoegd de zaken van het gezin te regelen. De taakverdeling is minder strikt bij de paren in Nederland dan bij paren in Egypte en Marokko. Enerzijds waren veel van de gemigreerde ouders in Nederland zelfstandig gemigreerd en beheersten ze het Nederlands goed. Anderzijds kent het Nederlandse recht aan beide ouders dezelfde bevoegdheden toe in het regelen van de zaken die het gezin aangaan.

Door de taakverdeling is een van de ouders als het ware de ‘poortwachter’ tot het recht van het land waar hij of zij is opgegroeid. Dit betekent dat als de andere ouder iets zou willen regelen volgens dat recht, hij of zij daarvoor tot op zekere hoogte afhankelijk is van deze ouder. Situaties waarin een ouder niet wilde dat de andere ouder iets regelde, ben ik zo goed als niet tegengekomen in dit onderzoek. Wel waren er gevallen waarin de ene ouder wilde dat er iets werd geregeld, maar de andere ouder dit niet deed. Vier geïnterviewde Nederlandse vrouwen wilden bijvoorbeeld dat de geboorte van het kind werd aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten, maar hun Marokkaanse echtgenoot had dat niet gedaan. Over het algemeen hadden de respondenten geen problemen met hoe de andere ouder iets had geregeld (of niet geregeld) naar het recht van het land waar die andere ouder is opgegroeid. Het effect van de taakverdeling gaat verder dan alleen de afhankelijkheid van de ene ouder van de andere wanneer iets moet worden geregeld. Ook het proces dat leidt tot de beslissing om iets te regelen wordt erdoor beïnvloed. De ouder die als poortwachter fungeert, kan voorkomen dat over bepaalde onderwerpen beslissingen worden genomen door ze ‘van de agenda’ te houden.

In hoofdstuk 6 is het gezagsrecht van de drie landen beschreven. Volgens Nederlands recht zijn in beginsel beide ouders gezamenlijk bevoegd om beslissingen te nemen ten aanzien van hun kind. Volgens Egyptisch en Marokkaans recht is in beginsel de vader belast met eenhoofdig gezag (*wilaya*). In dit hoofdstuk is gebleken dat het gezagsrecht niet allesbepalend is voor het antwoord op de vraag op welke wijze ouders beslissingen namen over hun kind. In zowel Nederland als Egypte en Marokko leken de ouders merendeels in onderling overleg beslissingen te nemen. Wel is het zo

dat het Egyptische en Marokkaanse gezagsrecht de taakverdeling tussen de ouders kan versterken, of juist afzwakken, omdat de vader alleen is belast met het gezag. Daarbij speelt gender in combinatie met etniciteit een rol. Als het de vader is die is opgegroeid in Egypte of Marokko, dan wordt de taakverdeling versterkt. Niet alleen beschikt hij over vaardigheden in de omgang met de Egyptische of Marokkaanse instanties, ook heeft hij de eenzijdige bevoegdheid om zaken te regelen ten aanzien van het kind. Als het de moeder is die in Egypte of Marokko is opgegroeid, dan heeft zij wellicht meer vaardigheden in de omgang met de Egyptische of Marokkaanse instanties, maar ligt de bevoegdheid om zaken te regelen bij de in Nederland opgegroeide vader.

9 Informatie over het recht

9.1 Inleiding

In dit hoofdstuk analyseer ik de wijze waarop de geïnterviewde ouders informatie verkregen over Nederlands en Egyptisch of Marokkaans recht. De vraag die daarbij centraal staat, is hoe de wijze van informeren van ouders van invloed is op hun omgang met het recht en hoe daarbij de juridische positie van hun kind vorm krijgt. In de volgende paragraaf beschrijf ik eerst de belangrijkste bronnen van informatie waarvan de geïnterviewde ouders gebruik maakten. Vervolgens ga ik in op het moment waarop de geïnterviewde ouders zich informeerden en op de beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie (par. 9.3 en 9.4).

9.2 Informatiebronnen

9.2.1 *Overheidsinstanties, internet en sociale omgeving*

Een van de meest genoemde bronnen van informatie van de geïnterviewde ouders is het doen van navraag bij een overheidsinstantie. Over het algemeen betrof dit de instantie waar een bepaalde procedure kon worden gevolgd.¹ In een aantal gevallen verkregen ouders daarnaast informatie van een andere instantie dan die waar de procedure kon worden gevolgd. Een geïnterviewde Marokkaanse man kreeg bijvoorbeeld informatie van een ambtenaar in zijn woonplaats in Nederland over hoe hij zijn Marokkaanse documenten kon laten legaliseren in Marokko (NL-MA#5). De ambtenaar maakte een print van de website van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, waarop deze informatie was te vinden. Instanties nemen ook zelf het initiatief om informatie te verspreiden. De Nederlandse ambassades in Rabat en Cairo hebben mailinglijsten voor Nederlandse onderdanen in Egypte en Marokko. Een Marokkaanse man in Nederland vertelde dat het Marokkaanse consulaat informatie verspreidde via de moskee die hij bezocht (NL-MA#8). De informatie was in het Arabisch en werd door personen die betrokken waren bij de moskee vertaald in het Nederlands. Volgens de consulaire sectie van de Egyptische ambassade in Nederland worden er één tot twee keer per jaar informatiebijeenkomsten gehouden over regelgeving die Egyptenaren in Nederland aangaat. Deze bijeenkomsten zijn alleen toegankelijk voor personen met de Egyptische nationaliteit.²

Internet is een andere bron van informatie die door de meeste respondenten werd genoemd. Respondenten raadpleegden onder andere websites van overheidsinstanties, NGO's, websites met islamitische namen en internetfora. Respondenten noemden de websites van een aantal Nederlandse overheidsinstanties: het ministerie van Buitenlandse Zaken, de gemeente Den Haag en de ambassades in Cairo en Rabat.

1 Zoals reeds in de inleiding aan de orde is gekomen, bedoel ik met 'procedure' een ambtelijke of bureaucratische procedure, niet een gerechtelijke procedure.

2 E-mailcorrespondentie met medewerker consulaire sectie, 22 juli 2011.

Drie respondenten noemden een internetforum (www.egypteforum.nl) en een pagina op een social media website (www.hyves.nl) als bron van informatie. Beide zijn in het Nederlands en gericht op Nederlanders in Egypte. Geen van de respondenten uit Marokkaans-Nederlandse gezinnen noemde een forum als bron van informatie. Het valt op dat respondenten die informatie zoeken op internet over Egyptisch en Marokkaans recht, bijna allemaal terecht komen bij Nederlandstalige websites.

De derde bron van informatie die respondenten veel noemden, betrof gesprekken met personen uit hun netwerk, met name vrienden, collega's, familieleden, en de partner. Een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man vertelde hoe zij via-via een verhaal hoorde over de ervaringen van een gemengd paar met het Marokkaanse erfrecht.

R: En er was laatst ook een Nederlandse vrouw, die met een Marokkaan was getrouwd. Ze hadden een appartement waarvan de helft op haar naam stond en de helft op zijn naam. Zij overlijdt, dus hij denkt natuurlijk dat dat appartement van hem is. Dat hij haar helft krijgt. Nee, dat krijgt hij niet. Haar zus in Nederland erft het. Hij erft niet, waarom?

I: Ik denk, vanwege het verschil van religie misschien?

R: Ja, zij is geen moslim. Zoiets daar denk je toch niet bij na? Ik wist dat ook niet hoor. Ik hoorde dat ook van [een kennis]. Dan ga je ook nadenken. Dat is best wel hard voor die man natuurlijk. (MA#5 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Doordat een kennis vertelde over de ervaringen met het recht van iemand anders, kwam de vrouw iets te weten over het Marokkaanse erfrecht.

Een Nederlandse vrouw met een Egyptische man schreef haar in Egypte geboren kind in op het adres van haar moeder in Nederland. Ze deed dit nadat ze had gehoord dat er plannen waren om verkrijging van het Nederlanderschap in het buitenland te beperken.

R: Ja, ik ben gewoon naar de gemeente in Nederland gegaan en heb [mijn kind] bij mijn moeder ingeschreven. Ja, want er was toen sprake van dat als je achttien bent en je hebt niet twee jaar onafgebroken in Nederland gewoond, dan krijg je geen Nederlanderschap. Dat werd toen gezegd. Van ja, daar gaat het op uitdraaien.

I: Dat deed je dus eigenlijk naar aanleiding van informatie die je van de ambassade had?

R: Ja, maar dat was wel op de borrel, weet je wel? Wel mensen van de ambassade die dat zeiden, maar niet officieel.

I: Niet officieel?

R: Nee. Het was gewoon van, denk erom daar wordt over gepraat. En ik geloof alles, dus huppetee. (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Verschillende respondenten vertelden door personen in hun netwerk op bepaalde regels of veranderingen daarin te zijn geattendeerd. Bij de vrouw uit het citaat hierboven was een gesprek aanleiding om ook tot handelen over te gaan.

9.2.2 Specialisten als bron van informatie

De geïnterviewde ouders maakten maar beperkt gebruik van specialisten op het terrein van het familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht. Dit is niet verwon-

derlijk, omdat in ongebroken gezinnen geen sprake is van juridische conflicten. Slechts enkele ouders deden een beroep op een advocaat (vier) of een NGO (drie) voor advies of diensten.³ Eén respondent vertelde dat een vertaler informatie gaf over recht (NL-MA#6). Deze Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man die met haar gezin van Marokko naar Nederland wilde verhuizen, liet haar huwelijksakte vertalen. De vertaler zei haar dat de gemeente haar huwelijksakte niet zou accepteren, omdat het een akte van huwelijksbevestiging was (zie ook par. 2.4.1). De vrouw besloot daarop de inschrijving uit te stellen, totdat ze meer duidelijkheid had hierover.

Het is mogelijk dat vertalers in de praktijk een vaker voorkomende bron van informatie zijn voor ouders in ongebroken transnationale gezinnen dan NGO's en advocaten. Een geïnterviewde vertaler Nederlands-Arabisch in Marokko vertelde dat ze gaandeweg haar carrière haar juridische inzicht heeft vergroot naar aanleiding van vragen van cliënten en contacten met hun advocaten en instanties.⁴ Ze adviseerde sommige van haar cliënten hoe ze een bepaalde procedure het beste konden volgen. Ze vertelde dat ze cliënten die een advocaat zochten in Nederland doorverwees naar een bepaalde advocaat. Soms ging de dienstverlening verder. Ze hielp cliënten via internet een legalisatieafpraak te maken bij de Nederlandse ambassade in Rabat, als ze zelf daartoe niet in staat waren. Een enkele keer heeft een medewerker van het vertaalbureau een cliënt begeleid naar de ambassade. Er zijn ook vertaalbureaus die zich hebben toegelegd op het verzorgen van juridisch advies en juridische dienstverlening tegen betaling. Zo biedt bijvoorbeeld het vertaalbureau Arabika tegen betaling verschillende diensten aan, zoals het opvragen en legaliseren van documenten.⁵

Op basis van dit onderzoek is het moeilijk te zeggen hoe groot de rol van vertalers precies is als bron van informatie over recht. Vertalers kunnen sterk verschillen in de mate waarin ze juridische informatie geven. In tegenstelling tot de diensten van advocaten e.d. maken bijna alle ouders in transnationale gezinnen op een of ander moment gebruik van de diensten van vertalers. Veelal moeten in het buitenland opgestelde documenten niet alleen zijn gelegaliseerd, maar ook vertaald om rechtsgeldig te zijn. Potentieel hebben vertalers een veel groter bereik onder leden van ongebroken transnationale gezinnen dan advocaten en NGO's.

9.3 Moment van verkrijgen van informatie

Uit de interviews komt duidelijk naar voren dat ouders zich gaan informeren op het moment dat ze van plan zijn een procedure te doorlopen. Ze vertelden dat ze gaandeweg meer informatie verwierven wanneer ze bijvoorbeeld voorbereidingen troffen om te trouwen of een akte te laten erkennen. Slechts een enkeling informeerde zich zonder dat er een concrete aanleiding was in de vorm van een procedure. Dit beeld wordt bevestigd door een interview met het hoofd consulaire zaken van de Neder-

3 Twee van de drie respondenten die hebben geïnformeerd bij een NGO zijn tevens geworven via die NGO's.

4 Rabat, 25 oktober 2009.

5 www.arabika.nl/diensten (laatst bekeken 4 september 2012). Dit vertaalbureau heeft verschillende vestigingen in zowel Nederland als Marokko. Zie Sportel (2011) voor een overzicht van de partijen die juridische diensten verlenen aan leden van transnationale gezinnen.

landse ambassade in Rabat en een interview met een advocaat in Marokko die veel procedures voerde voor cliënten die in Nederland woonden.⁶ Een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man vertelde over hoe zij informatie verkreeg over huwelijksluiting in Marokko.

Van tevoren heb je geen idee hoe die procedure in elkaar steekt, dat hoor je op het moment dat je met je papieren naar de desbetreffende instantie gaat. In onze woonplaats verwezen ze ons door naar de vorige woonplaats van mijn man, want daar stond hij nog ingeschreven. Daar vertelden ze ons dat we dus een gesprek met de politie moesten hebben enzovoorts (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Verschillende respondenten vertelden daarnaast dat ze in het contact met instanties werden geconfronteerd met bepaalde informatie. Het tweede kind van een Nederlandse vrouw met een Egyptische man was buiten Nederland geboren. Bij het opmaken van een akte van inschrijving bij de afdeling Landelijke Taken van de gemeente Den Haag bleek dat het kind volgens de Nederlandse regels geen geslachtsnaam had. Het eerste kind van de vrouw, dat in Nederland was geboren, had indertijd wel een geslachtsnaam gekregen.⁷

Ja, nou en toen bij haar opgave in Den Haag heb ik daar problemen met de naam gehad. Want mijn eerste is in Nederland geboren, in [geboorteplaats]. Dat is gewoon een klein dorp. Mijn eerste kreeg gewoon de achternaam van mijn man, daar werd niet moeilijk over gedaan. Toen ik mijn tweede dus op wou geven in Den Haag werd dat geweigerd. Omdat ze zeiden Egyptenaren kennen geen achternaam. Terwijl op haar geboortebewijs duidelijk de achternaam van mijn man stond. En toen zei ik oké, wat moet ik dan doen? Ze zeiden nou ja of je gaat naar de Egyptische ambassade toe en je laat hun officieel een papier maken waarin zij zeggen wat de achternaam is. Of je stuurt een brief naar de koningin [van Nederland] waarin je officieel vraagt om officieel de achternaam te laten wijzigen. (EG#3 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

De vrouw was ervan uitgegaan dat haar tweede kind dezelfde geslachtsnaam zou krijgen als haar eerste. Bij het laten opmaken van de akte van inschrijving bleek haar tweede kind geen geslachtsnaam te krijgen. Van de ambtenaar kreeg de vrouw vervolgens informatie over hoe de kwestie van de geslachtsnaam van haar dochter kon worden opgelost. Ze was aanvankelijk niet op zoek naar informatie, maar werd ermee geconfronteerd tijdens het doorlopen van een procedure.

9.4 Beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie

Uit de interviews blijkt dat er overeenkomsten zijn tussen de wijze waarop ouders zich informeerden over het recht van Nederland en dat van Egypte en Marokko,

6 Interview met hoofd consulaire zaken Nederlandse ambassade Rabat, 9 oktober 2009; interview met Marokkaanse advocaat, Rabat, 29 oktober 2009.

7 Zie paragraaf 4.4.4 over de erkenning van Egyptische namenreeksen door de Nederlandse overheid en de variatie die daarin heeft bestaan tussen verschillende Nederlandse instanties.

maar ook verschillen. Zoals hierboven is beschreven, deden de geïnterviewde ouders in veel gevallen navraag bij een overheidsinstantie. Dit gold voor zowel procedures bij Nederlandse als bij Egyptische en Marokkaanse instanties. De geïnterviewde ouders vertelden daarnaast dat zij veel meer gebruik maakten van websites van de Nederlandse overheid om informatie te verkrijgen. Geen van de respondenten had informatie ingewonnen via websites van de Egyptische of Marokkaanse overheid. Nederlandse instanties stellen over het algemeen meer informatie beschikbaar via internet en voorlichtingsbrochures dan Egyptische en Marokkaanse instanties. De Egyptische en Marokkaanse overheid zijn weliswaar begonnen met het beschikbaar stellen van informatie via internet, maar dit is nog beperkt.⁸ Ook lijken de Egyptische en Marokkaanse overheid zeer beperkt voorlichtingsbrochures uit te geven.

De informatie die in Egypte en Marokko beschikbaar is, is voor een deel van de in Nederland opgegroeide respondenten bovendien niet toegankelijk vanwege een taalbarrière. Van de negen in Nederland opgegroeide respondenten in Marokko spraken er vier Marokkaans Arabisch op gevorderd niveau en één op lager niveau. Eén van hen was het geschreven Arabisch machtig. Wel spraken bijna al deze respondenten Frans. Van de negen in Nederland opgegroeide respondenten in Egypte spraken er zeven Egyptisch Arabisch. Vier daarvan waren tevens het geschreven Arabisch machtig. Ter vergelijking, de Egyptische en Marokkaanse respondenten in Nederland beheersten allemaal het Nederlands op gevorderd niveau, zowel mondeling als schriftelijk.

Niet alleen de Nederlandse respondenten, ook sommige Marokkaans-Nederlandse respondenten ervoeren een taalbarrière. Personen van Marokkaanse afkomst die zijn opgegroeid in Nederland, beheersen vaak wel het Marokkaans Arabisch en/of Berbers, maar niet altijd het geschreven Arabisch of Frans, de talen waarin de Marokkaanse overheid schriftelijk communiceert. Een Marokkaans-Nederlandse vrouw vertelde ook het Marokkaans Arabisch maar matig te beheersen, toen ze pas in Marokko woonde. Met haar man sprak ze de eerste tijd Engels. Later is haar Marokkaans Arabisch verbeterd en heeft ze, tegelijk met haar kinderen, geschreven Arabisch geleerd. De vrouw vertelde dat ze bij haar huwelijksluiting niet veel begreep van wat er gaande was.

Nou, ik zei net ook al dat ik nog niet zo veel Arabisch begreep. Dus ik wist niet eens waarover ze [de 'udul en de andere aanwezigen] het hadden. Ik wist wel dat er een trouwakte werd opgesteld en dat aan mij werd gevraagd: wil je met deze man trouwen? Daar heb ik ja op geantwoord. Nou en ze waren bezig die akte op te stellen en ik vond het zo fascinerend hoe ze het allemaal deden. Ik weet nog ze schreven met een potje inkt en een veer of zoiets. En dan heel mooi geschreven op zo'n ouderwets formulier, weet je wel van dat dikke papier. Ze

8 Zie voor Egypte bijvoorbeeld de volgende websites met informatie over consulaire diensten: www.mfa.gov.eg/Arabic/ConsularServices/Pages/ServicesProvidedByMFA.aspx (Arabisch), www.egypt-embassy.net/consulate.html (Arabisch), en www.egyptianconsulate.co.uk/Consular_Services.php (Engels). Wat betreft Marokko bieden websites van de Marokkaanse consulaten in Amsterdam en Rotterdam informatie over consulaire procedures: www.consulaatmarokkoamsterdam.nl/ en www.cgmrotterdam.nl/sitemap.html (Nederlands en Arabisch). De website van het Marokkaanse ministerie van Justitie geeft een overzicht van de benodigde documenten voor een naar nationaliteit gemengd huwelijk: adala.justice.gov.ma/production/procedures/fr/juridiques/Autorisation%20du%20mariage%20mixte.htm (Frans; alle websites geraadpleegd 4 september 2012).

begonnen gewoon te schrijven en dat vond ik allemaal zo knap. Ik was meer gefascineerd door hoe ze dat daar deden dan door het huwelijk [lacht]. Ik begreep eigenlijk niet wat er werd gezegd of wat dan ook. (MA#5 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Voor de Egyptische en Marokkaanse respondenten in Nederland zal ook gelden dat zij aanvankelijk te weinig Nederlands beheersten om eventuele procedures goed te kunnen begrijpen. Ze hebben later echter allemaal voldoende Nederlands geleerd om zichzelf te kunnen informeren.

Dat er over Egyptisch en Marokkaans recht minder informatie beschikbaar is, betekent niet dat alle respondenten dat als een probleem zagen. Dit wordt geïllustreerd door het volgende citaat van een Nederlandse vrouw en een Egyptische man in Egypte over de manier waarop zij informatie verzamelden.

I: If you want to get information about something. Like the legal stuff that we talked about. Where do you normally look or where do you get the information from?

Rv: For anything in Holland I try to look on the internet. The Dutch Ministry of Foreign Affairs, they usually have references to all sorts of things. And I found that mostly *de gemeente Den Haag* has a really good website. It contains a very clear explanation of almost all you need. So for the *bevolkingssysteem* and documents and all that. But for the Egyptian things, we don't know where to go to ask about anything. (EG#8 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 1 kind)

De vrouw maakte een onderscheid tussen de beschikbare informatie over Nederlands recht en die over Egyptisch recht. Vervolgens ontstond een korte discussie, waarin haar man betwistte dat ze te weinig informatie over Egyptisch recht zouden hebben.

Rm: Yes but we don't have any problem with the Egyptian things.

Rv: Well, you didn't know they changed the whole system of the identity card until you went there and found out. It would have been nice if they...

Rm: [sighs]

Rv: [in Arabisch:] When they removed [our child's] last name, it would have been nice if they told the citizens they wanted to do that.

Rm: I knew it, but I didn't know when exactly they were going to do that.

Rv: Yes, that's what I'm saying.

Rm: Yes, but when [our child] was born, we knew where to go to register him. We knew how to get a birth certificate. And when I wanted to get him an Egyptian passport, I just went to the police station and I asked what kind of papers do I need? They told me, we went and got the papers, and then they gave us the Egyptian passport. So mainly we go to the organizations that we need to apply for, and ask what kind of papers do they want. (EG#8 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 1 kind)

De man zei dat de procedures in Egypte voor hem duidelijk waren. Zijn vrouw ging daar tegenin door te zeggen dat hij niet wist dat hun kind op de Egyptische geboorteakte niet zijn volledige familienaam zou krijgen. De man en de vrouw hadden verschillende verwachtingen ten aanzien van de beschikbaarheid van informatie. De vrouw zag het als een gebrek aan informatie dat ze zich niet op internet kan informe-

ren over Egyptisch recht, zoals ze wel kon over Nederlands recht. De man ervoer dit niet als een probleem. Hij wist naar welke instanties hij moest gaan en daar hoorde hij hoe de procedure precies zou verlopen

Zoals viel te verwachten, ervoeren respondenten minder onduidelijkheid over het recht van het land waar ze waren opgeroeid dan over het recht van het andere land. De in Nederland opgegroeide respondenten ervoeren bovendien meer dan de overige respondenten onduidelijkheid over Egyptisch en Marokkaans recht. Mogelijk waren in Nederland opgegroeide respondenten gewend aan een relatief grote beschikbaarheid van informatie. Ze beschreven het contrast met beschikbaarheid van informatie over Egyptisch en Marokkaans recht. De in Egypte of Marokko opgegroeide respondenten ervoeren minder onduidelijkheid over de procedures in die landen. Mogelijk verwachtten zij niet dat er veel informatie beschikbaar wordt gemaakt.

9.5 Conclusie

De geïnterviewde ouders informeerden zich hoofdzakelijk over het recht op het moment dat ze een procedure doorliepen. Een aantal respondenten gaf ook voorbeelden van het ‘per toeval’ geconfronteerd worden met informatie. Slechts een enkele respondent vroeg advies over mogelijke toekomstige juridische kwesties aan bijvoorbeeld een advocaat. Informeren geschiedde dus met name ‘van geval tot geval’. Naast overheidsinstanties en websites vormde de sociale omgeving (soms ook online) van de respondenten een belangrijke bron van informatie. Er was relatief weinig schriftelijke informatie beschikbaar over Egyptisch en Marokkaans recht, in vergelijking met de informatie over Nederlands recht. Daarnaast was de schriftelijke informatie over Egyptisch en Marokkaans recht voor een deel van de in Nederland opgegroeide ouders niet toegankelijk vanwege een taalbarrière. Daarom was bij de geïnterviewde ouders de rol van de sociale omgeving als bron van informatie het grootst ten aanzien van Egyptisch en Marokkaans recht. Met name in Nederland opgegroeide ouders ervoeren een gebrek aan informatie over Egyptisch en Marokkaans recht. Het gender van deze ouders speelde daarbij een rol. Doordat het in Egypte en Marokko gebruikelijk is dat mannen de administratieve aangelegenheden van het gezin regelen, hadden vrouwen relatief weinig omgang met Egyptische en Marokkaanse instanties. Daardoor waren zij minder dan mannen in de gelegenheid om zelf navraag te doen bij instanties. In combinatie met de beperkte beschikbaarheid van schriftelijke informatie over Egyptisch en Marokkaans recht waren de in Nederland opgegroeide vrouwen dus meer dan andere ouders aangewezen op hun sociale netwerk voor informatie.

Zoals in paragraaf 1.5.1 is behandeld, is er in Nederland meer bekend over Marokkaans recht dan over Egyptisch recht. Dit leidde er bij de geïnterviewde ouders echter niet toe dat zij zich wezenlijk anders informeerden over Egyptisch recht dan over Marokkaans recht. De voornaamste reden hiervoor is dat zowel respondenten in Egyptisch-Nederlandse gezinnen als die in Marokkaans-Nederlandse gezinnen weinig gebruik maakten van professionals en zich met name van geval tot geval informeerden. Meer beschikbare informatie betekent dus niet noodzakelijk dat daarvan ook gebruik wordt gemaakt.

De ‘stap-voor-stap’-wijze van informeren, in combinatie met de soms beperkte beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie en de complexiteit van transnationale juridische kwesties, zorgde soms voor juridische problemen. In deel 1 van dit boek zijn voorbeelden gegeven van hoe een bepaalde procedure in het ene land voor de hand liggen, maar in het andere land juist voor problemen kan zorgen. Lang niet alle geïnterviewde ouders ervoeren echter problemen. Veel van hen waren geruime tijd voor de geboorte van hun eerste kind getrouwd en daarmee bleven erkenningsproblemen veelal achterwege (zie par. 3.4). Ook was het niet zo dat alle ouders erkenning in het andere land belangrijk vonden.

Er was bij de geïnterviewde ouders geen duidelijk verband tussen het ontstaan van juridische problemen en de wijze van informeren. Sommige ouders vonden het bijvoorbeeld belangrijk om relatief vroeg in hun relatie (formeel) te trouwen, om wat voor reden ook. Voor andere ouders had dit minder belang. Voor beide groepen ouders gold echter dat ze zich pas gingen informeren naar de details van het recht op het moment dat daartoe aanleiding was. De aanleiding kon bijvoorbeeld zijn gelegen in de wens om te trouwen of de aanstaande geboorte van een kind, maar ook in een gesprek met een kennis of emigratieplannen. De ouders die juridische problemen ervoeren, waren dus niet in het algemeen slechter of later geïnformeerd dan ouders die geen problemen ervoeren.

Dit laat zien dat de beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie over het recht maar in beperkte mate de wijze kunnen verklaren waarop ouders omgaan met het recht. Ouders geven al vorm aan de juridische positie van hun kind, voordat ze zich uitgebreid hebben geïnformeerd. Veel hangt af van wat zij als belangrijk en relevant aan het recht ervaren voor henzelf en hun gezin. Wat een ouder als belangrijk of relevant aan het recht *beleeft*, hoeft geenszins constant te zijn. Nieuwe ervaringen met het recht, verhalen over ervaringen van anderen, of bijvoorbeeld gewijzigde toekomstplannen kunnen verschuivingen teweegbrengen in wat ouders belangrijk en relevant vinden. In de volgende twee hoofdstukken zal ik verder ingaan op de wijze waarop ouders het recht van de drie landen beleefden.

10 Beleving van recht: bureaucratie, islam en gender

10.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk heb ik een analyse gegeven van de wijze waarop de geïnterviewde ouders informatie verkregen over Nederlands, Egyptisch en Marokkaans recht. Daarbij bleek dat ouders lang niet altijd over gedetailleerde informatie beschikken wanneer ze de juridische positie van hun kind beïnvloeden. Ook als ze wel over informatie beschikken, wil dat nog niet zeggen dat ze altijd gebruik maken van de juridische mogelijkheden die hen ter beschikking staan. Kennis leidt niet per definitie tot handelen. In het oudere onderzoek naar recht in het dagelijks leven stond de vraag centraal wat mensen weten over het recht en in hoeverre ze regels aanvaarden (Hertogh, 2011: 288-289). De achterliggende gedachte was dat als mensen het recht kennen en accepteren, ze zich er ook aan houden. In het recentere onderzoek vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw staat daarentegen de beleving van recht centraal (Hertogh, 2011: 290). Verschillende studies hebben laten zien dat deze beleving mede van invloed is op de wijze waarop mensen omgaan met recht (zie ook par. 1.1). In dit en het volgende hoofdstuk analyseer ik daarom de wijze waarop de geïnterviewde ouders in transnationale gezinnen het recht van de drie landen beleefden.

In het recentere onderzoek naar recht in het dagelijks leven is onder andere het werk van Ewick en Silbey invloedrijk geweest (1998, 1999). De overgrote meerderheid van de kwesties die potentieel in aanmerking komen voor behandeling door een rechtsprekende instantie, komen daar om verschillende redenen nooit terecht (vgl. Van Velthoven & Klein Haarhus, 2009). Toch speelt recht ook buiten de formele procedures een rol. Bijvoorbeeld omdat mensen verwachtingen hebben over wat het recht hen heeft te bieden en daarop hun handelingen afstemmen. Ewick en Silbey deden juist hiernaar onderzoek. Deze focus op het leven van alledag buiten het kader van de rechtsprekende instanties heeft veel navolging gehad (Marshall & Barclay, 2003: 621).

Een van de bevindingen van Ewick en Silbey is dat recht verschillende, naast elkaar bestaande betekenissen kan hebben voor de personen die met dat recht te maken hebben (vgl. Merry, 1986). Dit was ook het geval voor de respondenten in dit onderzoek. In de verhalen die de geïnterviewde ouders vertelden, had het recht meerdere gezichten. Het recht waar dit boek over gaat, is over het algemeen ver verwijderd van de wereld van rechters en advocaten waarmee het recht typisch wordt geassocieerd. Zoals al is gebleken komen ouders in transnationale gezinnen primair met het hier behandelde familie-, internationaal privaatrecht en nationaliteitsrecht in aanraking in ambtelijke procedures. Daarbij spelen contacten met ambtenaren, documenten en formuleren een belangrijke rol. In de verhalen over hun omgang met de bureaucratie wordt duidelijk wat de geïnterviewde ouders merkten van het recht in hun dagelijks leven. Daarnaast vertelden sommige ouders over de religieuze betekenis van Egyptisch en Marokkaans recht, in het bijzonder het huwelijksrecht. Tot slot gingen sommige verhalen over ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in Egyptisch en Marokkaans recht. In dit hoofdstuk beschrijf ik achtereenvolgens deze drie wijzen van beleven van het recht (par. 10.2-10.4). Daarbij analyseer ik wat de relatie is tussen de wijze

waarop ouders het recht beleven en hoe zij omgaan met dat recht. In paragraaf 10.5 ga ik vervolgens in op verschillen in de beleving van recht tussen respondenten in de drie landen.

10.2 Recht als bureaucratie

Veel van de verhalen die respondenten vertelden over het recht gingen over ‘bureaucratie’ of ambtelijke formaliteiten. Dit verhaal werd door zowel Nederlandse, Marokkaanse als Egyptische respondenten verteld en over het recht van alle drie de landen. Respondenten vertelden over het invullen van formulieren, het verzamelen van de vereiste documenten, contacten met ambtenaren of het wachten op een beslissing. Respondenten kwamen in dergelijke situaties vooral in aanraking met de praktische kant van het recht dat hun familierelaties regelt. Een Marokkaans-Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man vertelde over de geboorteaangifte van haar kind bij de Nederlandse gemeente.

R: We hebben [ons kind] ook binnen drie dagen ingeschreven. Gewoon bij de gemeente, allerlei instanties, de ziektekostenverzekeraar, alles. Dat is voor de rest allemaal goed gegaan.

I: Je man heeft de geboorteaangifte gedaan toen?

R: Ja, ik was thuis [na de bevalling] en hij heeft gewoon aangifte gedaan van ons kind.

I: Ja en is er iets bijzonders gebeurd?

R: Nee eigenlijk niet. Hij is met het bewijs van het ziekenhuis naar de gemeente gegaan en heeft hem laten registreren. Zoon van gehuwde vader [echtgenoot van R] en moeder [R] en kind krijgt de achternaam van zijn vader. En voor de rest eigenlijk is alles goed gegaan.

I: Ja en heeft je man hem ook aangemeld bij het consulaat?

R: Ja, want je moet een familieboekje laten maken. Dat hebben we dan ook gedaan. (MA#1 Marokkaans-Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 2 kinderen)

Wanneer procedures zonder problemen verliepen, vertelden respondenten een verhaal waarin de alledaagsheid van recht centraal stond. De vrouw in het citaat hierboven vertelde dat na de geboorte van haar kind een aantal zaken moest worden geregeld, waaronder de geboorteaangifte bij de Nederlandse gemeente, de ziektekostenverzekering en het aanmelden bij het Marokkaanse consulaat. In het hedendaagse leven in alle drie landen komen mensen veelvuldig in aanraking met administratieve formaliteiten en procedures in hun contacten met zowel overheidsinstanties als niet-overheidsinstanties. In verhalen als het bovenstaande verschillen ambtelijke procedures in de drie landen op het terrein van het familierecht niet wezenlijk daarvan.

De bureaucratie kan echter ook dwingend zijn, wanneer ouders zich niet aan de regels houden. Het voorkomen van problemen met de bureaucratie was een geregeld terugkerend thema in de interviews. Een Marokkaanse man in Nederland met een Marokkaans-Nederlandse vrouw vertelde dat hij liever problemen met de bureaucratie vermeed.

Ja, als je die registratie bij het Marokkaans consulaat niet binnen twee maanden doet, dan moet je eigenlijk een rechtszaak tegen jezelf beginnen, in Marokko dan hè. Dat is een hoop werk, daar ben je denk ik een jaar mee bezig om dat gedaan te krijgen. Je weet hoe dat is, wat dat

betreft is het slecht geregeld in Marokko. Administratie en dat soort dingen, daar ben je echt zoet mee. Dus ja, wat wij eigenlijk gedaan hebben, is zo snel mogelijk, volgens mij een week na de geboorte, bij het consulaat ingeschreven. [...] Ik ben een man van de regels, dus persoonlijk zorg ik gewoon dat ik niet in de problemen kom. Gewoon op tijd aanmelden. Gewoon het kind is geboren en hier is het bewijs, klaar is kees. Ik probeer altijd alles volgens de regels te doen. Met de Marokkanen en ook met de Nederlanders. Zo zit ik in elkaar. (NL-MA#8 Marokkaanse man met Marokkaans-Nederlandse vrouw, 3 kinderen)

Veel van de transnationale gezinnen die zijn onderzocht, zijn op verschillende manieren verbonden met de bureaucratieën van twee landen. Zoals in de hoofdstukken over de verschillende juridische thema's is beschreven, zijn deze bureaucratieën op bepaalde punten sterk verweven. Bij een gemengd ouderpaar in Marokko was een fout gemaakt bij het opstellen van het Marokkaanse familieboekje (MA#6). De geboortedatum van een van de kinderen in het familieboekje kwam niet overeen met de datum vermeld in de geboorteakte. Het paar was een procedure gestart bij de Marokkaanse rechtbank van de geboorteplaats van hun kind, maar deze nam veel tijd in beslag. Voordat het familieboekje was verbeterd, wilde het paar geen Nederlands paspoort aanvragen voor hun kind. Ze vreesden dat ze problemen zouden krijgen met de ambassade als er verschillende geboortedata bestonden.

Wanneer ouders niet voldoen aan de regels of wanneer documenten niet kloppen, kan de omgang met de bureaucratie een tijdrovende en/of kostbare aangelegenheid worden. Door de wisselwerking tussen de bureaucratieën van beide landen kunnen problemen in het ene land ook gevolgen hebben in het andere land. Een meerderheid van de geïnterviewde ouders was erop gericht zich aan de regels van beide landen te houden. Zeker voor gezinnen die van het ene naar het andere land zijn gemigreerd of dat in de toekomst van plan zijn, en gezinnen die bijvoorbeeld onroerend goed bezitten buiten hun woonland, kan het van aanzienlijk praktisch belang zijn om alle documenten 'op orde' te hebben. Veel ouders ondernamen dan ook stappen om hun huwelijk geldig te laten zijn in het 'andere' land en meldden hun kind aan (zie par. 2.5 en 3.4). Hierdoor was de juridische positie van het kind in beide landen gelijk, niet alleen volgens de letter van de wet, maar ook op het niveau van de documenten.

Niet voor alle ouders was het echter even belangrijk om de documenten in beide landen op orde te hebben en problemen met de bureaucratie te vermijden. Zoals in paragraaf 3.4 beschreven, heeft een aantal Marokkaans-Nederlandse gemengde paren in Nederland hun kinderen niet aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten, terwijl dat wel mogelijk zou zijn geweest. Voor een Marokkaanse man met een Nederlandse vrouw was de bureaucratie juist een reden om zijn kinderen niet aan te melden bij het Marokkaanse consulaat.

I: En het Marokkaanse consulaat, hebben jullie daar iets mee gedaan? Bijvoorbeeld het huwelijk laten inschrijven?

Rm: Eerlijk gezegd [zucht] heb ik dat helemaal wel in het begin gedaan. Toen we waren getrouwd, heb ik me ook daar ingeschreven en ons [in Nederland gesloten] huwelijk daar ingeschreven. Gelukkig heb ik ook ons huwelijk daar ingeschreven. want we hebben ook een huis in [kustplaats in Noord-Marokko]. Als wat gebeurt, overlijden of wat dan ook, dan kan mijn vrouw ook er bij, geen problemen. Maar in deze tijd had ik dat niet gedaan. Ik heb een hekel aan het Marokkaanse consulaat.

I: Ja. Maar vroeger nog niet?

Rm: Ik had er nog niet zo veel ervaring. Nu ben ik daar een paar keer geweest en ik ben het spuugzat van de bureaucratie.

I: Ja. Hoe moet ik me dat voorstellen?

Rm: Ja je moet je inschrijven, dan moet je dit kantoor in, dan moet je daar een papiertje, en kopiëren en kopiëren en kopiëren en kopiëren. Ik word er helemaal gestoord van. En een stempel hier en een stempel daar en een postzegel [lacht]. Ik had echt mijn buik vol van en wil niet meer naar toe. En in het algemeen heb ik een hekel aan gemeentehuizen en ambtelijke apparaten. [...] Ik hou daar niet van. (NL-MA#5 Marokkaanse man met Nederlandse vrouw, 3 kinderen)

De man in het bovenstaande citaat zag wel het praktische nut in van het aanmelden bij het Marokkaanse consulaat. Hij vertelde blij te zijn dat zijn huwelijk bekend was bij het Marokkaanse consulaat, zodat in ieder geval zijn vrouw toegang had tot hun huis in Marokko, mocht hij komen te overlijden. De weerzin die hij in de loop van de tijd had ontwikkeld tegen de bureaucratie op het consulaat weerhield hem er echter van ook de kinderen aan te melden. Hoewel de meeste van de geïnterviewde ouders de juridische aangelegenheden van het gezin goed geregeld wilden hebben of problemen met de bureaucratie probeerden te vermijden, kan de bureaucratie dus ook een reden zijn om iets niet formeel te regelen.

In beide gevallen omschreven ouders het recht in termen van ambtelijke formaliteiten. Het recht had in veel van die verhalen geen sterk symbolische betekenis. Respondenten ondergingen de nukken van bureaucratie of vermeden waar mogelijk de omgang ermee. Zoals gezegd, was dit niet de enige manier waarop ouders het recht van de drie landen beleefden. In de hierna te behandelen wijzen van beleven van het recht, heeft het juist wel een sterke symbolische betekenis.

10.3 De religieuze betekenis van Egyptisch en Marokkaans recht

Het familierecht van Egypte en Marokko vindt zijn oorsprong in de klassieke islamitische rechtstraditie (zie par. 1.2). Dit zegt echter nog niet zoveel over de wijze waarop de respondenten dat recht beleefden (vgl. Dupret, 2007). Een deel van de respondenten omschreef het recht van Egypte en Marokko als islamitisch recht, maar niet allemaal. Bovendien had de beleving van recht als islamitisch recht niet voor alle respondenten dezelfde betekenis. In deze paragraaf beschrijf ik de religieuze betekenis die het Egyptische en Marokkaanse recht had voor een deel van de respondenten. Het betrof met name de huwelijksluiting. Andere juridische onderwerpen hadden voor de geïnterviewde ouders veel minder een religieuze betekenis. Het zogenaamde 'sharia-testament' heeft bijvoorbeeld in media en politiek enige belangstelling weten.¹ Daarmee wordt bedoeld het opstellen van een testament om dochters de helft

1 Zie onder andere: 'Dochters moslims gedupeerd door sjaria-testament', *Trouw* 7 oktober 2006, en 'Hirsch Ballin verwerpt sharia-testament', *Volkskrant* 22 december 2006. Eveneens: schriftelijke Kamervragen van Wilders van 11 oktober 2006 en het antwoord van minister van justitie Hirsch Ballin van 22 december 2006 (*Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 530). Zie voor een juridische analyse Van Hedel (2007) en Rutten (2008).

van zonen te laten erven, overeenkomstig de verdeelsleutel in het islamitische erfrecht (zie hoofdstuk 7.3.3). In de interviews voor dit onderzoek kwam echter geen enkele verwijzing daarnaar voor.

In de meeste interpretaties van de islam zijn seksuele relaties alleen toegestaan binnen het huwelijk. In Egypte en Marokko is het huwelijk verreweg de meest voorkomende samenlevingsvorm tussen niet-verwanten. Ook onder Marokkaanse Nederlanders is dat het geval (Sterckx & Bouw, 2005).² Verschillende respondenten refereerden in de interviews aan het huwelijk als religieuze plicht, zoals een Marokkaanse man en een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Nederland

I: Zijn jullie in Nederland getrouwd?

Rm: Ja we zijn hier getrouwd. Ja wij zijn islamitisch hè?

I: Ja.

Rm: Kijk, als je het met elkaar kan vinden, het eerste wat wij dan moeten doen is de papieren. Je moet naar het Marokkaanse consulaat gaan en alles vastleggen met getuigen.

[...]

I: Vind je het belangrijk om het naar Nederlands recht geregeld te hebben of naar Marokkaans recht of allebei?

Rm: Nou eigenlijk de Nederlandse regels interesseren me niet. Kijk ik ben islamitisch opgevoed en opgegroeid. Wij mogen pas trouwen als er 'udul bij zijn, want dan is *halal* [toegestaan volgens het geloof]

Rv: Halal ja.

Rm: Ik moet het misschien anders uitleggen. Als bijvoorbeeld een man zomaar met een vrouw omgaat, zonder bij de 'udul geweest te zijn, dan is het *zani w zania* [een ontuchtige man en vrouw]. Ja dus dan ga je om met een hoertje en dat is volgens islam niet toegestaan. Dus je moet echt bij de 'udul geweest zijn en dan met de naam van Allah getrouwd zijn en dan is het pas halal.

Rv: Dat is in het christelijke geloof ook. De man mag ook de vrouw niet aanraken, pas als ze getrouwd zijn. Dus eigenlijk is het bij ons hetzelfde.

I: Ja.

Rm: Kijk dat is dat noemen we een trouwakte, '*aqd zżawaj*'. Daar staat in: in de naam van Allah is die man, die heet zo en geboren in die datum, getrouwd met die vrouw die heet zo. En de naam van haar vader en van haar de moeder, dat staat eronder. En dan zet je je handtekening en dan is het oké. Dan mag het, dan is het halal officieel volgens de islam-wet. Maar zomaar alleen maar bij de gemeente te trouwen, dat is niet voldoende. (NL-MA#8 Marokkaans-Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

De man en de vrouw vertelden wat voor hen het religieuze belang was van hun huwelijksluiting. Als ze een relatie zouden hebben zonder getrouwd te zijn, dan staat dat in hun ogen gelijk aan ontucht. Om hun relatie in religieuze zin toegestaan te maken, is een huwelijk bij de 'udul noodzakelijk. De 'udul hebben een bepaalde ceremonie, waarbij onder andere de naam van God wordt ingeroepen. Een huwelijk voor de Nederlandse burgerlijke stand is in religieuze zin onvoldoende om de relatie toege-

2 Een voorkeur voor gehuwd samenwonen boven ongehuwd samenwonen is niet specifiek voor moslims. Ook christelijke Nederlanders zijn vaker gehuwd samenwonend in vergelijking met niet-geloovige Nederlanders (Giesen, 1999).

staan te maken. Voor dit paar is een religieus huwelijk tevens een huwelijk naar Marokkaans statelijk recht.

Een ander paar, een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man in Nederland, vertelde ook een religieuze huwelijksceremonie te hebben gehad. Anders dan het bovenstaande paar koos dit paar niet voor een huwelijk bij het Marokkaanse consulaat.

Rv: We zijn drie keer getrouwd.

I: Oh jullie zijn drie keer getrouwd?

Rm: Ja.

I: En wanneer was de eerste keer?

Rv: Voor de moskee.

Rm: Ja.

Rv: Eigenlijk, wij waren met zijn tweeën en dan ook nog met mijn zwager en ook nog twee *kids* als getuige. Mijn ouders wisten het niet eens. Ik had ook zoiets van nee.

Rm: Het was gewoon heel kleinschalig.

Rv: Het was heel klein en eigenlijk wel heel mooi. Ik hanteer het ook nog steeds als de trouwdatum, terwijl er toch ook nog andere momenten zijn geweest. Het was hier in onze woonplaats, hier om de hoek.

Rm: In de moskee.

Rv: En ik houd ook nog wel van symboliek en mijn vader en ik hadden altijd iets met een regenboog. Dat is een soort symbool geworden voor mijn vader. En toen we trouwden bij de moskee, toen we naar buiten liepen, zagen we een joekel van een regenboog aan het einde.

Rm: Dat was wel heel bijzonder.

Rv: Dus dat was even zo'n ding dat ik dacht van oké weet je wel. Het voelt zo goed en het is gewoon het juiste moment.

Rm: Ja.

Rv: En de tweede keer trouwen was gewoon voor de wet. Het was twee weken voor de geboorte van ons eerste kind. Ja het was op de valreep eigenlijk. Achteraf nu met mijn tweede zwangerschap, over drie weken de bevalling, denk ik van hoe heb ik dat ooit kunnen doen? (NL-MA#2 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

Anders dan het tweede generatie paar hierboven kozen deze man en vrouw voor een huwelijk in een moskee. In het interview refereerde dit paar niet aan het religieuze verbod van ongehuwd samenwonen, maar aan de symbolische betekenis die het religieuze huwelijk voor hen persoonlijk had. Op een ander moment tijdens het interview vertelden de man en vrouw het volgende over hun geloofsovertuiging.

Rm: Dat vinden wij ook een intieme aangelegenheid. Wij zijn best wel discreet ingesteld in het algemeen. Het uiten en beoefenen van onze religie, in onze optiek is dat een privéaangelegenheid. Dus dat hang ik persoonlijk ook niet aan de grote klok.

Rv: Het is heel privé en persoonlijk. Ik heb daarbij het gevoel dat als je het zou moeten uitleggen, dat het dan iets teniet doet. Gewoon dat je het geloof eigenlijk nooit in woorden zou kunnen uitdrukken. Ik vind soms ook dat je het niet eens moet proberen. En mensen die daarover met je in discussie gaan, dat zijn vaak de mensen die je proberen uit te lokken, die er heel vaak anders over denken. (NL-MA#2 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

Het paar vertelde dat zij hun geloof zien als een privéaangelegenheid. Ook de huwelijksceremonie in de moskee was een privéaangelegenheid. Alleen een zus, haar man en twee getuigen waren aanwezig.³ Anders dan het tweede generatie paar hierboven wilde dit paar niet naar hun sociale omgeving communiceren dat zij voldoen aan een belangrijke regel in hun geloof. Ze proberen juist gesprekken over hun geloofsovertuiging te vermijden, omdat ze het gevoel hebben dat er in hun sociale omgeving te veel vooroordelen daarover bestaan. In die context biedt een 'informeel' huwelijk de mogelijkheid om hun geloof privé te houden. Enige tijd later, toen de vrouw zwanger was van hun eerste kind, trouwden ze ook voor de Nederlandse burgerlijke stand. Daarbij waren ook andere familieleden en kennissen aanwezig. Ten tijde van het interview was dat huwelijk niet ingeschreven bij de Marokkaanse autoriteiten en had het paar geen concrete plannen daartoe. Het derde huwelijk waaraan de vrouw refereerde aan het begin van het citaat was een huwelijksfeest in Marokko dat door familieleden van de man was georganiseerd, maar daarbij werd geen huwelijksakte opgesteld door de 'udul.

De bovenstaande citaten zijn voorbeelden van respondenten die zelf gelovig zijn en een religieuze huwelijksceremonie hebben gehad. Enkele andere respondenten refereerden aan het religieuze belang van het huwelijk, niet voor hun eigen overtuiging, maar voor hun omgeving. Verschillende respondenten in Egypte en Marokko die geen moslim of niet praktiserend waren, zeiden dat een huwelijk in deze landen 'verplicht' is om te kunnen samenwonen. Zo ook een Marokkaanse man in Marokko met een Nederlandse vrouw.

R: Kijk dat is een moslimland en je mag niet samenwonen of zoiets, zoals in Nederland. Snap je wat ik bedoel?

I: Ja.

R: Kan de politie bij jou invallen en vragen naar een trouwakte. Als je die niet hebt dan ga je naar de gevangenis. (MA#6 Marokkaanse man met Nederlandse vrouw, 3 kinderen)

In Egypte en Marokko ziet de overheid het tot op zekere hoogte als haar taak om toe te zien op de naleving van het religieuze en ook in wetgeving vastgelegde verbod op seksuele relaties buiten het huwelijk. Verschillende respondenten vertelden te zijn getrouwd, omdat ze door de politie kunnen worden gecontroleerd of omdat de familie hun relatie anders niet zou accepteren. Sommige respondenten sloten om deze redenen een huwelijk naar Egyptisch of Marokkaans statelijk recht, maar anderen sloten een informeel huwelijk. Vier van de vijf Nederlandse vrouwen die niet reeds waren getrouwd toen ze naar Egypte kwamen, hebben een 'urfi-huwelijk gesloten (een informeel islamitisch huwelijk, zie par. 2.3). Alle vier hebben later ook een formeel huwelijk gesloten. Dit past in het beeld dat Leun & Leupen (2009) schetsen van informele huwelijken als een 'proefperiode' in de relatie, voordat de verregaande verbintenis van een formeel huwelijk wordt aangegaan. De geïnterviewde vrouwen zelf

3 De verwijzing naar de getuigen als 'kids' doet vermoeden dat zij geen bekenden waren van het paar, maar personen die regelmatig in de moskee komen. De zus en haar Nederlandse man konden vermoedelijk, als respectievelijk vrouw en niet-moslim, niet als getuigen optreden.

zagen het ‘urfi-huwelijk niet als een ‘echt’ huwelijk en het heeft voor hen als niet-moslims ook geen religieuze betekenis.⁴ Eén van hen vertelde er het volgende over.

We zijn eerst urfi getrouwd. Dat was een maand zo’n beetje nadat we elkaar ontmoet hebben. En de reden dat we dat zo snel gedaan hebben is dat het op een gegeven moment anders moeilijk zou zijn voor de familie van mijn man om mij ooit als respectabele vrouw te accepteren als we niet getrouwd zouden zijn. Wij hebben toen allebei zo’n papier ondertekend, zo’n urfi-formulier. Mijn man heeft dat zelf geschreven. Zijn broer en een vriend van hem hebben het ondertekend, want er moeten twee mannelijke getuigen ondertekenen. En als het mis zou zijn gegaan, dan hadden we dat gewoon kunnen verscheuren. Dat had het verder geen consequenties gehad. (EG#1 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Voor verschillende geïnterviewde ouders had het huwelijk een religieuze betekenis of ze spraken over het huwelijk als een religieuze plicht (vanuit de eigen overtuiging, hun sociale omgeving of de Egyptische of Marokkaanse overheid). Het religieuze belang van het huwelijk heeft er waarschijnlijk mede aan bijgedragen dat vanuit de meeste ouders getrouwd waren (zie par. 2.5). Toch was er variatie in de wijze waarop ouders trouwden. Ouders maakten gebruik van de verschillende vormen van huwelijkssluiting die tot hun beschikking stonden. Ze kozen de vorm die op dat moment het beste tegemoet kwam aan hun eigen wensen en de verwachtingen vanuit hun omgeving (familie, bredere sociale omgeving en overheid).

Daarmee was er ook variatie in de gevolgen van dat huwelijk voor de juridische positie van de kinderen. In het bijzonder bij paren die eerst informeel waren gehuwd, kwam het voor dat de afstamming van het kind verschildte tussen beide landen. Een Nederlandse vrouw en een Egyptische man in Egypte waren bijvoorbeeld informeel getrouwd (EG#5). Ze lieten hun informele huwelijk met terugwerkende kracht officieel bevestigen, toen de vrouw zwanger was. Naar Egyptisch recht stamde het kind daarmee af van de vader. Naar Nederlands recht is de erkenning van die afstamming echter problematisch, vanwege de terugwerkende kracht van het huwelijk (zie par. 2.4.1). Het hierboven geciteerde paar dat eerst in de moskee trouwde, trouwde later ook voor de Nederlandse burgerlijke stand, maar minder dan zes maanden voor de geboorte van hun eerste kind. Het kind stamde daardoor naar Nederlands recht van beide ouders af, maar naar Marokkaans recht alleen van de moeder, waardoor het alleen de Nederlandse nationaliteit had. Het later geboren broertje had wel twee nationaliteiten. Hoewel alle ouders die informeel waren gehuwd later ook formeel trouwden, ontstonden er toch verschillen in de afstamming van kinderen in het recht van beide landen. Dit was met name het gevolg van het moment waarop ze formeel in het huwelijk traden.

4 Zie Moors (2013) over de vraag of personen die een informeel huwelijk sluiten, zich ervan bewust zijn dat dat huwelijk geen of beperkte juridische gevolgen heeft.

10.4 Egyptisch en Marokkaans recht als genderideologie

Een derde wijze waarop ouders spraken over recht was als onderdeel van de dominante genderideologie in Egypte en Marokko. De respondenten die op deze wijze over Egyptisch of Marokkaans recht spraken, vertelden dat vrouwen op tal van terreinen in de Egyptische of Marokkaanse maatschappij een ondergeschikte positie innemen ten opzichte van mannen. Ze zagen het recht als onderdeel van die ongelijke positie. Onder de geïnterviewde ouders werd dit verhaal alleen over Egyptisch en Marokkaans recht verteld, niet over Nederlands recht. Op enkele uitzonderingen na waren het uitsluitend Nederlandse vrouwen die op deze wijze over Egyptisch en Marokkaans recht vertelden. Nederlandse mannen en Egyptische en Marokkaanse ouders deden dat niet. Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde bijvoorbeeld wat ze had gehoord over andere buitenlandse vrouwen.

Ja, wat je dan zo via via hoort van oh die vrouw is weduwe geworden en toen kreeg ze problemen. Dat de familie van de man dus haar kinderen bij haar weg wilde halen. Ja zelfs vrouwen die het land uitgekierd werden gewoon. Omdat je dan geen verblijfsvergunning meer krijgt, als je man is overleden en als die familie dat niet wil. Dan kun je gewoon naar buiten gekierd worden. Dat is helemaal niet moeilijk hier, dat kan allemaal. Alles loopt perfect bij de gratie van het feit dat je man achter je staat en het met je eens is. Op het moment dat dat niet meer zo is, ben je echt nul, dan kun je hier niets. Ze kunnen je buiten smijten van vandaag op morgen. Dus wat dat betreft ben je eigenlijk wel heel kwetsbaar. (EG#2 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

De vrouw vertelde een verhaal over Egyptisch recht waarin Egyptische mannen en hun familie in staat zijn om te bepalen of een vrouw bij haar kinderen mag blijven. Het recht is in dit citaat ietsachtigs, dat diepgaand ingrijpt in het leven van vrouwen. De zwakke positie van vrouwen is niet alleen het gevolg van hun gender, maar ook van hun etniciteit of nationaliteit. Anders dan een Egyptische vrouw heeft een buitenlandse vrouw een van haar man afhankelijke verblijfsvergunning. Dit verzwakt haar positie verder.

Hoewel dit niet altijd het geval was, werd in sommige van de verhalen over genderongelijkheid het Egyptische en Marokkaanse recht expliciet omschreven als *islamitisch* recht. Een voorbeeld hiervan is het volgende citaat van een andere Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man.

R: Toen de kinderen waren geboren, ben ik dus op een gegeven moment moslimse geworden. Omdat ja, je hebt toch meer recht op je kinderen en christenen kunnen niet van moslims erven. Want ja, je hebt een goede relatie, maar je weet nooit wat er gebeurt, stel je voor als je man komt te overlijden. Als het om geldkwesties en kinderkwesties gaat, dan weet je nooit hoe een familie gaat reageren. Dus ik heb zelf altijd gevonden van nou dan kun je je maar het beste indekken zoveel als je kunt. Dan kunnen ze nooit je kinderen afnemen met het argument dat je christen bent, want dat ligt natuurlijk heel gevoelig hier. Sowieso is het erfrecht natuurlijk moeilijk. Ik ken gevallen dat er alleen meisjes waren die dus niks konden erven. Gelukkig heb ik een zoon, maar zodra er geen zoon is, komt het ook aan de broers en de zussen van de man toe. Iedereen krijgt dan een deel ervan. Het is natuurlijk gewoon *sharia* [islamitisch recht] waar je onder valt.

I: Je zegt dat sharia van toepassing is op jou of op jouw kinderen. Wat vind je daarvan?

R: Ja zo is de situatie. Daar kun je wat van vinden of daar kun je niet wat van vinden, maar op een gegeven moment is het wel zo. Je bent getrouwd met een moslim, dat is de situatie. In Nederland kun je zeggen van nou we doen er niet aan mee, maar hier kan dat niet. Ik bedoel maar, dat is een consequentie van de daad dat je trouwt met een moslim. (EG#1 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Respondenten lijken met de classificatie van het recht als islamitisch recht te willen benadrukken dat het recht een *machtig* instituut is, waaraan moeilijk valt te ontkomen. De vrouw in het bovenstaande citaat zei dit expliciet. Als vrouw van een Egyptische man die moslim is, valt zij onder islamitisch recht. Daar valt weinig aan te veranderen.

Een andere Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde dat zij er niet aan ontkwam om een islamitisch huwelijk te sluiten.

Het is wel een burgerlijk huwelijk,⁵ maar het burgerlijk recht of het familierecht is natuurlijk islamitisch recht. Dus de huwelijkssluiting is gewoon een hele islamitische formule, *bismillah irrahman irrahim* [in de naam van God de Barmhartige Erbarmer]. Het is allemaal met de Koran en weet ik veel wat. Het is gewoon een islamitisch huwelijk. Dat vind ik zo grappig, want je wilt dus niet in een moskee trouwen. Je kiest heel duidelijk voor een burgerlijk huwelijk en dan ben je toch gewoon een islamitisch huwelijk aan het sluiten. (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

De vrouw zei dat ze had gekozen voor een burgerlijk huwelijk.⁶ Desalniettemin was haar huwelijk een islamitisch huwelijk. Ook in dit citaat is het islamitische recht moeilijk te vermijden.

Hiervoor heb ik geschreven over de dominante genderideologie in Egypte en Marokko in de ogen van Nederlandse vrouwen die in deze landen woonden. Het is voorstelbaar dat de overige respondenten (Nederlandse mannen en Egyptische en Marokkaanse respondenten) ook in negatieve termen spreken over de dominante genderverhoudingen in Nederland. Ik ben dit in mijn onderzoek echter niet tegengekomen. De wijze waarop de geïnterviewde Nederlandse vrouwen in Nederland het Egyptische en Marokkaanse recht ervoeren, zal worden behandeld in paragraaf 10.5.3.

De vrouwen die in termen van genderongelijkheid over Egyptisch of Marokkaans recht vertelden, gingen op verschillende manieren om met hun ten opzichte van mannen zwakkere juridische positie. Sommigen probeerden zich te beschermen tegen de mogelijke gevolgen van het recht. Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man had bijvoorbeeld huwelijksvoorwaarden opgesteld.

5 De vrouw doelt op een huwelijk gesloten door de notariële afdeling van het Egyptische ministerie van Justitie belast met het sluiten van gemengde huwelijken (zie par. 2.2.1)

6 Volgens het Egyptische recht is er geen keuzevrijheid op dit terrein. Het notariaat is uitsluitend bevoegd tot sluiting van huwelijken tussen naar nationaliteit of naar geloof gemengde paren. De *ma'zun* mag alleen huwelijken sluiten tussen twee Egyptische moslims. In beide gevallen wordt overigens hetzelfde recht toegepast. Op zowel gemengde huwelijken als op huwelijken tussen twee moslims is het Egyptische islamitische familierecht van toepassing. Zie ook par. 2.2.1.

Ja en mijn man en ik hebben ook huwelijkse voorwaarden hè? Dat hebben we via een advocaat gedaan. Op dat moment ben ik me dus ook meer [gaan verdiepen] in wat je daar nou allemaal in op kunt nemen. Want je hebt natuurlijk een aantal dingen die gewoon zo dwingend zijn, dat je daar niet bij contract van kunt afwijken. Dat hebben we dus samen, mijn man en ik, met een advocaat in Cairo besproken. Hoe we dat dan wilden. We hebben onder andere afgesproken dat als wij scheiden inderdaad, dat ik dan in het huis kan blijven met de kinderen tot ze meerderjarig zijn. Volgens mij is dat inmiddels al in de wet opgenomen. Wij hebben ook een erfdeel afgesproken, want ik ben geen moslim. Dat ik dus toch een erfdeel krijg. En dat ik dat de langstlevende ouder toezicht houdt op het erfdeel van de kinderen. We hebben bijvoorbeeld ook iets afgesproken, want wij wisten dat we een meisje zouden krijgen, over de besnijdenis. Ja, het klinkt een beetje raar om dat in de huwelijkse voorwaarden te zetten, maar voor mij was dat dermate belangrijk dat ik dat het er in wilde hebben. Ja en verder, vrij om te reizen, mogen werken, dat hebben we er allemaal in ingezet ja. (EG#5 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

In dit verhaal biedt het Egyptische recht weinig bescherming aan vrouwen, in het bijzonder als zij niet-moslim zijn. Toch beroept de vrouw zich ook op het recht om haar positie te verbeteren in het geval zij van haar man zou scheiden of hij zou komen te overlijden. In dat geval kan ze zich beroepen op de overeenkomst die zij en haar man hebben gesloten. Het recht kan dus ook bescherming bieden. De vrouw ziet zichzelf niet of niet alleen als een slachtoffer van het Egyptische recht. Ze ziet ook de mogelijkheid om het recht te gebruiken in haar voordeel. Ze roept daarvoor de hulp in van een advocaat. Hieruit spreekt een bepaald vertrouwen in het recht. De vrouw gaat ervan uit dat op de juiste wijze vastgelegde afspraken haar, indien nodig, daadwerkelijk zullen beschermen.

Een deel van de Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko had minder vertrouwen in de bescherming die huwelijksvoorwaarden of een notariële akte kunnen bieden, of ze zeiden te weinig informatie te hebben om daarover te kunnen oordelen. De meerderheid van deze vrouwen was in plaats daarvan bekeerd tot de islam. Een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man in Marokko vertelde te hebben geïnformeerd bij een Marokkaanse notaris over hoe ze zou kunnen afwijken van het Marokkaanse erfrechtelijke regime (MA#3). Ze kreeg het antwoord dat ze mensen moest zoeken die zouden kunnen getuigen wat zij en haar man hadden afgesproken over de erfenis. De vrouw vertelde daar geen vertrouwen in te hebben. Ze nam het 'zekere voor het onzekere' en bekeerde zich tot de islam. Ze beriep zich niet op de bescherming door het recht, maar probeerde door middel van 'strategische' bekering de werking ervan te beperken. Een andere strategie die ouders in Egypte en Marokko hanteerden was het onroerend goed van het gezin op naam van beide ouders of op naam van de kinderen te stellen (zie verder par. 7.4.3).

Als ouders op een dergelijke manier reageren op het recht, dan wordt daarmee ook de juridische positie van hun kinderen vormgegeven. In Egypte en Marokko kunnen moslims en niet-moslims niet van elkaar erven (tenzij bij testament). Als een Nederlandse moeder zich bekeert tot de islam, dan heeft dat niet alleen tot gevolg dat zij van haar echtgenoot kan erven en andersom, maar ook dat de kinderen van haar kunnen erven. De kinderen worden in Egypte en Marokko namelijk als moslim beschouwd. Indien echter het onroerend goed op naam van de Nederlandse moeder wordt gesteld en zij is geen moslim, dan kunnen de kinderen en de echtgenoot dat

onroerend goed niet erven. Ze erven als moslims alleen van elkaar, maar niet van de moeder die geen moslim is. Bij de hierboven geciteerde Nederlandse vrouw in Egypte hadden de huwelijksvoorwaarden niet alleen betrekking op de onderlinge relatie met haar echtgenoot, maar ook op de kinderen.

In deze en de vorige twee paragrafen heb ik verschillen manieren beschreven waarop ouders het recht van de drie landen beleefden. Respondenten in alle drie de landen vertelden over het recht in termen van ambtelijke procedures. In die verhalen had het recht veelal geen sterk symbolische betekenis, zoals wel in de verhalen over de religieuze betekenis van het huwelijk en over Egyptisch en Marokkaans recht als onderdeel van de dominante genderideologie. De meeste geïnterviewde ouders vertelden zowel over de praktische, alledaagse kant van het recht, als over de meer symbolische kant ervan. Dit kan helpen verklaren waarom bijvoorbeeld de Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko het recht van die landen niet meden, ondanks hun negatieve opvattingen daarover. Enerzijds kan bijvoorbeeld het sluiten van een 'urfi-huwelijk worden gezien als het mijden van het Egyptische (statelijke) recht. Anderzijds zochten Nederlandse vrouwen dat statelijke recht ook op, door formeel te trouwen omwille van bijvoorbeeld een verblijfsvergunning of de afstamming van een kind.

Het verhaal over genderongelijkheid had betrekking op mogelijke toekomstige conflictsituaties, zoals echtscheiding of overlijden van de partner. Het gaat hier niet om actuele, maar om *geanticiperde* juridische conflicten. De vrouwen hielden rekening met het ontstaan van een conflict in de toekomst en hadden een beeld van de ernst van de mogelijke gevolgen daarvan. Het Egyptische of Marokkaanse recht had voor deze vrouwen daarnaast ook een praktische betekenis. Net als de meeste andere geïnterviewde ouders wilden deze vrouwen (en hun echtgenoten) de juridische zaken van hun gezin goed geregeld hebben. Het is niet alleen een kwestie van niet 'onder' Egyptisch of Marokkaans recht 'uit kunnen komen'. Vaak is het het meest efficiënt qua kosten en tijd om juridische zaken in het woonland te regelen. We zagen in hoofdstuk 2 al dat ouders hoofdzakelijk trouwden in het land waar ze beiden woonden of van plan waren te gaan wonen (par. 2.5). Voor vrouwen die in Egypte of Marokko wonen, is het regelen van de juridische zaken in Nederland geen aantrekkelijk alternatief, vanwege de investering in tijd en kosten die dat met zich meebrengt. Bovendien moeten Nederlandse aktes worden omgezet naar Egyptische, voordat ze aldaar rechtsgeldig zijn. Egyptische documenten kunnen, mits gelegaliseerd, tevens worden gebruikt in procedures bij Nederlandse instanties. Tijdens het interview vertelden de Nederlandse vrouwen over de symbolische kant van het recht of potentiële conflictsituaties, maar dit doet niet af aan de praktische betekenis die het recht ook voor hen had in hun dagelijks leven.

10.5 Sociale omgeving en de perceptie van recht als genderideologie

Zoals hierboven beschreven was de beleving van Egyptisch en Marokkaans recht als genderideologie niet gelijkelijk verdeeld over de verschillende categorieën respondenten. Het waren bijna alleen Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko die vertelden over Egyptisch en Marokkaans recht in termen van genderongelijkheid. Er was echter ook een opvallend verschil tussen de Nederlandse vrouwen in Egypte ener-

zijds en die in Marokko anderzijds. De Nederlandse vrouwen in Egypte verwoordden meer negatieve stereotypen over Egyptische mannen en gemengde relaties dan de Nederlandse vrouwen in Marokko over Marokkaanse mannen en gemengde relaties. In de rest van deze paragraaf ga ik in op de factoren die een rol spelen in het vaker voorkomen van het verhaal van genderongelijkheid bij de geïnterviewde Nederlandse vrouwen in Egypte dan bij de andere categoriën respondenten. Allereerst zal ik ingaan op de invloed van de sociale omgeving van ouders op het verhaal dat zij vertellen over recht.

10.5.1 Nederlandse gemeenschap in Egypte

Meer dan in Marokko, bestaat er in Egypte een tot op zekere hoogte georganiseerde gemeenschap van Nederlandse migranten. Daarin worden bepaalde normen gecommuniceerd ten aanzien van gemengde relaties en de wijze waarop Nederlandse vrouwen zouden moeten omgaan met het recht. Ook in Marokko zijn er netwerken van Nederlandse migranten, maar deze zijn minder omvangrijk en minder sterk georganiseerd. Volgens een schatting van de Nederlandse ambassade verblijven ongeveer 1500 personen met de Nederlandse nationaliteit in Egypte, exclusief personen met dubbele nationaliteit.⁷ In Marokko verblijven volgens een schatting van de Nederlandse ambassade in Rabat 600 personen met de Nederlandse nationaliteit, inclusief personen met dubbele nationaliteit.⁸

Hoewel er geen cijfers over bekend zijn, kan worden aangenomen dat het aantal gemengde huwelijken tussen Nederlanders en Egyptenaren in Egypte groter is dan dat tussen Nederlanders en Marokkanen in Marokko.⁹ Dit hangt mede samen met het massatoerisme in Egypte, waardoor Nederlanders daar op grotere schaal in contact komen met Egyptenaren.¹⁰ Het aantal Nederlandse mannen met een Egyptische vrouw is waarschijnlijk veel lager dan het aantal Nederlandse vrouwen met een Egyptische man. Een medewerker consulaire zaken van de Nederlandse ambassade in Cairo zei dat niet wordt bijgehouden hoeveel Nederlanders in Egypte trouwen. Als ze een schatting zou moeten maken, trouwen volgens haar jaarlijks minimaal vijftig Nederlandse vrouwen met een Egyptische man in Egypte.¹¹ Het aantal Nederlandse mannen dat in Egypte trouwt schatte zij veel lager in, op twee per jaar.

In Egypte zijn er met enige regelmaat, en meer dan in Marokko, bijeenkomsten voor Nederlanders. Zo zijn er in Cairo en Hurghada maandelijks borrels voor Nederlanders. Er bestond tot 2009 een tijdschrift getiteld 'Deltawerkers' voor de Nederlandse gemeenschap in Egypte. Het blad werd opgericht in 1976 en verscheen één- of tweemaandelijks. Volgens een voormalig redacteur van het blad begon het als nieuws-

7 Interview door Iris Sportel met een consulaire medewerker, Cairo, 5 december 2010.

8 Interview met hoofd consulaire zaken, Rabat, 8 oktober 2009.

9 Het gaat hier niet over niet-etnisch gemengde huwelijken tussen Marokkanen en Nederlandse Marokkanen in Marokko.

10 In de periode 2002 t/m 2010 werden jaarlijks tussen de 76.000 en 265.000 vakanties vanuit Nederland ondernomen naar Egypte. Bron: statline.cbs.nl, *Lange vakanties buitenland* (gewijzigd op 23 mei 2011). Voor Marokko zijn over dezelfde periode geen cijfers beschikbaar op de website van het CBS. In ieder geval was tot 2001 het aantal Nederlandse toeristen in Marokko fors lager dan dat in Egypte (Olsthoorn & Van Miltenburg, 2002: 8-9)

11 Interview, Cairo, 14 oktober 2010.

brief om te informeren over bijvoorbeeld aankomst en vertrek van Nederlandse families, geboorte- en overlijdensberichten en georganiseerde activiteiten.¹² Daarnaast is er het Nederlandstalige internetforum www.egypte-forum.nl. Daarop hebben personen binnen en buiten Egypte contact met elkaar over allerlei onderwerpen, zoals 'reizen', 'emigreren' en 'voorzieningen'. Er is ook een forumonderdeel over 'relaties', dat alleen toegankelijk is na toestemming van een *moderator*. Twee Nederlandse vrouwen met een Egyptische man vertelden actief te zijn op het forum.

R: Ik lees het Egypteforum, wonen in Egypte, en af en toe schrijf ik eens iets. Het is een heel goed forum, vind ik.

I: Ja?

R: Nou, daar heb je alles hè? Het zijn over het algemeen Nederlandse vrouwen die getrouwd zijn met Egyptenaren. Het gaat over alles, over familierelaties, over problemen met paspoorten, ambassades, scholen van de kinderen, alles. En je kunt ook gewoon een vraag stellen. Joh ik heb nu zo en zo, hebben jullie dat meegemaakt en hoe zit dat dan? Ik vind het een heel handig forum. Het is ook een net forum, altijd heel vriendelijk, altijd heel netjes, heel respectvol. Want je hebt natuurlijk sommigen die extreem islamitisch zijn en ook sommigen die met een Kopt getrouwd zijn. Dus je hebt eigenlijk alles daar en dat gaat altijd in goede harmonie. Het wordt ook goed geleid, want ze gooien er ook zo mensen uit die raar doen. Nou ja voor mij is het heel handig. Helemaal voor mensen die dus net naar Egypte zijn gekomen. Daar kun je gewoon heel veel informatie vinden. (EG#4 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

R: kijk bijvoorbeeld als je gewoon een vliegticket moet hebben, zijn er ook meiden die schrijven van joh daar is het nu heel goedkoop. Ik haal er vooral de praktische dingen uit. Er zit ook een heel stuk, ik noem dat het lief en leed stuk. Er zijn ook vrouwen die gewoon behoefte hebben om, ik bedoel, ik ga niet mijn hele relatie op zo'n forum zetten, maar er zijn dus vrouwen die dus echt hun hele ziel en zaligheid delen ja.

I: ja en wanneer ben je daarvan lid geworden?

R: Ja best wel al vroeg hoor. [noemt jaartal] Ja en toen was het clubje ook nog wat kleiner, dus toen schreef ik vaak ook nog wel eens iets persoonlijks. Maar in de loop der jaren zijn er natuurlijk weer nieuwe vrouwen met nieuwe relaties en dan begint het gewoon helemaal opnieuw. Ik bedoel dat niet vervelend of zo, maar het is een herhaling van waar die dan allemaal doorheen gaan. (EG#5 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

In het forum over relaties delen met name vrouwen hun ervaringen over het hebben van een relatie met een Egyptische man. Er komen zowel positieve als negatieve ervaringen aan bod. Sommige berichten zijn zeer openhartig en gaan over beladen onderwerpen, zoals hoe te voorkomen dat je dochter wordt besneden of negatieve ervaringen met een Egyptische man.

12 Gesprek, Cairo, 17 oktober 2010.

10.5.2 Verschillen in de perceptie van recht tussen Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko

In de interviews is een verschil waar te nemen tussen Nederlandse vrouwen in Egypte en die in Marokko. De Nederlandse vrouwen in Egypte spraken in vergelijking tot andere respondenten vaker in negatieve termen over Egyptische mannen. De twee citaten hieronder zijn voorbeelden daarvan.

Natuurlijk kun je je enorm verkijken op dingen. Het kan best allemaal heel anders zijn op het moment dat je dan feitelijk hier gaat wonen. Het gebeurt ook nog wel eens dat mannen dan ineens heel anders worden als je dan feitelijk er bent. Dat is niet een probleem waar wij als buitenlandse vrouwen alleen mee zitten, dat is ook een probleem waar Egyptische vrouwen mee zitten. Dat mannen zich soms heel fantastisch voordoen om laat maar zeggen hun verovering te kunnen maken en dan uiteindelijk ineens heel dominant worden. Zo van ja nu ben je van mij, dus nou doe je wat ik zeg. Dat gebeurt wel vaker en dat heeft heel erg met de cultuur te maken natuurlijk. Dat je als vrouw hier bekeken wordt als het eigendom van je man. (EG#2 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Nou ja bij de meesten gaat het echt fout hoor. Ik ken misschien drie goede huwelijken op twintig die fout gaan. Het is meer nog dan in Nederland en dan ook echt fout. Dat mensen echt diep ongelukkig worden, omdat het zo misloopt. Ik denk dat mensen zich daar heel erg op verkijken. Het kan ook de wet zijn, omdat je minder rechten hebt, maar het is ook een andere kijk op dingen. Ook mannen die redelijk westers denkend lijken te zijn, die dan toch als er dochters in het spel zijn, echt vervelend doen. Het is heel moeilijk hoor, echt. (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Uit de interviews blijkt niet dat de geïnterviewde Nederlandse vrouwen in Egypte minder tevreden zijn met hun relatie en de situatie waarin hun gezin zich bevindt dan de Nederlandse vrouwen in Marokko. Wel spraken de Nederlandse vrouwen in Egypte meer over de problematische aspecten van het hebben van een relatie met een Egyptische man. Deze vrouwen begonnen vaker dan andere respondenten uit zichzelf over echtscheiding en de mogelijke consequenties daarvan. Twee Nederlandse vrouwen in Egypte begonnen bijvoorbeeld zelf over het onderwerp van meisjesbesnijdenis te praten.¹³

Ook in andere gesprekken die ik had met Nederlanders in Egypte, kwamen de problematische aspecten van gemengde relaties ter sprake. Tijdens een Nederlandse borrel in Cairo begon de partner van een Nederlandse diplomaat, na het horen van het onderwerp van dit onderzoek, te vertellen over hoe het mis kan gaan bij een echtscheiding tussen een buitenlandse vrouw en haar Egyptische man.¹⁴ Tijdens dezelfde gelegenheid vertelde een Nederlandse vrouw, die in Egypte woont en geen gemengde relatie heeft, uit zichzelf over hoe moeilijk het is voor een Nederlandse vrouw om te scheiden. Ze voegde eraan toe dat dat niet alleen geldt voor vrouwen die met een

13 Voor de volledigheid, in Marokko komt meisjesbesnijdenis zo goed als niet voor, zie www.pharos.nl/documents/doc/focal_point_kaart_landen.pdf (geraadpleegd 19 september 2012).

14 7 oktober 2010. Tijdens het veldwerk introduceerde ik het onderwerp van mijn onderzoek als 'familie-recht in Nederland, Egypte en Marokko'.

moslim zijn getrouwd. Een vrouw die ze kent, is met een Koptische man getrouwd en kan helemaal niet scheiden.¹⁵ In een ander gesprek vertelden twee Nederlandse vrouwen (één met Egyptische man en één zonder) dat sommige Nederlandse vrouwen met een gemengde relatie contact zoeken met Nederlanders in Egypte, maar andere niet. Ze hebben gehoord dat er ‘allerlei Nederlandse vrouwen in Nasr City schijnen te zitten’, en dat die ‘gewoon verdwijnen’.¹⁶ Wanneer ik tijdens het veldwerk in Marokko het onderzoeksonderwerp introduceerde, trokken mijn gesprekspartners (zowel de Nederlandse als de Marokkaanse) al snel de conclusie dat het onderzoek over de nieuwe Mudawwana zou gaan. De referentiegroep is in beide gevallen verschillend: in de gesprekken in Egypte staan Nederlandse vrouwen en hun gemengde relatie centraal en in Marokko Marokkaanse vrouwen.

Dit onderscheid is ook duidelijk terug te zien in de informatie die de beide Nederlandse ambassades in Cairo en Rabat geven over het recht dat familierelaties regelt. Op de website van de ambassade in Cairo staat een mengeling van adviezen, min of meer neutrale informatie en waarschuwingen voor Nederlandse onderdanen die willen trouwen in Egypte. Er staat informatie over de erkenning van Egyptische huwelijken en over de vereisten voor het aangaan van een huwelijk. Nederlandse onderdanen die in het huwelijk treden, wordt geadviseerd zich te laten bijstaan door een advocaat.¹⁷ De toon is soms waarschuwend: ‘An Egyptian husband can stop his wife and children from leaving Egypt by issuing a travel ban. A wife needs permission of the husband to travel alone with their children.’ Deze waarschuwende toon van de website van de ambassade naar Nederlanders die willen trouwen met Egyptenaren is volgens de plaatsvervangend ambassadeur ‘nog mild’.¹⁸ Hij vroeg zich af of de informatie op de website wel de meest kwetsbare personen bereikt. Hij zei het belangrijk te vinden dat mensen weten waar ze aan beginnen. Soms stappen vrouwen volgens hem ook wel met enige naïviteit in een huwelijk met een Egyptische man.

De geïnterviewde consulaire medewerker van de Nederlandse ambassade in Cairo vertelde dat zij een keer een Nederlandse vrouw heeft geadviseerd om niet te trouwen met een bepaalde Egyptische man.¹⁹ De medewerker wilde de vrouw waarschuwen dat het de man alleen om een Nederlandse verblijfsvergunning was te doen. De man stond bij de ambassade op een zwarte lijst en was al eerder getrouwd geweest met een Nederlandse vrouw. De ambassades van de verschillende Schengen-landen in Cairo berichten elkaar over personen die misbruik proberen te maken van de procedures voor visum- of paspoortaanvraag. Een indicatie van misbruik is het aanvragen van visa bij verschillende ambassades. Dit wordt gezien als ‘rond shoppen’ voor een vi-

15 Kopten hebben in Egypte eigen familierecht, dat de familierelaties tussen kopten onderling regelt. In dat recht bestaat geen echtscheiding. Wel bestaat de mogelijkheid van vernietiging van een huwelijk, als bij de sluiting ervan niet aan alle voorwaarden is voldaan (Kulk, 2012b).

16 Cairo, 21 september 2010. Nasr City is een dichtbevolkte satellietstad ten oosten van het centrum van Cairo, gebouwd in de jaren ‘60, en.wikipedia.org/wiki/Nasr_City (geraadpleegd 7 februari 2012). Onder westerse ex-pats in Cairo hebben de bewoners van Nasr City de naam streng religieus en traditioneel ingesteld te zijn.

17 ‘Dutch citizens are advised to obtain professional legal advice before getting married. Names and addresses of Egyptian lawyers and law firms can be found on www.mohaami.com. The ceremony and documents to be signed will all be in Arabic. It is therefore advised to involve a translator.’ egypt.nlembassy.org/services/consular-services/marriage (geraadpleegd 7 februari 2012).

18 Interview, Cairo, 14 oktober 2010.

19 Interview, Cairo, 14 oktober 2010.

sum. Volgens de medewerker heeft de vrouw het advies niet ter harte genomen, omdat ze verliefd was. Een andere, voormalige medewerker vertelde dat in de jaren '90 van vorige eeuw toen hij werkzaam was bij de ambassade, iedere Nederlander die een verklaring van geen bezwaar tegen huwelijkssluiting in Egypte aanvroeg, een document met voorlichting werd overhandigd.²⁰

Uit de interviews en gesprekken met medewerkers van de ambassade in zowel Cairo als Rabat blijkt dat het tegengaan van fraude bij visum- en paspoortaanvragen als een belangrijke taak van de consulaire afdeling wordt gezien. De belangrijkste groep potentiële fraudeurs verschilt echter. In Egypte zijn het Nederlandse vrouwen die 'misbruik' van zich laten maken door Egyptische mannen. In Marokko worden Marokkaanse Nederlanders gezien als degenen die potentieel fraude plegen.

Op de website van de Nederlandse ambassade in Rabat ontbreken adviezen en waarschuwingen voor personen met de Nederlandse nationaliteit die willen trouwen in Marokko. Het hoofd consulaire zaken vertelde dat de ambassade soms vragen kreeg van Marokkaanse Nederlanders over huwelijkssluiting in Marokko.²¹ Volgens het hoofd consulaire zaken beantwoordde de ambassade deze vragen niet, omdat het personen met de Marokkaanse nationaliteit in Marokko betrof. De ambassade in Rabat werkte niet met voorlichting of brochures, aldus het hoofd consulaire zaken. Er is een groot verschil in de beoogde doelgroep van de twee websites en de mate waarin de beide ambassades het zien als hun taak om te waarschuwen. Marokkaanse Nederlanders hoeven niet te worden gewaarschuwd voor 'hun eigen recht'. Nederlanders met een gemengde relatie daarentegen moeten weten waaraan ze beginnen als ze trouwen in Egypte. Het punt is niet dat er geen risico's zouden zijn verbonden aan een gemengd huwelijk in Egypte en dat de waarschuwingen van de ambassade in Cairo onterecht zijn, maar dat de taakopvatting van de beide ambassades verschillend is. Het gevolg is dat er over Egyptisch recht ten dele andersoortige informatie wordt verspreid dan over Marokkaans recht. Dat verschil kan niet worden verklaard door grote verschillen tussen het Egyptische en Marokkaanse positieve recht.

Een Nederlandse vrouw met een Egyptische man vertelde over haar ervaring met de voorlichting door de ambassade bij de voorbereidingen voor haar huwelijk in Egypte.

Ik ging naar de ambassade om te vragen wat ik nodig had om te trouwen in Egypte en toen kreeg ik een enorm pak papier. Daarin werd je min of meer afgeraden om met een Egyptenaar te trouwen. Omdat ja, weet je dan wijzen ze je op alle rechten die je dus niet hebt als je met een Egyptenaar trouwt. Dus dat je kind geen recht heeft op het geloof dat je wilt hebben. Dat je geen vrijheid van geloofskeuze hebt. Dat soort dingen. Inderdaad dat is ook zo, maar ik vond het toen echt heel erg. Achteraf kan ik het me wel voorstellen. Je ziet meisjes die trouwen en die echt geen idee hebben. Maar dat vond ik heel opvallend, dat de ambassade je min of meer afraadt om die stap te zetten, terwijl je daar wel je papieren moet regelen. Waar ik achteraf van denk dat het toch goed was dat ze dat deden. (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

20 Gesprek, Cairo, 20 september 2010.

21 Interview, Rabat, 8 oktober 2009.

De vrouw vertelde dat ze de informatie van de ambassade als ontmoediging ervoer om te trouwen met een Egyptische man en dat ze deze ontmoediging vervelend vond. Toch keurde ze deze 'voorlichting' niet volledig af. Het is nodig voor sommige vrouwen, die niet goed weten wat het betekent om getrouwd te zijn met een Egyptische man. Deze houding kwam bij veel respondenten in Egypte voor. Enerzijds zetten de vrouwen zich tegen negatieve stereotypen, maar anderzijds onderschreven ze deze ook. Sommige vrouwen omschreven hun man of de Egyptische schoonfamilie als een uitzondering op de regel. Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde het volgende over haar schoonfamilie.

Ik was zo gelukkig geweest om in een goede [schoon]familie terecht te komen. Dat zijn we in Nederland natuurlijk ook niet gewend. In Nederland daar houd je van iemand en dan trouw je er mee. Maar hier natuurlijk de meeste, ja het hele niveau van de mensen. Ik zeg altijd in Nederland is vijf procent het allerhoogste en het rijkste van alles en dan heb je negentig procent middenmoot en vijf procent het minste. Hier in Egypte is het andersom. Hier heb je vijf procent van het hoogste, vijf procent van de middenmoot en negentig procent laag. Dus negentig procent, dat wordt niets. Ook die middenmoot is eigenlijk. Als een vrouw uit Nederland komt en dan met een Egyptenaar trouwt die bij die middenmoot hoort, dat loopt ook negen van de tien keer fout. Ik heb het dus van verschillende dames meegemaakt. Op de een of andere manier is er een te grote kloof, een verschil van *life style*. Dat red je niet. Dus ik was gelukkig wel in goede kringen terecht gekomen. (EG#6 Nederlandse vrouw weduwe van Egyptische man, 2 kinderen)

In dit citaat speelt klasse een belangrijke rol. Een gemengde relatie kan maar moeilijk slagen, wanneer de Egyptische man uit de lagere klasse komt, aldus deze vrouw. Voor haar eigen relatie creëert ze een uitzonderingspositie. Ze heeft een man die tot de vijf of tien procent van de Egyptische bevolking behoort die het goed heeft. Daardoor zijn de verschillen met haar als Nederlandse vrouw overbrugbaar.

Uit het veldwerk komt een beeld naar voren dat de netwerken van Nederlanders in Egypte, in vergelijking met die in Marokko, omvangrijker zijn, de contacten intensiever en er openlijker wordt gepraat over de negatieve aspecten van gemengde relaties. Dat wil niet zeggen dat er in Marokko onder Nederlanders niet wordt gesproken over problemen van Nederlandse vrouwen met een gemengde relatie. Er is echter een verschil in de mate waarin dat gebeurt en de mate waarin de vrouwen zelf dit verhaal overnemen. De vraag is of het verhaal in de sociale omgeving van respondenten ook maakt dat zij anders omgaan met recht. Voor een deel lijkt dit wel het geval te zijn. Zo hebben meerdere Nederlandse vrouwen in Egypte huwelijksvoorwaarden afgesloten, terwijl in Marokko geen van de respondenten dit heeft gedaan (zie hoofdstuk 2). Daarnaast vertelden vier van de acht Nederlandse vrouwen in Egypte dat zij de Egyptische nationaliteit hadden aangenomen of deze zouden willen aannemen, om beter beschermd te zijn in het geval van overlijden van hun echtgenoot of echtscheiding. In Marokko heeft geen van de respondenten de Marokkaanse nationaliteit aangenomen, noch vertelden ze dit te willen doen of te beschouwen als bescherming. Drie Nederlandse vrouwen in Egypte spraken over het voorlichten of waarschuwen van andere Nederlandse vrouwen die een relatie hadden met een Egyptische man. Eén van hen vertelde dat ze een jonge Nederlandse vrouw had bijgestaan bij haar huwelijkssluiting.

R: Ik had haar mijn eigen trouwakte laten zien en aan haar [aanstaande] man heb ik laten zien dat ik er dus nog specifiek in heb staan dat ik een recht op reizen heb en dat ik het recht op een scheiding heb. Haar [aanstaande] wilde dat er eerst niet in hebben, maar uiteindelijk zei hij van oké dat wil ik wel er in. Maar hij had zijn vader als getuige gevraagd en die vader zag op het moment van huwelijkssluiting pas dat die passage er in stond. Die man was zo kwaad, hij heeft toen wel getekend, maar die was woedend. Want zo'n passage als je dat erin laat zetten... Ook vrienden van mijn man zeiden: ik zou het nooit geaccepteerd hebben nooit, dat dat erin staat. Dus die vader is ook weggelopen en dat is niet meer goed gekomen.

I: Waarom?

R: Omdat een vrouw dan specifiek het recht vraagt om weg te mogen en te mogen reizen. Dat is zo'n schande dat je dat accepteert. Dan ben je echt een watje, niet te kort. Veel echt ook redelijke denkende vrienden van mijn man, die zeiden nou dat je dat hebt toegestaan, belachelijk. (EG#7 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Dit is een voorbeeld van hoe bepaalde normen (in dit geval dat een Nederlandse vrouw er verstandig aan doet huwelijksvoorwaarden af te spreken) binnen de Nederlandse gemeenschap in Egypte worden overgedragen. Voor zover Nederlandse vrouwen in Egypte contact zoeken met andere Nederlanders, is de kans groot dat ze met deze normen in aanraking komen. De Nederlandse ambassade in Cairo en de sociale omgeving (deels online) zijn veruit de belangrijkste bronnen van informatie over Egyptisch recht voor de geïnterviewde Nederlandse vrouwen (zie par. 9.5). Door gesprekken en in het contact met de ambassade vormen ze zich een bepaald beeld van dat recht. Wanneer het moeilijk is om uit andere bronnen informatie te verkrijgen over dat recht, dan kan dat beeld belangrijk zijn. Een jonge Nederlandse vrouw met een Egyptische vriend vertelde het volgende.

R: De eerste vier vijf maanden van onze relatie was ik heel erg bezig ook met al die regeldingen en juridische dingen. Ook bang zijn voor wat de rol van de man in Egypte wel niet was en bla bla bla. Ik moest alles meteen overzien. Op een gegeven moment dacht ik van ik laat het los, want ik ben nu iets aan het afketsen, waarvan ik eerst niet zeker weet of ik het wil of niet. Ik kan wel op de juridische punten bang worden en zeggen oh deze weg wil ik niet gaan, maar dan weet je niet of je iemand wegduwt die misschien eigenlijk wel juist heel belangrijk voor je is. Ik heb gedacht van de dingen komen als dingen komen en dan ga ik het uitzoeken en dan ga ik er opnieuw over nadenken. Dus ja ik denk nu van laat maar gebeuren.

I: Kun je iets meer vertellen over wat je toen wilde overzien en nu niet meer?

R: Over trouwen, wat je status is als vrouw. De status van kinderen in hoeverre hij zijn kinderen mee mag nemen terug naar Egypte. Al die dingen. Ik dacht van ja dit zijn belangrijke dingen, maar het is vijf stappen te ver. Dus inderdaad van, volgens mij staat er in de Egyptische wet dat je man eventueel mag zeggen dat jij en je kinderen het land niet uit mogen. Nou ja, al die dingen heb ik toen uitgezocht. Ik weet het nu al niet meer, erfdingen, hoe je geen gemeenschap van goederen hebt, in de zin hoe jouw geld jouw geld is en zijn geld zijn geld. (NL-EG#4 Nederlandse vrouw met Egyptische vriend, geen kinderen)

Op een ander moment tijdens het interview sprak deze vrouw zich uit tegen negatieve stereotypen over Egyptische mannen. Toch werd ze geconfronteerd met problematische aspecten van gemengde relaties in Egypte. Zo had een kennis haar aangeraden om het interviewboek 'Grenzeloze liefde' te lezen (Rozema, 2005). In dat boek

wordt een genuanceerd, maar niet altijd positief beeld geschetst van gemengde relaties in Egypte. Uit het boek blijkt dat er ook veel mis kan gaan. Aanvankelijk was de vrouw sterk gericht op de problematische aspecten van haar relatie met haar Egyptische vriend. Na enkele maanden besloot ze een andere houding aan te nemen door geen problemen te zoeken die niet of nog niet aan de orde waren. Eerst wilde ze bedenken of ze verder wilde met haar vriend. Dit citaat illustreert dat de beelden en normen over gemengde relaties, Egyptische mannen en Egyptisch recht ook belangrijk kunnen zijn voor respondenten die de overwegend negatieve aard van dat beeld en die normen niet onderschrijven.

10.5.3 Woonland en perceptie van recht als genderideologie

Zoals hiervoor aan de orde is geweest, zijn de verschillende wijzen van beleving van recht niet gelijkelijk verdeeld over de categorieën respondenten. Het waren met name Nederlandse vrouwen in Egypte (zes van de zeven) en enkele Nederlandse vrouwen in Marokko (twee van de zeven) die over Egyptisch of Marokkaans recht vertelden in termen van genderongelijkheid. De Egyptische, Marokkaanse en Marokkaans-Nederlandse respondenten in beide landen deden dit niet. Ook bij de respondenten in Nederland was dit bijna niet het geval. Er is hierboven beschreven hoe normen in de sociale omgeving van ouders een rol speelden bij de beleving van recht als genderideologie. Daarnaast speelde ook het woonland een rol in de beleving van het recht.

De respondenten in Nederland vertelden veel minder vaak over genderongelijkheid dan de Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko. De Nederlandse vrouwen in Nederland hadden veelal niet het idee dat ze veel met het Egyptische en Marokkaanse recht te maken hadden. Ze dichtten er geen grote rol aan toe in hun dagelijks leven. Een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man vertelden over hun op het Marokkaanse consulaat opgemaakte huwelijksakte.

Rv: We zijn wel getrouwd, maar helemaal niet voor de Marokkaanse wet, want een Nederlands huwelijk geldt daar natuurlijk helemaal niet.

Rm: Ik weet het niet, volgens mij zijn we nog steeds niet getrouwd voor de Marokkaanse wet.

Rv: Oh ja met die papieren toch [lacht]?

Rm: Ja maar die papieren waren toen... volgens mij ben jij moslim geworden.

Rv: Eh nee, want hij zei toen: wat moet ik in de akte zetten? Dat weet ik nog heel goed. Hij vroeg: ben je moslim of ben je christen? Natuurlijk wel, je vader was erbij, je broer was erbij. Dat is lang geleden [lacht].

Rm: Ik heb die papieren hier ergens liggen, maar het staat allemaal in het Arabisch maar...

Rv: Dat kan ik niet lezen [lacht].

Rm: [de man heeft inmiddels de Marokkaanse huwelijksakte gevonden] Ik kan er niet uithalen of het nou was omdat ze moslim was geworden of...

Rv: Nee, we gingen voor het huwelijk om te zetten. Om het voor de Marokkaanse wet geldig te maken. Daar gingen we voor en toen vroeg [de medewerker van het consulaat]: welk geloof moet ik opschrijven? (NL-MA#4 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

De man en de vrouw konden zich in eerste instantie niet herinneren dat ze ook voor Marokkaans recht waren getrouwd en dat de vrouw daarbij officieel was bekeerd. Door erover te praten, herinnerden ze het zich. Het was blijkbaar niet iets waar ze

zich veel mee bezig hielden. Een administratieve handeling, waarvan ze waren vergeten hoe het precies zat. Later in het interview vroeg ik het paar welke rol zij zagen weggelegd voor het Marokkaanse recht voor hun kinderen.

I: Je zei eerder van af en toe komt Marokko om de hoek kijken. Jullie zijn ook getrouwd voor het Marokkaans consulaat en je vertelde dat de kinderen in principe gewoon de Marokkaanse papieren kunnen ophalen. Hebben jullie er ooit over nagedacht dat de Marokkaanse wet misschien gevolgen voor hen heeft?

Rv: Nee.

Rm: Nee, daar hebben we eigenlijk nooit over nagedacht. Wat voor effect het zou hebben?

Rv: Nee, wat voor effect zou het moeten hebben?

I: Nou ja dat is ook niet heel erg groot misschien.

Rv: Nee, ik eh...

Rm: Nee, ik zeg nee [lacht].

I: Nee oké prima, dat is een antwoord op de vraag.

De respondenten vertelden geen effecten te ondervinden van het Marokkaanse recht. Voor veel respondenten in Nederland geldt dat ze veel meer in aanraking komen met het Nederlandse recht, dan met het Marokkaanse of Egyptische recht. Voor zover zij zouden denken over Egyptisch en Marokkaans recht in termen van genderongelijkheid, dan vormt dit geen sterke reden om dat recht te mijden. Ze verwachten er geen gevolgen van in hun dagelijks leven.

10.5.4 De interviewcontext

Tot slot is de context van het interview mogelijk van invloed geweest op de wijze waarop respondenten vertelden over het recht. Om te beginnen zijn sommige respondenten samen met hun man of vrouw geïnterviewd en sommige alleen. In Marokko zijn twee Nederlandse vrouwen alleen en drie samen met hun Marokkaanse echtgenoot geïnterviewd. De drie Nederlandse vrouwen die samen zijn geïnterviewd, vertelden niet over recht in termen van genderongelijkheid. De twee Nederlandse vrouwen die alleen zijn geïnterviewd, deden dat wel. Alle zeven Nederlandse vrouwen in Egypte zijn alleen geïnterviewd en zes daarvan vertelden over recht als genderideologie. Mogelijk was de aanwezigheid van de echtgenoot bij het interview dus van invloed op de wijze waarop vrouwen vertelden over het recht.

Daarnaast vertelde geen van de (Nederlands-)Marokkaanse en Egyptische respondenten in termen van genderongelijkheid over Egyptisch of Marokkaans recht. Dit geldt voor zowel de mannen als de vrouwen. Mogelijk heeft mijn eigen etniciteit een rol gespeeld tijdens het interview. Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko spraken wellicht makkelijker tegen een Nederlandse interviewer over problematische aspecten van Egyptisch of Marokkaans recht dan ze zouden doen tegenover een Egyptische of Marokkaanse interviewer. Tegen een Nederlandse interviewer willen Marokkaanse en Egyptische respondenten mogelijk niet negatieve stereotypen bevestigen van de bevolkingsgroep waarvan zij deel uitmaken.

10.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is gebleken dat het recht van een land meerdere betekenissen kan hebben. De geïnterviewde ouders vertelden over het recht van alle drie landen in termen van bureaucratische procedures. Enkele respondenten vertelden daarnaast over de religieuze betekenis van het Egyptische en Marokkaanse recht, voor henzelf of voor hun omgeving. Tot slot vertelden met name Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko over het Egyptische en Marokkaanse recht als onderdeel van de dominante genderideologie in die landen. De verhalen over recht als onderdeel van de genderideologie en over de religieuze betekenis van recht gingen bij de meeste respondenten samen met verhalen over de bureaucratie. Het recht heeft voor deze respondenten dus niet maar één vaststaande betekenis.

Dit kan helpen verklaren waarom de ouders op een bepaalde manier omgingen met het recht. De Nederlandse vrouwen in Egypte praatten in relatief negatieve termen over het Egyptische recht. Toch was het niet zo dat zij dit recht probeerden te mijden. Het Egyptische recht had ook een praktische, niet-ideologische betekenis. Deze vrouwen waren, zoals een meerderheid van de respondenten, in het algemeen erop gericht de administratieve zaken van hun gezin goed te hebben geregeld. De omgang met de bureaucratie is potentieel een kostbare en tijdrovende aangelegenheid wanneer ouders zich niet aan de regels houden of niet op tijd procedures doorlopen.

Het waren met name Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko die spraken over recht in termen van genderongelijkheid. De vrouwen die dit verhaal vertelden, gingen echter niet allemaal hetzelfde om met hun ten opzichte van mannen zwakkere juridische positie. Er is een duidelijk verschil zichtbaar tussen de Nederlandse vrouwen in Egypte en die in Marokko. Dit lijkt samen te hangen met het bestaan van een relatief omvangrijke Nederlandse gemeenschap en het grotere aantal gemengde huwelijken in Egypte. In die gemeenschap is het verhaal over genderongelijkheid prominent aanwezig. De invloed van de sociale omgeving wordt versterkt door de beperkte beschikbaarheid of toegankelijkheid van informatie over Egyptisch recht. Daardoor vormen verhalen over ervaringen met het recht een belangrijke bron van informatie.

De sociale omgeving heeft eveneens een effect op de wijze waarop de Nederlandse vrouwen in Egypte omgingen met Egyptisch recht. Zo vertelden de meesten dat ze huwelijksvoorwaarden hadden gesloten of dat ze dit belangrijk vonden om te doen. In Marokko sprak geen van de Nederlandse vrouwen over huwelijksvoorwaarden. De gevonden verschillen tussen de Nederlandse vrouwen in Egypte en die in Marokko moeten echter enigszins worden genuanceerd door de invloed die uitgaat van de interviewsetting. In Marokko zijn meer vrouwen samen met hun echtgenoot geïnterviewd. In de verhalen van Nederlandse vrouwen in Nederland kwam maar weinig naar voren over genderongelijkheid. Zij zien de rol van Egyptisch en Marokkaans recht in hun leven in Nederland als beperkt. Ze zijn minder gericht op de negatieve kanten van dat recht voor hen als vrouw.

Ook de ouders voor wie het recht (met name het huwelijk) een religieuze betekenis had, vertelden daarnaast over de praktische betekenis die het recht voor hen had. Er zijn voorbeelden gegeven van paren die een religieuze huwelijksceremonie wilden of hadden gehouden om tegemoet te komen aan verwachtingen vanuit de sociale omgeving. Sommigen van hen kozen voor een huwelijk naar Egyptisch of Marokkaans statelijk recht, anderen kozen voor een informeel islamitisch huwelijk. Deze laatsten

wilden trouwen, maar wensten niet (of nog niet) de juridische consequenties van een formeel huwelijk. De voorbereidingen voor een formeel huwelijk vergen voor transnationale paren vaak veel tijd. In Egypte was het informele huwelijk een aantrekkelijk alternatief voor paren die sociale druk voelden om snel na hun ontmoeting te trouwen. In dat vroege stadium van de relatie waren deze respondenten niet zo zeker van hun relatie dat ze ook de juridische consequenties van een formeel huwelijk wilden aangaan.

Veel van deze respondenten trouwden op een later tijdstip ook formeel. Daarvoor hadden ze vaak tevens juridisch instrumentele redenen, zoals de aanvraag van een verblijfsvergunning of de naderende geboorte van een kind. Bij de ouders die eerst kozen voor een informeel huwelijk kwam het vaker voor dat de juridische positie van het kind verschilde in beide landen. Het ging dan om ouders die in Nederland trouwden, maar niet minstens zes maanden voor de geboorte van hun kind en om ouders die in Egypte en Marokko een huwelijksbevestiging met terugwerkende kracht hadden verkregen. Daarmee was de juridische positie van de kinderen van de informeel gehuwde veelal verschillend in beide landen. Bij ouders die 'direct' kozen voor een huwelijk naar statelijk recht, was de juridische positie van hun kind vaker gelijk in beide landen.

11 Beleving van recht: identiteit en familiebanden

11.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is beschreven op welke manieren ouders het recht van de drie landen beleefden en op welke wijze dat van invloed was op de vorming van de juridische positie van hun kinderen. Het ging daar voornamelijk over de persoonlijke beleving van het recht. In dit hoofdstuk verleg ik de aandacht naar de beleving van het recht door ouders in relatie tot hun sociale omgeving. In de interviews met de ouders kwamen veelvuldig verwijzingen voor naar de verbondenheid met familieleden of met een land of etnische groep. In dit hoofdstuk zal ik proberen deze verwijzingen te interpreteren op basis van een tweetal theoretische noties: *etnische identiteit* en *kin work*. Hierna zal ik eerst ingaan op deze twee concepten. In de rest van dit hoofdstuk analyseer ik de wijze waarop familiebanden en identiteit relevant waren voor de wijze waarop ouders omgingen met het recht.

11.1.1 Transnationale familiebanden en kin work

Leden van transnationale gezinnen onderhouden vaak banden met familie in een ander land. Transnationale families kunnen dezelfde praktische, emotionele en morele ondersteuning bieden als niet-transnationale families (Baldassar, 2007a). Het onderhouden van familiebanden vergt inspanningen, Di Leonardo noemt dit *kin work*: ‘the conception, maintenance, and ritual celebration of cross-household kin ties’ (1987: 442). Kin work bestaat uit onder andere bezoeken, het sturen van brieven en kaarten, telefonisch contact, en de organisatie van familiebijeenkomsten. Volgens Mason is in transnationale context het bezoek aan familie in het buitenland van groot symbolisch en praktisch belang voor het onderhouden van familiebanden, ook nu er allerlei moderne communicatiemiddelen beschikbaar zijn. Bezoeken dragen bij aan ‘a [...] sense of kinship sustained over time’, dat van groot belang is in de periodes tussen bezoeken in (2004: 427).

[v]isits are not only experienced but also remembered and anticipated by those involved, and in this way shared kinship biographies can emerge and be sustained over time, with an assured past, present, and future. (Mason, 2004: 425)

Onderzoek van Snel e.a. naar zes verschillende migrantengroepen in Nederland laat zien dat een ruime meerderheid regelmatig contact heeft met familie in het land van herkomst en hen bezoekt (2004: 83-85). Marokkaanse Nederlanders verschillen hierin niet wezenlijk van de andere onderzochte groepen (afkomstig uit de Antillen, Irak, voormalig Joegoslavië, Japan en de VS). De hoge frequentie van contact met familie in het buitenland bij verschillende immigrantengroepen in Nederland wordt bevestigd door Schans’ analyse van data verzameld in het kader van de Netherlands Kinship Panel Study (2009: 1174-1175). Verschillende onderzoeken hebben tevens laten zien dat ook uit Nederland afkomstige emigranten in het buitenland transnationale banden onderhouden (Baldassar, 2007b; De Bree e.a., 2010; Van Houtum & Gielis, 2006;

Vellekoop Baldock, 2003). De meeste ouders in het onderhavige onderzoek hadden eveneens regelmatig contact met familie in het buitenland. Familiebezoek was ook relatief frequent, al nam de frequentie soms wel af als de kinderen ouder waren. Enkele ouders hadden weinig directe familie in het buitenland en onderhielden weinig transnationale contacten.

Een huwelijk is bij uitstek een evenement waarbij invulling wordt gegeven aan familiebanden. Dit geldt in het bijzonder voor transnationale families, omdat de mogelijkheden om contact te hebben beperkter zijn dan voor familie waarvan alle leden in één land wonen (Gardner & Grillo, 2002: 186). ‘Weddings [...] are of crucial importance in migratory family networks because they constitute events where scattered relatives can meet and validate their shared kinship and common origins’ (Olwig, 2002: 205). Familieleden kunnen bepaalde verwachtingen hebben ten aanzien van de plaats waar en de wijze waarop het huwelijk wordt gesloten en gevierd (Mand, 2002). Het al dan niet voldoen aan deze verwachtingen kan de band met familie versterken of deze doen verslechteren. Voor leden van transnationale gezinnen zijn er vaak meerdere opties om een huwelijk te sluiten en te vieren. Er kan in meerdere landen worden getrouwd en binnen een land bestaan mogelijk meerdere manieren om een huwelijk te sluiten. Zoals in dit hoofdstuk zal blijken, was de wens om familiebanden te onderhouden bij sommige ouderparen van invloed op de keuze tussen die verschillende opties of voor een combinatie van opties. Daarmee kreeg ook de juridische positie van hun kind op een bepaalde manier vorm.

11.1.2 *Etnische identiteit*

In navolging van Verkuyten vat ik etnische identiteit hier op als het lidmaatschap van een individu van een etnische groep en de daaraan verbonden consequenties in het sociale leven (1999: 23-26). Identiteit¹ is in deze opvatting de wijze waarop een persoon, op basis van één of meerdere groepskenmerken, wordt gecategoriseerd als lid van een etnische groep. Als lid van een bepaalde groep wordt iemand geacht bepaalde eigenschappen te hebben en bepaald gedrag te vertonen (gedragsverwachtingen). Een ‘Turk’ is iemand anders dan een ‘Chinees’. Niet alleen buitenstaanders, ook leden van dezelfde groep hebben stereotype verwachtingen over het gedrag en de eigenschappen van andere leden van hun groep. Identiteit is sociaal geconstrueerd, omdat de uiterlijke kenmerken (zoals huidskleur of kledingwijze) waarop etnische identiteiten zijn gebaseerd geen inherente betekenis hebben, maar betekenis krijgen op basis van bestaande sociale constructies.

Dat een persoon door anderen wordt gezien als lid van een bepaalde groep betekent niet noodzakelijkerwijs dat hij of zij zichzelf ook ziet als lid van die groep (zich daarmee *identificeert*). Anders dan identiteit is identificatie psychologisch van aard en niet afhankelijk van bestaande sociale constructies (Verkuyten, 1999: 54). Als iemand zich identificeert met een bepaalde groep, ervaart deze persoon hetgeen de groep doormaakt als een persoonlijke aangelegenheid en wordt de groep een leidraad voor ‘het denken, voelen en doen’ (Verkuyten, 1999: 53, 59-60). Identificatie is persoonlijk, omdat iemand zich met een groep kan identificeren, zonder dat anderen hem of haar

1 Verkuyten spreekt van sociale identiteit.

ook als lid van die groep categoriseren. Ook kan iemand de wijze waarop hij of zij door anderen wordt gezien, verwerpen (Buitelaar, 1998; Essers & Benschop, 2007; Hondius, 1999: 286-287). Dit betekent echter niet dat deze persoon niet te maken heeft met de wijze waarop anderen hem of haar zien. De confrontatie met discriminatie maakt duidelijk dat een door anderen geconstrueerde identiteit gevolgen heeft, ongeacht of hij of zij zich kan vinden in deze identiteit.

Eenieder bezit meerdere verschillende deelidentiteiten. Onder verschillende omstandigheden kunnen verschillende deelidentiteiten een grotere of kleinere rol spelen (Verkuyten, 1999: 28-29). Leden van bepaalde groepen hebben meer identificatie-opties waaruit ze kunnen kiezen dan leden van andere groepen (Bartels, 2001: 49; Nagel, 1995: 949; Waters, 1990). Zo kunnen migranten zich verbonden voelen met zowel hun land van herkomst als hun woonland. (De Bree e.a., 2009: 4). In dit hoofdstuk ligt de nadruk op etnische identiteit op nationaal niveau (Nederlands, Egyptisch, Marokkaans), omdat de respondenten tijdens het interview meestal daaraan refereerden in relatie tot recht. Dit sluit geenszins uit dat respondenten zich ook op andere wijzen identificeren, bijvoorbeeld op basis van geloof of sub-nationale etnische identiteit (Buitelaar, 2001; Ketner, 2009; Rezai & Barendrecht, 2010: 25-29).

De Hart beschrijft een voorbeeld van de wijze waarop recht een rol kan spelen in de beleving van etnische identiteit (2006: 19-20). Een man in Turkije met een Turkse vader en een Nederlandse moeder heeft bij geboorte alleen de Turkse nationaliteit, omdat hij voor 1985 is geboren. Hij probeert als volwassene alsnog de Nederlandse nationaliteit van zijn moeder te verkrijgen. Een van de redenen die hij hiervoor geeft, is dat hij beperkt is in de toegang tot zijn ouders en andere familieleden in Nederland. Het recht, in dit geval het Nederlandse vreemdelingen- en nationaliteitsrecht, vormt een beperking van de mogelijkheden om transnationale familiebanden te onderhouden. De man heeft nog een andere reden om de Nederlandse nationaliteit te willen verkrijgen. Hij beschouwt zichzelf als zowel Turks als Nederlands en hij wil dit weerpiegeld zien in zijn nationaliteit.

Acquiring Dutch nationality may help him to claim his Dutch ethnic identity. Now, people in his social environment in Turkey often deny his Dutch identity, because he does not have the nationality to prove it (Hart, 2006a: 19).

Wanneer een identiteit officieel is bevestigd, door middel van toekenning van een nationaliteit, dan is deze minder vatbaar voor betwisting. Dit draagt bij aan een positieve beleving van die identiteit. De man in dit voorbeeld identificeert zich (mede) als Nederlands en dat vormt voor hem een van de redenen om te proberen de Nederlandse nationaliteit te verkrijgen. Identificatie kan dus van invloed zijn op hoe personen het recht invoeren (zie tevens Bumiller, 1987; Engel & Munger, 2007; Quinn, 2000).

In de rest van dit hoofdstuk analyseer ik de interviews aan de hand van de betekenis die recht had voor ouders voor hun verbondenheid met anderen. Die anderen kunnen familieleden zijn, maar ook in bredere zin een etnische groep. Ik zal nagaan in hoeverre deze verbondenheden van invloed waren op hoe ouders omgingen met het recht en op welke wijze daarmee de juridische positie van hun kind vorm kreeg. Dit doe ik aan de hand van wat ouders vertelden over drie thema's: huwelijksluiting, registratie van hun kind en de keuze van een voornaam. In de paragraaf hierna be-

handel ik op welke wijze de wens om familiebanden te onderhouden van invloed was op de keuzes van ouders omtrent de formalisering van hun relatie. In paragraaf 10.3 zal ik analyseren in hoeverre de wijze waarop ouders de identiteit van hun kind zagen, meespeelde in de beslissing om hun kind wel of niet te laten registreren. De nadruk ligt daarbij op registratie in het land waar het kind niet was geboren, omdat registratie (geboorteaangifte) in het geboorteland voor alle ouders in sterke mate vanzelfsprekend was (zie par. 3.5). In paragraaf 10.4 analyseer ik tot slot de wijze waarop ouders een voornaam kozen en welk effect dit had op de juridische positie van het kind. Zoals zal blijken speelden zowel familiebanden als religieuze en etnische identiteit van het kind een rol in die naamskeuze.

11.2 Huwelijkssluiting en familiebanden

Bij huwelijkssluiting speelt familie op verschillende wijzen een rol. Normen binnen de familie zijn bijvoorbeeld van invloed op de keuze van paren om te trouwen, in plaats van ongehuwd samen te wonen (Lewis, 2001: 132-135; Liefbroer, 1991: 107-136). Uit kwantitatief onderzoek van Giesen onder Nederlanders blijkt dat paren met familie of vrienden die afkeurend staan ten opzichte van ongehuwd samenwonen, vaker gehuwd samenwonen dan andere paren (Giesen, 1999:73-75). Paren van wie de ouders religieus zijn, zijn vaker dan gemiddeld getrouwd in plaats van ongehuwd samenwonend. Onder personen van Marokkaanse afkomst in Nederland geldt een sterke voorkeur voor het huwelijk als samenlevingsvorm (De Koning & Bartels, 2005; Sterckx & Bouw, 2005). In Egypte en Marokko wordt ongehuwd samenwonen zeer sterk afgekeurd (zie ook par. 2.3 en 10.3).

Daarnaast wordt een huwelijk vaak in het bijzijn van familie en vrienden gesloten en gevierd. De viering van een huwelijk of een andere belangrijke levensgebeurtenis is bij uitstek een mogelijkheid om familierelaties te onderhouden en wederzijdse solidariteit te betuigen (Olwig, 2002; Salih, 2002). Dit geldt te meer wanneer familie in het buitenland woont en frequente bezoeken moeilijk realiseerbaar zijn. Voor transnationale paren kan de vraag opkomen waar het huwelijk te sluiten en te vieren, omdat familieleden vaak in twee of meer verschillende landen wonen. Veelal zijn er in transnationale context dan ook meerdere opties voor huwelijkssluiting en -viering. Er kan mogelijk worden gekozen uit twee landen voor huwelijksvoltrekking of voor een consulaire huwelijk. Daarnaast zijn er verschillende vormen van informele huwelijkssluiting (zie par. 2.3). Er kan voor worden gekozen om in één of in beide landen een huwelijksfeest te organiseren.

De diversiteit aan opties van huwelijkssluiting en -viering is duidelijk terug te zien bij de paren die het onderwerp zijn van dit onderzoek. Bij de keuze tussen deze opties spelen onder andere familiebanden een rol, naast andere overwegingen. Zoals al in hoofdstuk twee is gebleken, trouwden zo goed als alle respondenten in het (beoogde) gezamenlijk woonland, als dat er was. Familieleden uit het land van herkomst van de gemigreerde partner konden er dan mogelijk niet bij zijn. Dit kwam met name voor bij respondenten die in Nederland trouwden. Voor familieleden in Egypte en Marokko vormden de visumplicht en reiskosten een belemmering om een huwelijk in Nederland bij te wonen. Respondenten die in Egypte of Marokko trouwden, vertelden vaker dat er familie uit Nederland overkwam om het huwelijk bij te wonen.

Bij acht paren is er in twee landen iets georganiseerd rondom het huwelijk. Zo gaven een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man een tweede huwelijksfeest in Marokko, na hun huwelijksluiting en -feest in Nederland (MA#2). Een andere Nederlandse vrouw en Marokkaanse man vertelden dat ze in Nederland voor de ambtenaar van de burgerlijk stand waren getrouwd en daarbij een huwelijksfeest hadden georganiseerd. Toen ze op een gegeven moment op bezoek waren in Marokko, werden ze door de familie van de man verrast met een onaangekondigd huwelijksfeest.

Rv: En in Marokko, dat was eigenlijk een soort verrassing van mijn schoonmoeder. Echt een Marokkaanse bruiloft met zes jurken, de één na de ander, en op zo'n troontje en dan opgetild worden. Dus dat was ook wel geweldig eigenlijk, ik was echt zo'n prinsesje.

Rm: Dat was ook een heel bijzonder moment.

Rv: Ja, dus we hebben alle vormen wel...

Rm: Gehad zeg maar.

Rv: Gehad, ja. (NL-MA#2 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

Niet het paar zelf, maar de familie organiseerde het tweede feest in Marokko. Door het feest kreeg het eerder in Nederland gesloten huwelijk ook betekenis voor de familie in Marokko. Deze gedeelde ervaring was iets waar zowel het paar als de familie aan kon terugdenken en refereren. De verbondenheid van het paar en de familie werd daardoor bevestigd, niet alleen voor de familie, ook voor het paar zelf.

Niet alleen het huwelijksfeest, ook de huwelijksluiting wordt door respondenten gebruikt om de banden met familie te bevestigen. Een Marokkaanse vrouw en een Nederlandse man trouwden in Nederland, waar ze ook woonden. Ze sloten vervolgens opnieuw een huwelijk in Marokko. Als het alleen te doen was geweest om erkenning naar Marokkaans recht van hun Nederlandse huwelijk, dan was registratie bij het Marokkaanse consulaat ook een mogelijkheid geweest. Tijdens het interview vroeg ik waarom ze een heel nieuw huwelijk hadden gesloten in Marokko, met alle moeite van het verzamelen en legaliseren van documenten die ze daarvoor moesten doen. De vrouw reageerde afkeurend op de mogelijkheid van registratie bij het consulaat. De betekenis van het tweede huwelijk was niet alleen of misschien niet primair gelegen in juridische erkenning, maar in het bijwonen van het huwelijk door de familie van de vrouw in Marokko. De man vertelde dat hij naar Marokko was gegaan om bij de vader van de vrouw om haar hand te vragen.

Toen ik om haar hand vroeg, zei haar vader: ze doet toch waar ze zin in heeft, maar ik moet dan mijn goedkeuring geven en de enige voorwaarde die ik stel is dat je moslim wordt. Geloof je in God? Ik zeg: ja. Nou ok, en accepteer je dat [het moslim worden]? Ik zeg: nou prima. En dat was het eigenlijk. En toen, om dat nog te officialiseren, moest ik dan naar de udul. (NL-MA#10)

Sterckx & Bouw en De Koning & Bartels stellen op basis van hun onderzoek dat het aannemelijk is dat het traditionele gearrangeerde huwelijk onder Marokkaanse Nederlanders terrein verliest ten opzichte van huwelijken waarin de partners elkaar kiezen. Desalniettemin blijven de wensen en verwachtingen van ouders een belangrijke rol spelen bij de keuze van een huwelijkspartner (Sterckx & Bouw, 2005: 102-109, 135; Sterckx, 2006; De Koning & Bartels, 2005: 24, 27, 37-38). Volgens Van Keulen kie-

zen Marokkaanse jongeren in Nederland meer dan hun ouders hun eigen huwelijks-partner, maar wordt het huwelijk vervolgens wel geregeld door de ouders, 'op de Marokkaanse manier' (1994: 11).

Ook het paar in het bovenstaande citaat hechtte belang aan de wensen en verwachtingen van de familie van de vrouw. De vrouw woonde al geruime tijd buiten Marokko, voordat zij haar man ontmoette. Mede hierop slaat de opmerking van haar vader dat de vrouw doet waar ze zelf zin in heeft. Haar vader had geen controle over haar keuze van huwelijkspartner. Desalniettemin was het voor de vrouw belangrijk dat haar vader instemde met het huwelijk. Dat is waarom het paar een tweede huwelijk sloot in Marokko. De vader stemde in, op voorwaarde dat de man zich wilde bekeren tot de islam. In de Marokkaanse maatschappij geldt een sterke afkeurende norm ten aanzien van een huwelijk tussen een vrouw die moslim is en een man die dat niet is. Los van de persoonlijke gedachten en gevoelens van de vader hieromtrent (die we niet kennen), kan het niet anders dan dat hij negatieve reacties zou krijgen uit zijn eigen sociale omgeving op het huwelijk van zijn dochter met een man die geen moslim is. Dit zou ook negatief hebben afgestraald op de vader zelf. Door de bekering kon het bezwaar tegen de man als huwelijkspartner worden opgelost en werd de acceptatie van de relatie vergemakkelijkt.

Dat de bekering omgeven is door een formele procedure, maakt de verzoenende werking ervan alleen maar sterker. Door het formele karakter van de bekering, opgesteld door een autoriteit (de 'udul) en vastgelegd in een officiële akte, kan er voor de betrokkenen geen onduidelijkheid over bestaan dat de man moslim is en mag trouwen met de vrouw. Er wordt niet van de man verlangd dat hij het geloof praktiseert. Voor alle betrokkenen is het voldoende dat hij formeel is bekeerd. Met de bekering en met het huwelijk in Marokko liet het paar zien dat het de rol respecteerde die een vader in Marokko behoort in te nemen ten opzichte van zijn dochter.

Een ander voorbeeld waarin een huwelijk wordt gebruikt om banden met familie in het buitenland te bevestigen, is dat van een Nederlandse vrouw en een Egyptische man in Egypte. Ze trouwden als een van de weinige geïnterviewde paren niet in hun gezamenlijke woonland (EG#8). Ze kozen er voor in Nederland te trouwen omwille van de familie van de vrouw.

I: I understand you were married in Holland?

Rm: In Holland yeah.

I: I would be interested to know, why in Holland?

Rm: Why in Holland? I think that's out of family practicality.

Rf: Yeah, and the home of the bride.

Rm: Because it was mainly for my wife's parents. At the time my father passed away.

My mother she couldn't travel definitely, because she was in a very bad health condition. On the other hand I think it was very hard for my wife's father to come to Egypt.

Rf: That wasn't eventually the main reason. The idea was that the travelling was difficult for my father and that Holland was basically the home of the bride also. Because even here you pick up a girl from her house when you get married.

Rm: Yeah and it was a little bit expensive to pick her up from her house but [laughs]

I: [laughs]

Rf: [laughs] (EG#8 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 1 kind)

De man en de vrouw vertelden over de beslissing om hun huwelijk in Nederland of in Egypte te sluiten. In de afweging van beide opties nemen familiebanden een centrale positie in. Ze bespraken wie er van hun ouders wel of niet aanwezig zouden kunnen zijn bij het huwelijk. Voor zowel de moeder van de man als de vader van de vrouw was het moeilijk of zelfs onmogelijk om te reizen. Volgens de vrouw was uiteindelijk doorslaggevend dat volgens de Egyptische traditie een vrouw bij haar thuis wordt opgehaald. De man maakt er een grap van door te zeggen dat in zijn geval dat ophalen een dure aangelegenheid is geworden, vanwege de grote afstand tussen Egypte en Nederland. Wat ook de doorslag gaf, de keuze voor Nederland was van belang voor de relatie van het paar met de familie van de vrouw in Nederland. De vrouw had haar familie in Nederland achtergelaten om in Egypte te gaan wonen met haar man. Het paar heeft het huwelijk als een, sterk symbolische, kans aangegrepen om de familie in Nederland bij hun relatie te betrekken en zo de banden met deze familie te bevestigen. Banden die, vanwege de grote afstand, moeilijker zijn te onderhouden dan wanneer het paar in Nederland zou wonen.

Het merendeel van de gehuwde respondenten (twee derde) sluit en viert hun huwelijk in één land. Ook voor deze groep zijn er verschillende opties van huwelijkssluiting en vormen familiebanden mogelijk een overweging in de keuze tussen die opties. Een Surinaams-Nederlandse man in Nederland vertelde dat hij aanvankelijk grote weerstand van de familie van zijn Marokkaanse vrouw tegen hun relatie had verwacht. De vrees bleek ongegrond. Zijn schoonvader accepteerde de relatie snel, nadat hij wist dat de man moslim was en hij hem beter leerde kennen. De man omschreef de relatie met zijn schoonfamilie als warm.

Ja, ik heb dus gewoon links en rechts wat informatie aangevraagd. Ik vroeg dus ook aan Marokkaanse jongens die ik kende van goh hoe zou jij dat aanpakken? En wat kun je verwachten? Heel wat cowboyverhalen achteraf gezien: trek liever wat gemakkelijke schoenen aan waarmee je goed weg kunt sprinten bijvoorbeeld [lacht] en zulk soort zaken. Maar het viel reuze mee. Ik heb aangebeld en de vader deed open. Natuurlijk wel vooraf aangekondigd, er komt iemand langs vandaag. Ja het eerste wat ze zeiden was eigenlijk wie ben jij? [lacht] Ik zei ik ben die en die en ik woon hier in de straat. En hij keek me zo van top tot teen aan. Hij keek naar de bos bloemen en zei van: een bosje bloemen? [lacht] Ik zeg: ja voor uw vrouw. Is goed, zei hij, kom maar binnen. Toen zag ik dat de thee al klaar stond. De televisie ging uit en het broertje bleef zitten. Het zusje ging verlegen naar boven en mijn vrouw die zat dus ook verlegen boven. En ja toen hebben we gewoon kort kennis gemaakt. Wie mijn moeder was, wie mijn vader was, wat ik deed. Hij wilde weten of ik moslim was of dat ik bereid was om moslim te worden. Ja, uiteindelijk had hij zoiets van dat is goed zo, kom volgende week maar terug. Dat dat heeft hij zo een paar keer gedaan. Dus hij vraagt aan mij bepaalde zaken en vervolgens zegt hij kom volgende week maar terug. Toch best wel *clever* of diplomatiek eigenlijk. Dat geeft hen de tijd om te denken, maar dat geeft ook mij de tijd om te denken, heel vrijblijvend. En misschien ook om te kijken hoe serieus ben je eigenlijk? ja en op een gegeven moment heeft hij gezegd van: nu wil ik jouw vader een keer ontmoeten, en nu wil ik je moeder ontmoeten. Al met al heel erg rechtvaardige mensen, ze hebben me gewoon echt de kans gegeven. En uiteindelijk hebben ze dus gezegd van: nou prima, als jullie willen trouwen, dan moeten we bepaalde dingen gaan regelen. (NI-MA#7 Surinaams-Nederlandse man met Marokkaans-Nederlandse vrouw, 3 kinderen)

Het paar trouwde voor de Nederlandse ambtenaar van de burgerlijke stand en kort daarop bij het Marokkaanse consulaat. De vader van de vrouw nam het voortouw in de voorbereidingen voor het huwelijk en de bruiloft. De man vertelde dat de huwelijksluiting op het consulaat voor een deel aan hem voorbij ging, omdat er Marokkaans werd gesproken. Zijn vrouw was niet aanwezig.

I: Was je vrouw erbij?

R: Even kijken, nee die was er niet bij. Ze kon wel mee, maar ze had zoiets van gaan jullie maar lekker met zijn drieën daarnaar toe, mannen onder elkaar. Ik geef wel mijn paspoort mee en mijn geboortedocument.

De man, en ook zijn vrouw, lijken de huwelijksluiting op het Marokkaanse consulaat aan de vader van de vrouw over te laten. Op een ander moment in het interview vertelde de man dat het aanmelden van zijn kinderen bij het Marokkaanse consulaat vooral een aangelegenheid was van zijn schoonfamilie. Hij is niet sterk emotioneel betrokken bij het Marokkaanse recht. Gezien de verwachte negatieve reactie van zijn schoonvader op de relatie, is de man blij dat hij volledig is geaccepteerd. Als het voor zijn schoonvader belangrijk is dat ze trouwen op het consulaat, dan zal hij daaraan meewerken, ook al heeft het voor hem niet een even sterke betekenis.

Een Nederlandse vrouw had haar Egyptische man ontmoet in een ander Euro-pees land. Na daar enige tijd te hebben gewoond, besloten ze naar Nederland te verhuizen. Het paar wilde ook graag trouwen. De vrouw vertelde echter dat haar ouders haar man in het begin niet accepteerden en haar ontmoedigden om met hem te trouwen.

I: Hoe ging de eerste ontmoeting tussen je ouders en je man?

R: Eh ja, ja stroef. Stroef ja vanaf het begin en ook weet je het is eigenlijk altijd een beetje stroef gegaan. Ja ik denk dat dat ook niet meer verandert na zeventien jaar [lacht].

I: Nee, nog steeds is het een beetje stroef?

R: Ja natuurlijk hebben ze hem wel geaccepteerd, want ze hebben natuurlijk geen keuze hè? We zijn nu zo lang samen en we hebben twee kinderen en een bedrijf en ja, nu kunnen ze gewoon geen kant meer op. Maar ik weet zeker dat als je bij mijn ouders in hun hart kijkt, dan hopen ze nog steeds dat ik een keer terugkom in Nederland en weer in Nederland ga wonen en het liefst met een Nederlandse man trouw. Dat gevoel heb ik nog steeds. (EG#4, Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

De vrouw vertelde dat zij en haar man wilden trouwen zodra ze in Nederland waren. Ze wachtten echter met het huwelijk, vanwege de bezwaren van de ouders van de vrouw.

R: Wij wilden eigenlijk al iets eerder trouwen, maar mijn ouders hadden zoiets van nou kind doe dat nou niet, wacht nou even. Dat was toen hij een paar maanden in Nederland was. Want in Egypte is het natuurlijk zo dat je gaat trouwen als je samen gaat wonen en dat wilde hij dus ook graag. Mijn ouders waren eigenlijk faliekant tegen, dus hebben we het voor mijn ouders uitgesteld.

I: En weet je waarom je ouders graag wilden dat je wachtte?

R: Angst.

I: Angst voor wat?

R: Voor onbekenden, voor de islam, voor ik denk buitenlanders. Gewoon het verschil in cultuur. Weet je gewoon die eh wildwest verhalen. Er zijn natuurlijk ook heel schrijnende verhalen die in het nieuws zijn geweest. Maar ja, aan de andere kant had ik zoiets van vertrouwen nou maar op mij. Ik bedoel, ik heb zelf ook gezond verstand en het gaat gewoon hartstikke goed tussen ons. Daar hebben mijn ouders en ik dus ook wel een beetje, nou ja mot over gehad. Omdat ik zoiets had van, ik was toen vijftientig, ja hallo wanneer mag ik dan wel zelf beslissen? Weet je, ik was geen zestien. Dus dat was wel heel moeilijk. Ze zijn echt een hele tijd op me aan het inpraten geweest hoor. Weet je het wel zeker? Want ze dachten dus echt dat ik uitgebuit zou worden, misbruikt voor een paspoort of voor een beter leven. Nou ja en dat is gewoon helemaal niet zo.

[...]

En toen op een gegeven moment vond mijn man het dus wel even tijd om dus voor de neus van iedereen het maar officieel te vragen. Dat was op mijn verjaardag. Op de knieën met een bos rozen, ja echt, wil je met me trouwen? Ja dat was wel eh voor Egyptische begrippen heel romantisch [lacht].

I: Ja [lacht].

R: Waar mijn ouders ook bij waren, heel netjes toch? (EG#4 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 2 kinderen)

De ouders van de vrouw vreesden dat haar man zou veranderen als ze eenmaal waren getrouwd. Zolang het paar niet getrouwd was, zou nooit het tegendeel kunnen blijken. Het huwelijk was een noodzakelijke stap in de acceptatie van de relatie. Inmiddels, zo zei de vrouw, hadden haar ouders de relatie maar te accepteren. De timing van het huwelijksaanzoek is niet toevallig. Door zijn vrouw ten huwelijk te vragen tijdens een verjaardag in het bijzijn van alle familie, laat de man zien dat hij geen verborgen motieven heeft voor de relatie. Het paar is in Nederland getrouwd voor de burgerlijke stand. Ook dit heeft een functie. De bezwaren van de ouders waren het struikelblok voor het huwelijk. Een huwelijksluiting in Egypte of op de Egyptische ambassade had deze bezwaren niet kunnen wegnemen.

De verschillende voorbeelden illustreren dat zowel Nederlandse, Egyptische als Marokkaanse families moeite kunnen hebben met een gemengde relatie. Gender speelt een rol bij het ontbreken van acceptatie. De gemengde relaties van vrouwen worden over het algemeen als problematischer ervaren door de sociale omgeving, dan die van mannen (De Hart, 2003: 69 e.v.; Hondius, 1999: 283-284; Laarman, 2012). Giesen vond dat het effect van de religieuze achtergrond van de ouders op de keuze voor gehuwd samenwonen twee keer zo groot was bij vrouwen als bij mannen (1999: 73-75). Dat betekent niet dat de gemengde relatie van mannen altijd zonder problemen wordt geaccepteerd of dat mannen geen belang hechten aan die acceptatie.

I: Toen je voor het eerst zijn familie ontmoette, hoe ging dat?

Rv: Ja hoe ging dat? [lacht]

Rm: [vanuit keuken:] Wat is er?

Rv: Jouw ouders, toen zij hebben gehoord dat... ze vroegen oh zij draagt een hoofddoek dit en dat.

Rm: Ja mijn moeder staat overal open voor, maar ja mijn vader [lacht] is een heel ander verhaal. Die had zoiets van goh wat moet je daar nou mee? En zou je daar niet eens wat langer

over nadenken? Ik zie het helemaal niet zitten. Maar dat was voordat ze haar zagen en toen ze haar zagen was het eigenlijk gelijk klaar. [...] Ik kan me dat ook wel voorstellen.

Rv: Ja, dat is normaal.

Rm: Ze hadden via via wel wat slechte ervaringen met iemand bij mij uit het dorp, die dan met een Marokkaanse getrouwd was en die deed dat puur voor het visum en daar hoor je gewoon over. Dat is in mijn vriendenkring ook hoor, die hadden dat vooroordeel ook. Dus ik ben er nu al een beetje aan gewend. Ze stonden er niet negatief tegenover, maar ze hadden wel wat bedenkingen zeg maar. (NL-MA#10 Marokkaanse vrouw en Nederlandse man, 2 kinderen)

Volgens Hondius krijgen de meeste gemengde paren in Nederland te maken met weerstand tegen hun relatie vanuit hun sociale omgeving (1999: 283-283). Dit geldt ook voor gemengde paren in Egypte en Marokko (Vinea, 2005; Therrien, 2012: 134-135). Veel paren anticiperen daarop door te proberen openlijke confrontaties over meningsverschillen te vermijden om acceptatie van de gemengde relatie te vergemakkelijken (Hondius, 1999: 307). De keuzes die de geïnterviewde ouders maakten omtrent de wijze van sluiten en vieren van hun huwelijk passen in dit beeld. Voor ouders in transnationale gezinnen bestaan vaak meerdere opties voor het sluiten en vieren van hun huwelijk. De interviews laten zien dat de wens om banden te onderhouden met familie mede van invloed zijn op de keuzes van ouders voor een of meer van die opties. Door te kiezen voor een bepaalde vorm van huwelijkssluiting of -viering wordt acceptatie door de familie gefaciliteerd en kunnen familiebanden worden bevestigd. De omgang met het recht is bij sommige van de geïnterviewde ouders onderdeel van het *kin work* dat zij uitvoeren.

De keuze die ouders maken omtrent hun huwelijk kunnen op hun beurt van invloed zijn op de vorming van de juridische positie van kinderen. Ten eerste was het bij veel respondenten zo dat hun familie er belang aan hechtte dat de relatie werd geformaliseerd in een huwelijk. Dit heeft ertoe bijgedragen dat veel van de ouders getrouwd waren en de in het eerste deel van dit boek beschreven consequenties optraden voor de juridische positie van de kinderen. Ten tweede was in een aantal gevallen de familie een reden een reeds gesloten huwelijk te laten erkennen in het 'andere' land. Of deze ouders dat anders niet hadden gedaan, is moeilijk te zeggen. In ieder geval kan worden geconcludeerd dat de wens om familiebanden te onderhouden ertoe kan bijdragen dat ouders stappen ondernemen om hun huwelijk te laten erkennen. Soms werd er echter een huwelijksfeest gegeven omwille van de familie in het buitenland, zonder de formaliteiten van een formele huwelijkssluiting of de erkenning van een buitenlands huwelijk. Blijkbaar hadden de betrokkenen daaraan geen behoefte. Ook daarmee kreeg de juridische positie van het kind vorm, omdat erkenning van het huwelijk tussen de ouders juist uitbleef.

In deze paragraaf ging het vooral over gemengde paren. Ook voor de geïnterviewde Marokkaans-Nederlandse tweede generatie paren had de wijze van huwelijksluiting betekenis voor de banden met hun familie. Het was voor deze paren zelfs in hoge mate vanzelfsprekend om te trouwen volgens Marokkaans recht. Volgens Desing trouwden Marokkaanse Nederlanders in ieder geval tot halverwege de jaren '90 van de vorige eeuw hoofdzakelijk in Marokko of op het Marokkaanse consulaat in

Nederland (Dessing, 1999: 62, 75; 2001: 93).² Anders dan bij sommige gemengde paren was alleen een Nederlands burgerlijk huwelijk geen serieuze optie voor de geïnterviewde tweede generatie paren. Of de tweede generatie paren vervolgens ook hun huwelijk lieten erkennen in Nederland, had weinig te maken met familiebanden. De tweede generatie paren die in Nederland woonden, vertelden alleen over juridisch instrumentele redenen om hun huwelijk te laten inschrijven in de Gemeentelijke Basisadministratie.

11.3 Registratie van kinderen en etnische identiteit

In hoofdstuk drie zijn de verschillende vormen van registratie van kinderen beschreven. Daar is ook gebleken dat alle kinderen in hun geboorteland waren geregistreerd, maar dat niet alle ouders hun kind ook hadden aangemeld bij de autoriteiten van het ‘andere’ land (zie par. 3.4). Met name gemengde ouderparen in Nederland meldden hun kind niet altijd aan bij de Marokkaanse autoriteiten. Een mogelijke verklaring hiervoor is het relatief beperkte praktische nut van Marokkaanse documenten voor gezinnen die in Nederland wonen. Uit de interviews blijkt echter dat dit niet de enige verklaring is voor hoe ouders omgaan met de registratie van hun kind. De geïnterviewde ouders legden op verschillende manieren een verband tussen het aanmelden van hun kind en de identiteit van dat kind. Dit vormt het onderwerp van deze paragraaf.

11.3.1 Registratie als identiteitsvormende activiteit

Gemengde ouderparen in Nederland

Een aantal ouders maakte tijdens het interview een expliciete verbinding tussen registratie van hun kind bij de Marokkaanse autoriteiten en de etnische identiteit van hun kind. Dit waren allen ouders met een gemengde relatie in Nederland. Deze ouders omschreven recht als iets dat de identiteit van hun kind mede vormgeeft. Een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man in Nederland vertelden dat hun drie kinderen nog niet waren ingeschreven bij het Marokkaanse consulaat, maar dat ze dit nog wel zouden willen regelen.

Rm: De kinderen zijn nog steeds niet ingeschreven bij het Marokkaanse consulaat.

Rv: Maar ja, het moet wel.

I: Ja moet het wel?

Rv: Ja, ik vind van wel. Ik vind dat wel belangrijk. Dat is toch identiteit ook.

I: Kun je daar iets meer over vertellen?

Rv: Ja, dat is gewoon dat ik het belangrijk vind ik. Ja, misschien ook wel een beetje trots, ik weet het niet. Dat het toch iets van hun is. Ze zijn niet alleen Nederlands. Dat ze hun Ne-

2 Sinds eind jaren negentig is het voor een groot deel van de Marokkaanse Nederlanders niet meer mogelijk om te trouwen op het consulaat, zonder voorafgaand Nederlands burgerlijk huwelijk. Dit is het gevolg van een wijziging van het Nederlandse IPR, in combinatie met het toegenomen bezit van dubbele nationaliteit (zie par. 2.4.1). Of dit er toe heeft geleid dat er minder vaak op het Marokkaanse consulaat wordt getrouwd, is mij niet bekend.

derlandse ID-kaart hebben, maar dat ze ook gewoon een Marokkaans bewijs hebben, een Marokkaanse identiteit. Kijk en ze zijn Marokkaans natuurlijk, want je hoeft alleen maar naar het consulaat toe te gaan en ze zijn Marokkaans. Dus ja, het is geen probleem. Het is alleen het hele gedoe altijd op het consulaat [lacht]. [tegen Rm:] Dat is waarom je eigenlijk het altijd stelt hè?

Rm: Ja. (NL-MA#4 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

Volgens een andere respondent, een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man in Nederland, was het aanmelden een uitdrukking van een gelijkwaardige waardering van de beide achtergronden van haar kinderen.

Mijn man en ik hadden het idee van we willen de kinderen de Marokkaanse nationaliteit geven. Omdat ik het toch belangrijk vind dat de kinderen bij ons heel goed weten, dat ze twee *roots* hebben. Dat ze eigenlijk twee landen hebben. Vanuit [mijn ervaringen met andere gemengde gezinnen] en vanuit alles voelde ik wel dat dat belangrijk is voor kinderen. En dat ik dat ook wil, dat ze het als een rijkdom zien. (NL-MA#1, Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

De idee van wortels of roots kwam vaker terug in de interviews. Deze ouders wilden dat de kinderen hun achtergrond kenden. De kinderen van deze gemengde ouderparen waren geboren in Nederland, woonden in Nederland en hadden een Nederlandse ouder. Daardoor was de kans groot dat ze in hun opvoeding meer meekregen van hun Nederlandse ouder dan van de Marokkaanse of Egyptische ouder. In deze omstandigheden kon recht een specifieke functie vervullen voor ouders. Registratie was een officiële bevestiging van dat de kinderen ook Marokkaans waren, niet alleen Nederlands. De vrouw en haar man in het bovenstaande citaat probeerden met gebruikmaking van recht actief bij te dragen aan de identificatie van hun kinderen als zowel Marokkaans als Nederlands en aan een positieve beleving van hun identiteit. Volgens de vrouw gaf het bezit van de Marokkaanse nationaliteit, naast de Nederlandse, de kinderen de boodschap mee dat hun gemengde afkomst een verrijking was. De vrouw in het eerste citaat vertelde dat de Marokkaanse achtergrond iets was om trots op te zijn en dat daarbij hoort dat de kinderen ook Marokkaanse documenten hebben. Dit was een fysiek bewijs van de gemengde of dubbele achtergrond van de kinderen.

In deze citaten valt verder op dat het de Nederlandse vrouw is die belang hecht aan het aanmelden van de kinderen bij het Marokkaanse consulaat. In beide gevallen heeft de Marokkaanse echtgenoot (nog) geen stappen ondernomen om de kinderen daadwerkelijk aan te melden. Volgens Botman vindt cultuuroverdracht in de opvoeding hoofdzakelijk plaats door vrouwen (2010). In interetnische gezinnen krijgen kinderen daardoor meer mee van de cultuur van hun moeder dan van die van hun vader, als het gezin niet in het land van herkomst van de vader woont. De twee Nederlandse vrouwen in het bovenstaande citaat vonden het belangrijk om ook aandacht te besteden aan de achtergrond van hun man, die daaraan zelf minder belang hechtte.

De vrouw in het tweede citaat vertelde bijvoorbeeld dat ze haar man altijd aanspoorde om de kinderen Marokkaans Arabisch te leren. Voor haar man was het echter moeilijk om af te wijken van de gewoonte om Nederlands te praten. De vrouw in

het eerste citaat vertelde op een ander moment in het interview zich verantwoordelijk te voelen voor de religieuze opvoeding van de kinderen.

I: Eerder had je het over een religieuze opvoeding van de kinderen. Wat moet ik me daarbij voorstellen?

Rv: Ja, de grote feestdagen, cliché natuurlijk. Maar ja je probeert ze gewoon zoveel mogelijk bij te brengen in het dagelijks leven waarom de dingen gaan zoals ze gaan. Waarom bepaalde dingen niet goed zijn en andere dingen wel goed zijn. Ja en ik vind het ook best wel moeilijk eigenlijk. In het begin sta je daar heel erg bij stil, vooral ook met je eerste kind. Dan probeer je zoveel mogelijk, dus je probeert zoveel mogelijk mee te geven. Omdat ik toen zo iets had van nou ja, hij krijgt dadelijk te weinig mee of zo iets dergelijks weet je wel? Want ik ben al Nederlands dus dadelijk leert hij te weinig van het geloof. Dus ja, dan ga je nog meer in de dingen verdiepen om nog meer te kunnen uitleggen. Toen heb ik ook een tijdje gedacht moeten ze niet naar een islamitische school? Dat wilde ik toen heel graag. [tegen Rm:] Toen zei jij nee.

Rm: Toen zei ik nee.

Rv: Ja en ik had zo iets van dan krijgen ze tenminste een goede basis mee. Want misschien doe ik het niet goed. Het slaat ook nergens op natuurlijk maar [lacht]. (NL-MA#4 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

De vrouw voelde zich verantwoordelijk voor de religieuze vorming van de kinderen, maar achtte zichzelf onvoldoende in staat daartoe. Ze lijkt daarvoor te willen compenseren, onder andere door de kinderen naar een islamitische school te laten gaan. Haar man had dergelijke twijfels niet. Hij was er op tegen dat de kinderen naar een islamitische school zouden gaan. Hij vond de school te ver weg en was bang dat de kinderen gepest zouden worden, omdat ze niet twee Marokkaanse ouders hadden. Waar het in de dagelijkse praktijk van de opvoeding moeilijk kan zijn om de kinderen van de achtergrond van beide ouders evenveel mee te geven, is het recht een aantrekkelijk alternatief. Het aanmelden van de kinderen bij de Marokkaanse autoriteiten is een symbolische bevestiging van dat de kinderen niet alleen Nederlands zijn, maar ook Marokkaans.

Tweede generatie ouderparen in Nederland

Voor de Marokkaans-Nederlandse tweede generatie paren in Nederland was het aanmelden van hun kind bij de Marokkaanse autoriteiten vanzelfsprekender dan voor een deel van de gemengde paren. Deze respondenten spraken bijna niet in termen van identiteit over de registratie van hun kind bij de Marokkaanse autoriteiten. Een Marokkaans-Nederlandse vrouw in Nederland met een Marokkaanse man was hierop de enige uitzondering. De vrouw vertelde waarom het voor haar belangrijk was om haar kinderen aan te melden bij het Marokkaanse consulaat.

Dat is wie je bent, wie je ouders zijn of je Marokkaan bent. Het is ook belangrijk als je overlijdt en dat je dan in Marokko mag worden begraven. (NL-MA#12 Marokkaanse-Nederlandse vrouw gescheiden van Marokkaanse man, 3 kinderen)

Het is niet geheel toevallig dat deze vrouw de enige uitzondering was. Haar eerste kind was niet aangemeld bij het Marokkaanse consulaat, omdat het was geboren binnen zes maanden na haar huwelijk en registratie niet mogelijk was. De vrouw wilde

wel graag dat haar kind werd aangemeld. Voor haar was aanmelding geen vanzelfsprekendheid.

Dit citaat laat ook zien dat het recht dat familierelaties regelt tegelijkertijd een praktische betekenis en een symbolische betekenis kan hebben (vgl. De Hart, 2012: 260-261). Het aangemeld zijn heeft praktische relevantie. Iemand mag in Marokko worden begraven op voorwaarde dat hij of zij bekend is bij de Marokkaanse autoriteiten als Marokkaans staatsburger. Daarnaast heeft het relevantie voor de etnische identiteit. Aanmelding maakt (mede) wie iemand is en of hij Marokkaans is. Aanmelding is tot slot belangrijk als uitdrukking van familiebanden. De kinderen van deze vrouw zijn allen in Nederland geboren en hebben een Nederlandse geboorteakte. Dit heeft voor de vrouw echter niet dezelfde betekenis als ingeschreven staan bij de Marokkaanse autoriteiten. Erkenning in het Marokkaanse recht drukt de verbondenheid uit met ouders en in het verlengde daarvan met andere familieleden, en het Marokkaanse volk, op een manier die het Nederlandse recht niet kan bewerkstelligen. Het in dit hoofdstuk gemaakte onderscheid tussen familiebanden, identiteit en juridisch instrumentele overwegingen als reden om een bepaalde juridische procedure te volgen, is dan ook niet altijd goed te maken.

Ouderparen in Egypte en Marokko

Ook de geïnterviewde ouders in Egypte en Marokko spraken niet veel in termen van identiteit over registratie van hun kind bij de Nederlandse autoriteiten. Bij deze ouders is het niet zozeer de vraag óf ze een Nederlands paspoort aanvragen voor hun kind, maar wannéér. Zonder Nederlands paspoort zouden kind en ouder sterk beperkt zijn in hun internationale bewegingsvrijheid en zouden bezoeken aan Nederland veel moeilijker zijn te realiseren. In deze context is het begrijpelijk dat ouders niet lang stilstaan bij de vraag of een kind moet worden aangemeld bij de Nederlandse autoriteiten. Daarnaast wordt in Egypte en Marokko het bezit van de Nederlandse nationaliteit niet zo geproblematiseerd, zoals dat wel gebeurt in Nederland ten aanzien van de Marokkaanse en Egyptische nationaliteit. Personen uit West-Europa staan in Egypte en Marokko relatief hoog op de maatschappelijke ladder (Walby, 2010: 41; Vine, 2005).

Terwijl de aanvraag van een Nederlands paspoort in sterke mate vanzelfsprekend is voor de ouders in Egypte en Marokko, is dat bij de registratie van hun kind in Nederland minder het geval. Zoals in hoofdstuk drie is beschreven, is registratie niet verplicht in Nederland, als het kind in het buitenland verblijft (par. 3.2.2). Ouders kunnen een akte van inschrijving van de Egyptische of Marokkaanse geboorteakte van hun kind laten opmaken.³ Een reden om dat te doen, is de mogelijkheid om afschriften van de geboorteakte te kunnen krijgen in Nederland. Dit is met name van belang voor personen die in Nederland wonen. Dan hoeven ze niet naar hun geboorteland om een afschrift te verkrijgen en te laten legaliseren. Een andere reden is dat

3 In enkele gevallen lieten ouders hun kind ook inschrijven in de GBA. Volgens de Wet gemeentelijke basisadministratie personen is dit niet toegestaan, als de kinderen buiten Nederland wonen. Het komt vaker voor bij emigranten uit Nederland dat ze ingeschreven blijven staan (Böcker & Balkir, 2012: 2, 8-12). Dit kan bijvoorbeeld voordelen hebben bij de opbouw van pensioen of de mogelijkheid geven in Nederland verzekerd te blijven tegen ziektekosten.

de registers van de burgerlijke stand in het geboorteland verloren kunnen gaan of ontoegankelijk kunnen worden, bijvoorbeeld door politieke instabiliteit.

Een Nederlandse vrouw in Egypte met een Egyptische man vertelde rekening te houden met dat laatste.⁴

R: Ik wist dat het gewoon beter was om de geboorteaktes van de kinderen in Nederland geregistreerd te hebben. Stel je voor als er iets zou zijn, dan had ik nou van dan staat het daar vast. En voor de kinderen had ik ook zoiets van, had ik eens ergens gelezen, dat het beter is als je ooit ergens anders zit, dan hoeven ze niet in Egypte een geboorteakte op te vragen.

I: Ja.

R: En het was voor mij altijd, ik vond het toch belangrijk dat die binding met Nederland er was. Sowieso hebben mijn man en ik altijd gezegd als het in Egypte streng islamitisch wordt, dan zijn we weg. En ja, ik wou die band altijd wel duidelijk laten liggen. Zo kijk dat hebben we. Die band met Nederland die is er gewoon. (EG#1 Nederlandse vrouw en Egyptische man, 2 kinderen)

De registratie van de kinderen in Nederland, naast hun Nederlandse paspoorten, geeft de vrouw extra zekerheid dat ze te allen tijde toegang heeft tot Nederland met haar gezin.⁵ Het is een juridische bevestiging van de verbondenheid van de kinderen met Nederland. De akte van inschrijving is een document dat op zorgvuldige wijze wordt bewaard in Nederland. De paspoorten en de Egyptische documenten van de kinderen kunnen kwijtraken. Door de akte van inschrijving is de vrouw niet afhankelijk van losse documenten of van de politieke situatie in Egypte om te bewijzen dat haar kinderen Nederlands zijn.

Ook voor andere geïnterviewde ouders had de akte van inschrijving deze betekenis van een officiële bevestiging van de band met Nederland. Het valt op dat drie ouders vertelden dat een familielid in Nederland het initiatief heeft genomen en vervolgens de aanmelding heeft geregeld (MA#3, MA#5, NL-MA#7). Een Marokkaans-Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man in Marokko vertelt dat haar broer in Nederland heeft geregeld dat de Marokkaanse geboorteaktes van haar kinderen werden ingeschreven.

R: Dat heeft mijn broer voor mij geregeld. Hij heeft de originele aktes meegenomen en in Den Haag laten registreren. Dat was niet mijn idee, dat was zijn idee. Ja, want hij hoorde dat dat kon, ik wist niet dat dat kon.

[...]

Ik weet niet of het veel zin heeft. Kijk, als mijn dochter in Spanje een geboorteakte nodig heeft, dan stuur ik hem gewoon vanuit Marokko. Ik heb daar geen problemen mee ik ga gewoon naar [geboorteplaats dochter] nou en die vraag ik gewoon aan en die stuur ik op. Ik denk dat dat makkelijker is dan het aan Den Haag gaan vragen. Maar ja ok het geeft me toch een gerust gevoel, dus dat het toch staat ingeschreven.

I: En waarom geeft dat een gerust gevoel?

4 Dit interview vond plaats in september van 2010, dus voor het uitbreken van de revolutie in Egypte.

5 Om ook haar man te 'registreren' in Nederland, heeft de vrouw ook haar huwelijksakte laten inschrijven in Nederland. De geboorteakte van de man kan niet worden ingeschreven in Nederland, omdat hij niet de Nederlandse nationaliteit heeft.

R: Ik weet het niet, bij mij ik voel het gewoon van nou ok het is goed. Van ah ik ben bekend gewoon misschien ook, zoiets. (MA#5 Marokkaans-Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen).

De vrouw had zelf eerder niet overwogen om de geboorteaktes van haar kinderen te laten inschrijven in Nederland. Welke motivatie haar broer heeft gehad, is niet op te maken uit het interview. Blijkbaar hechtte hij eraan dat de kinderen niet alleen in Marokko stonden ingeschreven. Uit het citaat blijkt wel wat de inschrijving betekende voor de vrouw. Hoewel zij het minder expliciet verwoordt, heeft de inschrijving eenzelfde soort betekenis als voor de Nederlandse vrouw in het voorgaande citaat. Als zij op een zeker moment naar Nederland zou willen gaan, dan is zij daarvoor niet afhankelijk van anderen. Dat de broer de akte van inschrijving heeft voorgesteld en geregeld, geeft er extra betekenis aan. De broer heeft moeite gedaan om te garanderen dat zijn zus te allen tijde terug kan naar Nederland, waar het merendeel van haar familie woont.

Ouders dragen bij aan de identificatie en de identiteitsbeleving van hun kinderen (Murad, 2005). Dit kan onbewust of juist heel bewust zijn, zoals wanneer ouders hun kinderen deels laten opgroeien in het land van herkomst (Whitehouse, 2009; De Witte, 2008). In deze paragraaf is gebleken dat sommige ouders de registratie van hun kind gebruikten om de identiteitsbeleving en identificatie ervan vorm te geven. De manier waarop deze respondenten spraken over de registratie en de nationaliteit van hun kind doet denken aan Hull's idee van reality making (2003: 645). Door de registratie wordt een deelidentiteit van het kind meer werkelijk. Deze deelidentiteit is niet langer iets dat alleen bestaat in de beleving van de ouders, maar is publiek geworden, doordat de Marokkaanse overheid het kind heeft geaccepteerd als Marokkaans. Daarnaast zagen deze ouders identiteit als iets dat door een individu zelf kan worden vormgegeven (of zou moeten kunnen worden vormgegeven). Het is in deze beleving een keuze om recht wel of niet in te roepen en zo een bepaalde identiteit uit te dragen of juist niet. Het 'geven' van een nationaliteit aan de kinderen of het aanmelden bij een consulaat is voor deze respondenten een 'identiteitsvormende activiteit' (De Koning & Bartels, 2005: 15; Bartels, 2001: 56).

11.3.2 Omstreden identiteit

Voor de ouders in de bovenstaande citaten had het aanmelden van hun kind of bezit van een nationaliteit een positieve, met identiteit samenhangende, betekenis. Er zijn echter ook ouders geïnterviewd voor wie het recht weliswaar relevantie had voor de identiteit van hun kind, maar voor wie het niet eenzelfde positieve betekenis had. Voor de hierboven vermelde ouders was registratie van een kind bij de Marokkaanse autoriteiten een verrijking van zijn of haar identiteit. Voor andere ouders is het daarentegen iets dat afdoet aan de Nederlandse identiteit van hun kind. Een Marokkaanse vrouw en een Nederlandse man in Nederland hadden de geboorte van hun twee kinderen niet aangegeven bij de Marokkaanse autoriteiten. Ze vertelden wat hun overwegingen waren om dit niet te doen.

I: Hebben jullie de kinderen ook aangemeld bij het consulaat?

Rv: Nee. Nog niet.

Rm: Ik heb expliciet gevraagd op het gemeentehuis van wordt er dan ook automatisch melding gemaakt richting de Marokkaanse autoriteiten? En toen zeiden ze nee.

[...]

Rv: Als ze worden achttien, zij kunnen kiezen of zij Marokkaanse paspoort willen of niet. Voor mij is ja, ik heb geen problemen, zij zijn welkom in Marokko met een Nederlands paspoort dus.

[...]

Rm: [...] Kijk als de kinderen het willen, dan vind ik het prima. Maar ik vind inderdaad dat je die keuze aan hun moet laten en dat ze niet automatisch ook de Marokkaanse nationaliteit krijgen. En nou ja, ik ben er ook niet echt op tegen. Op de een of andere manier vind ik het moeilijk om dat te duiden wat nou de voordelen of de...

Rv: Nadelen.

Rm: Nadelen ervan zijn. Kijk, het enige nadeel wat ik zie [zucht] is dat op het moment dat mijn zoon zeventien, achttien jaar is en hij heeft automatisch de Marokkaanse nationaliteit en er gebeurt iets, hij gaat de fout in of hij raakt betrokken bij een ongeluk of zoiets. Ja dan wordt hij niet gezien als een Hollander, maar als een Marokkaan. En dan ben je minder goed af, dan als hij als een Nederlander wordt behandeld, dat weet ik wel.

Rv: Je weet het nooit de toekomst [lacht].

Rm: Nee, dat weet je ook niet. En ik bedoel over vijftien, zestien jaar weet je niet hoe de situatie is, dus ik denk ook dat het beter is om de keuze aan hun te laten. Niet zo zeer vanuit een gevoel van het hebben van een dubbele nationaliteit, dat brengt allerlei problemen met zich mee. Ik denk dat dat best wel meevalt. Er is nu natuurlijk in de media of in de politiek heel veel discussie over. Alleen ik denk dat dat... Het is eigenlijk voor mij een non-discussie. (NL-MA#10 Marokkaanse vrouw en Nederlandse man, 2 kinderen)

De man vertelde dat hij bepaalde risico's zag in het bezit van dubbele nationaliteit in Nederland. Wat opvalt is dat in de ogen van deze man de risico's zich voordoen in de relatie tussen het kind en de Nederlandse overheid. De man staat niet in het algemeen afwijzend tegen de Marokkaanse achtergrond van de kinderen. Hij is er dan ook niet op tegen dat de kinderen ooit zouden worden aangemeld bij de Marokkaanse vertegenwoordiging. Hij wil dat alleen niet nu voor zijn kinderen beslissen, zonder dat voor hem duidelijk is wat de consequenties daarvan zijn.

Het gaat hier niet om alleen de juridische betekenis van de nationaliteit van de kinderen, maar ook om hun identiteit. Dat wordt duidelijk wanneer dit citaat wordt vergeleken met de eerdere citaten hierboven. Anders dan in de eerdere citaten is in dit citaat het bezit van de Marokkaanse nationaliteit geen aanvulling op, maar doet het eerder afbreuk aan het zijn van Nederlander. Zolang de kinderen niet zijn aangemeld bij de Marokkaanse autoriteiten, zijn ze 'Hollands'. Als 'Hollanders' kunnen de kinderen meer rechten ontlelen aan hun Nederlandse nationaliteit dan als ze 'Marokkanen' zouden kunnen aan het bezit van diezelfde nationaliteit. In dit citaat bestaan er verschillende categorieën van Nederlanders, die niet allemaal even goed beschermd zijn.

Waar de hierboven geciteerde man verkrijging van de Marokkaanse nationaliteit probeerde te vermijden in verband met negatieve sentimenten in Nederland ten opzichte van immigranten, was er ook een respondent die om dezelfde reden juist dubbele nationaliteit voorstond voor zijn kind. Deze Egyptische man in Nederland met

een Nederlandse vrouw zag de Egyptische nationaliteit van zijn kind, naast de Nederlandse, als een vangnet.

Ik ben al veertig jaar in Nederland. Nederland heeft mijn loyaliteit, maar Wilders, dat merk ik elke dag. Na veertig jaar ben ik nog steeds een buitenlander. Mijn dochter is hier geboren. Ze is echt Nederlands, maar ze heeft moeite om een stageplek te krijgen, vanwege haar hoofddoek. Stel, Wilders komt aan de macht. Daarom is het goed voor mijn kind om Egypte achter de hand te houden. (NL-EG#5 Egyptische man met Nederlandse vrouw, 1 kind)

In beide citaten zijn de ouders er niet gerust op dat bezit van de Nederlandse nationaliteit voldoende is voor hun kinderen om te worden behandeld zoals personen zonder een migratieachtergrond. De Nederlandse man in het eerste citaat reageert hierop door te proberen zijn kinderen zo Nederlands mogelijk te maken. De Egyptische man in het laatste citaat ervaart de Egyptische nationaliteit als een vangnet voor als de houding in Nederland ten opzichte van personen met een migratieachtergrond verslechtert. In tegenstelling tot de Nederlandse man heeft hij zijn kind juist wel aangemeld bij de Egyptische vertegenwoordiging. Hoe de beide vaders de sociale identiteit van hun kind zien, beïnvloedde de manier waarop zij de juridische positie van hun kind hebben vormgegeven (De Hart, 2012).

Wat de in deze paragraaf geciteerde respondenten gemeen hadden, was dat ze recht als relevant zagen voor de identiteit van hun kind. De identiteit van een kind in de ogen van de ouder vormde in een aantal gevallen een overweging om een bepaalde procedure te volgen. Daardoor gaven zij de juridische positie van het kind vorm. Er zijn voorbeelden gegeven van ouders die het aanmelden zagen als een manier om bij te dragen aan de identificatie van een kind en de positieve beleving van die identiteit. Er waren ook voorbeelden van ouders die reageerden op (mogelijke toekomstige) discriminatie van hun kind. Bij veel ouders gingen overwegingen die te maken hadden met de identiteit van het kind samen met praktische overwegingen. Sommige kinderen waren vanwege de taakverdeling tussen de ouders in omgang met het recht niet aangemeld, hoewel een van de ouders dat wel als belangrijk ervoer voor de identiteit ervan (zie ook par. 8.4). In de paragraaf hierna zal ik de naamskeuze van ouders voor hun kind analyseren.

11.4 Naamskeuze

Zoals in hoofdstuk vier is beschreven, kan de naam van een kind potentieel vergaande gevolgen hebben voor de juridische positie ervan. Zo kan een naam die niet voldoet aan Marokkaans naamrecht in de weg staan aan de registratie bij het Marokkaanse consulaat van een in Nederland geboren kind (par. 4.4.2). Daardoor kan het geen Marokkaanse documenten verkrijgen en zijn de rechten en plichten die zijn verbonden aan het Marokkaanse staatsburgerschap in de praktijk niet effectueerbaar. De keuze van een voornaam door ouders is dus potentieel van invloed op de juridische positie van hun kind.

In deze paragraaf analyseer ik de motieven van ouders voor de keuze van een voornaam voor hun kind. Zoals zal blijken, spelen overwegingen van (religieuze en etnische) identiteit en familiebanden hierin een rol. Namen dienen niet alleen het

praktische doel van het van elkaar onderscheiden van verschillende individuen, maar voorzien ook in de behoefte om 'uitdrukking te geven aan de individualiteit van het benoemde wezen' en tegelijkertijd in de behoefte aan de inbedding in een collectief (Gerritzen, 1998: 15). Hoewel namen over het algemeen een 'lexicale betekenis' hebben (op te zoeken in een woordenboek), is het belang van namen niet primair daarop gebaseerd, maar op de connotaties of associatieve betekenis ervan (Gerritzen, 1998: 20-21; Alford, 1988: 79). Namen verwijzen onder andere naar geslacht, klasse, religie en etniciteit (Gardner, 1994: 104). Als zodanig roepen ze bepaalde associaties op bij andere mensen (Alford, 1988: 146-147).

Hierna zal ik eerst eerder onderzoek naar naamskeuze behandelen. In de rest van deze paragraaf analyseer ik vervolgens de verschillende motieven voor naamskeuze die de geïnterviewde ouders hadden. Paragraaf 11.4.2 gaat over de uitspreekbaarheid van namen in transnationale context. In paragraaf 11.4.3 behandel ik de symbolische betekenis van namen voor de verbondenheid met andere personen of groepen (familie, etnische groep of geloofsgemeenschap). In paragraaf 11.4.4 beschrijf ik tot slot in hoeverre de geïnterviewde ouders kozen voor namen uit de Arabische, dan wel uit de Nederlandse naamstraditie, en hoe dit kan worden verklaard.

11.4.1 Eerder onderzoek naar naamskeuze

Motieven voor naamskeuze in Nederland

Er zijn twee onderzoeken in Nederland naar motieven van ouders voor naamskeuze geweest: een NIPO-enquête uit 1995 onder de ouders van 3119 kinderen (in Gerritzen, 1998; tevens Bloothoof t e.a., 2004: 12) en het overzicht van Roorda van 400 brieven van ouders aan een tijdschrift voor ouders van opgroeiende kinderen (Roorda, 1995). Uit beide blijkt dat de meest voorkomende motieven van ouders voor naamskeuze de esthetische kwaliteit ervan is ('mooi' of 'leuk'; Bloothoof t e.a., 2004: 12; Roorda, 1995). Volgens de NIPO-enquête is daarnaast vernoeming naar een familielid een belangrijk motief. Het belang van vernoeming neemt echter af (Gerritzen, 1998: 93-98).⁶ Bovendien geschiedt vernoeming tegenwoordig niet meer volgens een vast stramien (Roorda, 1995: 30-31). Er is voor de ouders meer dan vroeger keuzevrijheid naar wie wordt vernoemd. De wijze van vernoeming is ook vrijer geworden. Ouders kiezen bijvoorbeeld een moderne variant van een naam van een grootouder of een naam samengesteld uit namen van twee familieleden (Bloothoof t e.a., 2004: 12-13; Gerritzen, 1998: 47-48, 93-94; Roorda, 1995: 30-31). De lexicale betekenis van een naam wordt niet vaak genoemd door ouders als reden voor hun naamskeuze, of als secundaire reden (Bloothoof t, 2004:13, 42; Roorda, 1995: 13).

Het Meertens Instituut voor onderzoek en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur heeft in Nederland onderzoek gedaan naar de verspreiding van namen en historische veranderingen daarin.⁷ De onderzoekers hadden daartoe de beschikking

6 In de NIPO-enquête komt vernoeming met ongeveer 32% op de tweede plaats (na esthetische overwegingen) als meest genoemde motivatie voor naamskeuze (in Gerritzen, 1996: 97-98, 103-105). Roorda (1995:13) noemt een percentage van 22%, maar bij Roorda is de mate van de representativiteit van de sample niet bekend. Daarnaast is er ook vernoeming naar andere personen dan familieleden, zoals bekende sporters, acteurs of zangers.

7 Zie www.meertens.knaw.nl/nfb/ (geraadpleegd op 10 mei 2012).

over de gegevens van in totaal 5,5 miljoen kinderen en ouderen die kinderbijslag of AOW ontvingen (Bloothoof t e.a., 2004: 9-11). Op basis van een vergelijking van namen van broers en zussen blijken er bepaalde subculturen van namen te zijn. Ouders hebben over het algemeen een voorkeur voor een bepaalde soort naam (bijvoorbeeld, modern of Fries), waardoor meerdere kinderen uit hetzelfde gezin een naam uit die subcultuur krijgen (Bloothoof t e.a., 2004: 135).

In het onderzoek van het Meertens Instituut waren geen gegevens over nationaliteit of herkomstregio beschikbaar. Er zijn dus geen cijfers over hoe vaak autochtone en allochtone ouders kiezen voor bepaalde namen. Wel onderscheiden de onderzoekers een groep van Arabische namen. Deze groep zal overwegend de namen van personen van Marokkaanse afkomst betreffen, omdat zij numeriek veruit de grootste groep zijn binnen de uit Arabische⁸ landen afkomstige personen in Nederland.⁹ De groep van Arabische namen is in beweging, ondanks de beperkende werking van het Marokkaanse naamrecht (zie par. 4.2.3). Er komt een aantal nieuwe namen voor bij de minderjarigen in de sample, die niet voorkomen bij de pensioengerechtigden (o.a. Hanane, Ikram, Naoual, Achraf en Khalid). Ook zijn bepaalde reeds voorkomende namen sterk in populariteit gestegen (o.a. Karima, Samira, Bilal en Ilias). Sommige namen (zoals Ali, Fatima, Mohammed,) komen zowel bij de minderjarigen als bij de pensioengerechtigden vaak voor (Bloothoof t e.a., 2004: 163-164). Volgens de onderzoekers hebben ouders die hun kind een Arabische naam geven, tegenwoordig mogelijk een voorkeur voor namen die qua klank of spelling aansluiten bij westerse namen. Deze trend is er echter niet wat betreft de indicatie van het geslacht die ligt besloten in namen. Er is bijvoorbeeld geen afname zichtbaar in Arabische jongensnamen eindigend op -a, -ane, -ine, wat in de Nederlandse naamstraditie vaak duidt op een meisjesnaam.

Motieven voor naamskeuze in de Arabische en islamitische wereld

Naar de redenen van ouders voor naamskeuze in Arabische landen is weinig empirisch onderzoek gedaan. In de jaren '80 van de vorige eeuw heeft een grootschalig onderzoek plaatsgevonden naar de verspreiding van voornamen in verschillende Arabische landen (Al-Zubair, 1991). Namen met een religieuze connotatie zijn over de gehele Arabische wereld populair (Mohammed is de meest gegeven naam). De onderzoekers hebben echter geen aandacht besteed aan motieven voor naamgeving. Verder wordt naamskeuze niet verklaard uit achtergrondkenmerken van de ouders.

Sharma (1998) en Paxton (1972) leggen een verband tussen naamskeuze en de religieuze (lexicale) betekenis van namen, maar hebben dit niet empirisch onderzocht. Abd-el-Jawad (1986) leidt het belang van de lexicale betekenis als motivatie voor naamskeuze af uit de verspreiding van voornamen. Hij heeft echter niet de ouders bevraagd of gekeken naar hun achtergrondkenmerken. Het kan dus zijn dat ouders

8 Een aanzienlijk deel van de Marokkaanse Nederlanders is van Berberse en niet van Arabische afkomst. Hun namen zijn echter overwegend Arabisch vanwege de beperkingen van het Marokkaanse naamrecht (zie par. 4.2.3)

9 Op 1 januari 2012 waren er volgens cijfers van het CBS 362.954 personen van Marokkaanse afkomst in Nederland. Het aantal overige personen uit de elf grootste Arabische herkomstlanden is in totaal 117.444 (CBS Statline Bevolking, herkomstgroepering, geraadpleegd op 4 juli 2012). Bij benadering is dus tweederde van de personen met een Arabische naam in Nederland van Marokkaanse afkomst.

een naam kiezen op basis van de lexicale betekenis, maar even goed dat namen geconventionaliseerd zijn en de lexicale betekenis geen rol van betekenis speelt bij de naamskeuze. Gardner beschrijft dat in Soedan vanaf de jaren '80 een toename heeft plaatsgevonden in de toekenning van religieuze namen, na een periode van secularisering van het namenbestand na de onafhankelijkheid (1994: 121-122). Deze toename hangt samen met een toegenomen islamisering van het openbare leven in Soedan in die tijd. Dit laat zien dat de religieuze betekenis van namen in verschillende historische periodes meer of minder belangrijk kan zijn als motivatie voor naamskeuze. Schimmel stelt tot slot, op basis van een niet-representatieve sample in Turkije en een aantal Arabische landen, dat vernoeming naar familieleden een belangrijk motief is voor naamskeuze.

'The name also has the important function of binding the child into the family unit. And thus boys were in many cases called after a deceased grandfather, girls after a grandmother.' (Schimmel, 1989:14)

Of vernoeming heden ten dage in Marokko en Egypte een belangrijk motief is voor naamskeuze, is niet goed onderzocht.

Motieven voor naamskeuze bij migranten en gemengde ouderparen

Naar de motieven voor naamgeving bij immigranten en gemengde paren is een aantal studies verricht. Smit (2007a, 2007b) concludeert op basis van 59 enquêtes met gemengde ouderparen in Nederland dat deze ouders vaak voor een combinatie van meerdere namen kiezen, die de gemengde afkomst van het kind weerspiegelt.

In de meeste gevallen wordt gekozen voor een combinatie van een overduidelijk buitenlandse naam en een westerse of West-Europese naam. Daar tegenover staat dat zelden overduidelijk Nederlandse namen worden gekozen. (2007b)

Smit stelt dat bij gemengde ouderparen vernoeming een van de belangrijkste motieven is bij de voornaamskeuze.

Er wordt een groot belang gehecht aan de reacties van de Nederlandse en buitenlandse familie op de naamkeuze. Dit uit zich in de invloed die de grootouders hebben op de naamkeuze, de vernoeming naar beide families, de voortzetting van tradities die binnen de familie bestaan en doordat op de uitspraakmogelijkheden gelet wordt. (2007b)

Edwards en Caballero vonden op basis van kwalitatieve interviews met 35 gemengde ouderparen in het Verenigd Koninkrijk eveneens dat het onder deze ouders gebruikelijk is om meerdere namen aan het kind te geven (2008). De meeste van deze gemengde ouderparen willen recht doen aan zowel de collectieve affiliatie (met familie, etnische, raciale of religieuze groep) van hun kind, als hun persoonlijke voorkeuren voor een naam. De keuze van de naam was voor de ouders echter niet geheel vrij: 'in some cases traditional and gendered convention or expectation indicated that the father or a grandparent chose a child's name, or that a particular name should be given' (Edwards & Caballero, 2008: 56). Volgens Sue en Telles geeft bij gemengde

ouderparen bestaande uit een witte Amerikaan en een latino de etniciteit (en het gender) van de vader de doorslag in de keuze voor een Spaanse of Engelse naam (2005).

Becker deed kwantitatief onderzoek naar de mate waarin personen van Turkse afkomst in Duitsland namen kiezen die alleen gangbaar zijn in de Turkse naamstraditie, alleen in de Duitse of in beide (2008). Een grote meerderheid van de ouders (82,5%) kiest voor namen die alleen in de Turkse naamstraditie voorkomen en een kleine minderheid kiest voor een naam die in beide tradities voorkomt (12,5%) of alleen in de Duitse naamstraditie (4%, Becker, 2008: 13). Er is een significant positief verband tussen de mate van identificatie als Turks, Duits of beide en de keuze van voornamen uit de bijbehorende naamstraditie. De meeste respondenten uit Beckers onderzoek identificeerden zich sterk als Turks en weinig als Duits en ze kozen voor een alleen Turkse naam (2008: 17-18). Ander onderzoek in Duitsland laat zien dat de mate waarin wordt gekozen voor gedeelde namen of Duitse namen sterk verschilt tussen migranten uit verschillende herkomstlanden (Gerhards & Hans, 2009). Volgens Gerhards en Hans komt dit doordat voor personen met een Turkse achtergrond er veel minder gedeelde namen beschikbaar zijn dan voor bijvoorbeeld Spaanse en Italiaanse immigranten. Daarnaast is er een relatief groot cultuurverschil met de Duitse meerderheidscultuur. Volgens Gerhards en Hans zijn Turkse Duitsers daardoor, in weerwil van aanzienlijke acculturatie, minder ver geassimileerd dan sommige andere migrantengroepen. Het overnemen van de naamtraditie is een kenmerk van culturele assimilatie.

Naamskeuze en gender

Een groot aantal onderzoeken in verschillende landen heeft aangetoond dat de naamskeuze bij jongens conservatiever is dan bij meisjes (o.a. Alford, 1988; Al-Zubair, 1991; Gardner, 1994; Gerritzen, 1998: 91-92). Dit vertaalt zich in kleinere aantallen jongensnamen die vaker worden gegeven dan meisjesnamen en die bovendien minder snel veranderen. Voor meisjes worden bijzondere namen meer gewaardeerd dan voor jongens. Migrantenouders kiezen vaker voor een naam uit de naamstraditie van hun land van herkomst bij jongens dan bij meisjes, die vaker een tussen de tradities gedeelde naam of een naam uit de traditie van het woonland krijgen (Becker, 2008; Lieberman, 2000; Sue & Telles, 2005). Dit gender-onderscheid wordt veelal verklaard uit de lagere status van vrouwen ten opzichte van mannen in veel samenlevingen. Dit is ook zichtbaar in dat meisjesnamen wel worden afgeleid van jongensnamen, maar andersom niet. Uniseks-namen ontstaan ook over het algemeen wanneer aan meisjes een jongensnaam wordt gegeven, maar niet andersom. Bij stijgende populariteit van een uniseks-naam voor meisjes, neemt de populariteit van de naam voor jongens vaak af.

In de volgende paragraaf zal ik de motieven van de geïnterviewde ouders voor hun naamskeuze analyseren.

11.4.2 Familiebanden, etnische- en religieuze identiteit

Bijna alle geïnterviewde ouders vertelden een naam te hebben gekozen voor hun kind die uitspreekbaar was in twee landen. Een Marokkaans-Nederlandse man in Nederland met een Nederlandse vrouw vertelde er het volgende over.

Ik hield er wel rekening mee. Mijn eigen naam daar hebben ze het altijd moeilijk mee en ik weet uit ervaring dat heel veel Marokkanen dat hebben. En toen dacht ik nou, ik zoek een tussenweg. Een naam die is voor de Marokkanen geen probleem en is voor de Nederlanders geen probleem. En heb ik een korte naam gekozen. (NL-MA#5 Marokkaanse man met Nederlandse vrouw, 3 kinderen)

De voorkeur voor een naam die in twee landen uitspreekbaar is, geldt voor zowel de ouders in Egypte, Marokko als Nederland, en voor zowel de gemengde als de tweede generatie ouderparen. Een Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man vertelde dat bepaalde namen erg populair zijn bij gemengde paren in haar kennisgeving, omdat ze internationaal klinken, maar wel Marokkaanse namen zijn.

Je hebt zo een aantal namen die het heel goed doen bij gemengde stellen of bij Marokkanen die hun kind persé een naam willen geven die wat internationaler klinkt. En dat is bijvoorbeeld Mina, Lina, Yasmine of Yasmina. Voor de jongetjes, die heten bijna allemaal Adam, Rayan, Illias, Nil ook, dat schrijf je iets anders maar dat klinkt als Neal van Neil Diamond, weet je wel. Dus dat zijn heel populaire jongensnamen, omdat die dus ook internationaal zijn. Dus en de meisjes, zoals Inass [uitgesproken als Ines], ook een heel populaire meisjesnaam, dat zou dus bijna een Nederlandse naam kunnen zijn. Maar ik vind het gewoon geen mooie naam en bovendien heten er dus al zoveel kinderen Inass. In onze vriendenkring ook, die heet Mina en die heeft een Inass. Dat is gewoon niet leuk, is net wat te veel. Voor een jongetje zal het niet meevallen hoor, daar heb je gewoon niet zo heel veel keuze, maar goed het was een meisje dus [lacht]. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Blijkbaar was een niet-Marokkaanse naam geen optie voor de vrouw. Dit heeft niet alleen te maken met de uitspreekbaarheid in beide landen. Er zijn Nederlandse en internationale namen die in Marokko goed kunnen worden uitgesproken, maar deze waren geen optie voor de vrouw. Er spelen ook andere factoren mee in de keuze van de naam.

Namen van kinderen dienen echter ook als symbolische verbintenis met familie, etnische of religieuze groep. Verbintenis met de familie als motief voor naamskeuze is het duidelijkst wanneer ouders vernoemen. Een Nederlandse vrouw en een Marokkaanse man vertelden dat hun kind is vernoemd naar de vader van de man.

Rm: Officieus heet hij Sami Ahmed en de tweede naam is de naam van mijn overleden vader, dat is ook heel symbolisch. Maar op papier is het Sami, ja.

Rv: We kiezen er niet voor om met dubbele namen te werken.

Rm: Nee.

[...]

I: En jullie zoon heeft dus zeg maar een officiële naam en een officieuze naam?

Rm: Ja.

I: Wie noemt hem bij zijn tweede voornaam?

Rm: Mijn moeder. Daarom hebben we het ook gedaan om mijn moeder, ja toch iets van continuïteit in de familie te geven. Het is ook de symboliek van de positie van mijn vader in mijn leven.

Rv: Ja het was heel mooi dat het sowieso een jongetje was.

Rm: Ja ja.

Rv: Zodat de lijn [familienaam Rm] wordt voortgezet.

Rm: Ja.

Rv: Hij heeft zeven zussen en een broer die nog geen kinderen heeft. Dus het was echt wel de eerste jongen, dus dat was wel heel bijzonder en dat het dan ook wel de naam van de vader...

Rm: Ja.

Rv: Mag dragen. We vonden het fijn om dat mee te kunnen geven. (NL-MA#2 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 1 kind)

Het kind had één officiële voornaam. Officieus had het nog een tweede voornaam, waarmee het was vernoemd naar zijn Marokkaanse grootvader. Als eerste kleinkind in de familie van de man had deze vernoeming een sterke symbolische betekenis. Zowel voor de man zelf als voor zijn moeder, die het kind bij deze tweede voornaam noemt. Het drukt de verbondenheid tussen het kind en de familie uit. De symbolische betekenis wordt versterkt doordat het een jongetje is en daardoor (vooral nog als enige van zijn generatie) de familienaam van de man draagt. Dat het kind niet met de eerste officiële naam naar de grootvader is vernoemd, heeft een reden. De officiële naam van het kind is een naam die zowel in de Marokkaanse, de Nederlandse, als de Angelsaksische naamstraditie voorkomt. De respondenten vertelden expliciet voor dit internationale karakter te hebben gekozen.

Rv: Ik vond ook dat het hele internationale wat wij al hebben...

Rm: Ja.

Rv: Vond ik ook mooi als dat terugkomt in de naam. Dus Sami, dat kun je in Amerika ook gebruiken weet je wel, maar ook bij de familie in Marokko, die kunnen het ook uitspreken. Dus dat het ook voor alle families gewoon goed...

Rm: Toegankelijk is.

De voornaam van de grootvader van het kind is sterk verbonden met de Marokkaanse/islamitische naamstraditie. De respondenten hebben er, gezien hun voorkeur voor een meer internationale naam, niet voor gekozen deze naam als eerste naam te geven, maar te vernoemen met een tweede, officiële naam.

De symbolische betekenis van de naam van een kind kan ook een meer algemene uitdrukking van verbondenheid met een land of etnische groep zijn. Een Nederlandse vrouw in Nederland, getrouwd met een Marokkaanse man, vertelde hoe zij de verbondenheid van haar kind met zowel Marokko als Nederland tot uitdrukking wilden laten komen.

R: Toen moesten we over een naam gaan denken natuurlijk. En toen hadden we gedacht als het een jongen wordt dan krijgt hij eerst een Arabische voornaam en de tweede naam iets wat ik hem geef of in ieder geval iets westers of zo. Als het een meisje is krijgt het eerst een westerse naam en een als tweede een Arabische naam, zoiets had ik bedacht.

I: Vanwaar dat verschil tussen de naam voor een jongen en een meisje?

R: Ja, dat leek ons ja, jongen die even in de traditie van zijn vader stapt, eerst een Arabische... Het was een soort iets wat we alleen maar bedacht hadden. (NL-MA#1 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 2 kinderen)

Ook deze respondent koos voor twee voornamen. Om de verbondenheid van de kinderen met beide landen helemaal gelijkwaardig te laten zijn, zou een zoon een Ma-

rokkaanse naam als eerste naam krijgen en een dochter een Nederlandse als eerste. Uiteindelijk is het niet zo gelopen, de vrouw en haar man hebben twee zoons gekregen. Beiden hadden een naam die in beide naamstradities voorkomt als eerste naam en een Nederlandse naam als tweede naam.

Niet alle paren verwoordde de keuze van de naam van hun kind volledig in positieve termen. Sommige ouders wilden ook bepaalde connotaties vermijden. Meerdere respondenten vertelden uit eigen beweging een zekere afkeer te hebben tegen de meer traditionele islamitische namen (in het bijzonder Mohammed), maar ook tegen 'oer-Hollandse' namen (zoals Kees).

I: Hoe hebben jullie de namen gekozen voor jullie kinderen?

Rv: Ik was zwanger van ons eerste kind en mijn mans vader is overleden hè?

I: Ja.

Rv: Dus toen zei mijn man tegen mij van ja, als we een zoon krijgen, mag ik hem dan naar mijn vader vernoemen. Dus ik eerst heel voorzichtig wat is de naam van je vader? Ik denk nou als hij gaat zeggen Moustafa of iets anders, dan doe ik het niet. Of Mahmoud, dan doe ik het niet. [...] kijk ieder zijn naam, maar wij niet ...het is echt... Want Mohammed ook, het is hier zo, die namen zijn zo vanzelfsprekend en dat wilde ik niet. Ik wil geen vanzelfsprekende naam. (MA#6 Nederlandse vrouw en Marokkaanse man, 3 kinderen)

Rv: Gewoon omdat ik mijn kind nooit zo snel Kees of Jan zou noemen of weet ik veel wat. En ik vind dat soort [Marokkaanse] namen altijd wel mooier, daarin vonden we ook eigenlijk de namen voor onze kinderen. (NL-MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Blijkbaar geniet een naam die te nadrukkelijk met de ene of de andere naamstraditie is verbonden bij deze ouders niet de voorkeur. In de interviews komen hiervoor verschillende redenen naar voren. Vooral bij gemengde paren, waarin niet beide ouders moslim zijn, zijn namen met een al te sterke religieuze connotatie minder populair.

R: Ja [Marokkaanse] jongensnamen zijn heel vaak heel religieus zeg maar en dat wilden we allebei niet. En we moesten ook iets hebben wat voor Nederlandse familie nog uitspreekbaar is. Dus dan moet je niet van die lange namen met *din*¹⁰ erachter hebben of iets heel religieus zoals Abdallah of zo. Dat wordt een beetje moeilijk.

[...]

I: En wat vond je niet leuk aan echt religieuze jongensnamen?

R: Nou ja sowieso, dat zijn dan hele typische moslimnamen en ik ben geen moslim dus dan heb ik daar sowieso al niet zoveel mee. Ja en gewoon praktisch gezien zijn het van die hele lange, ja voor Nederlandse begrippen bijna onuitspreekbare namen met gewoon een hele religieuze connotatie. En mijn man is wel gelovig, ja de *basic* dingen gelooft hij, maar het is niet dat hij daar heel veel mee bezig is of heel veel mee heeft. Dus hij had ook meteen zoiets van nou

10 Din (of dine) betekent religie in het Arabisch. Hiermee worden namen gevormd met een religieuze connotatie, zoals Chemseddine (zon van de religie), Nasreddine (overwinning van de religie), etc. Vergelijkbaar hiermee worden namen gevormd van Allah of een van zijn 99 schone namen: Abdallah (dienaar van God), Nasrallah (overwinning van God), Abderrahman (dienaar van de Barmhartige), etc.

nee, dat doen we zeker niet. (NL-MA#6, Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 2 kinderen)

Een afkeer voor al te sterk uitgesproken namen kan ook te maken hebben met vrees voor discriminatie van het kind op basis van de naam. Enkele respondenten noemen dit als reden om bepaalde namen niet te kiezen. Dit was ook het geval bij een Nederlandse man en een Egyptische vrouw.

Rv: The first boy was easy [voornaam eerste kind]. I don't know, we chose it together.

Rm: No, you insisted on a name that we can pronounce the same way. Also, a Muslim name, I refused Mohammed and...

Rv: Yes, but I didn't come up with Mohammed.

Rm: No, I'm not saying that. No, but Karim or whatever. In the back of my mind was any name that is given to Turkish or Moroccan boys in Holland would be a disadvantage when he is in Holland. (NL-EG#2 Nederlandse vrouw met Egyptische man, 2 kinderen)

Zoals in de inleiding van deze paragraaf is beschreven, is onder gemengde ouderparen en in Nederland in het algemeen vernoeming naar familie een belangrijk motief voor naamskeuze. Voor ouders in transnationale gezinnen stelt het Egyptische en Marokkaanse naamrecht grenzen aan deze creativiteit (zie par. 4.4). Waar Smit stelt dat gemengde ouderparen 'niet willen kiezen' en daarom meerdere namen geven, zijn de ouders in dit onderzoek beperkter in hun naamkeuze. Als het kind in Egypte of Marokko wordt geboren of als de ouders de mogelijkheid open willen houden om hun kind aan te melden bij de Egyptische of Marokkaanse autoriteiten, dan mag het kind slechts één voornaam hebben. Een Nederlandse vrouw met een Marokkaanse man vertelde het volgende over de keuze van een voornaam voor haar dochter.

Onze dochter heeft drie voornamen, maar op de officiële papieren staat gewoon alleen de eerste naam, omdat op het Marokkaanse paspoort mag je maar één voornaam hebben. Dus ja ik wil niet dat ze een Nederlands paspoort heeft met drie namen en een Marokkaans paspoort met maar één naam, weet je. Misschien dat dat administratieve problemen kan opleveren later. Dat moeten we maar niet riskeren. Maar op de geboortekaartjes staan wel die drie namen. (MA#2 Nederlandse vrouw met Marokkaanse man, 1 kind)

Zoals al in hoofdstuk vier is beschreven, gaf een ruime meerderheid van de ouders hun kind één naam en vertelden ze niet over het geven van een officiële naam. Deze ouders kiezen dus wel, of ze moeten een keuze maken. Of ze daarbij kiezen voor een Arabische of Nederlandse naam is het onderwerp van de volgende paragraaf.

11.4.3 Een Arabische of Nederlandse naam?

Hoewel bijna alle ouders streven naar namen die zowel in Nederlands als Egypte of Marokko en soms ook internationaal zijn uit te spreken, betekent dit niet dat ouders even vaak een naam kiezen uit de Nederlandse naamstraditie als uit die van Egypte of Marokko. Bij de onderzochte ouders bestond een duidelijke voorkeur voor voornamen met een Arabische/islamitische oorsprong en voor namen die zowel in deze

traditie als in de West-Europese traditie voorkomen (grafiek 10.1). Wat betreft deze laatste categorie gaat het vaak om namen met een Bijbelse oorsprong (bijvoorbeeld Adam) of Arabische namen die in uitspraak lijken op een Europese naam (in een citaat hierboven werd al Nil genoemd). Geen van de kinderen had een naam die alleen in de Nederlandse naamstraditie voorkomt.

Tabel 10.1 Naamskeuze per ouderpaar binnen naamstraditie.

Totaal ouderparen met kinderen	31
Alleen Egyptisch of Marokkaans	19
Alleen Nederlands	0
Voorkomend in beide naamstradities (Nederlands en Egyptisch of Marokkaans)	7
Alleen Europees/internationaal	1
De kinderen van het gezin hebben naam uit verschillende naams-tradities	3
Onbekend ¹¹	1

De geïnterviewde ouders kiezen dus in meerderheid binnen de Egyptische en Marokkaanse naamstraditie uit namen waarmee de kinderen in twee landen uit de voeten kunnen. Hierbij bestaan geen grote verschillen tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouderparen of naar woonland van het gezin. Wat verder opvalt, is dat zowel tweede generatie als gemengde ouderparen kiezen voor namen die alleen in de Egyptische of Marokkaanse naamstraditie voorkomen. Ook namen die zowel in de Egyptische of Marokkaanse als de Nederlandse of Europese traditie voorkomen worden zowel door gemengde als door tweede generatie paren gekozen. De belangrijkste overeenkomst tussen de verschillende categorieën ouderparen is dat er maar heel weinig wordt gekozen voor namen die helemaal niet voorkomen in de Egyptisch of Marokkaanse naamstraditie.

Welke verklaringen zijn er te geven voor de sterke voorkeur voor Egyptische en Marokkaanse namen (eventueel met een internationaal karakter)? Waarschijnlijk zal meespelen dat in de naamgeving in Nederland de laatste decennia steeds meer de keuzevrijheid van ouders centraal is komen te staan en het register aan namen voortdurend wordt uitgebreid door ontlending aan andere naamtradities of door vorming van nieuwe namen. In Marokko en Egypte is dit minder het geval. Ook daar bestaan trends in namen en worden sommige namen populairder, terwijl andere minder vaak worden gegeven. Het register aan namen is in Egypte en Marokko echter minder sterk in beweging (Al-Zubair, 1991: 26 in Gardner, 1994: 103). Namen hebben daar, meer dan in Nederland, een religieuze connotatie en zijn sterker sociaal genormeerd. Ook is er een sterkere juridische normering. Zo mag volgens Egyptisch en Marokkaans recht over het algemeen slechts één voornaam worden gegeven en zijn internationale namen en namen uit een buitenlandse naamstraditie maar beperkt toegestaan.

Het geven van twee voornamen, één uit de Nederlandse en de andere uit de Egyptische of Marokkaanse naamstraditie, is dus niet altijd mogelijk (als het kind is

11 Het interview met deze ouder was ongepland en kort van duur, omdat de respondent andere verplichtingen had (NL-MA#12). Daardoor heb ik niet naar de namen van de kinderen kunnen vragen.

geboren in Egypte of Marokko) of heeft bepaalde consequenties (aanmelding bij de Marokkaanse autoriteiten is niet mogelijk). De keuze voor een voornaam is om die redenen geen zaak die alleen de ouders aangaat. Het kiezen van een Nederlandse naam is daarmee voor ouders in transnationale gezinnen sociaal en juridisch een afwijzing van de Marokkaanse of Egyptische achtergrond van hun kind. Een (internationaal klinkende) Egyptische of Marokkaanse naam behelst daarentegen niet eenzelfde afwijzing van de Nederlandse achtergrond van het kind.

In het licht van de sociale en juridische beperkingen bij de naamskeuze kozen ouders vaak voor een naam die voorkomt in de Egyptische of Marokkaanse naams-traditie en daarbinnen voor namen met een meer internationale uitstraling. Ouders kwamen soms met 'creatieve' oplossingen om toch verbondenheid met twee landen of twee families uit te drukken. Zo vertelde een Nederlandse vrouw in Marokko met een Marokkaanse man dat ze aanvankelijk weerstand had tegen de beperkingen van het Marokkaanse naamrecht (MA#2). Na verloop van tijd raakte ze gewend aan het idee dat het een Marokkaanse naam moest zijn en nam de weerstand af. Ze maakte een lijstje met Marokkaanse namen die ze leuk vond. Op een zeker moment kwam ze tot de ontdekking dat één van die namen een combinatie was van de naam van haar moeder en de naam van haar Marokkaanse schoonmoeder. De naam van haar dochter was hetzelfde als haar moeders naam, gevolgd door de eerste lettergreep van de naam van haar schoonmoeder.

11.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is gebleken dat sommige ouders juridische procedures gebruikten om familiebanden te onderhouden of uitdrukking te geven aan de etnische identiteit van hun kind. De band met familie was van invloed op de keuze die paren maken in de wijze van formalisering van hun relatie. Ouders in transnationale gezinnen kunnen vaak kiezen uit verschillende landen en manieren om hun huwelijk te sluiten en te vieren. Ouders kozen de optie of een combinatie van opties die op zowel praktisch als op symbolisch niveau aan hun behoeften voldeed. Daarbij waren de banden met familie een van de overwegingen. Voor een deel van de ouders was hun huwelijkssluiting of de viering van hun huwelijk een mogelijkheid om de banden met familie te bevestigen. Sommige ouders hadden bijvoorbeeld een tweede huwelijksceremonie in het 'andere' land om familie aldaar bij hun relatie te betrekken en de acceptatie ervan te vergemakkelijken. De juridische positie van kinderen werd daarmee op een bepaalde manier gevormd, doordat het huwelijk werd erkend in het andere land. Andere ouders gaven 'alleen' een feest voor familie in het buitenland, maar lieten hun huwelijk niet formeel erkennen. De banden met familie waren dus van invloed op de keuzes van ouders omtrent plaats en wijze van formalisering van hun relatie, maar het effect daarvan op de juridische positie van hun kinderen was niet eenduidig.

Enkele ouders wilden door registratie van de geboorte van hun kind bepaalde etnische identificaties stimuleren bij hun kind of bijdragen aan een positieve identiteitsbeleving. Met name ouders met een gemengde relatie spraken op deze wijze over registratie van hun kind. Waar het in de dagelijkse opvoeding soms lastig is om evenveel mee te geven van de achtergrond of cultuur van beide ouders, bevestigt registratie op symbolische wijze dat beide achtergronden even belangrijk zijn. Er waren ech-

ter ook ouders die vreesden voor discriminatie van hun kind vanwege het bezit van dubbele nationaliteit. Wat deze ouders gemeen hadden, was dat ze registratie van hun kind als relevant zagen voor de identiteit van hun kind. Dit had gevolgen voor de juridische positie van het kind. Ouders besloten hun kind al dan niet te laten registreren, mede op basis van hun perceptie van het belang van die registratie voor de identiteit van hun kind.

Lang niet alle geïnterviewde ouders spraken even sterk in termen van identiteit over registratie van hun kind. Dat ouders niet over identiteit *spraken*, betekent niet in alle gevallen dat registratie geen identiteitsrelevantie had. Daar waar ouders procedures als noodzakelijk of vanzelfsprekend ervoeren, vertelden ze weinig over identiteit als een van de overwegingen om de procedure te voeren. Ouders in Egypte en Marokko spraken bijvoorbeeld bijna niet in termen van identiteit over het aanvragen van een Nederlands paspoort, omdat deze aanvraag in sterke mate vanzelfsprekend was. Voor de tweede generatie ouderparen in Nederland was registratie bij de Marokkaanse autoriteiten vanzelfsprekender dan voor de gemengde ouderparen in Nederland. De tweede generatie paren in Nederland spraken ook minder in termen van identiteit over registratie bij de Marokkaanse autoriteiten.

Bij de keuze van een voornaam voor het kind waren zowel overwegingen van identiteit als van familiebanden van belang. Zoals in hoofdstuk 4 is gebleken, kan de juridische positie van een kind verschillend zijn in de beide landen, wanneer het een naam heeft die niet in overeenstemming is met het naamrecht van een van de landen. In dat hoofdstuk is gebleken dat een 'hinkende' rechtspositie als gevolg hiervan weinig voorkwam bij de kinderen in de onderzochte gezinnen. Veruit de meeste kinderen hadden een naam die in overeenstemming was met het recht van beide landen. Bij de geïnterviewde ouders bestond een voorkeur voor namen met een Arabische/islamitische oorsprong en voor namen die zowel in deze als in de Nederlandse/West-Europese naamstraditie voorkomt. Namen die alleen in de Nederlandse naamstraditie voorkomen, werden zo goed als niet gegeven. Er waren geen grote verschillen tussen ouders in de verschillende landen, tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouders of tussen tweede generatie en gemengde ouderparen.

In dit hoofdstuk heb ik de naamskeuze door de geïnterviewde ouders verklaard uit de verschillen tussen religieuze en sociale connotaties van namen in Egypte en Marokko enerzijds en Nederland anderzijds. Voor transnationale gezinnen is de keuze voor een Nederlandse naam een symbolische afwijzing van de banden met familie in Egypte en Marokko en van de etnische en religieuze identiteit van het kind als Egyptische of Marokkaanse moslim. De keuze voor een Egyptische of Marokkaanse naam houdt niet een even sterke afwijzing in van de banden met familie in Nederland of de identiteit van Nederlander. Bij naamgeving spelen dus overwegingen van identiteit en familiebanden een belangrijke rol. Slechts enkele ouders vertelden de meer strikte regulering van voornamen in het Egyptische en Marokkaanse recht als problematisch te ervaren. Dit komt omdat de meeste ouders dus ook andere redenen hebben om namen te kiezen die in overeenstemming zijn met Egyptisch en Marokkaans naamrecht.

Bij alle hier behandelde thema's (huwelijk, registratie en namen) zien we dat het effect van de familiebanden en identiteit niet eenduidig is. Bij sommige ouders was er bijvoorbeeld wel de wens om hun kind te registreren omwille van de identiteit ervan, maar waren er nog geen stappen ondernomen om dit ook daadwerkelijk te doen. Dit

duidt erop dat de betekenis van registratie voor de identiteit van het kind alleen niet altijd voldoende is voor ouders om tot handelen over te gaan. Als er geen praktische aanleiding is om een kind te laten registreren, dan gebeurt het mogelijk toch niet. Overwegingen van identiteit en familiebanden gingen in bijna alle gevallen samen met juridisch instrumentele overwegingen om een bepaalde procedure te volgen. Zoals in paragraaf 10.2.1 is geïllustreerd, was het soms ook niet goed mogelijk om op basis van het interview te bepalen wat voor respondenten de belangrijkste reden was. Bovendien is een interview een momentopname. Wat de respondent tijdens het interview als belangrijk typeert, hoeft dat een week later tijdens de ‘beslommeringen’ van alledag niet meer te zijn. Overwegingen van identiteit en familiebanden kunnen helpen verklaren waarom ouders handelden zoals ze deden, maar alleen in combinatie met andere overwegingen.

12 Conclusie

In dit afsluitende hoofdstuk presenteer ik de belangrijkste conclusies van dit onderzoek naar de juridische positie van kinderen in Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse transnationale gezinnen. In de eerste paragraaf zal ik de hoofdvraag van het onderzoek beantwoorden. Deze hoofdvraag betrof de invloed van ouders in transnationale gezinnen op de juridische positie van hun kind. Ik zal daarbij ook ingaan op de overeenkomsten en verschillen tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouderparen, tussen ouderparen in Nederland, Egypte en Marokko en tussen gemengde en tweede generatie ouderparen. In dit onderzoek heb ik aangesloten bij twee onderzoekstradities waarin het perspectief van de onderzochte personen een belangrijke plaats inneemt: de transnationale migratiestudies en de studie van recht in het dagelijks leven (zie par. 1.3). In paragraaf 12.2 en 12.3 zal ik ingaan op de bijdrage van mijn onderzoek aan beide onderzoekstradities. In de laatste paragraaf zal ik tot slot terugkomen op het publieke debat over de rol van islamitisch recht in Nederland en ingaan op de vraag wat mijn onderzoek daaraan bijdraagt.

12.1 De invloed van ouders op de juridische positie van hun kind

12.1.1 *De invloed van het handelen van ouders*

In dit onderzoek stonden twee vragen centraal. De eerste vraag betrof de invloed van het handelen van ouders op de juridische positie van hun kind volgens Nederlands en Egyptisch of Marokkaans recht. De tweede vraag had betrekking op de verklaringen voor dat handelen. Ik heb de juridische positie van kinderen breed opgevat als niet alleen de positie volgens het positieve recht, maar ook de praktische invulling die daaraan wordt gegeven. In de juridische hoofdstukken is gebleken dat de drie rechtssystemen op onderdelen sterk van elkaar verschillen, maar dat wederzijdse erkenning van familierechtelijke relaties mogelijk is als ouders dat wensen en zij hun relaties op een bepaalde manier regelen. Toch kwam het ook voor dat de juridische positie van kinderen in de onderzochte gezinnen niet gelijk was in beide landen.

De geïnterviewde ouders droegen met name op drie manieren bij aan de vorming van de juridische positie van hun kind. Ten eerste door hun keuzes omtrent de formalisering van hun eigen relatie. Of, wanneer en op welke wijze ouders in het huwelijk traden, was van groot belang voor de juridische positie van hun kind. Veel van de geïnterviewde ouders waren ten minste zes maanden voor de geboorte van hun eerste kind getrouwd. In die gevallen was erkenning van de uit dat huwelijk volgende afstamming van kinderen over en weer tussen Nederland en Egypte of Marokko juridisch gezien weinig problematisch. De grote meerderheid van de geïnterviewde ouders had ook daadwerkelijk stappen ondernomen om hun huwelijk te laten erkennen in het 'andere' land. Hierbij bestonden weinig verschillen tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouderparen, tussen gemengde en tweede generatie ouderparen, en tussen ouders in Nederland en die in Egypte en Marokko.

Bij ouders die zich niet aan deze volgorde van eerst een huwelijk en dan een kind hielden, kwam het veel vaker voor dat de juridische positie van hun kind verschilde tussen de beide landen. In zowel Nederland, Egypte als Marokko bestaat de mogelijkheid om afstamming tot stand te brengen met de vader van het kind, die niet (of niet 'op tijd') getrouwd is met de moeder. Hierbij valt te denken aan huwelijksbevestiging met terugwerkende kracht naar Egyptisch of Marokkaans recht en aan erkenning van een kind naar Nederlands recht. Deze rechtsfiguren zijn echter niet altijd 'exporteerbaar' naar het andere land. Daardoor ontstonden verschillen in de juridische positie van kinderen in de beide landen. Dit illustreert tevens dat het handelen van ouders in het ene land gevolgen kan hebben voor de juridische positie van hun kind in het andere land.

Ten tweede oefenden de geïnterviewde ouders invloed uit op de juridische positie van hun kind door registratie bij de autoriteiten van het andere land. Dat wil zeggen het land van herkomst van een van de ouders, waar het kind niet was geboren. Registratie heeft vooral betrekking op de praktische inbedding van de positie van kinderen volgens het positieve recht. Weliswaar is in geen van de landen registratie van een kind een constitutieve voorwaarde voor het ontstaan van afstamming of bezit van een nationaliteit. Toch is registratie in de praktijk belangrijk om een familierechtelijke relatie of nationaliteit te kunnen aantonen met documenten. Voor alle kinderen werd geboorteaangifte gedaan in het geboorteland. De meerderheid van de kinderen werd daarnaast ook geregistreerd bij de autoriteiten van het land waar ze niet waren geboren, maar dat gold niet voor allemaal. Niet-registratie kwam met name voor onder de Marokkaans-Nederlandse gemengde ouderparen in Nederland. Meer dan de helft van hen liet geen van hun kinderen of niet al hun kinderen registreren bij de Marokkaanse autoriteiten. De tweede generatie ouderparen in Nederland en Marokko en de gemengde ouderparen in Marokko en Egypte lieten zo goed als allemaal wel de geboorte van hun kind registreren in het andere land.

Ten derde waren verschillende Nederlandse ouders bekeerd tot de islam. Hierdoor kregen hun kinderen bijvoorbeeld bepaalde erfrechtelijke aanspraken naar Egyptisch of Marokkaans recht. Verschillende Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko wilden daarnaast door bekering hun aanspraak op het zorgrecht (hadana) over hun kind te vergroten, in geval van echtscheiding of overlijden van hun echtgenoot. Bij Nederlandse mannen leidde de bekering tot de mogelijkheid van erkenning van hun huwelijk naar Egyptisch of Marokkaans recht, waarmee ook de afstamming van hun kinderen voor erkenning vatbaar werd. De bekering tot de islam had echter verschillende consequenties voor de erfrechtelijke positie van de gezinsleden, als gevolg van het gender van de bekeerde ouder. Een bekeerde Nederlandse man van wie de Marokkaanse of Egyptische vrouw overlijdt, behoudt volgens Egyptisch of Marokkaans recht het gezag over zijn kinderen en daarmee de zeggenschap over hun erfdeel. Een bekeerde vrouw in Egypte heeft daarentegen bij overlijden van haar Egyptische echtgenoot geen gezag (wilaya) over haar kinderen en dus geen zeggenschap over hun vermogen. In Marokko gold tot de wijziging van de Mudawwana in 2004 hetzelfde ten aanzien van vrouwen van wie de Marokkaanse echtgenoot was overleden. In aanvulling op hun bekering kozen sommige Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko er daarom voor om het onroerend goed van het gezin op naam van de kinderen te zetten of voor de helft op hun eigen naam en de andere helft op naam van hun echtgenoot. De Nederlandse mannen hoefden deze stap niet te nemen om

hun gezin te beschermen tegen de erfrechtelijke aanspraken van familieleden buiten het kerngezin.

Daarnaast was er een aantal andere, minder vaak voorkomende wijzen waarop ouders de juridische positie van hun kind beïnvloedden. Slechts een enkele ouder had een testament opgesteld of was huwelijksvoorwaarden overeengekomen met betrekking tot op de kinderen. Dat laatste kwam alleen voor bij Nederlandse vrouwen in Egypte met een Egyptische man.¹ Enkele kinderen verkregen of verloren een nationaliteit als gevolg van verkrijging of verlies van die nationaliteit door een ouder, of doordat een ouder namens hen opteerde voor een nationaliteit. De meeste kinderen verkregen echter bij geboorte van rechtswege dubbele nationaliteit. Zij werden geboren na de wijziging van het Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse nationaliteitsrecht in respectievelijk 1985, 2004 en 2007. Het voorheen bestaande genderonderscheid tussen vaders en moeders in de mogelijkheid om hun nationaliteit door te geven, had daarom slechts bij enkele kinderen tot gevolg dat zij met één nationaliteit werden geboren.

Ook de keuze van voornamen voor de kinderen had geen grote gevolgen voor hun juridische positie. De grote meerderheid van de ouders gaf hun kind een voor naam uit de Egyptische of Marokkaanse naamstraditie, die was toegestaan volgens het recht van zowel Nederland als Egypte of Marokko. Daarbij was weinig onderscheid tussen gemengde en tweede generatie ouderparen, tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouderparen of naar het woonland van het gezin. Er was ook geen verschil naar het gender van de ouders in combinatie met hun etniciteit (vgl. Edwards en Caballero, 2008: 56; Sue & Telles: 2005). Zowel de kinderen van een Marokkaanse of Egyptische vader en een Nederlandse moeder, die van een Marokkaanse of Egyptische moeder en een Nederlandse vader, als die van twee Marokkaans(-Nederlands)e ouders kregen een naam die in de Egyptische of Marokkaanse naamstraditie voorkomt.

Als de verschillende categorieën ouderparen worden vergeleken, dan vallen vooral de overeenkomsten op tussen Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse ouderparen, tussen ouderparen in Nederland, Egypte en Marokko en tussen de gemengde en tweede generatie ouderparen. Hoewel er aanzienlijke variatie was in de wijze waarop ouders de juridische relaties van hun gezin precies regelden, was een grote meerderheid van hen erop gericht de juridische positie voor hun kind hetzelfde te laten zijn in beide landen. De gemengde Marokkaans-Nederlandse paren in Nederland vormden hierop de enige uitzondering. Zij lieten veel minder dan andere ouderparen hun kind registreren bij de autoriteiten van het land waar het niet was geboren. Opvallend was wel dat de gemengde Marokkaans-Nederlandse paren in Nederland wel bijna allemaal hun huwelijk lieten registreren bij de Marokkaanse autoriteiten. Het niet laten registreren van hun kinderen was dan ook geen afwijzing van de juridische banden met Marokko, maar had veelal te maken met de geringe prioriteit die ouders aan deze registratie gaven. Een deel van hen vertelde dat ze hun kind wel wilden laten registreren, maar er nog niet aan toe waren gekomen.

1 Naar Nederlands recht is het niet mogelijk om huwelijksvoorwaarden op te stellen met betrekking tot de juridische positie van een kind.

12.1.2 Verklaringen voor het handelen van ouders

De tweede vraag die in dit onderzoek centraal stond, had betrekking op de verklaringen voor het handelen van ouders, waarmee de juridische positie van hun kind vorm kreeg. De hypothese was dat ouders niet alleen juridisch instrumentele motieven zouden hebben voor hun handelen, maar dat er ook andere motieven en verklaringen zouden zijn. Deze hypothese is bevestigd. In het eerste deel van dit boek zijn op de verschillende terreinen de belangrijkste juridisch instrumentele motieven van ouders voor het doorlopen van procedures behandeld. Ouders trouwden bijvoorbeeld mede omdat dit de aanvraag van een verblijfsvergunning voor de gemigreerde partner faciliteerde. Ze lieten hun gezinsrelaties erkennen in het andere land, bijvoorbeeld omdat ze daar regelmatig op bezoek gingen of er een tweede huis bezaten.

In het tweede deel van dit boek is een aantal van de andere verklaringen voor het handelen van ouders behandeld. In hoofdstuk 8 is de wijze waarop ouders beslissingen namen over hun kind geanalyseerd. De meeste ouders hadden een taakverdeling ten aanzien van de omgang met het recht van beide landen. Elk van beide ouders fungeerde als intermediair tussen het gezin en het recht van het land waar deze ouder was opgegroeid. Als ouders het niet eens waren over, of niet evenveel prioriteit gaven aan het doorlopen van een bepaalde procedure, was de invloed van deze taakverdeling op de juridische positie van het kind duidelijk zichtbaar. Voor zover op basis van de gebruikte methode uitspraken kunnen worden gedaan over de machtsrelatie van de ouders, leken de meeste ouders in onderling overleg beslissingen te nemen ten aanzien van de juridische positie van hun kind. Er waren echter ook voorbeelden van 'latente' werking van macht (Komter, 1985: 51-52). Enkele Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko vertelden dat zij bepaalde onderwerpen niet ter sprake hadden gebracht, omdat ze anticipeerden op een negatieve reactie van hun Egyptische of Marokkaanse man of van de sociale omgeving van het gezin.

Bij deze laatste paren werd de op gender gebaseerde machtsongelijkheid versterkt door de taakverdeling tussen de ouders en door het Egyptische en Marokkaanse gezagsrecht, waarin de vader is belast met eenhoofdig gezag (wilaya). Er waren echter ook voorbeelden waarin de taakverdeling de op gender gebaseerde juridische en sociale machtsongelijkheid afzwakte. Zo hadden de Nederlandse mannen in Egypte en Marokko eenhoofdig gezag over hun kinderen, maar beschikten ze niet over de nodige ervaring en (taal)vaardigheden om zelf de aangelegenheden van het gezin te regelen. In dat geval waren er vaak mannelijke familieleden van de Egyptische of Marokkaanse vrouw die hielpen bij het doorlopen van procedures. Sociale en juridische machtsongelijkheid werd soms versterkt, maar soms juist afgezwakt door de taakverdeling tussen de ouders. Machtsongelijkheid was bij de paren in dit onderzoek dus niet alleen het gevolg van op gender gebaseerde normen. Machtsongelijkheid had ook te maken met etniciteit, of specifiek met de daarmee samenhangende mate van ervaring met en vaardigheden in de omgang met de bureaucratie van een land.

Daarnaast heb ik in dit onderzoek gekeken naar de wijze waarop ouders zich informeerden over het recht van beide landen en welke gevolgen dit had voor hun handelen. In het algemeen bestaat er in Nederland meer kennis over en ervaring met Marokkaans recht, in vergelijking met Egyptisch recht. Dit hangt samen met het veel grotere aantal personen van Marokkaanse afkomst in Nederland ten opzichte van het aantal personen van Egyptische afkomst en het belang van Marokkaans recht in de

Nederlandse rechtspraktijk. De verschillen in beschikbaarheid van informatie leidden er echter niet toe dat respondenten zich wezenlijk anders of grondiger informeerden over het Marokkaanse recht. Veel van de ouders gingen zich informeren op het moment dat ze van plan waren om een procedure te doorlopen. Ze informeerden zich ‘stap voor stap’. De vraag of en wanneer ouders een bepaalde procedure doorliepen, hing dan ook minder samen met de beschikbaarheid van informatie over die procedure dan met de *beleving* van de ouders van de relevantie van die procedure voor henzelf of hun gezin.

Die beleving van het recht was het onderwerp van hoofdstuk 10 en 11. In deze hoofdstukken is gebleken dat het recht allerlei verschillende betekenissen had voor de geïnterviewde ouders. Voor sommige ouders die moslim waren, had het huwelijk een religieuze betekenis. Dit kwam met name voor bij Egyptische en Marokkaanse respondenten en bij enkele tot de islam bekeerde Nederlandse vrouwen. Er waren ouders die druk ervoeren vanuit hun sociale omgeving of de Egyptische of Marokkaanse overheid om te trouwen en niet ongehuwd samen te wonen. Dit was het geval bij bijna alle Nederlandse respondenten in Egypte en Marokko. In beide gevallen trouwden ouders in een vroeg stadium van hun relatie, ruim voor de geboorte van hun eerste kind. Het effect van dat huwelijk op de juridische positie van het kind was echter niet eenduidig, omdat sommige ouders eerst informeel trouwden en pas in een later stadium ook formeel. Zoals in paragraaf 3.4 is beschreven, vond dat latere formele huwelijk vaak plaats binnen zes maanden voor de geboorte van het eerste kind, met potentiële erkenningsproblemen ten aanzien van de afstamming van dat kind tot gevolg (zie ook hierna par. 12.2).

Een deel van de geïnterviewde ouders sprak over Egyptisch of Marokkaans recht als onderdeel van de dominante genderideologie in deze twee landen. Deze ouders vertelden dat vrouwen op tal van terreinen in de Egyptische of Marokkaanse maatschappij een ondergeschikte positie innemen ten opzichte van mannen. Ze zagen het recht als onderdeel van die ongelijke positie. Onder de geïnterviewde ouders werd dit verhaal alleen over Egyptisch en Marokkaans recht verteld, niet over Nederlands recht. Op enkele uitzonderingen na waren het uitsluitend Nederlandse vrouwen in Egypte en Marokko die op deze wijze over Egyptisch en Marokkaans recht vertelden. Nederlandse mannen, Nederlandse vrouwen in Nederland en Egyptische en Marokkaanse ouders deden dat niet of in veel mindere mate.

Daarnaast waren er ouders die in juridische procedures een symbolische bevestiging zagen van de banden van hun gezin met familie of van de etnische identiteit van hun kind. Dit kwam voor bij ouders in zowel Egyptisch-Nederlandse als Marokkaans-Nederlandse gezinnen en met betrekking tot zowel Nederlands, Egyptisch als Marokkaans recht. Sommige respondenten kozen voor een specifieke plaats of wijze van huwelijkssluiting of voor een tweede huwelijkssluiting omwille van hun familie. Deze huwelijkssluiting was voor hen een sterk symbolische manier om de verbondenheid met familie te bevestigen (zie verder par. 12.2.2). Enkele ouders probeerden door registratie bepaalde etnische identificaties te stimuleren bij hun kind of bij te dragen aan een positieve identiteitsbeleving van hun kind. Er waren echter ook ouders die vreesden voor discriminatie van hun kind vanwege dubbele nationaliteit. Wat deze ouders gemeen hadden, was dat ze registratie van hun kind als relevant zagen voor de identiteit ervan. Dit had gevolgen voor de juridische positie van het kind.

Ouders besloten hun kind al dan niet te laten registreren, mede op basis van hun perceptie van het belang van die registratie voor de identiteit van hun kind.

Deze verhalen over de betekenis van het recht voor familiebanden en identiteit kwamen voor bij ouders in alle drie de landen, bij Nederlandse, Egyptische en Marokkaanse ouders, bij mannen en vrouwen en bij gemengde en tweede generatie ouders. De symbolische of emotionele betekenis van Nederlands recht voor Nederlandse ouders in Marokko en Egypte was bijvoorbeeld niet minder dan die van Egyptisch en Marokkaans recht voor Egyptische en Marokkaanse ouders in Nederland. Wel kwamen symbolische of emotionele betekenissen minder uitgebreid aan bod tijdens het interview, als het volgen van een bepaalde procedures voor de respondent vanzelfsprekend was (zie par. 11.5).

Naast deze meer symbolische of emotionele betekenissen had het recht van alle drie de landen voor bijna alle geïnterviewde ouders een meer praktische betekenis. Ouders vertelden over het recht van alle drie de landen in termen van bureaucratische procedures. De ouders kwamen vooral door middel van ambtelijke formaliteiten in aanraking met het recht dat het onderwerp vormt van dit boek. Ze vertelden veelvuldig over hun contacten met ambtenaren, het invullen van formulieren en het verzamelen van documenten. Het recht had dus niet alleen de symbolische betekenissen die hierboven zijn beschreven, maar tegelijkertijd ook een zeer alledaagse en praktische betekenis. Dit kan helpen verklaren waarom de ouders op een bepaalde manier omgingen met het recht. Zo spraken de meeste Nederlandse vrouwen in Egypte in relatief negatieve termen over het Egyptische recht. Toch was het niet zo dat zij dit recht probeerden te mijden. Het Egyptische recht had ook een praktische betekenis. Deze vrouwen (en hun echtgenoten) waren, zoals een meerderheid van de respondenten, er in het algemeen op gericht de administratieve zaken van hun gezin goed geregeld te hebben. Het recht had voor de respondenten dus niet slechts één, vaststaande betekenis. Veelal kwamen bij een en dezelfde respondent verschillende soorten verhalen over het recht voor.

In navolging van onder andere Ewick & Silbey (1998, 1999) ben ik ervan uitgegaan dat deze verhalen niet simpelweg een weergave zijn van de beleving van het recht. Verhalen over het recht kunnen ook bijdragen aan de wijze waarop mensen omgaan met dat recht. Dit was zichtbaar in de verhalen over Egyptisch en Marokkaans recht als genderideologie. Er was een duidelijk verschil tussen de Nederlandse vrouwen in Egypte en die in Marokko. Dit lijkt samen te hangen met het grotere aantal gemengde relaties van Nederlandse vrouwen in Egypte in vergelijking met Marokko en de problematisering van die relaties in de Nederlandse gemeenschap in Egypte. In die gemeenschap werden verhalen over genderongelijkheid veelvuldig gereproduceerd, ook door de geïnterviewde vrouwen zelf. Dat was veel minder het geval bij de Nederlanders die ik sprak in Marokko. In de verhalen werd ook vaak benadrukt dat vrouwen zichzelf zouden moeten beschermen tegen het Egyptische rechtssysteem en tegen Egyptische mannen, onder andere door huwelijksvoorwaarden af te spreken. Dit had zijn weerslag op het handelen van de geïnterviewde Nederlandse vrouwen in Egypte. De meesten van hen vertelden dat ze huwelijksvoorwaarden hadden gesloten of dat ze het belangrijk vonden om dit te doen. In Marokko sprak daarentegen geen van de Nederlandse vrouwen over huwelijksvoorwaarden.

Dit laat zien dat de reproductie van verhalen over genderongelijkheid de wijze van omgaan met recht mede vormden. Bij de andere soorten verhalen in dit boek

over recht was dit minder duidelijk het geval. Er was in de interviews bijvoorbeeld minder duidelijk sprake van reproductie van de verhalen over recht als bureaucratie. Er was ook geen duidelijk verband tussen het verhaal en het handelen van de ouders die het vertelden. Wel laat het naast elkaar bestaan van verschillende verhalen zien dat het recht niet slechts één, vaststaande betekenis heeft.

12.1.3 ‘Laveren’

Bijna altijd hadden de geïnterviewde ouders een combinatie van motieven om op een bepaalde manier met het recht om te gaan. Er was veelal geen duidelijk onderscheid te maken tussen juridisch instrumentele motieven en andere motieven (vgl. De Hart, 2012: 261). Ouders in Egypte en Marokko vroegen bijvoorbeeld zo goed als allemaal direct na de geboorte van hun kind een Nederlands paspoort aan bij de Nederlandse ambassade. Velen noemden hiervoor als reden dat de kinderen met alleen een Egyptisch of Marokkaans paspoort niet of moeilijk naar Nederland zouden kunnen reizen. Datzelfde paspoort had echter ook een betekenis voor het gevoel van ouders dat hun kind verbonden was met Nederland en met familie in Nederland (vgl. Knop, 2001). Sommige ouders lieten daarnaast een akte van inschrijving van de Egyptische of Marokkaanse geboorteakte opmaken bij de afdeling Landelijke Taken van de Gemeente Den Haag. Een akte van inschrijving is handig als in Nederland een afschrift moet worden verkregen, of als de Egyptische of Marokkaanse geboorteakte verloren zou gaan. De akte van inschrijving gaf sommige ouders daarnaast een gevoel van zekerheid dat het Nederlands-zijn van hun kind niet licht zou kunnen worden betwist. Juridisch instrumentele motieven gingen veelal gepaard met emotionele of symbolische betekenissen van procedures. Emotionele of symbolische betekenissen alleen waren echter onvoldoende voor het daadwerkelijk doorlopen van procedures, in afwezigheid van juridisch instrumentele motieven.

De wijze waarop juridisch instrumentele motieven en andere verklaringen voor de omgang met het recht zich tot elkaar verhielden, varieerde bij de geïnterviewde ouders. Voor de ene ouder had het huwelijk een religieuze betekenis, voor de andere ouder niet. Sommige ouders gaven ‘alleen’ een huwelijksfeest voor familie in het buitenland, andere ouders trouwden ook formeel. De ene ouder voorzag aanzienlijke problemen bij het niet of te laat aanmelden van een kind bij het Marokkaanse consulaat, de andere ouder niet. De keuzes van ouders kwamen tot stand binnen een raamwerk van de wensen van beide ouders, de normen en verwachtingen in hun sociale omgeving, waaronder familie in twee landen, en de normen van statelijk recht van beide landen. De ouders in dit boek hadden gemeen dat ze verschillende opties hadden om de juridische relaties van hun gezin te regelen. Ze kozen voor de optie of combinatie van opties die voldeed aan de verschillende wensen, verwachtingen en normen, waaraan zij op een bepaald moment belang hechtten of waarmee zij werden geconfronteerd vanuit de overheid of hun sociale omgeving. Ouders *laveerden* als het ware langs de diverse wensen, verwachtingen en normen waarmee hun gezin was omgeven.

Dit laveren heeft een aantal kenmerken. In de eerste plaats zijn de normen en bijbehorende verwachtingen waarmee de onderzochte gezinnen waren omgeven van verschillende oorsprong. De overheden van twee landen stellen regels, maar er zijn ook sociale en religieuze normen die het gezinsleven betreffen. In dit boek is geble-

ken dat ouders soms juridische procedures doorlopen (of juist niet) in reactie op bepaalde sociale of religieuze normen. Zo trouwden verschillende respondenten in Egypte en Marokko, omdat zij anticipeerden op een negatieve reactie vanuit hun sociale omgeving als ze ongetrouwd zouden blijven. Daarnaast hadden juridische procedures betekenis voor respondenten in hun dagelijks leven en voor hun sociale relaties. Registratie van een kind werd door verschillende ouders ervaren als een bevestiging van de band van hun kind met familie in het buitenland of van de identiteit van hun kind. De wijze waarop de geïnterviewde ouders het recht inriepen en de betekenis die het recht voor hen had, laat zien dat juridische, sociale en religieuze normering met elkaar verweven zijn.

In de tweede plaats werd het laveren tussen de verschillende typen normen en verwachtingen gekenmerkt door een pragmatische en verzoenende houding van de ouders. Het vergt voor ouders in transnationale gezinnen aanzienlijke inspanning om te voldoen aan bepaalde basisvoorwaarden voor het hebben van een ongestoord gezinsleven. Transnationale gezinnen hebben, meer dan niet-transnationale gezinnen, te maken met potentiële belemmeringen voor hun gezinsleven. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan immigratiebeperkingen, (tijdelijk) verlies van verdien capaciteit na migratie of niet-erkenning van gezinsrelaties door de overheid. Volgens Hondius anticiperen gemengde paren op weerstand tegen hun relatie vanuit hun sociale omgeving door te proberen openlijke confrontaties over meningsverschillen te vermijden (Hondius, 1999: 283-283, 307). De wijze waarop de geïnterviewde ouders met het recht omgingen, kan in hetzelfde licht worden gezien. Rekening houdend met de vele mogelijke belemmeringen voor een ongestoord gezinsleven stelden ouders zich vaak pragmatisch op ten opzichte van verwachtingen en normen van hun sociale omgeving, de overheid of de andere ouder, ook als ze deze niet deelden. Veel van de ouders probeerden waar mogelijk potentiële weerstand tegen hun relatie en hun gezin te verminderen. Ze kozen bijvoorbeeld voor namen voor hun kinderen, die zouden worden geaccepteerd door families in twee landen. De meeste ouders streefden er ook naar de juridische relaties van hun gezin 'goed' geregeld te hebben, om problemen met de bureaucratieën van beide landen te vermijden.

Tot slot is bij transnationale gezinnen sprake van een grotere diversiteit aan normen en verwachtingen dan bij niet-transnationale gezinnen. Weliswaar hebben ook niet-transnationale gezinnen te maken met omstandigheden die hun gezinsleven kunnen verstoren en zullen ze proberen hiermee om te gaan. De grotere diversiteit aan wensen, verwachtingen en normen bij transnationale gezinnen maakt echter het laveren daarlangs des te belangrijker. Transnationale gezinnen hebben, in vergelijking met andere gezinnen, meer verschillende 'ballen hoog te houden'. Transnationale gezinnen zijn dan ook een geschikte onderzoeksgroep gebleken voor de bestudering van de interactie tussen verschillende juridische en sociale normsystemen in het dagelijks leven.

12.2 Transnationalisme

Dit onderzoek naar de rol van recht in het leven van transnationale gezinnen is op twee manieren een aanvulling op de bestaande studies die gaan over de wijze waarop familieleden over landsgrenzen heen contact onderhouden, zorg verlenen, financiële

steun bieden en deelnemen in gezamenlijke activiteiten. In de eerste plaats is gebleken dat niet alleen het vreemdelingen- en nationaliteitsrecht, maar ook het familie- en internationaal privaatrecht beperkingen kan opwerpen voor transnationale gezinnen. In de tweede plaats heeft het recht een zelfstandige betekenis voor het gevoel van transnationale verbondenheid van leden van transnationale gezinnen.

12.2.1 *Regulering van transnationale levens in het familie- en internationaal privaatrecht*

Zoals in de inleiding beschreven, is er binnen de transnationale migratiestudies groeiende aandacht voor gezinnen en families en de wijze waarop de leden ervan banden onderhouden over landsgrenzen heen. Wanneer er in deze studies naar recht wordt gekeken, dan is dat veelal naar de beperkingen die het vreemdelingen- en nationaliteitsrecht opwerpen voor transnationale gezinnen (Dreby & Adkins, 2010). Andere rechtsgebieden, zoals het familierecht, zijn onderbelicht gebleven (De Hart e.a., te verschijnen). Het onderhavige onderzoek laat zien dat niet alleen het vreemdelingen- en nationaliteitsrecht van belang zijn voor de wijze waarop leden van transnationale gezinnen banden onderhouden, maar ook het familierecht en het internationaal privaatrecht.

Overheden grijpen in, onder andere door middel van het familierecht, in ‘the fundamental right to freely order one’s intimate affairs’ (Christensen, 1998: 1783). Aan dat ingrijpen liggen bepaalde waardeoordelen ten grondslag over welke gezinnen in aanmerking komen voor volwaardige bescherming door de overheid en welke gezinnen niet (Christensen, 1997; Diduck & Kaganas, 1999). Schrama signaleert een toegenomen juridische erkenning en bescherming van niet-huwelijkse samenlevingsvormen in Nederland sinds de jaren ‘70 van de vorige eeuw. De juridische erkenning en bescherming van gezinsrelaties is daardoor minder gebaseerd op de *vorm* van die relaties en meer op de emotionele, sociale en economische *functies* die deze relaties vervullen (Schrama, 2008). In het Egyptische en Marokkaanse recht komt een gezin daarentegen alleen in aanmerking voor volwaardige bescherming door de overheid, als het is gebaseerd op een huwelijkse relatie, en is de vorm derhalve bepalend.

De juridische erkenning en bescherming van gezinsrelaties in twee landen was geenszins vanzelfsprekend voor de transnationale gezinnen die deel uitmaakten van dit onderzoek. Er gingen, althans voor de ouders die deze erkenning wensten, aanzienlijke inspanningen gepaard met het laten opstellen, legaliseren en erkennen van documenten. De hoeveelheid inspanning nam verder toe, als ouders zich niet hielden aan de volgorde: eerst een *formeel* huwelijk en dan (ten minste zes maanden later) de geboorte van een kind. Zoals in paragraaf 12.1.1 nog eens is opgemerkt, zijn de manieren om anderszins de afstamming van een kind tot stand te brengen moeilijk exporteerbaar. De erkenning en bescherming die de transnationale gezinnen genoten, was daarmee in sterke mate afhankelijk van de vorm van die relaties in plaats van de functies ervan.

Dit gold zowel voor gezinnen in Nederland, Egypte als Marokko. In het Nederlandse recht zijn aanzienlijke stappen gezet in de richting van een gelijkere behandeling van huwelijkse en niet-huwelijkse relaties. *Transnationale* gezinnen profiteren hiervan echter niet in dezelfde mate als andere gezinnen. Informele huwelijken en huwelijksbevestiging met terugwerkende kracht hebben een zekere plaats in het Egyptische

en Marokkaanse recht, maar zijn voor Nederlandse instanties al gauw verdacht vanwege de associatie ervan met fraude in het vreemdelingen- en nationaliteitsrecht. Dit betekent dat gezinsrelaties worden erkend en beschermd op basis van hun vorm. Egyptische en Marokkaanse afstammingsrelaties die niet voortkomen uit een zes maanden voor de geboorte van een kind gesloten formeel huwelijk, komen in sommige gevallen niet in aanmerking voor volwaardige bescherming door de Nederlandse overheid.

Illustratief voor deze nadruk op de vorm van transnationale gezinnen is de wijziging van het Vreemdelingenbesluit 2000 onder het eerste kabinet Rutte. Daarbij is de mogelijkheid komen te vervallen om als ‘exclusieve duurzame’ (maar niet gehuwde of geregistreerde) partner een verblijfsvergunning in Nederland aan te vragen (art. 3.14 VB 2000).² Gezinnen gebaseerd op een niet-geformaliseerde relatie genieten op dit punt een lager niveau van bescherming door de Nederlandse overheid dan gezinnen gebaseerd op een huwelijks relatie of een geregistreerd partnerschap. Voor transnationale gezinnen is het blijkbaar niet altijd genoeg om de functies van een gezin te vervullen, maar moeten zij ook een bepaalde vorm hebben. Met een beroep op het belang van immigratiebeperking wordt het lagere niveau van bescherming van transnationale gezinnen gerechtvaardigd (Van den Eeckhout, 2005a, 2005b; Van Walsum, 2004).

Daarnaast proberen de Egyptische en Marokkaanse overheid het intieme leven van hun staatsburgers buiten de landsgrenzen te reguleren door de verplichting buitenlandse familierechtelijke documenten te laten omzetten in Egyptische en Marokkaanse documenten. Zoals in dit boek is gebleken, voldoen niet alle Egyptische en Marokkaanse staatsburgers in het buitenland aan deze verplichting. Dat hoeft geen gevolgen te hebben. Wanneer iemand zich echter op de Egyptische of Marokkaanse overheid beroept (bijvoorbeeld omdat hij of zij een document nodig heeft), dan kan deze overheid zijn macht laten gelden. Gezinnen die op de een of andere manier zijn verbonden met de Egyptische of Marokkaanse overheid (door bijvoorbeeld nationaliteit, geboorte in dat land of bezit van onroerend goed aldaar) kunnen dus consequenties ondervinden van het niet-voldoen aan de ideale gezinsvorm, ook al bevinden zij zich in Nederland.

Om verschillende redenen genieten transnationale gezinnen dus minder dan andere gezinnen erkenning en bescherming op basis van de functies die ze vervullen en meer op basis van hun vorm. De verschillende overheden bevorderen daarmee een bepaalde gezinsvorm, namelijk het gezin dat is gebaseerd op een formeel huwelijk tussen de ouders, ten minste zes maanden voor de geboorte van het kind. De gezinnen die niet aan deze vorm voldoen, kunnen daarvan negatieve consequenties ondervinden. Niet alleen in het vreemdelingenrecht, maar ook in het familie- en internationaal privaatrecht worden voorwaarden geschapen waaronder leden van transnationale gezinnen daadwerkelijk ‘transnationale levens’ kunnen leiden. Bij de ouders in dit boek die nauwe banden onderhielden met twee landen was dit terug te zien. Veel van

2 Besluit van 27 maart 2012 tot wijziging van het Vreemdelingenbesluit 2000, *Staatsblad* 2012, nr. 148, van kracht op 1 oktober 2012. Inmiddels is het tweede kabinet Rutte teruggekomen op deze wijziging en heeft het aangekondigd gezinshereniging en -vorming weer mogelijk te zullen maken voor ongehuwde en niet-geregistreerde partners. Zie de brief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 21 december 2012, *Kamerstukken II* 2012/13, 32175, nr. 47.

hen probeerden aan de regels van beide landen te voldoen. Ze klaagden soms over de hoeveelheid werk die gepaard ging met het laten erkennen van hun familierelaties in twee landen. Ze conformeerden zich echter ook aan deze bureaucratie en probeerden er zo snel mogelijk 'door heen' te komen.

12.2.2 Recht en transnationale verbondenheid

Het recht vormde echter niet alleen een beperking voor de onderzochte transnationale gezinnen. Zoals in hoofdstuk 11 is gebleken, had het recht soms een zelfstandige betekenis voor het gevoel van verbondenheid met familieleden, met een land of etnische groep. Verschillende van de geïnterviewde ouders gebruikten juridische procedures mede om familiebanden te bevestigen of om uitdrukking te geven aan de identiteit van hun kind. Het recht kan een symbolische bevestiging zijn van de verbondenheid over landsgrenzen heen. Vanwege de grote geografische afstand is het voor leden van transnationale gezinnen niet altijd eenvoudig om contact te onderhouden met familie. Daarom kan het recht juist voor leden van transnationale gezinnen een manier zijn om die verbondenheid tot uitdrukking te brengen. Een huwelijksluiting of registratie van een kind kan een officiële erkenning zijn van die verbondenheid en kan deze verbondenheid 'meer werkelijk' maken (*reality making*, Hull, 2003: 645). Voor een deel van de respondenten was die officiële erkenning een belangrijk onderdeel van de beleving van de verbondenheid met familie, land of etnische groep.

12.3 Recht in het dagelijks leven

12.3.1 Recht in niet-conflictsituaties

Zoals in de inleiding beschreven, gaat veel onderzoek naar de rol van recht in het dagelijks leven over situaties van (potentiële) juridische conflicten, ook al komen daar lang niet altijd conflictbeslechtende instanties aan te pas (par. 1.3.1). Het onderhavige onderzoek laat zien dat het belangrijk is ook de rol van recht in niet-conflictsituaties te bestuderen. In de eerste plaats omdat zeer veel ervaringen die mensen hebben met recht niet in het kader van een conflict zijn. Voor een vollediger begrip van de rol van recht in het dagelijks leven is bestudering van recht in niet-conflictsituaties dus onmisbaar.

In de tweede plaats heeft een sterke nadruk op de conflictbeslechtingfunctie van recht ertoe geleid dat in de verklaringen voor de wijze waarop mensen omgaan met recht een grote rol wordt toegekend aan strategisch handelen (of de belemmeringen daarvoor). De resultaten van mijn onderzoek nuanceren echter het belang van strategisch handelen. De geïnterviewde ouders handelden bijvoorbeeld geregeld vanuit de wens om banden met anderen te bevestigen. Dit is niet alleen van belang voor begrip van de werking van recht in niet-conflictsituaties. Ook wanneer in een later stadium wel een conflict zou ontstaan, dan is de basis voor de juridische inkadering daarvan gelegd in een context waarin nog geen sprake was van een conflict. De wijze waarop mensen omgaan met recht en de betekenis die het voor hen heeft in afwezigheid van een conflict, kan dus gevolgen hebben voor de wijze waarop zij recht gebruiken in een later conflict.

Sommige van de geïnterviewde ouders anticipeerden op de mogelijkheid van een toekomstig juridisch conflict, zoals een echtscheiding. Andere ouders deden dat niet of minder. In dit onderzoek is duidelijk geworden dat daarbij een belangrijke rol is weggelegd voor de wijze waarop er in de sociale omgeving van mensen wordt gesproken over recht. Zo waren de geïnterviewde Nederlandse vrouwen met een gemengde relatie in Egypte zich sterk bewust van hun zwakke juridische positie in geval van een echtelijk conflict of overlijden van hun echtgenoot. In hoofdstuk 10 heb ik dit mede verklaard uit de wijze waarop er in netwerken van Nederlanders in Egypte werd gesproken over gemengde relaties en recht. Deze Nederlandse vrouwen anticipeerden, meer dan de andere categorieën respondenten, op de mogelijkheid van een juridisch conflict. Ouders anticipeerden echter niet alleen op mogelijke conflicten met hun echtgeno(o)t(e) of, in geval van overlijden van de echtgeno(o)t(e), met familieleden. Veel van hen probeerden daarnaast problemen met de bureaucratie te vermijden door zich aan de regels van beide landen te houden. Hiermee werd de juridische positie van zowel de kinderen als de ouders op een bepaalde manier gevormd. Het anticiperen op conflicten heeft dus niet alleen betrekking op conflicten tussen familieleden en binnen het terrein van het familierecht. Ouders anticipeerden ook op conflicten met de overheid.

12.3.2 Transnationale beleving van recht

Het anticiperen van Nederlandse vrouwen in Egypte op een mogelijk juridisch conflict laat ook zien dat de beleving van recht door ouders deels *transnationaal* gevormd was. Veel onderzoek naar de rol van recht in het dagelijks leven is verricht in een nationale of lokale context, ondanks het steeds sterker wordende belang van transnationale processen voor de totstandkoming en werking van recht (Cotterrell, 2008, 2009; Gessner, 1995; Merry 1992; Von Benda-Beckmann, 2011). Mijn onderzoek draagt bij aan het begrip van de rol van recht in het dagelijks leven, door expliciet deze transnationale context te bestuderen. Het laat zien dat in een transnationale context de beleving van recht ten dele transnationaal wordt gevormd.

Dit kwam enerzijds doordat debatten uit het ene land werden gereproduceerd in het andere land. Debatten in Nederland over islam en immigratie werden gereproduceerd in de verhalen over Egyptisch recht in netwerken van Nederlanders in Egypte (zie ook Kulk, te verschijnen). Anderzijds was de beleving van het recht in het ene land verweven met de beleving van het recht in het andere land. De respondenten kregen, door hun migratie of door hun relatie met iemand uit een ander land, te maken met recht waarmee ze weinig of geen ervaring hadden. De beleving van het ene rechtssysteem door de respondenten werd mede gevormd door hun eerdere ervaringen met en beleving van het andere rechtssysteem. Zo vergeleken respondenten geregeld het recht van beide landen met elkaar. Respondenten die in Nederland waren opgegroeid of daar lang hadden gewoond, omschreven het Egyptische of Marokkaanse recht bijvoorbeeld als rommelig of onduidelijk, terwijl respondenten die altijd in Egypte en Marokko hadden gewoond dat niet deden.

12.4 Debat over islamitisch recht in Nederland

In publieke debatten over de rol van islam en islamitisch recht in Nederland worden vaak principiële argumenten gebruikt. Voor de ouders in dit boek had het recht daarentegen lang niet altijd een dergelijke principiële betekenis. Hun omgang met het recht werd eerder gekenmerkt door pragmatisme en door acceptatie van verschillen (zie ook par. 12.1.3). Principiële kwesties, zoals de verenigbaarheid van islam met de scheiding van kerk en staat, transnationale banden (waaronder juridische) als belemmering voor integratie, of de inmenging van een buitenlandse overheid in interne Nederlandse aangelegenheden, waren voor veel van de geïnterviewde ouders van ondergeschikt belang. Ook de ongelijke behandeling van mannen en vrouwen in Egyptisch en Marokkaans recht werd maar door een deel van de geïnterviewde ouders als probleem opgevat.

De individuele ervaringen met islamitisch recht in dit boek vormen een tegenwicht voor de publieke debatten waarin tegenstellingen worden verscherpt en weinig aandacht bestaat voor overeenkomsten. De geïnterviewde ouders kwamen op verschillende manieren in aanraking met islamitisch recht (althans Egyptisch en Marokkaans recht) en ervoeren het op verschillende manieren. Soms waren deze ervaringen positief, soms negatief. Soms verschilden de ervaringen met Egyptisch of Marokkaans recht niet zo veel van de ervaringen met Nederlands recht. Het familierecht van Egypte en Marokko is niet alleen islamitisch recht, maar ook statelijk recht, ingebed in een bepaalde institutionele context (vgl. Dupret, 2007). Respondenten vertelden over de wijze waarop zij omgingen met de bureaucratie. Soms verliep dit soepel, maar soms kostte het ook aanzienlijke inspanningen. Voor alle geïnterviewde ouders had het recht van Egypte of Marokko dan ook meer dan één betekenis. Tegenstellingen die in publieke debatten allesoverheersend zijn, waren in de persoonlijke ervaringen van ouders van ondergeschikt belang (vgl. Newcomb, 2010: 52 e.v.).

Toch kan het principiële debat over de rol van islamitisch recht in Nederland ook van invloed zijn op hoe mensen het recht beleven en mogelijk ook voor de wijze waarop zij met het recht omgaan (De Hart, 2012: 227 e.v.; Kulk & De Hart, 2011: 1767-1768). Mensen reageren bijvoorbeeld op de wijze waarop ze worden aangesproken in publieke debatten, of reproduceren argumenten uit die debatten. In dit boek zijn voorbeelden gegeven van ouders die in reactie op debatten hun kind niet aanmeldten bij het Marokkaanse consulaat, uit angst voor discriminatie. Er waren echter ook ouders die hun kind juist wel wilden aanmelden, om hun kind de boodschap mee te geven dat het trots kon zijn op zowel de Nederlandse als de Marokkaanse achtergrond. Er was dus geen eenduidige invloed van publieke debatten op de wijze waarop ouders recht beleefden. Wel stellen de debatten ouders voor dilemma's, zoals: moeten de verschillende achtergronden van het kind en het gezin worden 'gevierd', of is het beter om 'realistisch' te zijn en te voorkomen dat het kind wordt gediscrimineerd? Door de manier waarop er in publieke debatten over wordt gesproken, krijgt registratie bij de Marokkaanse vertegenwoordiging een bepaalde betekenis die soms moeilijk te vermijden is.

Het bovenstaande betekent mijns inziens niet dat het principiële debat niet meer zou moeten worden gevoerd. Wel zouden de deelnemers ervoor moeten waken dit debat te voeren over de hoofden heen van de degenen die het betreft. De principiële dilemma's waarover zij spreken, vormen voor in ieder geval een deel van de direct

betrokken personen helemaal geen dilemma's. De ouders in dit boek waren heel goed in staat om de verschillende normatieve kaders met elkaar te verenigen. In die zin was er voor hen geen sprake van 'botsende' normen. Dit inzicht relativeert het belang van principiële argumenten en maakt de weg vrij voor meer nadruk op overeenkomsten in plaats van op verschillen tussen moslims en niet-moslims of tussen Nederland en de moslimwereld.

Tot besluit

In dit boek hebben we gezien op welke wijze ouders omgingen met de soms complexe transnationale normatieve context waarin hun gezin zich bevond. Laveren betekent 'zigzag tegen de wind in zeilen' of 'een tussenweg zoeken'.³ Dat was wat veel van de geïnterviewde ouders deden, onder andere met de juridische normen waarmee zij in aanraking kwamen. Anders dan bij laveren tijdens het zeilen kwam de wind echter niet altijd van voren. Er waren ook vele voorbeelden van het tegenovergestelde. Schoonfamilies die ouders met open armen ontvingen, soms tegen de verwachting van deze ouders in. Ouders die trots waren op het internationale karakter van hun gezin. Ouders die een nieuw leven begonnen in een ander land en daar iets vonden wat ze eerder misten. Vaak genoeg was het ook windstil en hadden ouders de dagelijkse beslommingen die iedereen heeft.

3 *Van Dale Handwoordenboek Hedendaags Nederlands* (2e druk), 1996.

Summary

Navigating borders. Parents and children in transnational families and their experiences with Dutch, Egyptian and Moroccan family law, nationality law and private international law

Members of transnational families may come into contact with more than one national legal system. Because of migration, dual citizenship, or possession of property abroad, the legal position of these family members is shaped by two, or sometimes more legal systems. These legal systems might also interact with each other. For instance, interaction may occur when legal documents from one country are needed to proof a legal status in another country. This book presents a socio-legal study of the legal position of children and how this position is shaped in a complex transnational context. The study looks at the way members of Dutch-Egyptian and Dutch-Moroccan transnational families deal with both the Dutch and the Egyptian or Moroccan legal systems.¹ The focus lies on family law, private international law and nationality law in cases where no legal conflict has arisen. The areas covered in this study are marriage, legal parentage, names, nationality, parental responsibility, inheritance, and related private international law. This study is part of the research project *Transnational families between Dutch and Islamic law*. The two other studies of this project cover situations of legal conflict, namely transnational divorce (Sportel, forthcoming) and transnational custody disputes (Carlisle, forthcoming).

Not only migrants, but also their family members, whom did not migrate themselves are faced with the demands posed and opportunities offered by two national legal systems. Therefore, this book describes the experiences of migrants, children of migrants (second generation ‘migrants’) and persons with an ethnically mixed relationship. Thirty-six members of Dutch-Egyptian and Dutch-Moroccan families were interviewed. The legal position of a child is predominately shaped his or her parents during the minority years. The interviews were therefore mostly conducted with the parents in these families. A few interviews were conducted with adult children themselves. Parent couples of which one partner was raised in the Netherlands and the other in Egypt or Morocco were selected. This was done to assure that the family was transnational in the sense that at least one of the parents had migrated. Besides this, 39 interviews were conducted with civil servants, embassy staff, NGO staff, policy makers, academics and practicing lawyers. In total 39 interviews were conducted in the Netherlands, 18 in Egypt and 18 in Morocco. Apart from the interviews, legal research was conducted in relevant areas of law in all three countries. This included the study of legal documents in Arabic, French and Dutch.

This book is constituted of two parts. In the first part (chapters two to seven) the various areas of law are described, as well as the way the interviewed parents organised the legal affairs of their families. In the second part (chapters eight to eleven) the explanations for the way these parents dealt with the two legal systems are described.

1 In this book family is used in the sense of nuclear family.

Parents' influence on their children's legal position

As is demonstrated in the first part of this book, the Dutch, Egyptian and Moroccan legal systems differ in many respects. This does not however, mean that recognition of legal documents between the Netherlands and Egypt or Morocco is highly problematic. Similarities between the Dutch and Egyptian or Moroccan legal systems are also abundant. The so called 'limping legal positions' between the two countries in the legal areas studied in this book, can mostly be avoided if family members direct their actions at avoiding them. Nevertheless limping legal positions did arise amongst the children of several interviewed parents. This was caused by the parents' actions regarding the legal position of their children, as well as the differences between Dutch law and Egyptian or Moroccan law.

The interviewed parents helped shaping the legal position of their children in two countries predominantly in three ways. Firstly, parent's choices with regard to the formalization of their relationship were relevant. Whether parents were married and if so, at what moment and in what manner they got married, affected the legal position of their children considerably. Especially children born in transnational families in the Netherlands, of which the parents were not married or married less than six months, had different legal positions in each of the two countries.

Secondly, parents affected the legal position of their child by registering or not registering him or her with the authorities of the country it was not born in. The interviewed Dutch-Moroccan mixed couples based in the Netherlands in particular didn't all register their children with the Moroccan authorities. This resulted in a division between the child's status according to Moroccan positive law on the one hand and proof of that status on the other hand. These children quite often had Moroccan nationality, but no documents to substantiate it.

Thirdly, formal conversion to Islam of a parent affected the legal position of children. Conversion of Dutch men facilitated the recognition of their marriage to an Egyptian or Moroccan wife and the status of their children according to Egyptian or Moroccan law. Conversion of Dutch mothers increased the various family members' rights to inheritance according to Egyptian and Moroccan law, since Muslims and non-Muslims are to a considerable extent mutually excluded from inheritance. So, parents' actions may overcome differences between the Dutch and the Egyptian or Moroccan legal systems, but may also create limping legal situations.

When compared, the various categories of respondents dealt with the two legal systems in quite similar ways. No large differences were found between ethnically mixed and ethnically homogenous parent couples in the way they helped shape the legal position of their children. This holds true for both Dutch-Egyptian couples and Dutch-Moroccan couples also. Most parent couples were aiming at reconciling the legal positions of their children in the two countries. There was one notable exception to this, namely Dutch-Moroccan couples living in the Netherlands. About half of them had not registered their Dutch-born children with the Moroccan authorities. By comparison, Dutch-Egyptian mixed couples and Dutch-Moroccan non-mixed couples had largely registered their children with the Egyptian or Moroccan authorities. Also nearly all couples living in Egypt or Morocco had registered their children with the Dutch authorities.

Explanations for parent's actions

The second part of this book covers several explanations for parents' actions that helped shape their children's legal position. Many interviewed family members voiced 'legal instrumental' reasons for the way they dealt with the Dutch and Egyptian or Moroccan legal systems. For instance, several parent couples got married when they were expecting a child, in order for the man's paternity to be recognized legally. Or, they had their legal family relations recognized outside their country of residence, because of possession of real estate property abroad. However, this study showed that legal instrumental reasons cannot fully explain the way family members deal with the law. As a result, several other explanations are examined in the second part of this book.

Chapter eight focusses on the way the parent couples make decisions regarding their children's legal position. Nearly all couples displayed a division of tasks in dealing with the two legal systems. In most cases each of the two parents was 'responsible' for dealing with the authorities of the country he or she grew up in. This is not surprising, since only couples were selected consisting of parents that had grown up in separate countries. Therefore, there were differences between them in language skills and experience in dealing with the bureaucracy of a particular country.

This division of tasks had an effect on the power dynamics in the parent couples' relationship. On the one hand, gender inequalities in Egyptian and Moroccan law were sometimes counterbalanced by this division of tasks. This was for instance the case for Dutch men married to an Egyptian or Moroccan woman. These men could hardly exercise the gendered privileges awarded to them in Egyptian and Moroccan law. They lacked experience in dealing with the bureaucracies of these countries, as well as language skills. On the other hand however, gendered inequalities in the law could be reinforced by the division of tasks. This was the case for women living in Egypt and Morocco that had grown up in the Netherlands. Their Egyptian or Moroccan husbands mostly dealt with the family's legal affairs in the country of residence, giving them a distinct position of power on top of the male biased laws on parental responsibility.

Legal and social power inequalities between men and women did not mean that men always exercised their privileges to the detriment of women. Several instances were recorded where men used their position of power to protect their family as a whole. This was especially apparent with regard to inheritances. Several Egyptian and Moroccan men tried to protect their spouse and children against the relatively strong inheritance rights of extended family members according to Egyptian and Moroccan law. This was done for instance by registering property on the wife's or children's names.

Chapter nine focusses on the way parents get informed about Dutch and Egyptian or Moroccan legal law. An important finding was that the social networks that parents were part of were a major source of information. This was particularly the case in Egypt and Morocco, where relatively little official information on the law exists. Another finding was that there was no clear link between the availability and accessibility of information and the way the interviewed parents informed themselves about the law. In all three countries it was quite common for parents to get informed only as they went through an administrative procedure or planned to do so. Few

parents informed themselves more generally about the legal systems beforehand. If parents attached little importance to certain administrative procedures, they would not go through them, and therefore would not get informed about them. The way parents perceived the relevance of law in their daily lives was therefore looked at as another explanation for the way they dealt with the various legal systems.

These perceptions of the law formed the topic of chapters ten and eleven. To analyse parents' perceptions of law various concepts and related literatures were used, most notably *legal consciousness* (Ewick & Silbey, 1998, 1999), *identity* (Verkuyten, 1999), and *kin work* (Di Leonardo, 1987). Respondents talked about law and legal institutions in various terms. For some of them Egyptian or Moroccan law had a religious meaning, while for others it had connotations of gender inequality. All respondents talked abundantly about their experiences with bureaucratic procedures. These procedures were the main way in which they got into contact with the law in their daily lives.

For some respondents having legal ties with the state of a country was also a symbolic confirmation of ties with family members in that country. Such an 'official' confirmation of family ties could have great symbolic value, especially when personal visits were rare in the face of large geographical distance. Besides this, for some parent couples the law had significance for the way they viewed their children's ethnic identity. For instance, by letting their child have legal ties to both the Dutch and the Egyptian or Moroccan state, some mixed parent couples tried to stimulate a positive dual ethnic identification for their child. Other parents however, feared their child's discrimination by the Dutch authorities and Dutch society at large, and tried to avoid legal ties to the Egyptian or Moroccan state.

In almost all cases there was more than one explanation for the way parents dealt with the various legal systems and helped shape their children's legal position. Legal instrumental reasons given by parents for their actions were accompanied by emotional or symbolic significance of law. Parents' decisions and actions regarding their children's legal position were shaped in a complex pluralistic normative context. Parents' own wishes and desires and those of their partners, expectations from members of two extended families, discourses on religion and migration, as well as the legal regulation by two states together made up that normative context. Not all these elements were as important to each of the interviewed parents. However, most parents did try to *navigate* through the complex normative context surrounding their families. Navigating, because parents mostly tried to avoid conflicts. Be it a conflict with their partner (the other parent of the couple), extended family members or state authorities. The way they dealt with the legal systems was to a considerable extent characterized by efforts to minimize frictions for their families. Perhaps this is not surprising, because having a satisfying transnational family life is not always easy to achieve in the wake of geographical distance, immigration restrictions, economic realities, and social and religious differences.

Literatuur

- Aagtmaal-Wobma, E. van (2009) 'Einde aan daling migratiehuwelijken', *CBS Magazine*, 2 november.
- Abaza, M. (2001) 'Perceptions of 'urfi marriage in the Egyptian press', *ISIM Newsletter* (7), 20-21.
- 'Abbas, I.M.A. & H.M. 'Ali (2003) *Al-qanun raqm 143 li-sabat 1994 bi-sha'n al-ahwal al-madaniyya*, Cairo: Al-Matabi' Al-Amiriyya.
- Abdalla, M. (2007) *Beach politics. Gender and sexuality in Dabab*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Abdaltawwab, M. (1988) *Mamsu'a al-'ahwal al-shakhsiya*, Al-mansura: Dar Al-Wafa' lil-Tiba'a (2 delen).
- Abdaltawwab, M. (2011) *Mamsu'a al-'ahwal al-shakhsiyya*, Tanta: Maktabat 'Alam al-Fikr wa al-Qanun (5 delen).
- Abd-el-Jawad, H. (1986) 'A linguistic and sociocultural study of personal names in Jordan', *Anthropological linguistics*, 28(1), p. 80-94.
- Abu-Odeh, L. (2004) 'Modernising Muslim family law. The case of Egypt', *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 37, p. 1043-1146.
- 'Abur, M. (1994) *Al-waji' fi al-qanun al-duwali al-khass al-maghribi*, Casablanca: Al-Markaz Al-Thaqafa Al-'Arabi.
- Acker, J. (1992) 'From sex roles to gendered institutions', *Contemporary Sociology* 21(5), p. 565-569.
- Ahmed, A.M.M. (2010) *Al-waji' fi qawa'id al-jinsiyya*, Cairo: Markaz Mahmoud Lil-Iisarat Al-Qanuniyya.
- Akinfiyeva, Y. (2005) 'Connotations of urfi marriage. Views of AUCians', *AUC Undergraduate Research Journal* (1).
- Al-Ali, N. (2002) 'Loss of status or new opportunities? Gender relations and transnational ties among Bosnian refugees', in: D. Bryceson & U. Vuorela (red.) *The transnational family. New European frontiers and global networks*, Oxford: Berg, p. 83-102.
- Al-Atrash, M. (2005) *Al-qanun al-duwali al-khass*, Marrakech: Imprima.
- Al-Atrash, M. (2009) *Abkam qanun al-jinsiyya al-maghribiyya. Dirasa fi al-jawanib al-nadbariyya wa al-'amaliyya wafqan li-abkir al-ta'dilat*, Marrakech: al-Matba'a wa al-Wiraqa al-Wataniyya.
- Al-Barbari, M.S.A. & H.A. Hassan (2008) *Al-qanun raqm 26 li-sanat 1075 bi-sha'n al-jinsiyya al-misriyya*, Cairo: Al-Matabi' Al-Amiriyya.
- Alders, M. (2005) 'Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen', *Bevolkingstrends* (2), p. 46-49.
- Alex-Asensoh, Y. & A.B. Asensoh (1998) 'The politics of cross-cultural marriage. An examination of a Ghanaian/African-American case', in R. Breger & R. Hill (red.), *Cross-cultural marriages. Identity and choice*, Oxford: Berg, p. 101-112.
- Alford, R. D. (1988) *Naming and identity. A cross-cultural study of personal naming practices*, New Haven: Hraf Press.

- Al-'Iraqi, H. (1982) *Al-wata'iq al-adliya wifq mudawwanat al-'ahwal al-shakhsiya*, Casablanca: Dar Al-Rashad Al-Haditha.
- Al-Kashbur, M. (2006) *Sharh mudawwanat al-usra*, Casablanca: Matba'at Al-Najah Al-Jadida (2 delen)
- Al-Khamlishi, A. (1994) *Al-ta'liq 'ala qanun al-ahwal al-shakhsiya*, Rabat: Dar Nashr Al-Ma'rifa Lil-Nashr wa Al-Tawzi'(2 delen).
- Al-Nafi', U. (1997) *Nidham al-bala al-madaniyya bil-maghrib. Ishkal al-ta'mim wa al-dabt*, Rabat: Dar Nashr Al-Ma'rifa/ Wizarat Al-'Adl.
- Al-Namr, A.A. (2006) *Al-nidham al-qanuniyya lil-jinsiyya al-misriyya wafq li-abkam al-qanun raqm 153 li-sana 2004*, Cairo: Dar Al-Nahda Al-Arabiyya.
- Al-Shafi'i, M. (2004) *Al-ism al-'a'ili wa al-shakhsi fi nidam al-bala al-madaniyya bi-lmaghrib*, Marrakech: Imprimerie Papeterie El Wataniyya
- Al-Shafi'i, M. (2005) *Al-jinsiyya al-maghribiyya*, Marrakech: Imprimerie Papeterie El Wataniyya.
- Al-Shahawi, Q.A. (2001) *Mansu'a tashri'at al-ahwal al-shakhsiyya li-muslimin wa ghayr muslimin*, Alexandrië: Mansha'a Al-Ma'arif.
- Al-Sharmani, M. (2007) *Recent reforms in personal status laws and women empowerment. Family law courts in Egypt*, Cairo: The American University/ Pathways of Women's empowerment.
- Al-Shawarabi, A. (2001) *Majmu'a al-ahwal alshakhsiyya fi daw' al-fiqh wa al-qada'*, Alexandrië: Mansha'a Al-Ma'arif.
- Asser, C. & A.P.M.J Vonken (2013a) *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht.10-I Algemeen deel international privaatrecht*, Deventer: Kluwer.
- Asser, C. & A.P.M.J Vonken (2013b) *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht.10-II Het international personen-, familie- en erfrecht*, Deventer: Kluwer.
- Al-Zubair, M. (red.) (1991) *Mansu'at al-sultan Qabus li-'asma' al-'arab*, Beirut: Maktabat Lubnan.
- Andersen, M. & D. Hysock (2009) *Thinking about women. Sociological perspectives on sex and gender*, Boston: Allyn and Bacon.
- Arabi, O. (2002) 'Beyond power. Neo-Shafi'ism or the Islamic constructive metaphor in Egypt's High Constitutional Court policy', *Arab Law Quarterly* 17(4), p. 323-354.
- 'Atiyya, A.I. (2011) *Qanun al-ahwal al-shakhsiyya*, Cairo: Sharika Nas Lil-Tiba'a
- Bakker, L.G.H., A.J. Gehring, K. van Mourik, M.M. Claessen, C. Harmsen & E. Harmsen (2010) *Sharia in Nederland. Een studie naar islamitische advisering en geschilbeslechting bij moslims in Nederland*, Den Haag: WODC.
- Baldassar, L. (2007a) 'Transnational families and the provision of moral and emotional support: the relationship between truth and distance', *Identities* 14(4), p. 385-409.
- Baldassar, L. (2007b) 'Transnational families and aged care. The mobility of care and the migrancy of ageing', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(2), p. 275-297.
- Baldassar, L. & C. Baldock (2000) 'Linking migration and family studies. Transnational migrants and the care of aging parents', in B. Agozino, B. (red.), *Theoretical and methodological issues in migration research. Interdisciplinary, intergenerational and international perspectives*, Aldershot: Ashgate, p. 61-89.
- Bargach, J. (2002) *Orphans of Islam. Family, abandonment, and secret adoption in Morocco*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- Bartels, E. (2001) 'Die hoofddoek is mijn eigen keuze', in: E. Bartels, A. van Harskamp & H. Wels (red.), *Cultuur maken, cultuur breken. Essays voor Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloed op cultuurverandering*, Delft: Eburon, p. 46-59.
- Becker, B. (2008) *Immigrants' emotional identification with host society. The example of Turkish parents' naming processes in Germany*, paper presented at the Equalsoc midterm conference.
- Benda-Beckmann, K. von (2011) 'Grounding transnational law', *Recht der Werkelijkheid* 32(3), p. 8-20.
- Bennis, M.K. (1998) *Qamus lil-abwal al-shakhsiyya wal-mirath*, Rabat: Sharikat Babal til-Tiba'a wal-Nashr wal-Tawzi'
- Benjamin, O. & T. Barash (2004) 'He thought I would be like my mother. The silencing of Mizrahi women in Israeli inter- and intra-marriages', *Ethnic and Racial Studies* 27(2), p. 266-289.
- Berger, M.S. (1997) *Mudawwanah. Marokkaans wetboek inzake personen-, familie- en erfrecht vertaald uit het Arabisch*, Nijmegen: Ars Aequi.
- Berger, M.S. (2001) 'De doos van Pandora. Openbare orde en conflictenrecht in Egyptisch familierecht', *Recht van de islam* 18, 99-116.
- Berger, M.S. (2002) 'Conflicts law and public policy in Egyptian family law. Islamic law through the backdoor', *The American Journal of Comparative Law* 50(3), p. 555-594.
- Berger, M.S. (2004) *Mudawwanah. Marokkaanse familiewet vertaald uit het Arabisch*, Nijmegen: Ars Aequi.
- Berger, M.S. (2005) *Sharia and public policy in Egyptian family law* (proefschrift Amsterdam UvA).
- Berger, M.S. (2007) 'Sharia in Nederland is vaak keurig Nederlands', *Ars Aequi* (6), p. 506-510.
- Berger, M.S. & J.H. Kaldenhoven (1989) *Mudawwanah. Marokkaans wetboek inzake personen-familie- en erfrecht vertaald uit het Arabisch*, Nijmegen: Ars Aequi.
- Berger, M.S. & N. Sonneveld (2006) 'Sharia en nationaal recht in Egypte', in: J.M. Otto, A.J. Dekker & L.J. Van Soest-Zuurdeeg (red.), *Sharia en nationaal recht in twaalf moslimlanden*, Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press, p. 19-42.
- Bergmann, A., M. Ferid, J. Rieck & D. Henrich (2009) *Internationales Ehe- und Kind-schaftsrecht mit Staatsangehörigkeitsrecht*, Frankfurt am Main: Verlag für Standesamts-wesen.
- Bernard-Maugiron, N. & B. Dupret (2002) 'From Jihane to Suzanne. Twenty years of personal status law in Egypt', *Recht van de islam* 19, p. 1-19.
- Billoo, Y. (2003) 'Change and authority in Islamic law. The Islamic law of inheritance in modern Muslim states', *Bepress Legal Repository Working Papers*, nr. 12.
- Blokland, E. van (1998) 'Redactioneel. Het culturele conflict. Afstammingsrecht versus Vreemdelingenrecht', *NEMESIS* (4), p. 85-87.
- Bloothoof, G., E. van Nifterick & D. Gerritzen (2004) *Over voornamen. Hoe Nederland aan zijn voornamen komt*, Utrecht: Spectrum.
- Böcker, A. & C. Balkir (2012) *Dilemmas of different orders. Social security needs and strategies of retirement (return) migrants from the Netherlands in Turkey*, paper presented at IISL

- Workshop Law in the everyday lives of transnational families, 24-25 May, Oñati, Spain.
- Böcker, A., C.A. Groenendijk & B. de Hart (2005) 'De toegang tot het Nederlanderschap. Effecten van twintig jaar beleidswijzigingen', *Nederlands Juristenblad* (3), p. 157-164.
- Boeije, H.R. (2006) *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Boele-Woelki, K. (2000) 'Tien jaar internationaal namenrecht in Nederland', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* (6), p. 133-141.
- Boele-Woelki, K., I. Curry-Sumner & W. Schrama (2009) *De juridische status van polygame huwelijken in rechtsvergelijkend perspectief*, Utrecht: WODC.
- Boor, E. (1999) 'De verborgen moraal in het familierecht. In- en uitsluiting naar sekse in het naam- en gezagsrecht', in: K.D. Lünneken, M.L.P. Loen & A.G. Veldman (red.), *De onzichtbare standaard in het recht. In- en uitsluiting van vrouwen, etnische minderheden en homoseksuelen in het familierecht, arbeidsrecht en strafrecht*, Deventer: Gouda Quint, p. 21-35.
- Bordat, S.W. & S. Kouzzi (2009) *Legal empowerment of unwed mothers. Experiences of Moroccan Ngo's*, Rome: International Development Law Organization.
- Borrmans, M. (1977) *Statut personnel et famille au maghreb de 1940 à nos jours*, Parijs: Mouton.
- Bos, M. van den & L. Nell (2006) 'Territorial bounds to virtual space. Transnational online and offline networks of Iranian and Turkish-Kurdish immigrants in the Netherlands', *Global Networks* 6(2), p. 201-220.
- Bos, W. & M. van den Brakel (2009) 'Steeds meer vrouwen economisch zelfstandig', *CBS Webmagazine*, 20 mei.
- Botman, M. (2005) 'Cultuuroverdracht in interetnische families', in: I. Hoving, H. Dibbitts, M. Schrover (red.), *Cultuur en migratie in Nederland. Veranderingen van het alledaagse 1950-2000*, Den Haag: Sdu.
- Boumans, L. (1995) 'Huwelijksvoorwaarden in het islamitisch huwelijksrecht van Marokko', *Recht van de islam* 12, p. 31-43.
- Bovens, M. (2003) 'Cultuur als verweer. Een rechtspolitieke verkenning', in: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yesilgöz (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 137-150.
- Brakel, M. van den (2010) 'Inkomenskloof tussen economisch zelfstandige vrouwen en mannen gelijk gebleven', *CBS Webmagazine*, 14 juni.
- Bree, J. de, T. Davids & H. de Haas (2010) 'Post-return experiences and transnational belonging of return migrants. A Dutch-Moroccan case study', *Global Networks* 10(4), p. 489-509.
- Bree, J. de, O. Storms & E. Bartels (2009) 'Tussen Nederland en Marokko. Waar voelen Marokkaans-Nederlandse remigranten- en achtergelaten kinderen in Marokko zich thuis?', *Mens & Maatschappij* 84(4), p. 393-416.
- Bruijn-Lückers, M.L.C.C. de (1994) 'Het familierecht van vreemdelingen', *NCJM-Bulletin* 19(1), p. 34-47.
- Bruin, T. de (2008) 'Minderjarigen en reizen naar het buitenland', *Burgerzaken & recht*, 15(11), p. 349-350.
- Bryceson, D. & U. Vuorela (2002) 'Transnational families in the twenty-first century', in: D. Bryceson, U. Vuorela (red.), *The transnational family. New European frontiers and global networks*, Oxford: Berg, p. 3-30.

- Buitelaar, M. (1998) 'Between ascription and assertion. The representation of social identity by women of Moroccan descent in the Netherlands', *Focaal* (32), p. 29-50.
- Buitelaar, M. (2001) 'Het huis met vele deuren. Religie en identiteit bij jonge vrouwen van Marokkaanse afkomst', *Tijdschrift voor Theologie* 41(2), p. 137-155.
- Bumiller, K. (1987) 'Victims in the shadow of the law. A critique of the model of legal protection', *Signs* 12(3), p. 421-439.
- Buskens, L.P.H.M. (1994) 'De recente hervorming van het Marokkaanse familierecht', *Recht van de Islam* 12, p. 59-96.
- Buskens, L.P.H.M. (1999) 'Islamitisch familierecht en familiebetrekkingen in Marokko', Amsterdam: Bulaaq.
- Buskens, L.P.H.M. (2003) 'Recent debates on family law reform in Morocco. Islamic law as politics in an emerging public sphere', *Islamic Law and Society* 10(1), p. 70-131.
- Buskens, L.P.H.M. (2006) 'Sharia en nationaal recht in Marokko', in: J. M. Otto, A.J. Dekker & L.J. Soest-Zuurdeeg (red.), *Sharia en nationaal recht in twaalf moslimlanden*, Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press.
- Buskens, L.P.H.M. (2008) 'Tales according to the Book. Professional Witnesses ('Udul) as Cultural Brokers in Morocco', in: B. Dupret, B. Driessens & A. Moors (red.), *Narratives of truth in Islamic law*, London: I.B. Tauris, p. 143-160.
- Buskens, L.P.H.M. (2011) 'Islamic studies in the Dutch public sphere', in: J. M. Otto & H. Mason (red.), *Debates on Islam. Policymakers and academics speaking with each other*, Leiden: Leiden University Press, p. 61-68.
- Carlisle, J. (te verschijnen) *Bordering on emotional*.
- Carsten, J. (2001) 'Substantivism, antisubstantivism, and anti-antisubstantivism', in: S. Franklin & S. McKinnon (red.), *Relative values. Reconfiguring kinship studies*, Durham: Duke University Press, p. 29-53.
- Chattou, Z. & M. Belbah (2002) *La double nationalité en question. Enjeux et motivations de la double appartenance*, Parijs: Karthala.
- Chaudry, Z. (1997) 'The myth of misogyny. A reanalysis of womens' inheritance rights in Islamic law', *Albany Law Review* 61(2), p. 511-555.
- Christensen, C.W. (1997) 'Legal ordering of family values. The case of gay and lesbian families', *Cardozo Law Review* 18(4), p. 1299-1416.
- Christensen, C.W. (1998) 'If not marriage? On securing gay and lesbian family values by a simulacrum of marriage', *Fordham law review* 66(5), p. 1699-1784.
- Cilardo, A. (1985) 'The evolution of Muslim family law in Egypt', *Oriente Moderno* 4(6), p. 67-127.
- Cliteur, P. (2012) 'Criteria voor juridisch te beschermen godsdienst', *Nederlands Juristenblad* (44/45), p. 3090-3096.
- Clycq, N. (2012). 'My daughter is a free woman, so she can't marry a Muslim. The gendering of ethno-religious boundaries', *European Journal Women's Studies* 19(2), p. 157-171.
- Colomer, A. (1968) *Droit Musulman. Tome II la succession, le testament*, Rabat/Parijs: Éditions La Porte/Librairie de Médecies.
- Commissie van advies voor de zaken betreffende de burgerlijke staat en nationaliteit (2007) 'Lafif-huwelijken en andere niet geregistreerde huwelijken in Marokko', *Burgerzaken & recht* 14(2), p. 63.

- Cotterrell, R. (2008) 'Transnational communities and the concept of law', *Ratio Juris* 21(1), p. 1-18.
- Cotterrell, R. (2009) 'Specters of transnationalism. Changing terrains of sociology of law', *Journal of Law and Society* 36(4), p. 481-500.
- Coulson, N.J. (1959) 'Muslim custom and case-law', *Die Welt des Islams* 6(1/2), p. 13-24.
- Coulson, N.J. (1971) *Succession in the Muslim family*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulson, N.J. (2001) *A history of Islamic law*, Edinburgh: Edinburgh University Press (oorspronkelijke druk 1964).
- Crenshaw, K. (1990) 'A black feminist critique of law and politics', in: D. Kairys (red.), *The politics of law. A progressive critique*, New York: Pantheon, p. 151-165.
- Da, W.W. (2003) 'Transnational grand parenting: Child care arrangements among migrants from the People's Republic of China to Australia', *Behavioral Science Journal of International Migration and Integration* 4(1), p. 79-103.
- Davis, D.A. (1995) 'Modernizing the sexes. Changing gender relations in a Moroccan town', *Ethos* 23(1), p. 69-78.
- Davis, S.S. & D.A. Davis (1989) *Adolescence in a Moroccan town. Making social sense*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Davis, S.S. & D.A. Davis (1995) 'Love conquers all? Changing images of gender and relationships in Morocco', in: E. W. Fernea (red.), *Children in the Muslim Middle East*, Austin: University of Texas Press, p. 93-108.
- Decroux, P. (1963) *Droit privé. Tome II Droit international privé*, Rabat/Parijs: Éditions La Porte/Librairie de Médecins.
- Decroux, P. (1983) 'Le droit international privé marocain. Son évolution de 1956 à 1981', *Journal du Droit International* 110(2).
- Dessing, N.M. (1999) 'Continuïteit en verandering in de huwelijksluiting bij Marokkaanse, Turkse en Surinaamse moslims in Nederland', *Recht van de islam* 16, p. 59-82.
- Dessing, N.M. (2001) *Rituals of birth, circumcision, marriage, and death among Muslims in the Netherlands*, Leuven: Peeters.
- Diduck, A. & F. Kaganas (1999) *Family law, gender and the state*, Oxford: Hart.
- Di Leonardo, M. (1987) 'The female world of cards and holidays. Women, families and the work of kinship', *Signs* 12(3), p. 440-453.
- Dorhout, P. & I.J. Pieters (2006) 'Vaders. Land in zicht!', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 28(11), p. 269-275.
- Dreby, J. & T. Adkins (2010) 'Inequalities in Transnational Families', *Sociology Compass* 4(8), p. 673-689.
- Drissi, M.H. (red.) (2008) *Le nouveau code marocain de nationalité et les enfants issus du mariage mixte*, Rabat: Editions & Impressions Bouregreg.
- Dupret, B. (2007) 'What is Islamic law? A praxiological answer and an Egyptian case study', *Theory, Culture & Society* 24(2), p. 79-100.
- Edwards, R. & C. Caballero (2008) 'What's in a name? An exploration of the significance of personal naming of 'mixed' children for parents from different racial, ethnic and faith backgrounds', *The Sociological Review* 56(1), p. 39-60.

- Eeckhout, V. van den (2001) 'Voetangels bij pleidooien voor recht op respect voor culturele diversiteit', in: P.B. Cliteur & V. van den Eeckhout (red.), *Multiculturalisme, cultuurrelativisme en sociale cohesie*, Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij, p. 261-283.
- Eeckhout, V. van den (2005a) 'Reële aanspraken of optische effecten? Versteving of uitholling van initieel toegekende aanspraken door samenspel van rechtsgebieden?', in: V. van den Eeckhout, C.J. Forder, E. Hooghiemstra, E. Nocolai, & S.K. van Walsum, *Transnationale gezinnen in Nederland*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Eeckhout, V. van den (2005b) 'Meten met twee maten. Het spanningsveld tussen verschillende rechtsgebieden, in: M. Wijers & E. Hooghiemstra (red.), *Allochtone gezinnen. Juridische positie*, Den Haag: Nederlandse Gezinsraad, p. 41-54.
- Ehrkamp, P. (2006) 'We Turks are no Germans. Assimilation discourses and the dialectical construction of identities in Germany', *Environment and Planning A* 38(9), p. 1673-1692.
- El Alami, D.S. (1992) *The marriage contract in Islamic law*, London: Graham & Trotman.
- Engel, D. M. & F.W. Munger (2007) 'Narrative, disability, and identity', *Narrative* 15(1), p. 85-94.
- Entzinger, H. (2006) 'Changing the rules while the game is on. From multiculturalism to assimilation in the Netherlands', in: G. Y. Y.M. Bodemann (red.), *Migration, Citizenship, Ethnos. Incorporation Regimes in Germany, Western Europe and North America*, New York: Palgrave MacMillan, p. 121-144.
- E-Quality (2007) *Factsheet balanceren & jongleren. Emancipatie en gezin*, Den Haag: E-Quality.
- Esposito, J.L. (1982) *Women in Muslim family law*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Esposito, J.L. (2001) *Women in Muslim family law*, Syracuse: Syracuse University Press (2e druk).
- Essers, C. & Y. Benschop (2007) 'Enterprising identities. Female entrepreneurs of Moroccan and Turkish origin in the Netherlands', *Organization Studies* 28(1), p. 49-69.
- Evers Rosander, E. (2008) 'Getting a Divorce in Spain: A Moroccan Case of Legal Pluralism and Transnationalism', *Nordic Journal of Human Rights* 26(4), p. 321-342.
- Ewick, S. & S.S. Silbey (1998) *The common place of law. Stories from everyday life*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ewick, S. & S.S. Silbey (1999) 'Common knowledge and ideological critique. The significance of knowing that the "haves" come out ahead', *Law & Society Review* 33(4), p. 1025-1041.
- Faist, T. (2000) *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, New York: Oxford University Press.
- Foblets, M.-C. (1994) *Les familles maghrébines et la justice en Belgique. Anthropologie juridique et immigration*, Parijs: Karthala.
- Foblets, M.-C. & J. Verhellen (2000) 'Marokkaanse migrantenvrouwen in gezinsgeschillen. Wat zijn passende juridische oplossingen', *Recht van de Islam* (17), p. 90-115.
- Freeman, A. (2005) 'Moral geography's and women's freedom. Rethinking freedom discourse in the Moroccan context', in: G.-W. Falah & C. Nagel (red.), *Geographies of Muslim women*, New York: The Guilford Press, p. 147-177.

- Frohn, E.N. & F. Ibili (2011) 'Boek 10 BW (IPR) en personen- en familierecht', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 33(12), p. 363-371.
- Gardner, S. (1994) 'Generations of change in name-giving', in: Y. Suleiman (red.), *Arabic sociolinguistics. Issues & perspectives*, Richmond: Curzon Press, p. 101-126.
- Gardner, K. & R. Grillo (2002) 'Transnational households and ritual. An overview', *Global Networks* 2(3), p. 179-190.
- Gaughan, F. (2002) 'Transnationaal scheiden. Strategieën van verschillende generaties vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland bij het aanvragen van echtscheiding', *LOVA* 23(2), p. 39-49.
- Gerhards, J. & S. Hans (2009) 'From Hassan to Herbert. Name-giving patterns of immigrant parents between acculturation and ethnic maintenance', *American Journal of Sociology* 114(4), p. 1102-1128.
- Gerritzen, D. (1998) *Voornamen. Onderzoek naar een aantal aspecten van naamgeving in Nederland* (proefschrift Amsterdam UvA).
- Gerver, P.H.M., H. Sorgdrager & R.H. Stutterheim (1995) *Pitlo. Het systeem van het Nederlandse privaatrecht*, Arnhem: Gouda Quint.
- Gessner, V. (1995) 'Global approaches to sociology of law. Problems and challenges', *Journal of Law and Society* 22(1), p. 85-96.
- Ghorashi, H. (2003a) 'Iranse vrouwen, transnationaal of nationaal? Een (de)territoriale benadering van "thuis" in Nederland en de Verenigde Staten', *Migrantenstudies* 19(3), p. 140-155.
- Ghorashi, H. (2003b) 'Ayaan Hirsi Ali: daring or dogmatic? Debates on multiculturalism and emancipation in the Netherlands', in: H.D.T. van Meijl (red.), *Multiple identifications and the self*, Utrecht: Stichting Focaal, p. 163-172.
- Giesen, D. (1999) 'Juridische arrangementen', in: M. Kalmijn, W. Bernasco, J. Weesie (red.), *Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland. De organisatie van afhankelijkheid*, Assen: Van Gorkum, p. 55-80.
- Gregson, N., M. Lowe (1994) 'Waged domestic labor and the renegotiation of the domestic division of labor within dual career households', *Sociology* 28(1), p. 55-78.
- Griffiths, J. (1986) 'What do Dutch lawyers actually do in divorce cases?', *Law & Society Review* 20(1), p. 135-175.
- Groenendijk, K. (2007) 'Allochtonen of burgers. Definitiemacht in debat en wetgeving over immigranten', in: J.W. Duyvendak, G. Engbersen, M. Teeuwen & I. Verhoeven (red.), *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 101-112.
- Groot, G.R. de (2003) *Handboek nieuw nationaliteitsrecht*, Deventer: Kluwer.
- Groot, G.R. de & K. Saarloos (2004) 'De valkuil van de Rijkswet op het Nederlandschap. Erkenning en nationaliteit', *Migrantenrecht* 19(7), p. 252-258.
- Groot, G.R. de & E.P.J. Vrinds (2005) 'De invloed van ouders in het nationaliteitsrecht', *Migrantenrecht* 20(2), p. 40-51.
- Gubbels, E. (2004) 'De knellende banden van het namenrecht', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 26(12), p. 295-304.
- Gubbels, E. (2005) 'Namenreeksen. Stand van zaken', *Burgerzaken & recht* 12(1), p. 33-38.
- Gubbels, E. (2007). 'Lafifakten en het gevaar van fraude. Akten van huwelijksbevestiging uit Marokko', *Burgerzaken & recht* 14(9), p. 290-292.

- Hanafi, M.Y. (2010) *Al-ra'id fi ahkam al-tarakat wa al-fara'id fi al-fiqh al-islami wa al-qanun*, Cairo: Dar Al-Nahda Al-'Arabiyya.
- Hanafi, M.Y. (2011) *Abkam 'aqd al-ḡawaj fi al-fiqh al-islami wa al-qanun al-misri*, Cairo: Dal al-Nahda al-'Arabiyya.
- Harmsen, C., J. Latten & S. Loozen (2012) 'Aantal Nederlandse mannen met Thaise of Russische vrouw verdubbeld', *CBS Webmagazine*, 24 april.
- Hart, B. de (2003) *Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht*, Amsterdam: Aksant.
- Hart, B. de (2005) 'Dubbele nationaliteit. Papiertje of identiteit?', *Recht der Werkelijkheid* 26(1), p. 31-46.
- Hart, B. de (2006a) *A child of mine. Children's legal citizenship, motherhood and the nation-state*, paper presented at Europe Social Science History Conference, Amsterdam 22-26 March.
- Hart, B. de (2006b) 'The unity of the family? Nationally-mixed marriages in nationality law and immigration law in historical perspective', in: R.B.B. Waldis (red.), *Migration and marriage. Heterogamy and homogamy in a changing world*, Zürich: Lit Verlag, p. 179-199.
- Hart, B. de (2010) 'Children's Citizenship, Motherhood and the Nation-State', in: M. Schrover & E. Yeo (red.), *Gender, Migration and the Public Sphere, 1850-2005*, New York: Routledge, p. 97-117.
- Hart, B. de (2012) *Een tweede paspoort. Dubbele nationaliteit in de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hart, B. de, F. Kulk, I. Sportel & J. Carlisle (te verschijnen) 'Managing family ties. Kin work and legal work across borders'.
- Hart, B. de, H. Voer & C.A. Goudsmit (2006) 'Latente Nederlanders. Discriminatie van kinderen van Nederlandse moeders in het nationaliteitsrecht', *Nederlands Juristenblad* 81(17), p. 932-939.
- Hasso, F.S. (2011) *Consuming Desires. Family Crisis and the State in the Middle East*, Stanford: Stanford University Press.
- Hedel, H. van (2007) 'In vrijheid begunstigen. Het ongelijk behandelen van erfgenamen nader beschouwd', *Nederlands Juristen Blad* 82(11), p. 609-614.
- Hegel-Cantarella, C. (2011) 'Kin-to-be. Betrothal, legal documents, and reconfiguring relational obligations in Egypt', *Law, Culture and the Humanities* 7(3), p. 377-393.
- Hélie-Lucas, M.-A. (1994) 'The preferential symbol for Islamic identity. Women in Muslim personal status laws', in: V.M. Moghadam (red.), *Identity politics and women. Cultural reassertions and feminisms in international perspective*, Boulder: Westview, p. 391-407.
- Hertogh, M. (2004). 'A "European" conception of legal consciousness. Rediscovering Eugen Ehrlich', *Journal of Law and Society* 31(4), p. 457-481.
- Hertogh, M. (2011) 'Wat weten en vinden burgers van het recht', in: M. Hertogh & H. Weijers (red.), *Het recht van onderop. Antwoorden uit de rechtssociologie*, Nijmegen: Ars Aequi, p. 287-300.
- Hill, E. (1978) 'Comparative and Historical Study of Modern Middle Eastern Law', *The American journal of comparative law* 26(2), p. 279-304.
- Hill, E. (1979) *Mahkama. Studies in the Egyptian legal system courts & crimes law & society*, London: Ithaca Press.

- Ho, E.L.-E. (2009) 'Constituting Citizenship Through the Emotions: Singaporean Transmigrants in London', *Annals of the Association of American Geographers* 99(4), p. 788-804.
- Hoekema, A.J. & N.F. van Manen (1994) *Typen van legaliteit. Recht en maatschappelijke orde in twintigste eeuw*, Deventer: Kluwer.
- Hoekema, A.J. (2004) *Rechtspluralisme en interlegaliteit*, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Holleman, J.F. (1973) 'Trouble-cases and trouble-less cases in the study of customary law and legal reform', *Law & Society Review* 7(4), p. 585-609.
- Hondius, D. (1999) *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hoodfar, H. (1997) *Between marriage and the market. Intimate politics and survival in Cairo*, Berkeley: University of California Press.
- Hoogbergen-Willems, C. (2005) 'Jurisprudentie. Naamsketen, geslachtsnaam of streepje en de eenheid van de geslachtsnaam binnen het gezin', *Burgerzaken & recht* (6), p. 278-279.
- Horst, H.A. (2006) 'The blessings and burdens of communication. Cell phones in Jamaican transnational social fields', *Global Networks* 6(2), p. 143-159.
- Houtum, H. van & R. Gielis (2006) 'Elastic migration. The case of Dutch short-distance transmigrants in Belgian and German borderlands', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 97(2), p. 195-202.
- Huis, M. van (2007) 'Partnerkeuze van allochtonen', *Bevolkingstrends* (4), p. 25-31.
- Hull, K.E. (2003) 'The cultural power of law and the cultural enactment of legality. The case of same-sex marriage', *Law & Social Inquiry* 28(3), p. 629-657.
- Human Rights Watch (2004) *Divorced from justice. Women's unequal access to divorce in Egypt*, www.hrw.org/reports/2004/egypt1204/egypt1204.pdf (geraadpleegd 29 december 2012).
- Huppes-Cluysenaer, E.A. (1994) *Wetenschapsleer voor juristen*, Deventer: Kluwer.
- Ibrahim, I.A. (2002) 'Private international law', in: N. Bernard-Maugiron & B. Dupret (red.), *Egypt and its laws*, London: Kluwer Law International, p. 209-220.
- Immigration and Refugee Board of Canada (2007) *Military service in Morocco*, www.unhcr.org/refworld/docid/47d6546223.html (geraadpleegd 1 december 2012).
- Inhorn, M.C. (1996) *Infertility and patriarchy. The cultural politics of gender and family life in Egypt*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Iterson, D. van (2011) *Praktijkreeks IPR. Ouderlijke verantwoordelijkheid en kindbescherming*, Apeldoorn: Maklu.
- Jacobs, J. (2009) 'Have sex will travel. Romantic 'sex tourism' and women negotiating modernity in the Sinai', *Gender, Place and Culture* 16(1), p. 43-61.
- Jansen, Y.O. (2007) 'Muslim brides and the ghost of the shari'a. Have the recent law reforms in Egypt, Tunisia and Morocco improved women's position in marriage and divorce, and can religious moderates bring reform and make it stick?', *North-western Journal of International Human Rights* 5(2), p. 181-212.
- Jansen, W. (2000) 'Sleeping in the womb. Protracted pregnancies in the Maghreb', *The Muslim World* 90(1/2), p. 218-237.
- Jong, A. de & C. Harmsen (2001) 'Gemengde huwelijken', *CBS Webmagazine*, 8 oktober.

- Jordens-Cotran, L. (2000) *Het Marokkaanse familierecht en de Nederlandse rechtspraak*, Utrecht: Forum.
- Jordens-Cotran, L. (2005) 'De nationaliteit van het onwettige kind naar Marokkaans recht. Enkele aspecten', *Burgerzaken & recht* 12(1), p. 26-29.
- Jordens-Cotran, L. (2007) *Nieuw Marokkaans familierecht en Nederlands IPR*, Den Haag: SDU Uitgevers.
- Jordens-Cotran, L. (2009) 'Nieuwe Marokkaans wet op de nationaliteit. Enkele interessante aspecten', *Burgerzaken & Recht* 16(11), p. 384-389.
- Jordens-Cotran, L. (2010) 'Boek 10 BW en de voltrekking en geldigheid van het huwelijk', *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie*, nr. 6834, p. 189-193.
- Joseph, J. (red.) (2000) *Gender and citizenship in the Middle East*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Kamal, A.M. (2010) *Qawanin al-abwal al-shakhsiyya mu'allaq 'ala nususiha*, Cairo: Dar Al-Abdin (3 delen).
- Kandiyoti, D. (1991) 'Islam and patriarchy. A comparative perspective', in: N.R. Keddie & B. Baron (red.), *Women in Middle Eastern history. Shifting boundaries in sex and gender*, New Haven: Yale University Press, p. 23-42.
- Ketner, S. (2009), 'Ik denk niet in culturen... ik denk eigenlijk meer in mijn geloof. Waarom jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland de moslimidentiteit zo sterk benadrukken', *Migrantenstudies* 25(1), p. 73-87.
- Keulen, A. van, (1994) *Trouwen doe je zelf. Marokkaanse jongeren en partnerkeuze*, Utrecht: Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs.
- Klijn, A. & G. Bijers (2002) *De gekozen achternaam. Betekenis en gebruik van de wijziging van artikel 5 van het Burgerlijk Wetboek*, Meppel: WODC.
- Knop, K. (2001) 'Relational nationality. On gender and nationality in international law', in: T.A. Aleinikof & D. Klusmeyer (red.), *Citizenship today. Global perspectives and practices*, Washington: Brookings Institution Press, p. 89-124.
- Komter, A. (1985) *De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen mannen en vrouwen*, Den Haag: VUGA.
- Komter, A. (1989) 'Hidden power in marriage', *Gender and Society* 3(2), p. 187-216.
- Koning, M. de & E. Bartels (2005) *Over het huwelijk gesproken. Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindoestaanse Nederlanders*, Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken
- Korteweg, A. & G. Yurdakul (2009). 'Islam, gender, and immigrant integration. Boundary drawing in discourses on honor killing in the Netherlands and Germany', *Ethnic and Racial Studies* 32(2), p. 218-238.
- Kulk, F. (2012a) 'Nationaliteitswetgeving Egypte. Commentaar', *Kennisbank Burgerzaken*, Amsterdam: Reed Business.
- Kulk, F. (2012b). 'Internationale burgerlijke stand. Egypte', *Kennisbank Burgerzaken*, Amsterdam: Reed Business.
- Kulk, F. (2013) 'Egyptische huwelijksbevestiging. Bescherming van gezinsrelaties of fraude?', in: S.W.E. Rutten & K.J. Saarloos (red.) *Van afstamming tot nationaliteit. Feestbundel ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum als hoogleraar van prof. Gerard-René de Groot*, Deventer: Kluwer.
- Kulk, F (te verschijnen) 'Parents and children between Dutch and Islamic family law. A reflection on the concept of legal consciousness'.

- Kulk, F., & B. de Hart (2011) 'De nationaliteit van baby Friso. Registratie van een van rechtswege verkregen dubbele nationaliteit in de GBA', *Nederlands Juristenblad* 86(27), p. 1767-1772.
- Laarman, C. (2012) 'Representations of post-colonial migrant sub discussions on intermarriage in the Netherlands, 1946-2000', in: U. Bosma (red.), *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 49-76.
- Leila, R. (2001) 'New padlock for an old chain', *Al-Abram Weekly On-Line*, 11 januari.
- Leun, J. van der & A. Leupen (2009) *Informeel huwelijk in Nederland. Een exploratieve studie*, Leiden: Universiteit Leiden/ WODC.
- Levitt, P. & N. Glick Schiller (2004) 'Conceptualizing simultaneity. A transnational social field perspective on society', *International Migration Review* 38(3), p. 1002-1039.
- Lewis, J. (2001) *The end of marriage? Individualism and intimate relations*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Lieberson, S. (2000) *A matter of taste. How names, fashions, and culture change*, New Haven: Yale University Press.
- Liefbroer, A.C. (1991) *Kiezen tussen ongehuwd samenwonen en trouwen. Een onderzoek naar plannen en gedrag van jong-volwassenen omtrent relatievorming* (proefschrift Amsterdam VU).
- Linger, R. (2009) *Multiple role combination, Egyptian working woman, modernity, tradition* (master scriptie Rotterdam EUR).
- Liversage, A. (2012) 'Gender, conflict and subordination within the household. Turkish migrant marriage and divorce in Denmark', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(7), p. 1119-1136.
- Loenen, T. (2003) 'Een zorg(e)loze toekomst voor de vrouw in het familierecht. Twintig jaar rechtsontwikkeling op het terrein van het familierecht', *NEMESIS* 19(5/6), p. 115-122.
- Lorber, J. (2010) *Gender inequality. Feminist theories and politics*, New York: Oxford University Press.
- Lynch, M. (2005) *Lives on hold. The human cost of statelessness*, Refugees International, repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:5350 (geraadpleegd 27 maart 2013).
- Manby, B. (2009) *Citizenship law in Africa. A comparative study*, Open Society Institute, www.unhcr.org/refworld/pdfid/4cc037d2.pdf (geraadpleegd 27 maart 2013).
- Mand, K. (2002) 'Place, gender and power in transnational Sikh marriages', *Global Networks* 2(3), p. 233-248.
- Manen, N.F. van (2002) 'Het recht en de multiculturele samenleving', *Nederlands Juristenblad* (25), p. 1186-1195.
- Marokkaans ministerie van Justitie (2005) *Guide pratique du code de la famille* (Toelichting bij de Mudawwana van 2004).
- Marokkaans ministerie van Justitie (2007) *Rusum al-zawaj wa al-talaq khilala sanat 2006* www.justice.gov.ma/console/uploads/Doc/statist2006.pdf (geraadpleegd 27 maart 2013).
- Marshall, A.-M., Barclay, S. (2003) 'In their own words. How ordinary people construct the legal world', *Law & Social Inquiry* 28(3), p. 617-628.

- Mashhour, A. (2005) 'Islamic law and gender equality - could there be a common ground? A study of divorce and polygamy in Sharia law and contemporary legislation in Tunisia and Egypt', *Human Rights Quarterly* 27(2), p. 562-596.
- Mason, J. (2004) 'Managing kinship over long distances. The significance of the visit', *Social Policy & Society* 3 (4), p. 421-429
- Mattheussens-Kroon, J.H.M. (1996) 'Naamgeving onwettig Marokkaans kind', *Burgerzaken & recht*, p. 180.
- Mattheussens-Kroon, J.H.M. & S.M. Nicolassen (2008) *Burgerlijke stand & buitenlanders*, update 76 (CD-ROM), Deventer: Kluwer.
- Mehdi, R. (2003) 'Danish law and the practice of mahr among Muslim Pakistani in Denmark', *International Journal of Sociology of Law* 31(2), 115-130.
- Mensch, B.S., B.L. Ibrahim, S.M. Lee & O. El-Gibaly (2000) 'Socialization to gender roles and marriage among Egyptian adolescents', *Population Council Policy Research Division Working Paper*, nr. 140.
- Mensch, B.S., B.L. Ibrahim, S.M. Lee & O. El-Gibaly (2003) 'Gender-role attitudes among Egyptian adolescents', *Studies in Family Planning* 34(1), p. 8-18.
- Merry, S.E. (1986) 'Everyday Understandings of the Law in Working-Class America', *American Ethnologist* 13(2), p. 253-270.
- Merry, S.E. (1988) 'Legal pluralism', *Law & Society Review* 22(5), p. 869-896.
- Merry, S.E. (1992) 'Anthropology, law and transnational processes', *Annual review of anthropology* 21(1), p. 357-379.
- Mir-Hosseini, Z. (2000) *Marriage on trial. A study of Islamic family law in Iran and Morocco*, London: L.B. Tauris.
- Muhammad, S.S. (2010) *Al-mushkilat al-'amalīyya fī qawānin al-ahwāl al-shakhsiyya fī misr wa al-dumāl al-'arabiyya*, Cairo: Dar Abou Al-Majd lil-Tiba'a.
- Moors, A. (1999) 'Debating Islamic family law. Legal texts and social practices', in: M. Meriwether & J. Tucker (red.), *Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*, Boulder: Westview Press, p. 141-177.
- Moors, A. (2003) 'Public debates on family law reform. Participants, positions, and styles of argumentation in the 1990's', *Islamic Law and Society* 10(1), p. 1-11.
- Moors, A. (2013) 'Unregistered Islamic marriages. Anxieties about sexuality and Islam', in: M.S. Berger (red.), *The application of sharia in the West*, Leiden: Leiden University Press.
- Moree, M. (1994) 'A quiet revolution. Working mothers in the Netherlands 1950-1990', *The Netherlands Journal of Social Science* 30(1), p. 25-42.
- Mostafa, M.M. (2003) 'Attitudes towards women who work in Egypt', *Women In Management Review* 18(5), p. 252-266.
- Mourik, M.J.A. van & A.J.M. Nuytink (2012) *Personen- en familierecht, huwelijksvermogensrecht en erfrecht*, Deventer: Kluwer.
- Mulla, S. (2011) 'Introduction to forging family legal documents as new kinship technologies', *Law, Culture and the Humanities* 7(3), p. 352-359.
- Murad, N.L. (2005) 'The politics of mothering in a 'mixed' family. An auto-ethnographic exploration', *Identities Global Studies in Culture and Power* 12(4), p. 479-504.
- Mustafa, A.H. (2006) *Abkam al-nasab fiqh wa qada'* (eigen beheer).
- Nader, L. (1989) 'Orientalism, Occidentalism and the Control of Women', *Cultural Dynamics* 2(3), p. 323-355.

- Nagel, J. (1995) 'American Indian ethnic renewal. Politics and the resurgence of identity', *American Sociological Review* 60(6), p. 947-965.
- Najib, M.F. & M.M. Ghanim (2002) *Qanun ijra'at al-taqadi fi masa'il al-ahwal al-shakhsiyya*, Cairo: Dar Al-Shuruq.
- Nasir, J.J. (1990) *The Islamic law of personal status*, London: Graham & Trotman.
- Newcomb, R. (2010) *Women of Fes. Ambiguities of urban life in Morocco*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Nicolaas, H. (2009) 'Bevolkingsprognose 2008-2050. Veronderstellingen over migratie', *Bevolkingstrends* (1), p. 23-33.
- Nosseir, N. (2003) 'Family in the new millennium. Major trends affecting families in North Africa', in: United Nations Division for Social Policy and Development, *Major trends affecting families. A background document*.
- Olsthoorn, L. & T. Van Miltenburg (2002) 'Een rondje Middellandse Zee', *CBS Index* (9), p. 8-10.
- Olwig, K.F. (2002) 'A wedding in the family. Home making in a global kin network', *Global Networks* 2(3), p. 205-218.
- Omair, K. (2008) 'Women in Management in the Arab Context', *Contemporary Middle Eastern Issues* 1(2), p. 107-123.
- Oostendorp, P. (2000) 'Een onuitvoerbaar officiële mededeling', *Burgerzaken & Recht*, p. 43-46.
- Otten, J. (2001) 'De erkenning van de Marokkaanse akte van huwelijksbevestiging', *Burgerzaken & Recht* 8(3), p. 95-99.
- Otto, J.M. (2006a) *Sharia en nationaal recht. Rechtssystemen in moslimlanden tussen traditie, politiek en rechtsstaat*, Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press/WRR.
- Otto, J.M. (red.) (2006b) *Sharia en nationaal recht in twaalf moslimlanden*, Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press/WRR.
- Otto, J.M. & H. Mason (2011) 'Debates on Islam. Policymakers and academics speaking with each other. An introduction', in: J.M. Otto & H. Mason (red.), *Debates on Islam. Policymakers and academics speaking with each other*, Leiden: Leiden University Press.
- Parham, A.A. (2004) 'Diaspora, community and communication. Internet use in transnational Haiti', *Global Networks* 4(2), p. 199-217.
- Paxton, E. (1972) 'Arabic names', *Asian Affairs* 59(2), p. 198-200.
- Perrin, D. (2011) *Country report Morocco*, EUDO Citizenship Observatory, eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Morocco.pdf (geraadpleegd 27 maart 2013).
- Peters, R. (1997) 'De hedendaagse toepassing van het islamitisch recht', in: H. Driessen (red.), *In het huis van de islam*, Nijmegen: SUN, p. 259-277.
- Plan (2012) *Mother to child. How discrimination prevents women registering the birth of their child*, plan-international.org/birthregistration/files/mother-to-child-1 (geraadpleegd 20 november 2012).
- Plasschaert, J.N.E. (1999) *Brochure Wet conflictenrecht namen II*, Zoetermeer: NVVB.
- Polak, M.V. (2011) 'Though this be madness, yet there is method in 't. De codificatie van het internationaal privaatrecht in Boek 10 Burgerlijk Wetboek', *Ars Aequi*, p. 274-282.
- Pool, M. & N. Lucassen (2005) *De glazen tussenwand. Waar ouders tegenaan lopen bij de verdeling van arbeid, zorg en huishouden*, Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.

- Portegrijs, W. & A. Merens (2010) 'De nieuwe man?', in: A. van den Broek, R. Bronneman & V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 251-271.
- Powers, D.S. (1990) 'The Islamic inheritance system. A socio-historical approach', in: C. Mallat & J. Connors (red) *Islamic Family Law*, Londen: Graham & Trotman.
- Praag, C.S van (2003). 'Wederzijdse beeldvorming', in: J. Dagevos, M. Gijsberts & C. van Praag (red.), *Rapportage minderbeden 2003. Onderrwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 363-392.
- Quinn, B.A. (2000) 'The paradox of complaining. Law, humor, and harassment in the everyday work world', *Law & Social Inquiry* 25(4), p. 1151-1185.
- Rabo, A. (2011) 'Syrian transnational families and family law', in: A. Hellum, S.S. Ali & A. Griffiths (red.), *From transnational relations to transnational laws. Northern European laws at the crossroads*, Farnham: Ashgate
- Rath, J., R. Penninx, K. Groenendijk & A. Meyer (2001) *Western Europe and its Islam*, Leiden: Brill.
- Ratha, D. & W. Shaw (2007) 'South-south migration and remittances', *World Bank Working Paper*, nr. 102.
- Ratio, E. & A. Walter (2009) *International exploration on forced marriages*, Nijmegen: Wolf Legal publishers.
- Refsing, K. (1998) 'Gender identity and gender role patterns in cross-cultural marriages. The Japanese-Danish case', in: R. Breger & R. Hill (red.), *Cross-cultural marriages. Identity and choice*, Oxford: Berg, p. 193-208.
- Rezaei, S. & S. Barendrecht (2010) *De tweede generatie in Rotterdam. Enkele cijfers en achtergronden*, Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Riles, A. (2006) 'Introduction. In response', in A. Riles (red.), *Documents. Artifacts of modern knowledge*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- RMDAE (2004) *Droit de la famille*, Casablanca: Imprimerie Najah El Jadida.
- Roggeband, C. & M. Verloo (2007) 'Dutch women are liberated, migrant women are a problem. The evolution of policy frames on gender and migration in the Netherlands', *Social policy & Administration* 41(3), p. 271-288.
- Rohe, M. (2007) *Muslim minorities and the law in Europe. Chances and challenges*, New Delhi: Global Media Publications.
- Roorda, P. (1995) *De voornamen van nu. Waarom geven ouders hun kind nu juist die naam?*, Utrecht: Scheffer.
- Rosen, L. (1989) *The anthropology of justice. Law as culture in Islamic society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosen, L. (2000) 'Marriage stories', *Recht van de islam* 17, p. 1-14.
- Rossum, W. van (2007) *Gelet op de cultuur. Reflectie op de relevantie van culturele achtergronden van etnische minderbeden in de Nederlandse rechtspraak*, Den Haag: Raad van de Rechtspraak.
- Rozema, H. (2005) *Grenzeloze liefde. Westerse vrouwen over hun Arabisch-islamitische huwelijk*, Amsterdam: Bulaaq.
- Rugh, A.B. (1984) *Family in contemporary Egypt*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Rutten, S.W.E. (1988) *Muslims in de Nederlandse rechtspraak. Een inventarisatie van gepubliceerde rechterlijke beslissingen in zaken waar Islamitische rechtsnormen en waarden een rol spelen 1973-1986*, Kampen: J.H. Kok.

- Rutten, S.W.E. (1997) *Erven naar Marokkaans recht. Aspecten van Nederlands internationaal privaatrecht bij de toepasselijkheid van Marokkaans erfrecht*, Antwerpen: Intersentia.
- Rutten, S.W.E. (2001) 'Enkele beschouwingen over het polygamie-vraagstuk in een westerse context', *Nederlands Tijdschrift voor Internationaal Privaatrecht* 19(1), p. 44-52.
- Rutten, S.W.E. (2005) 'Islamitische naamgeving en de Nederlandse rechtsorde', *Migrantenrecht* 5(2), p. 144-153.
- Rutten, S.W.E. (2007) 'Shariah-testamenten', *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie*, nr. 6705, p. 305-313.
- Rutten, S.W.E. (2008) 'Het gelijkheidsbeginsel bij Shari'ah-testamenten', *Migrantenrecht* 23(5), pp. 156-164.
- Rutten, S.W.E. (2010) 'Besnijdeniszaken voor de Nederlandse rechter', *Recht van de Islam* 24, p. 67-78
- Rutten, S.W.E. (2011) *IPR Praktijkreeks. Huwelijk en Burgerlijke Stand*, Antwerpen: Maklu.
- Saarloos, K.J. (2005) 'Emoties over schijnerkenningen. Een gerechtelijke vaststelling vaderschap na erkenning', *Burgerzaken & Recht* 12(2), 55-59.
- Sadek, H. & H. El Haddad (1992) 'Les règles matérielles de droit musulman en matière de statut personnel en Égypte', in: J.-Y. Carlier & M. Verwilghen (red.), *Le statut personnel de musulmans, droit comparé et droit international privé*, Brussel: Bruylant.
- Sadiqi, F. (2003) *Women, gender, and language in Morocco*, Leiden: Brill.
- Saguy, A.C. & F. Stuart (2008) 'Culture and law. Beyond a paradigm of cause and effect', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (619), p. 149-164.
- Salih, R. (2001) 'Moroccan migrant women. Transnationalism, Nation states and gender', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4), p. 665-671.
- Salih, R. (2002) 'Reformulating tradition and modernity. Moroccan migrant women and the transnational division of ritual space', *Global Networks* 2(3), p. 219-231.
- Salman, A.M., Abul'izz, M.M. & Shahab, N.M (2002) *Al-buquq wal-buriyyat al-'amma fil-dasatir al-'arabiyya wal-fiqh wal-qada' wal-shari'a al-islamiyya*, www.law.depaul.edu/centers_institutes/ihrli/publications/iraqi_constitutions_5/pdf/Rights%20and%20Freedoms.pdf (geraadpleegd 26 maart 2013).
- Samak, A.R. (2010) *Abkam al-usra fi al-fiqh al-islami wa al-qanun al-misri*, Cairo: Dar al-Nahda al-Arabiyya.
- Sarat, A. & T.R. Kearns (red.) (1998) *Law in everyday life*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Schans, D. (2009) 'Transnational family ties of immigrants in the Netherlands', *Ethnic and Racial Studies* 32(7), p. 1164-1182.
- Scheffer, P. (2000) 'Het multiculturalle drama', *NRC Handelsblad* 29 januari.
- Schimmel, A. B. (1989) *Islamic names*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Schrama, W.M. (2008) 'The Dutch approach to informal lifestyles. Family function over family form?', *International Journal of Law, Policy and the Family* 22(3), p. 311-332.
- Schwitters, R.J.S. (red.) (2008) *Recht en samenleving in verandering. Een inleiding in de rechts-sociologie*, Deventer: Kluwer.
- SCP (2004) *In het zicht op de toekomst. Sociaal en cultureel rapport 2004*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sezgin, Y. (2011) 'Women's rights in the triangle of state, law, and religion. A comparison of Egypt and India', *Emory international law review* 25(2), p. 1007-1029.

- Shadid, W. (2006) 'Public debates over Islam and the awareness of Muslim identity in the Netherlands', *European Education* 38(2), p. 10-22.
- Shaham, R. (1999) 'State, feminists and Islamists. The debate over stipulations in marriage contracts in Egypt', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 62(3), p. 462-483.
- Shahboun, A. (2006) *Al-shafi fi sharh mudawwanat al-'usra*, Settat: Maktaba Al-Rashad.
- Shahrani, S. (2010) *The social (re)construction of 'urfi marriage* (MA thesis Ohio State University).
- Sharma, K.M. (1998) 'What's in a name? Law, religion, and Islamic names', *Denver Journal of International Law and Policy* 26(2), p. 151-207.
- Silbey, S.S. (2005) 'After legal consciousness', *Annual Review of Law and Social Science* (1), p. 323-368.
- Silbey, S.S. (2008) 'Legal consciousness', in: P. Cane & J. Conaghan, *New Oxford Companion to Law*, Oxford University Press.
- Smit, A. (2007a) *Sjafira, Sanne of Sara? Voornaamkeuze als identiteitskeuze? Welke overwegingen maken gemengde ouderparen bij de voornaamkeuze van hun kind?* (bachelorscriptie Leiden UI).
- Smit, A. (2007b) 'Gemengde ouderparen willen niet kiezen', *Stichting Lavine Nieuwsbrief* 10(2), p. 3-4.
- Snel, E., G. Engbersen & A. Leerkes (2004) 'Voorbij landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie?', *Sociologische Gids* 51(2), p. 75-100.
- Sniderman, P., L. Hagendoorn & M. Prior (2003) 'De moeizame acceptatie van moslims in Nederland', *Mens en Maatschappij* 78(3), p. 199-217.
- Sonneveld, N. (2009) *Khul' divorce in Egypt. Public debates, judicial practices and everyday life* (proefschrift Amsterdam UvA).
- Speelman, G.M. (2001) *Keeping faith. Muslim-Christian couples and interreligious dialogue*, Zoetermeer: Meinema.
- Sportel, I.D.A. (2011) 'Transnational Divorce in Dutch-Moroccan Families. The Semi-Autonomous Social Field of Legal Aid', *Recht der Werkelijkheid* 32(3), p. 37-51.
- Sportel, I.D.A. (te verschijnen) *Transnationale echtscheiding* (proefschrift Nijmegen RUN).
- Stanley, L. (2002) 'Should sex really be gender - or gender really be sex?', in: S. Jackson & S. Scott (red.), *Gender. A sociological reader*, Londen: Routledge, p. 31-40.
- Sterckx, L. (2006) 'Hoe Turkse en Marokkaanse jongeren hun partner kiezen', *FAC-TA* (2).
- Sterckx, L. & C. Bouw (2005) *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Stokkom, B. van, H. Sackers & J.P. Wils (2006) *Godslastering, discriminerende uitingen negens godsdienst en haatuitingen*, Den Haag: WODC
- Strijp, R. (1999) 'Moroccan immigrants and inheritance in the Netherlands. An anthropological perspective', in: F. Strijbosch, M-C. Foblets (red.), *Cross-cultural family relations. Reports of a socio-legal seminar*, Oñati: Oñati IISL, p. 231-251.
- Strikwerda, L. (2012) *Inleiding tot het Nederlandse internationaal privaatrecht*, Deventer: Kluwer.

- Stumpo, P.J. (2006) *Not all citizens are equal: children of mixed marriages and dual nationals in Egypt*, paper presented at Midwest Political Science Association Meeting.
- Sue, C.A. & E.E. Telles (2005) 'Assimilation and gender in naming', *American Journal of Sociology* 112(5), p. 1383-1415.
- Sujimon, M.S. (2003) 'Tstilhaq and its role in Islamic law', *Arab Law Quarterly* 18(2), p. 117-143.
- Tamanna, N. (2008) 'Personal status laws in Morocco and Tunisia. A comparative exploration of the possibilities for equality-enhancing reform in Bangladesh', *Feminist Legal Studies* 16(3), p. 323-343.
- Therrien, C. (2012) 'Trajectories of mixed couples in Morocco. A meaningful discursive space for mixedness', *Papers Revista de Sociologia* 97(1), p. 129-150.
- Tomson, H. (2005a) 'Uit het adviesbureau. Marokkaanse voornamen', *Burgerzaken & Recht* 12(2), p. 74.
- Tomson, H. (2005b) 'Uit het adviesbureau. Voornamen, het moet niet gekker worden', *Burgerzaken & Recht*, 12(9), p. 382.
- Tomson, H. (2007a) 'Hoe zit het ook al weer met Marokkaanse voornamen?', *Burgerzaken & Recht* 14(7/8), p. 244.
- Tomson, H. (2007b) 'Uit het adviesbureau. Marokkaanse voornamen', *Burgerzaken & Recht* 14(9), p. 299.
- United Nations Committee on Migrant Workers (2007) *International convention on the protection of the rights of all migrant workers and members of their families. Report Egypt*.
- Velden, F. van der (2001) 'Marokkaans en Nederlands familierecht. Botsende concepten en praktische oplossingen', *Justitiële Verkenningen* 27(5), p. 32-46.
- Vellekoop Baldock, C. (2003) 'Long-distance migrants and family support. A Dutch case study', *Health Sociology Review* 12(1), p. 45-54.
- Velthoven, B.C.J. van & C.M. Klein Haarhuis (2009) *Geschildbeslechtingdelta 2009. Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers*, Den Haag: WODC/Boom Juridische Uitgevers.
- Verkuyten, M. (1999) *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vertovec, S. (1999) 'Conceiving and researching transnationalism', *Ethnic and Racial Studies* 22(2), p. 447-462.
- Vertovec, S. (2004) 'Cheap calls. The social glue of migrant transnationalism', *Global Networks* 4(2), p. 219-224.
- Vertovec, S. (2008) *Dimensions of migrant transnationalism*, paper presented at symposium Les apports et problèmes théoriques du 'transnationalisme' dans le champ des études ethniques et migratoires, Université Libre de Bruxelles, 27 maart.
- Vinea, A. (2005) *Creating families across boundaries. A case study of Romanian/Egyptian mixed marriages*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Vogler, C. (1998) 'Money in the household. Some underlying issues of power', *The Sociological Review* 46(4), p. 687-713.
- Walby, J. (2010) 'Extended holiday in Hurghada. Russian migrant women and 'urfi marriage'', *Surfacing* 3(1), p. 39-70.
- Walsum, S. van (1992) 'Het machtskarakter van het cultuurdebat. Oriëntalisme in de rechtszaal', *Nemesis* 8(2), p. 12-16.
- Walsum, S. van (2004) 'Vreemdelingenrecht en gezinsleven deel II: nationaal recht', *Migrantenrecht* 19(5), p. 180-190.

- Waters, M.C. (1990) *Ethnic options. Choosing identities in America*, Berkeley: University of California Press.
- Weingartner, L.A. (2005) 'Family law and reform in Morocco. Modernist Islam and women's rights in the code of personal status', *University of Detroit Mercy law review* 82(4), p. 687-713.
- Welchman, L. (1993) 'Special stipulations in the contract of marriage. law and practice in the occupied West Bank', *Recht van de Islam* 11, p. 55-77.
- Welchman, L. (2007) *Women and Muslim family laws in Arab states. A comparative overview of textual development and advocacy*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Welchman, L. (2011) 'A husband's authority. Emerging formulations in Muslim family law', *International Journal of Law, policy and the Family* 25(1), p. 1-23.
- Welle, I. van der (2011) *Flexibele burgers? Amsterdamse jongvolwassenen over lokale en nationale identiteiten* (proefschrift Amsterdam UvA).
- Wester, F. & V. Peters (2004) *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures*, Bussum: Coutinho.
- Whitehouse, B. (2009) 'Transnational childrearing and the preservation of transnational identity in Brazzaville, Congo', *Global Networks* 9(1), p. 82-99.
- Willemse, H.M. & E.H.F. Backbier (2002) 'Etnische botsingen met de strafwet', *Justitiële Verkenningen* 28(5), p. 38-49.
- Willman Bordat, S. & S. Kouzzi (2009) *Legal empowerment of unwed mothers. Experiences of Moroccan Ngo's*, International Development Law Organization, www.idlo.int/english/resources/Publications/Pages/Details.aspx?ItemsID=166 (geraadpleegd 7 december 2012).
- Witte, A. de (2008) 'De lokroep van de Turkse school', *Volkskrant* 1 november.
- Women Living Under Muslim Law (2005) *Morocco. Women push for change in nationality laws*, www.wluml.org/node/2748 (geraadpleegd 27 maart 2013).
- Wortmann, S. (2006) 'Marokkaans en Nederlands afstamming- en gezagsrecht', in: P. van der Grinten & T. Heukels (red.), *Crossing borders. Essays in European and private international law, nationality law and Islamic law in honour of Frans van der Velden*, Deventer: Kluwer, p. 185-193.
- Wuerth, O. (2005) 'The reform of the Mudawwana. The role of women's civil society organizations in changing the personal status code in Morocco', *Hamma* 3(3), p. 309-333.
- Yngvesson, B. (2007) 'Global kinship. Refiguring kinship in the space of adoption', *Anthropological quarterly* 80(2), p. 561-580.
- Yngvesson, B. & S.B. Coutin (2006) 'Backed by papers. Undoing persons, histories, and return', *American Ethnologist* 33(2), p. 177-190.
- Yount, K.M. (2005) 'Women's family power and gender preference in Minya, Egypt', *Journal of Marriage and Family* 67(2), p. 410-428.
- Yount, K.M. & E.M. Agree (2004) 'Gender, housework and power. The power of older women and men in Egyptian and Tunisian families', *Journal of Marriage and Family* 66(1), p. 126-146.
- Zamzam, A. (2011) *Al-jinsiyya wa markaz al-ajanib fi al-qanun al-duwali wa al-qanun al-misri al-muqarin*, Cairo: Dar Al-Nahda Al-'Arabiyya.
- Zondag, W. (2005) 'Het gezag en naamskeuze' *Burgerzaken & recht* 12(10), p. 422-423.
- Zukaghi, A. (2001) *Watha'iq al-jinsiya al-maghribiya*, Rabat: Dar Al-Qalam.

Literatuur

Zukaghi, A. (2002) *Abkam al-tanaẓ'u'a bayn al-qawanin fī al-tasbri' al-maghribiyya*, Rabat: Matba'a Al-Karama.

Bijlagen

Bijlage I – Huwelijksdossier, rechtbank Rabat

المملكة المغربية
وزارة العدل
محكمة الاستئناف بـ
المحكمة الابتدائية بـ
قسم قضاء الأسرة
ملف رقم :

ملف عقد الزواج

إسم المخاطب:

عنوانه:

إسم المخطوبة:

عنوانها:

ملاحظة : يجب أن يتضمن الملف الوثائق الآتية :

- ☐ مطبوع خاص يطلب الإذن بتوثيق الزواج.
- ☐ نسخة من رسم الولادة للمخطوبين.
- ☐ شهادة إدارية لكل واحد من المخطوبين.
- ☐ شهادة طبية لكل واحد من المخطوبين.
- ☐ الإذن بالزواج في حالات الزواج دون الأهلية أو التعدد، أو زواج الشخص للصاب بإعالة نهائية، أو زواج معتنق الإسلام والأجانب.
- ☐ شهادة الكفاءة بالنسبة للأجانب أو ما يقوم مقامها.

نموذج رقم 6

Bijlage II – Informatie over vereisten voor gemengd huwelijk, rechtbank Salé

Ministère de la Justice

La Cours d'Appel à Rabat
Tribunal de 1ers instance à Salé

Les pièces pour construire un dossier de mariage mixte

- 1 – demande au non du juge mentionnant l'adresse des intéressés au Maroc et les numéros de leur C.I.N ou passeports.
- 2 – 3 Photo de chacun de deux fiancés .
- 3 - Extrait de naissance (d'Etat de chacun d'eux) + 1 Copie certifié par les autorités locales.
- 4 – Relevé des condamnations privatives de liberté remis par les autorités du pays d'origine de la fiancée.
- 5 – Relevé du casier judiciaire centrale propre aux étrangers remis par le service concerné au Ministère de la justice Marocaine.
- 6 – Certificats de travail et de salaire. *شهادة الكفاية*
- 7 – Une copie du passeport ainsi que de la page mentionnant la date d'entrée au Maroc.
- 8 – Carte d'identité nationale ainsi que la carte de séjour (pour le fiancé) dans le cas ou il réside au Maroc ou dans un autre pays étranger (prendre en considération la date de validité).
- 9 – Certificat de capacité à mariage ou certificat autorisant le fiancé à se marier (traduire en arabe et certifié par le Ministère des affaires Etrangères au Maroc + 1 copie légalisé du même certificat) *شهادة الكفاية للخطاب*
- 10 – Certificat de conversion à l'Islam concernant le côté non musulman.
- 11 – Certificat de nationalité remise par les autorités locales ou les services consulaires de son pays se trouvant au maroc.
- 12 – Certificat de fiancé (pour le côté marocaine) + copie certifié par les autorités locales.
- 13 – Casier judiciaire : relevé des condamnations privatives de liberté concernant le côté marocaine.
- 14 – un copie de l'acte de mariage si ils sont encore mariés avec Extrait de naissance (l'Etat civile) de chacun de ses enfants.

Remarque

Il faut que toutes les pièces doivent être traduites en arabe et toutes les copies demandées des pièces être certifiées. /.

Bijlage III – Voorbedrukt Egyptisch 'urfi-huwelijksdocument

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عقد زواج

	الموافق / / ٢٠٠٠	حرر بين كلا من :	إنه في يوم
الديانة	الجنسية	الديانة	أولاً : السيد /
(طرف أول زوج)	ومقيم	ويحمل بطاقة رقم	
الديانة	الجنسية	الديانة	ثانياً : السيدة /
(طرف ثان زوجة)	ومقيمة	وتحمل بطاقة رقم	

بعد أن أقر الطرفان على أهليتهما على التعاقد قد اتفق على الآتي :

أولاً : قبل كل من الطرفين على أن يعقد زواجهما على الآخر ورضي بالآخر زوجاً له على سنة الله ورسوله وعلى مذهب الإمام أبو حنيفة واعتبر هذا العقد بمثابة عقد زواج دائم منتج لكافة آثاره القانونية والشرعية .

ثانياً : أقرت الزوجة بأنها خالية من كافة الموانع الشرعية والقانونية التي تحرم عليها الزواج من الطرف الأول .

ثالثاً : يقر الطرف الأول بخلوه من الموانع الشرعية التي تحرم عليه الزواج من الطرف الثاني في هذا العقد .

رابعاً : يقر طرفي التعاقد بأن ما تنميه الحياة الزوجية من نسل يتمتع بكافة الحقوق القانونية والشرعية والمقررة للأبناء من نسب ونفقة وميراث وكافة الحقوق الأخرى .

خامساً : اتفق الطرفان على أن يكون المهر المسمى هو مبلغ

المعجل به مبلغ قبضته الطرف الثاني من الطرف الأول بمجلس هذا العقد والمؤخر

مبلغ يحل لها بأقرب الأجلين .

سادساً : قال الطرف الأول للطرف الثاني زوجته وبخضوع وليها ، زوجيني نفسك على كتاب الله وسنة رسوله سيدنا محمد ابن عبد الله وعلى مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان وعلى الصداق المسمى بيننا عاجله وأجله فأجابت السيدة (الطرف الثاني) وبمجلس العقد استخرت الله وقيلت زواجك لنفسي على كتاب الله وسنة رسوله سيدنا محمد ابن عبد الله وعلى مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان وعلى الصداق المسمى بيننا عاجله ؛ قررنا علنا وعلى مسمع الحاضرين أنهما قد ارتبطا برباط الزوجية الشرعية الصحيح وتم ذلك بصوت واضح بمجلس العقد .

سابعاً : حرر هذا العقد من نسختين بيد كل طرف نسخة للعمل بها وقت اللزوم .

الشهود

الطرف الأول

الطرف الثاني

الطرف الأول

Bijlage IV – Egyptische identiteitskaart, voor- en achterzijde (*bitaqat al-tahqiq al-shakhsiyya*)

Bijlage V – Afschrift van Egyptische familieregister

- ٧٨ -

جمهورية مصر العربية
وزارة الداخلية

مصلحة الأحوال المدنية

صورة قيد عائلي

الرقم القومى :

البيانات الشخصية

الاسم : _____ النوع : _____
 الحالة الاجتماعية : _____ الديانة : _____
 تاريخ الميلاد : _____ كتابة : _____
 محل الميلاد : محافظة : _____ مركز/قسم : _____ شيخا : _____
 بيانات قيد الميلاد : سجل مدنى : _____ مكتب صحة : _____
 رقم القيد : _____ تاريخ القيد : _____
 رقم التجديد الثلاثى : _____

بيانات الزوجات

م	اسم الزوجة	الرقم القومى	رقم وثيقة الزواج	تاريخ الزواج	الحالة
١					
٢					
٣					
٤					

بيانات الابناء

م	الاسم الأول	الرقم القومى	تاريخ الزواج		بيانات القيد	الحالة
			رقم	تاريخ		

اسم طالب البيان : _____ علاقته : _____
 تاريخ الإصدار : _____ سجل مدنى : _____
 الموظف المختص : _____ توقيع : _____
 رئيس قسم السجل المدنى : _____ توقيع : _____

Afkomstig uit 'Abbas & 'Ali (2003: 78). Het bovenste blok bevat de gegevens van de echtgenoot/vader op wiens naam de familiekaart is gesteld. Het middelste en onderste blok bevat de namen van respectievelijk de echtgenote(s) en de kinderen.

Bijlage VI - Kenmerken respondenten (ouders)

	Code	Geslacht en etniciteit geïnter- viewde ou- der(s)	Aantal kinderen	Gemengd/ 2e generatie paar	Opleiding	Leeftijd
Nederland						
Marokkaans- Nederlands	NL- MA#1	V(nl)	2	Gemengd	M: prim. ond. V: WO	M: 41 V: 48
	NL- MA#2	M(ma) + V(nl) ¹	1	Gemengd	M: HBO V: HBO	M: 36 V: 35
	NL- MA#3	M (nl/ma)	-	(kind van gemengd ouderpaar)	HBO (student)	23
	NL- MA#4	M(ma) + V(nl)	3	Gemengd	V: MBO M: sec. ond.	M: 42 V: 41
	NL- MA#5	M(ma) + V(nl)	3	Gemengd	V: MBO M: MBO	M: 55 V: 51
	NL- MA#6	V(nl)	2	Gemengd	V: WO M: WO	M: 31 V: 36
	NL- MA#7	M (Surinaams/nl)	3	Gemengd	V: sec. ond. M: WO (student)	M: 34 V: 32
	NL- MA#8	M(ma) + V(nl/ma)	3	2 ^e gen.	V: MBO M: sec. ond.	M: 43 V: 44
	NL- MA#9	M(ma) + V(nl)	1	gemengd	V: MBO M: MBO	M: 32 V: 30
	NL- MA#10	M(nl) + V(ma)	2	gemengd	M: WO V: WO	M: 44 V: 40
	NL- MA#11	V(nl/ma)	3	2e gen	M: sec. ond. V: MBO	M: 53 V: 45
	NL- MA#12	V(nl/ma)	4	2e gen	M: ? V: MBO	M: 43 V: 36
	NL- MA#13	M (nl/ma)	2	2e gen	M: HBO V: HBO	M: 37 V: 35
Egyptisch- Nederlands	NL- EG#1	M(eg) + V(nl)	2	Gemengd	M: WO V: sec. ond.	M: 57 V: 57
	NL- EG#2	M(nl) + V(eg)	2	Gemengd	M: WO V: WO	M: 63 V: 60
	NL- EG#3	M(eg) + V(nl)	2	gemengd	M: sec. ond. V: HBO	M: 41 V: 38
	NL- EG#4	V(nl)	0	gemengd	M: sec. ond.	M: 29 V: 25

1 Man en vrouw zijn samen geïnterviewd.

					V: WO (student)	
	NL- EG#5	M(eg)	1	gemengd	M: MBO V: MBO	M: 58 V: 56
	NL- EG#6	V(nl/eg)	-	(kind van gemengd ouderpaar)	HBO	38
Marokko						
	MA#1	V(nl/ma)	2	2 ^e gen.	V: MBO M: WO	M: 40 V: 35
	MA#2	V(nl)	1	Gemengd	V: WO M: WO	M: 40 V: 40
	MA#3	V(nl)	1	Gemengd	V: WO M: WO	M: 62 V: 60
	MA#4	M(ma) + V(nl)	2	Gemengd	V: sec. ond. M : WO	M: 61 V: 63
	MA#5	V(nl/ma)	2	2 ^e gen	V: sec. ond. M: WO	M: 54 V: 39
	MA#6	M(ma) + V(nl)	3	Gemengd	V : sec. ond. M : MBO	M: 40 V: 23
	MA#7	M(nl)	0	Gemengd	V : sec. ond. M : WO	M: 60 V: 43
	MA#8	M(ma) + V(nl)	4	Gemengd	V : MBO M: sec. ond.	M: 54 V: 51
	MA- SOE ²	V (ma/soe)	-	(kind van gemengd ouderpaar)	WO	25
Egypte						
	EG#1	V(nl)	2	Gemengd	M: WO V: WO	M: 49 V: 51
	EG#2	V(nl)	2	Gemengd	M: sec. ond. (niet afgerond) V: MBO	M: 53 V: 50
	EG#3	V(nl)	2	Gemengd	M: WO V: WO	M: 62 V: 46
	EG#4	V(nl)	2	Gemengd	V: MBO M: MBO	M: 42 V: 40
	EG#5	V(nl)	2	Gemengd	M: MBO V: WO	M: 46 V: 44

2 Deze respondent is het kind van een gemengd Marokkaans-Soedanees ouderpaar.

Bijlagen

	EG#6	V(nl)	2	Gemengd	M: WO V: WO (niet afgerond)	M: over leden V: 68
	EG#7	V(nl)	2	Gemengd	M: WO V: WO	M: 55 V: 51
	EG#8	M(eg) + V(nl)	1	Gemengd	M: WO V: WO	M: 48 V: 43

Bijlage VII – Overzicht respondenten (sleutelfiguren)

	Functie	Organisatie
Nederland		
1	Hoofd juridische zaken + medewerker burgerzaken	Gemeente Utrecht
2. (telefonisch)	Adviseur juridische zaken en beleidsadvies	Gemeente Amsterdam, Dienst Persoons- en Geo-informatie/ adviesbureau NVVB
3.	Medewerker publiekszaken	Gemeente Nijmegen
4.	Senior adviseur burgerzaken	Gemeente Amsterdam, Dienst Persoons- en Geo-informatie/ adviesbureau NVVB
5.	Voormalig adviseur	Ministerie van Justitie
6.	2 medewerkers landelijke taken	Gemeente Den Haag, Afdeling Landelijke Taken
7.	Plaatsvervangend hoofd + 2 beleidsmedewerkers	Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Reisdocumenten, Legalisaties en Fraudebestrijding
8. (mailwisseling)	Content coordinator burgerzaken	Kennisbank Burgerzaken, Reed Business bv
9.	Medewerker voorlichting	Dona Daria, Rotterdam
10.	Bestuurslid	Stichting Steun Remigranten (SSR)
11.	Voorzitter	Stichting Vrouw en Welzijn, Geleen
12.	Directeur	Inter-Lokaal, Nijmegen
13.	Sociaal-juridisch consulent	Inter-Lokaal, Nijmegen
14.	Sociaal raadsman	Vitras CMD, Veenendaal
15. (telefonisch)	Directeur	Islamitische basisschool Hidayat, Nijmegen
16	Adviseur integratie	Palet, Breda
17.	Senior beleidsadviseur educatie en inburgering	Dienst Werk en Inkomen, gemeente Amsterdam
18.	Advocaat	Advocatenkantoor Bouddount, Amsterdam
19. (telefonisch)	Voorzitter	Stichting El Fanaar, Amsterdam
20. (mailwisseling)	Consulair medewerker	Consulaire Sectie, Egyptische ambassade
Marokko		
1.	hoofd consulaire zaken	Nederlandse Ambassade Rabat
2.	Sociaal-juridisch consulent	Stichting Steun Remigranten
3.	Vertaler	NL-services
4.	Advocaat	(Rabat)
5.	Voormalig medewerker consulaire zaken	Nederlandse ambassade Rabat
6.	Ambtenaar van de burgerlijke stand	Gemeente Berkane
7.	Hoogleraar	Universiteit Mohammed V, Faculteit der Letteren, Rabat
8.	‘Adl	(Rabat)
9.	Hoogleraar	Universiteit Mohammed V, Faculteit Economie, Sociale Wetenschappen en Rechten, Rabat
Egypte		
1.	Directeur	Sectie kadaster en notariaat voor buitenlanders, ministerie van Justitie
2. (mailwisseling)	Vertaler	(Cairo)
3.	Plaatsvervangend ambassadeur	Nederlandse ambassade Cairo

Bijlagen

4.	Senior consulaire medewerker	Nederlandse ambassade Cairo
5.	Medewerker internationale betrekkingen	Centre for Egyptian Women's Legal Assistance (CEWLA), Cairo
6.	Advocaat	CEWLA, Cairo
7.	Deputy chief justice	Egyptian Supreme Constitutional Court
8.	Universitair docent	Cairo University, Faculteit der Rechtsgeleerdheid
9. (mailwisseling)	Advocaat	El Kalaoui law office, Cairo
10.	Onderzoeker	Edinburgh University

Curriculum vitae

Friso Kulk is geboren in 1979 te Uithoorn. In 2003 behaalde hij een master Arabische taal & cultuur aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna werkte hij als vertaler bij Arabisch vertaalbureau AICA en was hij als docent Arabisch verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en de Volksuniversiteit. Tevens studeerde hij een semester geschiedenis in het Arabischtalige programma van de Université Cadi Ayyad te Marrakech. In 2007 behaalde hij een master rechtsgeleerdheid aan de Universiteit van Amsterdam. In 2006 en 2007 werkte hij als juridisch adviseur bij Vluchtelingenwerk en als juridisch medewerker bij advocatenkantoor Loyens & Loeff. Van 2008 tot 2013 was hij als promovendus en docent verbonden aan het Instituut voor Rechtssociologie en het Centrum voor Migratierecht van de Radboud Universiteit Nijmegen. In die periode had hij verschillende nevenfuncties. Hij was reisleader in Marokko voor de Vlaamse cultuurorganisatie Davidsfonds, specialist internationale burgerlijke stand en nationaliteit voor de Kennisbank Burgerzaken en penningmeester van de Vereniging tot bestudering van het recht van de islam en het Midden-Oosten (RIMO).

Laverend langs grenzen

Transnationale gezinnen en Nederlands en islamitisch familie- en nationaliteitsrecht

Friso Kulk

Leden van transnationale gezinnen krijgen te maken met de rechtssystemen van twee (of meer) verschillende landen. Als bijvoorbeeld in Egypte een kind van Egyptisch-Nederlandse ouders wordt geboren, dan dient de Egyptische geboorteakte als bewijs van het bezit van de Nederlandse nationaliteit. Daarmee zijn niet alleen de regels van het Nederlandse, maar ook die van het Egyptische islamitische recht van belang voor de juridische positie van dit kind. De beide rechtssystemen zijn op deze en tal van andere manieren in interactie met elkaar.

Dit boek gaat over de ervaringen van ouders in Egyptisch-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse gezinnen met familie-, nationaliteits- en internationaal privaatrecht. Ouders in transnationale gezinnen dragen met hun handelen bij aan de vorming van de juridische positie van hun kinderen in twee landen. Op basis van interviews met ouders in Nederland, Egypte en Marokko wordt antwoord gegeven op de vraag hoe het handelen van ouders bijdraagt aan die juridische positie en welke verklaringen er zijn te geven voor dat handelen. Hoe gaan ouders om met de verschillen tussen het Nederlandse familierecht en het op islamitische normen gebaseerde familierecht van Egypte en Marokko? Ervaren zij conflicten of zoeken ze naar pragmatische oplossingen? Welke rol spelen sociale, religieuze en politieke factoren daarin? Daarnaast vormt dit boek een praktijkgerichte beschrijving van de juridische kwesties waar transnationale gezinnen mee te maken krijgen.

NUR 822